Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МІНЯЙЛО Роман Вікторович

УДК 811.161.2’373:639.2

ДИСЕРТАЦІЯ

СТАНОВЛЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ І ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ПІДСИСТЕМ СФЕРИ РИБАЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____Р. В. Міняйло

Науковий консультант:
Голобородько Костянтин Юрійович,
докторфілологічних наук, професор
декан українського мовно-літературного
факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ’яненка
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Міняйло Р. В. Становлення лексичної і фразеологічної підсистем сфери рибальства в українській мові.Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація у вигляді рукопису на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, 2021.

У дисертації вперше в українському мовознавствікрізь призму матеріально-духовної культури українців комплексно дослідженоструктуру і семантику рибальськихнайменувань в історичному аспекті і теперішньому осмисленніна засадах виробленого авторомсутнісно-мотиваційного підходу (СМП) з опертям на погляди О. Потебні на природу чуттєвих сприйняттівв аспекті історичної еволюції мислення, щовповноважило до розроблення нового наукового напряму *–генно-синхронноїполідискурсивної галузевої термінології*.Досліджений на засадах СМПширокий спектр прямих, номінативно-вивідних і метафоричних рибальських найменувань засвідчує вагомість рибальства у формуванні загальнонародної мовної картини світу (МКС) на всіх етапах розвитку української мови.

Для встановлення рибальських етимонів і джерел походження їх найбільш придатним виявився хронологічний аналіз рибальських реалій спільно з діахронічним досліджуванням назв цих реалій. Завдяки цьому підходу деталізовано семантику рибальських найменувань і встановлено найважливіші принципи стародавніх номінацій,номінативно-семантичні моделі (НМС) індоєвропейської і праслов'янської доби:«риба, що тілобудовою нагадує змію», «риба, від якої на руках залишається клейка, в'язка речовина», «риба зі шкарубким, костистим тілом». У праслов'янську добу виразно виокремлюється принцип номінації через схожий спосіб виготовляння рибальських знарядь.

Розвиненість праслов’янської лексико-семантичної рибальської парадигми в метафоричному вимірі простежуємо насамперед у реконструкціях, що актуалізують сему ‘велика’, відображаючи міфологічне втілення в образі риби водної стихії і навпаки. Здавна одним зі шляхів збагачення лексико-семантичної парадигми рибальства є спеціалізація дієслівної лексики. У лексико-семантичних реконструкціях з їхніми українськими відповідниками вспеціалізованихі образно-метафоричних значеннях простежуємогенетичний зв’язок рибальства з мисливством,лозоплетінням, гончарством, скотарством.

Аналіз рибальської лексики на засадах СМП засвідчив семантико-словотвірну еволюцію назв:від мотивованих способом виготовляння рибальського знаряддя до мотивованих способом застосовування його (давньо- і староукраїнські пам’ятки), антропонімізаціюіхтіонімної і подекуди агентивної лексики (пам’ятки кінця першої – початку другої половини XVIII ст.), еволюційний етап переходу від семантичного звуження загальновживаних дієслів до суфіксації видових назв рибалок (джерела початку другої пол. XIX ст.).

Метафоризована в релігійних текстахрибальська лексика і фразеологія збагатила загальномовний лексикон, усуспільнила рибальські найменування. Водночасживомовна стихія насамперед мотивувала метафоричне усуспільнення загальнонародного лексикону в лексикон рибальський.

Багата матеріальна і духовна культура українців зумовила як семантичне розмаїття рибальських найменувань, так і їхню різноструктурність. Ураховування семантико-стилістичноїполіфункційності твірної основи і словотворчого афікса в історичному вимірі висвітлює зближення формально подібних різнозначеннєвих суфіксальних похідників. Застосування такого підходу поруч із контекстуальним аналізом уможливлюєбачення еволюційних змін у семантичній структурі староукраїнськихназв.

Запропонованасутнісно-мотиваційна типологія,в основу якої було покладено сутнісні ознаки рибальських реалій як передномінаційних

поняттєвих первнів, вможливила виокремлення мотиваційних типів рибальських найменувань за: *слуховим сприйняттям* (звуки контактування риб'ячого тіла з водою; звуки контактування рибальського знаряддя з водою); *зоровим спостереженням* (колірриб'ячого тіла чи колір прикметної частини риб'ячого тіла); *тактильним сприйняттям* (відчуття риби на дотик); *смаковим сприйняттям* (присмак риб'ячогом'яса); *постійним зоровим спостереженням* (часова прикмета нересту риби; місце постійного перебування риби; напрямок міграції риби; вид уловлюваної рибалкою риби; тип задіюваного рибалкою знаряддя; вид уловлюваної рибальським знаряддям риби; матеріал, із якого виготовлено рибальське знаряддя; природно властива людині дія;прикметний вид риби в окресленому місці риболовлі);*активним практичним пізнанням* (задіюваний для вилову риби тип рибальського знаряддя;вид виконуваної рибалкою дії;розмір вічка сіткового полотна;характер риболовецької дії щодо рибальського знаряддя;характером дії рибалки в окресленому місці риболовлі);*мисленнєвим узагальненням суті* (вид дії, процесу).

Встановлені зони перетину лексико-семантичних груп за визначеними типами мотиваційних основ засвідчили:найпродуктивніше рибальські найменування утворюють від звуконаслідувальних і знаряддєвих мотиваційних основ, що відповідає сутнісній природі зародження і формування рибальства, асутнісну природу зародження рибальства як усебічного пізнавання риби здобувачем відображає розмаїтість мотиваційних основ для творення назв риб.

Внутрішню синкретичність становлення рибальських найменувань засвідчують перехресні мотиваційні основи (два типи мотиваційних основ, що обопільно збагачують однойменні лексико-семантичні групи рибальських найменувань), за якими встановлено вагу структурних частин мотиваційного ядра лексико-семантичного поля(ЛСП) «Рибальство», де визначальним є сумарний показник перетинів для найсуттєвіших категорій рибальського буття:*риба* (27%), *знаряддя* (24%), *процес* (19,5%), *локація* (19,5%), *рибалка*

(10%). За запропонованим механізмом визначення структури мотиваційного ядра можна простежувати формування мотиваційних ядросистем інших ЛСП, що вможливить визначення ваги концептуальних категорій в українській картині світу.

Властивою варіантністю людських суджень зумовлена полімотивованість рибальських словотвірних найменувань. У передуванні аналітичних суджень однослівним первономенам переконують складені рибальські найменування.

Способом розширення як рибальського, так і загальномовного лексикону є спеціалізація значення загальновживаного дієслова чи іменника. Спеціалізовані в рибальському значенні дієслівні назви усталилися здебільшого як специфічні рибальські професіоналізми різнобічної мотивації. Спеціалізовані в рибальському значенні іменникові назви вкладаються передовсім у НМС«найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською збруєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком». Спеціалізованів рибальському значенні праслов'янські анімалістичніномени відображають образи тотемних тварин – етнокультурних знаків, що спричинили вторинні символьні номінації реалій промислово-господарської лексики.

Зворотним боком семантичних перетворень рибальської лексики є її *усуспільнення*, перехід до статусу загальновживаної з виходом на периферію ЛСП «Рибальство». Усуспільнена метафоризація насамперед заторкнулаіхтіоніми, які в історичному вимірі не виходили з активного вжитку і зберігали міцний зв'язок із денотатами-референтами. Усуспільнені метафоризовані рибальські найменування живомовного експресивного характеру значно поповнили загальномовний і діалектний фонди української мови.

На теренах України лексика рибальства посприяла формуванню онімів, етимологізація яких відображає особливості розвитку рибальського промислу певних ареалів, а народноетимологічне переосмислення

затемнених топонімів, пошук їхньої мотивації у сфері рибальства, уподібнювання неслов'янських гідронімів до питомих назв річок, мотивованих рибальською сферою свідчить про утвердження українського онімного простору, пов'язаного з рибальством.

Антропонімізація рибальської лексики відбувалася (і відбувається в наш час у творенні прізвиськ) передовсім у її іхтіонімній частині на основі зовнішніх і поведінкових ознак риби певної породи. Семантичне творення прізвиськ від назв риб відрізняється мотиваційною розмаїтістю, яка загалом укладається в номінативно-семантичну модель (НСМ) «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора».

На засадах СМП визначено типи рибальських фразеологізмів: класифікаційно-номенклатурні, фактично-констатувальні, уявно-констатувальні, етносимвольні, каламбурні, почуттєво-оцінювальні, етикетні, усуспільнені.В останніх убачаємо кінцевесемантико-метафоричне перетворення стійких рибальських словосполук зукоріненням їх у структуру інших фразеосемантичних полів (ФСП) з новим семантичним відтінком.У відсотковому співвідношенні охоплення кожним мотивувальним чинником певної кількостіфразеосемантичних груп(ФСГ) дало змогу схематично презентувати структуру мотиваційного ядра ФСП «Рибальство»: *усуспільнено-абстрагована характеристика* (32%), *класифікаційна ознака* (14%), *об'єктивна характеристика* (11%), *емоційно-вигукова характеристика* (11%), *характеристика крізь призму уяви* (8%), *характеристика у світлі етносимволіки* (8%), *каламбурна характеристика*(8%), *етикетна характеристика* (8%).

Результати дисертації створюють методологічну базу для досліджування галузевих термінологій на засадах СМП та його екстраполяції на всі складники лексико-фразеологічної макросистеми, що удокладнить висновки вчених про структуру мовної картини світу українців.

Ключові слова: матеріально-духовна культура, українська рибальська лексика і фразеологія, семантика, структура,генетичні зв'язки, сутнісно-

мотиваційний підхід, предметно-номінативні найменування, образно-еспресивні найменування,мотиваційні типи.

SUMMARY

Minyailo R. V. The development of lexical and phraseological subsystems of fishing in Ukrainian. Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for the degree of a Doctor of Philology in specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – H.S. SkovorodaKharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2021.

For the first time in Ukrainian linguistics, the thesis comprehensively investigates the structure and semantics of fishing names in the historical aspects and current comprehension through the prism of the material and spiritual culture of Ukrainians. This process is based on the author's essential-motivational approach (EMA) according to O. Potebnia's views on sensory perceptions in terms of the historical evolution of thinking, which authorized the development of a new scientific direction –*gene-synchronous polydiscursive terminology*.

The wide range of direct, nominative-deductive, and metaphorical fishing names studied based on EMA testifies to the importance of fishing in the development of the national language picture of the world (LPW) at all stages of Ukrainian language development.

The chronological analysis of fishing names along with their diachronic research proved to be the most suitable for determining fishing etymologies and their sources of origin. This approach details the semantics of fishing names and determines the most important principles of ancient nominations, nominative-semantic models (NSM) of Indo-European and Proto-Slavic times: 'a fish, body-like snake', 'a fish that leaves a sticky, viscous substance on the hands', 'a fish with a shell, bony body'. The principle of nomination through a similar method of making a fishing tackle is clearly distinguished in the Proto-Slavic times.

The development of the Proto-Slavic lexical-semantic fishing paradigm in the metaphorical dimension can be traced primarily in the reconstructions that

actualize the seme ‘big’, reflecting the mythological embodiment of the water element in the image of the fish and vice versa. For a long time, a way to enrich the lexical-semantic paradigm of fishing is the specialization of verb vocabulary. One traces the genetic connection of fishing with hunting, wickerwork, pottery, cattle breeding in lexical-semantic reconstructions with their Ukrainian counterparts in specialized and figurative-metaphorical meanings.

The analysis of fishing vocabulary based on EMA testified to the semantic-word-forming evolution of the names: from motivated by the way of making a fishing tackle to motivated by the way of its use (ancient Ukrainian monuments), anthroponymization of ichthyonymic and sometimes agentive lexis (monuments of the end of the 1st – the beginning of the 2nd half of the XVIII century), the evolutionary stage of the transition from the semantic narrowing of commonly used verbs to the suffixation of species names of fishing (sources of the beginning of the 2nd half of the XIX century).

Metaphorized in religious texts fishing vocabulary and phraseology enriched the common vocabulary, socialized fishing names. Simultaneously, the living language element first motivated the metaphorical socialization of the national lexicon in the fishing vocabulary.

The rich material and spiritual culture of Ukrainians has determined both the semantic diversity of fishing names and their miscellaneous structure. Considering the semantic and stylistic multifunctionality of the creative basis and word-forming affix in the historical dimension highlights the convergence of formally similar multi-meaning suffixal derivatives. Applying such an approach along with contextual analysis makes it possible to demonstrate evolutionary changes in the semantic structure of Old Ukrainian names.

The proposed essence-motivational typology, based on the essential features of fishing realities as pre-nominational conceptual first nomens, made it possible to distinguish motivational types of fishing names by: auditory perception (sounds of contact of a fish body with water; sounds of contact of fishing tackle with water); visual observation (color of the fish body or color of the visible part of the fish

body); tactile perception (feeling the fish to the touch); taste perception (taste of fish); constant visual observation (temporary sign of fish spawning; place of permanent residence of fish; direction of fish migration; name of fish fished by the fisherman; name of fishing tackle used by the fisherman; name of the fished fish by the fishing tackle; material of the fishing tackle; natural tackle; natural action inherent in man; noticeable species of fish in the designated place of fishing); active practical knowledge (name of fishing tackle used in fishing; name of action performed by the fisherman; the mesh size of the net; the nature of the fisherman's action on the fishing tackle; the nature of the fisherman's action in the designated place of fishing); mental generalization of the essence (type of action, process).

The determined zones of lexical-semantic groups' intersection according to certain types of motivational bases testified the following: the most productive fishing names are formed from sound-imitating and tackle-motivational bases, which correspond to the essential nature of fishing origin and development. The essential nature of the fishing origin as a comprehensive knowledge of fish by the applicant is reflected in the variety of motivational bases for the fish names creation.

The internal syncretism of the fishing names' development is evidenced by cross-motivational bases (two types of motivational bases that mutually enrich the lexical-semantic groups of fishing names of the same name), which form the percentage of the structural parts of the motivational core of the lexical-semantic field (LSF) «Fishery», where the determinant is the total cross-section for the most important categories of fishing life: fish (27%), tackle (24%), process (19.5%), location (19.5%), fishing (10%). It is possible to trace the formation of motivational core systems of other LSFs according to the proposed mechanism for determining the structure of the motivational core, which will make it possible to determine the percentage of conceptual categories in the Ukrainian picture of the world.

The inherent variability of human judgments is due to the polymotivation of fishing word-forming names. The compound fishing names are persuaded by preceding analytical judgments of the single-word first nomens.

A way to expand both the fishing and common vocabulary is the meaning specialization of a common verb or noun. Verbal names specialized in the fishing meaning have become fixed as specific fishing professionalisms of various motivations. Nouns specialized in fishing meaning exist within NSM ‘the name of fishing tackle in resemblance to the horse harness’, ‘the component name of fishing tackle in resemblance to a certain part of the animal's body’, ‘the fishing tackle name in its resemblance to the sac’. Specialized in fishing, meaning the Proto-Slavic animalistic nomens reflects the images of totem animals – ethnocultural signs, which caused the secondary symbolic nominations of industrial and economic vocabulary realities.

The reverse side of the semantic transformations of fishing vocabulary is its socialization, the transfer to the status of commonly used lexica with going out at the periphery of LSF «Fishery». The socialized metaphor first of all affected ichthyonyms, which in the historical dimension was not out of active use and maintained a strong connection with the referent denotations. Socialized metaphorical fishing names of lively expressive nature have significantly improved the common language and dialect funds of the Ukrainian language.

In Ukraine, the fishing vocabulary contributed to the development of onyms, which etymologization reflects the peculiarities of the development of fishing in certain areas, and folk etymological rethinking of obscure toponyms, finding their motivation in the field of fishing, assimilation of non-Slavic hydronyms to specific names of rivers motivated by the fishing sphere testifies to the establishment of Ukrainian onym space connected with fishing.

Anthroponymization of fishing vocabulary took place (and is happening today in the creation of nicknames) primarily in its ichthyonymic part based on external and behavioral characteristics of fish of a certain breed. The semantic creation of nicknames differs from the names of fish in the motivational diversity, which

generally fits into the nominative-semantic model (NSM) «naming a person by a potential seme in the semantic structure of the word-motivator».

The reverse side of the semantic transformations of fishing names is their socialization to the status of common names. The evolutionary way of semantic transformation of fishing vocabulary is its toponymy and anthroponymization.

The following types of fishing phraseological units are determined based on EMA: classification-nomenclature, ethnosymbolic, pun, sensory-evaluative, etiquette, socialized.The last one demonstrate the final semantic-metaphorical transformation of stable fishing phrases with their rooting in the structure of other phraseosemantic fields (FSF) with a new semantic nuance.As a percentage, coverage by each motivating factor in a certain number of phraseosemantic groups (PSG) allowed to schematically present the structure of the motivational core of PSF «Fishery»: socialized-abstract characteristic (32%), classification feature (14%), objective characteristic (11%); emotional and exclamatory characteristics (11%), characteristic through the prism of imagination (8%), characteristic through the prism of ethnic symbols (8%), pun characteristic (8%), etiquette characteristic (8%).

The results of the thesis create a methodological basis for the study of industry terminology based on EMA and its extrapolation to all components of the lexical-phraseological macrosystem, which will detail the conclusions of scientists about the structure of the Ukrainian linguistic picture of the world.

Keywords: material and spiritual culture, Ukrainian fishing vocabulary and phraseology, semantics, structure, genetic connections, essential-motivational approach, subject-nominative names, figurative-expressive names, motivational types.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

І. Статті у фахових наукових виданнях України

1. Міняйло Р. В. Семантико-функціональний аналіз лексики рибальства (назви приладів) українських східнослобожанських говірок. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. Луганськ: Альма-матер, 2007. № 15. С. 251–262.

2. Міняйло Р. В. Ідея створення словника рибальської лексики і фразеології центрально- та східнослобожанського ареалу. *Лінгвістика*: зб. наук. пр. Луганськ: Альма-матер, 2008. № 2. С. 103–107.

3. Міняйло Р. В. Семантичний аналіз назв риб центрально- та східнослобожанського ареалу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2009. № 854 (вип. 57). С. 178–181.

4. Міняйло Р. В. Рибальська фразеологія Слобожанщини на загальноукраїнському тлі. *Ученые записки Таврическогонационального университетаим. В. И. Вернадского. (Научный журнал). Сер. «Филология. Социальныекоммуникации»*. Симферополь, 2009. Т. 22. № 4. С. 24–31.

5. Міняйло Р. В. Лексико-стилістичний аналіз дієслівних термінів українського рибальства. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Літограф, 2010. Вип. 9. С. 220–226.

6. Міняйло Р. В. Іхтіонімні фразеологізми як носій-складник ментальності українців.*Мовознавчий вісник*: зб. наук. пр. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. 2010. Вип. 10. С. 44–47.

7. Міняйло Р. В. Лексикографічне подання рибальських номенів у словниках сучасної української мови. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. № 675. С. 34–37.

8. Міняйло Р. В. Від реалій до назв рибальських приладів в українській мові.*Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2010. № 910 (вип. 60, Ч. 1). С. 326–329.

9. Міняйло Р. В. Стійкі дієслівні сполуки сфери рибальства в українській мові. Лексикографічний бюлетень:зб. наук. пр. Вип. 20. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2011. С. 22–27.

10. Міняйло Р. В. Особливості суфіксального словотворення назв риб в українських говірках. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*: зб. наук. пр. Кривий Ріг: КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 349–357.

11. Міняйло Р. В. Нульсуфіксальні утворення в українській рибальській термінології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. № 733. С. 127–133.

12. Міняйло Р. В. Про динаміку стійких словосполук зі сфери рибальства. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*: зб. наук. пр. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 317–323.

13. Міняйло Р. В. Етимони багатозначних і омонімних українських рибальських лексем. *Термінологічний вісник*: зб. наук. пр. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. 2(2). С. 32–37.

14. Міняйло Р. В. Мотивувальні чинники постання образних висловів сфери рибальства. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. Кн. 1. С. 94–98.

15. Міняйло Р. В. Українське рибальське назовництво і сфера сакрального.*Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Вип. 769. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці: Родовід, 2016. С. 18–21.

16. Міняйло Р. В. Символ ВОДОРИБОС в українській мові. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. Дніпро, 2017. Вип. 18. С. 64–70.

17. Міняйло Р. В. Рибальський хронос в українській мові. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харків, 2017. Вип. 46. С. 11–16.

18. Міняйло Р. В. Рибальський словосвіт у науковій спадщині професора В. А. Чабаненка. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. № 1. С. 101–106.

19. Міняйло Р. В. Роль рибальської лексики в художньому тексті.*Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харків, 2018. Вип. 48. С. 22–27.

20. Міняйло Р. В. Рибальська лексика в студіях українських науковців. *Термінологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019. Вип. 5. С. 274–283.

21. Міняйло Р. В. Витоки рибальської метафори. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*, 2019. Вип. 48. С. 199–205.

22. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія як складник національної культури. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. № 2. С. 107–112.

23. Міняйло Р. В. Потебнянська основа класифікації рибальських найменувань. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 2020. Вип. 29: Українська мова в сучасному науковому вимірі. С. 96–107.

II. Статті в закордонних наукових виданнях

24. Minyailo R. FromorigintodynamicsofUkrainianfishingwords: polysemy, homonymy, paronymy. *Украински и*

балканскимеждудисциплинарниизследвания: сборникстатии. София: ИздателскакъщаБогиана, 2013. С. 22–28.

25. Міняйло Р. В. Назва варунокъ у староукраїнській мові. *Scienceandeducation a new dimension: Philology*, VII (60), Issue: 204, 2019 Sept. S. 68–70.

26. Міняйло Р. В. Українська рибальська лексика в іномовному просторі. *PathofScience*: International Electronic Scientific Journal. Košice: Altezoro, sro&Dialog, 2020. Vol. 6. № 6. S. 4001–4006.

27. Міняйло Р. В. Етнокультурні витоки слова са́ра‘щука’ у староукраїнській мові.*PathofScience*: International Electronic Scientific Journal. Košice: Altezoro, sro&Dialog, 2021. Vol. 7. № 4. pp. 4012–4017.

28. Міняйло Р. В. Рибальські фразеологічні каламбури в мовній картині світу українців. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. №2 (38), vol. 1. pp. 137–140.

ІІІ. Інші

29. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія в українських східнослобожанських говірках. *Лінгвістика*: зб. наук. пр. Луганськ: Альма-матер, 2003. Вип. 1. С. 101–106.

30. Міняйло Р. В. Традиційні українські мисливські та рибальські вирази в мовній картині світу слобожанина. Служитель фразеологічної музи:зб. наук. ст. Луганськ: Альма-матер, 2006. С. 142–146.

31. Міняйло Р. В. Запозичення та інтерференція в рибальській лексиці східнослобожанських говірок. Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2010. С. 195–202.

32. Міняйло Р. В. Прикметникове словотворення в терміносполуках рибальської сфери. Зб. наук. пр. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 26-27 травня 2011 р.). Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2011. С. 102–109.

33. Міняйло Р. В. Словотвірна опозиція в назвах риб у говірках української мови. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*: зб. наук. пр. Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 259–264.

34. Міняйло Р. В. Поступ української рибальської лексики до терміноусталення. Зб. наук. пр. учасників ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 30-31 травня 2013 р.). Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. С. 86–93.

35. Міняйло Р. В. Назви збірності в рибальській лексиці (за матеріалами пам’яток української мови). Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: зб. наук. пр. Рівне: НУВГП, 2016. С.193–197.

36. Міняйло Р. В. Рибальське назовництво Слобожанщини як складник національної культури. *Культурна спадщина Слобожанщини*: зб. наук. ст. Харків: Курсор, 2018. Число 37. С. 201–204.

37. Міняйло Р. В. Індоєвропейські праосновн в українській рибальській лексиці.*Філологічний часопис*. Умань, 2019. Вип. 1. 81–88.

IV. Тези

38. Міняйло Р. В. Рибка плаває по дну. Образне слово Луганщини: матеріали VII регіон. наук.-практ. конф., 18 квіт. 2008 р. За ред. В. Д. Ужченка. Луганськ: Альма-матер, 2008. Вип. 7. С. 149–151.

39. Міняйло Р. В. Значення словника Грінченка для дослідження рибальської лексики і фразеології центрально- та східнослобожанського ареалу. Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея: матеріали Всеукр. наук. конф. до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка. Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2008. С. 87–92.

40. Міняйло Р. В. Культурно-національний і регіональний чинники постання українських іхтіонімів. Всеукраїнська наукова конференція

«Історичні регіони України: минуле та сучасність» (28-29 листопада 2013 р.). Харків, 2013. С. 120–123.

41. Міняйло Р. В. Віддієслівна рибальська лексика українських говірок на загальнослов'янському тлі. Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: тези доп. міжнар. конф. За ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. С. 333–338.

42. Міняйло Р. В. Рибальський промисел Слобожанщини: етносемантичний вимір. Образне слово Луганщини: матеріали XIVВсеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (15 травня 2015 р., м. Старобільськ). Вип. 14. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. С. 174–179.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Міжнародні наукові конференції і семінари

1. Міжнародна наукова конференція «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2003)
2. Міжнародна наукова конференція «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2007)
3. Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина Юрія Шевельова і світ сучасної української філології. До 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова» (Харків, 2008)
4. Діалектологічний семінар «Актуальні проблеми української діалектології», засідання 12 «Інтерференція та запозичення в діалектах» (Львів, 2009)
5. ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми фразеології» (Сімферополь, 2009)
6. ІІІ Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2010)

7. XI Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2010» (Львів, 2010)

8. Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX–XXI ст. (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)» (Харків, 2010)

9. Міжнародна науковаконференція «Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія» (Київ, 2011)

10. Міжнародна науковаконференція «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011)

11. Міжнародна науковаконференція «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2011)

12. XII Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012» (Львів, 2012)

13. Міжнародна науковаконференція «Граматичні та семантичні аспекти функціювання мовних одиниць» (Ніжин, 2013)

14. Міжнародна науковаконференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2013)

15. II Міжнародна науковаконференція «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013)

16. Міжнародна науковаконференція «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови» (Луцьк, 2013)

17. Міжнародна науковаконференція «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст»(Київ, 2014)

18. Міжнародна наукова конференція «Наукова термінологія початку нового століття: теоретичні і прикладні виміри»(Рівне, 2016)

19. Міжнародна наукова конференція «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 2016)

20. XXI Міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» (Харків, 2017)

21. Міжнародна наукова конференція«Діалектологія у структурі лінгвістичних знань» (Київ, 2018)

22. XVII Міжнародна наукова конференція з актуальних проблем семантичних досліджень «Художній текст: лексика, граматика, стилістика» (Харків, 2018)

23. Міжнародна науковаконференція«Постать Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в контекстіісторіїукраїнськоїкультури» (до 240-річчя від дні народження) (Харків, 2018)

24. Міжнародна науковаконференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2019)

25. Міжнародна науковаконференція «Українська мова в сучасному науковому вимірі» (до 50-ліття кафедриукраїнськоїмови СНУ іменіЛесіУкраїнки,85-ліття почесногопрофесора СНУ іменіЛесіУкраїнки,члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця та70-ліття завідувачакафедри, професора М. В. Мірченка)(Луцьк, 2020)

26. І Міжнароднаславістичнаконференція, присвяченапам'ятісвятихКирила і Мефодія(Харків– Шумен, 2021)

27. XIX Міжнароднанауковаконференція з актуальних проблем філологічнихдосліджень (пам'яті доктора філологічних наук, професораАнатолія ТихоновичаГулака)(Харків, 2021)

Всеукраїнські наукові і науково-практичні конференції, семінари, читання

1. Всеукраїнська наукова конференція до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка «Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея» (Луганськ, 2008)

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Культура мови в українському суспільстві» (Дніпропетровськ, 2010)

3. Всеукраїнський діалектологічний науковий семінар «Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження» (Донецьк, 2011)

4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (Луганськ, 2011)

5. Всеукраїнська наукова конференція «Наукова спадщина професора І. С. Олійника в сучасному контексті» (Запоріжжя, 2012)

6. ІІ Всеукраїнська науково-практична конференція «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови»(Луганськ, 2013)

7. ІХ Всеукраїнська наукова конференція «Мова в контексті культури і міжкультурної комунікації» (Луганськ, 2013)

8. Всеукраїнська наукова конференція «Історичні регіони України: минуле та сучасність» (Харків, 2013)

9. XIV Всеукраїнська науково-практичнаконференція іменіВіктораУжченка «Образне слово Луганщини» (Старобільськ, 2015)

10. XI всеукраїнська науково-практична конференція «Мова в контекстікультури і міжкультурноїкомунікації»(Сєвєродонецьк, 2015)

11. Всеукраїнська науковаконференція «Східнослов'янськімови в їхісторичномурозвитку» (до 70-річчя від дня народженняпрофесора П. І. Білоусенка)(Запоріжжя, 2018)

12. Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора С. І. Дорошенка (до 95-річчя від дні народження) (Харків, 2019)

13. Всеукраїнська наукова конференція «Фразеологія в лінгвокультурному просторі» (Кам'янець-Подільський, 2019)

14. Всеукраїнські Грищенківські читання (Ніжин, 2021)

Міжрегіональні та регіональні науково-практичні конференції і семінари

1. VII Регіональна конференція «Образне слово Луганщини» (Луганськ, 2008)

2. Регіональна науково-практична конференція «Філологічні обрії професора В. А. Чабаненка» (Запоріжжя, 2017)

3. Міжрегіональний семінар «Актуальні проблеми дослідження говірок у контексті сучасної мовної ситуації в Україні» (Глухів, 2019)

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ……..2

ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ……...……..25

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ МОВ І ДІАЛЕКТІВ……....26

ВСТУП……...…28

РОЗДІЛ 1. **Лексико-семантичне поле «Рибальство» в українській мовній картині світу і наукові засади його досліджування**…….....50

1. 1. Лексика рибальства в українській міфології і фольклорі……..….58

1. 2. Рибальськалексика впам’яткахукраїнськоїмови……..……69

1. 3. Метафоризація рибальської лексики в текстахконфесійного стилю і живомовній стихії……..……...83

1. 4. Лексика і фразеологія рибальства в наукових студіях другої половини XIX – першої половини XX сторіччя……..93

1. 5. Лексика і фразеологія рибальства в наукових студіях другої половини XX – початку XXI сторіччя..……..……102

Висновки до розділу 1…….……...……..……120

РОЗДІЛ 2. **Історико-лінгвістичний аналіз рибальських найменуваньу колі назв народнихпромислів**……..…….……124

2. 1. Рибальство на теренах України за даними археології…..…….124

2. 2. Матеріально-культурний світ рибальства індоєвропейської та спільнослов’янської доби в лексико-семантичних реконструкціях……..133

2. 3. Лексикабеззнаряддєвогориболовленняяк складник лексико-семантичних груп «Назви частин тіла» і «Процесові назви рибальської сфери……...152

2. 3.1. Лексико-семантична мікрогрупа «Назви, пов'язані з видобуванням риби із пористого ґрунту водойми»……..…..….156

2. 3.2. Лексико-семантична мікрогрупа «Назви на позначення заволодіння рибою швидкими рухами рук і за допомогою ніг»…160

2. 4. Взаємозв'язок рибальської і мисливської лексики……..…..…166

2. 5. Рибальська лексика у зв'язкахіз лексикою плетіння й гончарства……..……170

2. 6. Взаємозв'язок рибальської і скотарської лексики…….……....175

Висновки до розділу 2……..…….……..……180

РОЗДІЛ 3. **Семантико-словотвірна структура найменувань рибальської сфери**……..…….…….…..184

3. 1. Суфіксальна деривація – основний спосіб творення рибальської лексики……..…….188

3. 2. Еволюційний шлях рибальського суфіксального деривата..……194

3. 3. Сутнісно-мотиваційна типологія рибальських суфіксальних найменувань……..…….198

3. 3.1. Звуконаслідувальні суфіксальні найменування риб, рибальських знарядь, процесів та опредметнених процесів рибальськоїсфери…….200

3. 3.2. Суфіксальні найменування риб за тілобудовою і рибальських знарядь за конструкцією……...…….208

3. 3.3. Суфіксальні найменування риб за тактильними відчуттями…….211

3. 3.4. Суфіксальні найменування риб за кольором і смаком.....217

3. 3.5. Суфіксальні найменування риб за часовими прикметами нересту…….221

3. 3.6. Суфіксальні найменування рибалок……..……...223

3. 3.7. Суфіксація і конфіксація у відіменниковому творенні рибальських процесових назв……..……..229

3. 4. Нульова суфіксація у творенні рибальської лексики…..……...234
3. 5. Прикметникове суфіксальне словотворення в терміносполуках рибальської сфери……..……...246
3. 6. Аналітичне судження як вихідна база однослівних рибальських найменувань……..…….254
3. 7. Аналітизм у рибальській словотвірній номінації……..…….264
3. 8. Складені рибальські найменування……..……...269
Висновки до розділу 3…….……..…275

РОЗДІЛ 4.**Семантичніпроцеси в системіукраїнськоїрибальськоїлексики**…… ….…….……....284
4. 1. Спеціалізація значень загальновживаних слів як продуктивний спосіб творення лексики рибальства……..….284
4. 1.1. Рибальська спеціалізація дієслівної лексики……..….285
4. 1.2. Рибальська спеціалізація іменникової лексики…..…….290
4. 2. Рибальська спеціалізація праслов'янського анімалістичного номена…….……...293
4. 3. Усуспільнена метафоризація рибальської лексики…….305
4. 4. Топонімізація рибальської лексики……...307
4. 5. Антропонімізація рибальської лексики…….313
4. 6. Витоки рибальської метафори і зародження рибальської фразеології……..317
Висновки до розділу 4……..…….……326

РОЗДІЛ 5. **Фразеологічна рибальська номінація**…….……...……329
5. 1. Класифікаційно-номенклатурні рибальські фразеологізми……330
5. 2. Фактично-констатувальні рибальські фразеологізми……..335
5. 3. Уявно-констатувальні рибальські фразеологізми……337
5. 4. Етносимвольні рибальські фразеологізми……338
5. 5. Каламбурні рибальські фразеологізми……..342

5. 6. Почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми……..……..347
5. 7. Етикетні рибальські фразеологізми……...348
5. 8. Усуспільнені рибальські фразеологізми……...349
5. 8.1. Усуспільнені рибальські фразеологізми на базі вільних синтаксичних конструкцій……..……...350
5. 8.2. Усуспільнені фактично-констатувальні рибальські фразеологізми……..352
5. 8.3. Усуспільнені уявно-констатувальні рибальські фразеологізми……...…..354
5. 8.4. Усуспільнені етносимвольні рибальські фразеологізми……..356
5. 8.5. Усуспільнені каламбурні рибальські фразеологізми……..……357
5. 8.6. Усуспільнені почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми……..360
Висновки до розділу 5……..……...……..361
ВИСНОВКИ……..……..366
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ……..……..375
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ…….403
ДОДАТОК А……...…….419
ДОДАТОК Б……423
ДОДАТОК В……...…….499

Прийняті скорочення

ВФ – внутрішня форма

діал. – діалектне

етн. – етнографізм

загальноукр. – загальноукраїнське

заст. – застаріле

ЛСГ – лексико-семантична група

ЛСП – лексико-семантичне поле

ЛСПГ – лексико-семантична підгрупа

МО – мотиваційна основа

МТ – мотиваційний тип

МЧ – мотивувальний чинник

НСМ – номінативно-семантична модель

риб. – рибальське

рідк. – рідковживане

розм. – розмовне

тс – там само

УОСМ – усуспільнена образно-семантична модель

ФО – фразеологічна одиниця

ФСП – фразеосемантичне поле

ФСГ – фразеосемантична група

Список умовних скорочень мов і діалектів

бат. – батюцьке
біл. – білоруське
бойк. – бойківське
болг. – болгарське
буз.-інг. – говірки Бузько-Інгульського межиріччя
буков. – буковинське
волин. – волинське
вх.луж. – верхньолужицьке
галиц. – галицько-буковинська група говорів
гот. – готське
гр. – грецьке
гуцул. – гуцульське
д.інд. – давньоіндійське
д.укр. – давньоукраїнське
д.швед. – давньошведське
двн. – давньоверхньонімецьке
закарп. – закарпатське
зх.волин. – західноволинське
зх.поліс. – західнополіське
зх.прикарп. – західноприкарпатське
ієв. – індоєвропейське
іран. – іранське
караїм. – караїмське
карп. – карпатоукраїнське
пд.-сх.полт. – південно-східнополтавське
пд.черніг. – південночернігівське
пн.добрудж. – північнодобруджанське
пн.-зх.чорн. – говірки північно-західного Причорномор'я
пн.ндстр. – північнонаддністрянське
пол. – польське
поліс. – поліське
полт. – полтавське
причорн. – причорноморське
прус. – пруське
псл. – праслов'янське
псл. півн. – праслов'янське північне
рівн. – говірки Рівненщини
рос. – російське
рум. – румунське
свн. – середньоверхньонімецьке
серб. – сербське
слоб. – слобожанське
словац. – словацьке
словен. – словенське
ср.ндпр. –середньонаддніпрянське
ср.поліс. – середньополіське
степ. – степове
ст.пол. – старопольське
ст.сл. – старослов'янське

кашуб. – кашубське
кельт. – кельтське
крим.тат. – кримськотатарське
лат. – латинське
лемк. – лемківське
лит. – литовське
лтс. – латиське
макед. – македонське
марамор. – мараморoське
молд. – молдовське
нгр. – новогрецьке
ндстр. – наддністрянське
нж.ндпр. – нижньонаддніпрянське
нж.ндстр. – нижньонаддністрянське
нім. – німецьке
норв. – норвезьке
одес. – говірки Одещини
осман. – османське
пб.поліс. – правобережнополіське
пд.бсрб.–південнобессарабське
пд.буз. – південнобузьке
пд.волин. – південноволинське
пд.поділ. – південноподільське
ст.укр. – староукраїнське
ст.цсл. –староцерковнослов’янське
ст.чес. – старочеське
сх.поділ. – східноподільське
сх.поліс. – східнополіське
сх.приаз. – східноприазовське
сх.слоб. – східнослобожанське
сх.степ. – східностепове
тат. – татарське
тур. – турецьке
тюрк. – тюркське
угор. – угорське
укр. – українське
фін. – фінське
фінік. – фінікійське
фр. – французьке
херсон. – говірки Херсонщини
хорв. – хорватське
цн.поділ. – центральноподільське
цн.слоб. –центральнослобожанське
чес. – чеське
чув. – чуваське
швед. – шведське

ВСТУП

На українських землях рибальський промиселорганічнопов’язаний із зародженням і розвитком людської цивілізації. Вийшовши, як усе живе, з води й постійно потребуючи її, первісні люди оземлилися по берегах великих і малих річок, на морських узбережжях, біля озер і боліт. У природних водоймах і водотоках прадавні люди ловили рибу, споживали її тазберігали про запас. Своєю чергою розвиток рибальства став вагомим чинником переходу давнього етносу до осілого життя. Це спрямовує до гіпотези: українська мова зберігає у своїх глибинах назви, що відбивають еволюційний поступ стародавнього рибалення до сучасного риболовецького промислу.

Відповідно й методи досліджуванняеволюційної від зародження людства рибальської термінології відрізнятимутьсявід методів досліджування тих галузевих термінологій, що постали внаслідок науково-технічнихреволюцій і за точку відліку яких береться певний історичний етап розвитку суспільства. Безумовно, науково-технічний прогрес не оминув і рибальство, проте ядерна частина лексики на позначення реалій цього первісного способу життєзабезпечення сягає щонайменше індоєвропейської спільності – отже,рибальську лексику (фразеологію) слід вивчати передовсіму її історичному розвиткові. Залучення до наукового аналізу якомога більшої кількості діалектної рибальської лексики і фразеології, фонд якої постійно поповнюється, уможливить досконаліший ономасіологічний опис моделей постання українських рибальських назв.

Так, унікальність беззнаряддєвогопервісного привласнювального природокористуванняполягала в тому, що рибу ловили руками.Свідченням цього єпраслов’янські реконструкції **lapati* ‘хапати, ловити’ [ЕСУМ: ІІІ, 193], **jьmati (*jęti)*‘хапати, брати’ [тс: ІІ, 298], **makati* ‘м’яти, давити, мацати, мазати’ [тс: ІІІ, 421], що їхукладачі «Етимологічного словника української мови» за ред. О. Мельничукавідтворилизокрема й на основі

українських рибальських коренів і словоформ на тлі інших індоєвропейськихмов, як-от за допомогою діалектизмів*мацакú*‘ловлення риби руками під камінням’, *мацóк*‘ловлення риби руками’ [тс]. Сучасні діалектні словники лише підтверджують правильність лексико-семантичних реконструкцій ручного риболовлення: *лапáвка* – у буковинських говірках ‘ловлення риби руками’[СБГ: 252], *мацуни́* – упівденноподільських говірках ‘ловлення риби голими руками під камінням’[СМП: 86] тощо.

Важливо встановити етимологічні зв’язки між назвами перших рибальських знарядь настромлювального типу, спосіб полювання якими на рибу майже не відрізнявся від способу полювання на звіра. У сучасній мові цей первісний синкретизм засвідчує агентивна назва *китобíй* ‘той, хто займається промислом китів’ (тобто *б’єкита**гарпуном – Р. М.*) [СУМ-11: IV, 156]. Згадаймотут істворений «по правиламъгерольдіи» (відповідно до назв головних міст Слобідської України) прапорреформованого в гусарськийОстрогозького полку,на якому зображенокита з острогою над головою [Іванов 1927: 747],ітрадиційнев українських замовляннях*кит*на позначення величезної рибини – як відображення «міфологічної свідомості, яка відносить концепт КИТ до концепту-дискурсу РИБА» [Вакуленко 2010: 89].

Більш-менш розвинене рибальське господарство у предків українців засвідчили артефакти часів неоліту(нової кам’яної доби) з розкопок стояноксурської культури (у степовому Подніпров’ї та західному Приазов’ї) –*кам’яні грузила, кістяні гачки* й *гарпуни* [Котова 2010: 9-10].Уявлення про економіку й заняття неолітичного населення Приазов’яVI тис. до н. е. археологи склали і на матеріалах Маріупольського могильника: рибальство (на *вирезуба* та інших риб), збиральництво (намистини зроблено з перламутрових мушель молюсків), полювання на оленя, вовка, лисицю, борсука, дикого кабана, на птахів.Із зубів вирезуба робили прикраси для савану та намиста [Божко 2006: 13-14].Із цього випливає, щокістки як біологічний матеріал наші предкивикористовували не лише для виготовлення

рибальських знарядь,а й для створення амулетів, що передавали силу риб'ячого тотема. Загалом частини тіла тварин (кістки,жили, довга шерсть)є досить виразнимматеріалознавчим складникомпраіндоєвропейськихрибальських етимонів: в архетипові **volsъ* виділяється литовське слово *valai*'волоссякінського хвоста'; латинське *costa*означає 'ребра',з яких робили наконечники перших остів; грецька назва *γομφίος* 'ікла' споріднена з *γόμφος* 'кілок', що зводиться до етимона 'довга колюча палиця або кістка' [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 19-20]. Таке використовування біологічного матеріалу вбитих тваринпов'язувалотодішнє рибальство змисливством. А там, де в часи пізнього неоліту не було умов для переходу від привласнювального до відтворювального господарства, вихід із кризової ситуації було знайдено в активізації рибальства, яке сприяло осілості, а осілість – будівництву житла, спорудженню загат, човнів тощо. Недаремно стародавніх рибалок називають тими, хто знаменує «останній період функціювання привласнювального господарства, його вершину та поріг» [Бунятян 1999: 95].

Перші освоєні людиною метали поступово замінили собою камінь і кістки, алевесь процес виготовлювання рибальських знарядь первісна людина й далі сприймала як містичний, наповнений символізмом Божественної сили.Дослідник національної символіки України В. Сергійчук, пов'язуючи походження тризуба, з одного боку, з матеріальною життєдіяльністю людини, яка на певному етапі свого розвитку почала використовувати схоже на знаний нами тризуб знаряддядля полювання, рибалення, орного землеробства тощо, наводить твердження зарубіжних українознавчих центрів:первісне обожування цього рибальського знаряддя, згодом віднесеного до символу влади, могло виникнутиу різних народів та в різні часи незалежно(розрядка*В. С.*). В. Сергійчуксолідаризується з науковцем С. Шелухіним у тому, що український тризуб – свідчення історичних зв'язків з культурами греків, римлян, кельтів[Сергійчук 1992: 8].

Розвиток рибальства на українських теренах певною мірою засвідчилий стародавні гончарні вироби.Поряд зямково-гребінцевою керамікоюмисливсько-рибальських племенлісової смуги епохи бронзи, яку академік Б. Рибаков кваліфікував як археологічну культуру «неолітичного типу»[Рыбаков 1948: 37], у добу енеолітуна територіях від Наддністрянщини до Наддніпрянщинипоширилася землеробська трипільська культура з розвиненим гончарним виробництвом. Завдяки щасливому випадку (трипільська людина поставила сохнути щойно зліплений посуд на рибальську сітку, її відбиток залишився на денці глиняного виробу після його обпалення, і цей відбиток «знайшов археолог С.С. Гамченко під час розкопів трипільського поселення біля с. Стіна, Тульчинського району на Поділлі») ми маємо уявлення про конструкцію рибальської сітки трипільської культури: її робили «з досить товстих ниток», розмір вічок був «різний і загалом невеличкий», техніка плетіння була не глицею, яка «дає сітку з ромбічними очками», а якась інша. Н. Кордиш припустив, «що її вживали для того, щоб перегачувати невеликі річечки на весні, коли багато риби заходить нереститися з великих рік у маленькі річечки або затоки, в мілкі місця» [Кордиш 1949: 5-6].

Плаский широкий вінець одного із келихів-календарів черняхівської культури II-IV ст. н. е., що «походять зі сфери інтенсивного слов'янського землеробства в лісостеповій смузі <…>, коли слов'яни Середнього Подніпров'яінтенсивно торгували хлібом з Римською імперією» (переклад *Р. М.*) [Рыбаков 1987: 165], поділений на 12 різних прямокутних секцій, а також містить серію зображень сільськогосподарського й промислового характеру, серед яких є сітка, яка за висновком Б. Рибакова символізує кінець серпня і вересень, коли на птахів, що відлітали, влаштовували масове полювання величезними сітями, які натягували між високих дерев [тс: 170]. Водночас кінець серпня – початок вересня характерний зниженням температури води, що сприяє підвищенню активності риби, її т. зв. жору, а отже,і можливостям для вдалої риболовлі. До того ж українська діалектна

лексика засвідчує етимоннийзв'язок частини назв рибальських і мисливських знарядь із сіткового полотна, як-от у західнополіських говірках: *волочóк*‘рибальська сітка, яку також використовували для лову птахів’[СлАрк: I, 72], *кімлачí*‘пастка на горобців із рибальської сітки’ [тс: 222], *нáставка*‘рибальська сітка, яку використовували для лову птахів’ [тс: 340], *нерéт*‘рибальська сітка для лову птахів’ [тс: 345], *теремóк*‘пастка з рибальської сітки для лову птахів’ [тс: II, 196].

За космоархеологічною концепцією М. Чмихова в зодіакові VII – першої половини V тис. до н. е. назви сузір'їв відповідали основним роботам мезоліту – неоліту: мисливство, що починалося навесні (і весну), уособлював Стрілець, літню ловлю риби (і літо) – Риби, осіннє річкове збиральництво (й осінь) – Рак, зимові, переважно жіночі, роботи (і зиму) – Діва-Мати [Чмихов 2001: 326].

Для людини матеріальнийідуховний світи нерозривнопов'язані, про що свідчить уречевлення, упредметнення її чуттєвоїдіяльності.Один зі зразків матеріальної культури наших пращурів –Кам'яна могила(смтМирнеМелітопольськогор-нуЗапорізькоїобласті). У 1983–2001 рр. археолог Б. Михайлов відкривідослідив у Кам'яній Могилі 15 новихгротів і печер з малюнками, зокремаголови*скульптуризооморфноїрибоподібноїістоти (вішап)*, а такожранньонеолітичне (6–5 тис. до н. е.) *культово-обрядовемісце зі скульптурою риби*[Михайлов 2007].

Дослідники припускають, що у скіфо-сарматську добу річка Інгулець (права притока Дніпра) могланазиватися Пантикапа:*панти* – ‘шлях’ у низці індоєвропейських мов (зокрема іранських та індійських), а слово *капа* ‘риба’ засвідчене лише іранськими мовами, спорідненими зі скіфською [Бонгард-Левин, Грантовский 1983: 14].

Рибоцентричність української культури засвідчили давні арабські, турецькі тазахідноєвропейські карти: з висоти пташиного польоту Київ бачили *Містом-Рибою*.Цей образ і дух української столиці, константу її

містобудівної основи століття за століттям фіксували арабські, турецькі,західноєвропейські карти [Лук'янчук 2018: 10].

Немає сумніву, що для давніх українців рибальський промисел був звичним заняттям. У «Повісті минулих літ» у частині подій, датованихза сучасним стилем 945 роком, є засторога не чинити злакорсунянам, «рыбы ловящавъустьиДнѣпра»[Літопис рус. за Іпат. сп.].

Із прийняттям християнства рибалення набуло ще більшої ваги у зв'язку з потребою рибної їжі під час постів. Рибу починають розводити у ставках при монастирях.У староукраїнських пам'яткахділового письменства цю важливу еволюційну зміну суспільного життя відображає термін*єзовщина*, яким позначали податок для селян за користування риболовецькими угіддями. Аналізуючи особливості оподатковування селян у Литовсько-Руській державі XVI ст., наводить цей термін ізнаний етнограф М. Довнар-Запольський: «Дань медовая и езовщинасчитаются отъ каждой службы, налагаются на все село»[Довнаръ-Запольскій 1905: 185].

Широко відомими булиставиКиєво-Печерськоїлаври та іншихмонастирів, у якихнайвищого розвитку ставкове рибогосподарство досягло в XVII – першій пол. XVIII ст.У першій половині XVIII сторіччя для виготовлення страв київським митрополитам закуповували*осетрів*,*балик*, *ікру*, фініки, оливки, лимони, мигдаль, булки.*Баликами*на той час називали в'ялену рибу, яку монастирська братія вживала за відсутності свіжої. Була поширена й практика маринування риби.Осетрів купували у рибалок, які виловлювали рибу цієї породив монастирських плавнях на Дніпрі. Саму ж осетрину тоді вважали звичайною їжею [Прокопенко 2016: 16].Використовували цю рибу також як ліки проти жіночого безпліддя: «Ащєжєнанєпло(д)на, то *языкъѡсѧтровый* пити єй // пити єй дай, зачнєт(ъ)сѧ мл(д)нєцъ, хотѧ и бывєл(ъ)мынєпло(д)на была» (курсив *Р. М.*) [Лікар. тагосп.порад. XVIII:107].

З утвердженням християнства рибальська лексика так само, як і в дохристиянську епоху, відіграє важливу роль у релігійних культах,

алесакралізуєтьсявже в контексті християнського віровчення, як-от у бароковій проповідіІоаникіяГалятовського:«Мóре значи(т) свѣ́тъ; ры́ба значи(т) людéй; у́дица значи(т)слóвобж҃іє, котóры(м) мѣ́лъПетрълюдéй на свѣ́тѣлюби́ти и до н҃ба провадити …» [Ключъразумѣнїѧ: 199].

Поза війною рибальство було чи не основним промислом запорозьких козаків.Найвідоміший дослідник Запорозької Січі Д. Яворницький писав: «ВъXVIIвѣкѣ, по словамъБоплана, върѣкахъ и озерахъзапорожскагокрая, каковы: Пселскій и ВорскальскійОмельники, Самоткань, Домоткань, Орель, Самарь и др., водилось множестворыбы и раковъ: въОрели, въ одну тоню рыбаки вытаскивали до 2000 рыбъ, около фута наименьшей величины…» [Эварницкій 1892: 44]. Отже,риба стала важливим торговельним об'єктом ізасобом поповнювання скарбниці. В архіві Коша Нової Запорозької Січі (1734-1775) серед багатої рибальської термінології особливо виділяються назвириб певного розміру й породи для подальшого її продажу: *крошень* 'сто білих (судаків, лящів, вирезубів тощо) риб або п'ятдесят найкрупніших коропів', *рубанка* 'двісті риб з надрізаним черевом, що означало: дві риби дорівнюють одній', *боківня*'500 риб з надрізом на боку', *ігольня* 'тисяча рибок, яких нанизували на мотузку, просилюючи око голкою' тощо [Зуєв 2001: 271-274]. Міцно вкоренилася рибальська тематика (рибальські óбрази) і в духовному житті запорозьких козаків, як-от у рядкахіз козацької пісні: *«По-пидъла́вьюры́буплавлють, / Пидъпры́пичкомъгоршиста́влють»*[Эварницкій 1892: 59].

По ліквідації 1775 року Запорозької Січірибальська термінологія козаків (представників різних етнографічних груп українців)мала тяглістьу НижньомуПодунав'ї [Горбач 1968: 364],на теренах якого вонарозвиваласявговірково змішаному мовленні українцівужеДунавецької Січі,ів міжмовній взаємодії, передовсімукраїнсько-румунській.

Від початкуіснуванняЧорноморськогокозацькоговійська на Кубанірибальство також було серед основних галузей господарства.Упродовжмайжестоліттячорноморськекозацтво певним

чиномпродовжувало рибальськітрадиціїзапорозькихкозаків. У фаховому лексиконіукраїнців Кубані, як засвідчують етнографічні дослідження,і досі в ужитку слова *отаман*‘бригадир риболовецької артілі’,*прасол*‘торговець сіллю та рибою’ тощо [Бондаренко 2009: 103].

Першісистемні дослідження української рибальськоїлексикиможна окреслити часовим проміжком від2-ої пол. XIX до20-х років XX ст.,колиз’явилися наукові студії, що репрезентують цей шар лексики (і почасти фразеології) в ареальному різноманітті:на матеріалілемківських говірок[Верхратський 1864],гуцульських[Шухевич 1899],українських південнобессарабських [Вовк 1899],середньонаддніпрянських [Василенко 1902],закарпатських [Владыков 1926], Буго-Дністровського межиріччя [Юрківський 1928].Багатий лексичний і фразеологічний матеріал зі сфери рибальства розміщено в «Опытеюжнорусскогословаря» К. Шейковського[Шейковскій 1861], «Словаріросійсько-українському»,зібраномуйупорядкованомуМ. Уманцем і А. Спілкою (М. Комаровим і «Одеською (Адеською) Громадою», 1893-1898) [УмСп],«Галицько-руських народних приповідках»у тлумаченні І. Франка [ГРНП 1901, 1908, 1909], «Словаріукраїнськоїмови» за ред. Б. Грінченка (1907-1909) [СлГр], «Словникові української мови» Д. Яворницького (1920) [СлЯв].Ці праці заклали необхідний фундамент для вивчання українських рибальських найменувань [Міняйло 2019г].

Споконвічні рибальськіназви зберігаютьдіалекти української мови. Протягом 2-ої пол. XX – початку XXI ст. вийшли друком словники, які засвідчили специфіку рибальськогоназовництва різних ареалів:«Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров’я» А. Берлізова(1959)[СлБерл],«Словник поліських говорів» П. Лисенка (1974) [СлЛис],«Словник бойківських говірок» М. Онишкевича(1984) [СлОниш],«Матеріали до словника західноволинських говірок» М. Корзонюка(1987) [СлКорз], «Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини»(1992) [СлЧаб] і«Фразеологічний словник говірок Нижньої

Наддніпрянщини» (2001) [ФСГНН] В. Чабаненка,«Словник буковинських говірок»за ред. Н. Гуйванюк(2005) [СБГ],«Словник західнополіських говірок» (2000) [СлАрк] і «Сказав, як два зв'язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині» (2003) [СлАрк2] Г. Аркушина,«Словник українських говорів Одещини» за ред. О. Бондаря(2011) [СУГО],«Словник українськихговірок Бузько-Інгульськогомежиріччя»за заг. ред. Л. Спанатій, В. Токаря(2015) [СБІМ]та іншідіалектні тематичні й загальні словники.

Розлогі описи процесів риболовлі, особливостей побуту й культури рибалок – представників різних етнографічних групукраїнців – знаходимо в рибальськомудискурсіхудожніх творівІ. Нечуя-Левицького: в оповіданні«Рибалка Панас Круть»(1868;середньонаддніпрянці)іповісті «Микола Джеря»(1878;«українці з Поділля, з Київщини, з Херсонщини і навіть з-за Дніпра, з Полтавщини»,якіставали рибалками«скрізь по Бассарабії»);у рибальському дискурсіоповіданьІ. Франка«Щука» (1899; бойки) і «Як Юра Шикманюк брів Черемош» (1903; гуцули);у художньому рибальському дискурсіОстапа Вишні (П. Губенка), передовсімв усмішках «*Рибка плаває по дну*» (1925; середньонаддніпрянці) і «Лебідь» (1951; слобожани),а також у художніх рибальських дискурсах іншихукраїнських письменників [Міняйло 2018в].Тож рибальський дискурс художніх творів важливий для багатоаспектного досліджуваннярибальської лексики (у власне номінативному значенні та метафоричному вживанні) і рибальської фразеології як системи образно-оцінних характеристик об'єктів і явищ довкілля. Відзначимо також, що художній рибальський дискурс І. Франкаспіввідноситься з його науковимрибальським дискурсом, утіленим у згаданій вище визначній фразеографічній праці «Галицько-руські народні приповідки» (1901-1910). Відповідно до поставлених у дисертації завдань під *науковим дискурсом* ми розуміємо комунікативну подію (інформування науковцем потенційних дослідників), «результатом якої є змістово-тематична спільність багатьох текстів» [Чернявская 2006: 78]. Для «Галицько-руських

народних приповідок» у тлумаченні Франка – це рибальська тематична спільність словникових статей, загалом же для рибальського наукового дискурсу – це сукупність мовознавчих, природознавчих, етнологічних, етнографічно-статистичних наукових студій, для яких матеріалом дослідження стали назви і співвідносні з ними реалії зі сфери рибальства.Так,в етнологічних розвідках Ф. Вовк не лишезафіксував українську рибальську лексикуЗадунав'я, а й у контексті Іпатського літопису(1159)удокладнив даніпро її можливу генезу(уже в XII ст. Іван Ростиславович «ста въ городѣхъПодунайскыхъ и избидвѣкубарѣ… и пакостяше*рыболовомъГаличьскымъ*» (курсив *Р. М.*)[Вовк 1899: 33]),доповнивши у хронологічній першості згаданих подій співвідносний фрагмент рибальського художнього дискурсу повісті «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького.

Надзвичайно цінну інформацію містять п'ять випусків восьмого тому «Риби» (1980-1988) із серії наукових монографій «Фауна України», у яких учені до кожногоіхтіономенаподализначну кількістьсинонімнихживомовних назв риб, зазначивши територію поширення кожного найменування. Наприклад, до іхтіономена*рибець звичайний*Vimba vimbavimba (Linnaeus):*лепеньгал, лещ, фечка* – Закарпаття; *балан, глодовик, підтумок* – пониззя Дніпра й Південного Бугу, Дніпровсько-Бузький лиман; *терник* (дрібні самці), *шипшинник* – пониззя Дніпра, Дніпровський лиман до с. Станіслава; *лобань, лобатий рибець, лобач* – пониззя Південного Бугу, Бузький лиман [Фауна України 1983: 124].

Лексикографічна розробка вітчизняними й закордонними мовознавцями назв рибальської сфери засвідчила їхню вагомість в історії формування лексичної і фразеологічної підсистемслов'янських мов.Так, вивчаючи формування водогосподарської лексики польської мови, О. Войцева відзначає етнографічні праці дослідника рибальсько-морської термінології кашубівІ. Голембйевського«Obrazkirybackie» (1888),«Wyrazyrybackie i żeglarskie u Kaszubów» (1889), який збирав її впродовж 1872 – 1899 рр. і

витлумачив 113 спеціальних слів, у тому числі назви риболовних знарядь та їхніх частин, назви дій, назви виконавців дій тощо [Войцева 2005: 98].

Становленню української термінології рибальства в окремих ареалах присвячено три кандидатські дисертації: А. Берлізова«Лексика рибальства українських говірок Нижньої Наддністрянщини» [Берлізов 1974],Є. Мотузенка«МорскаярыболовецкаятерминологияСеверо-ЗападногоПричерноморья»[Мотузенко 1987],І. Ліпкевича«Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини»[Ліпкевич 1993].Зауважимо:записануЄ. Мотузенком під час діалектологічних експедицій 1972 – 1980 рр.тогочасну рибальську термінологіюморського узбережжя Одеської області сам дослідниксхарактеризував«як регіональну, а з поглядунаціональної приналежності більшості рибалок цього регіону <…> як російсько-українську» (переклад *Р. М.*) [Мотузенко 2006: 223-224]. Також, наголошуючи на тому, що на сьогодні вітчизняні вчені найповніше зібрали й вивчили українську рибальську лексику НижньогоПодністров'я, Є. Мотузенко підкреслює, що «в ній є чимало найменувань, генетично споріднених і семантично тотожних російським термінам рибальства, відзначеним у мовленні рибалок Дунаю, Дону, Волги, Каспію, Псковської області, Білого моря та інших районів. Уже сам собою цей факт свідчить про значну стародавність східнослов'янської рибальської лексики та про актуальність її вивчання в діахронійному аспекті» [тс: 222].

Проте мусимо констатувати: попри наявність в українській мовіспоконвічного шару рибальської лексикита активне досліджування цих галузевих етнокультурних найменувань,розпочате вдругій половиніXIX сторіччя,українська рибальська термінологіядосі не усталена,залишається «законсервованою» в межах діалектних словників і текстах художньої літератури. Досі немає рідномовного наукового чи науково-популярного рибальського часопису («Світ рибалки» є таким лише за назвою, оскільки статті там публікують російською мовою, українською жлише окремі листи

дописувачів) [Міняйло 2010г: 34]. Через недостатню представленість у науковому стилі українськапрофесійно-термінологічна система рибальства залишається невпорядкованою, ав тлумачних словниках сучасної української мови лексикографічне поданнярибальської термінології відчутно поступається поданню дотичної мисливської. Переконані також, що немає підставкваліфікувати українські рибальські назви лишеякпрофесіоналізми, пов'язані з архаїчною лексикою найперших промислів[ФУМ: 76], адже в нашій державіє промислове та спортивне рибальство, де використовують нові досягнення науки і техніки.Постійне вдосконалювання рибальських знарядь і технологій все більше потребує аналітичного термінотворення [Міняйло 2013в: 90].До звичнихдволексемних термінів, утворених за моделлю «прикметник + іменник», як-от*вертикальна блешня*,*горизонтальна блешня*,*обертова блешня*[УДУР: 211, 178]*коливальна блешня*[РЗ: 9],*крупний частик*, *дрібний частик* [РНУ: 10], *спінінгове вудлище*[СПВ: 121],*нахлистове вудлище* [УДУР: 235],*прямовисне вудіння* (вудіння з човна, де не можна застосовувати поплавець) [РЗ: 32], додається все більше багатолексемних, що свідчить про активний розвиток української рибальської термінології:*середина нерестового ходу*,*кінець нерестового ходу* [Осетрівництво: 34],*швидкість проведення блешні* [РЗ: 37],*ромборамова ставна сітка*, *поріжна сітка з примусовою тягою*, *плавна сітка з примусовою тягою*, *ставна сторожкова сітка*[РНУ: 10] тощо.Відзначимо й те, що попри нав'язливі сучасніангломовні запозичення, як-от*вóблер*'твердотілаоб'ємна приманка для ловлення хижих риб'<*wobbler*'нестійка людина, яка кульгає, хитається',*фíдер*'снасть з годівницею, розрахована на ловлення донної риби'<*feeder*<*feed*'живити', сучасна фахова література рибальської галузі зберігає питому термінологію, особливо дієслівну згіпонімнимирядами відіменникових назв на взірець*гачити*<*гак*, *блешнювати*<*блешня*, *сітничити*<*сітник*,*невідничити*<*невідник*, характерними одновидовими дієслівними термінами(порівняймо: *клювати*, *квочити*, *хрокати* і*закуканити*,

забрести), засвідчуючи тривкі семантичні й словотвірні моделі впродовж історичного поступу української мови.

Отже, лексику і фразеологію рибальського промислу досліджували різні покоління мовознавців і етнографів, багатий її фонд містять етимологічні, історичні, діалектні словники української мови, а також художні, наукові та науково-популярні тексти.Проте важливо доповнити йупорядкувати цей матеріал, показавши предковічність і тяглість рибальства як важливого складника національної культури [Міняйло 2018а; Міняйло 2018б; Міняйло 2019г] через всеохопний семантико-словотвірний і фразеотвірний аналіз рибальських найменувань як лінгвоментальних образів у картині світу українців.

Актуальність дослідження визначено потребоюсистематизувати й ґрунтовнопроаналізувати в діахронійному та синхронійному аспектах накопиченірізночасовоюлексикографічною і фразеографічною практикою, художнім і науковим дискурсомукраїнськірибальські найменування, з'ясуватиісторіюформування самих назв (словотвірний аспект) та історіюформуванняїхньоїсемантичноїструктури(ономасіологічний, семасіологічний, мотиваційний аспекти).

Звідси випливає **мета** – дослідити засади становлення й особливості формування лексичної і фразеологічної парадигм рибальства в українськіймовній картині світу(МКС).

Мета передбачає виконати такі**завдання**:висвітлити зв'язок між рибальською лексикою і фразеологією та матеріальним світом і духовною культурою українців;установити генетичні зв'язки рибальської лексики і фразеології з лексикою і фразеологією інших народних промислів;дослідити структуру й семантикурибальських найменувань удіахронійному та синхронійному аспектах;визначити науково-термінологічний апарат дослідження;дослідити місце предметно-номінативних і образно-експресивних рибальських найменувань в українськіймовній картині світу;проаналізувати структуру рибальських найменувань на засадах

сутнісно-мотиваційного підходу;простежити тенденції якісних і кількісних змін у словниковому складі української рибальської лексики та фразеології; установити мотиваційні типи рибальських лексичних і фразеологічних найменувань та їхнє співвідношення в межах лексико- і фразеосемантичних груп.

Об'єкт дослідження – рибальська лексика і фразеологія української мови.

Предмет дослідження–формування складу, семантико-словотвірної іфразеотвірної структури українських рибальськихнайменувань та визначення їхньої ролі в національній МКС.

Першим складником **джерельної бази** дослідження сталиетимологічні й історичні словники та пам'ятки української мови:«Етимологічно-семантичний словник українськоїмови» І. Огієнка (1979-1994); «Етимологічний словник українськоїмови» за ред.О. Мельничука (1982-2012),«Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд)»за ред. О. Трубачова, із 2002 – А. Журавльова, із 2016 – А. Журавльова і Ж. Варбот (виходить друком із 1974 й дотепер),«Етимологічний словник літописнихгеографічнихназвПівденноїРусі» за ред. О. Стрижака (1985); «Етимологічний словник топонімів України» В. Лучика (2014),«Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник» П. Чучки (2005),«Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником)» І. Фаріон(2001) тощо;«Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка (1930-1932),«Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.» за ред. Л. Гумецької (1977-1978), «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» за ред. Д. Гринчишина(1998-2006); «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року», упоряд. А. Матвієнко і В. Мойсієнко (2002), «Книга Київського підкоморського суду 1584-1644», відп. ред. В. Німчук (1991),«Ключъразумѣнїѧ» І. Галятовського, підгот. до вид. І. Чепіга (1985),

«Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття», підгот. до вид. О. Маштабей, В. Самійленко, Б. Шарпило (1986), «Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775», редкол.: П. Сохань та ін. (1998-2008)тощо.

Другий складник джерельної бази – відомі на сьогодні діалектні лексичні та фразеологічні словники, фонд яких постійно поповнюється, як-от за останнє десятиріччя: «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г. Доброльожі (2010), «Словник українських говорів Одещини» за ред. О. Бондаря (2011),«Словник села Тилич на Лемківщині» Є. Турчина (2011), «Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів» Д. Савчука (2012), «Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка, Д. Ужченка (2013, 6-е вид.), «Словник волинських фразеологізмів» Н. Кірілкової (2013), «Фразеологічний словник лемківських говірок» Г. Ступінської, Я. Битківської (2013),«Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» А. Сагаровського (2011-2013) і його ж «Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)» (2015), «Словник говірки села Шендерівка та інших населених пунктів Могилівського Придністров'я» Д. Крохмалюка (2015), «Словник фразеологізмів та паремійЧернівеччини» уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк (2017), «Гомін Золотої долини» (діалектний словник прикордонного з Румунією південноподільського села Бакота) Т. Горбняка (2017), «Короткий словник говірки села Ублі» (українські говори Східної Словаччини) Й. Сірки, А. Баушенка (2017), «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок» Н. Коваленко (2019), «Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій» З. Мацюк (2020).

Третій складник джерельної бази – етнографічні та фольклорні матеріали, збірники діалектних текстів: «Студії з української етнографії та антропології» Хв. Вовка (1916), «Із звіту етнографічної експедиції 1934 року»

Н. Заглади,«Звичаї нашого народу» О. Воропая (1958), «Рибальські снасті та способи їх застосування» М. Глушка (1995),«Говірки Чорнобильської зони: Тексти», упорядковані Гриценком П.Ю. та ін. (1996), «Знаки української етнокультури: словник-довідник» В. Жайворонка (2006), «Народознавчі роботи» В. Чабаненка (2010), «Рибальські знаряддя південної Слобожанщини (за матеріалами польових досліджень 2009 і 2011 років)» С. Сіренка,«ГовіркиЧеркащини: збірникдіалектнихтекстів»,упорядкованихГ.І. Мартиновою та ін.(2013) тощо.Тут важливо відзначити, що крізь призму народнорозмовного дискурсу нерідко можна верифікувати або уточнити словникову інформацію.Наприклад,переконатися всинонімностіноменів: «у коˈготопˈтуха а ў‿нас ˈкомл’аназиˈвалас / ˈтоже з‿дубˈцоўізˈд’елана» (Середнє Полісся) [ГЧЗ: 266]; усвідомити спосіб рибалення певним рибальським знаряддям: «зроˈбиликоˈбилу / і оˈцелоˈвилиуп·аˈт’ох / два ч’елоˈв·екаˈдержут’ˈниз’кокоˈбилу / а остал’ˈн’і по бере[и]ˈгамнагаˈн’айут’ˈрибу» (Східна Слобожанщина) [ГСС: 263]. Тож говіркові тексти рибальської тематики «збільшують можливості вузькофахового семантичного аналізу» [Громко, Грабова 2021: 22]. Водночас слід зважати на те, що в описових етнографічних працях «поєднання культурної автентики з авторськими оцінками утруднює об’єктивне визначення семантики народних термінів» [Гриценко 2003: 8].

Четвертий складник джерельної бази – тлумачні й перекладні лексичні і фразеологічнісловники нової української літературної мови та сучасної української літературної мови: «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (укладено в 30-40-х рр. XIX ст.),«Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки (1893-1898), «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907-1909),«Словник української мови» Д. Яворницького (1920),«Російсько-український словник» за ред. А. Кримського (1924-1930), «Словник української мови» за ред. І. Білодіда (1970-1980),«Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник»,

уклад. І. Олійник, М. Сидоренко (1991),«Російсько-український словник сталих виразів» І. Виргана, М. Пилинської, за ред. М. Наконечного (2000),«Словник фразеологізмів української мови», уклад. В. Білоноженко таін. (2003),«Словник української мови»,кер. В. Німчук та ін.,відп. ред. В. Жайворонок (2012),«Словник української мови online. Томи 1-8.(Режим доступу: http://test.ulif.org.ua:8000/expl/?wordid=6702&page=245) тощо.

П'ятий складник джерельної бази – фахова література рибальської сфери: «Рыболовство в Херсонской губернии. Опыт статистико-экономического исследования» П. Рябкова(1890), «РыбыПодкарпатской Руси и ихглавнѣйшіеспособыловли» В. Владикова (1926), «Іхтіофауна північно-західної частини Чорного моря» К. Виноградова (1960), «Фауна України: Риби» П. Павлова, Ю. Мовчана, А. Смірнова, А. Щербухи (Т. 8, 1980-1983), «Рибалці про риб України: Секрети поплавцевої вудки» М. Думича (1994), «Універсальний довідник успішного рибалки» В. Даниїлова; пер. з рос. І. Данилюка (2006), «Основи промислового рибальства: Практикум» І. Шермана, Ю. Пилипенка, І. Лобанова (2013) тощо.

Джерельну базу дослідженняпоповнили ще рибальські найменування з творів художньої літератури XIX – XXI ст., а також діалектні рибальські найменуванняз матеріалів авторської картотеки (переважно слобожанського говору) [Міняйло 2003; Міняйло 2007; Міняйло 2008; Міняйло 2009].

У великій нагоді стали й лінгвістичні карти «Атласу української мови»(1984-2001) за ред. І. Матвіяса (Т. 1), Я. Закревської (Т. 2), А. Залеського, І. Матвіяса (Т. 3) та лінгвістичні карти «Лексичного атласу Правобережного Полісся» М. Никончука (1994), які в окремих випадках через локалізацію рибальських назв у певному географічному континуумі вможливили ще й розуміння сутнісної природи постання найменувань залежно від особливостей рельєфу, швидкості течії річки тощо.

У дисертації проаналізовано понад5000 рибальських лексем (включаючи лексико-семантичні варіанти) і фразем.

М**етодидослідження**. У роботі застосовано такі**загальнонаукові методи**:*описовий*, у межах якогодосліджено методологічні підходи науковців різних поколінь до аналізу рибальських найменувань та узагальнено ці спостереження; *індукції* (для отримання загальних висновків на підставі аналізу семантичних, словотвірних і мотиваційних моделей рибальських найменувань);*дедукції* (під час формулювання гіпотез та їхньої верифікації на мовному матеріалі);*аналогії* (під час аналізу рибальських денотатів у зв'язку зі схожими реаліями інших народних промислів); *аналізуйсинтезу* (для теоретичних узагальнень і систематизації фактичного матеріалу); *суцільної вибірки* (для формування фактичної бази дослідження). Серед **спеціальних лінгвістичних методів** використано такі:*таксономічний* (для планомірної інвентаризації різноструктурних українських рибальських найменувань та групуванню їх на парадигматичній основі);*діахронійний* (для виявлення за принципом відносної хронології актуальних на основних етапах суспільного життя семантичних, словотвірних і мотиваційних моделей рибальської сфери та їхнього лінгвального відображення);*ономасіологічний* (для удокладненняпоняттєво-номінативної парадигми лексичних і фразеологічних рибальських найменувань);*етимологічний аналіз* (у досліджуванні походження рибальських найменувань і встановленні їхніх мотиваційних основ);*аналіз словникових дефініцій* (для визначення семантичної структури рибальських найменувань);*словотвірний аналіз* (для з'ясування структури похідних номенів і визначення основних моделей словотворення рибальської лексики);*дистрибутивний аналіз* (для встановлення впливу контексту на появу прагматичного значення);*контекстуально-інтерпретаційний*(для деталізації семантики окремих рибальських найменувань);*лінгвокультурологічний* (для визначення актуалізованих у рибальській лексиці і фразеології етнокультурних знаків).

Наукова новизнароботи в тому, що це перше в українському мовознавстві дослідження, у якому крізь призму матеріально-духовної культури українців докладно проаналізовано формування

загальноукраїнського рибальського лексикону в історичному аспекті і теперішньому осмисленні;установлено генетичні зв'язки рибальської лексики і фразеології з лексикою і фразеологією інших народних промислів;визначено науково-термінологічний апарат дослідження на засадах виробленого авторомсутнісно-мотиваційного підходу, який було застосовано для аналізу різноструктурних рибальських найменувань; простежено тенденції якісних і кількісних змін в українському рибальському лексиконі; на засадах сутнісно-мотиваційного підходу встановлено мотиваційні типи рибальських лексичних і фразеологічних найменувань та їхнє співвідношення в межах лексико- і фразеосемантичних груп.

Теоретичнацінністьроботи полягаєу створенні наукової бази для розробки малодослідженої наукової проблеми, у становленні корпусу наукової термінології, пов'язаної з мовним досліджуванням сфери рибальства. Проаналізований на засадах сутнісно-мотиваційного підходу мовний матеріал уповноважив до розроблення нового наукового напряму – *генно-синхронногополідискурсивногодосліджуваннягалузевоїтермінології*.

Практичне значення роботи – у можливості використовувати її положення під час викладання нормативних курсів, зокрема лексикології і фразеології української мови, стилістики української мови, української мови за професійним спрямуванням, а також вибіркових дисциплін – історичної лексикології і словотворення, етнолінгвістики, ономастики, термінознавства; для укладання навчальних посібників і підручників із цих курсів. Результати дослідження створюють методологійну базу для досліджування галузевих термінологій на засадах сутнісно-мотиваційного підходу, у застосуванні йогодо всіх складників лексико-фразеологічної макросистеми. Положення роботи посприяють формуванню лінгвістичної компетентності фахівців у сфері рибальського промислу, а також широкого кола зацікавлених осіб.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи представлено на 26 міжнародних наукових, науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції

«Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2003); Міжнародній науковій конференції «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2007);Міжнародній науковій конференції «Наукова спадщина Юрія Шевельова і світ сучасної української філології. До 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова» (Харків, 2008);II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми фразеології» (Сімферополь, 2009);III Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2010); XI Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2010» (Львів, 2010); Міжнародній науковій конференції «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX–XXI ст. (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)» (Харків, 2010); Міжнародній науковійконференції «Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія» (Київ, 2011); Міжнародній науковійконференції «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011); Міжнародній науковійконференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2011); XII Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012» (Львів, 2012); Міжнародній науковійконференції «Граматичні та семантичні аспекти функціювання мовних одиниць» (Ніжин, 2013); Міжнародній науковійконференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2013); II Міжнародній науковійконференції «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013); Міжнародній науковійконференції «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови» (Луцьк, 2013); Міжнародній науковійконференції «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст»(Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Наукова термінологія початку нового століття: теоретичні і прикладні виміри» (Рівне, 2016); Міжнародній науковій конференції «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 2016);

XXI Міжнародній науковій конференції «Слобожанські читання» (Харків, 2017); Міжнародній науковій конференції «Діалектологія у структурі лінгвістичних знань» (Київ, 2018); XVII Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Художній текст: лексика, граматика, стилістика» (Харків, 2018); Міжнародній науковійконференції«Постать Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в контекстіісторіїукраїнськоїкультури (до 240-річчя від дня народження)»(Харків, 2018); Міжнародній науковійконференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2019); Міжнародній науковійконференції «Українська мова в сучасному науковому вимірі (до 50-ліття кафедриукраїнськоїмови СНУ іменіЛесіУкраїнки,85-ліття почесногопрофесора СНУ іменіЛесіУкраїнки,члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця та70-ліття завідувачакафедри, професора М. В. Мірченка)»(Луцьк, 2020); І Міжнароднійславістичнійконференції, присвяченійпам'ятісвятихКирила і Мефодія(Харків– Шумен, Болгарія,2021); XIX Міжнароднійнауковійконференції з актуальних проблем філологічнихдосліджень (пам'яті доктора філологічних наук, професораАнатолія ТихоновичаГулака)(Харків, 2021);на Діалектологічному семінарі «Актуальні проблеми української діалектології.Засідання 12. Інтерференція та запозичення в діалектах» (Львів, 2009);на 13 всеукраїнських наукових інауково-практичних конференціях, семінарах, читаннях: Всеукраїнській науковій конференції до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка «Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея» (Луганськ, 2008); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Культура мови в українському суспільстві» (Дніпропетровськ, 2010);Всеукраїнському діалектологічному науковому семінарі «Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження» (Донецьк, 2011);Всеукраїнській науково-практичній конференції «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (Луганськ, 2011); Всеукраїнській науковій конференції «Наукова спадщина

професора І. С. Олійника в сучасному контексті» (Запоріжжя, 2012); ІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції«Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови»(Луганськ, 2013); ІХ Всеукраїнській науковій конференції «Мова в контексті культури і міжкультурної комунікації» (Луганськ, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Історичні регіони України: минуле та сучасність» (Харків, 2013); XIV Всеукраїнськійнауково-практичнійконференції іменіВіктораУжченка «Образне слово Луганщини» (Старобільськ, 2015); XI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова в контекстікультури і міжкультурноїкомунікації»(Сєвєродонецьк, 2015);Всеукраїнській науковійконференції «Східнослов'янськімови в їхісторичномурозвитку» (до 70-річчя від дня народженняпрофесора П. І. Білоусенка) (Запоріжжя, 2018);Всеукраїнських наукових читаннях, присвячених пам'яті професора С. І. Дорошенка (до 95-річчя від дня народження) (Харків, 2019);Всеукраїнській науковій конференції «Фразеологія в лінгвокультурному просторі» (Кам'янець-Подільський, 2019); на Міжрегіональному семінарі «Актуальні проблеми дослідження говірок у контексті сучасної мовної ситуації в Україні» (Глухів, 2019); на двох регіональних науково-практичних конференціях: VII Регіональній конференції «Образне слово Луганщини» (Луганськ, 2008) р.;Регіональній науково-практичній конференції «Філологічні обрії професора В. А. Чабаненка» (Запоріжжя, 2017).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображено в 42наукових працях: із них 23 статті у фахових виданнях України, 5 – у закордонних виданнях.

Структура та обсяг дослідження.Дисертація, представлена у вигляді рукопису, містить список умовних скорочень,вступ, п'ять розділів, висновки, список використаної літератури (341 позиція, із них 15 іноземними мовами), список джерел (191 позиція, із них 8 іноземними мовами),3 додатки: Додаток А(Короткий словник термінологійного апарату дослідження),

Додаток Б (Словник українських рибальських найменувань),Додаток В (Список публікацій за темою дисертації). Загальний обсяг роботи – 507сторінок, обсяг основного тексту становить 373 сторінки.

РОЗДІЛ 1. Лексико-семантичне поле «Рибальство» в українській мовній картині світу і наукові засади його досліджування

Мовознавчою наукою доведено: семантичний принцип структурування мовних одиниць покладений в основу лексико-семантичних, лексико-фразеологічнихі лексико-граматичних полів. Лексико-фразеологічне поле науковці визначають як семантичне поле, у яке входять і фразеологічні одиниці [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 20-21]. Проте, з огляду на різну сутнісну природу слів і фразеологізмів (фразеологізми – специфічні комунікативні одиниці, яків мовленнєвому процесі «ніби з'являються з іншого рівня тексту» [тс: 132]) та відповідно лексичного і фразеологічного значення (у фразеологічній семантиці експресивний компонент переважає предметно-логічний зміст [Ужченко, Ужченко 2007: 58]), гадаємо, потребують виокремлення лексико-семантичне й однойменне фразеосемантичне поле «Рибальство».До того ж і складники цих полів – лексико-семантичні та фразеосемантичні групи –взаємопов'язані, але семантично не тотожні.Наприклад, лексико-семантична група «Назви рибалок» корелює із фразеосемантичною групою «Характеристика рибалок за придатністю / непридатністю до риболовецького промислу».Проте вже самі назви цихоб'єднань відображають номінативний характер лексико-

семантичної групи(ЛСГ)та емоційно-оцінний характерфразеосемантичної групи(ФСГ). Досліджуваний матеріал демонструє, що говіркові назви рибалок зрідка такожможуть бутиемоційно-оцінними (із переважно глузливо-іронічною конотацією), як-от *раколо́в*‘невдатний, нетямущий рибалка’, *бичколо́в*‘рибалка, здатний ловити лише дрібну рибу’, але такі найменування є відфраземними назвами, що поєднують риси слів і фразеологізмів із властивістю останніх співвідноситися не з об’єктами, а з різноманітними кумедними ситуаціями (див. підрозд. 3. 7).

Виправдано розпочинати аналіз різноструктурних рибальських найменувань з лексичних одиниць, оскількисаме лексико-семантичні варіанти слів відіграють важливу роль у формуванні цілісного фразеологічного значення іїх можна простежити в глибшомудіахронійному вимірі завдяки лексико-семантичним реконструкціям, колиреконструюванняпраслов’янської фразеології – справа майбутнього.

Слово ж як структурно-семантичну одиницю мовивизначає не лише об’єктивна характеристика позначуваного, а й уявлення про об’єктиі явища, пов’язані з досвідом минулих поколінь, «не тільки узагальнення явищ предметного світу, а й селекція та концентрація в поняття окремих ознак різних явищ внутрішнього, духовного світу» [Лисиченко 2009: 23].І хоч поняття є вже одиницею не мовної, а концептуальної картини світу (ККС), проте «МКС більш рухлива й диференційована, ніж ККС, і безпосередньо відбиває ті зміни, перебудову, які відбуваються у довкіллі» [Сімонок 2002: 62-63].В аспекті досліджування галузевих термінологій науковці також наголошують на тому, що «проблема формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань є міждисциплінарною», і в рамках міждисциплінарних досліджень у минулому сторіччі виникло два фундаментальні поняття: картина світу та фахова мова, «що їх сьогодні активно розвивають, створюючи похідні та пов’язані з ними поняття» [Гінзбург 2012: 9]. Картина світу, «спрощуючи і схематизуючи дійсність, виділяє з нескінченного розмаїття реального світу саме ті його о б ’ є к т и т а

сутнісні зв’язки між ними, пізнати які й становить основну мету на тому чи іншому етапі історичного розвитку» (розрядка *Р. М.*) [тс: 10].

Обстоюючи правомочність терміна «національно-мовна картина світу» йвідповідно існування національно-мовних картин світу як об’єктів для лінгвокультурологічних розвідок, І. Голубовська відзначає: «зіставний модус дослідження матеріалу багатьох мов надає переконливі свідчення тому, що все-таки такий важкий для безпосереднього споглядання феномен, яким виступає етнічна ментальність, **дає**мовні рефлекси. Причому вираження культурно-національної специфіки відбувається **на всіх без винятку рівнях мовної системи**» (виділила *І. Г.*) [Голубовська 2010: 400]. До вивчання феномена етнічної ментальності («ментальних орієнтирів»), переконана Т. Ковалевська, «обов’язково має залучатися лінгвістичний феномен, інтерпретований у соціальному контексті особистісної та етнічної психології та загальнофілософськихуніверсалій, оскільки саме на мовному рівні найяскравіше виявляється специфіка базових домінант національного світобачення» [Ковалевська 2016: 220]. Тож мовознавці акцентують, що на сучасному етапі в досліджуванні національно-мовних картин світу на перший план виходить «феномен *різного* бачення й означування світу носіями *тієї ж самої* мови, але членами різних соціальних спільнот» [Колегаєва 2013: 63]. Тому кожен рибальський артефакт на теренах України «виокремлений *когнітивним* баченням фахівця і поіменований спеціальним позначенням» [тс: 66].

Отже, дослідникивисновують, що в застосуванні до конкретної мови МКС завжди національно-мовна, оскільки вона відображає реальний світу безпосередньо-чуттєвому поступальномуосягненні його етносом (resp. його різними соціальними чи професійними спільнотами – *Р. М.*) [Охрименко 2014: 97].Зв’язок між національно-мовною картиною світу та реаліями життя й довкілля – уконфігурації ідей, уміщениху значенні рідного слова, яке мовець сприймає як дещо само собою зрозуміле, як вже готову концептуальну конфігурацію, яка викликає довіру, оскільки елементи смислу

бувають настільки невиразні самі по собі, що людині важко піддати котрийсь із них сумніву [Зализняк 2006: 207, 235].

Звідси нагальна потреба ґрунтовного аналізузародженнямовного світу рибальства в культурному просторі України, його розпросторення й укорінення в мовній картині світу.Засадничий принцип дослідження – аналіз рибальських найменувань як таких, що значно вплинули на розвиток людства й відобразилися в усіх сферах матеріально-духовної культури. Адже загальновідомо, що рибальство (поруч зі збиральництвом і мисливством) належить «до найдавніших видів діяльності людини, яка завдяки цим заняттям виживала в жорстких умовах становлення первісного суспільства. Ці промисли були пов’язані з використанням людиною протягом десятків тисяч років готової продукції рослинного чи тваринного походження» [Лучик 2013а: 105].Своєю чергою рибальство, сприявши багатовіковому досвіду виживання первісних людей, стало важливим чинником створення народного світогляду, вираженого в колективних віруваннях, обрядах і звичаях [тс: 108]. В. Лучик писав про сприйманняранніми праслов’янами навколишнього світу як гармонійно організованої сукупності взаємозалежних елементів, у якій людина посідала рівнозначне з іншими представниками природи місце. Тож «удала риболовля, – відзначав мовознавець, – це родинне порозуміння й приязнь між рибалкою та рибою» [тс: 108-109]. Згадаймооповідання І. Франка «Як Юра Шикманюкбрів Черемош», у якому головний герой співчутливо примовляв до зраненої риби головатиці: *«Бідничка! Бідничка!»*, а вимірюючи вагу, *«узяв рибу на руки як дитину і поколисав її»*[Франко 1923: 44, 46].

Утім доброзичливість і розкаяння як неодмінна умова успіху під час риболовлі (як і під час полювання й збирання плодів) характерна не лише для слов’янських народів. Британський дослідникДж. Маккалох писав, що кельти поклонялися тваринам, яких вони вбивали, та просили в них вибачення за позбавлене життя. І це відчуття провини, наголошував знанийкельтолог, було

притаманне всім первісним мисливцям і мало культову природу [Маккалох 2004: 11].

У всесвітньо відомому романі Е. Гемінґвея «Старий і море» досвідчений рибалка в процесі боротьби з велетенською рибиною звертається до неї: *«Рибино <…>, я люблю тебе й дуже поважаю. Але все одно уб'ю тебе до кінця дня»* [Гемінґвей: 40]. Як зазначено в анотації до роману в українському перекладі В. Митрофанова,цей художній твір і досі «резонує в душі новими сенсами, смислами та символами» [тс: 103]. Міркування старого рибалки можуть бути звичайними роздумами професіонала(*«Треба щосили держати снасть. На́тяг жилки змусить її [рибу] щоразу звужувати кола. Мабуть, десь за годину я побачу її. Поки що треба її приборкати, а тоді вже вбити»*[тс: 66]), а можуть набувати глибокого онтологічного змісту: *«<…>ти народився, щоб бути рибалкою, так само як ця риба народилася, щоб бути рибою. Он і SanPedro (Святий Петро) теж був рибалкою <…>»* [тс: 81], *«<…> От і риболовля – вона й убиває мене, й водночас дає змогу вижити <…>»* [тс: 82] тощо.

Справжньою «енциклопедією» китобійного промислу є роман Г. Мелвілла «Мобі Дік» про події 1820-го року, коли американське судно затопив розгніваний кит. Пізнавальною є передмова до роману (етимологія), у якій автор навів зібрані ним матеріали про міфічногокитаізмалював мужню романтикуполювання на кита реального, наприклад: *«Швед. і дат.* ***hval****. Назва цієї тварини пов'язана з уявленням про округлість чи про котіння, бо датське* ***hvalt*** *– 'вигнутий' або 'склепистий' (Словник Вебстера)»*[Мелвілл: 5], *«Стежка світить за Левіафаном, а безодня здається сивиною (Книга Йова)»* [тс: 8], *«Печінкою того кита навантажили два вози (Стоу. «Літопис»)»* [тс: 9], *«І хай навіть кита загарпунено. Але уявіть собі, яким чином можна впоратися з дужим невиїждженим лошаком, тільки зашморгнувши його мотузком за хвіст (Розділ про китоловство у «Всячині»)»* [тс: 20], *«О ките-огроме! У бурі, у громі, / У морі безкраїм твій*

дім. / Де сила – то право, твоя там держава, / Ти цар у безмежжі морськім («Пісня про кита»)» [тс: 21].

Українська література також відобразила рибальську сферу в різножанрових творах. Так, дослідниця І. Галак, аналізуючи рибальські мотиви у творчості Федора Одрачав контексті функціювання рибальської теми вукраїнській літературі, згадує образ молодого рибалки з балади П. Гулака-Артемовського як відбиття романтичного світорозуміння письменника; образ професійного рибалки в оповіданні «Рибалка Панас Круть» і професійну діяльність рибальської артілі в повісті «Микола Джеря» (1878)І. Нечуя-Левицького; «високі зразки символічно-алегоричного трактування рибальського мотиву під впливом дуалістичних зацікавлень митця»у вже згаданомуфілософсько-психологічному оповіданні І. Франка «Як Юра Шикманюк брів Черемош» (1903); добродушне обігрування євангельської метафори про Апостолів як ловців душ у сонеті «Рибалки» М. Чернявського; ідилічну картину єднання людини з природою у «Рибальському посланії» (1920) М. Рильського, а також поетове нагадування, що до рибальства були небайдужі ще за часів Гомера і Феокріта.У «Рибальських сонетах»(1938-1940) М. Рильського, за словами дослідниці,«здавалось би, непоетична термінологія, але лірична налаштованість сонетів не страждає від цього, а навпаки, поету вдається у простоті і примітивності існування відкрити довершеність і мудрість». Згадує І. Галак іславновідому усмішку «Сом» Остапа Вишні, у якій завдяки яскравому образу розповідача діда Панаса «лірична настроєвість переплітається з гумором та фантастикою» [Галак 2017: 57-58].

Варто згадатинаписаний у другій половині 1970-х років віршО. Лишеги«Пісня 551», що став яскравим поетичним символом Майдану-2014і зразком якнайглибшого філософського осмислення буття шляхом метафоризаціїрибальської стихії, а саме – боротьби за життя знесилених зимовою придухою риб, серед яких, проте, є й короп, який *«і служить для того, / щоб колись бути пійманим, раніш чи пізніше…»*, а зграї

коропів *«полохливі і темні, – / Вони віддаляються в протилежний бік»*, отже: *«Поки не пізно – бийся головою об лід! / Поки не темно – бийся головою об лід! / Пробивайся, вибивайся – / Ти побачиш прекрасний світ!»*[«День»: 19.12.2014].

У текстах українських художніх творів подекуди відображено факти, важливі для ономасіологічного аналізу рибальських найменувань. Так, контекстний аналіз вірша Я. Щоголева «Рибалка» (1877) засвідчив виготовляння рибальських знарядь у другій половині XIX сторіччя: а) сака – згинанням і переплітанням гілокверболозу:*«Я над берегом і сміло / Сак мій, зігнутий в дугу, / Закидаю з човна в воду / Попід аїр і кугу»* [Щоголів: 143]; б) сітки – виплітаннямії із прядених ниток: «*Ну, вморивсь я в очеретах, / Так поїду у гаї. / І на чистому закину /Сітіпряденімої*» [тс](тут і далі в тексті дисертації, якщо не зазначено, що слово чи словосполуку виділив сам автор, підкреслення в прикладах із художніх творів і взразках діалектного мовлення, а також утлумаченнях окремих слів і фразеологізмів – наше, *Р. М.*).

Цей ряд, звичайно, можна продовжити й іншими творами, у яких письменникипоказали рибальство вагомим складником культури й побуту українців.

Отже, постала нагальна потреба вивчити й упорядкувати український мовний світ рибальства. Аналіз рибальської лексики (і фразеології) з погляду змін чи вдосконалення реалій пов'язуємо з етнолінгвістичними, соціолінгвістичними, психолінгвістичнимита іншими мовознавчими проблемами, зокрема з дослідженнямМКС.

У нормативному вживанні фахової термінології ми спиралися насучасну словникову базу Українського мовно-інформаційного фонду НАНУ, згідно з якоюлексеми*рибáльство*, *риболóвля*, *риболóвство* зі значенням 'ловінняриби' – це синонімні галузеві терміни, які протиставляютьсярозмовно-просторічнимвідповідникам*рибáлка*, *рибáцтво*, *риболове́цтво*[УМІФhttps://lcorp.ulif.org.ua/dictua/]. Водночас УМІФ подає як

нейтрально конотовану й лексему *риба́лення* [тс], так само як в академічному одинадцятитомникові: *риба́лення*‘дія за значенням *рибалити*’ [СУМ-11: VIII, 527]. Тож як опредметнену назву на позначення процесу ловіння риби маємо чотири синонімніабстрактні іменники: *риба́льство*, *риболо́вля*, *риболо́вство* і *риба́лення*. Оскільки всі ці назви належать до ядерної частини лексико-семантичної групи «Процесові назви рибальської сфери», то відповідно для кожної з них є дієслівний відповідник (як очевидний первень для абстрактного іменника із процесовим значенням): *рибалити* > *рибальство*, *рибалення*; від складеного найменування *рибу ловити* > *риболовля*, *риболовство*.Ці дієслівні терміни можна стилістично диференціювати, застосувавшисемний аналіз різногалузевихназв у межаходного словотвірного типу. Наприклад, термін***рибальство*** у зв’язку зізначенням лексем*гончáрство*‘виготовлення посуду та іншихвиробів з глини; заняттягончаря’[СУМ-11: II, 124], *коня́рство*‘розведення коней як галузьтваринництва’ [тс: IV, 277], *мисли́вство*‘добування диких звірів і птахів з метою використанняїх м’яса, хутра і т. ін.’ [тс: IV, 717],*рільни́цтво*‘вирощуванняпольових культур як галузьсільськогогосподарства’ [тс: VIII, 575] тощопостає як назва на позначення відповідної галузі народного господарства – тобто вже з віддаленою від процесового характеру семантикою.Натомість термін ***рибалення*** в колі інших типологійно подібних назв виразно зберігає семантику виконуваної впродовж не надто тривалого часу дії.Порівняймо: *полюва́ння*‘дія за значеннямполювати’ [СУМ-11: VII, 105], в «Інверсійному словникові української мови»: *смаження*, *обсадження*, *принадження*, *розгородження*, *крохмалення* тощо [ІнСУМ: 541-542]. У відомій лексикографічній праціО. Войналовича і В. Моргунюка «Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять)» (1997)до російського слова «течение» (стосовно часу) серед низки українських відповідників першим мовознавці подають слово із формантом *-ення –пли́нення* [РУСНТМ: 225]. Тому *рибальство*означатиме швидше

постійне заняття, промисел, з якого живе людина, а *рибалення* – обмежений у часі процес, що має завершитися виловом риби, як і***риболовля***, бо ж недарма значення іменника*ло́вля*лексикографи ілюструють прикладомзі збірки М. Номиса *Не тоді собак годувать, як на ловлю йти* [СУМ-11: IV, 539].Отже, терміни-варіанти(словотвірні синоніми) підлягаютьобов'язковому аналізу задля вироблення пріоритетів їхнього контекстуального використовування [Онуфрієнко 2019: 187]. Для наведеної синонімної парадигми очевидним є такі семантичні відтінки: *рибальство* – найбільш абстрагований термін на позначення відповідного промислу, який можна вжити для називання тематичної групи «Рибальство», тобто це слово, що стоїть найвище в ієрархії галузевих найменувань; *рибалення* і *риболовля* – синонімні терміни на позначення виконуваного фахового процесу (ловлення риби). Щодо терміна*риболовство* –відсубстантивного (від *риболов*) утворення із високопродуктивним для давньоукраїнської книжної мови суфіксом *-ьств(о)* – можна відзначити: деривати із цим суфіксом уживали для номінації явищ, що стосувалися різноманітних сторін життя середньовічної людини, як-от *игуменьство*, *епископьство*, *учительство*, *посольство*'діяльність ігумена (єпископа, учителя, посла)' [Ерофеева 2017: 137, 139].

Рибальство – один з найдавнішихлюдських промислів в усіх його матеріальних і культурних виявах, який вирізняється серед інших промислових і господарських культур (мисливства, гончарства, вівчарства тощо).

Риболовство – вид діяльності людини, яка забезпечує себе та інших свіжою рибою.

Рибалення (риболовля) – виконуваний фаховий процес, що має завершитися виловом риби.

1. 1. Лексика рибальства в українській міфології і фольклорі

Найвищим рівнем первісної свідомості людини була міфологія. І хоча міфологічнемислення не забезпечувалологіко-понятійногоосвоєннясвіту, проте по-особливому (ієрархічно!) пояснювало його, насамперед своєрідним трактуваннямпричинності, простору й часу.Науковці стверджують: «Значна частина міфонімів сягає давньоруського або ще праслов'янського періоду, коли склалася східнослов'янська (праслов'янська) язичницька міфологічна система» [ЕУМ: 346].Тісно пов'язані з міфологічною свідомістю витоки фольклору так само сягають архаїчних етапів розвитку людства, а значна частина сучасного фольклорного репертуару має істотну «глибину» історичної пам'яті.Тому тяглість традиції зумовлює віднайдення в українському фольклорі не лише актуальних смислів, а й реліктів минулого… [ЕІУ: 310-311].

Для рибальства найважливіший простір – водний. А воду споконвіку обожували якбезпосередньо, так і в образах тих, хтоводиться в ній.Дослідники довели, що в українській мові символи (концепти) ВОДА і РИБА постають у більшості дискурсивних формацій [Венжинович 2013; Галаш 2013; Космеда 2013; Куйбіда 2012; Макарець 2013].Символ ВОДА – ключовий у мовній свідомості українців, мотивований притаманною їм натурфілософією, відтвореною в когнітивній і мовній картинах світу [Космеда 2013: 71]. Те, що *вода* належить до першоелементів світу, його основних стихій, засвідчує коментар І. Франка галицькоїпаремії*Вода –наша мама*: 'вода – джерело всякого органічногожиття' [тс: 63]. Видатний український мовознавець О. Потебня в праці «Про деякі символи в слов'янській народній поезії» серед основних називає *вода холодна* (здоров'я) [Потебня 1914: 54], *бистра вода* (швидкість: текти – утікати) [тс: 58], *світла вода* (швидкість води споріднена, з одного боку, зі швидким рухом узагалі, з іншого – зі світлом) [тс: 71]. Таку й подібну символіку води бачимо в структурі українських приказок *І риба не пливе (не плине) проти бистрої води*[ВиргПил: 643], *Великій рибі в глибокій воді плавати* [тс: 414], *У мутній воді риб[к]у ловити (вудити)* [тс: 449].

О. Трубачов уважавсередньодунайський регіоннайдавнішою територією формування слов'янських племен. Із цією автохтонною концепцією дослідники пов'язуютьчастотність образу Дунаю у старовинних народних піснях, календарному й обрядовому фольклорі, що виникли набагато раніше походів київських князів на Візантію, коли східні слов'яни вперше познайомилися із цією рікою [Леута 2001: 16-17]. За висновками мовознавців, в українському фольклорі споконвічно слов'янський апелятив*dunajь*співвідносний ізсememою'велика вода': *«Гра́ютьво́ди, як Дуна́ї»*[ЕСЛГН:54],*«Гой у тих кудряхсив сокіл сидит. В Дунай ся дивит, там виза видит,.. з визом говорит: Гойци тепер так, як в первовіку?»*[Губерначук 2005: 111]. Очевидно, що в другому прикладі *Дунай* не просто ріка, а міфологічний прообраз ріки [Колесник 2010: 427], хоча не можна остаточно відкинути й прив'язку до стародавнього гідроніма. Також, крім міфологічного образу *Дунаю*, у цій прадавній обрядовій пісні бачимо тотемні образи *Виз-риби* й *Сокола*,антропоморфність яких в українському фольклорізасвідчує сприймання назв риби і птаха як особових імен – на противагу назвам міфологічних істот нижчої стадії (водяників, домовиків, русалок тощо) [ЕУМ: 346].

У різних формах усної народної творчості проявляються антропоморфні образи*щуки* й *окуня*. Оскільки будь-яку рибу щуцізручніше ковтати з голови(за напрямом луски, а не проти неї), вона «звертається» до окуня: *«Окунець-молодець, повернись передом – поговоримо з тобою!»*. На що окунь «відповідає»:*«Коли ти щука бистра, поговоримо з хвоста»* [Номис: №4250].Варіації цього стійкогокомунікативно-діалогічногомовногокомплексу(М. Номис одиниці такої структурислідом заприказками і прислів'ями назвав«і таке інше») простежуємо вдіалектномуконтинуумі, зокремав ізольованій від основного масиву південно-східних говорів українськійговірці селаЩуче Лискинського р-ну Воронезької обл.:*Щу́кагóнеться за óкуньом і ка́же йому́: «Óкуне, óкуне,*

поверни́сь до ме́не голово́ю – побала́каєм з тобо́ю» [Міняйло,Сікорська 2010: 36].

Єдність антропоморфних образів*щуки* й *окуня* в литовському фольклорісвідчить про історичний розвитокбалто-слов'янськихкультуромовнихзв'язків: *Šimargojilydekėlė būtmanbuvusmotinėlė…Šismargasisešeriukasbūtbuvusismanbroliukas*'Ця пістрява щучка – моя колишня матуся… Цей пістрявий окунець – мій колишній братик' [Невская 1986: 152].

Вивченняіхтіонімів, як і назв наземних тварин, уфольклорно-міфологічному аспектіважливе для досконалішого ономасіологічногоопису цих найменувань, афауністична міфономінація може«походити з уявлень про важливість чи необхідність певного предмета, речі чи явища» [Бойко, Кайдаш 2006: 20]. Згадаймослова основоположника структурного методу в етнографії К. Леві-Строса, що «в певному розумінні кожен міф – це спогад про минулі події» [Леви-Строс 1985: 182].

Аналізований матеріал засвідчує: когнітивно-ономасіологічною значущістювідзначена не лише іхтіонімнаміфолексика, а й рибальська міфолексика інших лексико-семантичних груп, зокремаЛСГ «Назви процесів рибальської сфери». Так, найдавніший український фольклор, у якому М. Грушевський убачав не тільки багаті пережитки старої культової пісні і драматичної дії, а йр е а л ь н е в і д б и т т я с в о є р і д н о г о п о б у т у(розрядка *Р. М.*),відображаєважливий для Подунав'япромисел осетрових риб. У космогонічних колядках *виз-риба в Дунаї*(в уяві праукраїнців*творець організованого Світу*) була потрібна длявиготовлюваннявістрястріли(*«Ой тобов, визе, стрільбикостити, / А мнов, соколом, стрільбиперити»*) і для добування осетрового клею (*«Ой визе, визе, мій побратиме: / Тобою, визе, пострітьклеїти, / А мнов, соколом, поперувати»*).Зазначимо, що в деякихваріантах колядкивиступає іншадунайськапромислова риба родини осетрових*чечура* (чечуга) [Грушевський 1993: 301]. Як свідчать науковці, уже за 300 тис. років до нашої ери людина добувала рибу списом або *звичайними*

стрілами з лука [Загальна іхтіологія: 9].Відгомін цього факту спостерігаємо й у фрагментові народної пісні в записі видатного вченого-етнографа П. Чубинського:*«Ой пливе щука з Кременчука та підстрелена з лука»* [СУМ-11: VI, 508].

Стародавньою назвою, що також належить донауковій, міфологічній картині світу, є іхтіономен*білуга (білюга)*на позначення цінної породи риб із родини осетрових (HusohusoL.), «яка у 18 в. доходила Дніпром аж у Прип'ять і Десну» [ЕУ].Ця назва, припускає А. Безпаленко, як семантичний дериват прямо чи опосередковано сягає індоєвропейського кореня **bhel/*bhol/*bhl/*bьl* із первинним значенням 'білий', 'великий' у слов'янських мовах: болг. *белица*'риба', чес. *blyskavka*'породариби', словен. *bólen*'жерех', укр. діал. *болень*'тесаме', укр. *білуга*'видриби', караїм. *balyk*'риба' [Безпаленко 2009: 3].

У найдавніших міфах світ зооморфний, і набутки вчених уможливлюють простеженняцього фактув рибальській лексиці. Д. Разаускас, дійшовши висновку, що семантика деяких слов'янських назв рибдужедобревідповідаєпевним міфологічним мотивам, закликав відшукувати в семантичній мотивації іхтіонімівміфологічний складник, поширюючи цей принцип на всі назви рибальської культури. Дослідник навів приклади українських іхтіонімів, пов'язанихіз чортом як міфологічним персонажем: *чорт* 'вид риби, яка схожа на щиповку, зі шипом-голкою на голові', діал. *чортик* 'триголковаколючка', визначивши головним мотивувальним чинником творення назв*місцеперебування риби* – (під)водне царство, розташованевнизу, на нижньому кінці вертикальноївісі традиційної моделісвіту, про що яскраво свідчить литовськийвислів*Žuvisyrapriešinga Dievui*«Риба протилежна Богові» [Разаускас 2009: 320-322]. Міфологічні уявлення про рибу як «худобу водяного», що мають паралелі в слов'янських і балтійських мовах, Д. Разаускас побачив в українських іхтіонімах*бичóк* 'бичок-підкамінник',

кобила ‘жерех’, *коза* ‘чехонь’, ‘щиповка’ (зовнішня подібність: роги в худоби та дві гострі колючки на голові риби), *козел* ‘лящ’ [тс: 328].

В. Куйбіда знайшов деякі спільні риси міжуявленнями про чортів і біологією коропів. В українській міфології чорти – зооморфні й антропоморфні істоти. Вони ніби свині (нечисті за Біблією) риють мул, живляться калом, гноєм, тому й мають ще одну народну назву – *річкова свиня*. Також коропи мають пару «ріжок-променів» [Куйбіда 2017: 379-380].А іхтіонім*марена*(BarbusbarbusL.) в народнопоетичному осмисленнідослідникпов’язуєз*Мареною* –богинею весни й води в староукраїнській міфології. Як і богиня весни,однойменнарибамає струнке йвидовженетіло, майже з прямою лінією черева[тс: 380-381].

Культ РИБИ в давніх міфологічних уявленнях часто поєднаний із культом змії. Учені припускають зв’язок згаданої вище міфічної риби *виз* із «яфетичним» уявленням про змію-рибу (вішап) [Мосенкіс 2003: 66]. Іхтіонім*виз* відбито в українських обрядових піснях. Стійку словосполуку *визъ риба* зі значенням ‘тунець’ засвідчено в пам’ятках староукраїнської мови [СУМ XVI-п.пол. XVII: IV, 56]. В українських південнобессарабських говірках під назвою *виз* або *виза* відома*білуга* [Фауна України 1980: 124]. А в розташованому в дельті Дунаю перед його впадінням у Чорне моремісті Вилкове, де населення зайнятопереважно рибальством,*віз* – білуга невеликого розміру [СУГО: 41]. На Кубанщині й Донщині *виз* – риба-вожак, за яким прямують осетрові під час міграції [ТМС: 133]. Ці дані свідчать про деталізацію семантики прадавньогоіхтіоніма в окремих регіонах.

Наукові студії підтверджують вплив язичницьких вірувань на постання загальної назви об’єкта промислу *риба*. Академік О. Трубачов, спираючись на етимологізування В. Топоровим праслов’янської лексеми **ryba*, уважав, що праіндоєвропейську назву риби, яка з табуїстичних мотивів могла мати вигляд **zъvь*, слов’яни замінили назвою від також табуїстично маркованого кореня **raib/*roib-* (його простежуємо зокрема в іхтіоназві*рябець*‘лосось Trutta’) як нагадування про ті часи, коли слов’яни, полюючи на рибу,

називали її «пістрявою», «рябою». Знаний етимолог В. Коломієць припустила, що спочатку під цією назвою мали на увазі *лососевих* [Трубачев 2003: 452-453].

У контексті реконструйованої індоєвропейської міфологіїлосось як вид риби посідав значне місце ів уявленнях давніх кельтів про переселення душ. Так, у середньовічній валлійській легенді «Битва дерев», до якої привертає нашу увагукельтолог Г. Казакевич, головний герой«упродовж свого довгого життя встиг побувати, серед іншого, словом, книгою, мостом, шкіряним човном, мечем, щитом, струною арфи, краплею дощу, морською піною, биком, конем, оленем, псом, півнем, *лососем*, орлом, зерном пшениці» [Казакевич 2010: 126]. Зауважимо, що на теренах України*лосось дунайський*, або *головатиця*, водитьсяпередовсім на сході Закарпатської області (у річках Тиса, Тересва, Теребля) та Передкарпатті (у річках Прут і Черемош). За висновками науковців – саме «українська частина Верхнього Потисся» першою зазнала кельтської експансії («перші загони кельтів <…> почали з'являтися тут вже після 340 р. до н. е.») [тс: 135].Загалом же «весь басейн Верхнього Потисся, який, окрім українського Закарпаття, охоплює ще й значні обшири Румунії, Угорщини та Словаччини, у період панування кельтів становив єдиний етнокультурний простір» [тс: 141].

РИБА (а точніше *риба у воді*) – символ у більшості світових культур, як-от *чудесна риба Кара в світовій річці Ра́нгхе* в іранській міфології [Мифынародов мира: 367],*вселенська рибаВиз*як символводної стихії і перше втілення Всевишнього в слов'янській міфології [Куйбіда 2017: 377].Етимологи припускають походження псл. *ryba* з **jryba*, яке могло з'явитися внаслідок метатези з **jȳrbā*, спорідненим з лит. *júrės*, лтс.*jūra*, прус. *iūrin* 'море', вірм. *ǰur* 'вода' (ієв.**ūr*- 'вода') [ЕСУМ: V, 72]. «Асоціативний зв'язок*риба – вода*, – підкреслює О. Левченко, – надзвичайно міцний, тому що риба існує в середовищі, кардинально відмінному від повітряного середовища людини» [Левченко 2007: 271].

Г. Галаш, дослідивши еволюцію концепту РИБА в українській мові у фольклорних та середньовічних текстах, висновує: серед приказок, пов'язаних із рибальством і приготуванням риби, найчастіше використовують аспект *життєвого середовища риб*, а саме поєднання поняття «риба» з поняттям «водойма» (море, озеро, став, вода) [Галаш 2013: 21]. Дослідниця наголошує на засадничій неподільності (розрядка *Р. М.*) вислову *як риба в воді* чи *риба з водою* в українських приказках, загадках і замовляннях, відзначаючи розбіжності його культурних конотацій у цих дискурсах. Якщо в українських замовляннях риба «ніколи не фігурує поза контекстом апелювання до водної стихії» (*Місяць у небі, кит-риба в окіяні, дуб на землі …, Гора з горою, камінь з травою, риба з водою!* ...» тощо), то «в текстах загадок і приказок це порівняння вже дещо втратило зв'язок зі своїм міфологічним підґрунтям»[тс: 24-25].

У жанрі українських героїко-фантастичних казок лексема *кит* зберігає успадковану ще від міфологічної свідомості семантику – 'ненажерливість',зближуючись цим із концептом ВОДА як поняттям стихії, уособлюючи її руйнівну силу. Зовнішнім атрибутом *кит-риби* є *море* як один із гіпонімів ВОДИ. В. Вакуленко відзначає, що в замовляннях лексему *кит*уживають разом із постійним локусом – *в океані*, а ще*кит* має контекстуальні синоніми: *щука*, *риба,місяць* і *дуб*. Дослідник висновує: 1) на українському ґрунті слово *кит* актуалізує периферію семантичного ядра концепту – 'схожий на рибу', що є метафорою, прикладом донаукової, міфологічної картини світу; 2) слово *кит* пов'язане з концептами ВОДА, ТВАРИНА, РИБА йутілює в українському фольклорі воду як один зі складників буття (розрядка *Р. М.*) [Вакуленко 2015: 82-83].

У староукраїнській мові назви *великостьводы* 'повноводдя' [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 218] і *велиорыбъ* 'кит' (діал. *великориб*) [тс: 219] координувала інтегральна сема 'великий розмір'. Староукраїнська лексема *бѣгъ* на

позначення плину води [тс: 141] корелює з буковинською іхтіоназвою*бе́глица*‘всяка дрібна риба’ [СБГ: 28].

Тому в окремих жанрах українського фольклору можна реконструювати символ ВОДОРИБОС[Міняйло 2017б] і простежити його еволюцію в українській когнітивній і мовній картинах світу.Ядерну зону цього символу формують смисли ‘неподільність’, ‘усепоглинущість’ і ‘значущість’. Пропонуючиназву символу, ми спиралися на поширену серед мовознавців думку, що «концептуальна картина світу багатша, ніж мовна, оскільки у творенні першої беруть участь різні типи мислення. Не все, що пізнано людиною, набуває словесної форми, не вся інформація, котра надходить із зовнішнього світу, набуває мовного вираження» [Голобородько 2010: 68-69].

Значення ‘неподільність’ засвідчують абсолютні синоніми *вода* і *риба* у складі стійких образних висловів*Чий беріг, того й вода* [ГРНП 1901: 27] – *Чий берег, того й риба* [Номис: №7450]; *З щастям по гриби ходи́ть, з щастям в рибу бродить* (по суті *у воду бродить**Р. М.*), *а без щастя ні вон, а ні за поріг* [тс: №1670].

Конфіксальніпохідники-синоніми від *риба* і *вода* у варіантах приказки *На безри́б’ї (на безві́дді) і рак ри́ба* [УРФТ: 89] (пол.*nabezrybiu i rakryba* [Gołdowski 2014: 144]) мають узагальнене значення ‘значущість’, тобто надважливістьВОДОРИБОСа для людського існування.

Приядерна зона досліджуваного символу об’єднує образи *риб у воді певного типу*. Образ риби в бистрій воді простежуємо в ономасіологічній структурі іхтіономена*бистрянка звичайна*(AlburnoidesbipunctatusbipunctatusBloch)[Фауна України 1983: 38]. Свого часу В. Коломієць наголосила на принциповому положенні в етимологізуванні цієї назви: вона пов’язана не з тим, що риба цієї породи швидко рухається, а з тим, що *риба цієї породи тримається бистрої води*[Коломиец 1983: 44]. В. Куйбіда закарпатські назви харіуса*рапа*, *рапан*, *рапийдан*, *рапирь* також пов’язує зі словом *рапидни* – ‘бистрий, швидкий’ на латині та в південнослов’янських мовах [Куйбіда 2011: 93-94].

Дериватологи довели давнє походження (праслов'янська доба) конфіксального деривата **obmulь* 'назва риби'від*muliti[Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 38] – на нашу думку, лексикалізованого образу р и б и в к а л а м у т н і й в о д і . Відобразився він і в українській народній пісні: *Межи двома берегами вода каламутна, / Межи двома берегами рибкабаламутна. / Пане-брате, пане брате, будемосябити, / Бобілявка кого схоче, то буде любити* [Макарець 2013: 108]. Засадничу неподільність цього образу засвідчує такожпраслов'янський архетип **mǫtьnica/*mǫtenica*, якого сягає болгарський діалектизм *мътни́цъ* 'мутна вода; риба в мутній воді' [ЭССЯ: XX, 149].Зазначимо, що вплив образу *риби в каламутній воді* спричинив хибне етимологізування іхтіоназви*баламу́т* 'оселедець' як похідника від українського дієслова *баламутити*, що зафіксував Афанасьєв-Чужбинський: *«коли оселедці йдуть, вони сильно каламутять воду на чималий простір»*[Афанасьев-Чужбинский 1861: 450].Нагадаємо, що етимологи трактують цю назву як запозичення з турецької мови (*palamud* 'вид риби'), яке своєю чергою походить від нгр. *παλαμίδα* 'тунець', пов'язаного з гр. *παλαμη*'*долоня*' [ЕСУМ: I, 124]. Гадаємо, тут відбулося зближення освоєного чужомовного іхтіоніма із питомим українським словом *баламут*, яке має у фольклорному дискурсі метафорично-символічну семантику, як-от: *«Ой під мостомри́ба з хвостом, самі́йікара́сьі, / Сякі́ такі́ баламу́ти, то все до Пара́сьі»* [Верхратський 1912: 216].

На прикладі стійких порівнянь на кшталт середньополіських *став як окунь проти води* 'упертість',*грається як риба у воді* 'веселий',*щасливий як риба у воді* 'той, кому таланить' [СлДобр: 50, 72, 111] переконуємося в цілісності, неподільності складників компаративем, що входять до структурно-семантичної моделі 'дієслово на позначення поведінки або прикметник на позначення емоційного стану + як + образ *риби у воді*'. У разі імпліцитного втілення складників семантична структура стійких висловів трансформується, порівняймо: *(стати) як окунь проти води* 'настійно,

вперто, рішуче (про вчинки людини)’ [СлУжч: 231] – *як о́куньпро́ти води́* ‘упиратися’ (з відтінком зневажливості) [СлКір: 112] – *о́кунемстава́те* ‘рішуче заперечувати щось, протестувати’ [СлКорз: 175].

Якщо ж основа порівняння втрачає своє символічне значення, компаративема семантично деформується. Ілюструє цей процес західнополіське стійке порівняння *гуляти як риба по Дунаю*‘про жінку легкої поведінки’[СлМац: 384]. Забуття культурно-національного контексту цілісного складника *риба по Дунаю* спричинило перенесення основного семантичного навантаження на метафоричне значення дієслова *гуляти* – ‘бути в близьких любовних стосунках з ким-небудь’ (з ремаркою *розмовне*) [СУМ-11: II, 191]. Колись від хрестоматійного Глібового *«І щуку кинули у річку…»* на сторінках українського часопису «Перець» утворили каламбур *І щуку кинули…* зі значенням ‘ошукали’ (алюзія на відому стилістично знижену ФО*кинути на ба́бки*), знову ж таки зруйнувавши цілісний символ ВОДОРИБОС і перенісши акцент на жаргонне вживання дієслова *кинути*.

У пісенній творчості образи хижої риби (передовсім *щуки* й *судака*) свідчать про подружню зраду:*«Ой <u>щучечки задля кумочка</u>, а <u>карасі задля кумасі</u>*; *<u>Звари мені судака</u>, Щоб і юшка була, І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя кума люба, кума душечка»* [СлЖайв: 319-320]. Припускаємо, щометафорично-символічна модель ‘варити рибку *комусь* = бути в близьких стосунках’ – відголосок давньої обрядовості.Порівняймо ще в галицькому говорі: *«Мари́сь, моя́ Ма́рись, кому́ <u>ри́бкува́риш</u>? Я тобі́ Ясу́ню, бо ти мій това́риш»* [Верхратський 1912: 241].

Негативно конотованообраз *щуки-«розлучниці»* в ареальних різновидах української народної пісні:*«Ой, вырыболо́вци, / Раздо́бримоло́дци! / Вызаки́ньтеси́тку; / Че́резъбы́струри́чку / Та впи́йматыдо́лю / Па́рню молодо́му. / Не впийма́лыдо́ли, / Та впийма́лыщу́ку / Па́рню на разлу́ку»*записано у слободіПетро-Павлівка тодішнього Старобільського повіту Харківської губернії (тепер с. Петропавлівка Куп’янського р-ну Харківської обл. – *Р. М.*)[Жизнь и творчество крестьян Харьковской

губернии: очерки по этнографии края: 159];*«Ой ви, риболовці, роздобрі молодці, / Закидайте теню по синьому морю / Та й піймайте долю хлопцю молодому. / Закинули теню – не впіймали долю, а впіймали щуку. / Щука-риба грає, на дно поринає. / Молодому хлопцю доленьки немає»* – у с. Дем'янівка Котелевського р-ну Полтавської обл. [Відлуння лісу 2010: 110].

Отже, рибальство як важливий складник культури спостерігаємо від праслов'янської (протоукраїнської) міфології. Важливо, що в найдавнішому українському фольклорі не лишевербалізовано особливості міфологічної свідомостіта язичницьких вірувань наших пращурів, ав деяких контекстах ще й засвідчено тогочаснірибальські реалії.

Аналіз рибальської лексики і фразеології українського фольклору вможливив визначення в окремих його жанрах важливий символ у міфологічній свідомості праукраїнців – ВОДОРИБОС. Його ядерну зону складають міфологеми неподільності стихії, її всепоглинущостіта руйнівної сили й водночас її необхідності як чинника буття. У приядерній зоні символу – образи з нерозривною єдністю ознак: велика риба ↔ велика вода, бистра риба ↔ бистра вода, баламутна риба ↔ каламутна вода тощо. Символіку ВОДОРИБОСа зберігають окремі діалектні назви риб і частина іхтіологічної номенклатури. Паремії і власне фразеологізми, поступово втрачаючи міфологемну мотивацію і переходячи від символічного до метафоричних значень, складають периферійну зону символу.

Зазначимо й те, що в деяких випадках вплив міфологічних уявлень може спричинити хибні етимології іхтіонімів.

1. 2. Рибальськалексика впам'яткахукраїнськоїмови

Вакадемічніймонографії «Історія української мови: лексика і фразеологія» (1983) відомі мовознавці В. Винник, В. Горобець, В. Карпова, Л. Коломієць, Л. Масенко, В. Німчук, Л. Паламарчук, В. Передрієнко, В. Русанівський, І. Чепіга, П. Чучка, Пв. Чучка дослідили формування

лексики і фразеології української мови відпрадавніх часівдодругої половини XX сторіччя.У цій фундаментальній праці науковцідійшли висновку: «Розвинена давньоруська писемність із усією очевидністю свідчить про те, що в лексичній системі давньоруської мови добре збереглася праслов'янська спадщина, і спостерігається вона в будь-якій лексико-семантичній групі» [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 162-163].

Зафіксувалирізножанрові писемніпам'яткикиєворуської доби і деякі стійкі словосполуки, що їх певним чином можна розглядати як рибальські прототерміни.Наприклад, описовенайменування*«рыбы, ловимыимрhжеⷭ»»*з Пандекта Антіоха за списком XI сторіччя[СлСрезн: II, 185]. Зауважимо, що цю пам'ятку зберігаютьу ВоскресенськомуНовоєрусалимському монастирі(в сучасному підмосковному місті Істра), значну частину рукописівдо якогобуло привезено з України та Білорусі [Ясіновський 2011: 84].Відзначимо й те, що складені найменування риби з видовою назвою снасті є типовими для української мови,як-оту сучасних середньонаддніпрянських говірках:*невідна́ ри́ба*(яку ловлять неводом),*сітна́ ри́ба*(яку ловлять сіткою)[Тарасенко 1961: 59].

У«Повістіврем'яних літ» за Іпатським списком (1118 р.) – пам'ятці виразно українського походження – також згадано рибальський промисел: «и ащєwбрѧщють Русь КоръсунѧнырыбыловѧщавъоустьиДнѣпра . да нєтворѧ͡тимъ зла никакого͡ж . и да не имѣють Русь властизимовативъоустьиДнепра» [Літопис рус. за Іпат. сп.: літо/рік 6453 (945), стлб. 39].Тут важливо бачити значущість загальновживаних слів *риба* і *ловити*в розвиткові української рибальської термінології, аджеїхнікоренірегулярно ставали твірними основами для нових рибальських назв. Історики мови свідчать про наявністьу давньоукраїнській мові великої групислів, утворених від праслов'янськогокореня *лов-* (у тому числі й основоскладанням з *риб- –Р. М.*): *рыболовъ*'рибалка', *ловище*'риболовецькеугіддя' тощо [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 150],*ловець* –в Уставі студійському кінця XII ст., первісний

переклад якого з грецької мови, як припускають науковці, зробили ченці Києво-Печерського монастиря: «wтката се да бываєть. ѥгдаже линѣсть. то тъгдаащеwтловьцьоуловѧ/тьрыбы. и годѣбоудетьигоуменоу. да ѣдѧтьмнисирыбы. ѥсть же ѥгда и сыръ и ѣицѧ» [Німчук – Хрестоматія: 261].Значеннєву єдність коренів *риб-* і *лов*-бачимов питомо українськомуслові*риболóвище* ‘місце промислу’ [СлКрим: 444] –очевидному гіперонімі до староукраїнської лексикалізованої словосполуки *ловища оуюновыє* ‘водні угіддя, де ловлять в’юнів’ [СУМ XIV-XV: I, 554].

І. Царалунга, характеризуючи мовні особливостіукраїнських пам’ятокXIV – XV ст., відзначає найрізноманітніший вплив на староукраїнську літературно-писемну мову того періоду як окремих мовних стихій (білоруської, польської тощо), так і літературно-писемних мов, зокрема церковнослов’янської [Царалунга 2017: 8].Не оминув цей вплив і лексику рибальської сфери. Як зазначають історики мови, у староукраїнських пам’ятках XVI – XVIII ст. «дальший розвиток словесно-виражальних засобів літературного словника відбиває поширення субстантивованих прикметників» на взірець *рибноє*‘рибністрави’, *смаженоє*‘смаженістрави’, *вареноє*‘вареністрави’ – тобто на позначення загальних видів страв [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 388]. Тут варто наголосити на чужомовному характері форманта *-н(оє)*, хоч похідники з ним і складають помітну групу назв у давньо- і староукраїнських пам’ятках, подекуди утворюючи похіднізначення, що відбивають становлення тогочасної адміністративно-господарської термінології. Так, відштовхуючись від наявного в іншому фрагменті «Повістіврем’яних літ»термін*хлѣбноє*(на тлі перелічених назв інших продуктів, якими сплачували щомісячний податок), можна утворитинизкутипологійно подібних назв*хлѣбноє – [рыбноє] – [мѧсноє]*тощо: «сѣдѧхукнѧзьѣ . подъꙖльгоᵐ̑ суще . да приходѧть Русь . хлѣбноєємлютьєли/л.12об./ко хотѧᵀ̑ .а ижепридутьгостьє да ємлють (млють) мѣсѧчину . на . s̄ .мᶜ̑ць . и хлѣбъ и вино и мѧса и рыбы . и wвощемъ»[Літопис рус. за Іпат. сп.: літо/рік 6415 (907), стлб. 22].

За спостереженням Т. Крехно,упам’ятках староукраїнської мовиXV – XVIII ст. за основу для субстантивації нерідко правили аналітичні номени на позначення конкретного виду побору, до того ж субстантивати переважно не зберігали роду первинних означуваних слів, порівняймо: *поворотная дань >поворотное*, *пенязичиншовые>чиншовое*, *десятина рыбная> рыбное* [Крехно 2005: 8-9].Водночас дослідниця виявила унікальну рису морфолого-синтаксичного способу творення номенів – непроходження закономірного перехідного етапу двокатегорійності назвами на взірець*волочобне*, *огурне*, *ланове*, *шляхове*, а саме творення їх від загальновживаних прикметників шляхом фіксації відповідного граматичного значення (середній рід, однина); або ж на взірець *оглядне*, *шестове*, *присадне*, *очкове* – від інших частин мови шляхом додавання формантів *-н(е)*, *-ов(е)*, *-н(ое)*. А серед чинників активізації цього процесу в староукраїнській мові досліджуваного періоду авторка вбачає і давню традицію такого способу номінації, оскільки субстантивати на означення плат фіксують із X століття(розрядка *Р. М.*) [тс: 9].

Наведені дослідницею приклади можна доповнити словом*ры́бне*‘податок за право ловити рибу’, що його зберігає архаїчний лемківський говір [СлПирт: 268].Питомо український формант *-н(е)* в цій назві, так само, як і наведенаукладачами Академічного тлумачного словника української мови (1970 – 1980) лексема*ри́бне*‘страва з риби або з рибою’(із покликанням на твори І. Нечуя-Левицького: *«– Прошу, святі отці, закушувати; от м’ясне, а от рибне»*) [СУМ-11: VIII, 528], ілюструють безперервне функціювання в українській мові назвисаме в такому морфемному складі.

Спираючись на вищенаведені приклади, висновуємо:староукраїнська мова мала деривативідіменникового словотвірного типузагальних назв страв на *-н(е)*, що дійшли до нашого часу (*молочне*‘їжа, приготовлена з молока або на молоці’ [тс: IV, 792], *м’ясне*‘страва з м’яса або з м’ясом’[тс: IV, 839] тощо), а такожутворені субстантивацією прикметникового складника

атрибутивної словосполукиназви податків на *-н(е),* які нині сприймаємо як історизми,збережені в архаїчних говірках української мови.Поруч із питомою багатозначною назвою *рибне* привнесена величально-книжна назва *рибноє* не вкорініласяй закономірно вийшла з ужитку.

Загальновідомо, що з прийняттям християнствароль рибальства зросла, оскількив період постів було заборонено їсти скоромину. Тому в монастирях і маєтках феодалів споживалирибу: «ієгда повелить ѣстирыбы. илипросолены. ієгдалии прѣсны. ащewтловьцьѣтыбоудоуть» – написано знову ж таки в Уставі студійському кінця XII ст. [Німчук – Хрестоматія: 261].Але головне, що попри активізацію і певним чином нову специфіку промислу, відзначають історики мови, давньоукраїнська лексика рибальства зберігала чимало архаїчних рис, в основному праслов'янського походження [Історія української мови. Лексика і фразеологія:149]. Писемність києворуської доби засвідчилауспадкування давньоукраїнськоюмовою лексичних елементів праслов'янського походження на позначення риболовецькихзнарядь: *тонъ* (< **topnja*) 'ділянка, де ловили рибу неводом', *нєводъ* (< **nevodъ*) 'невід', *мєрєжа* (< **merža*) 'невід, мережа', *удица* (< **ǫdica*) 'вудка'[тс: 151].

У старослов'янських текстах давньоукраїнської редакції, мабуть,найчастотнішою є назва рибальського знаряддя*мрhæà*,яка важлива ще й своєю синтагматикою, якщо розуміти синтагму як двочленну структуру (за Ф. де Соссюром), елементи якої – складники підрядних словосполучень.Так, у Добриловому Євангелії 1164 року слово*мрhæà*виступає в різних словосполученнях, що дає змогу побачити в них зародки сучасної української рибальської термінології: «нѧмогошапривлhти ѧ" (мрhæу –*P. M.*) ^ множьстваrбъ» [Добр. Єв. 1164: 524]. Старослов'янська назва*привлакъ*'невід' [СУС: 177] має паралелі в сучасних слов'янських мовах і діалектах: пол. *przywłoka*'невід' [Войцева 2011: 40],нж.ндпр. *приволочка*'тесаме' [СлЧаб: III, 260]. Наведені

приклади яскраво свідчать про семантичну еволюцію праслов'янських (індоєвропейських) назв від значення 'зв'язувати, скручувати' (ie. **mer-*, *‹*merəgh-›*), тобто від назв, мотивованих способом виготовлювання рибальського знаряддя (порівняймо також ізд.швед.*miärdhe*'верша', лтс.*meŕga*, *maŕga*'решітка', лит. *márška*'риболовнасітка', хорв. *mrẽža*'сіть') [Ил.-Свитыч: II, 74-75], до назв, мотивованих способом застосовування рибальського знаряддя.

Етимологи дійшли висновку, що індоєвропейських відповідників у, очевидно, стародавнього слова **merža* практично немає, проте можливі окремі спостереження та зв'язки: цим слов'янським словом позначали переважно невелику дрібновічкову сіть, звідки природним був перехід до позначення примітивної тканини й одягу з неї [ЭССЯ: XVIII, 103].

Регулярний характер у староукраїнських пам'ятках має назва*нєводъ* на позначення великої рибальської сітки: «стояли з нєводомъ, пєрємєтами и сѣткамириболовънними в лиманѣБѣломъ» [АКНЗС 1734-75: II, 547], «в рєчкиСамарѣ своїми нєводами рибу ловитє» [тс: III, 295]. Дериват *нєводчик*уживали на позначення рибалки, який рибалить неводом: «у неводчикаево, малороссиянинаИванаПятака, невод, котороибылему, Пятаку, врученъ для промыслу» [тс: II, 212]. На противагу назві рибалки-виконавця повинностей *нєводчик* збирача податківта наглядача за виконуванням цієї повинності іменували субстантиватом*нєводъничий*, так само, як *єзовничий*, *ловчий* тощо[Крехно 2005: 14]: «У козака КорєнѣвскогокурєняИванаКраснѡштана, нєводничого, с товарищитридцятычєловѣкизаграблєнноразныхпожитковцєною на тысячу на восємсотъ на дєвятрублєвъ на тридцять на двѣкопєйки» [АКНЗС 1734-75: I, 381-382]. Усталеність староукраїнських назв із формантом *невод*-засвідчує й антропонімізованийагентив*Нєводъничий*:«Гарасим Нєводъничий» [тс: II, 548].У лексикографічній практиці першої половини XX ст. словотвірним синонімом до термінів *невíдчик*виступаєще й назва*нéвідник* [СлКрим: 874].Зазначимо, що відіменниковий словотвірний тип із суфіксом *-ник*

широко представлений у староукраїнських пам’ятках XIV – XVIII ст., а вихід із сучасного словника багатьох застарілих слів відіменникового типу (на взірець *панцинник, комонник, ватажник, ключник, латник, кармазинник, збіржаник, збитенник, лучник, винник*) не знизив його продуктивності [Сікорська 2000: 102].Засвідченавнижньонаддніпрянських говірках поруч загентивом*нєводчик*процесова назва*невідничить* ‘ловити рибу неводом’ (за Д. Яворницьким) [СлЧаб: II, 359]фіксує важливий еволюційний етап творення дієслівних рибальських термінів: не шляхом семантичної деривації (від загальновживаних процесових назв на взірець *водити*, *волочити*, *підхвачувати* – способом,що, поза сумнівом, існував щевспільнослов’янську добу), а суфіксацією назви рибальського знаряддя.

Укладачі «Словника староукраїнської мови XIV-XV ст.» висновують також, що назву*нєводъ* уживали й зі значенням загальної процесуальності – ‘ловля риби неводом’, ілюструючи це прикладом із дарчої грамоти (після 1349 р.) польського короля Казимира III слузі Йвану на маєтності в Галичині: «а придалъєсмьєму озера рыбнаѧ за днѣстромъкудымоинєводи ходили»[СУМ XIV-XV: II, 33].Стійку словосполуку *ходи́ти на не́від* зафіксував унижньонаддністрянських говірках А. Берлізов, відзначивши її давньоукраїнську генезу [Берлизов 1976: 8].

Отже, групу спільнокореневих утворень з ядерним словом праслов’янськогопоходження*невод* кваліфікуємо як важливу частину усталеного рибальського термінологічного фонду староукраїнської мови.

Сучасному термін*у бовт*‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці – рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [СУМ-11: I, 206]у пам’ятках староукраїнської і старопольської мов відповідають: ст.укр. *болтъ*, ст.пол. *belt* (1603 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 19]. У сучасних воронезьких говірках лексема *бот* ‘довга палиця з конусоподібним наконечником, б’ючи яким по воді, лякають і заганяють у сітку рибу’ і прикметниковий складник терміносполуки*бота́льнаясеть* ‘рибальська сітка,

у яку ботами заганяють рибу’, очевидно, утворені від *бóтать, батáть* ‘заганяти рибу в сітку, каламутячи воду ногами чи палицями’ [СВГ: 133].

Вагомим складником промислової лексики староукраїнської мови виступають назви податкуза виловлювання риби. До цієї лексико-семантичної підгрупизокрема належить слово*ставщина*‘різновид податку для селян-кріпаків під владої Речі Посполитої в кінці XVI – на початку XVII ст., якими їх обкладали, окрім звичайної панщини, орендарі панських маєтків євреї’: «за измолъ мукѝ – сухомельщина, за право собиратьжолуди – жолудное, бралъ подать отъуловарыбы – ставщина» [Эварницкій 1892: 433]. П. Білоусенко зауважує, що фіналь-*ščina* виокремлюється вже в дериватах праслов’янської доби, але вбачає достатні підстави для появи суфікса *-щин(а)* тоді, коли назви з цим формантом стали мотивуватися не лише прикметниками на *-ьск-*, а й іменниками: наприклад, *братьщина* (у Київському літописі під 1159 р.) [Білоусенко 2011: 56]. До ЛСПГ «Назви мита на рибальство» належить і слово *єзовщина* ‘різновид податку для селян за користування водними угіддями’: «за ловырыбные копа одна, за бобровыегонукопъдвѣ, за езовщинусъкаждоеслужбы по шести грошей» (1640 р.; Акты, издаваемыеВиленскоюархеографическоюкомиссиею для разборадревнихактов, т. I-XXXIX. Вильна, 1865-1915 рр.) [Пруткая 2008: 316].

Іншим способом – утинанням іменникового складника двослівногонайменування – утворено субстантиват*варовый*‘спеціальна назва мита на виловлену зі ставка рибу’, від «варъ» (XVI ст.) [ІСУЯ: І, 188].

Також у пам’ятках староукраїнської мови виокремлюємо лексико-семантичну мікрогрупу рибальських назв на позначення забороненого для виловлювання об’єкта промислу. Однією з них є *варунокъ* ‘недорослі риби, нарибок, що виловлюючи рибу в диких ставах, державець зобов’язувався залишити’: «ставы, частюпрезъвыловеневарунковъ, интерцизоюохороненыхъ…» (1633 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: V, 204-205],

«ставъполонъскийзловил, наветсамыєварунъкиповыловялъ» (1649 р.) [ІСУЯ: І, 189].

Словом *живе́ць* називали рибу, яку залишали на розплід: «рыбу с того ставуловячи, живъца не ловил ‹,› але для плоду на и(н)шиєлѣтазос(т)авлялъ», «живцю з и(н)шеюзатя(г)шиволокомъ» [Лохв. ратуш. кн. 2 пол. XVII: 75, 76]. Очевидно, були й інші назви, як-от *зари́бок*‘риба, яку впустили у водойму для розплоду’ [СлГр: ІІ, 89].

Праукраїнська міфологема *виз* стала основою для творення староукраїнських назв *визина* і *визига*, які бачимо в актовій мові XVII–XVIII ст. на позначення риби як торговельного товару: «… рыбывизины, котораякоштовалапє(т)на(д)ца(т) золоты(х) по(л)ски(х)» [Акт. кн.Житом.грод. уряду 1611: 34], «Куплено… рыбыразной до монастиря, а именно: … визигифунтовъ 2»(з Архіву Видубицького монастиря, 1759 р.) [ІСУЯ: І, 248].Похідник*визнина* в буковинських говірках XIX ст. означав ‘в’ялена осетрина’ (з творів Юрія Федьковича) [СлКарп: 30]. У сучасній українській мові *визи́га* ‘спинна струна осетрових, яку вживають як делікатес’ [СУМ 2012: 107], *візи́га* ‘харчовий продукт – висушена хорда осетрових риб’ і ‘начинка для пирогів із цього продукту’ [тс: 149].В «Історії запорозьких козаків» Д. Яворницького теж фігурує осетрова хорда (хребет), яку брали як податок на дозвіл продавати свіжих осетрів в Києві: «а коли рыбы привозять зъ верху, або зъ низу, просолныи(ой) и вялыи(ой) до мѣстакіевскаго, тодимаетъосичникъвоеводинъ то осмотрѣти и обмитити (помѣтить) и маетъ на городъ взяти отъ бочки рыбъ по шести грошей, а отъвялыхърыбъ и свѣжихъдесятое (десятую штуку). А коли привезутъ до мѣстакіевскагорыбусвѣжую, осетры, тогды не мають ихъцѣликомъ продавати, оли-жъ (но) мусить осичникъотъкаждого осетра по хребтинѣ взяти, а любо (либо) отъ десяти осетровъдесятаго осетра»[Эварницкій 1895: 8-9].

Відзначаємо продуктивність у староукраїнській мові віддієслівного словотвірноготипуназв рибальських локацій на-*ищ(е)*:*ловищє –ловища*

оуюновыє ‘водні угіддя, де ловлять в’юнів’ [СУМ XIV-XV: I, 554], *приходищє* ‘місце, де одна річка впадає в іншу’ [тс: II, 250].До історичноїтяглостіпохідниківіз цим формантомпривертав увагу А. Кримський, наголошуючи на тому, що перекладати українською мовою російську словосполуку *рыбная ловля* зі значенням ‘місце промислу’ слід лише терміном *риболóвище* [СлКрим: 444].Як біологічний термін на позначення місця нересту (нерестового ходу) рибив сучасній українській мовіфункціює лексема *нерестóвище* [УРСНТ: 184].

Важливим об’єктом рибальства і складником концепту ВОДА було ОЗЕРО. Озера були *об’єктами оренди*, які винаймали або забирали силою саме для виловлювання риби, про що свідчить запис уПідкоморській справі за декретом Люблінського трибуналу з розмежуванням між маєтками Обухів Павла Монвида-Дорогостайського і Трипілля братів Дідовичів-Трипольських: «жєсамиты(х) ωзε(р), которыєтєпε(р) ωды(и)муютъкгвалътомъ ‹,› на(и)мовали до лововъ у стрия єго м(л). пн҃аПєтраДорогоста(и)ско(г)[о] Кухмистровича» (1600 р., липня 24. Над оз. Уюнним.) [ККПС 1584-1644:136].

У цій справі озеро (рибальська локація) править і *за орієнтир початку землеволодіння*: «ту(т) сєпочинаε(т)пєтакгру(н)ту нашого Стримятицкого, ω(т) ωзєраУюнънєго и ω(т) устъяЛукавицы, гдє у Стугну упала, с трε(х) дєди(н)» [тс:158], служить *пунктом відліку* під час вимірювання площі земельної ділянки: «И ω(т) тоєпєтыуза(в)ши, ω(т) пε(р)вшогокопцаω(т) ωзєраУю(н)нєго…» [тс:159], сприяє утворенню родо-видових понять рибальського промислу: «такжє и въωзєриУю(н)нємърыбы и уюны ловити»тощо [тс:132].

Від апелятива*єзєро* в староукраїнській мові постало родове прізвище: «МатєяЕзε(р)ского» – запис у Підкоморській справі 24 липня 1600 р. (Над оз. Уюнним.) [тс: 149].

У Підкоморському граничному листі на затвердження полюбовного розмежування між маєтками Рудники Андрія Сингура та Пряжів Семена

Прежовського у Житомирському повіті (1584 р., травня 8. Над стр. Гнилою Рудою) знаходимо складену назву на позначення *локального місця рибалення*: «и то(т) кгру(нт) вε(с), ω которы(и) промε(ж)ку ними прашла, подєлили, то ε(ст) поча(в)ши ω(т) рεки Гу(и)вы, мεжи рудками Михалε(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)киГнилоєРыболо(ва) Гнєздагрєдою, достало сє па(н)у А(н)дрєюСы(н)кгуру» [тс:59-60].

Серед староукраїнськихназввиразновиділяютьсятакі, якимипозначали важливу для тогочасного рибальського промислу сукупність риб певного розміру й виду(породи) для подальшого її продажу [Міняйло 2016а: 264]. *Головою* називали визначену кількість риб залежно від її розміру і промислової цінності: «риби на оних возах голов сто пятдєсят» [АКНЗС 1734-75: II, 533]. Найкрупніших білих риб, як-от судаків, лящів, вирезубів, клали в голову сто, а великих коропів лише п’ятдесят. Голову такої риби називали*«крошень»*або*«крошевня»* [Зуєв 2001: 274]. Назву *крошень* вжито взаписі Актової книги Полтавського міського уряду XVII ст.: «Коропов два, крошенияолтретѣнадцатголовы» (1670 р.) [ІСУЯ: II, 549].За Д. Яворницьким *кро́шень*‘гурт білої риби’ – це термін у мовленні дніпровськихрибозаводчиківу Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях, а слово *кро́шні* синонім до слова *ко́зли* зі значенням ‘різні назви козел, що ставлять по гребневі солом’яного даху, щоб вітер не зносив соломи’ [СлЯв: 396, 365]. Образ викладеноїна продаж риби можна порівняти з іншими образами зібраних докупи речей, як у говірках білоруської мови *кру́шня́*, *кру́шна* ‘купа каміння’ [ЭССЯ: XIII, 51]. Староукраїнський термін *крошень* співзвучний зі словом*кро́шня* ‘рибальський сак’ [ЕСУМ: III, 106] – також давнім професіоналізмом, якщо взяти до уваги спостереження А. Мейє про два складники одного цілого (порівняймо:*крошня* і *кросна*), які в індоєвропейських мовах позначали не двоїною, а саме множиною [ЭССЯ: XIII, 16]. Спільна сема ‘складники одного цілого’ в семантичній структурі назв*крошень* і *крошня* може свідчити про їхню можливу генетичну спорідненість – так само, як улексем*косяк* ‘скупчення риб у період нересту’

[СУМ-11: IV, 309] і*косяк* ‘сітка розмірами 40 х 3 сажні виловлювати глибоководну рибу’: «косякѣвъ два, що рибу ловят, сажєнєй 40»[АКНЗС 1734-75: III, 397].

Другу за розміром голову, яку складали з двохсот риб, називали *рубанка* або *рубань*. Рибалки таким рибам надрізали черево «для приметы, чтоихдверовняются с однойбольшою», а сама голова відповідно «прозвана по тому собственнымименемрубанкоюилирубанью» [Зуєв 2001: 274]. Оскільки цим словом запорізькі козаки називали як складник цілого (рибу), так і власне ціле (сукупність риб), можна простежити функціювання терміна в першому значенні в сучасних східнополіських говірках на позначення щуки – *рубанка* [Дейниченко 1985].

Третю за розміром рибу укладали в голову по 500 одиниць. Таку голову називали *боківня*, бо на рибі робили надрізи уздовж чи впоперек боків [Зуєв 2001: 274]. Приклади вживання слова знаходимо в староукраїнській мові юридичних документів:«Взялъ риби пятьголовъбоковнѣ» (1688 р.) [ІСУЯ: І, 117]. У них же бачимо назву на позначення недовершеної голови з неповною кількістю складників: «бочькурибъслоны(х), рибъвялыхъ, триста боковы(и)» (1611 р.) [Акт. кн. Житом. град. уряду 1611: 94].

Четверта за розміром голова містила тисячу рибок. Називали сукупність риб такого сорту *ігольня*,зважаючи на просилюваннярибам очей товстою голкою під час нанизування на мотузку для подальшого в’ялення[Зуєв 2001: 274]: «Риби иголнѣдвѣ голови, итого 2000» (1753 р.) [ІСУЯ: ІІ, 549].

У пам’ятках української мови зафіксовано збірну назву*бѣлизна* на позначення дрібної риби різного ґатунку (XVIII ст.) [ІСУЯ: І, 170]. Слово пов’язане з іхтіонімом*бѣлизна́*‘риба з породи коропів (Aspiusrapax)’ [УмСп: 59], що належить до предметних назв за ознакою кольору, «які безпосередньо продовжують лінію відповідних праслов’янських лексичних одиниць» [Сучасна українська літературна мова 2002: 169].

Віддієслівний похідник*испустъ* уживали на позначення чергового вилову певної кількості риби зі ставка: «поки онъпервыйиспустъ з ставов

того именявозмет» [СУМ XVI-п.пол.XVII: XIII, 196]. Ця назва має паралелі в діалектах сучасної української мови: *дома́ха*‘перший улов, найближчий до поселення рибалок’ [СлГр: I, 418],*то́ня*‘улов риби, добутий одним закиданням невода’ [СлКорз: 239].

Збірних назв на позначення дрібної риби в українській мові також чимало: *карася́ччя* – слово записав з народних уст на Харківщині В. Чайченко (1885-1886 рр.) [УмСп: II, 9], порівняймо з лемківськими дериватами із суфіксами *-j-a, -’а*на позначення рослин і їхніх гілок:*бодачя*‘зім’ятасолома’, *кимаччя*‘обрубкидерев’, *патиччя*‘сирідерева’ тощо [Панцьо 2000: 26-27] – як відгомін синкретичної єдності прадавнього риболовства і збиральництва; *бе́глица*‘всяка дрібна риба’ [СБГ: 28], *ове́с* ‘мальки риби, які щойно вивелися з ікри’ [СлАрк: II, 7] тощо. Деякі з цих назв входять до словотвірних гнізд разом із сучасними українськими іхтіонімами, як, наприклад,*вівся́нка* ‘дрібна ставкова риба’ [СУМ-11: I, 550], порівняймо зрум. *gingirica* ‘тюлька’ [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 40].

У Словникові Яворницького реєстрове слово *ко́йлати* подано з дефініцією ‘укладати невід колами’ [СлЯв: 366]. А лексема *ко́йло* в мовленні українських рибалок має два значення. Перше – це‘зібрані у вигляді кола вірьовки (кодоли) рибальських снастей, або рибальські снасті’ [СлМоск: 42].Стійка словосполука *кида́тько́йлом*‘кидати у воду сітки купою на початку рибальства’ [СУГО: 102] генетично пов’язана з хорв. *kȍjiti*‘складати канат у коло’ [ЕСУМ: II, 502]. У лексиці моряків *ко́йлать* – укладати трос, ярус снасті в бухту чи в корзину. Дослідники припускають зв’язок з норвезьким терміном *kveile* і пов’язують з англійським *tocoil*‘згортати в бухту, скручувати, змотувати, намотувати канат у бухту’ [ТМС: 294].Друге значення ‘скупчення риб, які рухаються в певному напрямкові’ має затемнену внутрішню форму: *іти́ ко́йлом* ‘іти косяком, масово потрапляючи в сітку’ [ФСГНН: 63].

У говірках української мови постав цілий ряд синонімів-складників стійких словосполук з ядерним словом *іти* (*ходити*) на позначення зграйного

руху риб: «Риба так *ярчаками* і ходе» (1890 р.) – серед записів І. Манжури в Катеринославській губернії [СлГр: IV, 543; СлЧаб: IV, 259], «*Оболоком* риби ходьит» – занотував Іван Франко в рідних Нагуєвичах [ГРНП 1908: 464], «Оселедцї ходять *табунами*» – вислів з «Опытаюжнорусскагословаря» (1861-1886) К. Шейковського [УмСп: I, 61].

Знаходимо в пам'ятках староукраїнської мови й зразки тогочасних фразеологічних евфемізмів:*окуня уловити*: «Та́кжезло́дѣйсповѣда́лсѧ и не каза́лъ, же конѧ̀ украв, але мо́вилъ: ѽкунѧуловѝлем(ъ)» (своєрідна рекомендація священникам для проведення сповіді, яку зафіксував Іоаникій Галятовський) [Ключъразумѣнїѧ: 386];*рибу в ліжку ловити*: «то(т) дєфєктъzвича(й)ный, то є(ст) риби в(ъ) ло(ж)ку лови(т), що походитъизzвичаю, и(ж) вста(т) нєхочє, кгдипотрєбаприпадє, в томъzаснувши, со(н) глибокій, пущаютъ по(д) сєбє» [Лікар. та госп. порад. XVIII:70],порівняймо зі сучасною волинською ФО*ри́бу (ри́би) лови́ти / налови́ти* (жартівливо) 'мочитися уві сні (про дитину)' [СлКір: 91].

М. Жуйкова, аналізуючи особливості творення ідіом на позначення ситуації з конкретними спостережувальними ознаками (наприклад, *пекти раки* 'червоніти від сорому, хвилювання, ніяковості тощо', де *рак* виступає прототиповим носієм ознаки'червоне'), пише: «в свідомості актуалізуються фрагменти ‹…› тої частини концептосфери людини, яка містить знання про світ речей, осмислене суб'єктом свідомості раніше. Даліціфрагментивербалізуютьсятиповим для них способом, тобтопозначаютьсятимилексемами, з якими в суспільнійсвідомостіусталенокорелює та чи та когнітивна структура. ‹…› Пошукформи для нового змістуможевідштовхуватисявід одного, найбільшяскравого фрагменту ментального образу ситуації, і тодівербалізаціярозгортаєтьсяпочинаючивід одного опорного слова, яке через асоціативнийзв'язок з іншимиментальнимиодиницямидоповнюєтьсясуміжними за змістом

лексемами. Внаслідокцьогомовнаодиницянабуваєвнутрішньоїформи, яка породжує у свідомостіпевний образ –квазіреальний чи фантомний» [Жуйкова 2007: 63-64]. У нашому випадку впадає в око, що основою для метафоричного перенесення став значеннєво неподільний образ *риби у воді*(міфологічний символ ВОДОРИБОС). Саме його концептуальна неподільність спричинила розвиток значення в основі перенесення: *‘бути на мокрому простирадлі’> ‘бути у воді’> ‘ловити у воді рибу’*. Досвід того, що ловлення риби пов’язане з вимоканням рибалки, відбито в численних українських пареміях: *Рибакдощу не боїться*;*Вудкамокне, а рибаксохне*;*Риби не зловиш, як ніг не замочиш* тощо.

Отже, прийняття християнства внесло свіжий струмінь у формування й розвиток українського рибальського назовництва. На основі праслов’янської лексики в давньоукраїнській (а далі в староукраїнський) мові постало багато нових назв. З огляду на специфіку староукраїнських актових книг більшість назв належить до таких лексико-семантичних груп: «Назви податків за вилов риби», «Назви плетених рибальських знарядь», «Назви рибальських угідь», «Збірні назви риб певного розміру й породи як об’єкт продажу», «Назви, що характеризують улов риби», «Назви зграйного руху риб», «Назвизалишеної на розплід риби».

Найчисленніша група назв – абстракти дієслівної мотивації: *крошень*, *рубань*, *варунок*, *зарибок*, *іспуст*; можливо, *нерість*, *живець*, *койло*. Їхнє функціювання в староукраїнській мові стало надійним підґрунтям постання сучасних термінів рибальства, порівняймо: *нагу́л*, *не́рест* [УРСНТ: 174, 176], *прило́в* («верховодка ‹…› є приловом, тому її відносять до малоцінних або навіть смітних риб») [Фауна України 1983: 34] тощо.

Давні відприкметникові утворення теж подибуємо в сучасній термінології рибальства: назву *косяк* як термін на позначення скупчення риб і як професіоналізм на позначення частини рибальської сітки; назву *білизна* як іхтіономен. Субстантивацію як спосіб творення рибальських професіоналізмів ілюструє слово *боковы(и)* (назва покладеної в голову-

боківню риби), що має тяглість в українських говірках, порівняймо: *больна́*‘білуга, яка щойно пометала ікру’[СУГО: 26], *вечі́рня* ‘тоня, яку тягнуть увечері’ [тс: 37], *горі́шня*‘тоня у верхній частині Дунаю’ [тс: 56] тощо.

Відіменникові похідники*ігольня* і *боківня* в сучасній українській мові історизми, бо мають непрозору внутрішню форму у зв’язку зі зникненням реалій певних процесових дій. Загалом же різновиди метонімічного перенесення, що потребують знання вертикального культурно-національного контексту, непродуктивні для творення сучасних термінів з бажаною прозорою мотивацією.

1. 3.Метафоризація рибальської лексики в текстахконфесійного стилю і живомовній стихії

Відомий славіст, академік В. Русанівськийпереконливо обґрунтував спільністьрелігії таоснов міфології,закорінених у «спільнослов’янському, а значною мірою і в спільноіндоєвропейському світосприйманні»,у способі«усвідомити свою залежність від природи і надприродних сил» [Русанівський 1993: 4]. Тож метафоризація рибальської лексики (у тому числі йсловосполук-професіоналізмів)на всіх етапах історичного поступу української мови – потужний засібсинонімного увиразнення її лексичної і фразеологічної систем.Чисельність образнихнайменувань зі сфери рибальства в українській МКСзумовлена глибинністю культурно-національного контексту слів і словосполук,що зберігаютьу своїй семантичній структурі залишки язичницьких вірувань і символи християнської доби.

В аспекті значущості зближення рибальської і релігійної тематики згадаймо приказку з рукопису початку XIX сторіччя, яку подав М. Номис: *Як рибі без води, так черницю без манастиря* (Уманщина) [Номис: №200].Сакральний «рибальський слід»бачимо в пареміях*Сам Бог з рибалок*

апостоли вчинив[тс: №10450], *У мужика й свято, що Петрів день* (Як відомо, Петрапокликав Господь до апостольського служіння саме тоді, коли той займався основним своїм промислом – рибалив). Отже,концептуалізація сакральної сфери в назвах українського рибальського промислу актуальна проблема сучасного мовознавства [Міняйло 2016б].

Крізь призму християнської релігії грецьке слово *ἰχθύς*‘риба’ дослідники розшифровують як ‘Ісус Христос, Божий Син, Спаситель’. У ранній християнській літературі Ісуса Христа інколи називали «Рибою», а християн «рибалками». Апостолів-рибарів Петра й Андрія Ісус Христос обіцяв зробити «ловцями людей» (Матф. 4,19). У середньовічному європейському мистецтві мають алегоричне забарвлення сцени вудження й ловлення сіткою риби. Відомий і образ Будди як рибаря [Мифы народов мира: 393].ЗнанийкельтологДж. Маккалох свого часу дійшов висновку:образ духа водойми стародавні кельти передовсім утілювалив рибі, відзначивши, що навітьна початку ХХ сторіччя бретонці вірили – чарівний мешканець чудодійного джерела має форму вугра [Маккалох 2004: 161]. Учений такожзауважував, що це вірування не є суто кельтським:величезному священному вугреві поклонялися фіджійці, і семіти поклонялися рибам священних джерел,що символізували для них Бога [тс: 162-163].

Як зазначають дослідники, «*образна релігійна метафора*традиційнохарактеризуєконкретний предмет і вносить у йогосемантичну структуру переносне (образне) значення, тому в ній на місціабстрактноїназвизазвичайвиступає конкретна» [Петришина 2014: 231]. Так, історики мови звертають увагу, що поруч із фразеологізмами із загальним значенням, як-от *вилѣзтизъматнѣ*‘вирятуватися з великої біди’, у староукраїнських релігійних текстах наявні й такі, що мають конкретне значення, як-от*за-(у-)гнати (управити) до матнѣ*‘навернути до католицизму’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 510].

Загалом у книжній староукраїнській мові надзвичайно багато образних порівнянь і метафорна основі рибальськоїлексики, як-от:

«Звыкливашидуховныепапѣжскоговызнаня ловити и дооноематнѣ, якобезрозумливую рибу огромностю болтасвоего, то естъ // мовыповажное и грозное… заганяти» [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 19]; «… и "зычны"рѣкиплодъпꙋщають · и рыбариглꙗбинꙋбі͡"вѣчл͡вчнь"испытавше· полнꙗцр͡ковнꙋюмрежюловитвыобрѣтаютьрѣками…» («Слово на Антипасху» Кирила Турівського XII ст. у списку XIV ст.) [Хрестом. з іст. укр. мови X – XIII ст.: 252], «Бу́детътáмътѣснотà, кото́рую в(ъ)спомина́єтъап(с)лъПа́велъ, мóвѧчи: <….> по́лнωпе́клωбу́детълюде́йгрѣ́шныхъ, є́днꙑ бу́дутъ наверхꙋ́, другíи в(ъ)сере́динѣ, и́ншїи на са́момъднѣ̀ пеке́лномъ, я́кωзбо́жаґдꙑ̀ ктѡ̀ по́венъмѣхънасы́плетъ и завѧ́жетъєгѡ̀ а́лбωґдꙑ̀ ктѡ̀ по(л)ну бо(ч)ку ры́б(ъ) накладе(т) и зашпунту́є(т) є̀ѝ…» [Ключъразумѣнїѧ: 433].

Дослідниця мови української барокової проповіді О. Зелінськависновує, що саме належністьтворів цього жанру до красного письменства зумовила«вживання великої кількості лексичних одиниць у переносному образному значенні: вони фігурують як елементи метафор, порівнянь, символів»[Зелінська 2013: 242].

У видатному староукраїнському полемічному творі «Ключъразумѣнїѧ» Іоаникія Галятовськогометафоризація назв рибальськихзнарядьмає якнайширшу палітру: «… сѣтимѣ́дѧныизнача́тъсло́вобо͡жоє, кото́рымъучи́телѣцр͡ко́вныилюде́й на́ свѣтѣло́вѧтъ и до н͡бапрова́дѧтъ»[тс: 68], «Дру́гійразъсѣ́тюназыва́ют(ъ)сѧбога́тства. Такъмо́вит(ъ) ап(с)лъПа́велъ: «Хотѧ́щыибогати́тисѧ, в(ъ)пада́ютъвънана́сти и сѣти» [тс], «Тре́тїйразъсѣ́тюназыва́ют(ъ)сѧгрѣхꙋ̀» [тс], а ще «… му́кипеке(л)ныивѣ(ч)ныи» [тс: 69], «у́дица значи(т) сло́вобо͡жіє, кото́ры(м) мѣ́лъПетръюде́й на свѣ́тѣлюби́ти и до н͡ба провадити…» [тс: 199].

В українських перекладах Святого Письма з мов оригіналу привертають увагу й розгорнуті (текстові) метафори, у яких значущим складником виступають словосполуки із констатувальною природою галузевої термінології, як-от: *«Чи шпилька́ми прокóлеш ти шкіру його, а остро́гою рúб'ячою – його го́лову?»* (каже Господь Йові, маючи на увазі

нільського крокодила)[Біблія – переклад І. Огієнка: 606]; *«Чи левіята́напотя́гнешгачко́м, і йому язика стягнеш шну́ром?»* [тс: 605-606].

Як бачимо, у конфесійному стиліпродуктивнометафоризованослова, що належать до лексико-семантичних груп «Назви ловців риби», «Назви рибальських знарядь», «Назви риболовецьких дій», «Назви рибообробки», – тобтозасвідчений діловимипам'яткамидавньо- і староукраїнський рибальський лексикон. І звісно, у релігійних текстах метафоризовано не так окремі слова рибальської сфери, як ці слова в їхньому синтагматичному оточенні.

У живомовній стихії – на відміну від конфесійного стилю –більш уживана зооморфна метафора як продукт найдавнішої мисленнєвої діяльності, а отже, продуктивніше метафоризовано одиниці ЛСГ «Назви риб». До того ж, як свідчить аналізований матеріал, іхтіонімнійметафоризації можуть передувати інші формальні й семантичні перетворення. Так, історик В. Мільчев привертає увагу до нижньонаддніпрянськогоіхтіоніма*сара*'щука'(за припущенням дослідника – реліктом запорозького рибальського арго, оскільки щуку за хижими рисами її вдачі запорожці могли асоціювати з шинкаркою-єврейкою) [Мільчев 2009: 385].Зі свого боку, поєднавши історико-етнографічні дані з історико-лінгвістичними,припускаємо двоетапний процес становленняназви:1) паронімійна атракція(фонетичне й семантичнезближення кольороназвизжіночим ім'ям давньоєврейського походження);2) метафоризаціястереотипізованого найменування єврейки як іхтіоніма.

Водночасприпускаємо, щоіхтіонім-арготизм*сара*утворено утинанням іменникового складника атрибутивної словосполуки *сара (шара) риба*. Зробити таке припущення уповноважуютьспостережені рибальські субстантивати, які подекуди конкурують з універбами, оскільки базою для постання обох типів дериватів є дволексемний аналітичний номен(див. підрозд. 3. 6). Субстантивовані прикметникипростежуємов

часовомуіпросторовому вимірахуу різних лексико-семантичних групах рибальських найменувань:ст.укр. *варовый [податок]*(на виловлену зі ставка рибу) [Міняйло 2019в: 69], закарп. *свôйска [марена]*(що залишається в річці, не мігрує) [Владыков 1926: 67], нж.ндстр. *сьвітовáа [тоня]*(яку тягнуть на світанку) [СУГО: 187], зх.поліс. *виходнє́ [місце]*(ополонка, з якої «виходить» сітка) [СлАрк: I, 61] тощо. Ба більше, таким способом утворено кодифіковані терміни риболовства й рибництва на позначення промислово цінних родин риб: *кáмбалові* [УРСНТ: 125], лососéві [тс: 156], *кóропові* [тс: 143],*оселéдцеві* [тс: 202] тощо. Загалом жеутинання в атрибутивній словосполуці іменникового складника *риба* з подальшою субстантивацією прикметника – продуктивний спосіб творення рибальських професіоналізмів:*вісовáа*‘крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми’ [СУГО: 41],*живáа*‘неспіймана рибалками риба’ [тс: 75] тощо.

Цілком вірогідно, що іхтіонім*сара*‘щука’ пов’язаний зі староукраїнськими назвами ахроматичного сірого кольору *сѣрый* (*сѣрий*, *сєри*) і *шарый*(*шарий*, *шарій*) [Міняйло 2021а: 4014]. С. Гриценко кваліфікує назву *шарый*‘сірий, темно-сірий’ як полонізм (*scary*) староукраїнського періоду, який удіахроннійпроєкції зник із літературної мови, однак продовжив функціювати в діалектах. Дослідниця зауважує, що його зафіксовано також у словосполуці *шара риба* на позначення страви, приправленої соусом сірого кольору [Гриценко 2015: 94].

Із фізичної точки зору ахроматичними є білий, сірий і чорний кольори, які переходять один в одний (наприклад, лексема *сивий* за одним зі значень належить до мікросистеми білого кольору, за іншим – до сірого), що дає мовознавцям підстави розглядати всі назви ахроматичних кольорів разом.Як свідчать історики мови, назва кольору *сѣрый* належить до тих небагатьох, які зафіксовано вже в українських пам’ятках XV ст., де її вжито на означення кольору одягу і *масті тварин*,а лексему *шарый* зовсім не використано на означення масті тварин, хоча й наводять дослідники приклад демінутива *шаравый (шарꙗвъ)* з пам’ятки XVII сторіччя: «саранчи … былишарави, для

того и назвискоихъшаранча». Учені відзначають також, щов писемних пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. слово *сѣрый* використано рідше, ніж його варіант *шарый*, відомий устаробілоруській мові (*шарый, шэры*), який, очевидно, був запозичений зі старочеської (*šěry*) або старопольської(*szary*) [Українська історична та діалектна лексика: 51-54]. Ужита в праціІ. Верхратського «Про говір галицьких лемків» (1902) назва *шарґа́* 'білий бик' має мотиваційні відповідники ів слов'янських мовах(чес.*šarga* 'гнідий віл', серб. *ша́рга* 'перістий віл; часто як прізвисько'), і в неслов'янських (угор. *sárga* 'жовтий; блідий; про масть – каштановий, буланий') [ЕСУМ: VI, 382]. Найближчим же за формою і значенням до говіркового українськогоіхтіоніма*сара* буде давньотюркське запозичення *sár* (у ногайській і татарській мовах – *сары*), яке за припущенням етимологів у булгарській, давньочуваській і хозарській мовах мало значення 'жовтий' і 'білий' (порівняймо: у чуваській – *сарă* 'жовтий', *шурă* 'білий', у бурятській – *шара* 'жовтий') [тс]. До цього ж етимологічного гнізда належить іхтіонім*шаран* 'короп на третьому році життя': *Короп уже на третьому році буває з ікрою й молоками, і в цьому віці його називають «шараном, жуликом илияровыком»*[Рябков 1890].

У центральнослобожанських говірках ми зафіксували складений номен*жо́вта щука*'донна щука з характерним жовтуватим кольором'(с. Безруки Дергачівського р-ну Харків. обл.) [КА] і субстантиват*жовтобрю́хий*'коропжовтуватого кольору'(с. Високопілля Валківського р-ну Харків. обл.) [КА], що також може свідчити про історичну тяглість називання щуки й коропа певного виду за їхнім жовтуватим забарвленням.

Наведені в діахронному вимірі приклади цілком вписуються в номінативно-семантичну модель «назва тварини за кольором її шерсті, пір'я, луски». Під ***номінативно-семантичною моделлю*** (НСМ) розуміємосемантичний конструкт певного тематичного змісту, репрезентований словами або лексикалізованими словосполученнями.Також

є підстави виснувати, щоіхтіоніми*сара* ‘щука’ і *шаран* ‘короп’ належать до одного етимологічного гнізда. Про це свідчать особливості лексико-семантичних мікросистем ‘назви білого кольору’ й ‘назви сірого кольору’, поширений мотив називання тварин за їхньою плямистістю чи пістрявістю.

З іншого боку, дослідник А. Іншаков, спостерігши маловживаність слова *жовтий* у давньоукраїнських пам’ятках XI – XIII ст., узагальнює здобутки попередників (М. Луценка, І. Герасименко та ін.) в його етимологізації, а саме: належність кольоратива до загальноіндоєвропейського лексичного фонду із первинним значенням‘темний’; уже в архаїчних текстах слово мало неоднозначну семантику, сполучаючи значення ‘темний’ (‘чорний’) і ‘світлий’; ураховуючи поступове набуття кольоративом*жовтий* семантики світлого, за висновками лінгвістів, «розглядуваний кольоратив має глибинний номінативний смисл, передає власне кольорову ознаку і є лексемою, через яку реалізується ідея темряви й світла» [Іншаков 2012: 30-31].

Отже, говорячи про колірну мотиваціюіхтіонімів, у найменуванні *сара*‘щука’не можна відкидати впливу «давньоруського світогляду, позначеного релігійно-культурним дуалізмом, <…> сприйняття євреїв і циган як демонічних істот» [Курочкін 2008: 33]. І саме в розвиткові символіки жовтого кольору бачимо зв’язок цього кольоратива з назвою людиниюдейськоговіросповідування [Міняйло 2021: 4015]. У добу феодалізмуважливим соціальним та етноконфесійним маркером євреїв був одяг. В артикулі XII Литовського статуту 1588 року зазначено, що євреї хай носять «жовті капелюхи або шапки, а жінки їх – повойники з жовтого полотна, щоб кожний міг відрізнити християнина від єврея» [тс: 35-36].У болгарському фольклорі негативний епітет *жовтий*містять словосполуки«жовтий єврей», «жовта єврейка», що свідчить про «закріплення за юдеями жовтого кольору як певної етнорелігійної ознаки» [тс: 36].

Загалом же етнонімна мотивація виступає вагомим чинником постанняметафоризованих іхтіонімів, що відбивають особливостітілобудовиабо колір риби певного роду, виду чи породи. Так, етнонім *циган* укорінився в середньонаддніпрянському професіоналізмові*циганóк* ‘біологічний різновид ляща’ [Тарасенко 1961: 59], у східнослобожанському збірному іменникові *цига́ни* ‘зграйка вертких дрібних риб верховодок’ (смт Біловодськ Луган. обл., р. Деркул) [КА], у стійкій словосполуці*цига́нськари́бка*‘неїстівна дрібна рибка’ [Усачева 2003: 124]. Метафоричне перенесення відбувається переважно в межах усуспільненої образно-семантичної моделі«відрізняється від звичайного» (у нашому випадку – невеликим розміром). Під ***усуспільненою образно-семантичною моделлю*** (УОСМ) розуміємо значущий в етнокультурному вимірі семантичний конструкт певного тематично-образного змісту, репрезентований низкою різноструктурнихмовних одиниць. Така модель властива не лише рибальській сфері. Якщо дощить, коли світить сонце, кажуть *циганський дощ*. Відомийфразеолог В. Ужченко відзначав: вислови на взірець *курячий дощ*, *заячий дощ* засвідчують «незвичність, певні відхилення від норми». Учений також кваліфікує вислів *сліпий дощ* (синонім до *циганський дощ* – Р. М.) як стародавній, який асоціюють із різними реаліями: багато світла, зблиски, сіяння [Ужченко 2005: 56-57]. Ці дві риси – незвичність реалії та її блиск, можливо, лягли в основу стійкої словосполуки *циганська риба* на позначеннякарася золотистого, який «відрізняється від звичайного карася високим і коротким тілом» і забарвлення його «мідно-руде або червонувато-золотисте, плавці червоні» [Турянин 1982]. Згадаймо тут архетипне*блискуча риба («жива мідь»)* [Иванов 1983: 13]. За моделлю «відрізняється від звичайного» утворено також стійкі вислови *тепло як циганові під ятером*‘хтось змерз’ [СлДобр: 121], *нагрівся як циган в неретку*‘те саме’ [ЮрчІвч: 159], де зовні чимось схоже на хату рибальське знаряддя аж ніяк не рятує від холоду й вітру.

Проте є й інша модель перенесення образу цигана – «відрізняється передбачливістю й хитрістю». Чорноморські рибалки *бичка-кругляка* (Neogobiusmelanostomus) називають *циганом* і добре знають, що він лише випадково може потрапити на гачок [Зайцев 2008: 140-141]. Об'єктом метафоричного перенесення за цією ж таки моделлю став і *лин озерний* (TincatincaL.), якого на Закарпатті і місцями на Буковині називають *циганською рибою* [Фауна України 1981: 265]. Внутрішня форма цієї словосполуки прояснюється, якщо розглядати образ лина на тлі паремій:*Лин вилинає, а карася очешуть* 'хитра людина завжди уникне небезпеки' [Номис: №1300], *ходить як лин по дну*'поводиться тихо, не привертає до себе уваги' [ЮрчІвч: 82] тощо.З етнонімом *циган*пов'язаніперифраз *циганська риба*'лин' і назва *циганька*'тесаме', мотивовані, очевидно, кольором шкіри й луски цієї риби: лин – темніший від інших риб, як і цигани смаглявіші від українців [Куйбіда 2017: 374].

Цікавим щодо внутрішньої форми є фразеологізм із мовлення рибалок Нижньої Наддніпрянщини *піймáтьциганку*'нічого не піймати' [ФСГНН: 106]. Узявши до уваги потенційні семи професіоналізму *циганка* 'дрібна', 'неїстівна', або ж 'передбачлива й хитра', припускаємо, що цей фразеологізм могли утворити як за моделями 'відрізняється від звичайного маленьким розміром', 'відрізняється від звичайного поганими смаковими якостями', так і за моделлю 'відрізняється від звичайного передбачливістю й хитрістю'.

Усі ці значення об'єднані архісемою 'відрізняється'. У говірковому мовленні є чимало пов'язаних із рибальським промислом лексем і фразем, що постали внаслідок такого протиставлення, ускладненого персоніфікацією: наприклад, *австрія́к* 'світлого кольору бичок, що водиться на дні Дністровського лиману' [СлМоск: 13],*мад'яр* 'чоп великий (Zingelzingel L.)' [Фауна України 1982: 86], *москалик* 'оселедець (з роду Alosa)' – риба, яку в Галичині споживали в період Різдвяних свят і посту, а називали її так, бо завозили з Російської імперії, а пізніше з Радянського Союзу [Лицур 2011: 120], *жидовскарыба*'плітка' [Усачева 2003: 124] (припускаємо, назва

мотивована тим, що цю породу риби українські рибалки ніколи не вважали особливо цінною).Упадає в око, щоукраїнськіетнонімні рибальські найменування майже завжди позначені свідомістю християнина,яка засуджує відхилення від ідей християнського віровчення.

Отже, формування українського рибальського назовництва від первнів міцно пов'язане із сакральною сферою.В обрядових піснях спостерігаємоміфологізуванняпраукраїнцями певних порід риб. У праслов'янську добу в рибальській сфері важливим чинником утворення нових назв було їхнє табуювання.У рибальській лексиці і фразеології виокремлюється група найменувань, базою для творення яких стали образи Ісуса Христа та його апостолів.Наповненою є метонімічна модель, де основою для перенесення стали назвиязичницьких і християнських свят. Серед рибальськихтермінів і професіоналізмів чимало назв грецького походження. Вирізняютьсярибальські жаргонізми й арготизми, що розвинулися внаслідок метафоризації назв людей іншого віросповідування.

У конфесійному стилічерез термінологію риболовецького промислу, а саме за допомогою назв рибальських знарядь та їхніх складових частин (*мережа, сітка, вудка, бовт, матня*), пристосувань для зберігання риби (*бочка*),метафоризованоабстрактні поняття'вирятуватися з біди', 'божеслово', 'багатство', 'гріхи', 'муки', 'тиснява' тощо.

У розмовному стиліметафоризовані назви здебільшого входять до ЛСГ «Назви риб», а за основу для метафоричного перенесення правили етноніми, у яких простежуються мотиваційні зв'язки з кольороназвами із загальноіндоєвропейською символікою темряви, демонічних істот. В інших випадках метафоризовані іхтіонімипов'язані з усталеною мотиваційною моделлю «відрізняється від звичайного» (розміром, забарвленням, вдачею, смаком тощо).

1. 4. Лексика і фразеологія рибальства в наукових студіях другої половини XIX – першої половини XX сторіччя

У другій половині XIX ст. найвагоміший внесоку систематизацію народних іхтіонімівналежавІ. Верхратському, який, за підрахунками дослідників [Куйбіда 2011: 91; Марега 2014: 76], зібрав і впорядкував понад 400 тогочаснихназв риб із говіркопівденно-західного наріччя. Окрімзначної кількості укладенихсинонімних рядівговіркових назв риб, у працях І. Верхратського знаходимо інші назви рибальської сфери з докладним їхнім тлумаченням, наприклад: *зомо́к* (на́падка, фатка; уплетена з нито́ксїть на рыбы: *я з'има́ўзо́мкомры́бу*) [СлВерх2: 221]; *масла́ґ* (крути́зна на ры́бу; масла́ґкупу́уть в бо́ўтьі́ (в склепі), товку́ть і даўть у кі́сто із мукы́; мета́уть пак тото́ кі́сто до воды́ а пото́м пак збира́утьры́бу, штоуня́нчена горі́ пла́вле по воды́), [тс: 234]. Серед них виділяються слова, які вчений трактує як мадяризми:*гало́в* (гало́в із чо́рныхнито́ку́плетено = сїть на риби з чорних; угор. *háló*) [тс: 209];*га́лас* (угор. *halasz*): «гала́с то мадя́рськоєсло́во – по ру́ськы: *рыба́рь*» [тс: 254], у контексті: *гала́сни́кат у во́ду – на́разпу́йде до воды́ і і́матьры́бу, ожтра́фит* [тс: 239].

У 1885–86 рр. дослідник народних ремесел Полтавщини В. Василенко (часовий відрізок експедицій зазначив сам народознавець у доповіді «Къвопросу о толковомъсловарѣ Украинской народной терминологіи» (1902) –*Р. М.*) зібрав цінний матеріал із мовлення рибалок Середнього Подніпров'я та Посулля, детально описавши кожне знаряддя, його складники, а також технологічні особливості промислу. У підрозділі «Неводъ и его оснастка» учений схарактеризував різновиди невода: *стовпо́ваний*'невід, у якому плахи прикріплені по своїй довжині, до кодоли' і *подо́вжній*'невід, у якому плахи пришиті по своїй ширині й глибше занурюються у воду' [Василенко 1902: 185]; складникиневода: *стовп*'зшиті частини невода в довжину 100–150 сажнів', *пла́ха*'частинаневода, по Дніпру в 4 сажні, по Пслу в 2½ – 3 сажні', *кодо́ла*'канат по всій довжині стовпа, до якого прикріплено плахи', *жмаки́*'поплавці з кульок рогозу', *наря́д* і *галагани́*'поплавці з кори осокору', *по́лявина*'частина стовпа, що складається

з 4 вічок сітки *дев'ятки*, або з 3 вічок*семиразки*', *грю́зь*'грузила з каміння, які нав'язують унизу невода через 2–3 сажні', *матня́*'куль або центральна частина невода зі значно густішою сіткою', *ку́га*'поплавок для матні, зазвичай дерев'яна діжечка в ¼ відра, прив'язана до матні, щоб вказувати на центр невода', *кляшики́*'криланевода з дерев'яних кілків, зв'язаних з кінцями стовпа; до них підвішують вагу, щоб вони сягали дна', *вуздá*'довга, до 100 сажнів, мотузка, прив'язана до кляшників, щоб витягати невід на берег' [тс: 185-186]; об'єкти й знаряддя для зимового рибалення неводом: *запускна́ ополо́нка*'центральна ополонка, яку вирубують посеред річки (на противагу ополонкам меншого розміру в напрямку до берега)', *хо́хля*'жердина довжиною до 15 аршинів, до якої прив'язана*кодола* з *кляшниками*' (щоб запустити хохлю, роблять декілька ополонок навколо центральної, після чого хохлю проводять під льодом у напрямку до наступної ополонки),*здо́йма*'вихідна ополонка, яку роблять поблизу берега, щоб виймати з води *хохлю* з прив'язаним до неї неводом'[тс: 187]. І хоча словник-додаток В. Василенка побудовано за зразком «українськомовна вокабула – її тлумачення російською мовою», дослідник подекуди подає важливу інформацію з народних уст, наприклад: *«на быстри́ відни́менéвода: не мóжнавдéржати, тай водá порвé»* [тс], *«Выкидá зъстяблá якъ плавну ситку, и одинъ бредé на прóсередъ (къ берегу), а дрýгий – чóвномъвыкидá на рíчку (на глубину), й поставывшимаячóкъ – зходятся до берега* (Келеберда, Кремен. у.; нині с. Келеберда Кременчуцького р-ну Полтавської обл. на лівому березі Дніпра – *Р. М.*)» [тс: 188].

В. Василенко докладно тлумачить значення стійких рибальських словосполук: *пускáється в пáхву* – призбирується біля 1/3 частини довжини плахи під час складання *стовпа* [тс: 186]; *стає́ на стоя́чу* – одягнувши на себе лямки *вузди*, рибалка виходить на берег і тягне до себе невід [тс]; кормчий*вибігá з зáводом* після того, як стали *на стоячу* з кінцями *вузди*; при цьому човен описує коло такого радіуса, який дозволяє довжина мотузки; далі рибалки поступово наближаються до берега й вирівнюють *кляшники*,

подаючи невід на берег [тс]; ті, хто сидить у човні, по двоє з кожної сторони, *вибира́ютьне́вода* – одні верх, інші низ, а кормчий підбирає матню з уловом [тс]; *щиблюва́тьпо́ріж* (тобто сітку з вічками великого діаметра – *Р. М.*) – насаджувати на *кодолу* мотузку відповідно до розміру плавної сітки, і тоді *поріж* скорочується в довжину наполовину й відходить у *пахву*, тобто вшир; риба, маючи вільний прохід у поріж, натрапляє на перепону у вузьковічковій плавній сітці й заплутується в ній на швидкій течії' [тс: 188]; *ни́ткукла́сти* – закидати невід по Пслу, що може робити найдосвідченіший з учасників риболовецької артілі з 4-5 чоловіків; проте уловом діляться всі учасники порівну, аби *кошт одна́ковий був*, тобто однаковий з іншою кількістю плах у неводі (Богачка, Миргор. у.; зараз смт Велика Багачка в Полтавській обл. на правому березі Псла – *Р. М.*) [тс: 189].

Заслуга вченого й у тому, що він систематизував народну рибальську термінологію Полтавщини, оскільки в його словникові представлено видові рибальські найменування, наприклад: *семиразка, дев'ятка, десятка, дванадцятка, п'ятнадцятка, вісімнадцятка, двадцятка* (назви сіток залежно від кількості вічок, що вміщуються в ¼ аршина в усі її сторони); специфічно рибальські дихотомії: *верхи́* 'верхня частина невода з поплавцями' ↔ *споди́* 'нижня частина невода з грузом', *стоя́че крило* 'верхнє крило невода' ↔ *завідне́ (забіжне́) крило* 'нижнє крило невода', *запускна́ ополо́нка* 'центральна ополонка, яку вирубують посередині річки, а до берега декілька ополонок менших за розміром' ↔ *здо́йма* 'вихідна ополонка, яку роблять поблизу берега, щоб виймати з води «хохлю» і прив'язаний до неї невід' тощо [тс: 186-187].

У кінці XIX сторіччя наука збагатилася українознавчими студіямиП. Рябкова про рибальський промисел півдня України, а найвідомішою стала праця «Рыболовство в Херсонскойгубернии. Опыт статистико-экономического исследования» (1890),уякій науковець схарактеризував водоймища регіону, описав види риб, способи її заготовлювання й ринки збуту, детально описав основні риболовецькі

знаряддя та способи ловлення риби.І хоча мова дослідження російська, П. Рябков у багатьох контекстах репрезентував українську рибальську лексику. Наприклад: *«Место, где кончается подводная коса и начинается глубина, называется у рыбаков «загребою»…»*; *«Сначала трется мелкая щука «Мартюк» – нередко в конце февраля или начале марта, затем – более крупная в начале марта в первое наводнение, наступающее иногда со вскрытием рек»*; *«В 1887 году один из рыбаков на 3 сети (дрибницы) в дельте Днепра поймал 100 тысяч мелкой сельди»*; *«… временами камбала выходит на отмели, здесь ее уже ловят особо устроенными сетями (мережами)»*; *«Обилием раков и при том лучших по вкусу и больших по размерам славятся озера близ Алешек и Херсона. Здесь ловлею их занимаются преимущественно женщины; орудиями лова служат волоки (бредни) и рогели. В течение весны и лета вылавливают раков миллионы штук и отправляют их в Херсон и Одессу»*;*«наружныя стенки (лисы) этих клеток вплотную упираются в деревянныярешетчатыя стены (лисы) самой коты»; «невод смертельна штука, та не така, як гард и кота: ци (эти последние) забираютькоропа до однеи души»*; *«… крючки, поддерживаемые поплавками (булбирами) из коры, плавают («играют») по верх ея»*; *«чтобы хребтина не тонула, к ней через каждыя 4–5 саженей на поводках навязаны поплавки (ґалаґаны)»* [Рябков 1890].

Спостерігаємо в праці П. Рябкова зразки тогочасних атрибутивних рибальських словосполук із докладним тлумаченням цих аналітичних найменувань:*«Зимою же, когда лиман покроется льдом, некоторые береговладельцы предъявляют свои права и на эту полосу. Право свое они проявляют тем, что требуют от ловцов десятину за лов рыбы неводами, но редко сетями. На их требование платит и за сетной лов рыбаки обыкновенно отвечают, что они ловят в таких водах лимана, где никогда никто не брал платы, что они ловят рыбу «проханную» т. е. такую, которая попадается в их сети как бы по просьбе, а не по неволе, силою, как то бывает при ловле неводом»* [тс].

Трапляються і зразки тогочасних номенклатурних назв, як-отлокаційно мотивованийіхтіономен*цареградський баламут*: *«Цареградский баламут или тунец. Thyunusvulgaris. Изредка появляется у северных берегов моря, достигает до 6 фунтов веса»* [тс]. Репрезентована дослідником аналітична назва належить до продуктивного і в сучасній іхтіолексиці мотиваційного типу назв риби за напрямком її міграції, а мотивувальним чинником виступає місто біля тієї частини моря, звідки починаєтьсяриб'ячий хід.

В окремих контекстах спостерігаємо особливості синтагматичних зв'язків у структурі стійких дієслівних рибальських словосполук: *«Для ловли глосей и камбалы так далеко в открытое море не выезжают. Для этой цели наживные крючки ставят («сыплют») близ берегов Тендры по обе его стороны»*;*«… одну ставку «выберут» и на ея место поставят другую, вынутую же просушивают, точат крючки и проч.»* [тс].

Уп'ятитомній праці В. Шухевича «Гуцульщина» друга частинапершого тому (1899) містить розділ «Звичайні заняття гуцулів», у якому в підрозділі «Рибарство» представлено рибальську номенклатуру з описом і рисунками реалій. Цінність оприлюдненого визначним етнологом матеріалу виявляється в багатьох аспектах.

Докладно описано кожну деталь конструкції снасті, як-от*при́падь*, *спадь*, *ґоґо́вник* у ве́ршки 'рід коша плетеного з лозини': *«ширший отвертий бік вершки се при́падь, середина – спадь, а звужений конець прикритий плитою – ґоґо́вник»* [Шухевич 1899: 255].

Витлумачено функційне призначення цих конструктивних складників, наприклад, *за́зубців*: «за́зубцїостий не дозволяють рибі вихопити ся»[тс: 251], *облука́*: «аби саківно не запуталось а риба могла заплисти аж у сам ґоґовник, розпятесаківно ще облуко́м, що іде від попруги до дуги а відси до ґоґовника»[тс: 253], *крил*: «крила не пускають рибу піти боком, вона паде у ятір, з якого не пускають її зябра»[тс: 255], *гребеня*: «рушає ногою гребінь, а

той розрушує зубами камінє і полошить слижї, бабцї, плистки, що, утїкаючи з водою, падуть у наставлений сак» [тс: 256].

Реалемний план рибальської сфери супроводжуютьетнокультурні коментаріобрядових дій, якими супроводжують кожен етап виготовляння снасті: а) підготовлювання матеріалу: *«ости клепле циган – коваль, з 9-тьох найдених підків»*; б) вибір місця виготовляння певної деталі снасті: *«Саківно́ плете циганка з грубих ниток; її треба просити, аби плела на роздорожю тай тодї, як ідуть люде на ярмарок»*; в) особливості оплати за виготовлення важливої деталі для снасті:*«З ковалем не вільно за роботу остий торгувати ся, бо би була пере́рвиця в рибі – часом вона ловила би ся а часом нї»*[тс: 250, 253].

Загалом же сакралізація процесувиготовляння рибальського знаряддяу велелюдному місці має загальноукраїнський характер. Так, в оповіданні І. Нечуя-Левицького «Рибалка Панас Круть» дід Панас розкриває напарникові Паньку свою таємницю, що замолоду йому не ловилася риба і він пішов «до знахура», який порадив чинити так: *«В недїлю або велике свято яке зачни ти плести невод під церкою, як почнуть дяки співати «Іже Херувими», а як стануть люде причащатись, скуй гачок на удку. От тодї все само так і полїзе тобі в руки»* [Левицький 1913: 27].

І. Франкоу збірникові «Галицько-руські народнї приповідки» (1901-1909) докладно й зі знанням справи розтлумачив чимало описовихнайменувань,у яких узагальнено рибальські спостереження і які стали базоюдляметафоричного перенесення, як-от:*І риба не плине проти бистрій (бистрої) води* («В часі великих повений риба звичайно держиться близько берегів, але завсіди в таких випадках волить плисти проти води як за водою») [ГРНП: ІІІ, 18], *Лихо карасеви, коли в шум заплине* («Там його найлекше зловити. Мова про чоловіка, що попаде в безвихідне положенє») [тс: ІІ вип.1, 244].

Українську рибальську лексику Задунав’язафіксовано в етнографічних працях Ф. Вовка.Так, учений писав, що фахівцями з будування ґардів на

дунайських гирлах уважали виключно руснаків, *«і хто б не був хазяїном єрика, то за гараджія – завше українець»* [Вовк 1916: 40]. Етимологи припускають, що назву *ґард*, ізоглоса якої продовжується в південнослов'янських мовах (болг. *гард* 'відгороджена частина моря розводити рибу', серб. *гарда* 'загородка на Дунаї виловлювати білугу'), запозичено з мови румунської або молдавської (рум. *gard* 'огорожа; загата ловиту рибу' і молд. *гард* 'те саме'), які ще раніше запозичили цю назву з дако-мізійської або з і с л о в ' я н с ь к и х м о в (розрядка *Р. М.*) [ЕСУМ: I, 473]. Показово, що наведений в ЕСУМ дієслівний термін *ґардува́ти* 'гатити, робити загату' [тс] вкладається в питому українську словотвірну модель «назва рибальського знаряддя + суф. *-ува-(-и-)* = назва видового процесу рибалення»:*підсак >підсачувати,їз>їзити,ости> остити, квок>квочити, гак>гачити* тощо.

Лексикографічні праці 2-ої пол. XIX – 1-ої пол. XX ст. засвідчили численну й тематично багату українську лексику, закорінену в професійно-термінологічну систему рибальства. За приклад може правити зафіксована Д. Яворницьким лексема *ко́йлати*'укладати невід колами' [СлЯв: 366], яка в українських говірках Одещини пов'язана зі стійкою словосполукою *кида́тько́йлом*'кидати у воду сітки купою на початку рибальства' [СУГО: 102].

У закарпатських говірках В. Владиков занотував видову назву рибалки *зомкаш*: «Любопытны наблюденія этих рыбаков – «зомкашей», так как многіе из них десятки лѣт все в одних и тѣх же мѣстах ловят рыбу в различное время года», а в околицях Хуста записав стійку професійну словосполуку *бити на голос*: «при ловлѣзомкомнужно «быты на голос»! Это значит, что, опуская сѣть в воду, нужно рѣзко и с силой ударить о водную поверхность, чтобы раздался опредѣленный звук – «голос»! Но это нужно дѣлать лишь утром, когда рыба еще голодна и, услышав «голос», она сбѣгается к зомку!» [Владыков 1926: 112-113]. З докладних описів дізнаємося ще про таку назву члена рибальського колективу, як *валаш*

(«добычадѣлитсяпоровнумежду «валашами» и «зомкашами»), оскільки один зі способів ловлення риби зомком полягає в тому, що її наганяють валом, спорудженим з вербового й вільхового гілля, на якому 2-3 чоловіки пливуть за течією, спрямовуючи належним чином це допоміжне знаряддя [тс: 117].

У першій половині ХХ ст. в лексикологічному аспекті важливою була розвідка Б. Юрківського «З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині» (1928) з ареальною і регіональною професійною лексикою, особливо нульсуфіксальнимипохідниками, що відбивають важливі предметні й абстрактні категорії промислу: *плав* ‘скумбрійні сіті, що лежать на поверхні моря’, *по́пуск* ‘шматок канату, яким прикріпляють махалку до сітей’, *бризк* ‘одностайний удар табуна скумбрії по воді’, *скид* ‘виплигування риби вгору’, *зани́р* ‘положення скумбрійних сітей, покладених на дно моря за допомогою грузків’, *нака́т* ‘мертвий зиб на морі, що не має гребенів, без шуму’ і *одхва́т* ‘різка зміна вітру на морі’ тощо [Юрківський 1928: 80-83].

Н. Заглада в матеріалах етнографічної експедиції 1934 року до Чорнобильського р-ну докладно описала особливий спосіб ловити рибу під час *«придухи»*. У прип’ятських поліщуків «придуха» – спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом» («мару»). Щоб подихати, риба лізла до такої ополонки й потрапляла в пастку. *«Ранком приходили, обрубували кригу і дивилися: бувало, що повне решето в’юнів налізе; лізуть уверх головами по рукаву й падають на дно»* [Із звіту етнографічної експедиції 1934 року: 463]. Цей стародавній спосіб рибалення відбитий у народній творчості. Так, дослідниця середньополіських народних порівнянь Г. Доброльожа зафіксувала вислів, що відбиває цю реалію рибальського промислу, але вже зі зрушенням у семантиці: *лізе як риба до продухи* ‘чванливий’ [СлДобр: 70]. З огляду на це стає зрозумілою внутрішня форма інших діалектних стійких висловів, динаміка яких пов’язана з багатозначністю дієслівного складника: *вертиця, як оюн в ополонці* ‘метушиться’ (Лівобережна Україна) [Номис: №3120], полт.*крутиться як щука в ополонці* ‘мечеться в безвиході’, ‘хитрує, викручується’

[ЮрчІвч:168],ср.поліс.*б'ється як риба в ополонці* 'невдача', *побивається як риба в ополонці* 'плаче' [СлДобр: 111, 145], полт.*б'ється як риба (рибонька) об лід* 'борсається у скрутній ситуації' [ЮрчІвч: 126]. Наведені стійкі порівняння можна вписати в дві структурно-семантичні моделі, що відрізняються відтінком значення: 1. «дієслово на позначення хаотичного руху + як + назва риби + в + ополонці (об + лід) = метатися в безвиході»; 2. «дієслово на позначення наполегливої поведінки + як + назва риби + в + ополонці (об + лід) = намагатися вийти з безвихідного становища». У літературній мові ФО *би́тися як ри́ба об лід* уживають у двох значеннях: 'переборювати нестатки, злидні і т. ін.' і 'робити що-небудь складне, непосильне, тяжке' [СФУМ: 31].

Реалію майже нерухомості чутливих до кисневого режиму риб (окуня, судака тощо) в українських говірках відображають такі фразеологізми: сх.слоб.*окунь замороженний* 'нерухомий, неповороткий' [СлУжч: 231], ср.поліс.*очі як у мороженого судака* 'байдужий' [СлДобр: 44],*мовчить як риба під крижиною* 'мовчить' [тс: 145].

Уродженець Поділля, письменник і фольклорист М. Стельмах у романі «Чотири броди» проникливо живописав процес зимового рибалення, колирибалка, пробивши «продуху»,не став використовувати її за призначенням, чимвідобразив притаманне українцям чуттєве ставлення до риби як до невід'ємної частини чарівної природи: *«Мирон ударив плішнею, лід зойкнув, покотив посвист і стогін під очерети, які ще не так давно аж розгойдувались дикою птицею. ‹…› На продуху, бокуючи, почали спливатиплітки і краснопір, далі з'явилисящупаки, їхможнабуло б викинути руками на лід, але в такийвечір не хотілосязобиджатинавітьрибу. Хай поди́хає,прихопитьмісяця на плавники – та й знов у притихлі води»*[Стельмах: 30].

Отже, становлення лексики і фразеології сфери рибальства варто досліджувати в комплексі етнолінгвістичних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лінгвостилістичних та інших мовознавчих проблем, що

вможливить якнайглибший етимологічний і структурно-семантичний аналіз цих найменувань у контексті матеріально-духовної культури українців.

1. 5. Лексика і фразеологія рибальства в наукових студіях другої половини XX – початку XXI сторіччя

У другій половині XX сторіччя видатний філолог О. Горбач закликав дослідників «якнайповніш зібрати морські терміни наших приморських говірок і призадуматися, які серед них найкраще змогли б заступати занесене те чи друге чуже слово»[Горбач 1993б: 56].Перед собою вчений поставив завдання висвітлити українські морські терміни в їхньому історичному розвиткові. Дослідившипідсистеми морської й судноплавної термінології, як переважно слов'янські мовознавець виокремивгідрографічну, суднобудування, *рибальства*(курсив *Р. М.*) і кліматичну. Упродовж V–X ст.,висновує О. Горбач, на річкових шляхах Дністра, Дніпра, Дінця мадярські кочовики серед найперших запозичували слов'янські назви на позначення розвиненішої техніки рибальства, як-от *varsa* 'верша, рибальський прилад'<укр. ***верша***, *tanya* 'річкова глибина; (рибальський) курінь над водою; шопа; хутір'<укр. ***тоня***,*szégye* 'прилад до риболовлі'<укр. ***сіжа***[тс: 46]<псл.**sědi̯ā* (а швидше – балтослов'янського, якщо брати до уваги лит. *per-sėda*'загата, щоб ловити рибу', *sėdžia*'кошіль у риболовній загаті'),пов'язаного з дієсловом *сидíти* [Фасмер: 591], тобто назва походить від сидіння, яке рибалка облаштовував при цьому знарядді: у розщеплення вбитих у дно річки в її найглибшому місці чотирьох дерев'яних стовпів клав поперечини, які настилав дошками, щоб на них сидіти [Сабанеев 2008: 203].

Серед найперших морських термінів О. Горбач також визначив скандинавські за походженням, з-поміж яких виокремлюються рибальський термін *кодола* 'канат при неводі' (зі старошведського*kadhal* 'якірний канат') і номен*оселедець* (зі старонордійського*sild* 'т. с.') [Горбач 1993б: 35]. Грецькі корені мають назви дрібних рибальських

суден, набережних влаштувань і чорноморських риб, які запозичено пізніше (у XVI–XIX ст.). До тюркських запозичень різних часових шарів О. Горбач зарахував такі назви: *каюк* ‘річковий човен з цілої колоди’ <*kajyk* ‘т. с.’, *чайка* ‘козацький човен’ <*šajka* ‘човен’ [тс: 47], *сага* ‘річкова затока’ <*sagha* ‘устя річки’ [тс: 47], *койлити* ‘складати канат кружевами’ <*koymak* ‘складати’, *балберка* ‘рід крючків на рибу на шнурку з поплавцями’ <*beraber* ‘разом’, *тербук* ‘рід сака на обручі’ <*torba* ‘мішок’ [тс: 47], *катран* ‘чорноморська акула’ <*katran* ‘смола’ [тс: 36], *чабак* <*шабак* ‘вобла’ [Горбач 1969: 359], *ярма́* ‘великий сом вагою від 4 кг’ <*yarma* ‘бамбула’ і *япра́к* ‘великий сом вагою від 2 кг’<*yaprak* ‘лист(ок)’ [тс: 379] тощо.

Відзначимо, що в етимології слова *чайка*(*šajka*) ‘козацький човен’важливо бачити і продуктивність у спільнослов’янську добу віддієслівного способу творення галузевих назв, зокрема риболовецької та близької до неї суднoплавної термінології [Міняйло 2020: 4003]. Тому дослідниця І. Єфименко, спираючись на мовні й позамовні чинники, аргументує самобутність цьогослов’янськоготерміна, який могли запозичити в інші мови, а не навпаки. Стародавність відроджених у XVI–XVII ст. запорозькими козаками суднoплавних і суднобудівних традицій наддніпрянських слов’януповноважила дослідницюпов’язати назву цього судна з давньоукраїнським словом *чаѣти*‘чекати’ з відповідниками в інших слов’янських мовах (рос. діал. *чаять*‘чекати на щось’, пол. *czaić się*‘влаштовувати засідку, підкараулювати, підчікувати’,‘підкрадатися’, хорв. *čajati*‘очікувати, чекати’) – тобто побачити етимон як віддієслівний похідник, мотивований праслов’янським дієсловом **čajati* або **čajitisię* (А. Брюкнер назву птаха *чайка* тлумачив як ‘та, що вичікує, переслідує’) [Єфименко 2002: 236-237]. Отже, стосовно корабельного терміна*чайка*І. Єфименко висновує: «До тюркських мов його було запозичено зі східнослов’янських, *найпевніше з української* (курсив *Р. М.*), з характерною для тюркських діалектів заміною початкового ***ç*** в ***ş***. Згодом уже тюркізований термін було перенесено до

південнослов'янських мов, порівняймо: схв. *шâјка*‘шлюпка, човен’, болг. *ша́йка*‘морськийчовен’, макед. (арх.) *шајка*‘човен’» [тс: 239].

1958 року вийшов «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області» А. Москаленка, у якому чільне місце посіла ареальна і регіональна лексика рибальства. Окремі назви утворюють гіпонімні ряди, як-от*австрія́к* ‘світлого кольору бичок, що водиться на дні Дністровського лиману’ [СлМоск: 13] –*мурза́к* ‘порода бичків, яка водиться на дні лиману в мулі’ [тс: 51] – *піскýн* ‘бичок, що водиться на піщаному дні Дністровського лиману’ [тс: 58].

Корпус рибальських професіоналізмів значно збагатила лексикографічна праця А. Берлізова «Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я» (1959), у якій дослідник описаврибальськінайменування дослідженого регіону, серед яких чимало загальновживаних слів і різногалузевих професіоналізмів (у тому числі історизмів) з конкретизованим значенням: *розшива́ть* ‘відділяти четверту чи шосту частину невода, тобто «при́шивку» або «кусо́к» від усього невода’ [СлБерл: 69],*карбува́ть* ‘різати ножем рибу поперек тулуба’ [тс: 45],*підпуши́ти* ‘вздовж «верхі́в» чи «споді́в» снастей пришити частину сітки чи «мату́ли»’ [тс: 61], *паюва́ти* ‘рибалити у власника рибальських знарядь за певний пай’ (з ремаркою *застаріле*) [тс: 59], *роздува́нити* ‘розділити гроші чи рибу між рибалками, які брали участь у рибальстві’ (з ремаркою *застаріле*) [тс:68] тощо.

У структурно-семантичному аспекті цінність праці полягає в тому, що в ній детально схарактеризовано всі значеннєві відтінки лексико-семантичних варіантів: наприклад, *ко́йлати*‘збирати канат у коло для зручності користування ним під час рибальства неводом’ і ‘збирати невід з «мату́лою», «верха́ми» і «спода́ми», коли невід треба стелити по березі для сушіння чи зносити сухий до човна перед виїздом на рибальство’ [тс:47], *доїти* ‘шарпати невід у процесі рибальства, коли його тягнуть із води руками за «верхи́» і «споди́»’ і ‘шарпати невід, коли не вистачає канатів, щоб дістатись до берега човнами’ [тс:40].

Особливо цінними є численні стійкі словосполуки з мовлення рибалок Нижньої Наддністрянщини, серед яких можна виокремити такі тематичні групи: а) лаштування снасті: *набира́тьне́вода* ‘класти невід у човен в певному порядку перед виїздом на рибальство’ [СлБерл: 54], б) задіювання снасті: *поси́патьсі́тки* ‘поставити сітки у воду на деякий час на паколах, щоб у них плуталась і ловилась риба’ [тс: 64], в) задіювання конструктивного складника снасті:*загрузи́ть крило́* ‘придавити нижню частину невода вниз під час рибальства’ [тс: 9], г) кульмінаційна промислова дія:*ви́слонити на здо́йму* ‘звести «кри́ла», тобто кінці невода докупи на «здо́йму» – місце, де будуть вибирати невід з води під час рибальства’ [тс: 34],*слони́ть на посло́н* ‘зводити «крила» невода докупи під час рибальства’ [тс: 72], ґ) завершальна промислова дія: *брать споди́ на ви́ворот* ‘тягнути невід з води на сушу руками за «верхи́» і «споди́» в такий спосіб, щоб «споди́» були відвернуті назовні’ [тс: 31], д) упорядковування снасті після промислових дій: *перебіра́тьсі́тки* ‘виплутувати з сіток рибу чи траву після рибальства «тягулями» чи «авчиками»’ [тс: 59], е) загальна назва комлексу промислових дій: *стягну́тьто́ню* ‘протягнути певний простір води неводом, виловлюючи на ньому рибу’ [тс: 74].

Лексикологічна студія Г. Тарасенка «Місце рибальської лексики Середньої Наддніпрянщини в словниковому складі української мови» збагатила досліджуваний корпус одиниць і розширила його горизонти в парадигматичному аспекті: *верхова́* і *сподова́ ри́ба* (за місцем перебування), *невідна́* і *сітна́ ри́ба* (відповідно до задіюваної снасті),*введе́нський – рожде́ственський – хреще́нськийминьо́к* тощо [Тарасенко 1961: 59].

1978 року В. Коломієць опублікувала наукову працю «Ихтиологическая номенклатура славянскихязыковкакисточникисследованиямежславянскихэтническихвзаимоотношений». Комплексне застосування історико-географічних даних і лінгвістичних міркувань уповноважило вчену розкрити походження іхтіонімів, зокрема з’ясувати етимологію загальнослов’янської

назви ляща, яка виникла первісно в районі середньої течії Дніпра в звуковій формі **leščь (*ljaščь)* і звідси поширилася на інші частини слов'янської мовної території, зазнавши в західнослов'янських говорах різних фонетико-словотвірних субституцій [Коломієць 1978: 17-18].

В. Коломієць закликала дослідників уважніше ставитися до всіх етимологічних версій у дослідженні назв риб. Так, мовознавець пише, що варто було б уважніше поставитися до неприйнятої М. Фасмером етимології Ф. Міклошича і О. Преображенського, які зіставляли назву *шаран* із *шарити* 'виблискувати' (ст.сл. *шаръ* 'фарба', болг. *шар* 'пляма; плямистий', серб. *ша̀ра* 'плямистість', словен. *šar* 'блискучий, плямистий', *šara* 'плямистість' та інші, які, очевидно, належать до тюркського джерела, представленого, наприклад, у чув. *sara* 'фарба', *sarla* 'фарбувати'). Спираючись на цю етимологію, слово можна було б пояснити як утворене від запозиченого *шар* 'плямистий, яскравий' за допомогою слов'янського суфікса *-ан* на взірець слів рос. *лобан*, *голован*, *кожан*, *пузан* тощо [тс: 22].

В «Історичній фонології української мови» (1979) Ю. Шевельов,навівши приклад датованого 1261 роком угорськогоіхтіоніма*pisztrung*'форель' <д.укр.*пьстржгъ* (сучасне *пструг*), що належить до назв, «які в найдавніших записах містять *и* та *і* як відповідники *ъ* та *ь*»,і взявши до уваги, що «контакти угорців з іншими слов'янськими діалектами починаються з кінця IX ст.», припустив йогопротоукраїнське походження [Шевельов 2002: 113].

1983 року побачила світ монографія В. Коломієць «Происхождениеобщеславянскихназваний рыб». У цій праці багато важливої інформації для подальших досліджувань рибальської лексики і фразеології. Одним із важливих аспектів є можливість структурувати іхтіоніми за хронологічним принципом. Наприклад, українські діалектні назви *попадя́*, *попади́ця*, *попа́дька*, *попа́чка* і схожі назви в діалектах інших слов'янських мов – синоніми до іхтіоніма*гірчак* – могли з'явитися в слов'янських мовах лише після виникнення християнства (розрядка *Р. М.*) [Коломиец 1983: 18-19].

Дослідження кожногоіхтіоніма в межах відповідної лексико-семантичної мікросистеми (найчастіше обумовленої середовищем або місцем перебування риби певної породи) сприяло спростуванню деяких хибнихетимологій, зокрема помилковому твердженню, що назва *бистрянка* пов'язана з тим, як рухається риба цієї породи. Натомість правильний мотиваційний зв'язок – риба тримається бистрої води [тс: 44].

Учена навела один із дуже рідкісних прикладів подвійного етимологічного зв'язку, що постав унаслідок історично обумовлених змін у структурі іхтіоніма*плотвá*, коли зв'язок з дієсловом *плисти (пливти)* міг зникнути після вокалізації єрів, тобто не раніше X ст. в південно-слов'янських мовах і не раніше VIII ст. у східно- й західнослов'янських. До того ж поява у східнослов'янських мовах на місці ъголосного*о* (у сх. *а*) відразу ж обумовила зв'язок із основою *плоск-, пласт-*. Після встановлення зв'язку назви *плотвá* та ін. зі значенням 'плоский' відповідно змінилося коло позначуваних цією назвою видів риб: воно обмежилося такими видами, які дійсно відрізнялися помітно пласкою формою тулуба [тс: 74].

У другій половині XX ст. в лексико-семантичному й історико-етимологічному аспектах рибальську термінологію Північно-Західного Причорномор'я вивчавЄ. Мотузенко. Узагальнив він свої наукові студії в монографії «Этимология и семантика» (2006), дібравши й зіставивши численніпередбачувано споріднені найменування з тотожними значеннямив різних риболовецьких терміносистемах. В окремих випадках для встановлення мотивованості термінів мовознавець використав метод зіставлення з неспорідненими назвами тієї самої реалії,в основі якого – схожість семантичної еволюції лексем. У рибальській термінології ця закономірність зумовлена тим, що професіонали всебічно знають визначальні риси відповідних предметів чи явищ і основують на цьому знанні схожі асоціації й узагальнення [Мотузенко 2006: 243-245].

Ефективність комплексного застосування цих методів у поєднанні з аналізом екстралінгвальних чинників мовознавець довів на прикладі

встановлення генетичної приналежності та внутрішньої форми рибальського терміна*мотня́*. Інші назви цієї реалії, а також позамовний факт (під час ловлення риби мотня залишається найменш рухомою частиною снасті, якана противагу обвислій частині козацьких шаровар не «мотається») уповноважили прийняти як більш переконливий етимон іменник *мати* (порівняймо:д.укр. *ма́тиця*, пол. *macica*, *matnia*, рос. діал. *ма́тка*, *ма́тница*, *ма́точка*, *матуха* – ‘мотня невода’). Саме таку генетичну належність терміна*мотня* Є. Мотузенко підтвердив численними спільнокореневими утвореннями в слов’янських і неслов’янських мовах, де мотивувальною ознакою є головна, основна і, як правило, центральна частина чого-небудь (рос. *ма́тика* ‘середина чого-н.’, *ма́тица* ‘головна, основна частина чого-н., середина чого-н.’, чес. *mateřský* ‘головний, основний’, серб. *ма̀тичин* ‘головний, основний, центральний’, фр. *mere* ‘мати’ і ‘основний, корінний, головний’, тур. *ana* ‘мати’ і ‘основний, головний’, фін. *emä*‘мати’ і ‘головний’).

Ще одним доказом на користь етимона *мати* є входження найменувань *мотня́, матня́, ма́тица* в стійку мікросистему назв цієї снасті та її складників із просторовим мотивуванням кожної кореневої морфеми (порівняймо:*верхи́* ‘верхній канат з поплавцями’, *споди́* ‘нижній канат з грузилами’, *кри́ла* ‘бокові полотнища’). Судячи зі взаємного розташування частин невода, цим значенням може бути ‘***центральний, середній***’. Так само мотивовані за ознакою ‘головний, основний, центральний’ і споріднені з рибальським терміном найменування головного русла річки, кіля човна, центрального стельового брусу, а також і «нерибальське» значення слова *мотня́* – ‘середня обвисла частина козацьких шаровар’[тс: 246-248].

У кандидатській дисертації І. Ліпкевича«Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини» узагальненої детально проаналізовано лексику цього споконвічного рибальського ареалу. Здебільшого досліджені назви утворюють багаточленні синонімні ряди, наприклад: *двіє́нька*, *двойня́к*, *калі́тка*, *патрине́рка*‘два перерваних вічка в

полотні рибальської сітки’ [Ліпкевич 1993: 78]. У деяких синонімних рядах виділяються рідковживані йзастарілі назви, порівняймо: *присáда*, *присáдка*, *посáд*, *осáда*, *пожúлина*, *пóле*, рідк. ***огнíво***‘великепівоко між полотном снасті і її обіркою (кодолою)’[тс: 79-80]; *хапá*, *накривáчка*, *сапéт*, *сапéта*, *сапéтка*, *сапéточка*, *корзúна*, заст. ***крúвда***‘риболовне знаряддя, виплетене з лози або із сітки у вигляді корзини з вушками без дна (у деяких місцях з держаком), яким накривають рибу в замуленій воді’ [тс: 107]. Крім детального тлумачення назв, по змозі дослідник розкриває їхню внутрішню форму, наприклад: *регéля*, *регéлька*, *ра(у)гéля* (етимологія неясна), ***таптá***(назва походить від *топтати*) ‘рибальська снасть з довгим держаком, прикріпленим до тригранної піраміди (рідше півкруга, чотирикутника), яка обтягнута з боків сіткою’ [тс: 105-106]. Принагідно зазначимо, що назва *таптам*ає словотвірні синонімив поліських говірках:*тóпканка, топтýн, топчýн, топтýха* ‘снасть, зроблена з дерев’яних прутиків’ [СлЛис: 215]. Привертають увагу назви, що постали на основі конструктивної та функційної подібності реалій різних промислів, засвідчивши, крім рибальської, різні фахові спеціалізації: ***батіжóк***‘вудка, якою ловлять рибу, не застосовуючи поплавка’ [Ліпкевич 1993: 115] від *батíг*, своєю чергою похідного утворення від *бат*‘палка’ за допомогою суфікса *-ог-*[ЕСУМ: I, 150]; ***пóле***‘відстань між вузлами мотузка (на верхній і нижній кодолі снасті), яким полотно прив’язують до коділсітки’ від псл. **polje*‘відкрите місце, простір; рівнина, поле; рілля’, похідника від **polъ*‘широкий, плоский, порожній, неродючий’ [ЕСУМ: IV, 487); ***рідкá*** *сітка*‘сітка з великим (50 мм і більше) розміром вічка в полотні’ [Ліпкевич 1993: 81], ***густá*** *сітка*‘сітка з малими вічками в полотні’, *трьохстéнка*‘сітка, побудована з трьох полотен’ [тс: 86]. Нижньонаддніпрянську назву ***лю́лька***‘виплетена з лози корзина, яку чіпляли до пересипа і в яку, перестрибуючи загороду, потрапляла риба’ І. Ліпкевич виводить із *лю́лька*‘колиска’ [тс: 120]. Цю етимологію можна прийняти з огляду на широкозначність слова *лю́лька* в українських говірках (‘висячий поміст з бортами для підтримання інструменту, матеріалів, а також

для роботи вгорі’, ‘колиска, що стоїть на підлозі’, ‘маточнаячейка у бджіл’ тощо) і його очевидну приналежність до одного словотвірного гнізда зі словом *лю́ля́ти*‘колихати, приспівуючи’, що зрештою зводиться до праслов’янського етимона **ljuljьka*‘колиска’ [ЕСУМ: ІІІ, 325].

Запозичення з тюркських мов в українську лексику рибальства ґрунтовно дослідив Г. Халимоненко, констатувавши, що серед іхтіонімів, назв рибопродуктів, методів їхнього приготування загальновживаною стала лише незначна кількість тюркізмів: *балик*, *карась*, *сазан*, *севруга*, *судак*, *сула*, *таранка*, *чабак*, *кефаль*, *чехоня*, а інша номенклатура лишилася законсервованою в статусі професіоналізмів промислового рибальства переважно на півдні України (Нижнє Подністров’я, Нижнє Подніпров’я, Чорноморщина): *авата*, *баламут,галаган,галган,каракут,карандич,касп’яга*, *кукан,курланчуг*, *мурзак,саламура*, *тузлук*, *чечуга,чига,чилик,шамая,шаран* [Халимоненко 1996: 42]. Учений дійшов висновку, що «фіксація цих професіоналізмів лише у певних регіонах України дає підставу говорити, що це – субстратні входження з говорів тюрків Степової України. Очевидно, це кипчакізми, а конкретніше – лексика з говорів колишньої Золотої Орди, ногайських говірок та кримсько-татарської мови» [тс: 43]. Науковець вирізнив і «дуже давні запозичення: з мови булгарів та хозарів або чорноклобуцького населення та половецьких говорів. Це, перш за все, терміни *ватаг*, *ватага*, *гард*, *карась*, *отаман*, *сазан*, *шаран*, можливо, *байдак* і *чордак*» [тс].

Упродовж2-ої пол. ХХ – початку ХХІ ст. рибальську лексику й почасти фразеологію фіксували в діалектних словникахА. Берлізов (нижньонаддністрянські говірки), В. Ващенко(полтавські говірки), П. Лисенко (поліські говірки), М. Онишкевич (бойківські говірки), М. Корзонюк (західноволинські говірки),А. Сизько (говірки південно-східної Полтавщини), В. Чабаненко (нижньонаддніпрянські говірки),О. Євтушок(говірки Рівненщини), Г. Аркушин (західнополіські

говірки),Н. Гуйванюк та ін. (буковинські говірки),О. Бондар та ін.(українські говірки Одещини).

В одному з підрозділів монографії «Ареальне варіювання лексики» П. Гриценко встановив причини зрушень у семантичній структурі діалектних назв риби пічкура. Учений виявив передумови постання нової мотивації із первісної (якою, на думку мовознавця, є «той, що живе в піску, ховається в пісок»): 1) часткові фонетичні зміни [*ск*] > [*шк*], [*чк*] дали нові ряди трансформ і зумовили появу нової мотивації з дальшими структурними змінами *пі(и,е)шка́р, ~ур*; 2) осмислення *печ- (пекти́?)* як нової мотиваційної основи, унаслідок чого з'явилися назви *пецка́р, пецарі́, пецку́р* (при *пец* 'піч') і *пичири́ло*; 3) інший напрям формальних змін зумовив появу ускладненого кореня із затемненою мотивацією *підчку́р*, який, очевидно, відбиває контамінацію [*ч*] і [*т*] [Гриценко 1990: 104-105].

Відзначимо також розвідки Т. Тищенко, присвячені вивченню структурної організації та принципів мотивації рибальських назв у східноподільських говірках. Привертають увагу наведені дослідницею діалектизми, що виступають як рибальські лексико-семантичні варіанти поруч із семемами іншого галузевого значення, що їх зафіксовано в академічному тлумачному одинадцятитомникові, порівняймо: *во́рок* 'середня частина невода у вигляді вузького довгого мішка, куди потрапляє риба' (східноподільські говірки) і 'мішечок із гострокутним дном для відціджування та віддушуваннясиру' (СУМ-11); *куль* 'середня частина невода…' (східноподільські говірки) і 'сніп жита або пшениці, обмолочений нерозв'язаним і який використовують для вкривання будівель' (СУМ-11) тощо [Тищенко 2010б: 55]. Аналізуючи явище семантичного синкретизму, мовознавці наголошують на тому, що чимало первісних значень і форм слів (етимонів) відрізняєспоконвічна неподільність як характеристика нерозвиненого стану якогось явища, мовну архаїку [Пименова 2011: 20-21]. А наведені вище діалектизми переконливо засвідчують синкретизм рибальських, хліборобських, сироварських тощо значень.

Важливими є лексикографічні тлумачення з ілюстративним матеріалом, описи діалектоносіями об'єктів промислу: бойк. *не́рест* 'вид дрібної риби' (*«Вони чорн'і, зісподу червонаві з'абкы, дрібні»*) [СлОниш: I, 485-486], *підýства* 'вид риби' (*«Мáйутйатрáк'и^{e}лупúнугрýбу, а сам'і́ йак у бо˙ро˙н'і́ ц'вóк'и^{e}»*) [тс: II, 71] тощо.

У «Словникові українських говорів Одещини» (2011) дуже багато стійких словосполук-професіоналізмів рибальського промислу. Наприклад, зі стрижневим словом *кодóла*: *закідна́ кодóла /оборóтна (оборóтня) кодóла*'линва, сплетена наліво, тобто в зворотний бік, яку застосовують у рибальстві', *крилáськакодóла*'міцна линва, якою підтягують половину невода', *неодногла́снікодóли*'кодоли різної якості, можуть бути однакового діаметра, але різні щодо міцності', *одногла́снікодóли*'линви однакової якості', *посáдочнакодóла*'линва, сплетена на заводі в зворотний бік, тобто наліво', *надáтикодóлу*'підтягнути линву ближче до рибалки для зручності *кóйлання*', *ходити на кодóлах*'рибалити*тягловим* неводом, тягнучи невід від берега за лями' [СУГО: 101]. Упадає в око й словотвірне гніздо з вершинним рибальським терміном *кодóла*: *кодíльниця*'стовп, на якому сушать мотузки рибальських снастей', *кодíльчик*'рибалка, який доглядає під час рибальства за *кодолами*' [тс].

До цього списку можна додати книгу І. Турянина «Риби Карпатських водойм» (1982) з ґрунтовною характеристикою усіх порід риб цього ареалу. Прикметно, що знаний біолог своїми дослідженнями синонімних ареальних іхтіоназв стимулював інших дослідників до історико-етимологічних студій. Спираючись на закарпатські назви харіуса *рапа*, *рапан, рапийдан*, *рапирь*, *пирь*, *лип*, *липарь*, *липирек, лепек* тощо, В. Куйбіда отримує підказку, що ця риба «*живе у швидкоплинних водах* (*рапидни* – бистрий, швидкий на латині та в південнослов'янських мовах) і *ловиться на вудку* (*лип*, *липан*, *липен, леп*, *лепен* – у західнослов'янських мовах)» [Куйбіда 2011: 93-94].

Вагомими є етнографічні праці кінця XX – початку XXI ст., присвячені ареальним особливостям здобування риби. Такі праці часто містять цінний

мовний матеріал. Так, М. Глушко подає діалектні назви рибальських снастей і технологій рибалення, якими користувалися поліщуки Овруччини і північної частини Народицького району у ХХ ст. і багато з яких, як стверджує дослідник, втрачено назавжди. Зокрема етнограф називає такі рибальські знаряддя та їхні складові частини: *таранчик* – дерев'яна палиця з потовщенням на кінці, якою били по льоду, щоб оглушити рибу [Глушко 1999: 20]; *посвіт* – соснова лучина для рибалення вночі, яку палили на носі човна, щоб вистежувати рибу [тс: 21]; *топтуха*, *клом'я*, *комля*, *кломля*, *кумля*, *клум'я*, *клумня*, *дубчанка*, *волочок* – рухома пастка на взірець вертикальної половини конуса з широким вхідним отвором, глухим вершком ззаду та однією плоскою стороною, яку виготовляли з лозових (вербових) «дубців» або із сітки («полотна») й використовували зазвичай для ловлення риби в заросляхчи біля берегів водойми [тс: 23-24]; *серце*, *горло*, *сувершик*, *совершик*, *вужче* – отвір у вигляді лійкоподібної перегородки, що дозволяв рибі проникати всередину верші, але перешкоджав повертатися в зворотному напрямку [тс: 25]; *бриль* – вхідна частина верші (коша), яку прив'язували до переднього дерев'яного обруча; *скрипка* – стаціонарна пастка з лозових «дубців» для підльодного ловлення риби, яка зовні нагадувала коритце, більша частина якого була конусоподібною і суцільною, а друга (менша) – виплетена лише до половини [тс: 27]; *колиска*, *рега*, *регеля* – снасть із каркасом у формі трикутної призми, обтягнутої сіткою, але з однією відкритою гранню, для ловлення риби бродовим способом або з човна [тс: 32]. Цінними є й наведені дослідником дволексемні назви рибальських знарядь із детальним описом конструкції снастій особливостей їїзастосовування, наприклад: *сіжний волок* «нагадував мішок квадратної (2×2 м) або прямокутної форми. До нижнього краю засобу була прикріплена планка відповідної довжини з вертикальним «шостом» посередині, а до верхніх кутів сітчастого мішка – лише по одному довгому шнурку («сторожу»). Такою снастю ловили лише вночі. Для цього на визначеній ділянці ріки, як правило, перед великою ямою, будували так звану «сіжу» –

греблю з дерева, гілок та інших матеріалів, залишаючи посередині отвір трапецієподібної форми (на ширину снасті у нижній частині), який з боків обрамлювали міцні палі. <…> Рибак примощувався на сидінні, опускав навпроти «сіжі» волок у воду і закладав «сторожі» за обидва вуха. Потрапляючи у волок, риба починала вдарятися в його «куль». Про її наявність у волоці сигналізували «сторожі»; за допомогою «шоста» рибак підтягував нижній край снасті вгору і виймав рибу» [тс: 30].

У тлумачних словниках української мови 2-ої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. стилістичну належність рибальських назв здебільшого не позначено, що мало б свідчити про їхній загальнонародний характер, тобто про те, що рибальська лексика переважно зрозуміла й відома більшості носіїв мови. Однак навіть окремі приклади назв рибальської сфери ставлять це припущення під сумнів, порівняймо:*жерли́ця* ‘рибальська снасть для лову хижої риби’, *кука́н* ‘у рибалок – тонка мотузка, на яку нанизують пійману рибу’ [СУМ-11: XI, 683; IV, 387], *ава́* ‘різновид подвійної рибальської сітки, у якій одна сітка має більші вічка’ [ВТССУМ: 3]тощо. Показово, що в російській лексикографічній практиці вже є приклади стилістичного маркування рибальської лексики в галузевому морському словнику.Порівняймо: «*кука́нм.*1. *рыб.* (у спискові скорочень розтлумачено як *рыбопромысловый термин* – Р. М.). Простейшееустройство (бечёвка, прут, др. подручныйматериал), на котороерыбунанизывают за жабры с цельюеёсохранности» [ТМС: 332]. Отже,напрошується думка: українські рибальські назви (до яких відносимо всі лексеми, у дефініціях яких є слово з коренем ***-риб-***), потребуютьу загальномовних словниках відповідних стилістичних позначень: *терм.*(рибальський термін), *проф.* (рибальський професіоналізм), *діал.* (рибальський діалектизм), *ареал.* (рибальський ареалізм), *арх.* (рибальський архаїзм), *іст.* (рибальський історизм) тощо.

Безперечно, є логіка в тому, що укладачі загальномовних тлумачних словників слова спеціально-термінологічного вжитку подають без стилістичного позначення, пояснюючи це тим, що сферу вживання слів уже

розкрито в їхньому тлумаченні, і лише відсутність такого розкриття передбачає відповідне галузеве позначення [СУМ-11: I, IX; ВТССУМ: V]. Але такий підхід не дає можливості вибрати з-поміж синонімів саме термінологічну одиницю або ж кваліфікувати назви як терміни-дублети, порівняймо: *бовт* ‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці – рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [ВТССУМ: 90] і *хро́кало* ‘рибальський прилад, яким б’ють по воді, ловлячи рибу сіткою’ [тс: 1573], *о́стень* ‘риболовецьке знаряддя, схоже на вила, із зазубреними ріжками для утримування настромленої риби’ [тс: 862] і *сандо́ля* ‘рибальське знаряддя – довга жердина із залізною вилкою на кінці’ [тс: 1292], *нерести́лище*, *нерсто́вище* ‘місце нересту рибу’ [тс: 777] і *терло́*[тс: 1444], *ти́рло* ‘місце, де нереститься риба’ [тс: 1451] тощо.

Наразі за відсутності українського словника рибальської термінології постала нагальна потреба маркувати в загальномовних словниках позначкою *риб. терм.* (рибальський термін) лексеми, які в цій галузі організують чітку ієрархічну систему понять, наприклад: *бре́день* ‘невеликий невід, яким ловлять рибу в мілководних місцях’ [тс: 96], *во́лок* ‘невелика сітка з матнею для ловлі риби на неглибоких місцях’ [тс: 200], *не́від* ‘велика рибальська сітка’ [тс: 750], *трал* ‘велика сітка, що має форму мішка, для ловлення морської риби з невеликих суден – траулерів’ [тс: 1467]. На користь визначення таких лексем як українських рибальських термінів свідчить належність їх до словотвірних гнізд (може виявлятися як у синхронному, так і діахронному аспектах), а також існування на базі цих слів термінологічних сполучень: *броди́ти* ‘ловити рибу бреднем’ [СлГр: I, 101], *забрести́* ‘піти у воді (під час ловлі риби неводом, волоком і т. ін.)’ [ВТССУМ: 376]; ст.укр. *волочити* (неводом) ‘ловити рибу’ [СУМ XIV-XV: 193]; нж.ндпр. *невідничить* ‘ловити рибу неводом’ [СлЧаб: II, 359], *не́відник* ‘рибалка, який ловить рибу неводом’ [ВТССУМ: 750], *грядови́йне́від* ‘невід, який тягнуть не в човни, а на берег’ [СлГр: I, 334]; *тра́лити* ‘ловити рибу за допомогою

трала’, *тра́льщик* 1. ‘риболовецьке судно, оснащене тралами’, 2. ‘фахівець, який керує траловим ловленням риби; тралмейстер’ [ВТССУМ: 1467] тощо.

До рибальської термінології зараховуємо й усталені загальномовні галузеві назви, що утворюють словотвірні гнізда разом із говірковими професіоналізмами.Порівняймо: термін*бле́шня́* ‘прикріплена на кінці волосіні блискуча металева пластинка, що використовується як принада для риби’ [СУМ-11: І, 197] – нж.ндпр. *блисти́ть* ‘ловити рибу на блешню’, *блисти́й* ‘рибалка, який ловить рибу на блешню’ [СлЧаб: І, 89]. На відміну від спільнокореневих говіркових назв такі терміни стають основою для творення терміносполук:*горизонтальна блешня, вертикальна блешня, вертикальне блешнювання* [УДУР: 211] тощо.

У загальномовних словниках і фаховій літературі другої половини ХХ сторіччя вже можна простежувати словотвірні рибальські терміногнізда. Так, терміногніздо з вершиною *-вуд-*об’єднує загальновживані й загальновідомі рибальські назви (терміни) *ву́дка* ‘знаряддя для ловіння риби, що звичайно складається з вудлища, волосіні й гачка’, *ву́дити* ‘ловити вудкою рибу’, *вудка́р* ‘рибалка, який ловить рибу вудкою’, *ву́длище* ‘тонкий і гнучкий прут (звичайно бамбуковий або ліщиновий), до якого прикріплюють волосінь’ [СУМ-11: І, 781-782; Думич 1994: 137-138], *вудильник*‘короткевудлище’ [УДУР: 211], *ви́вудити*‘піймативудкою’ [СУМ-11: І, 368] тощо. Вісторичній тяглостіпохідників з коренем *-вуд-* переконують численні діалектні й розмовні назви: сх.поліс. *уди́дка* ‘будь-яка дрібна риба; верховодка Alburnuscharusini; дрібна риба, що плаває біля днаводойми’ (за припущенням етимологів слово пов’язане з *уда́*‘вудка’, *у́дити*‘вудити’ й первісно могло означати ‘риба, яку ловлять вудкою’); сх.поліс. *уди́льня*‘місце (у тому числі острів, де рибалки ловлять рибу вудкою)’ [ЕСУМ: VI, 19]; *вуди́й* (розм.),*вуди́льник*(рідко) ‘те саме, що *вудка́р*’; *ву́дильно* (діал.), *вуди́ло* (рідко)‘вудлище’ [СУМ-11: І, 781-782] тощо.

Деякі загальновідомі рибальські назви зарахувати до рибальської термінології заважає непослідовність стилістичної характеристики

спільнокореневих похідників у загальномовних тлумачних словниках. Так, галузевий термін*хро́кало* ‘рибальський прилад, яким б’ють по воді, ловлячи рибу сіткою’ в академічному словникові не має відповідної позначки на противагу іншим одногніздовим термінам, порівняймо:*хро́кати, риб.* ‘бити по воді хрокалом, видобуваючи глухі звуки під час ловлі риби’,*хро́кання, риб.* ‘дія за знач. *хро́кати* і звуки, утворювані цією дією’ [СУМ-11: XI, 151]. Водночас в інших випадках стилістичну позначку мають усі члени терміногнізда, порівняймо: *підса́ка/ підса́к, риб.* ‘риболовна сітка, що має форму косого мішка, на обручі з довгим держаком’, *підса́чувати, риб.* ‘ловити рибу, раків підсакою, підсаком’, *підса́чування, риб.*‘дія за значенням *підсачувати*’ [СУМ-11: VI, 496].

У лексикографічному опрацюванні українських рибальських назв спостерігаємо й інші неузгодженості. Так, маловідоме загалу слово *яз*‘пристрій у вигляді плоту, частоколу впоперек річки або затоки з ворітьми, в які вставляють вершу чи ятір для ловлі риби’ має стилістичну позначку*риб.* [СУМ-11: XI, 627; ВТССУМ: 1646; Фахова лексика 2009: 457; СТСУМ 2009: 1002], тоді як широковідомі назви *ве́рша*‘сплетена з лози риболовна снасть, що має форму лійкоподібної корзини’ [СУМ-11: I, 337; ВТССУМ: 123] і *я́тір*‘риболовне знаряддя типу пастки (сітка, натягнута на обручі), що його встановлюють на дно водоймищ’ [СУМ-11: XI, 659; ВТССУМ: 1650] такої ремарки не мають. Без спеціальної ремарки подано й менш відому на сучасному етапі назву рибальської пасткі*коте́ць* ‘стаціонарне знаряддя лову, що складається з напрямного крила та відкритих згори пасток різної форми, виготовлених із жорсткого матеріалу (деревини, очерету тощо)’ [ВТССУМ: 580].

В окремих тлумачних словниках початку XXI ст. спостерігаємо зарахування назв традиційних рибальських знарядь до етнографічної лексики, чого не було в академічному словникові 2-ої пол. XX ст., порівняймо: *хва́тка* ‘конусна сітка, напнута на обруч або рамку з держаком, яку використовують для ловлі риби, комах, птахів’ [СУМ-11: XI, 35] – *етн.*

‘пристрій для ловлення риби, що складається із двох перехресних обручів, які обтягнені сіткою, та з держака; підсака; сака’ [СТСУМ 2009: 917-918],*хро́кало* ‘рибальський прилад, яким б’ють по воді, ловлячи рибу сіткою’ [СУМ-11: XI, 151] – *етн.* ‘рибальське приладдя, яким б’ють по воді, коли ловлять рибу; бовт’ [СТСУМ 2009: 931]. Це здається виправданим кроком, оскільки в сучасному мовознавстві утвердилась думка: етнографізми – це термінопоняття, яківідтворюють культурніреаліїглибокоїдавнини і до яких можна застосовувати загальнотермінологічнеструктурування[Григоренко 2010: 50, 52]. Отже, рибальські етнографізми яккультурно значущі назви прадавніх реалій є важливим складником рибальської термінології. І хоч вони не утворюють на сучасному етапі словотвірних терміногнізд, протемають потужний культурологічний потенціал, як-от назви*верша*і *ятір*, які входять до складу фразеологізмів, паремій та інших видів усної народної творчості: *Насміялась верша болоту, коли оглянеться, аж і сама в болоті* [Номис: № 7999], *Заганяйте квочку в бочку, / А курчата в вершу…* (рядки з весільної пісніперезвянського циклу, відомої в записі П. Чубинського);*Сім ятерів – ні одної риби!*(прислів’я) [СУМ 2012: 962],*заплутавсь як атеринка в ятір*‘потрапив у безвихідь’ [ЮрчІвч: 10],*гріє, як цигана ятір* ‘ніяк не гріє’ [Гартоване слово: 31] тощо.

У сучасній лексикографічній практиці спостерігаємо важливий процес поступового переведення загальновідомої рибальської лексики до складу термінологічної.Порівняймо: *живе́ць*‘принада у вигляді дрібної живої рибки, яку використовують для ловлі хижих риб’ [СУМ-11: II, 523] – те саме з позначкою *риб.* (рибальський термін) [СТСУМ 2009: 300]. На шляху до рибальської термінологізації перебувають назви, що в словниках мають ремарку *спеціальне (слово, вираз)*: ***жор***, *спец.* ‘активне клювання риби в певні періоди доби, пір року, за певної погоди’[Фахова лексика 2009: 139], ***перме́т***, *спец.* ‘рибальська снасть із гачками, яку звичайно ставлять поперек

течії річки’ [тс: 269]. Зауважимо, що термін *жор* давно усталився як термін рибництва.

Специфічно рибальськими є назви, ужиті в тлумачних словниках сучасної української мови без ремарок, але в дефініціяхяких у дужках зазначено *(про рибу)*, або ж слова *риба, рибальський* є центральними у тлумаченні. Серед цих назв виокремлюємо групи слів, які можна вважати рибальськими термінами.

1. Однозначні слова рибальської сфери, які мають спільнокореневі назви, що їху деяких тлумачних словниках уже кваліфіковано як рибальські терміни. Наприклад, дієслівний термін*вижив и́чувати (ви́живичити)* ‘ловити рибу сачком, підтягаючи її до човна чи берега’ [СУМ-11: I, 395] співвідносний з рибальським іменниковим терміном*живе́ць*.

2. Багатозначні слова рибальської сфери, які, проте, мають лише одне номінативне значення, інші ж значення – метафоричні.Наприклад:*виу́джувати (ви́удити)* 1. ‘виловлювати рибу вудкою // діставати, витягати на нитці, мотузці з принадою’, 2. *перен., розм.* ‘вибирати, шукаючи кого-, що-небудь серед когось, у чомусь’, 3. *перен., розм.* ‘домагатися чого-небудь, діставати щось за допомогою хитрощів’ [СУМ-11: I, 524].

3. Загальновідомі слова, які в рибальській терміносфері перебувають у чітко організованій системі понять, виокремлюючись у гіпонімні рядиабо пари, як-от: *волосі́нь* ‘прив’язана до вудлища довга міцна нитка (з волосин коня, шовку, капрону і т. ін.), на кінці якої прикріплений риболовецький гачок’ [СУМ-11: I, 731] – *ста́лька* ‘тонкий сталевий дріт, який досвідчені рибалки намотують на спінінгові котушки замість волосіні, ліски; сталева ліска для ловлі риби у глибоких річках зі швидкою течією’ [ВТССУМ: 1383].

4. Дієслівні рибальські назви, що стають однозначними словами лише в синтаксичній ролі присудка без додатка (вони ніби «кам’яніють», зосередивши всю повноту значення на собі).Наприклад: *клюва́ти* ‘схоплювати принаду, наживу на вудці (про рибу)’ [СУМ-11: IV, 192]. У

лексикографічній практиці 2-ої пол. XX ст. вже спостерігаємо тенденцію зараховувати такий тип рибальських неперехідних дієслівних назв до галузевих термінів, наприклад: ***підсіка́ти (підсікти́)***, *риб.* ‘смикати вудку в момент клювання, щоб сильніше зачепити рибу на гачок’ [СУМ-11: VI, 500].

Упадає в око, що укладачі словників (як загальномовних, так і діалектних) системніше маркують саме дієслівні рибальські назви – серцевину української галузевої термінології. Їхню важливу рользасвідчуютьрекомендації національних термінологічних стандартів України «поряд із кожним віддієслівним іменником подавати дієслово, від якого цей іменник утворено. Це дасть змогу в наукових і ділових текстах, нормативних документах уживати дієслова на правах застандартизованихтермінів» [УДІФМ: 531].

Висновки до розділу 1

Рибальство сприяло багатовіковому досвіду виживання первісного суспільства. Тому невипадково світова література предметно-натуралістично й образно-метафорично засвідчує рибальство вагомим складником людського буття як гармонійно організованої сукупності взаємозалежних елементів.

У міфологічному мисленні праукраїнців, відображеному в космогонічних піснях-колядках,антропоморфні образи риб різних видів представляють ієрархію, що дійшла до нашого часу в пареміях та інших стійких комунікативно-діалогічних мовних комплексах. Важливо, що іхтіонімнаміфолексика певним чином відбиває і реалії стародавнього рибальства, зокрема використовування знарядь гарпунного типу. Міфологічні мотиви вможливлюють простеження окремих праукраїнських семантичних моделей рибальської сфери, мотиваторів метафоричного перенесення: риба як представник «нижнього» світу, риба як

об’єкттабування, риба як уявлення про переселену душу, риба у зв’язку з її природним середовищем.

Непоодинокі випадки, коли втрата символічного (міфологічного) значення іхтіонімного складника первісно рибальськихкомпаративемспричинила перенесення семантичного навантаження на дієслівний складник, унаслідок чогокомпаративема усуспільнилася в трансформовано-метафоризованому загальнонародному значенні.

У різножанрових староукраїнських писемних пам’ятках простежуємо стійкі рибальські словосполуки (аналітичні номени), деталізація яких на синтагматичному рівні сприяє усвідомленню тогочаснихспособів рибальської номінації, що своєю чергою сприяє визначенню типології рибальських найменувань.

Виявлені в пам’ятках староукраїнської мови аналітичні номени слугували базою для утворення субстантиватів на позначення видових назв податків, до яких належать ісинонімні назви мита(податку) за право займатися риболовецьким промисломрыбное та *варовый*. На сучасному етапіїхсприймаємо якісторизми, частково збережені в архаїчних говірках української мови (*рибне*).

Синтагматичні зв’язки рибальських лексем у давньо- і староукраїнських пам’ятках уможливили бачення зародків сучасних українських риболовецьких термінів та еволюцію мотиваторів найменувань. Так, синтагматика назв рибальських знарядь у пам’ятках української мови в проєкції на сучасні відповідники в слов’янських мовах і діалектах свідчить про семантичну еволюцію назв від мотивованих способом виготовлювання рибальського знаряддя до мотивованих способом його застосовування.

У пам’ятках української мови простежуємо видові назви рибалок і виконавців різноманітних риболовецьких повинностей, що стали мотиваційними основами для творення антропонімів.

Лексикографічна спадщина Д. Яворницького фіксує у способах номінації рибальських процесових назв еволюційний етап переходу від семантичного звуження загальновживаного дієслова до суфіксації назви рибальського знаряддя.

У лексиці староукраїнської мови виокремлюється словотвірний тип відіменникових назв податків за право виловлювати рибу на *-щин(а)*. Ці деривати мають локаційну мотивацію:мотиватором виступає певний вид водойми (*ставщина*) або спеціально відгороджене у водоймі місце (*єзовщина*).

Відзначаємов староукраїнській мові і віддієслівний словотвірний тип назв рибальських локацій на *-ищ(е)*:*ловищє, приходищє*.

Спостереження надетимологією зафіксованої писемнимипам'ятками назви рибальського знаряддя*крошня*(<псл. **krosn'a(*krosnja)*<**krosna*'з'єднання двох дерев'яних брусів як основа конструкції') і контекстним аналізомзбірної назви риб*крошень*із запорозького козацького вжитку вможливило удокладнення ономасіологічної природи цих двох найменувань:сприймання сукупності однакових предметів як одного цілого.У діахронійному аспекті цю особливість сутнісного сприйняття рибальських реалій відображено ів лексико-граматичній категорії числа.Назва*крошня* генетично пов'язана з праслов'янським іменником середнього роду у формі множини **krosna*, оскільки двоїну в індоєвропейських мовах традиційно позначалимножиною (за А. Мейє).Збірна женазва*крошень* на позначення хоч і обчислюваної, але значної кількості риб (сто крупних або п'ятдесят найкрупніших),входить до семантико-граматичного розряду іменників, якимвластива лише форма однини (singularia tantum).

Парадигматичне групування староукраїнських рибальських найменувань дало змогу виокремити важливі на цьому етапі лексико-семантичні групи «Назви податків за вилов риби», «Назви плетених рибальських знарядь», «Назви рибальських угідь», «Збірні назви риб визначеного виду та розміру як

об’єкт продажу», «Назви, що характеризують улов риби», «Назви зграйного руху риб», «Назви залишеної на розплід риби».

Потужним засобом синонімного увиразнення лексико-фразеологічної парадигми української мови стала метафоризація рибальських найменувань у межах лексико-семантичних груп «Назви ловців риби», «Назви рибальських знарядь», «Назви риболовецьких дій», «Назви рибообробки».

Із прийняттям християнства фразеологічний фонд поповнюють метафоричні найменування релігійного характеру, де основою перенесення ставав передовсім розгорнутий опис процесу рибалення.

У живомовній стихії, як засвідчив лінгвокультурологічний аналіз, продуктивнішою була етнонімно мотивована зооморфна метафора. Етнонімно мотивовані рибальські найменування функціюють у сучасних українських говірках у вигляді різноструктурних одиниць (однолексемних дериватів, атрибутивних словосполук, фразеологізмів) з архісемою‘відрізняється від звичного’.

У другій половині XIX – першій половині XX ст. дослідники здебільшого класифікували рибальські найменування на основі парадигматичних (синонімних, антонімних, родо-видових) відношень, зазначаючи також ареал побутування назв. Представлено в дослідженнях і стійкі рибальські словосполуки.Проникливі праці І. Верхратського, В. Василенка, П. Рябкова, В. Шухевича, І. Франка, Хв. Вовка, Д. Яворницького, В. Владикова, Б. Юрківського, Н. Заглади та ін. забезпечили надійне підґрунтя для аналізу рибальських найменувань в ономасіологічному, семасіологічному та лінгвокультурному аспектах.

У наукових студіяхдругої половини XX – початку XXI ст. більше уваги приділено етимологізації українських рибальських найменувань, особливо в працях О. Горбача, В. Коломієць, Є. Мотузенка, Г. Халимоненка. Цінний матеріал для досліджуваннярибальської лексики (фразеології) в ономасіологічному, семасіологічному, етимологічному аспектах містять етнографічні праці.

РОЗДІЛ 2. Історико-лінгвістичний аналіз рибальських найменувань у колі назв народних промислів

У мовознавчих дослідженнях є чимало прикладів, коли знання реалії вможливлювало розкриття етимології слова.Своєю чергою важливимджерелом пізнання реалій минувщини виступає лексичний склад мови.Традицію простежувати загальні закономірності у формуванні різногалузевих термінологій заклав О. Трубачов у відомій праці «Ремесленнаятерминология в славянскихязыках (Этимология и опытгрупповойреконструкции)» (1966). Амовознавець-іраніст В. Абаєв справедливо наголошував, щов проблемі «лексика і реалії» етимологічна наука виходить за межі лінгвістики у вузькому розумінні, стаючи наукою і с т о р и к о - к у л ь т у р н о ю , а отже,етимологічні пошуки стануть успішними лише за умови двостороннього розбору: від слів до реалій та від релій до слів – тобто в поєднанні належного знання лексикиіз широкою обізнаністю з історичним минулим народу, його матеріальною і духовною культурою[Абаев 1986: 23].

2. 1.Рибальство на теренах України за даними археології

Потребу зіставляти лінгвістичні здобутки з даними археології усвідомлювало не одне покоління мовознавців. Свого часу І. Огієнко (митрополит Іларіон) наголошував:«Для окреслення слов’янської прабатьківщини багато й корисно працює тепер слов’янська філологія та слов’янська археологія» [ІУЛМ 2001: 74]. І серед іншогопалеолітичні, мезолітичні, неолітичні археологічні пам’ятки переконливо засвідчили існування рибальства як споконвічної формипривласнювального господарювання.

Так, у ПівнічномуПриазов'ї вчені відкрили понад 80 стоянокепохи пізнього палеоліту, які є свідченнямінтенсивного тогочасного заселення нашими пращурами південних районів Українсько-Причорноморського степу.А існуванняпалеодолин Молочної, Міусу та Кальміусу на дні западини сучасного Азовського моря зумовило,висновує історик-археолог Б. Михайлов, «появу в цьому регіоні рибальства, особливо після винаходу стародавньою людиною Приазов'я універсальних складкових знарядь (остроги, гарпун, розпилка)» [Михайлов 2005: 22].

За авторитетним висновком завві́дділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України Л. Залізняка, «у VII – V тис. до н. е. північноєвропейська мисливська людність, що з кінця льодовикової епохи проживала на низовинних лісових просторах Південної Балтії та Полісся, просунулася лівобережжям Дніпра до басейну Сіверського Дінця. Утворилася величезна етнокультурна спільнота, що простяглася від Ютландії до Дінця на дві тис. км і складалася зі споріднених культур мисливців та рибалок» [Залізняк 2016: 9].

Рибальські археологічні артефакти із теренів сучасної України, неодноразово стаючи об'єктом наукових досліджень,уможливилиреконструкції знарядь і способів первісного рибалення.Так, С. Сіренко,аналізуючи етнографічні студії20-х рр. XX ст. – початку XXI ст., присвячені рибальському промислу в Україні, згадує про представлений у1949 р.дослідником П. Салієм в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР рукопис «Пережитки в первісному мисливстві та рибальстві»(після зауважень та опрацювання – «Стародавні елементи в мисливстві і рибальстві XIX ст. на Україні»). П. Салій досліджувавісторіюрибальствавіднеоліту до середини XX ст.Спираючись на археологічніматеріали та здійснюючиреконструкції, авторописуваархаїчнізнаряддя та способи лову, яківикористовувалище з палеоліту:ловлення руками, зрубаним деревом, петлею, острогою, глушіння палицею та каменем [Сіренко 2014: 345].

У науковій літературі усталюється словосполука «світ мисливців і рибалок», як-от: «…слід зазначити, що в V тис. до н. е. напередодні появи на доісторичній арені перших індоєвропейців Європа була розділена на два різні світи – землеробський балкано-дунайського походження і світ автохтонних мисливців та рибалок Середньоєвропейських низовин» [Залізняк 2016: 15]. К. Бунятян звужує термін,говорячи вже про «світ рибалок», що існував в епоху неоліту на території України поруч із двома провідними культурними смугами – землеробською і скотарською [Бунятян 1999: 219]. Правомочність цієїтерміносполуки не викликає сумнівів, оскільки саме рибальство спричинило суттєві зміни в житті неолітичної людини: активна експлуатація водних ресурсів забезпечувала осілий спосіб життя тодішньому населенню припорогової частини Наддніпрянщини;після чого осілість, що виникла на ґрунті рибальства, сприяла розвиткові відтворювального господарства – першим крокам у приручennі й одомашненні тварин [тс: 84].

У неолітичну епоху людство вже навчилося прясти волокнисті рослини та ловити рибу зробленими з ниток сітями [Рыбаков 1994: 240]. Найдавнішою неолітичною пам’яткою на території України, де вперше відзначено сліди відтворювального господарства, єКам’яна Могила в Нижньому Подніпров’ї (поблизу Мелітополя над річкою Молочна). А *печера Рибив* Кам’яній Могилі, припускають археологи, була призначена для культових обрядів прадавніх рибалок [Божко 2006: 10].

Отже,ужев часи неоліту бачиморибальство важливим складником національної культури.В. Паїк у відомій праці«Корінь безсмертної України і українського народу», аналізуючиукраїнський Свят-вечір, відзначає: «Які страви, освячені традицією, мають бути на столі? Ті самі, що були в неолітичних предків». І серед таких страв учений називає *рибу* (як у неолітичних риболовів) [Паїк 1995: 24].

Академік Б. Рибаков уважав спостережений науковцями зв’язок слова *берегиня* (русалка) з поняттям‘берегводойми’ і дієсловом *оберігати*«цілком закономірним, але лише для найдавніших часів, коли для первісного рибалки

епохи мезоліту і неоліту було цілком природним поєднати поняття про берег, про тверду надійну землю з поняттям оберігання, охорони від небажаного»(переклад *Р. М.*) [Рыбаков 1994: 16-17]. У російських діалектах учений проникливо відзначив збереження слова *берегиня* лише на ПівночіЗв'язок же берегинь з дощем, припускав учений, є пізнішим землеробським переосмисленням, що збереглося в болгарському фольклорі: *ві́ли* (берегині) – красиві крилаті діви, які опікуються посівами й дощем для нив [тс].

У період енеоліту (перехідного часу від неоліту до бронзової доби) відбулася консолідація суспільної організації племен ісформувалися великі, спільні за походженням, об'єднання. На територіїУкраїни за часівенеоліту (IV – III тис. до н. е.) жили племена –носії трипільської, ямної культуритощо.На Подніпров'ї протягом усього III тис. до н. е., зазначає відомий дослідник етногенезу східних слов'ян Г. Півторак,численні, переважно мисливсько-рибальські племена дніпро-донецької культури контактували із трипільськими племенами, які вже мали мідні рибальські гачки, одержані через обмін з Кавказу й Балкан [Півторак 2001: 11-12].І навітьпопри колонізаціюVI – IV тис. до н. е. південного заходу України неолітичними землеробамиі скотарями з Балкан і Подунав'янаселення центру, півночі та сходу України ще тривалий час лишалося мисливцями й рибалками [Залізняк 2017: 6].

Учені вважають, що розпад праіндоєвропейськоїмовної спільноти, з якої виокремилася праслов'янська мова, сягає бронзової доби, яку на території України на сучасному етапі вчені датують III – кінцем II тис. до н. е. На півдні України її змінивкіммерійсько-скіфський період ранньої залізної доби – хронологічно найближчий до початку праслов'янської мови (включно з концепцією протослов'янських діалектів). У цей період найбільшоюз грецьких міст-колоній булаОльвія,розташованавгирліДніпра, поблизусучасногоМиколаєва.Ольвія була рибальським селищем-портом, у якому жили переважно сколоти (скіфи європейські) тарибалки-переселенці з

Мілету, Гераклеї, Афін.УБуго-Дніпровському лимані вонищовесни ловили рибу, солили й сушили її,а потім великими караванамивідправляли на прохарчуванняСколотії, Еллади (Афін) і МалоїАзії[Паїк 1995: 139-141].

Давньогрецький історик Геродот,описуючирічки Скіфії (Праукраїни),відзначав поживні якості дніпровської риби та важливість її для подальшої обробки:«У морській затоці Чорного моря, в яку впадає Бористен, видобувають необмежену кількість солі, яка там утворюється сама, природнім способом. В Бористені водиться безкісткова риба, найкраща та найсмачніша для засолювання та в'ялення» [Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом: 64].

Численні археологічні знахідки у виглядігосподарських ям, заповнених рибними кістками та лускою, засвідчилитяглість рибальства на теренах України йупізньоскіфський період (III ст. до н. е.). Тоді ж з'явилися і риболовні грузила й гачки.Дослідивши матеріальний комплекс юхнівської культури, науковці дійшли висновку про доволі високий рівень розвитку в тодішнього населення середньої течії Деснипромислового рибалення, спричиненого, на думку археологів, зручними географічними умовами Деснянського регіону.Риба, ідучи на нерест вгору по Дніпру, мігруваласаме на територіюСередньої та ВерхньоїДесни, а не в заболоченірайониверхньогоДніпра[Госп.носіївюхнів. к-ри: 146-147].

Мешканці городищ басейнів Десни та Сейму використовували *вироби з кістки* майже в усіх галузях господарства і в побуті, а саме: землеробстві (рогові мотики), конярстві (псалії), рибальстві (голки, гарпуни). Знайдена серед небагатих на дрібну пластику юхнівськихвиробів вирізьблена з кістки фігурка риби, якапорівняно з іншою пластикою виконана особливо ретельно, опосередковано свідчить про те, що рибальство відігравало важливу роль у житті носіїв юхнівської культури [тс: 34, 137-138].

Загалом же археологічні артефакти, як і мовні реконструкції (докладніше в підрозд. 2. 2) засвідчили прадавнє різноманіття рибальських знарядь, а отже й різноманіття способів рибалення. Серед наявногоу

спільнослов'янську добу рибальського інструментарію знаний польський етнограф К. Мошинський виділив*колючі* риболовні пристрої (ості), *пастки* (верші, язи, ляси, кітці, ятері), *сітки* (волоки, бродники, неводи, клоні, мережі), *гачкові* риболовні знаряддя (вудки) тощо [Войцева 2013: 28]. Найпершими матеріалами для виготовлюваннярибальськихзнарядь, як переконує історія людства, були матеріали природного (камінь, кремінь, дерево) і біологічного (кістки, жили, волосся, шкіра) походження. Етимологічні зв'язки слів підводять до розуміння, що від псл. **ostь* із можливим первісним значенням 'кістка' в давньоукраїнській мові утворено назву *ostьнъ, ostьнь* 'гостряк, ріг; колючка, жало; гостра палиця', якій відповідає сучасний український термін *о́стень* 'риболовецьке знаряддя, схоже на вила' [ЕСУМ: IV, 229-230].

Староукраїнська назва *грот* 'вістря, наконечник списа' сягає праслов'янського архетипу **grotъ*, який є продовженням ie. **ghrə-*, наближеного до нім. *Grat, Gräte* '(риб'яча) кістка, ость, хребет' [ЭССЯ: VII, 140]. Серед знахідок ранньозалізного часу, виявлених археологом Д. Козаком у багатошаровому поселенні біля с. Хрінники на Волині, є цілий набір рибальських знарядь із кісток тварин: «захват» з трьох великих загострених ікл дикого кабана, який за допомогою спеціальних зарубів в основі ікла складається у вигляді потрійного гачка; кістяне зубильце для очищування нутрощів риби; гарпун з можливою будовою у вигляді тризуба, прикріпленого до жердини, або ж три окремі гарпуни, найбільший з яких «міг бути гарпуном-стрілою для гарпування риби з лука або ж слугував гарпуном-списом залежно від потреб» [Козак 2009: 95-96].

Семантика цих найменувань у діахронійномуаспекті свідчить, що наші предки спочатку впольовували рибу палицею з наконечником із кістки (кісток) тварини, а з винайденням заліза – відповідно з металевим наконечником із одним, двома або трьома зубцями. Отже, семантична структура слів *остень*і *грот*зберігає в собі первинну мотивацію: частина цих знарядь зроблена з кістки (кісток) тварини. Цей висновок підтверджує

діалектна лексика української мови. Так, у лемківських говірках назва *о́сты*означає ‘ості, риб’ячі кістки’ [СлПирт: 219], а в буковинських говірках упадає в око формальна схожість назв *о́ста* ‘риболовецьке знаряддя, остень’ і*ко́ста* ‘кістка’ (із ремаркою *застаріле слово*): *Нима́ ри́бибизко́сти, а чолові́кабиззло́сти* [СБГ: 369, 226], порівняймо з пол.*niemaryby bezości, a człowieka bezzłości* [Gołdowski 2014: 144]. Етимологію чеського лінгвіста В. Махека, який уважав саме значення ‘кістка’ первісним для праслов’янського архетипу *ostь* і відповідно витлумачив його як продовження індоєвропейської назви кістки, історики мови підтверджують також тим, що в слов’янських мовах у «кістковій» семантиці переважає *м’ясна* кістка (тобто гостра!) або *гострий кінець* кістки [ЭССЯ: XXXVI, 72].

Приклади мовлення, якими укладачі діалектних словників ілюструють тлумачення лексеми *ости (ості)*, уможливлюють, окрім опису форми знаряддя, «бачення» цього стародавнього способу рибалення. Зі «Словника поліських говорів» П. Лисенка дізнаємося, що *о́сті (го́сті)* – це залізне знаряддя у вигляді палиці з зубцями на кінці для забивання й ловлення риби, переважно щук. А мовлення діалектоносія засвідчує важливий факт – цим рибальським знаряддям рибу б’ють на мілині, куди вона виходить нереститись: *Шчу́кайак у не́рест, то ви[і]хо́д[і]т’ на травý і кача́йец’а, ви[і]хо́дит’ на одм’е́л’; тод’і́ йійі́ бйу́т́ о́с’т’ами[і]* [СлЛис: 58].В етнокультурному аспекті особливості використовуванняу XX сторіччірибальських остівна Поліссі (Овруччині й північній частині Народицького району) висвітлив М. Глушко. Разом з інформацією, що остями найчастіше користувалися під час нересту щуки, ляща та окуня, дослідник зафіксував пов’язаний із цим різновидом рибалення цінний лінгвальний матеріал. Про щуку етнограф пише, що вона нереститься, коли з’являється*«перший цвіт природи»* – у березні на Теплого Олексія. Також іхтіологічні спостереження поліщуків закріпилися у прислів’ї*«Корова на верес, а риба на нерест»*[Глушко 1999: 21].

Говірки південно-західного наріччя української мови також засвідчують той факт, що рибу б'ють остями переважно під час нересту: *Пстру́гына терло́ прихо́дят горі́ рико́в тай тогды́ сиїх би́єоста́ми* [РРС: ІІ, 57]. Простромити рибу остями і краще приборкати її дозволяє неглибока вода гірських річок Карпат. Боротьбу рибалки з пораненою остями великою рибою у водах річки Черемош детально відтворив І. Франко: *«Головатиця не переставала кидати собою та крутитися при Юрових ногах, покиЮрінарештітаки не вдалось налапати рукою на деревляний держак ости, щообомазалізними зубами була вбита в хребет головатиці. Юра бувстарий практик і вірнодогадався, щоякийсьнедосвіднийрибакмусів зранитисюрибу, та не зумівудержатиїї. Може не встиг добре притиснутиїївістю до дна, а може не надіявсятакої штуки»* [Франко 1923: 44].

У відомій етнографічній праці В. Шухевича «Гуцульщина» докладно описано особливості виготовлювання деталей рибальських остів, а також різновиди цього знаряддя. Так, процес виготовляння остивна*«звичайних остей»* передбачав, що *«[рибар] шкруми́тьостивно, аби було чорне, «такого риба не вздрит»* [Шухевич 1899: 250], аостивно*«летучих остей»* виготовляли зі *«смереки 3-4 метри високої, і лише коло гузяра полишені 2-3 колеса фої, решта обчімхана»* [тс: 252].

Стародавність виникнення рибальських остів на теренах сучасної України підтверджують зафіксовані В. Шухевичем магічні дії гуцульськихрибарів. Після першої вбитої остями риби рибар«відкусує їй зубами фіст, жвячить його, після чого спльовує на рибу, кажучи: *«Як трави в поли, листу в лїсї, піску в мори, тілько риби у мене»*.Виготовляючи вила для остів, слід потрапляти молотом лише по заготовці, а не по ковадлу: *«при кованюостий не сьміє він [коваль] ані раз за дурно ударити клевцем по ковалї, лише все по зелїзї, з якого робить ости, аби потому рибар не закидав за дурно остий на рибу»*. Під час виготовляння дерев'яного держака для остів зрубити деревину треба одним ударом правої руки справа наліво:*«Рибар іде з*

остами у лїс, там рубає остúвно правою рукою на лїво, але так, аби утяв його від разу…»[тс: 250-251].

Зафіксована в слобожанському говорі синонімна до *ости* назва *строгá* [КА] відбиває інший давній тип мотивації – т а к т и л ь н и й (реакція на дотик загостреної палиці), який лежить і в основі принципу номінації деяких порід риб: ндпр. *костарик, костеник, костючек, костяк*, пд.бсрб. *костра* [Фауна України 1980: 143]. Ці іхтіоніми за своїми формальними показниками схожі, а останній повністю збігається зпсл. **kostra* ‘щось остюкувате, гостре’ – похідником від ієв. **kes-/kos-* ‘колоти; рубати, чесати’ [ЕСУМ: ІІІ, 54]; порівняймо також з рос. *костéрь* ‘молодий осетер або севрюга з великою кількістю зовнішніх кісточок’, пол. *kostera* ‘остиста риба’ [ЕСУМ: ІІІ, 54]. Формально подібними в українських діалектах є іхтіоніми*остри́ш* ‘йорж’, ‘окунь’, *острі́ш* ‘окунь’, *острах* ‘окунь’, які відповідають праслов’янському архетипові **ostrišь/*ostričь* ‘окунь, йорж’, пов’язаному з етимоном **ostrъ* ‘гострий’ [ЕСУМ: IV,227], бо, як відомо, риби з родини окуневих мають колючі плавці й зяброві пластини.Із цим етимоном пов’язано чимало інших назв господарських реалій:*острива* ‘кілок із сучками для просушування скошеної трави; молода висушена, обкорована смерічка із сучками (коротко обрубаними гілками), на які накладають сіно (роблять копицю)’ [СлСавч: 69], *острива́, острева́* ‘верх чи тонкий стовбур дерева із залишками гостро зрізаних гілок, який використовують для складання сіна в копицю’ [СБГ: 370], *осты́рва* ‘довга, не дуже товста жердина, яку використовують як загорожу в плоті’ [СлПирт: 219], *гострі́шина* ‘довга дошка, яка підтримує стріху знизу’ [СУГО: 57] тощо.

Отже,археологічні знахідки різних періодів засвідчили тяглість рибальства на теренах України, а досліджені науковцями артефакти вможливили реконструкцію первісних знарядь для здобування риби і способів їхнього застосовування.Назви настромлювальних (гарпунних) знарядь відбивають хронологію історичних етапів винайдення людствомвідповідного матеріалу для виготовляння гостроконечників, серед

найперших із яких були кістки тварин і камінь. Археологічні пам’ятки також засвідчили вагому роль рибальства у становленні матеріальної і нематеріальної культури людства.

2. 2. Матеріально-культурний світ рибальства індоєвропейської та спільнослов’янської доби в лексико-семантичних реконструкціях

Досягнення археологічної науки важливо співвіднести з реконструкціями індоєвропейських етимонівіпраслов’янськимилексико-семантичними реконструкціями, щовможливить розуміння стародавніх принципів рибальських номінацій, дасть змогу виділити семантичні основи генетичних гнізд рибальської лексики, а також визначити спільну злексикою інших видів первісної діяльності (шліфування, плетіння, гончарство, скотарство тощо) їїетимонну базу.

Вагомим здобуткам у реконструкції індоєвропейської прамови завдячуємо не одному поколінню компаративістів (Ф. Бопп, Я. Грімм, Р. Раск, О. Востоков, А. Шлейхер, П. Фортунатов, А. Мейє, Є. Курилович, Е. Бенвеніст, О. Семереньї,О. Мельничук, О. Трубачов,Т. Гамкрелідзе, В’яч. Іванов та ін.), які значною мірою наблизили нас до розуміння особливостей матеріально-культурного життя доісторичних народів. Говорячи про індоєвропейські етимони, пам’ятаємо також, що залежно від дослідницького завдання ними можуть виступати різні мовні одиниці – *пракорінь*, *праморфема*, *праоснова* і навіть *пралексема* [Капранов 2016: 66]. Не втрачає актуальності й досліжування історичної лексичної семантики. Згадаймо Г. Шухардта з його приматом семантики над фонетикою в етимологічних дослідженнях.

На сучасному етапірозширенню складу реконструкційі деталізації їхньої семантикисприяють підходи когнітивної лінгвістики як поліпарадигмальної науки, що вивчає взаємодію і взаємозв’язок ментальної структури етносу і його мовної системи [Міняйло 2010в; Міняйло 2019б: 82].

Дослідник давніх культур і світогляду первісних людей М. Чмихов справедливо зауважив, що порівняно низький рівень виробництва спонукав наших пращурів виявляти найглибинніші закономірності природи й використовувати їх для виживання [Чмихов 2001: 391]. Тому археологи й поділили первісний лад накам'яний,бронзовий і залізний періоди саме відповідно до уявлень пропоступовузмінутехнологійвиробництва й матеріалів для виготовляння основних знарядь праці. У дослідженні етногенезу слов'ян сучасні методи дослідження археологічнихіантропологічних джерел дозволилипобачитинеперервнийрозвитокматеріальноїкультуринаселеннялісо степовоїзониУкраїнивіднеолітичноїдоби (VI тис. дон. е.), якіймовірнуналежністьтрипільцівдоіндоєвропейськоїспільноти[Щодра 2016: 16]. О. Щодра наголошує також на тому, щоактуальноюзалишаєтьсяідеявідомого українського компаративістай дослідникаранньослов'янської археології В. Петровапронеобхідністьвивчатиетногенез слов'ян«черезвстановленняспадкоємностікультуриущебільшранніперіоди – мезолітуіпізньогопалеоліту» [тс].

І. Прищепчук у дослідженніеволюції поглядів на процедури семантичної реконструкції від індоєвропеїстики до сучасних когнітивно-орієнтованих студій доходить висновку, що у функційному аспекті прамову необхідно уявляти як одну зі сучасних мов з необхідним обсягом не менше 20000–30000 лексем, що значно відрізняється від масивуреконструйованих праформ. Дослідниця наголошує на тому, що людина багато років томубула тісніше пов'язана з довкіллям і, очевидно, малабагатий набір лексичних засобів на позначення реалій, що її оточували [Прищепчук 2014: 163].

Залишається все менше сумнівів щодо індоєвропейського походження відомого всім слов'янським мовам (крім болгарської і македонської) іхтіоніма***мень***;в українських говірках: поліс. *м'єнь* [СлЛис: 126], ндстр. *минь* [СлШила: 174], лемк. *минь (мень)*[СлДуди: 196] – форма *минь* «виникла з

мень під впливом вокалізму непрямих відмінків та паралельно вживаної *миньо́к*» [Німчук 1992: 219].За однією з версій етимологів ця назва риби – праслов'янське запозичення з фінно-угорських мов (у марійській мові *тел*'минь') [ЕСУМ: ІІІ, 463], за іншою – рефлекс ностратичної назви **meni* 'риба як клас', виникнення якої можна датувати 15–11 тис. до н. е.[Переверзєв 2013: 133].У черговому ґрунтовному етимологізуванні спільнослов'янськогоіхтіономена*мень*російський дослідник М. Потевськийдоводить його індоєвропейське походження, аргументуючи це тим, що назва цієї крупної і сильної риби не може походитивідпсл. **тьпь*'менший',так само, як не може бути і фіно-угорським запозиченням,а витоки назв з основою*men-/min-/mik*- варто шукатив германських мовах, оскільки готські слова *mik* (veryfrequent), *mikils* (great, many), *mih(h)il* (great, large) тощоозначають крупне, велике, численне –ці слова з основою на *mik-/mih*-ібулизапозичені в праслов'янську мовунапозначеннямиминя (хижої риби родини тріскових – *P. M.*) [Потевский 2014].

В аспекті предковічної вживаності слова *мень* на наших теренах варто згадати й іхтіонім***меньо́к (миньо́к)***: слоб. *миньок*[СлКв.-Осн: ІІ, 124],ндстр. *миньо́к, ми́нька, міньо́к*'минь' [СлШила: 174, 175],пд.поділ.*миньо́к* 'маленька рибка, подібна до пискаря' [СлМоск: 51].На сучасному етапі цю назву сприймаємо як демінутивне, здрібніло-пестливе утворення, конотативну зумовленість якогозасвідчує українська фразеологія:*напузався, як менёк* 'добре поїв'[Номис: 537],*І, мов миньки, повивертались, Безпечно спати залягли*[Котляревський: 101] тощо. Водночас немає сумніву, що цю форму слова збережено від спільнослов'янської доби, у чому переконують відповідники вхорватській (*menjak*), словенській (*mének*),лужицьких (*mjenk*) мовах[ЕСУМ: ІІІ, 463]. Також упадає в окойотованість кореневої морфеми влужицьких мовах і в північному наріччі української мови:*mjenk* і*м'єнь[мйен']*. Показово, що в деяких говірках української мови *миньків* називають *юнами* (в'юнами), яких на Поліссі здавна й дотепер викопують руками у висохлих болотах [Воропай 1958: 72]. А назва краю лужичан –

нащадків полабських слов'ян(відомих ще під назвою «венеди»), які понад тисячу років тому заселяли територію в басейнах річок Лаби й Ніси, – *Łužica*походить від слова *łuža*, що етимологічно означає 'болотистамісцина', бо в північних районах Лужиці є багато заболочених місць [Ластівка з Лужиці: 5]. Привертає увагу й формально-семантична схожість діалектного(нижньонаддністрянського)іхтіоніма*ми́нька* з литовським*ménkė* й латиським*menca*'тріска' [ЕСУМ: ІІІ, 463], що в хронологічному вимірі може свідчити про спільну іхтіологічну лексику праслов'янської і прабалтійської мов (або ж протослов'янських діалектів).

У говорах південно-західного наріччя української мови спостерігаємо іншу назву миня з її численними варіантами: пд.поділ., буков.*ментýз* [СлМоск: 50; СУГО: 126; СБГ: 286], ндстр. *ме́нтуз*, *ме́нькус*, *ми́нтуз*, *мі́нтус* [СлШила: 172]. За даними іхтіологів, назви *ментуз*, *ментус* характерні для північно-західного Полісся й Волині, *менькус*, *минус* – для середнього й верхнього Подніпров'я та Полісся [Фауна України 1988: 115].О. Горбачназву *ментýз* зі значенням 'міногаLampetra' зафіксував узахіднополіській говірці:*«Оц'і́ са́ментузи́ то вїн в нас похо́жий був на гад'ýку»* [Горбач 1973а: 303], а також у північно-наддністрянській [Горбач 1965: 274]. Відомо, що міноги –прадавні рибоподібні тварини з тілом без луски – населяють переважно річки Балтійського і Каспійського басейнів.А поширеність у середньому й нижньому Подністров'ї по обидва береги річкиіхтіонімів*ме́нькус* і *мі́нтус* (подібнихдо латинських іменників зі суфіксом -*us*) може свідчити про споконвічний зв'язок рибальської лексики з теренів сучасного Поділля і Бессарабії та дає привід зарахувати ці слов'яно-романські слова до індоєвропейської мовної спадщини. О. Різників проникливо пише про збереженеукраїнською і румунською мовами індоєвропейське мовне багатство: «У латині був (а в нашій і зараз є) вокатив, себто кличний відмінок. У нинішніх романських його **нема** (лише у румунській ще з б е р і г с я п і д в п л и в о м у к р а ї н с ь к о ї)» (розрядка *Р. М.*) [Різників 2011: 14].Упадає в око, що в українських говірках, віддалених від

українсько-молдовського й українсько-румунського порубіжжя, форма слова з кінцевим *-ус* подекуди семантично диференціюється, як-от у поліських говірках:*ме́нтус* (Gaduslota) ‘*великийминь*’ [СлЛис: 125]. А класифікація «велика – звичайна – дрібна (риба)» важлива для рибальського промислу. Отже, у певний період розвитку рибальської лексики північного наріччя української мови формант *-(т)ус* стає визначником диференційної семи ***‘великий розмір’***у семантичній структурі іхтіоніма.

Народноетимологічне переосмисленнястаровинного іхтіоніма*мень>мнюх(мнух)* В. Німчук, ураховуючи й екстралінгвальні чинники, пояснив зближеннямназви «з дієсловом *мн’а́ти(с’а)*‘м’ятися’ (щодо структури пор. *лінюх, сплюх* і под.): ця в’юнка риба влітку (її переважно тоді й ловлять) ховається під камінням, корчами, в норах; аби миня піймати, треба коло нього довго м’ятися»; а говіркову форму *мніус* – можливою контамінацією*мнюх* і *минтус*: наказової форми дієслова *мни* і слова *ус*, оскільки у цієї риби під ротом є непарний «вусик» [Німчук 1992: 219-220].

З індоєвропейського кореня**ang^{w}(h)i-*‘вугор, плазун, риба’ [Pokorny: № 87] походить праслов’янськаіхтіоназва**ǫgrь*‘вугор’. Зважаючи на її кореневий зв’язок із литовською *angìs*‘змія’ і пруською*angis*‘тесаме’ [ЕСУМ: І, 436], можна припустити, що в епоху балто-слов’янськоїмовної єдності вже утвердилося значення назви *вугор* (**ǫgrь*) ‘***риба зі зміястим тілом***’, яке відповідає сучасному [СУМ-11: І, 781]. Історична тотожність семантики назв деяких риб і плазунів невипадкова. Це стародавній принцип номінаціїчерез відображення в назвах дохристиянських міфологічних уявлень про Світове дерево, нижню частину (коріння) якогосимволізують*риби, жаби* та змії. Міфічну рибу*визучені також пов’язуютьз «яфетичним» уявленням про ***змію-рибу*** (вішап) [Мосенкіс 2003: 66].Відома дослідниця спільнослов’янських назв риб В. Коломієць закликала поставитися з належною увагою до думки тих учених, які вважають балто-слов’янську назву *осетра* запозиченою з доіндоєвропейськихсубстратних мов, до яких належить, можливо, і лат. *excetra****‘змія’*** [Коломиец 1983: 98].

У вербалізаціїміфопоетичних моделей світу вагоме місце належить прикметникові на позначення поняття ***‘рябий’***,якийутворює цілу низку зоонімів та інших похідників у мовах германо-балто-слов’янського ареалу. Етимологи пов’язуютьлит. *rãĩbas, raĩbti* не лише з*рябий*, але й з *риба*, яке своєю чергою пов’язане зі значенням ‘різати’, що може набувати значення ‘колір, фарба, обриси’. Із семантичного погляду таке співвіднесення є ще одним підтвердженням сприйняття середовища як певного різноманіття, строкатості вбалто-слов’янській міфопоетичній традиції. Ознаку ‘рябизни, строкатості’ закладено у внутрішній формі багатьох назв тваринного й рослинного світу як частини середовища, якевони характеризують і персоніфікують,зокрема позначення риби і змії як представників нижнього тотемічного ряду: лит. *raibuõlis* ‘окунь’, *rainẽ* ‘короп’, *rainóji* ‘змія’ (букв. ‘ряба’) [Індоєвропейська спадщина в лексиці слов’янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв’язки і процеси: 375-378].

Той факт, що назви лосося в рядііндоєвропейськихмов походятьіззагальногопраіндоєвропейськогокореня**lakŝ*-(т. зв. «лососевий аргумент»), історики мови використали для визначення кордонів прабатьківщини індоєвропейців. Є також версіяпроспеціалізацію (гіпонімізацію)значення від загального ‘риба’ (тохарське*laks*‘риба’)до іхтіономена‘***лосось***’. Це відбулося тоді, колиспільнегермано-балто-слов’яно-тохарськесловонабулозначення‘лосось’ лишевгерманськійібалто-слов’янськійівтакомувигляді його булозапозиченовфінську(*lohi*) йпівнічносаамську(*luossa*) [Кузьменко 2011: 108].

Прикладом словотвірного освоєння індоєвропейської спадщини є український діалектизм ***кути́р*** ‘один із двох кінців мотні риболовецької сіті’ (Нижнє Подністров’я) < **kutyrь*, очевидного суфіксального утворення від **kut*-, що лежить в основі **kutiti*, тобтозрештою – іє. **keu-t-/*kou-t-* ‘вигнуте, опукле’ [ЭССЯ: XIII, 141]. А з індоєвропейського кореня **u̯i*-, **u̯ei*-‘крутити, гнути’ за допомогою суфікса *-ун* в українській мові утворено іхтіонім***в’юн***

(воюн) [ЕСУМ: І, 383-384]. Стійке порівняння *як в'юн [посóлений]* (зі словом*вертíтися, крутúтися*) 'дуже швидко, прудко' [СФУМ: 144] повторно актуалізує сему 'крутитися, вигинатися', а сам іхтіонім зближує зі значенням 'риба зі зміястимтілом', що доводить існування в спільнослов'янську добу рибальської НСМ *«риба, що тілобудовою нагадує змію»*.

Є припущення, що український діалектнийіхтіонім***ліпень*** 'харіус' походить з якогось індоєвропейського субстрату в Прикарпатському ареалі – з початковим коренем **lip- : *lep- : *lěp-* (пор. **lipati, *lepnǫti, *lěpiti*)<ієвр. **leip-* 'натирати, клеїти' зі зміною значення в декількох індоєвропейських мовах на 'бруднити, залишати плями' [ЭССЯ: XV,117-118]. Свого часу В. Коломієць дійшла висновку: для спільнослов'янськогоіхтіоніма***линь***(< **linjь, *linъ*) необхідно прийняти подвійний етимологічний зв'язок, що відповідає двом етапам історичного розвитку цього слова: з дієсловом *линяти* (<**linjati*), починаючи з пізньопраслов'янського етапу, і з основоюієвр. **(s)lei-*'слизуватий', починаючи з пізньоіндоєвропейського етапу, що безпосередньо передував періоду виділення слов'янських, балтійських і германських мов із праіндоєвропейськоїмовної спільності [Коломиец 1983: 82]. Зважаючи на етимологію іхтіонімів*ліпень* і *линь*, припускаємо існування в індоєвропейській прамові рибальської НСМ*«риба, від якої на руках залишається клейка, в'язка речовина»*.

До етимологічного гнізда з індоєвропейським коренем **mel*-належитьправобережнополіська одинична назва ***моль*** 'мальок' і збірні ***мôл', мул'*** 'дрібна риба'. Як уважають етимологи, **molь* зі значенням 'дрібна риба, мальки' утворено шляхом переносного вживання спорідненої на онові чергування голосних з **melti, *mel'ǫ*назви **molь* 'міль, невеликий метелик' > 'щось маленьке, дрібне, як міль; дріб'язок; розсип' [ЭССЯ: XVIII,164; XIX: 205-206]. Дійсно, легке, майже нечутне сплескування зграйки дрібної риби по поверхні води нагадує рух метеликів.Водночас

історики мови переконані, що закарпатськийіхтіонім***мул'авиц'а*** ‘дрібна риба’ первісно пов’язаний з *мул* ‘намул’ (*мулова* риба), порівняймо:*муловик* ‘срібний карась’, а в подальшому назва зазнала семантичного й звукового зближення з *мілкий*, *мілька* ‘дрібна риба’ [Білоусенко, Німчук 2002: 66]. Отже, є підстави віднести іхтіоніми*муль*, *мулявиця* до одного етимологічного гнізда з діалектизмами*мулькúй*‘покритий мулом, грузький (про дно річки, ставка)’, *муля́ка*‘мул, намул’ тощо [СлСаг: I, 239].

Формально подібний до *мулявиця* діалектний іхтіонім***маля́вка***‘гірчак, RhodeussericeusamarusBloch’ етимологитрактують як похідне утворення від *малúй*, що зумовлено невеликим розміром тіла гірчака (завдовжки не більше 8,5 см) [ЕСУМ: ІІІ, 373]. У говірках Центральної Слобожанщини назва*маля́вка* набуває вже загального значення: ‘будь-яка мала, молода істота (дитина, тварина, рибина)’[СлСаг: I, 221]. До того ж іхтіологічна сема яскраво виявляється в похідниках*мальóшниця*, *маля́вошниця*‘пристосування для ловіння мальків’ [тс].

Ще один синонімнийіхтіонім***милюзга(мілюзга)*** ‘дрібна риба’ І. Нечитайло трактує яквіддалену (на відміну від похідних основ із семантикою обробки зернових культур) трансформацію праслов’янського етимона **měluzga/*měl'uzga* з базовим значенням чогось малого, подрібненого певним чином [Нечитайло 2011: 196-197].

«Метеликова» етимологія уявляється хибною ще й з огляду на внутрішню форму діалектного іхтіоніма –***бáбочка*** ‘невелика риба, схожа на бичків’ [СлСиз: 9].На тлі іншихтипологійно подібних діалектних назв із коренем *баб-* внутрішньою формою спільнокореневих похідників буде «недостиглий і тому невеликий плід садовини/городини або недоросла чи просто дрібна риба»: зх.поліс. *бабúчка* ‘маленька картопля’ [СлАрк: I, 5], поліс. *бабýр* ‘пуголовок жаби’ [СлЛис: 28], одес. *бабкú* (тільки в множині) ‘бички (риба)’ [СлМоск: 14], гуцул. *бабулькú* ‘насіння картоплі, утворене після її цвітіння’ [СлШкрум: 10], буков. *бáбки*(тільки в множині) ‘сорт груш’;

порівняймов контексті, де виявляється сема ‘дрібнийрозмір’: *«От як ба́бкидости́гнут, ото́ грушки́!»*[СБГ: 20] тощо.

У «Словникові бойківських говірок» М. Онишкевичадоіхтіоніма*бабúць*(словотвірного варіантаіхтіоніма*ба́ба*‘головень’) наведенорумунський відповідник*baboi*‘дрібна риба’ [СлОниш: I, 37], ндстр. іхтіонім*ба́ба* ‘бичок’ [СлШила: 40].

В епоху мезоліту вже винайшли рибальський гачок. Етимологи припускають, що псл. ***o̯da*** первісно означало особливий спис із зазубреним вістрям для биття риби, а потім цю назву перенесли і на рибальський гачок. Назву виводять від давнішої **o̯kda< *onk-da*, спорідненої з д.інд.*aṅkáḥ*‘гачок’, лат. *uncus*‘зігнутий, гачкуватий’, ст.цсл.@котъ‘гак’. Зводять також до ієв. **u̯endh-/*u̯ondh*-‘вити, гнути’ або до ієв. **ang-/*ank*-‘гнути, гак’ із заміною **ang*- на **and*- (>**ond*-) [ЕСУМ: I, 437].

Отже, ономасіологічні принципи рибальських номінацій часів індоєвропейської спільності окреслено сутнісними параметрами освоєння довколишнього світу нашими пращурами, зокрема первіснимриболовленням руками та зоровими й тактильними відчуттями, що супроводжували цей процес. В основу зорових найменувань покладено сему ‘зміястість’, в основу тактильних – ‘клейкість’. Інтегральною семою ‘вигнутість, опуклість’ просякнута більшість назвзнаряддєвого рибальства та деяких іхтіонімів.

Східнослов’янська основа рибальської лексики територіально сягала не лише півдня сучасної України. Античний учений Пліній Старший відносив до праслов’янських племен венетів, які, на його думку, жили «на північний захід від Карпат, тобто по лівому боці Вісли до басейну Балтійського моря» [Лучик 2013а: 57].

Балто-слов’янські рибальські лексико-семантичні паралелі окреслюють широкий ареал східнослов’янського складника праслов’янської лексики – від Чорного моря до Балтійського. Українськийіхтіонім***пука́с***‘гірчакRhodeusamarus’ [СлГр: III, 499] близький до

балтійських: литовського*pūkỹs*, *pũkis*, *puokỹs*‘йорж’, латиського*puika*‘вугор’, *piuka*‘маленька строката риба’, – які В. Шульгач відносить до балто-слов’янської паралелі, у структурі якої простежується нарощення *-kn-* індоєвропейської основи **реu̯-/*роu̯-/*рй-*‘надуватися, пухнути’ [Шульгач 1998: 27-28]. Балто-слов’янськупрадавність назви дрібної риби, у якої тріскається черевце під час видавлювання нутрощів, засвідчує поширеність слова на східнослов’янських теренах і в Польщі (яка має вихід до Балтійського моря): укр. *пука́с*‘гірчакRhodeussericeus’, *пука́сик*‘маленькарибка’, рос. *пука́с*‘гірчак’, *пугасик*‘тесаме’, біл. *пукас*, пол. *pukas*‘тесаме’ [ЕСУМ: IV, 629]. В українських говірках дієслово*пу́кати*, від якого утворено іхтіонім,еврисемічне і виявляється в галузевих професіоналізмах, порівняймо:пд.-сх.полт. *пу́кати*‘виготовляти баранчики із зернят кукурудзи на гарячій черені чи на сковороді’ [СлСиз: 75],волин., пд.поділ.*пу́кативи́шні* (так оˈтокоˈлис’каˈзаликам’інˈц’ід’істаˈвати) [ВГХ: 286; Гомін Золотої долини: 36],сх.степ.*бубирівпукать*[ˈпукат’ц’] ‘чистити рибу, сильно стискаючи її в руці’ (с. Красне Сорокинського р-ну Луганської обл.) [КА].Російська дослідниця О. Куйдінаіхтіонім*бобы́рь*‘піскарGobiogobioL.’, що побутує у воронезьких говірках, пов’язує зі словом *боб*‘товстий, обловатий стручок будь-якої рослини’, мотивуючи це тим, що піскар має циліндричне тіло, схоже на товстий стручок [Куйдина 2011: 36]. Показово також, щоіхтіоніми з демінутивним суфіксом ***-ик*** засвідчують саме той розмір риби, який дозволяє стиснути її в руці.Порівняймов говірках Синюхо-Бузького межиріччя (басейн Чорного моря):*пука́сик*‘дрібна прісноводна риба’ – на відміну від *бобу́р/бубу́р*‘дрібна прісноводна риба з великими колючими плавцями; йорж’ [Задорожна 2012: 50].

Тут варто зазначити, що словом*бобу́р* (*бубу́р*) в українських говірках називаютьяк піскаря (Cyprinusgobio), так ійоржа (AcerinacernuaL.)[ЕСУМ: I, 217], якого неможливо сильно стиснути в руці, зважаючи на колючі плавці риби цієї породи.З огляду на цей екстралінгвальний чинниклитовськийіхтіонім*pūkỹs(pũkis, puokỹs)*‘йорж’ можна пов’язати зі

словом*пука́стий*‘опуклий’. Українська народно-розмовна назва *пука́стий*‘вирячкуватий’ (*пукаста камбала*) [СУМ 2012: 936] іприпущення,що*окунь* – можливе суфіксальне утворення від *око* (псл. **око*> **окипь*), оскільки під час виймання окуневих з великої глибини «в них випинаються очі від тиску газу в плавальному міхурі» [ЕСУМ: IV,177], прояснюють еволюцію внутрішньої форми іхтіоніма*пука́с*.Саме значення ***‘опуклість’***є його семантичноюосновою, етимоном, так само, як для іхтіоніма*бобу́р* (*бубу́р*) етимологи реконструювали можливу праслов’янську основу ****bab-***‘надуватися, розбухати, бути кулястим’, порівняймо: серб. *бàбак*‘окунь’, хорв. *bàbura*‘великийм’ясистийперець’ [ЕСУМ: I, 104], порівняймо також ізцн.слоб. *бу́ба*‘ягода (всяка)’(у спілкуванні з дітьми: *Іду́, з'ірву́ бу́букраснéн'ку*), *бу́бка*‘зернина, плід квасолі, гороху’, ‘будь-який дрібний плід (яблуко, груша, картопля)’ [СлСаг: I, 43, 44].Етимологи також трактують праслов’янську реконструкцію **bobyrь* як похідникіз суфіксом *-*yrь*відосновиономатопоетичногозвукокомплексу**bob-/*bab-*, або ж усе слово в цілому як можливе звуконаслідування [ЭССЯ: II, 150].

Аналіз семантичних дериватів засвідчує: стародавні принципи номінації у сфері рибальства ґрунтувалися на комплексних уявленнях. Наприклад, А. Безпаленко побачив в образі мовногознакаіє. **bhel/*bhol*суцільну суміжність елементів:*білий, блідий*(ієе. **bhel*) >*великахмара*(ієе. **boln*) >***набрякати***, ***надуватися***(ієе. **bhol*) тощо[Безпаленко 2009: 6].Дослідник також установив, що ієе. **bhel/*bhol*зпервиннимзначенням‘білий’, ‘великий’ сягають назви риб і рибальських знарядь:болг. *белица*‘риба’, словен. *bólen*‘жерех’, укр. діал. *болень*‘тесаме’, укр. *білуга*‘видриби’, рос. *болт*‘палиця для бовтання риби’ тощо [тс: 3]. Таку саме комплексну суміжність спостерігаємо в ієе. **реu̯-/*роu̯-/*рй̆-*‘***надуватися***, ***пухнути***’: лит. *Pùkn-upis* – гідронім,*puknė*‘прищик’ і *pūkỹs*, *pū̃kis*, *puokỹs*‘йорж’ тощо [Шульгач 1998: 27-28]. Отже, рибальський етимон відображає одночасне різноманіття вражень наших пращурів від пізнання об’єкта промислу:

зорове (опуклість), тактильне (стискання й відчуття від цього стискання), звукове (результат стискання) тощо.

До часів балто-слов'янськоїмовної єдності, яку вчені окреслюють III тис. до н. е., етимологи зараховуютьпраслов'янську назву осетра **esetrъ*, якій відповідає давньопруська*esketres*'тесаме' [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов: 524-525]. Змінав назві звукосполуки [je] на [o] належить до фонетичних процесів протоукраїнського періоду (прасхіднослов'янськамовна єдність із протоукраїнськими діалектами (з VII – VIII до X ст.) за В. Німчуком – *Р. М.*), її зокрема засвідчив Ізборник Святослава 1073 р. [Крижанівська 2010: 46]. Спорідненість із *го́стрий* (псл. **ostrъ*) видається сумнівною; заслуговує на увагу припущення про зв'язок з кельт. *esox* ***'вид великої риби'***; пов'язання з двн. *sturio, sturo* 'осетр', свн. *störe, stüre* 'те саме' недостатньо обґрунтоване; виведення слов'янської, балтійської і германської назв з якогось праєвропейського субстрату залишається гіпотетичним; непереконливе й пов'язання з лат. excetra 'змія' [ЕСУМ: IV,219]. Етимологи припускають вплив північнопонтійськоїсемантичної моделі ***'гостротілий'***: в ареалі Нижньої Наддніпрянщини грецьке й елінізоване населення називало осетра *ἀνταϰαῖος*, що можна осмислити як 'гостроконечний, гостротілий' у зв'язку з д.інд.*anta*-'кінець', *kāya*'тіло' [ЭССЯ: VI, 30-31].

Археологічні знахідки (кам'яні грузила) переконують, що в епоху мезоліту почали використовувати неводи. «Особливість ловлення цим знаряддям, – зазначає дослідник риболовецької термінології Причорномор'я Є. Мотузенко, – полягає насамперед у тому, що його необхідно тягти за обидва кінці одночасно, зближуючи їх так, щоб риба, охоплена боковими полотнищами невода, поступово збиралася в його центрі» [Мотузенко 2006: 151]. Мовознавець переконаний: приклади споріднених із назвами невода слів у неслов'янських мовах розкривають спосіб застосовування невода (швед. *váda*'переходитивбрід', *vad*'брід'; нім. *wáten*'переходитивбрід'; лат. *vado*'тесаме', *vadum, vadus*'мілководдя'; молд. *вад*'брід; переправа') і

прояснюють первинну мотивацію назви, що відрізняє невод від сіті: традиційний невід – рухоме знаряддя лову, традиційна сіть – стаціонарне [тс: 153].

В. Скляренко припускав, що прабалти і праслов'яни розрізняли назви **vadas* (пересувна рибальська сітка) і **nevadas* (непересувна рибальська сітка), алез часом перестали сприймати їх як такі, що пов'язані з дієсловом **vedteį̨* 'вести' [Скляренко 2010: 19]. Загалом же назву *не́вод/не́від*(псл. ****nevodъ***) більшість етимологів виводять саме з ie. **u̯edh-* 'вести'. Укладачі «Этимологическогословаряславянскихязыков (праславянскийлексический фонд)» згадують А. Брюкнера, який зі звичною для нього проникливістю встановиветимологічне значення назви невода: «cosię wiedzie» (тобто '***те, що ведуть***').Разом із тим, зазначають науковці, найбільш відомий варіант префіксального складання (**ne-vodъ*) – якраз найменше мотивований з реально-семантичної сторони: функція прямого заперечення, як, зрештою, і суміжна з нею фігуральна функція порівняння, тут «не діють». Тому доречно осмислювати цей **ne-* як маркер іносказання: за М. Фасмером, можливо, з **vodъ* із запереченням за мотивами табу, щоб риби не дізналися про небезпечний для них прилад. Етимологи виділяють й інші, зовнішні, дані для реконструювання псл. ****navodъ***'невод' (у західноболгарських діалектах – *на́вод*'невод', у нижньолужицькій мові – *nawod*'тесаме'), де з погляду форми огласовку слов'янської назви **navodъ* могли, здається, сприйняти як вокалічну довготу у фінській мові. Тоді все це передбачає стародавні (прамовні) контакти слов'ян і фіно-угрів, принаймні – частин тих і тих, хочав науці це версія має тенденцію до несприйняття [ЭССЯ: XXV, 81-84].

В аспекті самобутностіслов'янської рибальської термінологіїпоказовою є корекція мовознавцемО. Іліаді етимології російського діалектизма*важа́н*'різновид риболовної снасті, мережа до 14 сажнів', який серед іншого визначали як запозичення із хантийської мови: **wačəm*(= **waǯəm*)'важан'. Дослідник виснував,щослов'янське походження назви

вірогідніше, оскільки«слово має всі ознаки субстантивованого архаїчного слов'янського дієприкметника **vadjanъ(jь)* < **vadjati*‘водити’ (імперфектив до **vaditi*)~**voditi*(тим паче, що хантийські слова реально не засвідчені)».Привертає увагу етимології до етнографічного матеріалу: довгими риболовними снастями захоплюють рибу саме способом протягування підваженої грузилами сіті по дну – отже цілком прийнятно тлумачитиназву як ‘волок, сіть, яку волочать, «ведуть» (по дну водоймища вздовж берега)’, що підтверджено типологією мотивів номінації риболовних снастей (*бредень ~ брести, бреду*; *во́лок* < псл. **volkъ* < **velkt'i*‘волочити’ тощо) [Илиади 2005: 220].

Отже, балто-слов'янськііхтіологічні лексико-семантичні паралелі поглиблюють наше розуміння ономасіологічної природи етимонів як переважно комплексного (зорового, тактильного, звукового)відображення вражень від пізнання об'єкта рибальського промислу, а балто-слов'янська ідентичність назви тогочасного сіткового рибальського знаряддя зумовлена такимпозамовним чинником, яктабуїстичне заперечення.

Аксіомою стали висновки вчених про реконструйовану праслов'янську лексику як систему, що утворює мовну картину світу її носіїв і в якій закріплено матеріальну й духовну культуру давніх слов'ян [Лучик 2013а: 83-84]. Чималий склад рибальської частиниудоступнених мовознавцями лексико-семантичних реконструкційбезперечно свідчитьпророзвинений станцього промислувспільнослов'янську добу, так само якрясно збережена українською мовою праслов'янська рибальськалексика – про багатовікову семантичну стійкістьназв, порівняймо: **kotьsь>котéць, кітéць, кутéць* ‘очеретяна загорода у вигляді майже зімкненого кола, яка стоїть у воді, щоб у неї ловилась риба’ [ЭССЯ: XI, 215; ЕСУМ: III, 57], **klomja, *klomьnja>клóмля, клóмня, клóвня, клýмля, клúмля, клúмня*‘риболовецька рухома пастка’ [ЭССЯ: X, 65-66; ЕСУМ: II, 446], **grǫzidlo>грузúло* ‘жердина зі залізною дужкою, якою рибалки притримують краї сітки біля дна, коли витягають її’ [ЭССЯ: VII, 150; ЕСУМ: I, 604], **obvorъka/*obvorъkъ>обúрка*

‘вірьовка, протягнута в крайні петлі нижнього ряду рибальської сітки; вірьовка біля сподів волока’ [ЭССЯ: XXXI, 106; ЕСУМ: IV, 141], **kukапъ>кука́н* ‘тонка мотузка, на яку рибалки нанизують спійману рибу’ [ЭССЯ: XIII, 88; ЕСУМ: III, 127] тощо.

Праслов’янська лексика рибальства – важливе джерело досліджування еволюційного розвитку матеріально-духовної культури українців. А в розумінніпричин лексико-семантичногобагатствабудь-якоїслов’янськоїмови солідаризуємося з О. Царуком: «Потрібно й тисячоліття тому бачити її (*лексичну систему* – Р. М.) повнокровним організмом, здатним лише до видозміни переважно шляхом витіснення давніших форм більш новими» [Царук 1998: 17].

Яскравим прикладом такої видозміни є лексико-семантична еволюція праслов’янського**lěsa* (**lěska*) від стародавнього значення, пов’язаного з **lěsъ* (під час підсічного землеробства на місці колишньої вирубки зростав *лише листяний ліс*(*ліско́вий*< **lěskovъjь* ‘з ліщини’) [ЭССЯ: XIV, 252, 242]), до значення ‘прив’язана до вудлища довга міцна нитка (з волосин коня, шовку, капрону тощо), на кінці якої прикріплений риболовецький гачок’ = *волосі́нь* [СУМ-11: I, 731]. У діалектах української мови збережено первинне значення слова*лі́са* ‘огорожа з живого дерева’, ‘тин з лози, очеретяна огорожа між двома «котцями»’ [ЭССЯ: XIV, 252] і його суфіксального похідника*лі́ска* ‘прилад з лози, яким ловлять рибу’ [СлОниш: 420], а також утворено нові слова конфіксальним способом від цього кореня: *па́лы́сок на ры́бы* (*вчі́нить з лы́скиплут; один коне́ц ід горі́ за́гне*) [СлВерх2: 243-244], *одлясок* ‘частина ляси біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з кітця’ [Дзендзелівський 1958]. Етимологи зводять реконструкцію **lěsъ* до ієв. *ȩel-* ‘рвати, дерти, бити’, об’єднуючи під індоєвропейською реконструкцією три гнізда зі значенням ‘рвати, дерти’ – ‘плести’ – ‘те, що зривають (волос, шерсть, колос)’ [ЭССЯ: XIV, 252].

Українська назва *лі́са* на позначення риболовецького знаряддя у вигляді плетінки з гілок рослин має відповідники в південнослов’янських мовах:

болг. *лѣсá* ‘плетена з очерету огорожа вздовж берега моря, де ловлять рибу’, *л’áсạ* ‘прилад ловити рибу в мілких річках: плетена з ліщини решітка, виставлена на бистрині’, макед. *леса* (з ремаркою *застаріле*) ‘верша (із прутків)’ [ЭССЯ: XIV, 232-233]. Похідник*лі́ска*співвідносний з польським *laska* ‘плетений рибальський пристрій’ [тс: 252].

Отже,у праукраїнців розвиток значення слова **lěsa (*lěska)*пов’язаний з низкою позалінгвальних чинників: розвитком і занепадом підсічного землеробства (із переходом до орного землеробства в загальному семантичному спектрі слова втрачали значення, пов’язані з архаїчними способами оброблювання покритої лісом землі [Куркина 2011: 131]), винайденням плетіння, приручennям коня й відповідно можливістю використовувати кінський волос як матеріал для плетіння тощо. Загалом же в називанні знарядь-винаходів праці матеріалознавчий принцип номінації щодалі поступається іншому – через спільність технології виготовляння промислового знаряддя (*плетіння*, *вигинання* тощо).

За переконливим висновком Т. Черниш,праслов’янська лексика була повноцінна в емоційно-експресивному плані, мала розвинену синонімію, антонімію, полісемію, надто за рахунок образних, метафоричних і метонімічних лексико-семантичних варіантів [Черниш 2008: 51].

Зразок того, як емоційно-експресивне сприйняття реалії може в якийсь період вплинути на семантику слова й закріпитися в переносному значенні, наводить А. Поповський в дослідженні етимології українського слова *холу́й*. Мовознавець згадує можливий зв’язок слова з фінським *kolu*‘риболовецька загата з паль і прутів, купа каміння, камінь, що стирчить із води’, а також неймовірне (на думку М. Фасмера) зближення О. Брюкнером цього слова зі старослов’янським *халуга*‘огорожа’ та словенським *haloga*‘хворост’. Далі допускає таке зближення у зв’язку зі спільнокореневим словом *хлуд*‘паркан, частокіл’ (за М. Фасмером), тобто огорожа, бо ж в українській мові, як і в словенській, слово *хлуд* має значення ‘хворост’. Отже, висновує вчений, слово може сягати доби спільнослов’янської мови, яка з часом розпалась на

діалекти, де спільний корінь *-хол-* (**chol-*) дав різні рефлекси. А. Поповський солідаризується з М. Фасмером у розумінні безпосереднього зв'язку таких значень слова *холуй*, як‘підводнийкамінь’ і ‘слуга, прислужник’, та вбачає в цьому зв'язку народне порівняння небезпечної, нечесної людини (яка може виявити свою суть несподівано та в найбільш скрутний момент) з річкою, у якій багато підводного каміння, об яке могли розбиватися судна [Поповський 2014: 21-22].

До переліку лексико-семантичного багатства праслов'янської мови варто додати й омонімію. Наприклад, багатозначність слова *то́ня* в говірках української мови (1. ‘косякриби’, 2. ‘простір води, якийпротягують неводом, виловлюючирибу’, 3. ‘відтинок часу з моменту закидання невода у воду до вибиранняйого з води’[СУГО: 193], 4. ‘улов риби, добутий одним закиданням невода’ [СлКорз: 239]), пов'язана з омонімією двох етимологічно різних слів у праслов'янську добу: **torь*< **torpь* ‘глибоке місце (де зосереджується риба)’, **ton'a*< **torp'a* ‘те саме’, пов'язані з **topiti* ‘топити, занурювати’ і з **tęgnǫti* ‘тягти’<ie. **ten-* [ЕСУМ: V, 597]. З давньою омонімією пов'язана й багатозначність слова *не́рес*: 1. ‘час метання ікри у риб’: «А коли нєрєс на вєснѣбываєть, ино у ставуголєшовскомрыбу на замокъловять с половици и ставъголєшовскии хворостом гатєтъ» [Литов. Метрика: 176]; 2) ‘жаб'яча ікра’ (у працях І. Верхратського) [ЕСУМ: IV, 75]; 3. ‘вид дрібної риби’ в бойківських говірках [СлОниш: I, 485], порівняймо також іззакарп. *нерезд*, *гнерезд*‘гольянPhoxinusphoxinusL.’ [Владыков 1926: 51] <псл. **nerstъ* ‘ікріння, нерест’ і **norstъ* ‘ікра’ (з пізнішим переплетенням значень) [ЕСУМ: IV, 75]. Згідно з висновками етимологів українські діалектні назви гольяна (PhoxinuspercnurusPallas) *нересни́ця* і *мересни́ця*пов'язані з назвою трави *ме́рест*, у заростях якої нереститься риба [ЕСУМ: II, 58]. Іхтіонім*мересниця*має відповідник у хорватській мові – *mrijesnica*‘дрібнариба’ [ЭССЯ: XXV, 11]. Сама ж назва *ме́рест*‘низькі болотяні трави’, як припускають мовознавці, результат перенесення на

рослини назви *мерест*‘жаб’ячаікра’ (за суміжністю). Своєю чергою псл. **merstъ*‘ікра’ – результат контамінації назв **merna*‘тесаме’ (фінно-угорського походження) і назви **nerstъ*‘нерест’ [ЕСУМ: ІІІ, 440]. В. Владиков внутрішню форму іхтіоніма*мерестуля*‘гольянPhoxinusphoxinusL.’ пов’язує з тим, що ця риба відзначається тривалим часом ікрометання, нересту, який починається з кінця ІІІ і триває до VIII й навіть до середини ІХ місяця. На користь цього принципу номінації вчений наводить іншу назву цієї риби – *терлянка* (від *тертися*) [Владыков 1926: 52]. Отже, контамінація омонімнихпраслов’янських етимонів була одним із чинників утворення назв ЛСП «Рибальство».

І. Ющук, зіставивши на лексичному рівні українську мову з мовами слов’янських народів, що не межують з Україною(верхньолужицькою, чеською, словенською, сербською і хорватською), виявив понад 13 тис. слів, збережених нашими предками від спільнослов’янської доби [Ющук 2019: 485]. Серед них вагоме місце належить праслов’янській рибальській лексиці з її помітним діалектним членуванням.Так, у діалектах української мови зберігаються залишки прадавніх девербативів на позначення деяких рибальських знарядь із різною, хоч і схожою, первісною семантикою, як, наприклад, у назвах тичини для полошення риби на Правобережному Поліссі *бовч*< **bъltjь* [ЭССЯ: ІІІ, 120] і *колот*< **koltъ* [ЭССЯ: Х, 158], що відповідають загальноукраїнській назві *бовт*< **bъltъ* (співвідносне з **bъltati*) [ЭССЯ: ІІІ, 120]. Праслов’янським діалектизмом є іхтіонім**bolenъ/*bolenь* із характерним обмеженням південно-західним ареалом, порівняймо: хорв. (кайкавський діалект) *bolèn, bolenriba*‘морське чудовисько (кит, акула, риба-пилка)’, словен. *bólen*‘жерехAspiusrapax’, укр. діал. (закарп.) *болень*‘тесаме’, ст.чес. *bolen*‘жерехAspiusaspius’, чес.*bolen*, слц. *bolen*‘окунь’ тощо. У походженні слова етимологам реальним видається вплив з боку групи назв риб середземноморського регіону, а саме гр. *φάλλαινα* і лат. *ballaena*‘кит’ як вторинної реалізації первісної більш загальної назви великої риби (грецьку назву виводятьз ієв. **bhel-/*bhl-*‘набухати, роздуватися’) [ЭССЯ: ІІ, 172]. За

свідченням іхтіологів,*білизну* (= *жереха*) можна зустріти «на відкритих просторах великих рівнинних річок та в солонуватих водах річкових лиманів…», де, женучись за здобиччю, вона так часто виплигує з води, що виникає т. зв. «бій» білизни, коли «здається, що вода в цьому місці закипає» [Фауна України 1981: 236, 241].Загалом же назви,ВФ яких пов'язана з плескотом води й сріблясто-прозорим зблискуванням риб'ячої луски, на переконання А. Безпаленка суміжні в індоєвропейському контексті: білий (ie. **bhel*) > прозорий (болг. *бял*) > вода (рос. діал. *белуга*) > водоверть (укр. діал. *булбон*) >укр. *булькати*тощо [Безпаленко 2009: 3-6].Очевидно, що в структурі праслов'янського діалектизму **bolenъ/*bolenь* виявляється засаднича неподільність риби й водної стихії в міфологічній картині світу наших пращурів, у якій всепоглинущість великої (хижої) риби виступає в єдності з усепоглинущістю великої води(докладніше див. підрозд. 1. 1).Синонімний до *білизна*іхтіонім*же́рех* загальноприйнятої етимології не має. В українських говірках відбувається його словотвірне освоєння за звичною й семантично прозорою моделлю «дієслівна основа + суф. -*ун*», як-отбуков. *жеру́н*, *жиру́н* 'білизна, жерех' [СБГ: 112], тобто народна етимологія пов'язує назву цієї хижої (зажерливої) риби з дієсловом *жерти*. Слід зауважити, що в сучасній українській мові віддієслівні іменники з формантом -*ун* демонструють широкий діапазон часткових суб'єктних значень, зокрема назви тварин за характерною процесовою ознакою: *цвіркун, гавкун, скакун, сисун, плазун* тощо [Колібаба 2005: 214-215]. Ще за однією версією етимологів іхтіонім*жерех* вважають спорідненим зі швед. *gärs* і норв. *gjørs* 'йорж', можливо, також з д.інд. *jhasáh*< **jharsáh* '***велика рибина***') [ЕСУМ: II, 194].

Реконструкції рибальських етимонів переконують у тому, що ВФ назв перших (т. зв. примітивних) рибальських знарядь відбиває вже певний досвід професійних навичок їхнього виготовляння.Наприклад, укладачі Етимологічного словника слов'янських мов (праслов'янського лексичного фонду) дійшли висновку, що в далеких, здавалося б, словах **kostь* і **česati* є

спільні семантичні риси, підтверджені значенням слова **kosterь* ‘риба з твердою лускою, яку важко чистити’ [ЭССЯ: XI, 159]. Можливо, цієї реконструкції сягають наддніпрянськийіхтіонім*костарик* ‘осетер чорноморсько-азовськийAcipenserguеldenstaedticolchicusV. Marti’ тапівденнобессарабський*костра* ‘те саме’ [Фауна України 1980: 143]. Так само методом стругання (чесання) кістки прадавня людина отримувала кістяний наконечник остів (остроги).Порівняймо:у слобожанському говорі –*острогá*, *строгá* ‘риболовецькезнаряддя, схоже на вила, із зазубренимиріжками для утримуваннянастромленоїриби’ [КА]. Невипадково ж його знаходимо серед символів українського козацького прапорництва: на прапорі найсхіднішого полку Слобідської України Острогозького (інша назва *Рибне*) на жовтому тлі *риба кит з острогою над головою* [Іванов 1927: 747].

Отже, аналіз лексико-семантичних реконструкцій засвідчив існуваннявпраслов’янській мові розвиненої системи рибальських назв, внутрішня форма яких – результат складних структурно-семантичних процесів, нерідко спричинених зближенням етимологічно різних слів, чому неабияк сприялоемоційно-експресивне (метафоричне)осмислення реалій навколишнього світу.

2. 3. Лексика риболовлення без допоміжних предметівяк складник лексико-семантичних груп «Назви частин тіла» і «Процесові назви рибальської сфери»

Багата праслов’янська лексика розквіталана індоєвропейському ґрунті, хронологічно пов’язаному з історією найдовшого вісторіїлюдства первісного ладу. А на території сучасної України 10 – 8 тис. роківтому (в епоху мезоліту) рибальському промислу як засобу існування сприяли першооснови – сформовані географічно-ландшафтні зони та наявність у річках риби: лососів, вирезубів, судаків, сомів, форелі тощо [Півторак 2001:

7]. Закони логіки, узгоджуючись із законами об'єктивного світу, підводять до висновку, що до створення людиноюнаприкінціпалеоліту (≈ 14тис.роківтому) гостроконечників дляполювання й рибальства [Історія світової та української культури: 17] рибу ловили руками, а також і за допомогою ніг. Більшість із цих способів рибалення дійшли до сьогодення, витримавши конкуренцію із хронологічно пізнішими й технологічно досконалішими способами – биттям риби остями, улаштуванням для неї різноманітних пасток тощо.

Рука була й залишається надважливим органом людського тіла саме як знаряддя праці й чинник еволюційного розвитку.Свого часу«концепція органопроекції Л. Нуаре та Е. Каппа змінила уявлення про техніку, визначивши її основою, джерелом формування і розвитку людини. Техніка первісної людини є нічим іншим, як проекцією, продовженням людських органів, які мали певні обмеження, тобто були недосконалими. Вона допомагала людям виживати у дикому світі, де надією на спасіння було вміле застосування штучно створених знарядь, з розвитком яких розвивалась і сама людина, змінювалися умови свого існування, а разом із цим змінювався і суспільний лад» [Качак 2016: 109]. Дійсно, усі найдавніші винаходи людини (палиця-копачка, рогатина, мотика) є по суті продовженням руки, звідки й об'єднавчаназва їх *–ручні знаряддя*.

Яскравим прикладом рибальського «руко-знаряддєвого» синкретизму є становлення української діалектної назви *хобот* 'плетене з лози риболовецьке знаряддя'. Як свідчать історики мови, цю назву зафіксовано лише в українській мові, а етимологічно вона пов'язана зі словом *хабить* 'хапати' [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 431]. У цих назвах з усією очевидністю відбито еволюційний зв'язокзнаряддєвого рибалення з беззнаряддєвим ручним риболовленням, порівняймо в сучасній українській мові: розм. *хапáти* 'те саме, що *ловúти*', розм. *хапá* 'те саме, що *хвáтка*' (*«заходились ловити <u>хапою</u> рибу»*)[СУМ-11: XI, 19-20]. Упадає в око й подібність експресивного звуконаслідувального вигуку *хап* до типологійно подібних вигуків *лап, мац* тощо. Так, укладачі одинадцятитомного

тлумачного словника української мови (1970-1980) значення вигуку *хап* ілюструють зокрема уривком із сатирично-фантастичної повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма» (1833): *«Кинувся пан Пістряк… хап, хап!мац, мац! – нема дверей та й клямки не налапа»*[СУМ-11: XI, 19].

Звуконаслідувальний суфіксальний дериват *хапи́ця* 'рука' [ЕСУМ: VI, 156] не належить до жодного продуктивного словотвірного типу назв рибальських знарядь (на *-л(о), -к(а)* тощо – див. підрозд. 3. 3.2), що доводить окремішність цього найменування, сутнісну первісність назви руки як риболовецького знаряддя.Входження назв риболовлення без допоміжних знарядь до термінології рибальствау статусі професіоналізмів унаочнимо в таблиці 1.

Таблиця 1. Термінологійний потенціал назв ручного риболовлення у зв'язку зі знаряддєвим

Дієслівна назва на позначення здобування риби руками	Загальнонародне значення дієслівної назви	Назва руки як риболовецького знаряддя	Назва опредметненої риболовецької дії
ла́пати (пор.: вх.луж. *łapaś*, чес. *lapati*, словен. *lapati*, серб. *лапити*) [Ющук 2019: 182]	1. розм. 'торкати, хапатищо-небудьрукою (руками)' 2. діал. 'хапати, ловити' [СУМ-11: IV, 447]	***ла́па*** (пор.: вх.луж. *tlapa*, чес. *tlapa*, словен. *lapa*, серб. *лапа*) [Ющук 2019: 182]	***лапа́вка*** 'ловлення риби руками' [СБГ: 252]
ма́цати	'доторкатисярука	–	***мацаки́***

	ми або ногами до когось, чогось, щобдослідити, упевнитися в чомусь’ [СУМ-11:IV, 656]		‘ловлення риби руками під камінням’[ЕСУМ : III, 421], ***мацо́к*** ‘ловлення риби руками’ [тс] ***мацуни́*** ‘ловлення риби голими руками під камінням’ [СМП: 86]
хапа́ти	‘швидко, поривчастобрати, схоплювати, підхоплювати кого-, що-небудь’ [СУМ-11: XI, 19]	***хапи́ця*** ‘рука’ [ЕСУМ: VI, 156] розм. ***хапа́***‘конуснасітка, напнута на обруч або рамку з держаком, яку використовуютьдля ловліриби, комах, птахів’ [СУМ-11: XI, 19]	***хапа́нє*** ‘хапання’ [ЕСУМ: VI, 156]
хвата́ти	‘швидко, поривчастобрати, схоплювати, підхоплювати кого-, що-небудь’ [СУМ-11:XI, 35]	***хва́тка*** ‘рибальськасітка’ [ЕСУМ: VI, 164]	***хва́тка***‘прийом, спосіб, якимхапають, берутьщо-небудь’ [СУМ-11:XI, 35] ***хватани́на***

			‘хапанина’[ЕСУМ: VI, 164]

Отже, експресивно-звуконаслідувальна генеза назв ручного риболовлення певним чином продовжилася й у назвах знаряддєвого рибальства, що спричинено передовсім схожістю процесових дій.

У досліджуванні найменувань, пов’язанихізручнимриболовленням (як із прозорою, так і з затемненою внутрішньою формою) спираємося передовсім на лексико-семантичні зв’язки назви *рука* та її синонімів. Дослідниця Г. Межжеріна, простежуючи основні етапи дослідження структурної організації мови,згадує теорією т. зв. «синтагматичних полів» В. Порцига, за якоюоб’єднання слів значною мірою визначає належністьїх до певних частин мови:так, зв’язокпредметів з відповідними діямивідбивається усполученні іменників з дієсловами, як-от«йти» передбачає «ноги»,«хватати» – «руки»[Межжеріна 2002: 116].

Наголосимо, що важливим джерелом досліджування синтагматичних відношень в системі назв ручного риболовлення та можливостей синонімного ряду (особливо дієслівного складника)є художні тексти. Наприклад, надзвичайно інформативно описав різні способи ловлення риби руками Є. Гуцало в романі «Позичений чоловік»: *«А мені ж у ставу видно кожнурибу, мов на долоні! Забрів я міжкуширу, встромив рукипідвербовийпеньок, діставзісховкуотакенноголина! Даліз мулякинавигрібавкарасів таких, як сковороди. Там, де вода сягала по коліна, виямокнамацав, а в тому виямкулящахапнув з тритижневепоросятко вагою»*[Гуцало:149]. А отже, цінним є те, що,крім авторського «чуттєвого сприйняття дійсності», яке він пропонує читачам,у мові художнього дискурсу «відтворюється якась конкретна культура на певному етапі свого розвитку» [Семенюк 2019: 9]. У випадку ж із риболовленням руками це людське вміння перетривало віки.

2. 3.1. Лексико-семантична мікрогрупа «Назви, пов'язані з видобуванням риби із пористого ґрунту водойми»

За часів привласнювального природокористування риба належала дооб'єктів збиральництва: її викопувалив пересохлих водоймах так само, як викопували із землі їстівне коріння. Археологічні знахідки переконують, що найдавнішим уживаним людиною знаряддям здобувацтва була палиця-копачка – звичайна гілка дерева із загостреним кінцем. Аналіз же праформ (архетипів) рибальської лексики засвідчив сему 'викопуванапожива' в семантичній структурі деяких українських іхтіонімів.Так, внутрішня форма назв дрібного коропа *підре́йок, підри́йок* (Середня Наддніпрянщина) [Тарасенко 1961: 59], *пидре́йок, пі́дрийок* (Нижня Наддніпрянщина) [СлЧаб: III, 109], *підри́йок* (південно-східна Полтавщина) [СлСиз: 69] розкривається в контексті говіркового мовлення, у якому ми бачимо належність іхтіоніма до словотвірного гнізда спільнокореневих похідників з коренем ***ри****(ти)*, що перекликається як із властивістю самої риби зариватися в землю, так і з назвою традиційного способу ловлення риби цієї породи – виривання (викопування) її із замуленої землі після сходження води: *«Ото короп, підрийок або карп! <…> бери його, він у землю заривається, а так ото виверне, сам себе обнаруже»*(с. Скельки Василівського р-ну Запорізької обл.) [Усна історія Степової України: 138]. За свідченням етимологів, діалектний іхтіонім*підри́йок* сягає праслов'янського дієслова **ryti* (< **rūti*), пов'язаного чергуванням голосних зі **rъvati* [ЕСУМ: V, 83]. До одного етимологічного гнізда з іхтіонімом*підрийок* відносимо й назву рибальського знаряддя (nominainstrumenti) *пі́дривка*'велика сітка на рибу, прикріплена до жердин або кілків' (Бойківщина) [СлОниш: II, 70], *пі́дривка (пудре́вка)*'сітка на двох сполучених навхрест жердинах, підв'язаних до великої ручки' (Західна Волинь) [СлКорз: 185, 197]. Укладачі «Етимологічного словника української мови» назву рибальського знаряддя *пі́дри́вка* (пол.*podrywka*)виводять із дієслова впливу *підрива́ти* (*podrywać*)'шарпативгору', утвореного за

допомогою префікса*під*- (*pod*-) від дієслова *рвати* (*rwać*) [ЕСУМ: IV, 395]. На прикладі назв *підрийка* і *підрива́ти* бачимо синкретичну єдність назви об'єкта промислу і назви промислової дії, що випливає з особливості поведінки об'єкта: риба заривається в мул – отже, здобути її можна, зануривши (зарівши) руки в мул. На користь такої єдності свідчить і простежений етимологами генетичний зв'язокпсл. **rъvati* з лат. *ēruo*'викопую; вириваю' і грец. *ἐρυσίχθων*'той, що розгрібає землю' [ЕСУМ: V, 36].

Дослідження етнографів переконують в історичній тяглості ручного здобування в'юнів. Так, О. Воропай у відомій праці «Звичаї нашого народу» репрезентував розповідь дітей Полісся про особливості ловлення риби цієї породи(цитуємо за виданням 1958 року –*Р. М.*): *«Як вода висохне у невеличких болотах, то в'юни зариваються в болото й там живуть. Хібащо земля висохне так, що аж потріскає, то тількитоді вони пропадають, а то живутьдовго. Як піти, де болото підсихає, то там є густо дірочок, нірок, – цев'юнизариваються в землю. Там копаємопаличками й викопуємов'юнівізнірок»* [Воропай 1958: 72].С. Сіренко, дослідивши рибальськугосподарськукультуруРатнівськогор-нуВолинськоїобл., серед способів ловлення в'юнів руками зафіксував такий: *«Ус. Самаринаболоті,щопересохло,зніррукамивитягувалив'юнівабо,закривши отвір(перекриваючидоступкисню),чекали,покирибасамаз'явитьсязнори»* [Сіренко 2012: 98]. Історик В. Войнаровський відзначає вагомість етнографічних даних, що засвідчили існування стародавніх особливих способів риболовлі, які не залишили об'єктів, що їх можна засвідчити археологією, зокрема ловлі риби руками, іноді з попереднім отруєнням води листям дурману [Войнаровський 2014: 33, 48].

Поза сумнівом і те, що ручне риболовлення віддавна мало різну специфіку й ареальні особливості [Міняйло 2017а: 13]. М. Глушко описує, як ловили рибу руками на вкритому болотами й озерцями Середньому Поліссі: «Під час весняного та осіннього паводка частина території затоплювалася,

внаслідок чого в рови, канави, улоговини, ями тощо потрапляла також значна кількість риби. Натомість влітку, коли канави, рукави маловодних річок і потоків, озерця, болота пересихали, їх воду мутили («скаламучували», «каламутили») ногами або підручними засобами – гілками, палками. Рибі не вистачало кисню («нема їй дихання») і вона плавала зверху. Тоді щуки, карасі, лящі, линки тощо ловили руками, били по голові палками» [Глушко 1999: 19]. Учений наводить діалектну лексику на позначення реалій і явищ, що супроводжують ручне риболовлення: у Спасівку лини ховалися в *«капелюшнику»* – водяній лілії, а коли рибалка зчиняв шум – заривалися головою в намул і пускали пузирки (*«жмурки»*), які правили рибалці за орієнтир, щоб збирати рибу руками [тс: 19-20]. Інший спосіб ловлення риби руками на Середньому Поліссі, який описав М. Глушко, ***печерування*** – ручний промисел миньків: «У жарку літню пору риба ховалася в затінку (під корінням дерев, камінням, у вимитих водою ямах – «печерах»), звідки її діставали, занурюючись у воду» [тс: 20]. Т. Черниш, досліджуючияк мотивувальну ознаку заглиблення в березі або дні річки, наводить приклади іхтіонімів: укр. *пічкур* ‘дрібна річкова риба родини коропових’, *пічкурець* (зменш. від *пічкур*) ‘риба бичок, Gobio’, блр. *пячкур* ‘те саме’, рос. діал. *печкур* ‘те саме’, словен. *piškúr* ‘те саме’ – що їх науковці оцінюють як результат видозміни назви *піскар* ‘те саме’, зближеної з *піч*, *пічка* ‘ямка’, на користь чого свідчить і серб.*нèћинāр* (правдоподібно з *нéћина* ‘печера’) ‘риба Amblyopsidae’. На основі аналізу мовного й позамовного матеріалу вчена доходить висновку, що назва печери в реконструйованому вигляді псл. **pečera* в парі субстантивів *піч* і *печера* вторинна по відношеннюдо первинного псл. **pektь*. Припускає Т. Черниш і те, що печера з цієї точки зору діставала позначення саме як використовуваний з конкретною метою об’єкт, а не просто заглибина в земній поверхні [Черниш 2003: 104-105].Обстоюючиможливість генетичної кореляції *піч* – *печера* (пєчь – пєчєра), дослідниця спирається на переконливі етимологізування авторитетних мовознавців Ф. Міклошича, О. Преображенського,

А. Брюкнера, Л. Куркіної, на факти перекладугрецької назви печер (*σπήλαιον*) у найдавніших пам'яткахстаросло в'янського письменства словом пєшть. Тож в історичному аспекті семантичний зв'язокпраформТ. Черниш пояснює, «виходячи з того, що первісною піччю був не антропогенний, а фізіогеннийоб'єкт, природного походження заглиблення у вертикальній чи горизонтальній поверхні», тобто назва функційно вмотивована(розрядка *Р. М.*) ямою для вогнища як одним із попередників власне печі [тс:100-101].

Отже, лінгвальні й екстралінгвальні дані свідчать, що перших навичок ловлення риби руками наші пращури набували, викопуючи палицею-копачкою *дрібну в'юнку безлускову (схожу на гусеницю) рибу*з нірок у підсохлих болотах, абоперекривалидоступкисню, доки риба сама не вилізала з нори. В аспекті того, що словом *ментýз* в українській мові називають не лише *миня*, а й*міногу* (у північнонаддністрянських говірках [Горбач 1965: 274]), видаються важливими дані іхтіологічної науки, а саме про поширену в басейні Дунаю *міногу угорську*: «Як і інші представники ряду міногоподібних, цей примітивно організований вид міноги походить від найдавніших предків, які виникли від первинних міногоподібних десь наприкінці верхнього палеозою чи на початку кайнозою» [Фауна України 1980: 43].

2. 3.2. Лексико-семантична мікрогрупа «Назвина позначення заволодіння рибою швидкими рухами рук і за допомогою ніг»

В успадкованих давньоукраїнською мовою праслов'янських дієсловах історики мови виокремили багато таких, що позначають дію, насамперед дієслова, пов'язані з поняттями володіння предметом: *имати*<**imati*'хапати рукою, брати' (закарп. *има́ти*), *ѧти*<**jęti*'взяти, схопити тощо', *хапати (хопити)*<**xapati (*xopiti)*'хапати, кусати', *хватати (хватити)*<**xvatati (*xvatiti)*'схоплювати, хватати', серед яких семантику володіння

найвиразніше передавало дієслово *имѣти<iměti* (споріднене з *имати*) [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 104].

І. Франко, який багатоаспектно відобразив рибальство у своїх наукових студіях і художніх творах, засвідчив у галицько-буковинських говірках синонімне вживання слів *імати / ловити / лапати* на позначення процесу ловлення риби руками: *Перед сітьов риби не їмай / ... не лови / ... не лапай* (Ні в якім ділі не перехапуйся) [Гал.-рус. народ. прип.: ІІІ, 137].Належність цих назв до праслов'янського шару лексики підтверджують лексико-семантичні паралелі в мовах територіально віддалених слов'янських народів: *ймáти* (вх.луж. *jimać*, чес. *jímati*, словен. *jemati*, серб. *јемати*) [Ющук 2019: 162], *лáпати* (вх.луж. *łapać*, чес. *lapati*, словен. *lapati*, серб. *лапити*) <*лáпа* (вх.луж. *tlapa*, чес. *tlapa*, словен. *lapa*, серб. *лапа*) [тс: 182].

Слово *лапати* походить із праслов'янської процесової назви **lapati* 'хапати, ловити' / **lapiti* 'схопити, спіймати', яку етимологи своєю чергою виводять зі звуконаслідувального вигуку **lap* [ЕСУМ: ІІІ, 193].Разом зі звуконаслідувальною етимологи відзначаютьі експресивну генезу дієслова**lapati* [ЭССЯ: XIV, 28], що, гадаємо, узгоджується із самою природою виявлення почуттів під час риболовлення.І. Огієнко кваліфікував вигук *лап!* як «рухонаслідувальне слово, що означає 'хап', а походить з прамови» [ЕССУМ: ІІ, 335].

За припущенням В. Іллiча-Світича, найдавніше значення лексичної реконструкції **łap'a*, збережене ностратичнимисемітохамітською, індоєвропейською та уральською мовами, було конкретним – 'плоска частина руки, ноги' (= 'долоня, ступня') [Иллич-Свитыч 1976: 25]. Із цього випливає, що в історичному вимірі іменники-репрезентанти семеми'нижня опорна частина ноги' також входять до ЛСГ «Назви на позначення заволодіння рибою без допоміжних предметів». На користь цього свідчить і пареміологічний фонд української мови. Припускаємо, що вислів*І риби наловить, і ніг не замоче!* із п'єси І. Карпенка-Карого «Хазяїн» [СУМ: VIII, 526] своїм корінням сягає реалій первісного риболовлення, де знаряддям

були саме людські кінцівки. Цей факт відбиває і семантична структура дієслова*мáцати*‘доторкатися руками або ногами до когось, чогось, щоб дослідити, упевнитися в чомусь’[СУМ: IV, 656].

Синтагматично дієслова швидкого заволодіння предметом, зокрема й рибою,пов’язаніізсоматичним шаром лексики, передовсім іменниками-репрезентантамисемем‘частинаверхньої кінцівки людини від зап’ястка до кінчиків пальців’ та ‘нижні кінцівки людини’. Адже сприймання об’єктів довкілля крізь призму частин людського тіла – споконвічний продуктивний засіб усвідомлення нових реалій або переосмислення вже наявних, іцей процес однаковий для всього людства, оскільки тілобудова, механізми мислення та умови проживання людейу загальних рисах не відрізняються [Государська 2015: 60].

Проте саме умови проживання відіграютьвирішальну роль у постанні специфічної лексики окремих етнічних груп.Тому назви ручного риболовленняз коренем *лап-* побутують лише в говорах карпатської і галицько-буковинської груп діалектів. До того ж, як засвідчує «Атлас української мови», лексему *лáпати*‘ловити’ зафіксовано вздовж гірських річок Карпат спорадично, а вздовж Західного Бугу, особливістюгідроландшафтуякогоє велика кількість закрутів і заболочених місць (що сприяє ловленню риби руками) – регулярно, так само, як у тих місцевостяхНаддністрянщини, де Дністер виходить на рівнину і швидкість течії падає, що також полегшує ловлення риби руками [АУМ: II, карта № 382].Уживаність назви *лапати*в галицько-буковинських говірках підтверджують зафіксовані І. Франкомпаремії, у яких назва ручного риболовлення виступаєізфразеологічнозв’язаним лексичним значенням: *на то мутит воду, аби рибу лапати* (на те інтриґує, аби чимось обловитися)[ГРНП 1908: 419], *перед неводом риби не лапают* (рибацьке правило ловити рибу аж у неводі) [тс: 440]. Відзначимо, що в складі другої паремії слово *лапати* позначає вже не процес ручного риболовлення без допоміжних предметів, а допоміжну дію під час ловлення неводом –

вибирання риби з рибальської снасті. Проте вживання слова, хоч і у звуженому значенні, лише засвідчує стійкість назви в її історичній тяглості.Ізоглоса лексеми *лапати* продовжується в лемківських говіркаху фонетичному варіанті*łапатися [вапатис"а]*‘ловитися (про рибу, звіра)’: *Рыба добри вапатс"аково млина* [СлТурч: 160].У буковинських говірках субстантивно представляє процес ручного риболовлення назва*лапáвка* ‘ловлення риби руками’:*«Вчáра з дíдомходúли на лапáвку і наловúлисúлурúби»*[СБГ: 252]. А з огляду на те,що абстрактна лексика відображає найвищий рівень мисленнєвого розвитку, віддієслівний іменник з коренем *лап-* на позначення загальної процесуальності (опредметненої дії)засвідчує історичну тяглість назви ручного риболовлення*лапати*.

Паремія *Пошли дурня по раки, а він жаб налапа*з локалізацією «Бердичев» [Номис: №6577] засвідчує вживанняслова *налапати* на позначення процесу ловлення руками раків (додаткового об’єкта рибальського промислу) у волинському говорі. Укладачі академічного «Словника української мови» (1970–1980) лексему *налапати*із тим само значенням ‘наловитираків’ілюструють ще й прикладом з повісті «Старосвітські батюшки та матушки» І. Нечуя-Левицького:*«Наймити швиденько побігли й налапали під камінням п’ятьраків»* [СУМ-11: V, 115], що опосередковано, з огляду на біографію письменника, може свідчити про вживання слова в середньонаддніпрянському говорі.

На позначення не загального процесу ловлення риби руками, а лише допоміжної дії (як у вищенаведеній галицькій приповідці), назва*налапати*фігурує в мовленні рибалок Дніпровського-Бузького лимануна сторінках роману Ю. Голобородька «Великий лиман»: *«– Еге ж, мені та риболовля вчора теж пригадалася… Ну, а ниньки, слава Богу, налапали»* [Голобородько 1987: 205]. Із ширшого контексту можна дізнатися, що йдеться про зимове рибалення з різноманітним рибальським приладдям.

Отже, у говірках південно-західного наріччя лексема *лапати*не вийшла з ужитку, не уналежнилась до архаїзмів чи історизмів; діалектизми*лапати* і

*лапавка*виконують роль рибальськихареальних професіоналізмів, що засвідчують збереження прадавнього способу риболовлення та особливу його поширеність на Західному Побужжі й рівнинних місцевостях Наддністрянщини. Уживання лексеми *налапати* зі значенням ‘наловити риби, раків’ в інших говіркових континуумах свідчить, очевидно, про вияв широкозначності дієслівної назви, що виступає у формі доконаного виду на позначення вдалого результату будь-якої здобувацької діяльності. Інші «географічні й природно-кліматичні умови проживання населення <…> як одне з важливих джерел формування діалектної лексики» [Ґрещук 2016: 5] Полісся, Наддніпрянщини, Степової України, Причорномор’я,Приазов’я зумовили те, щов говірках північного й південно-східного наріч лексема *лапати* не утворила власне рибальських словотвірних гнізд, не розвинула метафоричних значень.

У діалектах української мови простежуємо назви ручного риболовлення, що сягають праслов’янського дієслова **makati* ‘м’яти, давити, мацати, мазати’ [ЕСУМ: ІІІ, 421]: *мацуни́* ‘ловля риби голими руками під камінням’: «Коли в річці спадала вода і оголювалося каміння Оксаниного прала, ми з Петром ішли на мацуни» [СМП: 86]; *іти на мацакú*‘іти ловити рибу руками під камінням’, *мацóк*‘ловлення риби руками’ (засвідчено в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського, С. Недільського, 1886) [ЕСУМ: ІІІ, 421]. Відзначимо також, що на відміну від похідника*лапати* припущення про звуконаслідувальне походження назви *мацати* у слов’янських мовах етимологи вважають необґрунтованим [тс].

Стійкі вислови-професіоналізми*іти на мацаки*, *іти на лапавку*разом з іншими трикомпонентними назвами на позначенняздобування риби, але вже за допомогою рукотворних знарядь,органічно вкладаються в структурно-семантичну модель «дієслово на позначення руху + прийменник *на* + іменник на позначення певного способу рибалення»:*йти на посвійґет* ‘іти на ніч ловити рибу’ [СлЛис: 169],*їхати на вóду*‘їхати на рибальствочовнами’ [СУГО: 88], *їхати на гýру*‘їхатидвомачовнамирибалити волоком’

або‘їхатирибалитидвомарозпорними неводами’ [тс]. Назва може бути й чотирикомпонентною, якщо іменниковий складник має при собі означення, що деталізує специфіку рибальського промислу,наприклад:*ви́бігти на одну́ (на всі) кодо́ли*‘певним способом закинути невід для рибалення’[Берлизов 1976: 8].

Гіперонімом до перелічених аналітичнихнайменувань виступає книжний вислів *іти на риболовлю* або його розмовний відповідник *іти на рибу* [ВиргПил: 771]. Родовою назвою для процесу рибалення виступають також трикомпонентні діалектні назви*бу́ти на лову́*‘рибалити’ [СУГО: 119] і *бу́ти на воді́*‘тесаме’ [Берлизов 1976: 8]. У цих висловах бачимо засадничу неподільність трьох назв рибальської сфери: *риба* (як об’єкт промислу), *вода* (як рибальська стихія) і *лов*(як родова назва опредметненого процесу).

В українських діалектах окремі двокомпонентні рибальські професіоналізмимістять у своїй семантичній структурі взаємозалежні семи *‘верхні й нижні кінцівки людини’* ↔ *‘каламутна вода’* ↔ *‘засліплена риба’*, як-отгіперонім*колоти́тири́бу* ‘спосіб ловити рибу, який полягає в тому, що воду на місці ловлення бовтають доти, доки в ній не задихнеться риба, яку потім виловлюють руками’ в середньополіських говірках [СлЛис: 101] і гіпонім *колоти́тивуюні́в* ‘каламутити воду, щоб було легше спіймати в’юнів, які стають «незрячими»’ в західнослобожанських говірках (с. Підлозіївка Охтирського р-ну Сумської обл.; р. Кринична) [КА].

Показово, що в українських говірках людська долоня виступає ще й засобом вимірювання, характеристики риб певних порід, як-отлемк. *пляска́ня, пляска́нька* (*ры́багидоло́нь, жо́ўтима́ео́чи*) [СлВерх2: 247]. Широкозначністьлексичної реконструкції **łap’a* (ще й семантема *‘ступня’*) свідчить на користь того факту, що під час риболовлення руками застосовували й ноги, каламутячи ними воду: порівняймо стійкий вислів *шлапа́кбезрозм’е́рний*‘великий розмір ступні’ у західнополіських говірках [СлМац: 510] з іхтіонімом*шлапа́к*‘будь-якавелика риба(від 2 кг і більше)’

усхіднополіських говірках [КА]. Спільність внутрішньої форми двох назв очевидна: *здатність гучно «шльопати» (зокрема по воді)*.

В оповіданні І. Франка «Як Юра Шикманюк брив Черемош»(цитуємо за виданням 1923 року – *Р. М.*), коли судовий ад'юнкт вимагає від корчмаря Мошка пстругів на вечерю, корчмар відповідає: *«…Нема пстругів у нашімЧеремоші. Вибиликльоци, а щобулорешта, то вилапалиГуцули»* [Франко 1923: 52]. Вустами героя твору великий знавець рибальського промислу гуцулів Іван Франко відтворив стійкі словосполуки *бити рибу [остями]* і *лапати рибу* на позначення цих прадавніх способів привласнювального господарства.

Праслов'янські реконструкції **lapati* 'хапати, ловити', **lapiti* 'схопити, спіймати' етимологи передовсім виводять зі звуконаслідувального вигуку **lap* [ЕСУМ: ІІІ, 193].

Схожість тілобудови риби з формою людської долоні, а також (що найбільш важливо!) здатність утворювати нею певний звук на поверхні води відбито в іхтіологічній номенклатурі: професіоналізм *баламут* 'скумбрія' (ScomberscomberL.) етимологи трактують як запозичення з турецької мови (*palamud* 'вид риби'), що своєю чергою походить від нгр. *παλαμίδα* 'тунець', пов'язаного з гр. *παλαμη* 'долоня' [ЕСУМ: І, 124].

Гіпоконцепт*мутна (каламутна) вода* корелює з концептом РИБА в межах варіантів відомого фразеологізму*у мутній воді риб[к]у ловити (вудити)* [ВиргПил: 449] 'мати вигоду з чого-небудь, користуючись із неясності обставин, чиїхось труднощів'.Серед різних способів мотивації цьогофразеологізму дослідники пропонують такий:прототип вислову – давньогрецький зворот «ловити вугрів», оснований на тому, що вугрів можна спіймати лише в мутній воді [СРФ: 509]. Тому можна припустити, що фразеологізми цього універсального образу просто вперше зафіксувала давньогрецька література, а в усному мовленні багатьох етносів вони функціювали й раніше, передаючи первісний спосіб ловлення риби нашими пращурами.

Отже, вукраїнських говірках збережено лексико-семантичний шар ручного риболовлення. Реконструкції назв на позначення техніки і реалій цього первісного способу здобування риби зводяться до праслов'янськихпроцесових назв. Продуктивні у говірках південно-західного наріччя назви з коренем*лап- (<*lap-)*відрізняються звуконаслідувально-експресивною генезою. Унаслідок йотації в праслов'янській мові (пізнє псл. **makjati* [ЕСУМ: ІІІ, 421]) на сучасному рівніназви ручного риболовлення з коренем*мащ-*<**mak-* також сприймаємо як експресивно-образні. Словотвірне гніздо з вершинною назвою **jьmati (*jęti)*'хапати, брати'об'єднує найбільшу кількість рибальських назв.Міцний зв'язок прадавньої лексики ручного риболовлення з лексикою збиральництва засвідчують як лінгвальні, так і позалінгвальні чинники.

2. 4. Взаємозв'язок рибальської і мисливської лексики

У рибальських назвах, що сягають праслов'янської дієслівної реконструкції **jьmati (*jęti)*'хапати, брати' (<ie. ****em-***'брати') [ЕСУМ: ІІ, 297], простежуємо вже міцніший їхній зв'язок не так з лексикою збиральництва, якіз лексикою полювання. Так, однаково і до сфери рибальства, і до сфери мисливства можна зарахувати назву зі значенням загальної процесуальності *íманка*'ловіння', агентив*піймáч* 'ловець' [тс: 296-297], адже процес первісного здобування і риби, і звіра, безумовно, був схожий. Головну роль у ручному здобуванні рухливої поживи відігравала спритність людини, порівняймо відповідні значення українських діалектизмів: *ємець*'хват, ловкач', *ємкúй*'хваткий; спритний' [тс: 296]. Реконструкцію праслов'янського дієслова **jьmati (*jęti)*'хапати, брати', яке, за висновками науковців,передувало формі на означення стану **jьmĕti*, **jьmatь*'мати'[тс: 298],уможливилий етимологічно споріднені слова*ємки*'рогач' і*здóйма*'гачок ловити рибу взимку неводом'[тс: 296]. В історичному вимірі віддієслівний похідникср.ндпр.*ємки*'рогач' [СлДорош:

191] (<псл. **jьmati*<ієв. **em-* ‘брати’) відображає семантику широкого застосовування цього знаряддя в різноманітних сферах людської діяльності. Має ця назва й довгий синонімний ряд, складники якого сприяють якнайдокладнішій семантичній реконструкції назвпалиці з розвилкою на кінці. Наприклад, у західнополіських говірках синонімні назви *ráti* і *рогалі́* означають ‘роздвоєна на кінці палиця, якою притримували голову спійманого в капкан звіра’, а ще одне значення слова *рогалі́* – ‘пристосування, на яке натягують зняту зі звіра шкуру для просушування’ [СлАрк: ІІ, 111, 122].У східностепових говірках назва*рагу́лі*належить до рибальської лексики: цим словом позначають встромлену в землю роздвоєну гілку дерева, що служить підставкою під вудочку (с. Дмитрівка Шахтарського р-ну Донецької обл.) [КА].

Щодо дієслова ***імати*** – то в «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка в наведених ученим пареміях вононайчастіше має семантику саме ручного здобування риби: *Виповзне риба, як за фістїмати* (Рибу треба завсіди брати за зіви), *Що раз випустиш, то вже не ззімаєш* (Говорять рибаки про рибу, яку часом беручи з сіти випустить дехто з рук і вона втече; загалом: що не вдалося від першого разу, сього не зробиш добре) [Гал.-рус. народ. прип.: ІІІ, 17; І, 263]. Із таким само значенням бачимо цю назву в лемківських говірках: *іму́ўры́бу за єдну́ жабрю́*[СлВерх2: 33]; *іму́ўдвабо́леныі* (риба Aspiusrapax) [тс: 204]; *головлы́ і́ма́єме в Ти́сьі* (риба Salmohucho) [тс: 210]; *наіма́ўмно́горыб* [тс: 66]; *ры́бауд маслака́ подурі́є і можіма́тирука́ми* [тс: 235]; *Ой пуд мо́стомры́ба з хво́стом, як быйіі́му́ти? / Бы як сво́мумиле́нькомувече́рюзвари́ти* [тс: 182]. Крім цього, у лемківському фольклорі виразно виступає архетиповий символ *рибка*, в основі якого порівняння молодої дівчини з рибою. Евфемізм ***імитидівку*** (тобто ***імитирибу***) бачимо в загадці*Така́ дьі́вка, штозаженýтєйі́ до хьіжи. та не можєйі́ іми́ти*(рьіба, зайде́ у ломуля́, у ру́ща, та не можєйі́ пак іми́ти)[тс: 159]. В інших контекстах ***рибка*** символізує нещасливе кохання: *На горі́, на горі́ сньі́жо́к ся більі́є. – / Де ся мо́ярьі́бка на́ зиму подьіє?* [тс: 166]; *Ой по*

са́дкупоходжа́у, усе́ собі́ роздýмау, / Усе́ собі́ роздýмау, ождале́корыбкума́у. / Цы до не́йі лист писа́ти, ой цыєйіодвіда́ти? [тс: 167]; *Твоя́ ма́тичерыльни́ця, вели́каярозлу́чниця, / Розлучи́ла ня с тобо́ю, як ры́бочьку із водо́ю* [тс: 168]. Як свідчить останній приклад, саме вийманняриби з водисимволізує розлуку коханих.

Наступний після ручного риболовлення еволюційний етап – рибалення за допомогою настромлювальних рибальських знарядь –у лемківських говіркахдемонструє назва***рожéн***уфразеологічнозв'язаномулексичному значенні:*трясти́ са як ры́ба на рожні́*‘дуже замерзнути’ [ФСЛГС: 113],*трясти ся як рыба на рожні* ‘дуже сильно’ [ФСЛГ: 200].В. Махек слово *рожен* виводив з **rogъ* ‘ріг’, пояснюючи характерну для південнослов'янських мов форму з*ra-* (макед. *ражен*, серб. *ра́жањ*, словен. *ráženj* ‘рожен для підсмажування м'яса’) як результат подовження *ro-*[ЕСУМ:V, 103]. Це етимологізування видається прийнятним, оскільки ріг упольованої тварини як наконечник настромлювального знаряддяпов'язував прадавнє рибальство з мисливством. Так, у середньополіському говорі назва *рожен* у складі стійких словосполук демонструє метафоричне переосмислення первинного значення ‘загострена палиця для полювання на велику тварину’: *лізти на рожен*‘наражатися на небезпеку’, *перти проти рожна*‘нахабніти’, *проти рожна не попреш*‘перевагасили’, *хоть рожна настав*‘про вперту людину’ [СлДобр2: 148].

Загалом же відоме всім слов'янським мовам слово *рожен* ‘загострений кіл’ науковці розглядають як таке, що задовільної етимології не має; з огляду на паралелізм початкового *ro-/ra-* припускають праслов'янський етимон **oržьn-, *orznį̇o-*з первісним значенням ‘розвилистий кіл’ або ж походження від **razъ, *raziti* з пізнішим зближенням з **rogъ*[ЕСУМ:V, 103].Тут варто відзначити, що в говірках південно-західного наріччя слово *рожéн/ріжéнь* виступає із цілим пасмом вузькоспеціальних значень:ндстр. *рожéн* ‘держак мітли’ [СлШила: 230], карп. *рожен* ‘розколина’ [СлСавч: 79], буков. *ріжéнь* ‘палиця в санях, до якої прикріплюється кіш’ [СБГ: 456] тощо.

У західнополіських говірках мисливсько-рибальсько-«кулінарну» універсаліюрожéн маніфестують семеми ‘загострений кілок на дні ями-пастки’,‘гостра гілка, на яку нанизують рибу’ та ‘загострена гілка, на яку настромлюють сало, коли його печуть на вогнищі’ (*Йавогóн’роскладý, а ти рожнú повирúзуй*) [СлАрк: ІІ, 123]. Матеріально-культурну неподільність первісного поняття «мати загострену палицю – мати їжу» підтверджують розвідки істориків мови. Т. Черниш розглядати значення праслов’янської реконструкції **pekti*та її безпосередніх континуантів починає саме з «кулінарного» семантичного різновиду, а середслів і метафоризованих висловів, покладених дослідницею в основу реконструкції, бачимо такі: *пекти* ‘смажити рибу’ (говірки Українського Полісся) і *пека риба на устата* ‘вимотувати душу кому’ (болгарська мова) [Черниш 2008: 48-49, 63].

Отже,широкозначність назв на позначенняпалиці з розвилкою на кінці розвинулась із синкретичної сутності первісного здобувацтва: крім копання землі, за допомогою загостреної палиці впольовували тварин, яких за допомогою цього ж таки знаряддя підсмажували на вогні або підсушували їхню шкуру.

2. 5. Рибальська лексика у зв’язкахіз лексикою плетіння й гончарства

Самою природою зумовлено, що плетіння з рогози, лозинайбільш характерне дляприлеглих до озер і річок місцевостей, тому середтрадиційних побутових виробів там були переважно рибальські знаряддя й кошики. Плетіння з природних матеріалів, як вважають деякі дослідники,стало ще йпершоджерелом ткацтва і виготовлення кераміки[Саєнко 2014: 215-216].Історики ж мови звернули увагу на спільні для праслов’янської та інших індоєвропейських мов дієслова на позначення господарської діяльності людини, зокрема на праслов’янські**viti*‘вити’ і **plesti*‘плести’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 24], з якими пов’язано виникнення назв плетених рибальських знарядь з верболозу й кінського волосу.

В епоху мезоліту, або середньої кам'яної доби, до рибальства праукраїнськихловців спонукали труднощі в полюванні на тварин, які втікали в ліси й багнисті терени. За висновками вчених, в епоху мезоліту люди вміли ловити рибу в плетені з лози коші [Паїк 1995: 16-17].О. Іліаді, дослідивши систему мотиваційних ознак давнього слов'янського генетичного гнізда, очолюваного коренем **(s)vьr-/*(s)vъr-* з **g-*детермінативом і базовою (вихідною) семантикою 'гнути', 'крутити', висновує: поширення слов'янських назв плетеної з прутиків пастки для риби із цим коренем, а також розмаїття його фонетичної структури, яка відбиває вихідні [*е], [*ъ], [*ь], свідчить на користь самобутності всіх слів, що сягають псл. ****vьržь(a)***, утвореного від імперфектива**vьržati*< **vьrzjati* 'плести' [Іліаді 2000: 61]. Ілюструючи актуальні для реконструкції праслов'янського словника ресурси діалектного мовлення, які «забезпечують збирання докупи розкиданих по різних куточках слов'янського світу стародавніх лексичних елементів», етимолог наводить також приклад українського діалектизму *нерета* і російського *нере́та*<псл. діал. ****nerta*** – похідника із формантом *-ta* від **nerti* ~лит. *nérti*'в'язати, плести', оскільки це рибальське знаряддя сплетене, зв'язане із прутиків, ниток [Илиади 2005: 228].Актуалізацію мотивувального чинника (МЧ) «плетіння, вертіння верболозового гілля» простежуємо всамобутнійсхіднослобожанській назві*ве́ртень*'плетена з лози ставна пастка для риби' (м. Біловодськ Луганської обл.; р. Деркул) [КА].

Дериватологи, аналізуючи конфіксальні утворення праслов'янського етапу розвитку української мови з формантом **o-…-ъ(-ь,-a)*, наводять реконструкцію **ovьržь* 'тенета з прутиків, щоб риба не випливала з рибника', яка разом із типологійно подібними **okolъ* 'кругла загорожа, круг', **omǫtъ* 'ковбаня, вир', **otora* 'апелятивна назва водойми', **oskěръ* 'спис' тощо ілюструє поширеність у праслов'янську добу іменників віддієслівного походження на позначення *реалій довкілля* [Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 40-41].

З огляду на давню систему мотиваційних ознак у творенні назв плетених рибальських знарядь сумнівною видається етимологія назви **vьržь(a)*, яку О. Войцева, спираючись на дослідження польських мовознавців, пов'язує з псл. **vьrxь*, що має засвідчувати «кінцеву форму ставної пастки» [Войцева 2013: 30].

Епохою неоліту датують знайдений у басейні Дністравипалений на вогніглиняний посуд, схожий формою на *вершу*. На думку вчених, його винахід спричинилапередовсім потреба консервації риби, оскільки, засолену в посудині, її можна було зберігати довше [Паїк 1995: 17]. У праслов'янських лексико-семантичних реконструкціях чимало свідчень подібності форми глиняного посуду (а первісно – плетеної ємності, яку потім для міцності обмазували глиною)і рибальських пасток.Порівняймо значення слова *корчáга* – 'глиняна посудина з вузькою шийкою для горілки' в українській мові і 'плетена з верболозу пастка для риби' в російській діалектній<**kъrčaga* 'пристрій згорловиною'<**kъrkъ* 'шия'[ЭССЯ: XIII, 207-208]. Плетені вироби (стіни, загороди, посудини тощо) для міцності обмазували глиною і давні германці, використовуючи для плетива очерет, солому, молоді пагони дерев[Левицький 2008: 54]. С. Сіренко, розглядаючи етнологічні класифікації рибальських знарядь, наводить приклад можливості заміниплетеного рибальського знаряддя гончарним виробом: «У гірських річках Карпат до 40-х років XX ст. у воду ставили глечик із прилиплою до стінок кашею. Уранційоговиймали разом з линами» [Сіренко 2011: 110].

Назву рибальського знаряддя ***ятір*** (<лит. *venteris*; нж.ндстр.***вíнтєр***, ***вєнтєр***<**ventė*'прут' [ЕСУМ: I, 349])А. Непокупний кваліфікувавяк давнє запозичення з литовської мови (що з'явилося задовго до перебування України в складі Великого князівства Литовського). Учений визначив, що назву запозичено східнослов'янськими діалектами до X ст. н. е., у часи існування носового голосного ***ę***, який потім розвинувся в ***я***. Мовознавець підкреслив: на відміну від української російська назва цього рибальського знаряддя має іншу форму – *вентерь*, що свідчить про пізніший етап

запозичення, коли те саме литовське слово *venteris* новий фонетичний устрій російської мови вже не міг освоїти по-старому [Непокупний 1979: 109].

Зв'язок рибальської культури з технологією плетіння надзвичайно міцний. На матеріалі говірок української і російської мов О. Юсікова виділяє в межах лексико-семантичної групи 'плетенаємність' у семантичній структурі назви***кіш (кош)***семеми'плетенийкошик' і 'знаряддя для вилову рибу' на відміну від ЛСГ 'дерев'янаємність', де назва *кіш*функціює як репрезентант семем 'дощатий кошик', 'ящик у млині для насипання зерна', 'кибитка, дощатий кузов воза'. Щодо значення слова *кіш* дослідниця висновує: диференціація семем у своїй динаміці обумовлена впливом позамовних чинників: особливостями побуту й господарювання населення, природними факторами, контактами із сусідніми неслов'янськими народами [Юсікова 2012: 333]. Назву плетеної ємності *кіш (кош)* етимологи виводять з псл. *košь* (<**kosjo*-)<ie. *k*^{u}*as*- 'плетений кошик' [ЕСУМ: II, 451-452].

У східнослобожанських говірках до ЛСГ 'плетенаємність' належить один з лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) слова***сапе́тка***'кошик у вигляді зрізаного конуса без дна, яким накривають рибу в каламутній воді на мілині, дістаючи її потім через менший отвір, який опиняється над водою (с. Кармазинівка Сватівського р-ну Луган. обл. на річці Жеребець, с. Третяківка Біловодського р-ну Луган. обл. на річці Деркул; обидві річки – ліві притоки Сіверського Дінця) [КА]. У загальноукраїнському континуумі рибальська семема є лише окремим складником семантичної структури цього слова, оскільки особливості господарського призначення реалії спричинили постання інших ЛСВ, що демонструють говірки північного наріччя української мови:*сапе́та*, *сапє́та* (зменш. *сапе́тка*, *сапє́тка*) 'лозова корзина з двома вушками для перенесення городини, торфу тощо' [СлЛис: 190], *сапе́тка*'виплетена з лозових прутів великого розміру корзина з двома ручками' [СлАрк: II, 135], також і центральнослобожанські говірки:*сапе́тка* 'плетена надставка на возі, плетений короб' [СлСаг: II, 196].

Етимологи трактують слово ***caném*** як запозичення з тюркських мов: тур. *sepet*‘кошик’, крим.тат. *säpät*‘тесаме’ своєю чергою вважають запозиченням з перської мови [ЕСУМ: V, 179].

Назву *корзи́на*‘кошик’ етимологи пов’язують з псл. **kʲrz̥*-‘плести’, припускаючи спорідненість з лтс.*kurža*‘коробка з дерев’яної кори; кошик з прутиків’ або з лит. *kerg̃ti*‘прив’язувати’, *kárglioti*‘сплітати тин; ткати’ [ЕСУМ: ІІІ, 17].

Схожість технологій виготовляння різногалузевих знарядь праці й відповідно етимонна спільність назв зі сфери плетіння, гончарства, рибальствапов’язанііз синкретизмом осілого (відтворювального) господарювання, що поступово замінювало собоюпривласнювальне природокористування як єдине джерело життєзабезпечення. Так, уже згадувана реконструкція**vьržati* ‘плести’, від якої походить назва плетеного рибальського знаряддя *верша*, співвідносна з литовським дієсловом *veržti* ‘зв’язувати, стискати’ [ЕСУМ: І, 362]. Значення ‘стискати’ наближає нас до розуміннявнутрішньої форми назви плетеного рибальського знаряддя ***скрипка***в центрально- й східнополіських говірках:«стаціонарна пастка з лозових «дубців» для підльодного ловлення риби, яка зовні нагадувала коритце, більша частина якого була конусоподібною і суцільною, а друга (менша) – виплетена лише до половини»[Глушко 1999: 19-32]. Порівняймо ще в середньополіських говірках: *кр’іпен’*‘обруч, що вставляється в *кошель* (виплетений з лика кошик)’ [ГЧЗ: 352]. «Етимологічний словник української мови» під реєстровим словом *скрипи́ця* подає споріднені слова *скри́пки* ‘блочки у ткацькому верстаті, на яких висять і по яких піднімаються й опускаються ниченици’, *прискри́пати* ‘притиснути, здавити’ тощо, які мають паралелі зокрема в чеській мові: *skřipnouti*‘стиснути, затиснути’, *skřipec*‘пристрій для затискування; прищепка; капкан, блок у ткацькому верстаті’. Етимологи вважають більш природним розвиток значень від ‘розщіп, щось розколене’, у зв’язку з чим словесне гніздо виводиться й від ієє. **sker*-‘різати, колоти’ [ЕСУМ: V, 287-288].

Рештки приручених коней знайдено в Україні біля села Дерiївка в межиріччі Дніпра й Південного Бугу. Їх датують 4 тисячоліттям до н. е. – часами існування середньостогівської культури [Палій 2015: 11]. Із цього часу можна почати відлік поступового оволодіння навичками плести***волосі́нь***<**volsъ* із кінської гриви чи хвоста.У говірках української мови:*волосі́нь* ‘кінська волосина; довші нитки овечої вовни’, *волоса́нь* ‘кінська волосина’, *волоса́н* ‘кінський хвіст’ [ЕСУМ: І, 420]. Саме з цього значення розвинулося вторинне ‘***рибальська плетінка, до якої прив’язуютьгачок***’.Погляньмо на опис цієї прадавньої реалії в усмішці «Щука» Остапа Вишні (П. Губенка):«Тоді ще капронів ми не знали, а самі леску плели з кінського хвоста. В степових коней, що в табунах довго ходили, добрячаволосіньбула –міцна, замашна і у водінепомітна» [Вишня: 263].

Отже, природні умови буття на теренах України – споконвічні людські поселення поблизу озер і річок – зумовили розвиток такого способу виготовляння господарських і промислових знарядь, як плетіння їх із гнучкого гілля прирічкових і приозерних рослин.Зв’язок рибальської культури з культурою плетіння відображають передовсімпраслов’янські лексико-семантичні реконструкції **vьržь(a)*‘плетене риболовецькезнаряддя’,**ovьržь* ‘тенета із прутиків для утримуванняриби’;**košь*‘плетенийкошик’ > укр. *кіш*‘тесаме’ і ‘знаряддя для вилову риби’; **kʰr̥z-*‘плести’ > укр. *корзина* (яку використовували і як рибальське знаряддя). Цей зв’язокпростежуємо ів позамовному аспекті (уреалемному плані), а саме у використовуванні плетених виробів хатнього вжитку для ловлення риби:*кошиків* (згадаймо принагідно приказку *Хоч риби нема, нате вам кіш на рибу* [Номис: №4770]), *сапето́к*<(тур. *sepet*‘кошик’) тощо.

Зв’язок рибальської сфери з гончарним промислом засвідчують археологічні знахідки – плетені ємності, які можна було використовувати для рибальства, а в разі обмазування їх глиною – як посуд: укр. *корча́га*‘глиняна

посудина’,рос. діал. ‘плетена з верболозу пастка для риби’<псл. **kъrčaga* ‘пристрій згорловиною’.На сучасному етапі етнологизасвідчують способиловлення риби за допомогою гончарного виробу.

2. 6. Взаємозв’язок рибальської і скотарської лексики

У другій половині VI тис. до н. е. в межиріччі Дністра та Бугу починає утверджуватися землеробство й скотарство [Бунятян 1999: 107]. Становлення відтворювального господарства стало новим етапом і в удосконаленні технологій рибалення. Еволюційний зв’язок стародавнього скотарського й рибальського назовництва відбиває українська назва*котéць* ‘очеретяна загата у вигляді майже зімкнутого кола, поставлена у воді, щоб ловилась риба’ та її численні відповідники в південнослов’янських мовах [ЭССЯ: XI, 214-215].Генетично рибальський *котéць* входить до архетипу **kotьcь* (<**kotъ*)із первинним значенням ‘закута для тварин’ і головною семантичною рисою ‘внутрішній, увігнутий кут’ [ЭССЯ: XII, 71, 76].Як припускають етимологи, первинно це була не загорода, а різновид землянки, про що свідчить близькість доіран. *kata*-‘підземне приміщення’ і той факт, що давні слов’яни жили переважно в землянках [ЭССЯ: XI, 211]. Заслуговує на увагу й етимологія Л. Куркіної, у якій мовознавецьпсл. *kojec*(результат видозміни форми *kociec*;порівняймо зукр.*котéць*‘комишева загата для ловлі риби’, *кутíць*‘клітка, огорожа для свиней, овець’)виводить із псл. **kojiti*‘заспокоювати’ [ЕСУМ: II, 492].Загалом жепобутування назви*котéць*із широким значенням (закути для утримання тварин, загати для ловлення риби тощо)упівденнослов’янських мовах підтверджує історичні дані про поширенняв кінці VI–Vтис. до н. е.землеробсько-скотарського господарства Балкан на землі межиріччя Бугу й Дністра. Наявність у говірках українських Карпат назв *кутúнец*, *кутúц* зі значеннями ‘обгороджене місце в стайні для свиней’, ‘обгороджене місце для гусей’, ‘обгороджене місце для ловлі риби’та їхніх румунських (*cot'et,cot’eit*), молдавських (*ko'tec*, *kótec*) і

угорських (*kətrec*) відповідників[Ганудель 2001: 160] також засвідчило, що між говірками південно-західного наріччя української мови й південнослов'янськими мовами Балкан існують спільні елементи праслов'янського походження. Так само значення назви*ти́рло* 'місце, де нереститься риба' в українській мові є вторинним від відомого всім балканським народам значення 'стійло для худоби на віддалених вигонах' [ТМС: 626].

В. Сімонок справедливо називає запозичення «однією з форм освоєння досвіду, зокрема досвіду народів, з якими інший народ перебуває в контакті», при цьому наголошуючи: «Питання контактів, незважаючи на його нібито очевидну простоту, складне хоч би через різноманітність і багатоаспектність таких етнічних контактів українців, їхніх предків з різними народами у різних напрямках – схід, захід, південь, північ [Сімонок 2014: 251].Свого часу Є. Мотузенко дійшов висновку: серед української нижньонаддністрянської риболовецької лексики дуже багато назв, які генетично споріднені з російськими й семантично їм тотожні (такі назви дослідники засвідчили в мовленні рибалок Дунаю, Дону, Волги, Каспію тощо), а цей факт засвідчує прадавністьсхіднослов'янської рибальської лексики та актуальність її вивчання в діахронному аспекті (розрядка *Р. М.*) [Мотузенко 2006: 222].

З огляду на специфікуслов'яно-романськогокультуромовногорибальсько-скотарського ареалу межиріччя Бугу й Дністра принагідно зазначаємо: в аспекті міжмовної взаємодії досліджувати лексичні запозичення з української в інші слов'янські та неслов'янські мови так само важливо, як і традиційно вивчати запозичену лексику в українській мові. Прямо чи опосередковано до такої думки підводять міркування авторитетних мовознавців. Автор відомих праць зі слов'яно-східнороманськихмовних контактів С. Семчинський ще в другій половині минулого сторіччя висловлював занепокоєння поверховим описом слов'янського елемента в етногенезі румунського народу, недооцінкою ролі

слов'янських говірок у формуванні румунської мови [Семчинський 1973: 58]. У своїй типології взаємодії мов за напрямком дії (впливу) та рівнем мовної системи, на якому відбувається взаємодія, мовознавець виокремив «обопільний вплив на різних рівнях» і проілюстрував цей тип саме прикладом взаємодії мов східних романців і слов'ян у період їхнього співжиття із засвідченими наслідками цієї взаємодії на всіх мовних рівнях. Ащодо типів однобічного впливу на одному чи на різних мовних рівнях С. Семчинський застерігав від спрощеного розуміння «однобічності», оскільки «в процесі взаємодії мов активною буває не тільки мова, що здійснює вплив, а й та, яка зазнає іншомовного впливу» [Семчинський 1988: 275].Так само заслуговує на увагу підхід Г. Халимоненкав його дослідженнях інших споконвічних мовнихзв'язків –тюркського-слов'янських, в основу якого мовознавець поклав «принципове теоретичне положення про неподільну єдність етногенези народу, його історичного буття й динаміки розвитку мови, *включаючи запозичення*» (курсив *Р. М.*) [Халимоненко 1996: 4]. І хоча в цьому контексті йдеться про тюркський елемент лексико-семантичної системи української мови, важливою є думка науковця про помітну роль у певні історичні періоди життя народу запозиченої лексики як термінологічної в деяких тематичних групах активного словника [тс: 6].

Спираючись на застереження С. Семчинського не розуміти спрощено однобічність мовного впливу й на відзначений Г. Халимоненком термінологічний статус лексичних запозичень на певних історичних етапах розвитку мови, варто говорити вже не про обопільний чужомовний елемент у лексико-семантичних системах мов, що взаємодіють, а про існування багатовікового мовного казана з різноманітними проявами його складників (українсько-румунського, українсько-тюркського тощо) в різні історичні періоди.

Тому важливо досліджувати рибальські українізми в іномовному просторі [Міняйло 2020б], використовуючи метод пояснювального опису цих мовних одиниць через ареальні й генетичні зв'язки та окремі факти

позамовної дійсності, як-от через взаємозв’язокрелій рибальської і скотарської культур.

В «Етимологічному словникові української мови» чотири різні статті з вокабулою*ґалаґа́н* є саме тим прикладом слів, «етимологічний зв’язок між якими вже безпосередньо не усвідомлюється», тому їх розроблено «в окремих статтях, причому глибока етимологія з залученням відповідників з інших індоєвропейських мов подається при якомусь одному з них…» [ЕСУМ: І, 8].Проте до розуміння втраченого етимологічного зв’язку наближають дані діалектних словників української мови.Наприклад, зафіксований О. Горбачем південнобуковинськийпрофесіоналізм*ґалаґа́н*‘дзвінок у корів’ (*ґалаґа́нитзлеге́н'ка*) [Горбач: 142] можна пов’язати як із *ґалаґа́н*‘великий мідний горщик; мідна монета’ (назву, можливо, пов’язану з тур. *kal*‘плавлення металів; очищене золото і срібло’, так і з *ґалаґа́н*‘поплавок у рибальській сітці’(можливого утворення від невідомого тюркського слова, що має спільну основу з тат. *калку*‘підніматися, спливати, випливати, виходити на поверхню (води)’)[ЕСУМ: І, 456]. Це видається можливим як з огляду на матеріал, з якого виготовляють коров’ячий дзвінок (мідь), так і з огляду на форму знаряддя (щось нанизане на мотузку). Та й функційне призначення рибальського і скотарського знарядь певним чином збігається – сигналізувати про місцеперебування об’єкта: сітки з рибою у воді, тварини на пасовищі.

Зв’язок рибальської і скотарської лексики простежуємо у внутрішній формі церковнослов’янізма*áîäе́öú*, витлумаченого ПамвоюБериндою як ‘остень, чим воли поганяють’[Лексіконъ 1627: 187]. Ураховуючи те, що словом *остень* називають рибальське знаряддя, яким *б’ють* рибу, маємозразок метафоричного перенесення за функційною подібністю: гострі роги великої худоби >гострі «роги»рибальських остів> биття «рогами».Рибальські семантеми спільнокореневого деривата наявні в діалектах південно- й західнослов’янських мов. Так, на підставі аналізу

семантико-словотвірної еволюції праслов'янських діалектних девербативів І. Нечитайловисновує: «Упівденнослов'янському ареалі семантичний розвиток міжмовних праслов'янськихдіалектизмів мотивується дієслівними основами, які можна віднести до ЛСГ впливу та стану. Результатом цього розвитку від праслов'янського часу стало утворення ЛСГ віддієслівних імен на позначення переважно об'єктів і суб'єктів дії, а також місць дії та ознак за дією (болгарські й македонські, сербські й хорватські діалекти)» [Нечитайло 2012: 16]. Дослідниця наводить приклад праслов'янського віддієслівного іменника **bodarь<*bosti, *bodǫ*, якому в частині кашубсько-словінських діалектів відповідає назва *bodarze* 'вила, які застосовують під час рибалення', а в частині сербських і хорватських діалектів – *бо́да̄р* 'сітка, засіб ловити рибу' поруч із ЛСВ 'рогата худоба (самець), що б'ється', унаслідок чого внутрішня форма слова на позначення сітки постає як образ дірявого (проколотого) полотна [Нечитайло 2011а: 222].

Отже, рибальсько-скотарські лексико-семантичні паралелі зумовлені передовсім утвердженням у другій половині VI тис. до н. е. в межиріччі Бугу й Дністра слов'яно-романського культуромовного ареалу скотарів як господарників відтворювального типу життєзабезпечення,професійну мову яких у зв'язку із професійною мовою рибалок простежуємо в лексико-семантичних реконструкціях ідіалектизмах.У деяких рибальсько-скотарських назвах спостерігаємосутність тогочасної метафоричноїномінації.

Висновки до розділу 2

Аналіз рибальських матеріально-культурних реалій в історичній послідовності спільно з діахронійним дослідженням рибальських найменувань вможливлює відновлення первинного значення слів і джерел їхнього походження.

Археологічні пам’ятки різних епох засвідчили споконвічне існування рибальства на теренах України. Дослідження рибальських артефактів дало змогу реконструювати будову та способи застосовування прадавніх рибальських знарядь, зв’язок матеріально-культурного світу рибалок з матеріально-культурним світом прадавніх мисливців, скотарів та інших здобувачіві господарників.

На теренах України рибальству здавна сприяли зручні географічні умови більшості регіонів. Так, аналіз артефактів матеріально-культурного комплексу юхнівської культури засвідчив доволі високий рівень промислового рибалення в Середньому Подесенні часів ранньої залізної доби (VI – II ст. до н. е.).

Аналіз археологічних артефактів з мовними реконструкціями вможливив відтворенняспособів виготовляння й застосовування рибальських знарядь настромлювального типу (з наконечником із загостреної кістки) і засвідчив синкретизм матеріалознавчої (кістка) і тактильної (гостра) мотивацій.

Дослідники постійно наголошують, що в прадавньому суспільстві людина була набагато міцніше пов’язана з довкіллям ітому мала багатий лексикон для відображення природних реалій, який (особливо фразеологічні його засоби) далеко не весь реконструйований.

Аналіз лексико-семантичних реконструкцій сфери рибальства дав змогу деталізувати семантику рибальських найменувань і встановити найважливіші принципи стародавніх номінацій: для іхтіонімів – через відображення в назві дохристиянських міфологічних уявлень про Світове дерево, за тактильними відчуттями; для назв рибальських знарядь, крім матеріалу, з якого їх виготовляли, ще за способом виготовляння (вити, згинати).Для іхтіонімів у реконструкціях, що сягають індоєвропейської доби, відзначаємо семантичні моделі: «риба, що тілобудовою нагадує змію», «риба, від якої на руках залишається клейка, в’язка речовина». У балто-слов’янських лексичних

паралелях простежуємо звуконаслідувальну мотивацію іхтіонімів, прадавні основи ономатопеїчнихзвукокомплексів.

Аналіз семантичних дериватів засвідчив: стародавні принципи рибальської номінації ґрунтувалися на комплексних уявленнях, на суміжності елементів звукового, зорового і тактильного відчуттів. Очевидно, саме комплексні уявлення в мотиваційній основі найменування зумовили семантичну контамінацію праслов'янськогоіхтіоніма**esetrъ*, що його етимологи пов'язують із кельтською назвою великої риби і грецькою назвою гостротілої (гостроконечної) риби.

Балто-слов'янські лексико-семантичні паралелі вможливили розуміння ономасіологічної природи назви *невід (невод)*, етимологічне значення якого 'те, що ведуть' ускладнене табуюванням слова. На прикладі праслов'янської лексико-семантичної рибальської реконструкції **lěsa (*lěska)* спостерігаємо процес затемнення первісної семантичної мотивованості слова, спричинений зникненням такого способу господарювання, як підсічне землеробство.

У праслов'янську добу матеріалознавчий принцип номінації все більше поступається принципові номінації через спільний спосіб виготовляння рибальського знаряддя.

Поза сумнівом,праслов'янська лексико-фразеологічна парадигма була розвинена в образно-метафоричному плані. Так, у семантичній структурі діалектного іхтіоніма*болень*і загальновживаного *жерех*простежуємо актуалізацію семи 'велика (риба)' як прояв засадничої неподільності риби і водної стихії в міфологічній картині світу праукраїнців.

В окремих діалектних назвах рибальських знарядь простежуємо їхній генетичний зв'язок із назвами первісного ловлення риби руками, а також за допомогою ніг. Експресивно звукова генеза назв ручного (і за допомогою ніг) риболовлення певним чином продовжилася в назвах інструментівзнаряддєвого рибальства (*бовтало, топтуха, хватка* тощо). Існування прадавнього способу видобування (викопування) риб із пористого ґрунту водойми засвідчує словотвірне гніздо рибальських похідників з

вершинним дієсловом*рити*(< псл. *ryti*<ієв. *rūti*).Інший спосіб споконвічного на теренах України ручного риболовленнявідображаютьпохідники, що сягають праслов'янської реконструкції **pečera* – назви, що дістала таке позначення саме як використовуваний з конкретною метою об'єкт: *печерування раків, миньків* тощо.

Давньоукраїнська мова успадкувала з праслов'янської дієслова на позначення заволодіння рибою швидкими рухами рук. А утворена в українському діалектному континуумі на базі дієслова *лапати*'ловити рибу руками' абстрактна назва *лапавка* засвідчила входження цього найменування беззнаряддєвогориболовлення до продуктивного віддієслівного словотвірного типу назв опредметненої рибальської дії на *-к(а)*.

Аналіз екстралінгвальних чинників свідчить, що «лапання» риби усталилося на тих теренах України, де річки виходять на рівнину і швидкість течії падає (Західне Побужжя, рівнинна частина Подніпров'я). Спеціалізація (звуження значення) назви *лапати* як допоміжної дії під час знаряддєвого рибальства засвідчило історичну тяглість слова з усуспільненням його у складі фразеологізмів (*Перед сітьов риби не лапай!*'непоспішай' тощо).

Стійкі діалектні вислови-професіоналізми*іти на мацаки*, *іти на лапавкує* органічними видовими найменуваннями загальновживаного гіперонім*аіти на риболовлю*.

Генетичний зв'язок рибальства з мисливством передовсім простежуємо в дієслівній реконструкції **jьmati (*jęti)*'хапати, брати'та її похідниках. А в стійкій евфемістичній словосполуці *імити дівку* (= *імити рибу*) спостерігаємо архетиповий образ риби як молодої дівчини на виданні. У складі фразеологічних одиниць в українських говірках метафоризовано назву знаряддя настромлювального типу *рожен*, широкозначність якої зумовлена синкретичною сутністю первісного здобувацтва.

Упраслов'янських лексико-семантичних реконструкціях із коренем **(s)vьr-/*(s)vъr-*'гнути', 'крутити' (**vьržь(a), *ovьržь* тощо) бачимозв'язок рибальського промислу з ремеслом плетіння з верболозу, а з гончарством –

у назві *корчага* на позначеннясулії, виготовленої обмазуванням глиноюплетеної з верболозу ємності на взірець рибальської верші. Синкретизм рибальського промислу і гончарського ремесла засвідчує й спостережена етнографами можливість заміни в українському географічному континуумі плетеного рибальського знаряддя гончарним виробом (глечиком із прилиплою до стінок кашею).

Еволюцію рибальського промислу у зв'язку зі скотарствомпредставляє назва *котець* (< псл. **котьсь*) на позначення закути для утримування тварин і загати для ловлення риби, назва *тирло* на позначення місця випасу худоби і місця нересту риби.

В аспекті контактів праукраїнців з неслов'янськими народами відзначаємо багатовікову взаємодію етносів з утворенням специфічної рибальської лексики, що виявляється в лексико-семантичних паралелях.

РОЗДІЛ 3. Семантико-словотвірна структура найменувань рибальської сфери

Ще на етапі становлення ономасіології Г. Шухардт у пошукові закономірностей розвитку семантичної системи мови наголошував на необхідності створення історії слів-речей, де підпервинною по відношенню до слова річчю учений розумів і предмети, і дії, і стани [Шухардт 2003: 201].Рибальський промисел, охоплюючи найрізноманітніші об’єкти, процеси та явища, також зумовивкомплекс найменувань:як однослівних, так і таких, що мають структурукількаслівну (словосполучення) та багатослівну (речення).Ці різноструктурні найменування, якми вже пересвідчилися на матеріалі лексико-семантичних реконструкцій,потребують дослідження «в напрямі залежності номінаційних процесів від духовної культури, традицій, звичаїв і умов життя народу» [Селіванова 2008: 140].І. Голубовська серед основних принципів, що сприяють адекватній вибірці слів-культурних концептів, виокремлює принцип їхньої високої словотвірної розробленості і принцип поширеності в межах фразеологічних одиниць мови [Голубовська 2010: 401].

Структурну розмаїтість рибальських найменувань продемонструємо на прикладі синонімно-гіпонімної парадигми з вершинною назвою *карáсь*‘невеликапрісноводнарибародиникороповихмідно-червоногоабосріблястогокольору [СУМ-11: IV, 101].

Таблиця 2. Синонімно-гіпонімний ряд з вершиною ***карась***

Синоніми		Гіпоніми	
однолексемні	аналітичні	однолексемні	аналітичні

пд.черніг.***балам у́т***[КА] МЧ: водить поплавець у різні сторони	іхтіономен***карась звичайний***Carassius carassius L. [Фауна України1983: 211]; загальноукр. ***карась круглий***[Фауна України1983: 211]МЧ: має круглясте тіло; слоб. ***карась со́рний*** МЧ: карася ловлять багато, ітомуулов не вважають особливо цінним [КА]; слоб. ***Така риба, як карась, на хріна вона здалась!***(узвичаєний іронічно-зневажливий коментар щодо пійманих карасів) [КА]	слоб.***гиркýша***[КА] МЧ: м'ясогірке на смак	–
		слоб.***лаврýшки*** (тільки у множині) 'дрібнікарасі' [КА] МЧ: можливо, за схожістю з лавровим листом	–
слоб.***бýцик*** [КА] МЧ: має широку спину		слоб.***ля́поть***'крупнийкарась' [КА] МЧ: голосно «ляпає» і схожий на лапоть	–
закарп. ***підрийок*** [Фауна України1983: 211]; МЧ: *риється* в мулі ***муловик*** [Білоусенко, Німчук 2002: 66] МЧ: рується *в мулі*		слоб.***мети́с***'карасьсріблясто-чорногокольору' [КА]	–
		цн.слоб. ***сіня́к*** [КА] МЧ: наближається до синього кольору	–
слоб. ***ратазе́й***(іронічн		карп.***циганька***' карасьсрібляст ий (Carassiusauratus L.)' [Турянин 1982] МЧ:	іхтіономен***карась сріблястий***Carassiusgibelio Bloch [Риби родини коропових (Cyprinidae) водойм України: 17]; слоб. ***карась***

о) [КА] МЧ: широко роззявляє пащу закарп. ***тріскач***[Фауна України 983: 211] МЧ: ?		незвичнояскравий колір	***серебристий*** [КА]; слоб. ***карась білий***‘карасьсріблястого кольору’[КА]
–	загальноукр. ***карась золотий***[Фауна України1983: 211]	–	загальноукр. ***карась золотистий***[Фауна України1983: 211]; слоб. ***карась красний***‘карасьмідно-червоногокольору’ [КА]; карп. ***циганська риба***‘карась, у якого забарвлення «мідно-руде або червонувато-золотисте, плавці червоні» [Турянин 1982].
–	–	–	слоб. ***карась луговúй*** МЧ: «пасеться» по заплавних луках [КА]
–	–	–	слоб. ***карась річковúй*** МЧ: водиться в річці [КА]
–	–	–	слоб. ***карась ставкóвий*** МЧ: водиться у ставку [КА]

Різноструктурність рибальських найменувань, безумовно,породжена«нелінійністю мотиваційної бази» цих одиниць (за

О. Леонтьєвим)[Селіванова 2008: 150]. Як зазначає О. Селіванова: «Увага номінаторів у процесі найменування може бути сфокусована на пропозиції, асоціативно-термінальній частині концепту, його оцінці (модусному компоненті) або одночасно на кількох фрагментах структури знань про позначене» [тс: 151].

Наприклад: у рибальській мовній картині світу *гачок* – це не просто загнутийметалевий стрижень із загостреним і зазубреним кінцем. Визначальнаознака цього знаряддя (його сутність) –‘призначений бути проковтнутим рибою’. Саме цієї ознакою зумовлено постання в слобожанському говорі словотвірних синонімів на позначення дрібного гачка:*глоту́н* (с. Новобіла Новопсковського р-ну Луган. обл.), *заглоту́шка* (с. Микільське Міловського р-ну Луган. обл.), *проглоту́шка* (у багатьох населених пунктах Східної Слобожанщини) [КА].

Суто рибальське призначення звичайної палиці – *пужа́ти рибу*, як у східнослобожанських говіркахназивають допоміжну дію під час рибалення, визначило твірну основу інструментального суфіксального деривата *пужа́ло*‘палиця, якою заганяють рибу в сітку’ (с. Містки Сватівського р-ну Луган. обл.)[КА]. У нижньонаддніпрянських говірках йому відповідає назва *гони́ло* [СлЧаб: І, 242] <*гна́ти рибу*.

Отже, у пошукові закономірностей формування лексико-фразеологічної парадигми рибальства визначальним є встановлення мотивувального чинника [Міняйло 2013б] кожного найменування і ширше – їхніх мотиваційних типів.

Досліджуваний матеріал уповноважує дати визначення запропонованим термінам або запропонувати свою дефініцію вже чинним.

Мотиваційна основа – реалія чи явище довкілля.

Мотивувальний чинник – визначальна із комплексу усвідомлювальних ознак реалії сутність, що спричинює утворення назви.

Мотиваційний тип – поняттєво-сутнісна структура, що може об’єднувати деривати різних словотвірних типів, але з тим самим

словотвірним значенням, а також включати аналітичні номениі фразеологізми з тим самим мотивувальним чинником (або з одним із можливих для цього мотиваційного типу).

Проілюструємо доречність запропонованих термінів та їхніх дефініцій на прикладі мотиваційного типу назв риболовецької сітки за розміром вічка. Систему назв виокремленого мотиваційного типу формують чотири мотивувальні чинники:1) числове вираження діаметра вічка в міліметрах: *сімйо́рка,десятка* тощо;2) кількість пальців, які можна просунути у вічко риболовецької сітки:*перстовка*, *двоперстовка*, *сєть на три персти́* тощо; 3) вид риби, розмір якої призводить до її обвічковування (зачіпляння за зябра):*ка́мбальна сітка*, *карасьо́вка*, *плотвя́нка* тощо; 4) вигляд сіткового полотна на просвіт сонця: *густа́ сітка*, *сліпа́ сітка*, *прозірна́ сітка* тощо.

Український рибальський лексикон є відкритою динамічною системою передовсім завдяки словотворенню, яке має «першорядне значення як сфера мовної дійсності», як система семантичних і формальних показників, що поповнює словниковий склад української мови новими лексичними одиницями [Сучасна українська літературна мова 2002: 227]. Досліджуючи похідні слова, які позначають предмети, ознаки, дії, ми встановлюємо зв’язок між цими предметами, ознаками, діями – тобто внутрішню форму найменувань [Сікорська 2000: 6].

3. 1. Суфіксальна деривація – основний спосіб творення рибальської лексики

Мовознавці повсякчас наголошують на тому, що вивчання лексичної семантики в деривaційному аспектіне втрачає актуальності. Так, аналізуючи здобутки української ономастики, М. Торчинський відзначає, що «основними критеріями, на яких ґрунтується значна частина ономастичних студій описового характеру і які не викликають суттєвих заперечень у дослідників, є

насамперед спосіб творення, мотивація і семантика твірної основи (тобто етимологія)» [Торчинський 2013: 224].

Актуальний і визначений у другій половині ХХ ст. метод словотвірного моделювання, якийвід інших прийомів досліджування лексики«відрізняється тим, що одночасно враховує як структуру й семантику окремих лексичних одиниць – членів системи, так і систему організації лексики загалом [Степанова 1968: 147].

До того ж семантична структура рибальських дериватів, як свідчать наші спостереження, значною мірою залежить від смислового навантаження словотворчих афіксів. Про це доречно згадано й у відомій книзі «Мова. Культура. Пізнання» А. Вежбицької, коли вчена розмірковує про величезне функційне навантаження т. зв. зменшувальних суфіксів. А. Вежбицька наголошує на тому, що семантика цих суфіксів (як і семантика інших пов’язаних із ними морфологічних засобів) ніколи не була предметом глибокого вивчення, а«ярлики на кшталт‘зменшувальний’ або ‘збільшувальний’, які можуть бути корисними як покажчики на певні сфери значень, виявляються зовсім непридатними як інструмент серйозного семантичного аналізу» [Вежбицкая 1996: 89].

Н. Бойко і Т. Хомич, дискурсивно інтерпретуючи експресивну семантику лексичних одиниць на формальному й значеннєвому рівнях, також відзначають потенціал експресивних суфіксів, які «не лише беруть участь в утворенні нових слів, але й можуть змінити свій статус чи модифікувати ієрархію емотивних і оцінних сем» [Бойко, Хомич 2018: 41]. «Одні й ті ж демінутивно-мейоративні суфікси, – висновують дослідниці, – можуть виражати як об’єктивну дрібність (зменшеність) без указівки на експресивні семи ‘ласка’, ‘пестливість’ тощо, так і суб’єктивні (позитивні) інтенції мовця щодо предмета думки» [тс: 42]. У монографії Н. Бойко і Т. Хомич серед ілюстративного матеріалу наведено і приклади похідних рибальських експресивів із художнього дискурсу, як-от *коропиcько* – зі збільшено-пейоративним значенням загального плану, *рибаха* – із поєднанням

семантики згрубілості (збільшеності) із пейоративною оцінкою й передаванням фамільярно-зневажливого ставлення до предмета думки [тс: 55, 56]. Н. Клименко в аспекті демінутивності як реального або сприйманого органами відчуття зменшення, малості (*карас-ик*) згадує античний термін *гіпокористичність*, «пов'язаний із давньогрецьким дієсловом ὑποκορίζομαι – казати про щось з любов'ю, ніжністю» [Клименко 2017: 29-30].

Дослідження чеських лінгвістів привертають увагу до структурно подібних іменникових дериватів:*lov-ec*і *lov-išt(ě)*, у яких «іменний суфікс кожного разу втілює різну частину цієї структури», оскількив назвах«діяча типу *lovec* суфікс є мікровалентною реалізацією одного з актантів твірного дієслова, а саме актанта зі семантичним значенням Агента»; *lovení* – внутрішня структура якого «є результатом синтаксичної деривації (процесуальний іменник)», який успадковує «всі актанти твірного дієслова», на противагу іменникові*lov*з реалізованою лексичною деривацією, до якої П. Карлік відносить назви діяча, об'єктів дії, місця, інструментів, результату дії, які успадковують лише деякі деякіактанти твірного дієслова або взагалі жодного [Антоненко, Паламарчук 2009: 47].

Отже, постає нагальна потреба розробити механізми якісного семантичного аналізу суфіксальних рибальських дериватів: іхтіонімів, назв промислових знарядь (nominainstrumenti), назв виконавців професійних дій (nominaagentis), назв опредметнених дій і процесових понять тощо.

Звісно, склад української рибальськоїлексикивдіахронійномувимірі та загальнотериторіальному просторіформували йконфіксальні деривати:лемк. *нарыбок* 'молодий приплід у риб' [СлПирт: 191] <псл. **narybъkъ* 'молода риба для розмноження' [Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 46],*підку́жник* 'кінець мотузки, до якої прив'язують «ку́гу» (поплавець)' [Василенко 1902: 188],діал. *на́кісток*'пір'їнка в поплавку' [ЕСУМ: IV, 32],лемк. *од'язок*'пов'язана з язом бокова загата' [ЕСУМ: VI, 537], діал. *суя́трик*'частинаятера'[ЕСУМ: I, 443], одес. *підкри́лко* 'стіна ятера

завдовжки до 7 м, яку виготовляють з *матýли*’ [СУГО: 154],*підка́менщик*‘бабець, Cottus L.’[ЕСУМ: IV, 391],сх.слоб. *підсо́мик* [п·ід|сом·ік] ‘недорослийсом’ (с. НоворозсошНовопсковського р-ну Луган. обл.) [КА],сх.степ. *підлє́щик* [п·ід|л’еш·ч’ік] ‘недорослийлящ’ (смт Нижній НагольчикАнтрацитівського р-ну Луган. обл.) [КА], *безри́б’я* ‘відсутність або недостача риби’ [СУМ-11: I, 144] тощо. Із наведених прикладів можна дійти висновку, що конфіксальним способом утворено передовсім назви на позначенняпов’язаної з основною додатковоїдеталі в конструкції рибальського знаряддя та назви на позначення недорослої риби певного виду (породи). Особливістю таких похідників є те, що на відміну від суфіксальних утворень вони здебільшого не переходять до складу інших лексико-семантичних груп, залишаючисьу складі ЛСГ «Назви рибальських знарядь» і ЛСГ «Назви риб» як відповідні лексико-семантичні підгрупи. Тобто конфіксальні деривати не творять принципово нових поняттєвих сутностей і не є визначальними для встановлення продуктивних мотиваційних типів рибальських найменувань.

Уважаємо за доцільне розпочати з досліджування особливостей семантики суфіксальнихіхтіонімів, оскількириба була об’єктом життєзабезпечення задовго до того, як оформилося поняття суб’єкта професійної діяльності, співвідносне зі словами*ловьць* ‘мисливець, рибалка’ [СлСрезн: II, 40],*рыбарь* ‘рибалка’ [СУС: 223] тощо. І на сьогодні назвириб у всеслов’янському континуумічи ненайбільшдосліджена частина лексики рибальської сфери.Етимологічні розвідки В. Усачової і В. Коломієць довели, щопраслов’янськихназвриб, якібулибспільнимидлявсіхслов’янськихмовчиїхньоїбільшості, десь близько двадцятивосьми. В іншихвипадкахетимологічноспорідненіназвириб трапляються лишевпевнихчастинахслов’янськихмов. В. Коломієцьсправедливо вказувала на труднощі визначеннясемантичноїмотиваціїтаетимологіїзагальнослов’янськихназвриб, оскільки через часту міграцію переселенці натрапляли на досі невідомі види

риб і були змушені використовувати назви риб, запозичені в інших народів чи з інших місцевостей, а також створювати нові назви чи переносити назви одних видів риб на інші. Тому конкретні значення назв риб найменш чітко усвідомлює більшість носіїв мови [Коломиец 1978: 3].Серед слов'янського шару праслов'янської лексики історики мови розрізняють етимологічно ізольовані слова (без установленої етимології) і праслов'янські лексичні новотвори. Зв'язок етимологічно ізольованих слів з іншими словами праслов'янської мови або зі словами якої-небудь іншої мови з певністю не визначений, як-от в іхтіонімах **ščuka* і **окипь*.

У говірках української мови для рибальської номінації словотвірний потенціалсуфіксів досить широкий. Наприклад, за допомогою суфікса-*иц(я)*від іменникових, прикметникових і дієслівних основ утворено назви риб, що мають протиставні семантичні відтінки: риба великого розміру (закарп. *головатыця*'лосось дунайський HuchohuchoL.'[Владыков 1926: 85]), середнього (закарп. *бочиця*'краснопіркаScardiniuserythrophthalmusL.'[тс: 53]) і малого (закарп. *попадыця*'гірчакRhodeussericeusPallas'[тс: 75-76],нж.ндпр. *бі́блиця* 'дрібна біла риба, плітка,Rutilusrutilus' [СлЧаб: I, 81]); родова й видова назва самиці (нж.ндпр. *кашниця* 'самка осетра' [тс:II, 159]) і суто видова (нж.ндпр. *коропи́ця* 'самка коропа' [тс:II, 203]); збірна назва дрібної риби(буков. *бе́глица*, збірне, 'всяка дрібна риба' [СБГ: 28]) і одинична(закарп. *гурчиця*,*го̂рчиця*'гольянPhoxinusphoxinusL.' [Владыков 1926: 51, 53], буков. *нересни́ца*, *нарисни́ца* 'дрібна мілководна риба' [СБГ: 28, 331], гуцул. *нересни́ця* 'вид дрібної риби' [СГГ: 132]) тощо.Привертає увагу іхтіонім*попади́ця*'гірчак', затемнений в аспекті семантичної мотивації, алеетимологічно, поза сумнівом,пов'язанийзі словом*попадя*'дружинапопа',тобтоз'явився в слов'янських мовах тільки після поширення християнства [Коломиец 1983: 18-19].

Так само широкий для творення рибальських назв (переважно іхтіонімів) словотвірний потенціал суфікса-*ун*. І хоча в сучасній українській мові дослідники відзначають слабку продуктивність словотвірної моделі

«дієслівна основа + *-ун*», віддієслівні іменники з формантом *-ун* демонструють широкий діапазон часткових суб'єктних значень, зокрема назви тварин за характерною процесовою ознакою: *цвіркун, гавкун, скакун, сисун, плазун* тощо [Колібаба 2005: 214-215].Цю словотвірну модель можна доповнити прикладами ареальних назв риб і загальномовної іхтіологічної номенклатури:буков.*жеру́н*, *жиру́н* 'білизна, жерех' [СБГ: 112] <*же́рти* (риба цієї породи надзвичайно зажерлива); рівн. *піску́н* 'в'юн' [СлЄвт: 99], сх.слоб. *писку́н* 'те саме' [СУСГ: 160]<*пища́ти* (риба цієї породи «пищить»);*в'юн*(фонетичні варіанти*воюн*, *оюн*) 'риба з видовженим тілом, Misgurnusfossilis' <*ви́ти* 'скручувати' [ЕСУМ: I, 383].

Продуктивний для творення іхтіономенклатури і відіменниковий словотвірний тип назв риб на-*ун*: одес. *п'іску́н* 'бичок' <*пісо́к* (риба цієї породи водиться на піщаному дні Дністровського лиману) [СлМоск: 58]. Поширенийу загальнослов'янському ареалі етимологічно непрозорийіхтіонім**окипь* [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов: 527] за однією з версій етимологів утворено за допомогою суфікса *-унь*: *око*> *окунь* (псл. **око*> **окипь*), оскільки під час виймання окуневих з великої глибини «в них випинаються очі від тиску газу в плавальному міхурі» [ЕСУМ: IV, 177].

Для встановлення ж мотиваційного типу рибальських суфіксальних дериватів більше важить семантика твірної основи. Так, утворені за допомогою різних суфіксівнижньонаддністрянськііхтіоніми*піску́н (піску́р)*'бичок, що водиться в лимані на піщаному дні' [СлБерл: 61], *корінча́к (корінча́н)*'бичок, що водиться на дні лиману під корінням дерев та камінням…' [тс: 48], *каміи́ник (камінча́к)*'бичок, який водиться під камінням на дні водоймища' [тс: 44] належать до мотиваційного типу назв риби за місцем її постійного перебування.

Отже, аналізуючи семантичну структуру суфіксальних рибальськихназв, треба враховувати: значеннєву й стилістичну поліфункційністьсловотворчого афікса, значення тасемантичні відтінки твірного слова, а також можливість

зближення формально подібних суфіксальних дериватів, що історично походять від твірних слів з різним значенням.

Таке зближення проілюструємо на прикладі становлення рибальськогоісторизма*варунокъ*.

3. 2. Еволюційний шлях рибальського суфіксального деривата

Словом ***варунокъ*** у староукраїнських актових книгах називали риб'яче потомство, яке рибалка зобов'язувався не виловлювати, а залишати неушкодженим у ставку феодала. Як ми вже відзначали(див. підрозділ 1.2), староукраїнська рибальська лексика постає важливим об'єктом дослідження, оскільки, крім відображення важливих суспільних змін, зберігає в семантичній структурі назв залишки язичницьких вірувань і символи християнської доби.

Видатний мовознавець Є. Тимченко потрактував це значення як одне з вивідних із первинного 'забезпечення, охорона, оборона, гарантія', згадавши і польський відповідник *warunek* (з нім. *Wahrung*); порівняймо також з *варунковый* 'що відповідає варункам, вимогам, приписам' [ІСУЯ: І, 189]. Етимологи багатозначне слово *варунок* (ще 'попередження, умова', 'захисна берегова споруда', 'дерево-насінник') пов'язують зі спільнослов'янським дієсловом *варовати*:д.укр. *варовати* 'зберегти, захистити', пол. *warować* 'стерегти, застерігати', чес. *varovati* 'попереджати, застерігати', серб. *вàровати* 'оберігати', словен. *várovati* 'те саме' тощо [ЕСУМ: І, 334].Прадавність спільнокореневих назв *варунок* і *варовати* бачимо й у їхньому можливому зв'язку з праукраїнською назвою сонцепоклонницького походження *Воротар* (змій-асур*Вритра*), які С. Губерначукпов'язуєіз санскритськими словами *варута* 'щит, охорона', *варутар*, *вартар* 'той, хто дає відсіч'. Дослідник висновує: у лексиці українських обрядових пісень з мотивом змія-ящера – витоки-аналоги трипільської доби, коли в курганних зміястих комплексах-святилищах відзначали початок аграрного циклу [Губерначук 2005: 209-210].

Сукупність даних про бога стародавніх слов'ян*Сварога* (який мав безпосереднє відношення до поняття земельної межі й *сварок* за неї) дозволило дослідникам віднести зародження міфу до часів індоєвропейської спільності. Ім'я утвореного від кореня *свар-/вар-* персонажа зазвичай співвідносили зі світом, небесним світилом у вигляді зірок, а також вогнем і приготованою на ньому їжею, злагодою людей, які сидять навколо багаття, царською владою, спорудженнями для захисту майна й, нарешті, із протидією його викрадачам [Серяков 2013: 59-63].

Саму ж назву *варýнок* мовознавці досі традиційно зараховують до слів, утворених за допомогою *-унок* на взірець *даруýнок*, *керуýнок*, *малюóнок*, кваліфікуючи можливий словотворчий засіб як освоєне за посередництва західнослов'янських мов німецьке запозичення *-ung* [Селігей 2014: 286]. Водночас не можна відкинути висновку істориків мови про те, що значна частина дієслівних похідників від іменних основ сягає ще індоєвропейської епохи, а словотвірну послідовність «ім'я > дієслово» можна простежити на багатьох прикладах із давньоукраїнської мови: *ночь >ночєвати*, *зима >зимовати* тощо [Істор. граматика укр. мови: 197]. Наприклад, у сербській мові іменник *вар* спільнокореневий з дієсловом *варовати*: *«на вар иматинеч»* 'бути до чогось уважним, остерігатися чогось' [Прейсъ 1843: 215].

Н. Гуйванюк, проаналізувавши специфіку вигуків у буковинських говірках (зокрема й суб'єктивно-модальної вигукової форми *варе*), наголосила на тому, що сучасна лінгвістика піддає сумніву твердження про відсутність увигуківномінативної функції, бо насправдівони її виконують, відтворюючидійсність, особливосферуемоцій, волевиявлення й почуттів [Гуйванюк 2011: 100]. Мовознавці серед імперативних вигуків окремо виділяють такі, що мають найвищий ступінь інтенсивності спонукальної ознаки, виражають категоричне спонукання до виконання. Семантика таких вигуків вужча й конкретніша (розрядка *Р. М.*), що зумовлює їхнє зближення з формами наказового способу дієслова [Сучасна українська

літературна мова 2002: 429], як у народній пісні:*«Як стане темненько, як стане темненько, Ворота скрипливі, сусіди брехливі, – Варуйся, серденько*(тобто *Остерігайся, бережися!*)*»* [СУМ online]. Імперативнийукраїнський вигук *ва́ре* ‘Чи можливо це!’ разом зі словацьким *vari* походить від *варува́ти*, так само, як і польське *wara* ‘Геть, стережись!’ [ЕСУМ: І, 333]. Очевидно, має рацію С. Губерначук, коли співвідносить цей вигук із санскритським словом *вар/вара* ‘стримувати, зупиняти, давати відсіч’і відносить його до одного словотвірного гнізда з дієсловом*варуватиси* ‘уникати, остерігатися’ в говірках південно-західного наріччя української мови:[СлГуб: 127, 46].

В академічномутлумачному «Словниковіукраїнськоїмови» (1970-1980) подано такізначення лексеми *вару́нок*: ‘вариво, приварок’ і ‘біль у животі’ [СУМ-11: І, 295]. Тим самим науковцізасвідчили, що в сучаснійукраїнськіймові слово *варунок*із загальнимзначенням ‘те, щопотребуєзахисту’перейшло до категоріїісторизмів.

Уживанняназви*вару́нок* у значенні ‘вариво, приварок’, щоналежить до одного етимологічногогнізда з дієсловом*вари́ти* (псл. **variti*<ієв. **u̯er-* ‘палити’) [ЕСУМ: І, 332], укладачіСУМ-11проілюстрували прикладом з новоїукраїнськоїлітератури, а саме з роману Панаса Мирного (П. Рудченка) «Повія». Цей художній твір засвідчив функціювання слова *варунок* у мові селян Полтавщини:*«За що[набавляти таксу]? За ту гнилурибу, що, не маючиніякоговарунку, покористувавсябіднийчоловікпіймати з його ставу?..»*Проте подальше поглибленевивчення семантики слова підтвердилойогоукоріненістьсаме в значеннінедозволеної для виловуриби. Саме таке значення розкриває фрагмент роману, у якому показанобрутальнеставлення землевласникаКолісника до селян Веселого Кута (колись «княжеського гнізда»):

– Ага! Церибалки? – моргнув на їхКолісник. –Цеті, щосамоправнорибу з ставка тягали, мов вона їх.

–Добродію! –обізвавсястарийдід з білою, як лунь, бородою, що стояв найближче до ґанку. – Так здавнабуло. За князівщебуло. Ніхтоніколи не боронив рибу ту ловити. Звісно, вода... набігласобі... ставок став... Рибазавелася... Ніхто не заводив її– сама, а може, птиця занесла ікрою. Ми ж думали – на всякого долю господь плодить.

– О-о, видумаєте!! Сірівовчики, наділиовечу шкуру та такітихі стали... А тоді, як казали вам не ловитириби, то виякоїспівали?

–Паночку! –почувсяжіночий голос. –Невже ж та рибастоїть того, що з нас присуджено? [Мирний: 478].

Староукраїнський антропонімікон Полтавщини засвідчив становлення прізвищевої назви *МєланияВаруˮчиха* ‘дружина*Варунка*’ [Москаленко 2011: 135].

Протеміжзначеннями ‘заборонена для виловуриба’ і ‘вариво, приварок’можнапростежитипевниймотиваційнийзв’язок: *варунок* у можливому метафоричному значенні***‘приварок’*** (тобто*прибуток*, у т. ч. й у виглядівиловленоїриби) перекликаєтьсязістароукраїнською(XVI ст.)назвою мита на виловлену зі ставка рибу:*варовый* (від *варъ*) [ІСУЯ: І, 188]. А в українських писемних пам’ятках XV–XVIII ст.субстантиватові*варовое* відповідають стійкі словосполуки *грошваровый*, *куница варная*,а такожописоваконструкція*мыто от вару пива* [Крехно 2007: 179].

Цілком можливо, що в староукраїнській мові були й субстантивно-ад’єктивні назви на взірець *варована риба*, *варований став*, *варований лі*сіз загальним значенням ‘об’єкт, який належить охороняти’. Адже *варунок* – слово багатозначне. Це ще й «дерево-насінник, яке лишають у лїсї рубаючи зруб. Зрубати варунка в молодім лїсї вважає ся великою лїсовою шкодою: *Аякого ти му там варунка зрубав?* Значить: яку ти там зробив йому таку велику шкоду, що так кричить і сварить ся?» – записав у Нагуєвичах І. Франко [ГРНП 1901: 140]. Порівняймо: *«Ставъполонъскийзловил, наветсамыєварунъкиповыловялъ»* (1649 р.) [ІСУЯ: І, 189]. Історики мови справедливо стверджують, що фразеологізми актової староукраїнської мови

«відображають якоюсь мірою тенденцію розвитку фразеологічної системи мови і дають змогу простежити зміни співвідношень усередині їх системи зокрема», а «структурно-типологічна модель «дієслово + іменник» дуже стійка і зберігається в мові протягом багатьох віків» [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 270, 273]. У нашому випадку маємо структурно-семантичну модель *«знищити + варунка = завдати шкоди довкіллю»*, що включає як мінімум професіоналізми рибальства й лісівництва.

Отже, хоча назви *варунок* (<*варова́ти* ‘захищати’) і *варунок*, *варове*, *варовий* (<*вари́ти*) належать до різних етимологічних гнізд і в словотвірному аспекті співвідносні з різними дієсловами спільнослов’янської доби, можна відзначитичастковий збіг генетично різних назву період становлення й розвитку української лексики часів феодального права. Про це свідчить і належність усіх цих назв до ЛСГ «Назви плат – податків – повинностей».

Етимологічний аналіз рибальського терміна староукраїнської актової мови*варунок*ъзасвідчив необхідність шукати потенційнізв’язки між однаково можливими твірними словами (словосполуками) в міфології, фольклорі, діалектології, етнографії. Серед іншого це вможливлюєреконструкцію назв реалій культурно-історичного життя суспільства, що сталиосновою для метафоризаціїтвірного слова (словосполуки). У підрозділі 1. 3, так само зіставляючи історико-етнографічні дані з історико-лінгвістичними, ми з’ясували, що основою метафоризованого арготизма*сара*‘щука’ (утвореного, очевидно, утинанням іменникового складника атрибутивної словосполуки) є назва кольору, що в праукраїнських міфологічних уявленнях символізував потойбічну силу, а в часи домінування єврейського елемента в галузі гуральництва й шинкарства став символізуватисхильну до здирництва людину іншого віросповідування, в одязі якої був обов’язковийкольоросимволічний елемент.

3. 3. Сутнісно-мотиваційна типологія рибальських суфіксальних найменувань

Досліджуваний матеріал підказує, що в пошукові найбільш придатноїлексико-семантичноїкласифікації рибальських суфіксальних похідників, крім урахування семантики та конотації афікса, надзвичайно важливими є етимологічнийілінгвокультурологічнийаналіз твірного слова. Тут ми солідаризуємося з відомимдериватологомВ. Ґрещуком, який в аспекті розвитку лінгвістичної когнітології акцентує на особливому значенні досліджування словотвору «на основоцентричних засадах, у яких за відправну точку аналізу береться твірна основа, твірне слово, мотиваційне судження, яке містить твірне слово у функції предиката чи його частини» [Ґрещук 2009: 17]. Мовознавець наводить переконливий приклад з науковоїстатті російської лінгвістки Т. Вендіної, коли субстратний (основоцентричний) підхід до аналізу старослов'янськихпохідників на позначення осіб уможливив розуміння, що саме «ідеал Бога визначав норми середньовічного суспільства, передовсім ціннісний стержень його культури» [тс: 16].В. Ґрещук згадує ідею свого вчителя І. Ковалика про необхідність збалансованої уваги до формантоцентричного й основоцентричного аспектівдериватологічних дослідженьі називає дисертації, у яких на матеріалі української мовивпродовж 1979–1987 рр.утілено цю ідею через вивчення словотвірних гнізд коренів слів певних семантичних типів (зі значенням мовлення, руху, мислення, почуттів) [тс: 98].Середсуб'єктивно-оцінних суфіксальних найменувань Н. Бойко і Т. Хомич також виокремлюють похідники зі спільною участю «твірної основи та афіксів у творенні експресивних семантичних планів лексичної одиниці» [Бойко, Хомич 2018: 62].

Екстраполюючи ідеюІ. Ковалика про форманто-основоцентричну збалансованість дериватів зісловотворунавласне лексикологію, типологізувальним чинником у системній організації рибальських суфіксальних дериватів бачимо мотиваційнуєдність значеннєво-сутнісних та експресивно-оцінних ознак твірної основи й афікса.

Сутнісні ознаки речей, явищ, ознак, процесів, подій лягають в основу типологійної класифікації рибальської лексики, перегукуючись зокрема з дериватологічними дослідженнями структурно-семантичної типології якісних прикметників (див. ще підрозділ 3. 6) та вможливлюючи «встановлення характеру передномінаційного поняттєвого освоєння мовцем об'єктів найменування, типів ознак, відображених у назвах»[тс: 99].

3. 3.1. Звуконаслідувальні суфіксальні найменування риб, рибальських знарядь, процесів та опредметнених процесів рибальськоїсфери

У підрозділі 2. 3. ми вже наводили приклади реконструйованих рибальських найменувань, мотивованих комплексом відчуттів, серед яких переважає звук. Стискання в руці (тактильне відчуття) опуклої риби (зорове сприйняття) може утворити ще й специфічний звук, що бачимо наприкладі українських діалектних іхтіонімів*пу́кавець*, *пука́сик*, які етимологи пов'язуютьіз дієсловом так само діалектного походження *пу́кати*‘тріскатися’, оскільки «в гірчака тріскається черевце, коли з нього видавлюють нутрощі, готуючи в борщ» [ЕСУМ: IV, 629].Український діалектний іхтіонім*бабе́ць*(Cottus) історики мови виводять із праслов'янського**babьcь*, утвореного за допомогою суфікса *-ьсь* віднайпростішого стародавнього звукокомплексу з рисами стародавнього полісемантизму**baba* (укр. *ба́ба*‘рибаCottus, бичок, головач’), а староукраїнську назву риби *боблиця*(RutilusrutilusL.) трактують як демінутив праслов'янськоговідзвуконаслідувального утворення **bobъl'a* [ЭССЯ: I, 107-108, 117; II, 147]. Звуконаслідувальним дієсловом *при́скати*мотивовано постання діалектногоіхтіоніма*прискáч*‘губань, Labrusjaculator’ [ЕСУМ: IV, 576]. Проте мотивувальним чинником тут виступає не звук, що ми його чуємо від стискання риби в руці, а шумне розбризкування рибою води.Такий синкретизм звукового й зорового сприйняття реалії відображає іпраслов'янська лексико-семантична реконструкція, якої сягає цей іхтіонім:

«псл. півн. *[pryskati]*, пов’язане з **pʰr̥skati* ‘порскати’, паралельне до *bryzgati* ‘бризкати’» [тс].

Дослідниця українських карпатських ономатопівЮ. Юсип-Якимович справедливо зазначає, що у відображенні явищ об’єктивної дійсності «звуконаслідування мають свою історію, зумовлені буттям людини, її свідомістю, рівнем сприймання, а також історично змінною фонетичною системою мови» [Юсип-Якимович 2007: 15]. Середнаслідувань звуків шльопання, чавкання (від ходи по болоту, воді, розталому снігу)в закарпатських мараморoських говірках Ю. Юсип-Якимовичфіксуєономатопи*шл’оп*,*шл’оп-шл’оп* ‘звуки чавкання’; у верховинських – *чаламп*, *чаламп-чаламп*;*шал’ап*, *шал’ап-шал’ап* і *шл’ап*, *шл’ап-шл’ап* [тс: 29].Ономатопеїчну природу спостерігаємо і в рибальських назвах, мотивованих звуками від ударів риб’ячого тіла або рибальського знаряддя (у тому числі й людських кінцівок) по поверхні води.

В аспекті індоєвропейської давнини звуконаслідувального слова**łap’a* ‘плоска частина руки, ноги’ та вже згадуваної звуконаслідувальної генези дієслова **lapati* ‘хапати, ловити’ на позначення ручногориболовлення розглядаємо й первинну семантику псл. **lepati*‘ляскати, плескати’, що пояснює появу серед продовжень **lepeха/*lepехъ/*lepešь* значення ‘підлящик’ – назви риби, подібної до ляща, позначення якого **leščь* тлумачать головно як звуконаслідувальне за походженням. Семантична відповідність значенню ‘*ступняноги*’ виявляється в укр. *лепеснýти*‘кинутисянавтьоки’ і лит. *lepetà*‘лапа’ [ЭССЯ: XIV, 119, 122]. За висновками етимологів,упраслов’янську добу нульсуфіксальним способом відзвуконаслідувального дієслова**čapati*було утвореноіхтіонім**čeръ* (*чіп*‘рибаAsproZingel’) [ЭССЯ: IV, 57], хоча не відкидаємо думки і про утворення назви риби безпосередньо від звуконаслідувального вигуку. У діахронному аспекті звуконаслідувальну мотивацію простежуємо в праслов’янському діалектизмові**laskyrь*, утвореному від дієслова **laskati* [Нечитайло 2011: 212], тобто це має бути риба, яка гучно «*ляскає*» по воді.

У східнослобожанських і східнополіських говірках рибу, якагучно «*шльопає*» по воді, називають *шлапа́к*, а в структурно-семантичній організації назви простежуємо гіперо-гіпонімні відношення, порівняймо: ‘будь-яка велика риба: вагою понад 2 кг’ (с. Новорозсош Новопсковського р-ну Луган. обл.,р. Кам’янка) [КА] і ‘порода риби: товстолобик(Hypophthalmichthysmolitrix)’ (с. Лоска Новгород-Сіверського р-ну Чернігів. обл.,р. Лоска)[КА]. Хоча гіперонімнасемантика переважає:у південночернігівських говірках ще: *чопа́к*‘велика риба, вагою понад 2 кг, що гучно «*чопає*» по воді’(м. Бобровиця Чернігів. обл.,р. Бистриця) [КА].Загалом звуконаслідувальний елемент в етимонах багатьох рибальських назв виконує надважливу функцію розрізнювання сили удару або частоти ударів по воді, як-от у нижньонаддніпрянських говірках: *дрьо́хати* ‘викидатися з води вночі або ж удень перед дощем’ [СлЧаб: I, 300] і*чокува́ть* ‘про дрібну рибку, яка, рятуючись від переслідування щуки, то вистрибує з води, то знов пірнає, видаючи при цьому звуки «чок», «чок»’ [тс: IV, 219].

Відзначимо, що творення звуконаслідувальних іхтіонімів відбувається за триступеневою мотиваційною моделлю, яку можна формалізувати в аспекті частиномовноїналежності похідних слів: 1) *звуконаслідувальний вигук*, що відображає контакт риб’ячого тіла з водою або стискання риби рукою > 2) *відвигукове дієслово*, що відображає звуки руху риби у воді або стискання риби в руці > 3) *віддієслівний іменник*, що відображає звуконаслідувальну сутність іхтіоніма.

Звертаємо увагуна те, щоможливий семантичний розвиток деяких формально подібних, але типологійно відмінних іхтіонімів може бути спричинений впливом словотвірної структури самеіхтіонімів-ономатопів, як-от набуття інтегральної семи ‘велика (риба)’ в освоєних тюркізмах*чаба́к*‘дуже великий лящ’ [СлСиз: 91]<тат. *чабак*‘дрібна риба, плітка’ [ЕСУМ: VI, 273], *япра́к*‘великийсом’<османн. *yaprak* ‘лист(ок) [Горбач 1968: 379] під впливом уже згаданих звуконаслідувальних

суфіксальних похідників*шлапак* і *чопак*. Загалом же іхтіонімиіз суфіксами -*ак*, -*ач* продуктивні в усіх українських говірках [Міняйло 2011а: 350-351].

Щодо твірної основи звуконаслідувальних назв, то варіаціями консонантних або вокальних фонем «носії мови прагнуть якомога точніше передати природне звучання», адже «звуки в природі рухаються, міняються, ніколи не бувають однаковими, і діалектна мова прагне в певних межах це відобразити» [Юсип-Якимович 2007: 86]. У сфері рибальства цю тезу чудово ілюструєнижньонаддніпрянськийабстрактний іменник*чок* (*«Ба́ч’иш, йаки́йтут ч’ок? Ви́дно, шч’у́кибага́топ’ід'ійшло́»*[СлЧаб: IV, 218]), утворений нульсуфіксацією від уже згаданогодієслова*чокува́ть*.Рибальські абстракти можуть творитися й субстанційною (матеріально вираженою) суфіксацією, як-от дериват*хро́кання*‘биття по воді хрокалом, видобуваючи глухі звуки під час ловлі риби’ [СУМ-11: XI, 151].

У наведених прикладах спостерігаємо таку триступеневу мотиваційно-граматичну модель: 1) *звуконаслідувальний вигук*, що відображає контакт рибальського знаряддя або риб’ячого тіла з водою > 2) *відвигукове дієслово*, що відображає звуконаслідувальну сутність рибальської процесової назви > 3) *віддієслівний іменник* найвищого ступеня абстрагування звуконаслідувальної сутності процесових аспектів рибальського промислу.

Звуконаслідувальнуприроду, звичайно ж,мають і назви деяких рибальських знарядь.І передовсімукласифікуванні цих номенів засвідчує свою перевагусутнісно-мотиваційний підхід, який, зважаючи на первісну чи еволюційну природу спільнокореневих назв, дозволяє визначити їхнюпослідовність у словотвірному ланцюжку.

Так, можна припустити, щоцентральнослобожанський інструментальний ономатоп*квок*‘палиця з порожнистим кінцем, який під час занурювання у воду видає характерний звук, що приманює сома’(смт Зачепилівка Харків. обл., р. Берестова) [КА]і правобережнополіський*бовч*(< **bъltjь*)‘тичина для полошеннявриби’ [ЭССЯ: III, 120] оминулитаку ланку словотвірного ланцюжка, як «дієслово > віддієслівний

іменник»,демонструючивдіахронному вимірісубстантивацію звуконаслідувального вигуку. Алена користь саменульсуфіксального способу творення цихназв яскраво свідчить бойківський ономатоп*бо́вта*‘жердина, якою полошатьрибу’, що виступає граматичним варіантом до більш поширеної форми *бовт*[СлОниш: І, 61]. До того ж у слобожанському говорі до ономатопа*квок* ми зафіксували синонімні назви *квакýша* (м. Сватове Луган. обл., р. Красна) і*квопи́ла*‘тесаме’ (смт Ківшарівка Харків. обл., р. Оскіл) [КА], що переконує саме у суфіксації як способі творення назв рибальських знарядь. А отже, маємо триступеневу мотиваційно-граматичну модель: 1) *звуконаслідувальний вигук*, що відображає контакт з водою рибальського знаряддя, яким приманюють або, навпаки, відлякують рибу > 2) *відвигукове дієслово*, що відображає специфічну рибальську дію > 3) *віддієслівний іменник*, що відображає звуконаслідувальну сутність рибальського знаряддя.

Ю. Юсип-Якимович наголошує на тому, що попри нечисленність іменшу продуктивність словотвірних рядів ономатопів, що відрізняє їхвід рядів афіксального модельованого словотвору,ономатопоетичні моделі активно функціюють і в сфері ономатопеїможна спостерігати словотвірні явища[Юсип-Якимович 2007: 90]. Цей висновок підтверджує, наприклад, наявність ряду рибальськихпроцесовихономатопів зі словотворчим формантом *-и-ти (-а-ти)*: *клочити<клок*, *хрокати<хрок*, *бовтати<бовт(ь)*, *дрьохати<дрьох*.Звідси маємо відвигуковий звуконаслідувальний словотвірний тип рибальських процесових назв на *-и-ти (-а-ти)*.

Діалектні словникий авторські польові записи засвідчили побутуванняв загальноукраїнському говірковому континуумі назврибальських знарядь звуконаслідувального походження із суфіксом *-л(о)*:закарп.*чи́рькало* ‘рибальська снасть у вигляді розіп’ятої дерев’яними дужками сітки’ [СлСаб: 415] <*чирк-чирк*‘звуконаслідування, щоозначаєрізкий звук з шумом відтертя одного предмета об інший [СУМ-11: XI, 328];буков.*че́кало* ‘прилад ловити рибу у вигляді сітчастого черпака’ [СБГ: 638]<‘видаватикороткіуривчасті

звуки «чик», «чик»’ [СУМ-11: XI, 322];зх.поліс.*бóвкало*‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці – рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [СлАрк: I, 25]; цн.слоб.*бóтало*‘бовт, хрокало’ [СлСаг: I, 42],цн.слоб., сх.слоб.*хро́кало*‘знаряддя заганяти рибу в сітку: довга палиця з порожнистим товстим кінцем; у сучасних реаліях може бути палиця із прикріпленою на кінці пластиковою пляшкою без дна’(с. Глушківка Куп’янського р-ну Харків. обл., р. Сино-Братова, басейн Оскола; с. Нова Іванівка Лозівського р-ну Харків. обл., р. Мала Тернівка;смт Біловодськ Луган. обл., р. Деркул;м. Сватове Луган. обл., р. Красна)[КА], сх.слоб.*бу́рхало*‘палиця із залізною насадкою у вигляді конуса, якою женуть рибу в потрібному напрямкові’ (с. Коржове Сватівського р-ну Луган. обл.) [КА]. Побутування деривата *хрокало* в середньонаддніпрянському говорі засвідчив П. Губенко (Остап Вишня) в усмішці «*Рибка плаває по дну*» (1925 р.), з етнографічною точністю описавши конструкцію цього знаряддя таспосіб рибалення ним на річці Псел(с. МануйлівкаКозельщинського р-нуПолтав. обл.):

«Напинається через річку сітка, а рибалки заїздять човнами з «хрокалами» в руках, «хрокають» – наганяють рибу... «Хрокало» – це дерев’яна така штука, всередині видовбана ну як ото глечик, чи що, і надіта на довгу палицю. Як шугнеш тим «хрокалом у воду» – так згук такий получається:

–Х-р-ро!

Риба того згуку страшно боїться і мчить прямо на сітку» [Вишня: 60].

Продуктивність словотвірного типурибальських інструментальних ономатопівна-*л(о)*, найменувань із суфіксом, виникнення якого «сягає ще спільноіндоєвропейської доби» [Історична граматика української мови: 107], засвідчує, зокрема в художньому дискурсі,ісередньонаддніпрянськийдериват*клочило*. Ю. Логвин в оповіданні «Велика риба»,змальовуючи звичне життя присілку Бесарабія біля Каневавлітку 1962 року, детально описав, як готувався, а потім ловив сома

досвідчений місцевий рибалка, відтворивши назви-похідникиіз процесовим та інструментальним значенням:

«І думав [дід Іван]*, якби ото його взяти сома. Тільки не знав, біля якого стояка зруйнованого мосту клочити», «Не було лише клочила. ‹…› Отож старий взяв товсту криву липову гілку. І на її товстому кінці вирізав ніби копито лошати. Вдарив тим копитцем-клочилом по воді у діжці. Вийшло гучне: «Клок-клок, клок-клок-куок!..» Чи то ніби жаба кумкає – улюблена здобич сома. Чи то ніби качка кряче»*[Логвин 2012: 5, 6].

На підставі наведених прикладів у віддієслівному словотвірному типі назв рибальських знарядь на *-л(о)* (*гонило*, *грузило*, *ми́кало*, *одливало* тощо)виокремлюємо віддієслівний звуконаслідувальний семантичний підтип (*бовкало*, *хрокало*, *клочило* тощо).

У бойківських говірках подибуємо мотивовану звуконаслідувальним дієсловом назвуз формантом *-л(о)*і на позначення створеного самою природою характерного місця для рибалення: *бу́ркало*‘місце в гірській річці, де вода пливе з шумом і швидко’[СлОниш: І, 77].

Звуконаслідувальну процесову мотивацію мають назви рибальських знарядь*бовта́ч*‘бовт’ (для полошення риби) [Малорус.-нїм. сл. 1886: І, 35]<*бовтати*,сх.поліс.*хрокач* (із творів О. Довженка) [СУМ-11: ХІ, 151] <*хрокати*,цн.поділ. *хропа́к* ‘дерев’яний пристрій, що використовується у рибальстві, удар якого об воду створює гучний звук’ <*хропати*[Краєвська 2010: 11].

Усхідно- й середньополіських говірках побутують віддієслівні звуконаслідувальні деривати із суфіксом *-ух(а)бавту́ха*, *бовту́ха*,*балту́ха*, *болту́ха*‘довга палиця з трубкою або набалдашником, якою бовтають воду’ [Никончук – Атлас: карта № 90],*бавту́ха*‘верша’[СлЛис: 28], *бовту́ха*‘рибальськаснасть’[тс: 34],*тапту́ха*‘різновид рибальської снасті’[тс: 211], *топту́ха*‘рибальська снасть, зроблена з дерев’янихпрутиків’ (якою можна ловити рибу під берегом у траві) [тс: 215].Інші зафіксовані вареалі Східного й Середнього Поліссяморфоваріантніназви рибальського сака, яким

ловлять («витоптують») рибу під берегом у траві,*топту́н*,*топчу́н*[тс],*топчу́ха*<*топчи́тися*‘топтатися, метушитися’,*то́пля*(з матеріалів М. Никончука) [ЕСУМ: V, 601] сягаютьпраслов’янськоїпроцесової назви**търъtati*‘топтати’, пов’язаної чергуванням голосних з **tupati*‘тупати’ – звуконаслідувальним утворенням, паралельним до **topati* [тс].Згадаймо тут ібагатовимірність мотиваційної основи слова*тоня*‘ділянка водоймища для ловлення риби неводом’як можливе зближення псл. **торпь* ‘глибоке місце (де зосереджується риба)’ і**topn’a* ‘те саме’, пов’язанихіз **topiti* ‘топити, занурювати’ і з **tęgnǫti* ‘тягти’(див. підрозд. 2. 2).

Дослідниця водогосподарської лексики польської мови О. Войцева відзначає ознаку ‘*хлопати*’, що лягла в основу внутрішньої форми польського архаїзму*klep*‘риболовне знаряддя, ланцюг з прикріпленими до нього тонкими дошками для заганяння риб у мережу’ (<псл. **klepati*, пол. *klepać*‘ляскати’), назви*klepla*‘знаряддя для промислового лову рибу, сітка з тонкими дошками (klepkami), які прив’язують до мотузок для заганяння риб’, кашубської назви*klepa*‘риболовна мережа з тонкими дошками’ [Войцева 2010: 182]. До того самого етимологічного гнізда (від псл. **klepati*‘бити’) належить і східнополіська назва *клопавка*‘шматок дерева з отвором; під час удару ним об воду видає характерний звук, який приманює окремі види риб’ [Бережняк 2007: 352]. На прикладі української діалектної назви спостерігаємо, очевидно, давню контамінацію форм*хло́пати*‘утворювати глухий короткий звук, ударяючи чим-небудь; ударяти чим-небудь об щось, ляскати по чому-небудь’ і *клепа́ти*‘стукати, грюкати, торохтіти’. Упадає в око знаряддєва (інструментальна)мотивація назви*клопавка*, яка стає в ряд схожих промислових знарядь із рукояткою (держаком), як-отукр. *клепа́лка*‘молоток’ [ЕСУМ: VI, 183; II, 458-459].

У попередніх розділах дисертації неодноразово акцентовано на звуконаслідувальній мотивації назв деяких найдавніших рибальських

знарядь, до яких можна віднести й назви людських кінцівок. Нагадаємо: етимологи схиляються до версії походження псл. **lapati* (ловити рибу руками) зі звуконаслідувального вигуку **lap*,що має експресивну генезу (див. підрозд.2. 3.2). Вукраїнських говірках звуконаслідувальна експресія вигуку **lap* (*лап*, *ляп*) наявна у спільнокореневих суфіксальних похідниках з абстрактним (назва опредметненої дії) і конкретним (інструментальна назва) значенням:буков. *лапáвка* ‘ловлення риби руками’ [СБГ: 252],цн.слоб.*ля́палка*‘палиця, якою *ляпають* по воді, щоб «підняти наверх» щуку’ (смт Нова Водолага Харків. обл., р. Вільхуватка – басейн Сіверського Дінця) [КА].

Отже,аналіз звуконаслідувальних суфіксальнихнайменувань риб, рибальських знарядь та опредметнених рибальських дій уповноважив до низки висновків. Ці деривати мають чітку структурну організацію, про що свідчить наяність словотвірних ланцюжків і словотвірних гнізд з вершинними звуконаслідувальними вигуками*бовт(ь)*, *хрок*, *лап ([л’]ап)*. Визначальна роль в утворенні словотвірного гнізда належить дієслову, яке семантично розгалужує похідникидо конкретного (інструментального) та абстрактного (опредметнено-процесового) значень.У граматичному аспекті мотивації звуконаслідувальні рибальські суфіксальні деривати поділяються на мотивовані звуконаслідувальнимвигуком і мотивовані звуконаслідувальним дієсловом.

Із-поміж проаналізованих звуконаслідувальних рибальських дериватів можна виокремити три мотиваційні типи: мотиваційний тип назв риби за звуком її контактування з водою (мотивувальний чинник – звуконаслідувальний вигук, що відтворює контакт риби саме цього виду з водою); мотиваційний тип назв риболовецького знаряддя за звуком його контактування з водою (мотивувальний чинник – звуконаслідувальний вигук, що відтворює контакт саме цього виду риболовецького знаряддя з водою); мотиваційний тип назв рибальської дії за звуконаслідувальною назвою

задіюваного риболовецького знаряддя (мотивувальний чинник – задіювання риболовецького знаряддя, що утворює характерні звуки).

3. 3.2. Суфіксальні найменування риб за тілобудовою і рибальських знарядь за конструкцією

Суфіксація твірних основ, спричинених зоровим сприйняттям рибальських реалій, передовсім актуалізує визначальну ознаку реалії в семантичній структурі похідників: прогонисте тіло риби, її велика голова чи довгий ніс, наявність у рибальського знаряддя «крил» або «хвоста» тощо.

На більшій частині праслов'янської території, як зазначають історики мови, спільні за походженням із прикметниковими формантами суфікси суб'єктивної оцінки, зокрема *-ьсь*, *-іса*, початково означали походження чогось від чогось, об'єктивну величину речі [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов: 121-122].Аналіз іхтіолексики говірок української мови підтверджує, що за допомогою суфікса *-иц(я)/-иц(а)* утворювализдебільшогоназви невеликих за розміром риб, а твірна основа іхтіоніма зберігала мотивацію за особливістю тілобудови.Так, говіркові назви *бі́блиця* '*дрібна* біла риба, плітка,Rutilusrutilus' [СлЧаб: I, 81],*бу́блиця*'тесаме' – це суфіксальні деривати іхтіоніма*бі́бла*'тесаме', що своєю чергою поставунаслідок видозміни деетимологізованої назви *во́бла (ві́бла)* [ЕСУМ: I, 189-190]. А іхтіономен*во́бла*(RutilusrutiluscaspicusJakowlew)етимологи ототожнюють з укр. *ві́блий*'круглий, циліндричний', що зумовлено «круглястою формою вобли, її широкою спинкою» [тс: 411].

Закарпатська назва риби*плотыця*'бистрянкаAlburnusbipunctatusBloch' [Владыков 1926: 69] – очевидно, праслов'янськийсуфіксальний новотвір, збережений в українських говірках: **plotica*'плітка'<**plotъ*'плоский'(після вокалізаціїъ) [Коломиец 1983: 74], тож закономірно, що мотивувальним

чинником постання суфіксального деривата виступає пласка форма риб’ячого тіла.

У діахронійному вимірітазагальнотериторіальномупросторі великоюриб’ячою головоюмотивованііхтіоніми:псл. **golvica*‘рибаSalmohucho’ > карп. *голови́ця*[ЭССЯ: VII, 9],закарп. *голові́ль*[гôлô|віл’]‘тесаме’ [СлСаб: 50];ст.укр. *главачъ*,*главичъ*‘головень: cephalo(t)os’ [СУМ XVI-п.пол.XVII: VI, 213],лемк. *ґвыч*[СлПирт: 68], гуцул. *голо́ва́ч* [СГГ: 47],сх.поділ.*го́лове́нь*, *голова́нь*, *гла́вень* [Тищенко 2010а: 95], сх.поліс.*галавень* [Дейниченко 1997: 173], сх.слоб. *головни́к* [СДЛЛ: 40]‘тесаме’.

Видовженимриб’ячимрилом мотивовані іхтіоніми: сх.поліс. *наса́р*‘вид йоржа; бобир’ [СлЛис: 134],цн.слоб. *носа́рь*‘окунеподібна прісноводна риба, носар’ [СлСаг: I, 277],сх.степ. *носа́стик*‘щука’ (смт Селезнівка Перевальського р-ну Луган обл.; р. Біла басейну Сіверського Дінця) [КА] – поза сумнівом,назву утворено суфіксацією прикметникового складника усіченої словосполуки*носа́ста риба* (універбацією).

Горбатариб’ячаспина як мотивувальний чинник зумовила постання іхтіономенів*горбиль темний*Sciaenaumbra L. (інша назва – *горбань*) [Фауна України 1982: 147], *горбиль світлий*Umbrinacirrosa L. (інша назва – *горбуша*) [тс: 153], а також слобожанського метафоричного найменування людини*горбата сула*‘(зневажливо) горбань’ [Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края: 160].

Назва *клепе́ць* (білозірка, AbramissapaPall.), як припускають етимологи, може мати зв’язок із *кли́пати* з огляду на великі очі білозірки, а також із *клепа́ти* ‘бити; сплющувати’, зумовлений сильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби [ЕСУМ: II, 459]. Таку само мотивацію має нижньонаддністрянськийіхтіонім*кланца́к* ‘порода бичків, водиться на дні лиману в болоті; тулуб має темне забарвлення, голова приплюснута’ [СлБерл: 46].

Брудне (замулене) риб'яче тіло зумовило постання в говірках Одещинивидової назви *мурзáк* 'порода бичків, яка водиться на дні лиману в мулі' [СлМоск: 51].

Опуклою формою риб'ячих очей зумовлене розмовне метафоричне найменування *пукаста камбала* і можливе суфіксальне утворення*окунь* (псл. **oko*> **okuпь*) (докладніше див. підрозд. 2. 2).

Опуклу форму реалії засвідчує діалектизм *бабáшка*'поплавок на вудці', що зводиться до гіпотетичної основи псл. **bab*-'надуватися, розбухати, бути кулястим' [ЕСУМ: I, 102-103].

Характерною ознакою конструкції рибальського знаряддя зумовлені назви *хвостач*'невід, сіть із хвостом' [СлГр: IV, 395];*крилáч* 'рибальська снасть з крилоподібним пристроєм для спрямування риби всередину сітки' [СлЛис: 107], 'лозова рибальська снасть лійчастої форми' [СлАрк: I, 255; СлЄвт: 77].Принагідно відзначимо: продуктивні у творенні іхтіонімів в усіх говірках української мови суфікси *-ак, -ач* [Міняйло 2011а: 350-351] демонструють таку само словотворчу активність у творенні назврибальських знарядь, як-от у засвідченихуу словникові української мови за редакцією Б. Грінченка: *кармáк*'рибальське знаряддя для ловлення риби під кригою' [СлГр: II, 222], *кімлáч*'безкрилийятір' [тс: 244], *кося́к*'шмат сітки; із шести косяків зшивають бредень' [тс: 292], *плавáк*'поплавець в рибальській сітці' [тс: III, 190],*черпáк*'те саме, що *хватка*' [тс: IV, 459] тощо.

Отже,зумовлена зоровим (іноді в поєднанні з тактильним) сприйманням реалійпараметрична мотивація властиварибальським суфіксальним дериватам двох лексико-семантичних груп: ЛСГ «Назви риб» і ЛСГ «Назви рибальських знарядь». Диференційними в семантичній структурі видових назв риб є семи'кругляcте (тіло)', 'пласке (тіло)', 'брудне (тіло)', 'горбата (спина)', 'видовжене (рило)', 'велика (голова)', 'клинцювата (голова)', 'опуклі (очі)'; у семантичній структурі назв рибальських знарядь – 'частина сіткового полотна, що нагадує хвіст', 'частина сіткового полотна, що нагадує крила', 'кулястий(поплавець)'.Зону перетину лексико-семантичних груп

«Назви риб» і «Назви рибальських знарядь» за параметричною мотивацією ілюструєсема ‘гострокутнаформа’ в семантичній структурі багатозначного суфіксального дериват*окосяк* ‘скупчення риб у період нересту’ і‘сітка розмірами 40 х 3 сажні виловлювати глибоководну рибу’ (див. підрозд. 1. 2).

3. 3.3. Суфіксальні найменування риб за тактильними відчуттями

Дотик – найважливіший спосіб об’єктивного пізнавання реалій навколишнього світу. Сутність цього відчуття глибоко досліджували вже давні греки і римляни. Тіт Лукрецій Кар четверту книгу своєї поеми «Про природу речей» повністю присвятив ученню про людські відчуття. Як представник античного механічного матеріалізму, римський поет-філософ висновував, що «дух із душею тісно пов’язані: тільки-но дух, колихнувшись, завдасть їй поштовху – тут же й вона розворушує, збуджує тіло, <…>, людиною цілою править, керує – що відбуватись без дотику, звісно, не може, а дотик – річ неможлива без тіла якогось» [Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: 17]. Тому й помітна постійна увага дослідників до вивчання тактильних найменувань. С. Антонюк, аналізуючилексико-семантичні особливості тактильних прикметників у тій таки поемі Лукреція «Про природу речей», у вступній частині розвідки привертає увагу до основних положень раннього філософського природознавства:усі відчуття діють через контакт тіла з атомами, частинкамиоб’єкта, який сприймає людина; Демокрітвважав усі види відчуттярізновидами відчуття дотику; догма Епікура полягає в тому, що відчуття дають точну інформацію про світ і є основою правди та знання [Антонюк 2010: 16].

Утворений за допомогою суфікса *-ипъ* від основи дієслова **dьrati* праслов’янський діалектизм **derunъ* в українських діалектах позначає як суб’єкт, так і об’єкт дії (слово *дерун*), де модифікаційні варіанти іхтіологічного та інструментального характеру (на позначення породи риби і

виду металевого ножа) зумовлені семантичним розщепленням вихідної семантики дієслівної основи [Нечитайло 2011: 191].В українських говірках реконструкції*derunъвідповідає іхтіонім*деᵘру́н* – одес., рівн. *‘**окунь**’* [СлМоск: 30; СлЄвт: 59], полт., сх.поділ. ‘***йорж,*** Acerinacernua L.’ [СлВащ: 29; СлСиз: 26; Тищенко 2010а: 96].

У тому, що принципи прадавньої рибальської номінаціїза тактильними відчуттями ґрунтувалися на комплексних уявленнях, свідчить іпраслов’янська назва виду риби*kosterь ‘риба з твердою лускою, яку важко чистити’з її відображеннями в українській мові*костар*‘молода марена (вусач) BarbusbarbusL. (Barbusfluviaticus)’ [ЕСУМ: ІІІ, 52] і пд.бсрб. *костра* ‘осетер чорноморсько-азовський’ [Фауна України 1980: 143].

Поза сумнівом, що так само прадавнімі найближчим до етимологічної основи псл. *kostь ‘кістка’ [ЕСУМ: ІІІ, 55] є наддніпрянськийіхтіонім*костяк*‘осетер чорноморсько-азовський’[Фауна України 1980: 143].Відповідно до концепції О. Царука суфіксальні утворення з *-*ak*ъзасвідчують українсько-західнослов’янську єдність функціювання форманта, а отже є типовими для антської мовної підгрупи[Царук 1998: 231].Тому цей формант спостерігаємо і втипологійно подібній до *костяк*говірковій назві*гостря́к*‘окунь’(Бузько-Інгульське межиріччя), і вназві*с[ш]пича́к* ‘риба-самець під час нересту’, засвідченій в архаїчному середньонаддніпрянському і в новожитньому степовому говорах [Тарасенко 1961: 59; СлЧаб: IV, 92].

Серед численних лексичнихвідображеньпсл.*kostrьcь, як апелятивів, так і топонімів, поширених навіть на всій території Балкан [Іліаді 2006: 44], виділяються назви риб: македонська *кострец*‘назва однієї риби’ [ЭССЯ: XI, 164] і українська діалектна (східнослобожанська)*костре́ць*‘окунь’ [СУСГ: 104].Сему ‘шкарубкетіло’ в семантичній структурі цих іхтіонімів підтверджують і назви хвороби тіла, яке взялося цупкою корою,*коро́ста* і *костри́ця* у волинсько-поліській групі говірок за опозицією захід – схід [Аркушин 2014: 56]. Учені встановили, що за допомогою продуктивного

суфікса *-*ьсь*- у праслов'янську добу утворювали конкретноречові назви [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов: 122], до яких належать і видові назви риб**babьсь,*kostrьсь* тощо. Історичну тяглість цього форманта в його конкретноречовій (іхтіологічній) приналежності підтверджують і діалектні назви риб інших мотиваційних типів, як-отсх.поліс.*хляпець*'густера' [Дейниченко 1985], сх.слоб.*коропе́ць*'середній за розміром короп, який дорівнює приблизно 700 г' (с. Містки Сватівського р-ну Луган. обл.),*селеде́ць*'в'юн' (с. Заайдарівка Новопсковського р-ну Луган. обл.),*солодоне́ць*'малящуки' (с. Новорозсош Новопсковського р-ну Луган. обл.),цн.слоб. *щупале́ць*'тесаме' (смт Печеніги Харків. обл.),*язе́ць*'маляязя' (с. Безруки Дергачівського р-ну Харків. обл.) [КА].

Дериватологи наголошують на важливій особливості словотвору сучасної української мови – великому поширенню паралелей, коли одна й та сама лексема виявляється в декількох формальних модифікаціях, що характеризуються різними словотворчими морфемами [Сікорська 2000: 108]. Саме такими паралелями є засвідчені в басейні Дніпра назви осетра чорноморсько-азовського:*костарик, костеник, костючек*[ФаунаУкраїни 1980: 143]. Очевидно, що похідники зі суфіксом *-ик* у протоукраїнській мові, так само як у сучасній, мають розмовно-просторічний характер.Порівняймов говірках української мови: *ко́стрик* 'йорж, дрібна прісноводна риба з колючими плавцями' [СлЄвт: 75], *чо́пик* 'зменшено-фамільярне до *чоп* – судак' [СлМоск: 76], *наса́рик* 'зменшено-пестливе до *наса́р* (вид йоржа)' [СлЛис: 134], *йо́ршик* 'зменшено-пестливе до *йорш* – дрібна прісноводна риба родини окуневих із колючими плавцями' [ОмКл: 40] тощо. Наведені приклади переконують, що в синонімній конкуренції переважало осучаснення, поглинання стародавніх афіксів: залишаючись у твірних основах (*кост<u>ар</u>ик, нас<u>ар</u>ик* тощо), вони втрачали свою словотворчу функцію. Словотвірна семантика переміщалася на суфікс *-ик*.

Праслов’янськііхтіоніми**ostrišь, *ostričь*‘окунь, йорж’пов’язані з **ostrъ*‘гострий’ і зумовлені наявністю на тілі цих риб різних гострих частин; порівняймовпівденно-західних українських говорах:*остри́ш*‘йорж’, *острі́ш*‘окунь’ [ЕСУМ: IV, 227]. В. Коломієць припустила, що ці назви окуня успадковані праслов’янською мовою з індоєвропейської, про що свідчать споріднені назви в інших індоєвропейських мовах. До цього ж гнізда за версією вченої належить і сама назва *окунь* (**окипь*) як можливе запозичення з якої-небудь індоєвропейської мови групи centum [Коломиец 1978: 12].Хоча не можна відкинути й припущення українських етимологів про загальнослов’янськуназву*окунь*як можливе суфіксальне утворення від *око* (псл. **oko* > **окипь*) [ЕСУМ: IV,177].

У внутрішній формі деяких іхтіонімів виділяються семи ‘костистість’ і ‘гострота’, спричинені «складністю когнітивних процесів мовця, єдністю чуттєвого та раціонального в процесі пізнання дійсності» [Полтавець 2013: 214]. Поруч із назвами *остри́ш*, *острі́ш* відповідники *ко́стриж*, *ко́строж*, *ко́струж*‘окунь’ [СБГ: 226], швидше за все, наслідок лексико-семантичної атракції, яка в історико-етимологічному аспекті дає змогу ідентифікувати лексику, пояснити ті позамовні чинники, завдяки яким об’єднуються ознаки старого й нового значення і мовних форм. Етимологи в реконструкції **kostrežь/*kostrižь*пізньопраслов’янського лексичного фонду карпатського ареалу наводять такі паралелі: карп. *костри́ж* (також *костру́ж*), пол. діал. *kostryż* ~ болг. *ко́стреж* (*ко́струж*), серб. *ко̀стреш*, *ко̄стрӣш*, порівняймо також зрум. *costrăş* [Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков: 28].

Давню етимонну єдність рибальської назви *кострубач*‘йорж звичайний GymnocephaluscernuusL.’ і хліборобської *костриця*‘залишки жорстких частин культурних рослин після оброблення’, що засвідчуєпершоуявлення людей про навколишній світ, побачив дослідник народних природничих назв В. Куйбіда.В українських весняних ритуалах із гострих залишків рослин виготовляли кострубате солом’яне опудало як символ

міфічногобожества*Костpуб*,а розчепірені колючі промені в плавниках йоржа нагадують солому, що стирчить з усіх боків цього опудала [Куйбіда 2017: 85]. Так само праслов'янські реконструкції **kostra,*kost(ь)rъ*, яких сягають і назви риб, і назви рослин, етимологи розглядають як суфіксальні утворення від ie. **kes-/kos*-із первісним значенням 'колоти', пов'язаним з наявністю у злакових рослин остюків, а в риб певних порід – колючих променів у спинному плавці [ЕСУМ: III, 53, 54].

Саме тактильними відчуттями в архаїчному діалектному континуумі Рівненщини мотивовано іхтіоназву*ширхýн* 'окунь' [СлЄвт: 132],оскільки слово належить до праслов'янського етимологічного гнізда з основою **sᵇrx̧nǫti, *sᵇrş̌ati*'наїжачуватися, куйовдитися, ставати нерівним, шорстким' [ЕСУМ: VI, 410]. На користь такого мотиваційного зв'язку свідчить і субстантив *шаршáвий*'риба в період «шлюбного» сезону' в центральнослобожанській говірці селища Печеніги Харківської області [КА].

Отже, за мотивувальнимчинником «щось костисте, шкарубке» в українській мові виділяється ЛСПГ «Назви риб із костистим, шкарубким тілом». Загалом же перенесення за суміжністю відбиває перший рівень осмислення нашими пращурами природних реалій, коли саме *дóтик* – відчуття, що виникає при стиканні шкіри з навколишнім середовищем [СУМ-11: II, 393] – супроводжував найперший спосіб здобування риби (руками). До ЛСПГ «Назви риба з костистим, шкарубким тілом» належить також іхтіономен*терпуг*'морський окунь Sebastes' – назва походить від терпуг 'рашпіль' і зумовлена певною схожістю шорсткої поверхні морських окунів з терпугом [Куйбіда 2017: 369].

Стародавній тип номінації за тактильними відчуттями відображає й ЛСПГ «Назви риб зі слизьким, клейким тілом». До складу цих лексичних одиниць входитьзначна кількість українських іхтіонімів, як, наприклад,*липень* і *линь*, які етимологи відносять допраіндоєвропейських етимологічних гнізд із коренями **leip-* 'натирати, клеїти' і**(s)lei-*'слизуватий': поліс. *клéя*'верховодкаAlburnusalburnusL.' [СлЛис: 97],

зх.волин. *вуклі́я*‘тесаме’ [СлКорз: 92], гуцул. *слиж*‘в’юн (Cobitisbarbatula)’ [ПіпГал: 178], буков.*слиза́к* ‘різновид риби зі слизистою поверхнею’, *слєж, слиж, слиш*‘риба породи паскаря’[СБГ: 500], порівняймо у складі стійкого порівняння *викрутив сї з рук як слиж* – про проворного, зручного або брехливого та хитрого чоловіка [ГРНП 1901: 174], ср.ндпр. *слюзя́к* ‘йорж’ [Тарасенко 1961: 60], закарп. *слиґа́н*‘в’юн (Misgurnusfossilis)’ [СлСаб: 334] тощо.

Праслов’янського кореня **sopl*ь‘сопля’ [ЕСУМ: V, 355] сягають народні іхтіоніми із дещо зневажливою конотацією*сопля́к* ‘йорж’ (східнослобожанські, східнополіські,середньонаддніпрянські говірки) [Сватівщина 1998: 87; Дейниченко 1997: 173; Тарасенко 1961: 60], *соплі́вка* ‘йорж-носар, дрібна прісноводна риба родини окуневих із колючими плавцями і тілом, укритим слизом (AcerinavulgarisL.; Acerinaacerina)’ (центральнослобожанські) [КА],*слінявé̱ць*‘йорж’(західнополіські) [СлАрк: II, 156].

Іхтіоніми з формантом **-ak*ъ(*слиза́к, слюзя́к, сопля́к* тощо) – активні суфіксальні утворення, типові для антської мовної підгрупи [Царук 1998: 231].

Суфікс *-ач* є продуктивним для утворювання назв риб у всіх говірках української мови (до того ж цей словотворчий афікс нерідко надає словам певної стилістичної зниженості, відтінку просторіччя, фамільярності):сх.поділ. *шмаркáч* ‘йорж, Acerinacernua L.’ [Тищенко 2010а: 96], поліс.*слюмкáч* ‘йорж, Nemachilusbarbatula L.’ [СлЛис: 198].

Отже, тактильна мотивація є важливою в постанні рибальських суфіксальних дериватів. У споконвічно продуктивному мотиваційному типові назв риби за відчуттям її на дотик (див. підрозд. 2. 2) виокремлюємо два мотивувальні чинники: 1) МЧ «костисте, шкарубке риб’яче тіло»; 2) МЧ «слизьке, клейке риб’яче тіло».

3. 3.4. Суфіксальні найменування риб за кольором і смаком

Відомо, що у виборі харчового продукту людина часто керуєтьсяйого кольором, що зумовлено набутим досвідом уживання їжі тваринного та рослинного походження іпородженими на основі цього досвіду стійкими асоціаціями.А отже, між суфіксальниминазвами риб різних видів, утворених від назв кольорових прикмет і смакових якостей, в еволюційному вимірі є певнийзв'язок.

За висновками В. Коломієць, найбільш уживаними в праслов'янській мові були назви риб, утворені від основи прикметника **bělъ*'білий', якими позначали щонайменше три різні, але дуже близькі між собою й дуже розповсюджені види риб – плотву, верховодку і жереха [Коломиец 1978: 6].Цілком очевидно також, що в спільнослов'янську добу способом номінативної диференціації схожих між собоюрізновидових риббуло додавання до кореня**bělъ*різних суфіксів, зокрема-*ic(a),* як-от**bělica* (укр.*білиця*'уклейкаAspiduslucidus') [ЭССЯ: II, 65].

Сучаснийіхтіономен*білуга* утворився в східних говорах праслов'янської мови, коли праукраїнці, які знали білугу безпосередньо в басейнах Дніпра й Дністра, називали її власне слов'янським словом **běluga* (< **bělǫga*) від прикметника **bělъ* 'білий'. А в басейні Дунаю під час заселення слов'янами Балканського півострова занесено запозичене в західні говори праслов'янської мови в період її розпаду германську назву білуги *hūso*, яка на слов'янському ґрунті перетворилася на **vyza*. У говірках української мови іхтіонім*віз* стали вживати на позначення нового гібридного виду осетрових [Коломиец 1983: 132].

Подекуди внутрішній синкретизм мотиваційної основи рибальського найменуваннязумовлює фонетичні варіантиназви, які на сучасному етапі сприймаємо як етимологічно відмінні. Так, говіркові назви *верховодки звичайної* (Alburnusalburnus L.) –*плескавка* (Дністер, Південний Буг) і *блискавка* (Полтавщина) [Фауна України 1983: 19] – засвідчують

різновекторне мотивування одночасно побаченої і почутої реалії: верхова риба часто «*сплескує*» у воді й при цьому «*зблискує*».

Чорним кольором мотивовано постання іхтіонімів*чорни́чник*, *чорничо́к*‘бичок, чорного кольору, що водиться на дні водоймища, здебільшого під камінням’,*чорня́вка*, *чорня́к*‘вид риби з роду бичків’,*чорну́ха*‘червоноперка, Scardiniuserythrophthalmus L.’ [ЕСУМ: VI, 342].

Синюватим відливом риб’ячого тіла мотивоване постання низки діалектних іхтіонімів:сх.поділ. *си́нька* ‘верховодка, Alburnusalburnus L.’ [Тищенко 2010а: 94],цн.слоб. *синя́к* [с’і|н’ак]‘карась’(смт Печеніги Харків. обл.), сх.слоб. *синя́вка*[с’і|н’аўка] ‘дрібнариба’ (Красне Поле Марківського р-нуЛуган. обл.) [КА].

У східнослобожанській говірці с. Новобіла Новопсковського р-ну Луган. обл. подибуємоіхтіонім*сине́ць*із визначенням його мотивувального чинника – «синя спина»:*С’і|нец’ це та|ка|риба по|хожа на кара|с’а із |син’ойуспи|нойу //*[КА]. У нижньонаддністрянських говірках А. Берлізовтакож зафіксував мотивований синім кольором іхтіонім*сине́ць* ‘риба’ [СлБерл: 71].

Постання західнополіськогоіхтіоніма*зе́лик*‘молодийщупак’ [СлАрк: I, 188] мотивовано притаманним недорослій ще рибі цього виду яскравим зеленим кольором на відміну від дорослої, у якої він тьмяніє. Можливе також каламбурне зближення прямого значеннятавивідного –‘недозрілий, недоспілий (про злаковірослини, фрукти, овочі і т. ін.)’ [СУМ-11: III, 553].

Мотивувальний чинник ‘червоний колір риб’ячихплавців’ зумовив утворення в західнополіських говіркахіхтіоніма*черво́нка*‘краснопірка, Scardiniuserythrophthalmus’ [СлАрк: II, 248], а всхіднослобожанських – *красня́нка*‘тесаме’ (смт МарківкаЛуган. обл.; р. Деркул – притока Сіверського Дінця) [КА]. У «Малорусько-німецькомусловарі» Є. Желехівського, С. Недільського представлено ще синонімний суфіксальний дериват *красни́ця* [Малорус.-нїм. сл. 1886: I, 375].

Наведенісинонімнінайменування переконують в обґрунтованості запропонованих у попередніх підрозділах дисертації термінів *мотиваційний тип*, *мотиваційна основа*і *мотивувальний чинник*, оскільки різні за способом творення й відповідно різні за твірною основою назви тієї самої риби (*червонка*, *красниця* – суфіксація;*червонопе́рка* [СУМ-11: 11, 299] – основоскладання (*червоні пера*) із суфіксацією;*краснопе́ра* [СУГО: 108] – утинання іменникового складника словосполуки *краснопера/ риба*) мають однакову колірну мотиваційну основу, той самий мотивувальний чинник «прикметна своїм кольором якась частина риб'ячого тіла» і належать до продуктивного мотиваційного типу назв риби за кольоровою ознакою. До цього ж мотиваційного типу належать і діалектні назви риб *пструг* (пістряве тіло), *біли́ця* (біле, блискуче тіло), *си́нька* (тіло із синюватим відливом) тощо, проте їх об'єднує дещо інший мотивувальний чинник – «колір риб'ячого тіла (колір відливу риб'ячої луски)». Згадаймо тут людську властивість «всілякі приписувать барви первісним тільцям речей», відзначену щедавньоримським філософом Лукрецієм: «Колір, до речі, й мінятися може залежно від того, / Як він освітлений: сонцем прямим чи відбитим од чогось» [Лукрецій Тіт Кар: 65].

Уживаний у говірках Одещини універб*красня́к*‘червона риба: осетер, білуга, севрюга’ (<*кра́сна риба*) [СУГО: 108]лише формально подібний до найменувань *синяк*‘карась’, *чорняк*‘вид риби з роду бичків’ тощо, оскільки в історичному вимірі його мотивувальним чинником є не колір риби, а її цінність («краса») як харчового продукту.А отже, універб*красняк* демонструє зовсім інший продуктивний мотиваційний тип назв риби за її смаковими якостями (харчовою цінністю). До цього мотиваційного типу належать ще такі назви риб:*гірчак* ‘прісноводна риба родини коропових, Rhodeusamarus, Rhodeussericeusamarus (Bloch.)’, яку етимологи пов'язують зі словом *гіркий* [ЕСУМ: І, 516], одес. *горча́к* ‘неїстівна колюча дрібна рибка, колючка’ [СУГО: 56];сх.слоб. *солодоне́ць*‘малящуки, м'ясо якої солодке на смак’

(с. НоворозсошНовопсковськ. р-ну Луган. обл.) [КА];новогрецьке запозичення*алю́шник*‘оселедець’ (*to álas*, *aláti*‘сіль’), що стало набутком українського лірницького арго завдяки додаванню питомого суфікса -*ник*-[Горбач 1993а: 23], утворення з яким «були широко знані вже в живій мові стародавніх східних слов’ян» [Бевзенко 1960: 110].Мотивувальним чинником цих назв є фактична констатація приємного чи неприємного смаку риб’ячогом’яса: гірчить, солодке, солоне. Натомість у постанні назви *красняк* мотивувальним чинником виступає почуттєво-оцінювальна констатація – *кра́сний* (народно-поетичне) ‘гарний, прекрасний, чудовий’ [СУМ-11: IV, 327]. Порівняймо також:«*красна риба* – цінна порода безкісткових (осетрових і т. ін.) риб; *красна тоня* – перший у сезоні улов, звичайнонайкращий» [тс].А з огляду на те, що м’якоть красної риби (лосося, горбуші, форелі) дійснорожевогокольору, можна припустити семантичне зближення прямого номінативного (нейтрального) і номінативно-вивідного (емоційноконотованого) значень у період, коли постала потребавноменах, які б позначали м’ясо риби за їїцінністю як харчового продукту. До того ж, як припускають етимологи,слово *красний* (діал. *кра́сни*) із вторинним щодо ‘гарний, прекрасний’значенням‘червоний’ здавна успадкованечастиною українських говірок [ЕСУМ: ІІІ, 77].

Отже, на прикладі суфіксальних найменувань риб за колірною ознакою простежуємо процес формування емоційно-оцінної лексики рибальської сфери, спричинений зближенням прямого і вивідного значень слова на певних етапах розвитку рибальства й рибоспоживання.

3. 3.5. Суфіксальні найменування риб за часовими прикметами нересту

До істотних мотиваційних основу постанніихтіонімів належить час, коли риба певного виду йде на нерест. Утворені за цим номінаційним принципом назви склали важливу частину української іхтіологічної, риболовецької та рибницької термінологій.

Більшу частину суфіксальних похідників на позначення риби, що нереститься в певний часовий період, утворено від назв релігійних свят,які збігалися (збігаються) із часом нересту, про що дізнаємося з етнографічних праць:наприклад, ляща залежно від його зимового чи весняного нерестування називають «микольник» і «юровик»[Туленцева 2005: 200],оскільки*микольник* нереститься в грудні (коли святкують День святого Миколая), а *юровик* – у травні (6 травня вшановують святого Юрія, за язичницьких часів – Ярила).

Слід зазначити,що в українських говірках у творенні іхтіонімів за часовими прикметами нересту метонімічну прив'язку до язичницького чи християнського календарів здебільшого опускають:херсон. *мартюк*(Спочатку треться дрібна щука «мартюк» – переважно наприкінці лютого або на початку березня) [Рябков 1890],закарп. *мартянка*‘підуст, який нереститься в березні’[Владыков 1926: 60],сх.слоб. *апре́лька* ‘щука, яка нереститься у квітні’ (с. НоворозсошНовопсковськ. р-ну Луган. обл.) [КА].

Для більшої професійної деталізації іхтіонімів на Середньому Подніпров'ї відзначено три екотипові форми ляща залежно від часу нересту, серед яких дві назви*вербовик* і*дубовик* [Фауна України 1983: 76] утворено суфіксальним способом від дволексемної основи, яка метонімічно вказує на час нересту: *вербова́ риба* (нереститься, коли цвіте верба: у кінці березня – на початку квітня)>*вербовик*, *дубова́ риба* (нереститься, коли цвіте дуб: у кінці квітня – на початку травня)>*дубовик*. Шляхом універбації утворено й народну назву рибця звичайного *глодовик* [тс: 124], оскільки часцвітіння глоду збігаєтьсяз часом нерестуцієї риби, порівняймо ще іззакарп. *гло̑дянка*‘підуст, який нереститься в середині чи кінці квітня, коли квітне глід (Crataegus)’[Владыков 1926: 60].

Отже,в українській мові суфіксальні назви риб за часовими прикметами нересту утворено як безпосередньо від основи-назви місяця нересту, так і від метонімічно заміщених основ, що відображають природні явищаабо

природні явища у зв’язку з релігійними святами (подвійне метонімічне перенесення).

Сутнісно-мотиваційний підхід до аналізу рибальських суфіксальних дериватів уможливив виокремлення чотирьох мотивувальних чинників у межахмотиваційного типу назв риби за часовою прикметою нересту: 1) знання рибалками місяця, коли нереститься саме цей вид риби;2) спостереження рибалок за рослинністю, що цвіте під час нересту саме цього виду риби; 3) належність рибалок до етноспільноти, релігійні свята якої припадають на час нересту саме цього виду риби; 4) часовий збіг нерестового періоду риби цього виду з нерестовим періодом риби іншого виду(наприклад, *густерник*‘лящ, який нереститься одночасно з густерою’ [Усачева 2003: 97]).

3. 3.6. Суфіксальні найменування рибалок

В українській мові семемі‘людина, для якої рибальство є основним заняттям’відповідаютьсуфіксальні та іншого способу творення деривати з основою*риб-*: *ри*ˈ*бак, ~ач, ~ач', ~ар, ~ар', ~*ˈ*алка, ~*ˈ*ал'ник, ~*ˈ*ал'шчи(і)к, ~о*ˈ*лоў, ~о*ˈ*лове*ʺ*ц', ~о*ˈ*лоўка*, і така різноманітністьсловотвірних синонімів на позначення широковідомого прадавнього поняттяє типовим для говіркявищем [Гриценко 1990: 105].Г. Аркушин у монографії «Іменний словотвір західнополіського говору» теж спирається на цей приклад,важливий для розуміння того, що синонімія афіксів охоплює *різночасові утворення*, які зберігають семантичну спільність із можливими стилістичними відтінками [Аркушин 2004: 277]. Тож у визначенні словотвірних і мотиваційних моделей найменувань рибалок також варто послуговуватися принципом відносної хронології.

Рибальство належить до однієї зі стародавніх форм привласнювального господарства,тож невипадково «значення присвоювання» є одним з найдавніших у структурі праслов'янських назв на позначення представників професій [Нечитайло 2011: 190-191]. Такою є назва ловця риби **rybarjь*, утворена (на думку багатьох істориків мови) за допомогою успадкованого ще з праіндоєвропейської мови форманта. Спираючись на відому працю А. Мейє «Спільнослов'янська мова», авторитетні мовознавці дійшли такого висновку: «Суфікс *-arjь* (<-**ari̯o*-), що творив назви професій і занять, був запозичений у пізній праслов'янський період з латинської мови (*-ārius*) через посередництво германських мов (пор. гот. *-areis*, лит. *õrius*, гр. *αριϛ*) і поширився у зв'язку з наявністю в слов'янських мовах слів, що могли сприйматися як похідна основа для таких запозичень (типу *mytarjь*, *boukarjь*)» [Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов: 121]. Я. Закревська коректно звернула увагу на цю давню в науковій літературі думку, але наголосила на тому, що утворення із суфіксом *-ар* засвідчені уже в давньоукраїнських і взагалі давніх слов'янськихпам'ятках, а в давньоукраїнських пам'ятках XI–XIII сторіч серед назв особи-діяча на *-ар* є чимало слов'янських утворень: *говедарь*'пастух рогатої худоби', *заячарь*'хто ловить зайців', *козьлищарь*'пастухкіз', *краварь*'пастухкорів', *рибарь*'рибалка' тощо [Закревська 1976: 61-62]. Принагідно зазначимо, що український діалектний агентив*коровар* 'пастух корів' (<псл.**korvarь*) доводить, що слово не обмежується ареалом південно- й західнослов'янських мов [ЭССЯ: XI, 116].

Праслов'янськийагентив*риба́р(ь)*зберігає карпатська група діалектів. «Атлас української мови» засвідчив цю назвусаме в гірській частині рельєфу, а межі поширення ізолекса на діалектологічній карті накладаються на долини річок Чорна Тиса, Теребля, Свіча, Латориця, верхню частину Дністра, частину річки Серет у Буковинських Карпатах [АУМ:II, карта № 136]. Діалектні словники також засвідчили поширеність назви (разом із її фонетичними варіантами та похідними утвореннями) в бойківських і

закарпатських говірках, порівняймо: бойк.*рибáрь*, *рыбáрь*, *рибáй* ‘рибалка’ [СлОниш: ІІ, 172], закарп.*рыбáрь* ‘те саме’, *рыбáрька* ‘жін. до*рыбáрь*’, *рыбáрити* ‘рибалити’, *рыбáр’ін’е* ‘риболовля’ [СлСаб: 307], гуцул.*рибáрь*‘рибалка’,*рибáрити*‘ловитирибу’ [СГГ: 163, 162].Усталеність цієї назви та її похідників в архаїчному закарпатському говорі відтворив у своєму романі«Криничар» М. Дочинець, пор.: *«Розпитав і бувалих рибарів про значене змією місце. Так, потверджували вони, це Дикий Брід, мертва для риболовлі царина»* [Дочинець 2014: 25-26]; *«[дим з вербового пагілля] від пізньої рибарської ватри чи від казана кошикарів»* [тс: 9]. Із наведених прикладів випливає, що саме відокремлена гірська місцевість Карпат уможливила збереження давнього праслов’янського рибальського агентива на -*ар*.

Беручи до увагитипологійно подібні спільнослов’янські назви *бджоля́р* (вх.луж. *pčoław*, чес. *včelař*, словен. *čebelar*, серб. *пчелар*)[Ющук 2019: 33], *вівча́р* (вх.луж. *wowčer*, чес. *ovčář*, словен. *ovčar*, серб. *овчар*) [тс: 62], *коза́р* (вх.луж. *kozar*, чес. *kozař*, словен. *kozar*, серб. *козар*) [тс: 169], *коня́р* (вх.луж. *konjer*, чес. *koňář*, словен. *konjar*, серб. *коњар*) [тс: 172] тощо,висновуємо: у праслов’янській мові впродовж усього її розвитку був чинний відіменниковий словотвірнийтип агентивних назв на-*ар (-арь)*, у якому виділявся семантичний підтип«основа іменника-назви тварини + суфікс-*ар (-арь)* = назва людини, яка доглядає худобу, щоб забезпечити своє існування», оскількимета риболовства,як і пастухування, птахівництва, бджільництва, – отримувати продукт харчування (риб’ячем’ясо). Загалом же здобування м’яса в еволюційному розвитковіоб’єднуєпривласнювальні промисли (рибальство і мисливство) з відтворювальним господарюванням(розведенням худоби, птахів, риби).

Спираючись на художні тексти з відтвореними ареальними особливостями рибальського промислу українців, спостерігаємо: карпатський агентив*рибар* в українській мові виступає гіперонімом до назв ловців риби певної породи. Так, в оповіданні О. Гончара «Людина в степу»

бачимо нижньонаддніпрянський гіпонім*щукар* ‘рибалка, який ловить щук’:*«Там, по сивих просторах закутих кригою вод, скільки зглянеш, всюди бовваніли людські постаті, де поодинокі, а де непорушними темними групами. То все булирибалки, завзятіщукарі, ентузіастипідльодного лову»*[Гончар 1967: 424]. Щучий промисел у НижньомуПодніпров’ї засвідчено ще староукраїнськими писемними джерелами: «просил нас запорожскойнизовойщукизимнойпросолнойісКоша»[АКНЗС 1734-75: IV, 539]; «постарается купить ілисобратьтакойдоброй і болшойвялойщуки в априлѣмсцѣ» [тс: 540].

Гіпонім *юнарь* ‘рибалка, який ловить миньків’ (*юн = миньок*) в українській мові другої половини XIX сторіччя зафіксував відомий лексикограф Ф. Піскунов [СлПіск: 301]. Те, що в українських діалектах *минька* називають *юном*, ілюструє фрагмент повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем»: *«Тут водяться довгі й вузькі, схожі на в’юнів, рибини, що ми їх називаєм минками. Тільки в’юни темніші, а минки світліші і набагато менші: завтовшки з олівець. Ми їх ловимо довгими палицями, розщепленими на кінці. Приловчишся, поцілиш в’юнку рибину та й витягнеш із води»*[Дімаров: 101]. Наведений опис прояснює семантичну структуру слова*юнарь* і засвідчуєефективність типологізування рибальських суфіксальних дериватів за мотиваційною єдністюзначеннєвих ознак твірної основи й афікса: *(в’)юн-*‘в’юнкоїриби’ + *-ар(ь)*‘ловець’.На користь праслов’янської давності відіхтіонімного семантичного підтипу назв рибалок на*-ар (-арь)*можуть свідчититипологійно подібні видові назви рибалок в інших слов’янських мовах, зокрема чеській: *lososář*‘ловецьлосося’, *pstruhař*‘ловецьфорелі’, *štikař*‘ловецьщуки’ [Закревська 1976: 70].

Інший – відзнаряддєвий – семантичний підтип назв рибалок на*-ар (-арь)* ілюструють такі гіпоніми:*сіткáр*‘той, хто ловить рибу сіткою’ [СУМ-11: IX, 233], унижньонаддністрянських говірках – *неводáр*‘той, хто ловить рибу неводом’ [Берлизов 1976: 9].

Українські відіхтіонімні й відзнаряддєвіназви рибалокна-*ар (-арь)*ілюструють продуктивністьтворення назв осіб за професією сполученням суфікса-*arjь*з іменниковими основами, загалом же «група відіменникових дериватів на -*ар* уже в XI – XIII ст. була найчисленнішою серед усіх утворень з цим формантом, найбагатшою на лексико-словотвірні типи» [Білоусенко 1993: 164].

Зрідка спостерігаємо творення видових назв рибалок на-*ар* від дієслівних основ.Узахіднополіському говорі рибальський агентив*ма́хар* ‘старший над групою рибалок’ [СлАрк: I, 307], очевидно, мотивований дієсловом –*маха́ти*, а точніше – словосполукою *махати руками* (тобто керувати діями підлеглих).У слобожанському говорі назву*топту́н*‘помічник рибалки, який ногами виполошує рибу з кушерів’ (с. Кам’янка Дворічанського р-ну Харків. обл.; р. Оскіл) [КА] утворено від дієслова*витопта́ти*. Виразніше мотивацію агентива простежуємоу стійкій словосполуці-мотиваторі*витоптувати рибу*‘ногами виполошувати рибу з кушерів у потрібному рибалкам напрямкові’ (тс) [КА]. За спостереженням П. Білоусенка, віддієслівні найменування осіб за функціональноюдією на -*ар*упам’ятках української мовизафіксовано з початку XIV ст. – раніше, ніж назви осібна -*ар* за зовнішньою чи внутрішньою ознакою (на кшталт *моцар*, *біляр*, *чудар*) [Білоусенко 1993: 163].

Окремі агентиви на -*ар* стали базою для утворення в сучасній українській мові термінів-похідників на позначення різновидів промислової діяльності: *вівча́рство* ‘розведення овець як галузь тваринництва’[СУМ-11: I, 551], *коня́рство* ‘розведення коней як галузь тваринництва’ [тс: IV, 277]. Назву *рыба́рство*зі значенням ‘рибнийпромисел’ засвідчено в південно-західному наріччі української мови [РРС: II, 333].

Властиву українській мові синонімію словотворчих засобів демонструє широкий спектр суфіксів для творення видових назв рибалок, як-от у нижньонаддністрянських говірках: *а́вчик*‘рибалка, який ловить рибу з малого човна (з *а́ви* – Р. М.)’, *тягу́льчик*‘рибалка, який ловить рибу *тягу́лями*’,

коді́льчик‘той, хто спостерігає за канатами (*кодо́лами* – Р. М.) під час рибалення неводом’ [Берлизов 1976: 13]; вукраїнських говірках Одещини: *лапта́шник*‘рибалка, який ловить рибу *лапташо́м* (рибальськоюсіттю з грубихниток завдовжкиприблизно 30 м і завширшки 10 м, якутягнуть за собою з двох човнів)’ [СУГО: 115].

Синонімніагентиви*бичéшник (бичі́шник)* [СлМоск: 16; СУГО: 23-24;СБІМ: І, 167] і*би́чник* [СБІМ: І, 167]‘рибалка, який ловить бички волоком’ засвідчують морфонологічні зміни (вокалічні і консонантні альтернації, усічення твірної основи), а назва *бичéшник (бичі́шник)*до того ж вкладається в ряд подібних за своєю словотвірною структурою говіркових назв:*фа́тушник*‘рибалка, який ловить рибу *фа́ткою* (*хваткою* – Р. М.)’ [СУГО: 198],*торба́шник*‘рибалка, який незаконно бере собі рибу’ [СУГО: 192] (порівняймо ще з розмовним*торбéшник*‘жебрак’ [СУМ-11: Х, 200]), *тря́пошник*‘ганчірник’ [СБІМ: ІІ, 1007],*калама́шник*‘той, хто працює на каламайці, безтарці’ [СУГО: 90], *кіно́шник*‘той, що часто ходить у кіно’ [СБІМ: І, 834] тощо.

Відзначимо, що суфікс *-ник-* більш властивий для творення рибальськихагентивів на позначення діячав системіорганізованогорибалення, рибообробки, реалізації риби як товару: *карма́тник* ‘робітник-риболовець на карматному риболовецькому заводі’ [СлЯв: 339],*ри́бник* ‘той, хто працює на рибному підприємстві’ [СУМ 2012: 962],*кефа́льник*‘рибалка, який ловить кефаль’ [СБІМ: І, 818],*шепотинник* ‘купець на рибу’ (можливо, пов’язано з осман. čyfyt(yko) ‘жид’) [Горбач 1993б: 47] тощо.

У «Словникові українських говорів Одещини» (2011) до агентива*а́вчик* знаходимословотвірнийваріант*а́вочник* ‘рибалка, який ловить рибу з плавального засобу *а́ва*, *а́вочнимиси́тками*’[СУГО: 11], що засвідчує належністьспільнокореневих дериватів до різних словотвірнихтипів:1) відіменникового словотвірного типу назв рибалок на-*чик* (видова назва човна *ава* + суфікс *-чик* = *авчик*);

2) відприкметниковогословотвірного типу назв рибалок на *-ик*(видова назва рибальського знаряддя *ав́очнаси́тка* + суфікс *-ик* = *авочник*).

Отже, суфіксальні назви рибалок в українській мові – це відіменникові, віддієслівні та відприкметникові деривати. Аналіз словотвірних типів і семантичних підтипів рибальських суфіксальних агентивів уможливив виділення типів мотиваційних основ: 1) *іхтіонімної*(відіхтіонімніназви рибалок мають тяглість щонайменше з праслов'янської доби тавкладаються в спільнослов'янський семантичний підтип найменувань тих, хто живиться від тварин); 2) *знаряддєвої* (відзнаряддєвівидові назви рибалок, очевидно, еволюційно пізніші утворення, проте похідники із суфіксом *-ар (-арь)* від назв найдавніших рибальських знарядь *невод* і *сітка*свідчать на користь праслов'янської давності цього семантичного підтипу); 3) *процесової* (відпроцесові видові назви рибалок, очевидно, еволюційно пізніші за відіхтіонімнітавідзнаряддєві, оскільки відображають аспекти усвідомленого колективного рибалення, проте своїм корінням, безумовно, сягають протоукраїнських діалектів, на що вказуєспільнослов'янський характер твірних основ, що відображаютьуніверсальні, сутнісно властиві людині дії, які вона здатна виконувати без допоміжних знарядь.

Серед мотиваційних типів назв рибалки виокремлюємо:1) МТ назв рибалки за видом уловлюваної ним риби (МЧ«риба певного виду як об'єкт промислу»); 2) МТ назв рибалки за задіюваним знаряддям (МЧ «вид рибальськогознаряддя»); 3) МТ назв рибалки за виконуваною ним професійною дією (МЧ «професійна дія, яку належить виконувати рибалці»).

3. 3.7. Суфіксація і конфіксація у відіменниковому творенні рибальських процесових назв

Спостереження за етапами розвитку рибальського промислу на теренах України вможливили виявлення словотвірних типів рибальських суфіксальних процесових назв. Наявністьвидових назв*невідничить*[СлЧаб: ІІ,

359] і*сітничить* ‘ловити рибу сіткою’ [тс: IV, 66]в аспекті широковідомогогіперонім*арибалчити*(«козакам їсти варив да рибалчивъ» [АКНЗС 1734-75: III, 667]), утвореного відагентива*рибалка* [УРСС: 199], свідчить про існування в ареалі Нижнього Подніпров’я на певному етапі становлення риболовецького промислу (за часів існування на Запорозькій Січі власників рибальського знаряддя та найманих робітників)відіменникового словотвірного типу назв видових процесів рибалення на ***-и-ти***, зокрема семантичного підтипу «назва рибалки + формант *-и-ти* = процесова назва». До цього ж семантичного підтипу належить і закарпатськапроцесова назва *гала́сити*‘рибалити’ [СлКарп: 39],оскільки утворена відосвоєного чужомовногоагентива*га́лас*‘рибалка’<угор. *halász* ‘те саме’ [ЕСУМ: I, 458].

Мовознавці відзначають, що в сучасній українській мові у відіменникових дієсловах продуктивно взаємодіють із дієслівними суфіксами зокрема твірні основи такої групи іменників, як назви осіб за фахом, посадою, становищем у суспільстві, і наводять приклади похідників, утворених за допомогою форманта *-ува-ти*: *столярувати, чабанувати, учителювати*[Сучасна українська літературна мова 2002: 264]. Водночас словотворчий формант *-и-ти* більш характерний для творення дієслів від іменників-назв предметів, деталей: *пружина* > *пружинити, барабан* > *барабанити*; назв узагальнених понять: *біда* > *бідувати, баляндраси* > *баляндрасити, каламбур* > *каламбурити*; назв рідин і предметів, за якими визначають дію: *перець* > *перчити, цемент* > *цементувати* [тс]. Проте, зауважують мовознавці, збіг іменникового суфікса *-ар* і дієслівного форманта *-и-ти* можна спостерігати і в дериватах на взірець *крамарити* (<*крамар*),*газетярити* (<*газетяр*) [тс]. В аспекті взаємозв’язку рибальської і скотарської лексики в бойківських і закарпатських говірках привертає увагу відагентивнийпохідник*скота́рити*‘пасти рогатухудобу’ [СлМат: 429; УЗГ: 383]<*скота́рь*‘пастух’ [СлМат: 429].Загалом жеговірки південно-західного наріччя української мови засвідчують збіг іменникового суфікса *-ар* і

дієслівного форманта *-и-ти* в межах зазначеної словотвірної моделі.Загальною (родовою) назвою процесу риболовлення виступає дієслово з твірної основою *рибар-*: бойк. *ри́бари́ти*, *риба́рити*‘рибалити’<*риба́рь* ‘рибалка’ [СлОниш: ІІ, 172], закарп. *рыба́рити* ‘рибалити’ <*рыба́рь* ‘рибалка’ [СлСаб: 307].

Зауважимо, що від багатозначногоагентива*сіткáр*: ‘той, хто плете сітки’ і ‘той, хто ловить рибу сіткою’ [СУМ-11: ІХ, 233] ідіалектизму*неводáр*‘той, хто ловить рибу неводом’ [Берлизов 1976: 9] дієслівні похідники не засвідчені.

Натомість в українських говірках відзначаємо численні рибальські процесові назви з формантом-*и-ти* (та йогофонетичними варіантами), утворенівід тематично інших, неагентивних іменників рибальської сфери:*кукульванить (рибу)*<*кукольван*‘отруйнарослина’ [СлЧаб: ІІ, 226],*катра́нити* ‘намащувати час від часу рибальські сітки дьогтем, щоб запобігти дії води’ <*катра́н* ‘дьоготь, яким намащують рибальську сітку, щоб та не гнила’[СлЯв: 341]; буз.-інг. *катра́нити*‘ловити чорноморську акулу-катрана’ [СБІМ: І, 799],*матýлити*‘в’язати волок (матулу)’ <*матýла*‘нитки, з яких рибалки в’яжутьсіті’ [тс: ІІ, 114];одес. *дубли́ти* ‘проварити у воді з дубовою корою рибальські сіті, щоб вони не так швидко розмокали й були міцнішими’ [СлМоск: 32],*дува́нити* ‘ділити пійману рибу між рибалками’ [тс] <*дува́н* (з тюрк. ‘частина, пай’) [ЕСУМ: ІІ, 140],*чакýшить*‘бити по голові (найчастішестосовнориби)’<*чакýшка*‘прилад, якимб’ютьвелику рибу по голові, коли втягаютьїї в човен’ [СУГО: 207],*штукува́ть*‘пришивативздовж невода вгорічи внизу новусітку, щобзробитиневідширшим’ <*штýка*‘новасіткачиїїчастина, яку пришивають до невода замістьзіпсованої’ [СУГО: 218];нж.ндстр. *сабашить (шаба́шить)* ‘кінчати роботу, здебільшого рибальство чи виготовлення рибальських снастей’ [СлБерл: 69, 79] <*шаба́ш*‘суботнє свято, відпочинок, передбачені іудаїзмом’, згодом слово стали вживати як вигуковий сигнал про закінчення роботи [ЕСУМ: VI, 363].

У деривaційному аспекті привертають увагу іконфіксальні рибальськіпроцесові найменування, які в словотвірному ланцюжку виступають, на нашу думку, проміжною ланкою в еволюційному процесі уточнювання іменникового первня:*то́ня*‘простір води, якийпротягують неводом, виловлюючирибу’ [СУГО: 193] >***ви́тонити****(невід)* ‘витягти невід з ополонки, з-під льоду’ [СлЯв: 102] >*ви́тонок* ‘місце, звідки витягають рибу з-під льоду’ [тс];*риба* >***зари́бити*** ‘розвести рибу у водоймищі’ [СУМ 2012: 331] >*зари́бок*‘риба, яку впустили у водойму для розмноження’ [СлГр: II, 89].

У визначенні явища чересдієслівного уточнення іменникового первняможна спиратися на спостереження дослідниківу галузі історичного словотвору, які припускають наявність мотивованихдієсловомконфіксальних іменників ще в спільнослов’янську епоху: на взірець**obmydliti*‘намилити’>**obmydlъkъ*‘залишок від шматка мила’, ***obmъšiti*‘покритимохом’>***obmъšanikъ*‘місце, поросле мохом’[Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси): 45, 52]. Водночас логіка понятійного освоєння людиною реалій довкілля та їхньогономінування підказує, що для процесу «обмилювання» потрібно *мило* (<**mydlo*), для «обмошування» *–мох* (< **mъхъ*) тощо. Тож визначаємо такий напрямок словотвірних ланцюжків:**mydlo*>**obmydliti*>**obmydlъkъ*, ***mъхъ*>**obmъšiti*>**obmъšanikъ*.

Риба за своєю сутністю нерозривно пов’язана з водою. Тож у можливих сумнівах щодо мотиваторатермінa*зари́бити* (<*риба* чи *зари́бок*?) на користь первня*риба*свідчить наявність в українській мові словотвірного ланцюжка*вода*>*«заводити»*‘заповнитиводою’ [тс: 294] >*заводок*‘затока’ [тс], знов-такипобудованого наминапереконливостітвореннякінцевої ланки відконфіксального дієслова і логіки його творення від слова *вода*.

Прикметнугрупурибальської лексики становлять суфіксальні дієслівні назви, утворені від іменників на позначення рибальських знарядь. Так, у повісті «Бригантина» Олесь Гончар вустами героя твору відтворив рибальську примовку, у якій вжито народний дієслівний термін *га́чити*

‘ловити рибу гаком’: *«Зухвальська посмішка вбік, і відповідь ухильна, приправлена рибальським жартом: – Гачив, гачив – по тижню й Дніпра не бачив…»* [Гончар 1981: 6]. Припускаємо етимоннийзв’язок стійких словосполук*гачити рибу* і *вудити рибу* ще від праоснови. Етимологи не виключають, що псл. *ǫda – первісноособливий спис із зазубреним вістрям для биття риби, потім цю назву перенесли і на рибальський гачок [ЕСУМ: I, 437]. Пов’язаний зі словом *гак* і рибальський професіоналізм в українських говірках Одещини*закука́нити* ‘надіти пійману рибу на *кукан*, тобто на тонку вірьовочку з двома тоненькими паличками на кінцях’ [СлМоск: 34], оскільки назву *кука́н* етимологи виводять із псл. **kyka* ‘гак’ [ЕСУМ: III, 127].Знаряддєву (інструментальну) мотивацію має і нижньонаддніпрянський діалектизм*блисти́ть*(= *блисти́ти*) ‘ловити рибу на блешню’ (*блискітку* – Р. М.): *«блисʲтʲу́соб’і́ри́бу»* [СлЧаб: I, 89].

Певним чином довідзнаряддєвихдесубстантивів належить ідіалектизм*їзи́ти*‘перегороджувати річку для ловлі риби’ [ВТССУМ: 509],який в історичному вимірі походить від назви рибальської загати *їз (єз)*: *езъ бити*‘ставити загороду в річці, ставку для риболовлі’ [СУМ XVI-п.пол.XVII: II, 88].

Спостерігаємо й низку рибальських відіменникових дієслів зі словотворчим формантом-***ува-ти***:буз.-інг.*ґардува́ти*‘загачувати річку (ставити ґарди)’ [СБІМ: I, 497],*жабрува́ти*‘виймати з риби зябра і нутрощі, готуючи до соління чи сушіння’ [тс: 585],нж.ндстр.*паюва́ти* ‘рибалити у власника рибальських знарядь за певний пай’ [СлБерл: 59],ср.поліс.*печеркува́ти*‘ловити руками раків, рибу в підмивах берега тощо ’ [СлЛис: 158] <*печерка* (див. підрозд. 2. 3.1. про назви, пов’язані з видобуванням риби із пористого ґрунту водойми),загальноукр.*підса́чувати* ‘ловити рибу, раків підсакою, підсаком’ [СУМ-11: VI, 496] <*підса́ка (підса́к)*‘риболовнасітка, щомає форму косого мішка, на обручі з довгим держаком’ [тс]. Зауважимо, що дієслово *підсачувати* має ще форму доконаного виду *підса́чити* [тс].Порівнюючи форму доконаного виду

підсачити із формою доконаного виду *зарыба́рити*‘заробити риболовлею’ [СлСаб: 108], утвореної префіксальним способом від форми недоконаного виду*рыба́рити*,а також із дієслівними назвами, що не мають форми доконаного виду (на взірець *невідничити*, *печеркувати*), констатуємо: у творенні процесових рибальських назв форманти-*и-ти* та -*ува-ти*можуть бути яксинонімними словотворчими засобами, так і засобами розрізнювання видових форм дієслова. Принагідно зазначимо, що розрізнювання видових форм – необхідна умова формування дієслівної і віддієслівної іменникової рибальської термінології.

Отже, українській мові властивідієслівні терміни, що спостерігаємо на прикладівідіменникових рибальських назв на -*и-ти*(-*ува-ти*). У цьому словотвірному типі виокремлюємовідзнаряддєвийсемантичний підтип процесових рибальських назв на -*и-ти* (-*ува-ти*) і відсуб’єктнийсемантичний підтип процесових рибальських назв на -*и-ти* (-*ува-ти*). Відповідно в постанні дієслівних рибальських назв виокремлюємо знаряддєвий і суб’єктнийтипи мотивації.Локаційний тип мотивації простежуємо в назві *печеркувати* (від місця, локації, де ловлять рибу).

3. 4. Нульова суфіксація у творенні рибальської лексики

Нульсуфіксальні назви як важливий складник лексико-семантичної системи постійно привертають увагу науковців [Міняйло 2012а]. А. Мейє писав, щов історичну епоху майже всі кореневі основи теперішнього часу супроводжують уже спорідненими іменами,які мають навіть дієслова, запозичені з германських мов: кqпъ‘покупка’поруч ізкqпити, -кqсъ (въ-кqсъ, ис-кqсъ) поруч із -кqсити (въ-кqсити) тощо[Мейе 1951: 273].ҐрунтовнапрацяЛ. Полюги про українську абстрактну лексику XIV – першої половини XVII ст.також засвідчила можливість утворення в означений періодіменників зі значенням конкретної діїпрактично від кожного дієслова, анульсуфіксальні абстрактні іменники(за спостереженням мовознавця) особливо активізувалися в період XVI – першої

половини XVII ст. [Полюга 1991:32].П. Білоусенко наголошує на тому, що «зароджена в надрах праслов'янської мови, нульсуфіксація стала вагомим фрагментом українськоїсловотвірної системи, яка впродовж усього писемного періоду української мови справила значний вплив на формування цієї системи, упорядкування її елементів» [Білоусенко 2015: 213].Отже, нульова суфіксація – важливийрізновид афіксального словотворення, який «забезпечує переведення дієслівної основи до класу слів, що виражають предметність» [Сучасна українська літературна мова 2002: 252]. Категорія ж предметності, на нашу думку, якнайкраще співвідносна з чітко окресленими поняттями галузевої термінології. Тому корпус нульсуфіксальних віддієслівних іменників можна доповнити багатим матеріалом зі сфери рибальства.

Тематичну віднесеність і мотиваційну базу більшості рибальських назв, які на сучасному етапі сприймаємо як нульсуфіксальнідеверbативи, можна простежити вже впраслов'янських реконструкціях, а отже, виявити складнішу словотвірну природу мотивацій.

Так, назва рибальського знаряддя *колот*'палиця, якою б'ють по воді, заганяючи рибу' (Правобережне Полісся) сягаєпсл. **koltъ*, похідникаіз суфіксом-*t*-від дієслова **kolti*, зважаючи на його етимологічну спорідненість, хоч і помітну різницю вслов'янських ('бити гострим, колоти', 'розколювати') і балтійських ('кувати, бити молотом') мовах. Своєю чергою псл. **koltiti* етимологи виводять із **koltъ*'кувалда', 'важка дубова палиця, якою глушать рибу', 'знаряддя для обмолочування зерна', 'тичина для збивання олії' [ЭССЯ: X, 155-159].

У зв'язку із синкретизмом значень *'рвати' – 'плести'* (за О. Трубачовим) в еволюційному розвиткові матеріально-духовної культури українців, у тому числі рибальської, важлива гіпотеза етимологів про утворення праслов'янськогосубстантива**lěsъ* з індоєвропейського кореня **ʯel-* 'рвати, дерти, бити' (тобто історично віддієслівного походження назви – *Р. М.*), що засвідчує первинну віднесеність назви до термінології

підсічного землеробства з пізнішим входженням до географічної термінології [ЭССЯ: XIV, 252]. Як відомо, землеробство включає, крім рільництва, ще овочівництво, садівництво й виноградарство. Відлуння садівницької семантики (з подальшою її широкою різногалузевою диференціацією) бачимо в субстантивах із коренем *ліс*-в українських говірках:закарп. *лі́са*‘невеликі ворота, виплетені з лози’ і ‘виплетена з лози сітка для сушіння фруктів на сонці’ [СлСаб: 162],зх.поліс. *ліс*‘тин, плетений з горизонтально розташованих прутів’ [СлАрк: I, 288],буков. *лі́са*‘живопліт’ (*«Пора́ би вже ту лі́супостри́гти, би фа́йна, кущи́ста росла́»*)[СБГ: 262];також із матеріально вираженим суфіксом: буков.*лі́ска*‘рибальськаволосінь’ [тс], гуцул. *лі́ска*‘ящик, дно якого зроблене із дранки, для сушіння садовини димом’ [СлШкрум: 88], *лі́ска* (мн. *ліскѝ*) ‘ліщина (кущ родини березових із їстівними плодами – горіхами)’ і ‘сплетена з ліщини решітка для сушіння грибів або фруктів у печі’ [СлНеґр: 106], бойк. *лі́ска*‘кущліщини’ і ‘прилад з лози, яким ловлять рибу’ [СлОниш: I, 415], ндстр. *лі́ска*‘ліщина’ і ‘плетена сітка на рибу’ [СлШила: 162], лемк. *лі́ска*‘ліщина’ [КСГСУ: 51] тощо.

Назва *кляч*‘кожна з двох палиць на кінцях рибальської сітки, невода’сягає псл. **klęčь/*klęča*<**klęčati* (первісна семантика ‘кривий або негнучкий шмат дерева, стебло’) [ЭССЯ: IX, 31]. Назва*кіш*‘садок для риби у вигляді корзини’, поліс. *кош*‘верша’, пб.поліс. *к’іш, ко^{у}ш, ко̂ш*‘сачок, рибальська снасть’ сягаєпсл. **košь*<ієвр. *kosi̯o-* на позначення інструмента збиральництва, пов’язаного зі згрібанням, зриванням ягід, плодів тощо, тобто дій, які виражає дієслівний корінь ієвр. **kes-* [тс: XI, 195-197].Назва*ла́ва*‘ряд рибальських сіток, поставлених неперервною стіною’, пд.бсрб. ‘ряд ставних неводів, що стикаються один з одним’сягаєпсл. **lava*, яку етимологи зближують з д.інд. *láva*‘відрізок, відрізаний шмат’<ієвр. **leu-*‘відрізати, відділяти’ [тс: XIV, 54-55]. П. Білоусенко, наводячи приклади праслов’янськихнульсуфіксальнихпохідників:**metь*‘предметметання’<**metat i*;**botъ*‘великий дерев’яний молот, кийок, бовт’<**botati*;**bъltъ*‘стріла, метальна зброя, снаряд, яким лякають рибу’<**bъltati*‘заважати, мутити,

бовтати’; **xlǫdъ*‘палка, жердина, острога, хворостина’<**xlędnǫti*‘битипалицею’),відзначає, що«кількістьвториннихнайменувань –іменниківізконкретнимзначенням, щопозначалиномениживої й неживоїприроди –не поступаласяабстрактнимназвам» [Білоусенко 2015: 207-208, 211].

В історичному вимірі нульсуфіксацію простежуємо й у назвахскладників рибальських знарядь: нж.ндстр. *дель*, *диль*‘полотно рибальської сітки’<псл. **dělь* (<**dělіti*) [тс: V, 10]; іхтіонімах: буков. *лень*, *лінь*‘лин’<**linь* (<**lin’ati*) [тс: XV, 113] (саме український мовний матеріал піддає сумніву розуміння етимологами внутрішньої форми псл. **lěnь* як можливого позначення донної, малорухомої риби [тс: XIV, 209]).

Є підстави зарахувати до нульсуфіксальнихпохідниківпраслов’янську назву **ne-vodъ*, яку більшість етимологів пов’язують з ієв. **u̯edh-* ‘вести’. В. Скляренко припускає: із часом прабалти, як і праслов’яни, назви рибальських сіток **vadas* (пересувна) і **nevadas* (непересувна) перестали сприймати як такі, що пов’язані з дієсловом **vedteį̯* ‘вести’ [Скляренко 2010: 19]. В українській мові давньоукраїнського й ранньосередньоукраїнського періодів (за класифікацією Ю. Шевельова) назву *невод* уживали також зі значенням загальної процесуальності: **нєводъ* ‘ловлення риби неводом’ [СУМ XIV-XV: II, 33].

Усталений у сучасному словниковому складі нульсуфіксальнийпохідник*во́лок* ‘невелика сітка з матнею ловити рибу на неглибоких місцях’ [СУМ-11: I, 729] засвідчують пам’ятки староукраїнської мови: *волокъ* ‘вид рибальської сіті, невода; волок’ (1600 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: IV, 209]. Поза сумнівом, назва є похідником від ст.укр. *выволочи, выволочы, вывълочи* кого, що: «єгоповєлѣньє(м) многорыбъвыволокли» (1489 р.), *изволочити* що ‘виловити рибу волоком (з чого)’ (1507 р.) [тс:V, 124; XIII, 48]. Відповідник*włok* у давньопольських пам’ятках (за даними О. Войцевої) вперше зафіксовано у другій пол. XIV сторіччя [Войцева 2011: 40].

За допомогою нульового суфікса утворено й синонімну до *невод* назву *ометь* ‘сіть, невід’: «Рыбаревси, въмещущеимрѣжувърѣки... и въмещищеиомети» (XV ст.) і *отъметь* ‘те саме’ [СлСрезн: II, 667, 798]. Як бачимо, до складу твірної основи входять і префікси (або фонетичні варіанти префікса). У сучасній українській мові цим словом позначають не лише рибальське, а й мисливське знаряддя: *обме́т* ‘велика сітка ловити звірів, рибу’ [СУМ-11: V, 537].

Назву *бовт* ‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці – рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [СУМ-11: I, 206] зафіксовано в пам’ятках староукраїнської й старопольської мов: ст.укр. *болтъ*, ст.пол. *belt* ‘рибальське знаряддя; бовт’ (1603 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 19]. Формально подібним до назви *бовт* є сербський діалектизм *бо̏тва/бо̏два*‘тризуба або двозуба острога для наколювання риби у воді’, який І. Нечитайло виводить із праслов’янського іменника **body*, утвореного від дієслова фізичного впливу **bosti, *bodǫ* [Нечитайло 2012: 16]. У говірках Воронежчини назву *бот* ‘довга палиця з конусоподібним наконечником, б’ючи яким по воді, лякають і заганяють у сітку рибу’ утворено від *бо́тать, бата́ть* ‘заганяти рибу в сітку, каламутячи воду ногами чи палицями’, порівняймо: *бота́льнаясеть* ‘рибальська сітка, у яку ботами заганяють рибу’ [СВГ: 133].

Живомовність більшості рибальських назв (у тому числі й віддієслівних нульсуфіксальних) пов’язана з тим, що «професійна термінологія ще довго несе на собі знак експресивного забарвлення, навіть потрапивши до складу офіційних термінів» [Коваль 1970: 271]. Згадаймо й слова знаного мовознавця В. Чабаненка, який в експресії бачив «не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що *саме породжується емоційністю, образністю, характерністю мовлення*» (курсив *Р. М.*) [Чабаненко 2002: 6].

Саме такою і є прадавня лексика рибальства, народжена з нерозривного гармонійного єднання людини з природою. Рибальський промисел

передбачає «занурення» у стихію води, вітру, рослинного й тваринного світів тощо. Базовою ж для творення рибальських субстантивів стала саме дієслівна лексика з її можливостями виражати найтонші відтінки значень, порівняймо: *«… старийрозкошує там у Будинкуветеранів-металургів, ловить рибу "на скок". Є такийспосіб, геніальнопростий. Пливешсобімісячноїночі по озеру в плавнях, по Скарбному, чи по Вовчій, тиша кругом, ніщо не шешерхне, правишчовнапонад самим берегом, а вони (щуки), як відомо, сплять хвостом до берега, мордою до глибини, і тилишезлегенькаплесь веслом по воді, риба сонна злякаєтьсясплеску та стрибіз води, сама вискакує – та в човен, та в човен!Іноді, буває, за нічстількиїхнавискакує, діватинікуди, повенчовен щук править Лобода-старийдодому, завдаєкуховаркамроботи!»* [Гончар 1992: 465]. Тожнульсуфіксальні деривати колоритні, лаконічні, експресивні, міцно закорінені в культурно-національний словник і є самобутньою рисою українського словотворення [Біленко 2001: 12]. Такими є більшість рибальських нульсуфіксальнихдевербативів, твірними словами для яких стають переважно дієслова з виразною експресивною конотацією:*хáпа* 'рибальська сіть: кругла, нап'ята на обруч, від 1½ до 2 аршинів в поперечнику' [УмСп: IV, 103] <*хапати* (розмовне) 'те саме, що *ловити*' [СУМ-11: XI, 21]; назви одномоментної дії *торк*: *«Вчора й торку не було, а сьогодні, диви, як береться (риба)»* (з народних уст) [ВиргПил: 63], порівняймо: *торк* – присудкове слово, розмовне, уживається за значенням *торкнути*: *«коли це торк мене щось за плече, торк...»* [СУМ-11: X, 204]; *жор* 'полювання риби на інших риб з метою добути корм' [СБГ: 119] <*жерти* (вульгарне) 'їсти жадібно, багато чого-небудь' [СУМ-11: II, 522]; *прóлиз* 'місце на річці, що не замерзає' [СлГр: III, 22] <*пролизувати*'силою води руйнувати що-небудь; руйнуючи, утворювати щось (про течію річки, струмка і т. ін.)' [СУМ-11: VIII, 216] тощо.

Важливою частиною української рибальської термінології є нульсуфіксальні абстрактні іменники на позначення важливих для рибалок природних явищ. Як свідчить картотека О. Микитюк, назви явищ природи

(*безвітря*, *засуха*, *присмерки* тощо) складають лише 1,1% від усіх загальновживаних абстрактних іменників, проте вони дуже своєрідні в аспекті виявлення абстрактності [Микитюк 1997: 8]. Такий невеликий відсоток пов'язаний і зі стилістичною характеристикою твірного слова. Зокрема на утвердження термінів-девербативів стану безпосередньо впливає словотвірна спроможність дієслова: «найпослідовніше засвоюються прямі значення, вибірково – переносні, обмежено – розмовні» [Петрик 2013: 190]. Наприклад, словник Б. Юрківського «З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині» (1928) містить професіоналізми на позначення явищ, ступінь «відчування» яких важко окреслити чітко, як-от*нака́т* 'мертвий зиб на морі, що не має гребенів, без шуму', *одхва́т* 'різка зміна вітру на морі' [Юрківський 1928: 82]. У першому прикладі абстракт позначає стан недії, тобто відсутність коливань на поверхні води. Але ж людина бачить не відсутність, а супровідну ознаку її – гладке дзеркало води. У другому прикладі абстракт позначає те, чого людина не бачить, але відчуває – різку зміну сили чи напрямку повітряного потоку. Проте людина може побачити супровідні вияви, зокрема зміну напрямку хвиль.

У цьому ж словникові подибуємо професіоналізм *плав* 'скумбрійні сіті, що лежать на поверхні моря' [тс], який входить до складу стійких словосполук*поїхати на плав*'попливтирибалити неводом чисітками в морі',*риба́лить на плав*'рибалити неводом великими човнамисеред лиману або на морі, тягнучиневід за собою' [СУГО: 158, 169]. У СУМ-11 лексему *плав* на позначення рибальської сітки не засвідчено, хоча значення 'невеликі мулувато-торф'янисті плавучі утворення з коренів і стебел очерету, рогозу, вкриті рослинами', як здається, стало базою для творення похідного, тобто: *природні утворення, що повільно пливуть за водою > створене людиною знаряддя, пущене за водою з професійною метою* [СУМ-11: VI, 554]. Також корінь *плав-* активно функціює у складі ад'єктива сучасної галузевої терміносполуки*плавна сітка*: *«Ловлять її [чехоню] ставними і плавними*

сітками здебільшого в серпні й вересні, зрідка – з квітня до червня» [Фауна України 1983: 189].

За допомогою нульового суфікса утворено характерні назви рельєфу, важливі для рибальського промислу: *за́вороть* ‘вир, повертання води проти течії’ і *за́воро́т* ‘затока’ [СлГр: II, 22] <*заворотити*;*загі́н* ‘місце на річці, де вода тече тихо’ [тс: 26]<*загинати*;*зало́м* ‘поворот (річки, шляху)’ [тс: 60]<*заломити*;*за́пісоч* ‘невеликий пологий насип піску біля річки’[тс: 80]<*запісочити*;*запла́ва* ‘заплавні луки’ [тс]<*запливати*;*зато́ка*[тс: 108] <*затікати*;*ро́зсип* ‘лиманна берегова мілина’[тс: IV, 56]<*розсипати*;*ро́стік* ‘місце, де річка поділяється на два рукави’ [тс: 79]<*розтікатися*;*ши́пот* ‘поріг на річці’ [тс: 495]<*шипотіти*.

Шляхом метафоричного перенесення одного зі значень дієслова *саджати* (‘занурювати у воду’) на професійну дію рибівників і рибалок постав галузевий термін*саджа́ти* ‘поміщати куди-небудь для розведення (тварин, рибу)’ [СУМ: IX, 10], від якого за допомогою нульового суфікса утворили назву *саж* ‘сплетений з лози овальний (у формі яйця) кошик, у якому, зануривши у воду, зберігають виловлену рибу’ [СлГр: IV, 96; СУМ-11: IX, 14].

У словниках української мови XX сторіччя зафіксовано багато назв рибальського приладдя, утворених нульсуфіксальним способом від твірної основи, у складі якої є префікс, що уточнює значення модифікованих знарядь промислу: *заволоть* ‘різновид рибальської сітки’ [СлГр: II, 21] <*заволочити*;*запе́н* ‘споруда на заплаві річки чи озера ловити рибу; загата’ [СлКорз: 121] <*запинати*;*переме́т* (*переми́ть*) ‘шворка впоперек річки, по якій прикріплено ряд вудочок’ [СлГр: III, 126] <*переметнути* (*перемітати*), порівняймо у східнослобожанських говірках: *перепльо́т* ‘рибальське знаряддя, яким двоє рибалок ловлять головнів, задля чого треба перекинути кінець ліски на протилежний берег’ <*переплітати* [КА];*пере́сип* ‘перепона з сіток і ятерів, якою перегороджують вузьку плавневу протоку’ (*«ў плаўн'а́хста́вилипере́сипи»*) [СлЧаб: III, 99] <*пересипати*;*підкла́д* і *підхва́т*

‘різновид рибальського сака, розтягнутого на 4 кути’ [СлГр: ІІІ, 167, 183] <*підкладати*, *підхватити* (порівняймо: *підхва́т*техн. ‘пристрій для механічного підхоплювання вантажу’ [СУМ-11: VI, 521]);*підса́д* ‘підсака’ <*підсадити* [СлЧаб: ІІІ, 120] тощо.

Значну кількістьнульсуфіксальних утворень становлять назви допоміжних до основного рибальських знарядь або частини знаряддя: *здо́йма* ‘гачок ловити рибу взимку неводом’ (Полтавщина) [СлГр: ІІ, 146] <*здійма́ти* ‘переміщати що-небудь знизу вгору’ [СУМ-11: ІІІ, 539];*підбі́р* ‘*мн.* мотузки зверху й знизу рибальської сіті’ [СлГр: ІІІ, 159] <*підбирати*;*по́пуск* ‘шматок канату, що ним прикріпляють махалку до сітей’ [Юрківський 1928: 82] <*попускати*;*про́в’язь* ‘середня частина рибальської сіті’ [СлГр: ІІІ,461] (пор. *пров’я́зувати* ‘протягувати нитку через петлю, закріплюючи її’ [СУМ-11: VIII,146]). Випадків, коли твірна основа не містить префікса, менше: *грузь* ‘грузило’ [СлЧаб: І,253] <*грузити*;*кляч* ‘жердина невода, волока’ (пов’язане з **klęk-* ‘згинати, ламати’) [ЕСУМ: ІІ,471].

Учені висновують:праслов’янського етимона **gъnati (ženǫ)*‘гнати (переважно худобу)’ сягає рибальський похідник*о́дго́н* ‘товстий канат прикріплювати рибальські сітки’ (Одещина) [ЕСУМ: І, 534-535]. Поза сумнівом, щоцього ж етимона сягає і нульсуфіксальний дериват *прогі́н* ‘палиця в невода, якою пропускають невід під лід’ (Полтавщина) [СлГр: ІІІ, 461], порівняймо: *проганя́ти* (рідко*прогоно́нити*) ‘переганяти що-небудь по чомусь, через щось’, *прогі́н* ‘дія за значенням *прогна́ти*, *проганя́ти*’ і ‘відкритий простір у чому-небудь; проріз, отвір’ [СУМ-11: VIII, 147, 150]. Як бачимо, нульсуфіксальнимдевербативам властива багатозначність, їм «притаманний діалектичний синтез предметної та процесуальної семантики» [Петрик 2013: 188]: а) узагальнена назва промислової дії; б) назва місця для промислової дії; в) інструмент для промислу.

Отже, назви конкретних реалій (рибальських знарядь та їхніх частин) утворено від загальновживаних дієслів *бо́втати*, *волочи́ти*, *грузи́ти*, *підбира́ти*, *підса́джувати*, *попуска́ти*, *проганя́ти* тощо. Префікси у складі

твірних основ і відповідно похідників характерніші для сучасної української мови. Такі утворення відбивають найтонші семантичні відтінки назв галузевих реалій, які постійно вдосконалюють. Порівняймо це на прикладі назв від спільнокореневих твірних основ: *одгон* (канат) і *прогін* (палиця), *перемет* (шворка) і *обмет* (сітка) тощо.

За допомогою нульового суфікса постала назва *просі́л* ‘солена риба, різновид холодної страви з соленої риби’ (Конотопщина) [СлГр: ІІІ, 479], порівняймо: *просо́лений* ‘приготований солінням (про страву)’, *просолена осятринка* (з покликанням на твори Г. Квітки-Основ’яненка) [СУМ-11: VIII, 291]. У сучасній українській мові слово усталилося і як процесова назва, і як результат цього процесу (готовий продукт): *просі́л*: 1. ‘дія за значенням *просоли́ти*, *просо́лювати* і стан за значенням *просоли́тися*, *просо́люватися*’ (*просіл риби*); 2. *розм.* ‘солона риба; страва з солоної риби’ (з покликанням на твори Панаса Мирного, Є. Гребінки); 3. *спец.* ‘якість посолу; ступінь солоності’ [тс: 285].

Мовознавці відзначають, що серед абстрактних іменників найчисленнішими є відприкметникові і віддієслівні, що зберігають тісні значеннєві зв’язки з неіменниковими твірними основами [Сучасна українська літературна мова 2002: 289].За даними О. Микитюк, у сучасній українській мові значну частину абстрактних іменників (36,2%) використовують на означення процесів, дій та способів виконування їх. Серед прикладів дослідниця наводить слова *зсув*, *скид* і зазначає, що такі абстракти є і загальновживаними, і термінними лексемами, яких чимало в технічній термінології [Микитюк 1997: 7].

П. Білоусенко,аналізуючи тематичні суфікси-ъ (< -ŏ), -ь (< -ĭ), -а (< -ā)праслов’янськихнульсуфіксальних реконструкцій,доходить висновку, «що всі три суфікси мали багато спільного, адже всі вони творили девербативи на позначення *фізичної чи інтелектуальної дії*, часом це назви *одномоментних дій*, які можуть бути повторені, назви *поступальних рухі газів, води, повітря*тощо» [Білоусенко 2015: 200-201].

Назви одномоментних (з можливим повторенням) дій характерні й для віддієслівних нульсуфіксальних утворень рибальської сфери: *бризк* ‘одностайний удар табуна скумбрії по воді’ [Юрківський 1928: 80] <*бризкати*‘викидати, розкидати, розсипати бризки рідини, іскри, дрібні частинки чого-небудь’ [СУМ-11: I, 235]; *скид* ‘виплигування риби вгору’ [Юрківський 1928: 83] <*скида́тися* ‘сплескувати, піднявшись до поверхні води (про рибу)’ [СУМ: IX, 264] (порівняймо також: *ски́день* ‘різновид червоної риби в Азовському морі’ [СлГр: IV, 134]) тощо.

Інші віддієслівні нульсуфіксальні рибальські похідники позначають:

- тривалу дію: *не́рест* [УРСНТ: 184], *приду́ха* ‘кисневий голод (звичайно в риб) унаслідок замерзання води, забруднення її й т. ін.’ [СУМ-11: VII, 608];

- результат одноразової дії (такі іменники можуть сполучатися з порядковими й кількісними числівниками): ст.укр. *испустъ* ‘одноразове виловлення риби’: *«покионъ первый испустъ з ставов того именявозмет»* [СУМ XVI-п.пол.XVII: XIII, 196], *замет* ‘одноразове виловлення риби неводом’: *«до 1000 кг лише за один замет кошельковогоневодa»* [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 80];

- результат тривалої дії: *нагу́л (нагул ри́би)* [УРСНТ: 174]; *приду́ха* – у сучасній зоологічній термінології ‘загибель риби внаслідок нестачі кисню’: *«прирости його* [*судака* – Р. М.] *особин були менші, що пояснюється масовим розвитком водоростей, нестачею кисню та придухою»* [Фауна України 1982: 47], порівняймо із загальномовним значенням ‘загибель риб та ін. водяних тварин унаслідок нестачі кисню’ [СУМ-11: VII, 608];

- конкретну фазу дії: наприклад, *зани́р* ‘положення скумбрійних сітей, що покладені на дно моря за допомогою грузків’ [Юрківський 1928: 81];

- спосіб дії: *присві́т* ‘спосіб ловити рибу вночі на світло’ [СлАрк: II, 89], у складі стійкої словосполуки *–йти на посвйіˆет* ‘іти на ніч ловити рибу’ [СлЛис: 169]; *духи́,* у складі стійкої словосполуки *–на духи́ лови́тири́бу* ‘ловити рибу, роблячи ополонку в кризі’ [СлКрим: II, 443].

Нульсуфіксальним способом утворено назви спеціально створених місць рибальського промислу, тобто тих, що з'явилися внаслідок професійної діяльності фахівця: *забрі́д* 'рибний завод' [СлГр: II, 9],*здойма*: ополонку, з якої витягають невод, називають *здойма* від українського дієслова *здіймати* [Афанасьев-Чужбинский 1861: 432], *придуха* 'спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом»' [Із звіту етнографічної експедиції 1934 року: 463].

В українському діалектному континуумі виокремлюємо й звуконаслідувальні назви природних видових місць для рибалення (рибальських локацій), як-от у бойківських говірках:*брящ* [бр'ашч] 'мілке місце в річці, де «брашчит» (бринить) вода по камінні'(*«– Ры́бузло́виў на бр'ашчи́»*) [СлОниш: I, 73].

П. Білоусенко серед праслов'янських реконструкції на позначення предметів неживої природи виділяє низку *назв місцин* з суфіксом *-а (<-ā)*, серед яких є назви рибальської сфери: **meta*, **meть*'місце закидання рибальських сітей' (від **metati*); **brodъ*'мілке місце, брід', похідник з *-о-*вокалізмом від дієслівної основи **bresti (< *bredti)*, **broditi*); *omǫtъ*'ковбаня, вир', пов'язана з **omǫtiti* '(за-)мутити' тощо [Білоусенко 2015: 205-206].

Продуктивний нульсуфіксальний спосіб творення ідля назв інших тематичних груп досліджуваної галузі: *закри́ха* 'те, чим «закришують» (шматочки хліба, каша, варене зерно і т. п.)' [СлЧаб: II, 40], *зана́да* 'те саме' [СлКорз: 121], *о́бмах* 'хвіст у сома' [УмСп: IV, 179], *че́па* 'усяка річ, камінь, уламок затонулого судна, або якір на дні моря, що дере невода й перешкоджає витягати його' [Юрківський 1928: 83], *зача́па* 'місце на річці чи озері, на дні якого є корчі' [СлКорз: 124] тощо.

Пам'ятки староукраїнської мови засвідчили нульсуфіксальні утворення від дієслова*ловити – ловъ*, *ловы* 'полювання' [ІСУЯ: I, 407]. СУМ-11 до слова *ло́ви* подає два значення: 1) полювання на звіра, птахів, рибу тощо: *на ло́ви*, *на ло́вах* – на полювання, рибальство (на полюванні, рибальстві); 2) те саме, що *ло́влення*. Порівняймо також ілюстративний матеріал в академічному

словникові: *ло́влення* ‘дія за значенням *лови́ти*; ловіння’: ... *забавлялась ловленням дрібних рибок на гачки* (покликання на І. Франка) і *ло́вля* ‘те саме, що *ло́ви*’: *Одна щука на живець – хіба це ловля?..* (покликання на Корнійчука) [СУМ-11: IV, 537, 539]. Уважаємо, що в наведених прикладах лексема *ловлення* відчутніше відтворює семантику дії, тоді як *ловля* – семантику загальної процесуальності. Це підтверджує й лексикографічна практика початку XX сторіччя: *У ставку́ не пога́навило́вля* [СлКрим: 444].

Отже, нульсуфіксація – продуктивний спосіб творення рибальської лексики всіх тематичних груп, що простежуємо вже в праслов’янських реконструкціях. Лаконічність нульсуфіксальних дериватів та експресивність їхніх твірних основ сприяла закоріненню цих назв у рибальську термінологію. Усі нульсуфіксальні рибальські деривати мають процесову мотивацію.

Особливо продуктивна процесова мотивація для нульсуфіксальних дериватів лексико-семантичних груп «Назви рибальських локацій», «Опредметнені процесові назви рибальської сфери», «Назви рибальських знарядь».

3. 5. Прикметникове суфіксальне словотворення в терміносполуках рибальської сфери

Лексичне значення прикметника складається не лише з денотативних ісигніфікативних компонентів, а й «у разі потреби вміщує оцінний та когнітивний компоненти, що виражає власне ознаку якоїсь сутності» [Дудок 2009: 251]. Тож у рибальських термінах-словосполуках із прикметниковим складником сутнісну ознаку реалії відображає саме прикметник [Міняйло 2011б].

Досліджуючи об’єкти чи явища певної професійної галузі, важливо описувати їх у межах притаманних українській мові словотвірних типів [Кочерга, Непийвода 2001: 184].Українські мовознавці відзначають, що в

утворюванні відіменникових прикметниківнайпродуктивніший суфікс *-н-*, так само він«продуктивний і у віддієслівних прикметниках» [Сучасна українська літературна мова 2009: 184-185]. Цей факт підтверджує спостереження за атрибутивнимитерміносполуками риболовецького промислу:*сміття* >*смітна́ри́ба* ‘дрібна малоцінна риба’ [ВТСУМ: 1349],*верх*>*верхня підбора невода* [Основи пром. рибальства: 129], *низ*>*нижня підбора невода* [тс], *вертикаль* >*вертикальна блешня*[УДУР: 211], *горизонталь* >*горизонтальна блешня* [тс], *дрифтер*‘невеликий рибальський човен’>*дрифтерна сіть*: *«Логери колись ловили оселедців дрифтерними сітями…»* [Санченко 2016: 261]. Відзначимо й необмежену поєднуваність суфікса-*н*-(ураховуючи різні його функційні модифікації)із чужомовними іменниковими основами завдяки унікальним морфологічним можливостям цього афікса, здатного сполучатися з будь-яким приголосним [Коць 2010: 148]. Прикметники із суфіксом *-н-*у складі двослівних рибальських номенівзафіксовано і в староукраїнській, і в сучасній діалектній мові: *риба* >*рыбныевходы (уходы)* ‘право користування водами, щоб ловити рибу’ [СУМ XVI-п.пол.XVII:V, 75],*невід* >*невіднари́ба*, *сіть* >*сітнари́ба* (за снастями, якими переважно виловлюють цю рибу), *закон* >*зако́ннари́ба*, *незако́ннари́ба* (риба, розмір якої відповідає / не відповідає встановленим правилам і ловити яку через те дозволено / не дозволено) [Тарасенко 1961: 59].Іхтіонімну мотивацію маютьаналітичніномени на позначення різновидів рибальських сіток:*камбальна сітка* [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 30], *бичкова́ сі́тка*‘рибальська сітка, якою ловлять бички’ [СБІМ: І, 167], *катра́нні сіті* (якими ловлять чорноморську акулу-катрана) [тс:799], *пістрю́жнасі́тка*‘рибальська сітка з очима в 6 см, якою ловлять пістрюгу’ [тс: ІІ, 467]; на позначенняглибини занурення рибальської сітки:*камбальна глибина*(*«…не шукати ту набридливу чорноморську хамсу, а одразу зосередитися на камбальній глибинці в сорок метрів»*) [Санченко 2016: 71].

Продуктивна ця словотворча морфема і вутворюванні прикметників від дієслівних основ: а) у складених назвах риб: *наживляти* >*наживна́ риба*

[ВТСУМ: 715], *проходити >прохідні́ри́би* ‘риби, які для нересту йдуть з морів у ріки, рідше – з рік у моря’ [тс: 1178], *напівпрохідні́ри́би* ‘риби, що живуть у передгирлових опріснених частинах морів, а для розмноження або й на зимівлю заходять у річки’ [тс: 728]; б) у складених назвах рибальських знарядь і їхніх частин:*плавати >сі́ткаплавна́* ‘особливий вид сіті, щоб ловити рибу по фарватеру річки’ [СлГр: IV, 128],*роспирати >роспорни́й не́від* ‘невід, який витягують у човен’ [СлЧаб: IV, 34], *бігти >бі́жний кіне́ць не́вода* ‘той бік невода, який закидають, заводять’ [СлГр: I, 63],*ковзати >ковзне грузило* [Щербуха 1987: 140],*закидати >закидни́й не́від* [ВТСУМ: 750], *ставити >ставни́й не́від* [тс], *обкидна́ сі́тка*‘довга рибальська сітка, якою охоплюють те місце, де є риба’ [СБІМ: II, 289]; в) у складених локаційних рибальських назвах: *запускати >запускна́ополо́нка* [СлГр: II, 87] тощо.Помітно, що формант *-ний* тут передовсім пов’язаний зі значенням «пасивна здатність, придатність до застосування» [Кочерга, Непийвода 2001: 184].

За допомогою суфікса *-ов-/-ев-* прикметники утворюють як від іменників з конкретним, так і від іменників з абстрактним значенням. З матеріально вираженими реаліями співвідносні похідники:староукр.*ловища оуюновые*‘водні угіддя, на яких ловлять в’юнів’ [СУМ XIV-XV: I, 554]<риба *в’юн (оуюн)*;староукр.*котцова риба*: *«гать котцовои риби по 24 коп.»* (XVII ст.) [ІСУЯ: 513] <*котець*‘пастка для риб із плетеного товстого очерету або дерев’яних палиць у вигляді лабіринту-загороди’;*грядови́й не́від* ‘невід, який тягнуть не в човен, а на берег’ [СлГр: I, 334]<*гряда́*‘береговепідвищення’;*хва́тка черпако́ва* (яку опускають горизонтально) [тс: IV, 391]<*черпак*;*ри́бикісткові́*[УРСНТ: 286]<*кістка*;*ри́бихрящові́* [тс]<*хрящ*; *тра́лова лебі́дка*(*«… поставити тралову лебідку на самому носі, сховавши від хвилі за високим напівбаком…»*) [Санченко 2014: 220] <*трал*‘велика сітка, щомає форму мішка, для ловленняморськоїриби з невеликих суден –траулерів’ [СУМ-11: X, 227], *дельовий мішок* (*«Мотня – спеціально розкроєний і зшитий сітковий*

дельовий мішок, призначений для накопичення улову в активних знаряддях лову (закидних і обкидних неводах, тралах)») [Основи пром. рибальства: 45] <*дель*‘сіткове полотно, призначене для виготовляння відціджувальних знарядь рибальства’ [тс: 12]тощо.

Г. Тарасенко свого часуунаочнивнизку двокомпонентних атрибутивнихсловосполук-професіоналізмів Середньої Наддніпрянщини, у яких прикметниковий складникспіввідносний з назвами узагальнених понятьіз важливими для рибальського промислу локаційними та часовими орієнтирами. Локаційну мотивацію (*верх* і *спід* водойми як місце постійного перебування риби) мають аналітичні номени*верховáрúба* і*сподовáрúба*, а також *пашовáрúба* ‘риба, яка після нересту пасеться по заплавних місцях’ (перебуває на *паші* – Р. М.) [Тарасенко 1961: 59], у якому вже простежуємо у вершинісловотвірного ланцюжка дієслово*пастися>паша>пашова (риба)*. Мотиваційну основу словотвірного ланцюжка «виконувана рибою дія» вбачаємо і в похідних прикметниках, для яких у частиномовному аспекті можлива мотивація як безпосередньо дієсловом, так і віддієслівним абстрактним іменником, що набув статусу риболовецького терміна:*тирлóварúба* ‘риба під час нересту’<(*тирло*)<*тирлуватися*;*тяговáрúба* ‘те саме’<(*тяга*)<*тягти*;*ходовáрúба* ‘риба, що робить масовий перехід в інше місце’<(*хід*)<*ходити*.

Розглядаючи словотвірну структуру багатозначних слів, З. Сікорська подає приклади прикметників зі значенням‘зроблений з...’ (чи ‘прикметник до...’) і ‘такого кольору, як...’: *бронзовий*, *бурштиновий*, *буряковий*, *волошковий*, *кармазиновий*, *крицевий*, *лимонний*, *лілейний*, *малиновий*, *малахітовий* та ін. [Сікорська 2000: 46]. У наведених знаним дериватологом прикладах упадає в око перевага словотворчого афікса-*ов*-. Порівнюючи ці прикметники з досліджуваним матеріалом, проводимо аналогію: сутнісний іменник (*бронза*, *бурштин*, *буряк*, рибальські:*кістка*, *хрящ*, *черпак* тощо) + суфікс -*ов*- = прикметник з інтегральною семою ‘подібний до’, ‘такий, як’,

‘зроблений з’ тощо. Отже,*кісткові риби* (у тілобудові переважають хрящі), *хрящові риби* (у тілобудові переважають хрящі),*черпакова хватка* (на взірець черпака) тощо.

Семантику подібності, схожості, належності до якогось роду чи класу суфікс *-ов-/-ев-* передає й у номенклатурних назвах рибальської сфери: *ка́мбалові* [УРСНТ: 125], *ко́ропові* [тс: 143], *крилозя́брові* [тс: 145], *лососе́ві* [тс: 156], *оселе́дцеві* [тс: 202]. Семантику спільної родової ознаки, яку позначає цей афікс, передає також інше схоже значення, порівняймо: *оселе́дцеві* ‘родина риб, до якої належать оселедці, кільки, салаки і т. ін.’ і *оселедцевий промисел* (тобто такий, коли ловлять рибу саме родини оселедцевих) [ВТСУМ: 858]. Ураховуючи цю закономірність, у подальшому варто уникати багатьох огріх, зокрема у словникових вокабулах, як-от: «Родина *костистих* (перев. прісноводних) риб, які мають промислове значення (короп, сазан, лящ, вобла та ін.)» (курсив наш – *Р. М.*) [тс: 576] – треба *кісткови́х*.

Прикметниковий складник локаційно мотивованихтерміносполук*кормове тралення* і *бортове тралення* (*тралитиз борту* чи *з корми*)протиставляється словотворчим афіксом прикметниковому складнику терміносполуки*донне тралення* (*тралити по дну* чи *тралити дно*). Тутвідзначаємо відмінність на рівні здатностіпроцесового складника терміносполуки, а точніше – дієслова, від якого походить абстрактний іменник, виражати свою семантику самостійно чи ні, тобто про категорію перехідності /неперехідності. Науковці зазначають, що в сучасних лінгвістичних дослідженнях перехідність /неперехідність розглядають як лексико-синтаксичну категорію, що «ґрунтується на ознаках валентності дієслів, які в ролі предиката можуть відкривати у реченні позиції об’єкта чи результатива або адресата, засобу, знаряддя дії, локатива тощо» [Сучасна українська літературна мова 2009: 274]. А отже, у будь-якій галузевій термінології прикметниковий суфікс є важливим засобом відображення семантики всього аналітичного терміна.

На сучасному етапі в окремих випадках спостерігаємо різноманіття твірних основ і словотворчих афіксів у постанні прикметникового складникарибальської атрибутивноїтерміносполуки, як-от *кошільний невід*в законодавчих актах [Правила пром. рибальства: §14 п. 3], *гаманцевий невід* у фаховій літературі [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 21],*кошільковий невід* у професійному мовленні самих рибалок: *«Сейнер – рибальське судно, яке ловить рибу кошільковим неводом. Воно виметує сіть на ходу, намагаючись обметати нею косяк риби довкола. Потім невід стягують і вибирають на борт, а рибу качають насосом у трюми»* [Санченко 2014: 70].Із наведених назв саме твірна основа дериват*а гаманцевий* відображає функційну мотивованість назви різновиду рибальського невода, який стягують канатом так само, як стягували колись шворкою гаман для тютюну. І в аспекті вибору словотворчого афікса ця форма відповідає розвиткові сучасної української мови, зокрема наукової, бо, як помітили дослідники, словотвірні моделі з суфіксом *-ов-/-ев-* виявляють тенденцію загальностильового поширення [Коць 2010: 150]. Учені привертають увагу й до того, що «цей процес помітний і в словотворенні відносних ад'єктивів, які вживаються як синоніми до моделей, утворених за допомогою суфіксів *-н-*, *-очн-*: *аеропортовий* (*аеропортний*), *виставковий* (*виставочний* – тут виникненю форми з *-ов-* сприяв ще й процес відмежування від російської мови), *листопадовий* (*листопадний*), *полюсовий* (*полюсний*), *програмовий* (*програмний*)» [тс].

Труднощі в суфіксальному словотворенні становлять також українські прикметники зі значенням «активної здатності, призначення до вжитку чи певної дії» і «властивості, здатності здійснювати певну дію» [Кочерга, Непийвода 2001: 183–184]. Наприклад, прикметники *гальмувальний* і *гальмівний* означають активну здатність, прикметник *гальмівний* – властивість, тобто «збіг (як і накладання) деяких термінів в українській мові свідчить про те, що *призначення здійснювати певну дію* не завжди легко відрізнити від *здатності до такої дії*» [тс: 184]. Дослідники підкреслюють,

що «правильне вживання спільнокореневих прикметників, що передають призначення та здатність бути суб'єктом дії, дає змогу вирізняти тонкі семантичні відтінки термінів і таким чином робити виклад максимально прозорим і лаконічним» [УДІФМ: 115].Семантику самостійного дія́ння (без втручання рибалки)відображають атрибутивні рибальськітерміносполукиіз суфіксом-*льн*-:*обвічковувальні**знаряддя лову* [Основи пром. рибальства: 19]*відціджувальні знаряддя рибальства*[тс: 45].

У галузевій літературі подибуємо рибальські терміносполуки*обертова блешня* («вертушка», яка починає працювати при мінімальному русі в товщі води) і *коливна блешня* (тобто така, що коливається у воді) [УДУР: 178]. Російською мовою їх часто перекладають активними дієприкметниками *оборачивающаяся* та *колеблющаяся*. Звертаємо увагу, що першими в ряді запропонованих українських відповідників-прикметників, які подав С. Караванський до російських дієприкметників *оборачивающийся* і *оборачиваемый*, є прикметники *оборо́тний* і *обертáльний*, що їхмовознавець чітко відмежовує від пар *оборачивающий* (рос.) – *що оберта* (укр.) і *оборачивающийся / оборачиваемый* (рос.) – *обе́ртаний* (укр.) [Караванський 2006: 314].

Дослідивши значеннєву відмінність форм на *-льний*, термінологи зазначили, що вживають їх тоді, коли «називають призначення іменника», а використовують цей формант «у назвах штучно створених предметів» [УДІФМ: 115]. У відомих російсько-українських словниках знаходимо переклади спеціалізованих слововживань: наприклад,*оборáчивающая систéма* (рос.) – *обертáльна систéма* (укр.) [РУС: 632]. У цьому ж джерелі українському *обе́ртаний* відповідає російське *оборáчиваемый* [тс], де відчуваємо семантику пасивної здатності. Російський активний дієприкметник *колéблющийся* (який коливається, хитається) перекладають українським прикметником *коливни́й*, який протиставляється прикметникові *коливáльний* (або *хи́таний, коли́ханий*), російською – *колéблемый* [тс: 399]. Отже, серед форм *обертова*, *оборотна* і *обертальна* (*блешня*) форма

оборотна вкладаєтьсяв словотвірну модель, пов’язану зі значенням «пасивна здатність, придатність до застосування». Те саме стосується форми *обертальна*, що може мати відтінок впливу суб’єкта на об’єкт (хоча є більш виразна форма *обе́ртана*), порівняймо: *оберта́льна вітром, течією* тощо і *обе́ртана вітром, течією* тощо. Отже, уживання різних словотворчих формантів у прикметниках *обертова* і *коливна* (*блешня*) вважаємовиправданим. На користь цього свідчать і важливі, усвідомлювані передовсім рибалками семантичні відтінки значень протиставних атрибутивних терміносполук. *Коливні блешні*конструктивно прості, *обертові блешні* – складніші вироби. Класична конструкція обертової блешні «містить у собі носійний стрижень (який сам по собі досить непростий – певна товщина, довжина й система спеціальних виточень), обертальний пелюсток і озброєння» [УДУР: 178]. Уже в самому тлумаченні наявна словосполука *обертальний пелюсток* (якого змушує обертатися течія річки). А вже сама блешня *обертова*, бо вона сама собою суб’єкт дії, складний активний механізм.

Словотвірна модель з афіксом *-ов-/-ев-* цілком відповідає питомому українському словотворенню. У неоціненному науковому доробковіВ. Підмогильного та Є. Плужника, які відроджували інтелектуальну сферу українського слова у 20-их роках минулого сторіччя, спостерігаємо, наприклад: *дім > домове́ ув’я́знення* [ФДМ: 13], *обгортати >папі́робгорткóвий* [тс: 23], хоча є також *обго́ртнийматерія́л* [тс: 140]. Проте перевагу рекомендуємо надавати формі на *-ов-*, оскільки прикметник *обго́ртний* у сучасних тлумачних словниках має також значення ‘якого чим-небудь обгортають’ [ВТССУМ: 800].

Сучасні науковці розробили системні рекомендації до розрізнювання термінів і терміносполук на позначення процесів. Це стосується віддієслівних прикметників і активних дієприкметників української ділової та фахової мови. «Віддієслівний прикметник, що означає здатність виконувати дію, спрямовану на себе або не спрямовану на інший об’єкт,

утворюють від основи інфінітива *недоконаного* виду, віддаючи перевагу тим формам, що не мають префікса за допомогою суфіксів *-к(ий), -лив(ий), -уч(ий), -юч(ий), -ив(ий), -ав(ий)*» [УДІФМ: 124]. Серед прикладів: *леткий* ‘здатний швидко зникати, поширюючись у повітрі або випаровуючись’ і *летючий* ‘пересуватися в повітрі’ [тс].

Зрідка серед рибальських терміносполук трапляються віддієслівні прикметники із суфіксами *-уч-, -ач-*: *о́стілету́чі* ‘багор із декількома зубцями, яким ловлять рибу, з довгим держаком, на кінці якого залишено два-три ряди гілок’ [СлГр: ІІІ, 71],*хва́тка стоя́ча* (яку опускають вертикально) [тс: IV, 391]. Щодо нормативності таких прикметників учені зазначають, що їх «зафіксовано у словниках української мови» і «їх можна широко вживати в словосполуках»: *летючий собака* ‘великий рукокрилий нічний ссавець-кажан’, *плавучий кран* ‘кран на самохідному чи несамохідному понтоні, призначеному для його встановлювання та пересування’ [УДІФМ: 126] тощо. Але в разі збігу форми віддієслівного прикметника із формою активного дієприкметника недоконаного виду (*лежачий, стоячий* тощо) такі віддієслівні прикметники науковці вживати не рекомендують, бо «ці спільні прикметниково-дієприкметникові форми не дають змоги відрізнити дійові властивості від ознак, спричинених перебуванням у дії» [тс].

Отже, аналізрибальськихприкметникових дериватів уповноважує донизки висновків. За допомогою суфікса*-ов-/-ев-* утворюють прикметники: від іменникових основ, отримуючи семантику схожості, подібності, співвіднесеності з чимось або кимось, родової приналежності, родової ознаки, особливостей тілобудови (для риб), конструкції, розмірів тощо; від дієслівних основ – отримуючи семантику дійового призначення або властивості виконувати певні дії. За допомогою суфікса *-н-* утворюють прикметники від іменникових і дієслівних основ, отримуючи семантику відмінності, включно з видовою.

3. 6. Аналітичне судження як вихідна базаодносліпних рибальськихнайменувань

Лексика споконвічного рибальського промислу значною мірою зумовлена пізнаванням риби (первинного, створеного самою природою об’єкта матеріального світу) за допомогою органів чуття:на слух, на запах,зорово, на дотик, на смак [Міняйло 2020а]. О. Потебня щодо цього писав: «Чуттєві сприйняття постають для спостереження не однією суцільною масою, а рядом груп; стихії кожної із цих груп нарізно перебувають між собою в більш тісному зв’язку, ніж зі стихіями інших груп. Таке явище не першообразне. Поєднання сприйняттів в окремі кола є вже форма, що її надає душа окремим сприйняттям, і в певному смислі може бути назване самодіяльністю душі, оскільки хоча й не виявляє її свободи, але *так само залежить від її власної природи, як і від ознак зовнішніх подразників*» (переклад і курсив *Р. М.*) [Потебня 1989: 128]. Учений привертав нашу увагу й до незмінності стихій ізольованого ряду сприйняттів попри те, що цей ряд не завжди повторюється в тій самій послідовності, наприклад: спочатку можна бачити, як горять дрова, потім чути їхнє потріскування й відчувати теплоту або ж спочатку чути потріскування, а потім, уже наблизившись, побачити багаття й відчути теплоту [тс: 129-130]. Згадаймо й учення видатного мовознавця про внутрішню форму слова як одну із ознак образу, яка переважає інші: «У самому колі ізольованого образу під час нових сприйняттів одні риси проявляються яскравіше від частого повторювання, інші залишаються в тіні. При слові *золото* нам спадає на думку колір, а вага, звук можуть зовсім не спáсти, бо не щоразу, бачачи золото, ми зважували його та чули його звук» [тс: 130].

О. Потебня розрізняв судження аналітичні й синтетичні. До аналітичних учений зараховував ті, у яких предикат – «лише виразне повторення момента, прихованого в суб’єкті, і тоді все судження постає розкладанням однієї мисленнєвої одиниці, наприклад, «вода біжить», «золото жовте», тобто

вода + течія, золото + жовтизна». У синтетичних «предикат по відношенню до суб'єкта є дещо нове, те, що не мислиться безпосередньо в цьому останньому, але пов'язане з ним за допомогою низки думок» [тс: 141]. До того ж О. Потебня відзначав, що «синтетичне судження як таке, що передбачає більших розумових зусиль, мало з'явитися пізніше, що мав бути час *панування лише аналітичних суджень із безпосередньо чуттєвого сприймання…*» (курсив *Р. М.*) [тс: 142].

Думку про первинність аналітичних суджень знаходимо і в дослідженні відомих мовознавців В. Німчука і П. Білоусенка: «У праслов'янській мові або в період її розпаду започаткувалася тенденція до універбації, або семантичної конденсації, тобто творення за допомогою суфікса *-іса*однолексемних від дволексемних ботанічних найменувань: *černica* від *čьrnaagoda*» [Білоусенко,Німчук 2002: 16]. Дослідниця східноподільських говірокТ. Тищенкотакож звертає увагу на те,що в тематичній групі «Рибальство» однослівні найменування утворюють на базі аналітичних одиниць, уживаних у говірці паралельно з універбами: *до́нка*‘риба, яка водиться у нижній частині водойми’<*до́нна риба*, *верхово́дка*‘риба, яка водиться у верхній частині водойми’<*риба верхово́дна*,*моря́к*<*о́кунь морський*, *простя́к*<*ко́роппрости́й*, *пухля́к*<*ри́бапу́хла*,*королє́вич*‘короп дзеркальний, CyprinuscarpioL.’ <*ко́ропкоролє́вський*, *живе́ць*‘риба, яку використовують як принаду на гачкових знаряддях лову’<*прима́нка жива́* [Тищенко 2012: 326, 328]. Паралельне вживання універбів і аналітичних одиниць на позначення видових назв риб має загальнодіалектний характер.Порівняймо, наприклад, у слобожанському говорі:*піща́нка*‘щука, яка водиться у водоймах з піщаним дном і від цього має світлий колір’ (смт Нова Водолага Харків. обл.) <*піща́нари́ба*‘риба, яка мешкає у водоймах із піщаним дном’ (с. Високопілля Валківського р-ну Харків. обл.); *трав'я́нка*‘швидка щука з прогонистим тілом, яка полює у водоростях, бо маскуватися їй допомагає «трав'янистий» колір тіла’(смт Нова Водолага

Харків. обл.)<*трав'яна́щу́ка*‘тесаме’(с. Новолимарівка Біловодського р-ну Луган. обл.) [КА].

Морфемна структура назви підказує, що універбацією від аналітичного номена*головата риба* утворено закарпатський іхтіонім*головатыця*‘рибаHuchohuchoL.’ [Владыков 1926: 85], а сам універб належить до мотиваційного типу назв риби за найпомітнішою ознакою її тілобудови.

Серед іхтіонімнихуніверbів виокремлюємо локаційно мотивовані,які поділяємо на три семантичні підтипи: 1) назва риби на позначення місця її постійного перебування в межах водойми: уже згадані вище*донка*, *верховодка*, *піщанка*, також*верблянка*, оскількигольяни(Phoxinusphoxinus L.) великого розміру трапляються зазвичай під корінням прибережних дерев [Владыков 1926: 51-52]<очевидно, *вербляна риба*; 2) назва риби за загальною назвою водойми, де водиться риба цього виду або звідки чи куди вона мігрує:*лима́нка*‘молодий оселедець (Clupeapontica), який живе в лимані Дніпра’ [Кравченко 2009: 94]<*лиманна риба*‘риба, яка водиться в лимані’(«річкові і лиманні риби») [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 9],*жолобна́ ри́ба*‘риба, яка водиться в т. зв. «жолобі» – протоці, що сполучає зокрема річку з озером’ [Тарасенко 1961: 59]; 3) назвариби за географічною назвою водойми (гідронімна мотивація):*дніпро́вка*‘щука, яка водиться в Дніпрі’ [тс: 59] <*дніпрова́ щу́ка*‘те саме’ [тс],*буговець* ‘судак морський (Luciopercamarina) Дніпровсько-Бузького лиману’ [Фауна України 1982: 58],*дуна́йка*‘дунайський оселедець, жирніший і смачніший від морського’ [СУГО: 74].

Універби спостерігаємо йсеред кодифікованих рибальських термінів, що, однак, у деяких випадках призводить до небажаної багатозначності деривата. Порівняймо: *части́к* ‘рибальська сіть із дрібними, густими вічками’ і*части́к* ‘уся риба, крім осетрових, лососевих, оселедцевих та деяких інших’ [Фахова лексика: 432]<*частико́вари́ба*‘за

промисловоюкласифікацією – вся риба, крімосетрових, лососевих, оселедців та деякихінших родин’ [СУМ-11: XI, 278].

Універбаційні процеси властиві й іншим тематичним групам рибальської лексики. Спираючись на укладену нами картотеку рибальської лексики Слобожанщини, констатуємо, щоуніверБація є ще йпродуктивним способомтворення назв рибальських знарядь (nominainstrumenti). Подаємо приклади зафіксованих у говірковому континуумі синонімнихуніверБів та аналітичних назв:*поплавча́нка*‘вудка, якою ловлять верхову (переважно дрібну) рибу’ (смт Нова Водолага Харків. обл.) <*поплаво́чнау́дочка*‘тесаме’(м. Сватове Луган. обл.); *персто́вка*‘сітка, у вічко якої можна просунути один палець’ (с. Кононівка Біловодського р-ну, смт НовпсковЛуган. обл.) <*персто́васє́тка*‘тесаме’(с. Новорозсош Новопсковського р-нуЛуган. обл.);*очеретя́нка*‘вудка з очеретяним вудлищем’(с. МожняківкаНовопсковського р-ну, с. Кононівка іс. НоволимарівкаБіловодського р-нуЛуган. обл.) <*очеретя́на вудка*‘тесаме’(с. Риб’янцеве Новопсковського р-нуЛуган. обл.);*парижа́нка*‘тришарова сітка, у якій середній шар має дрібніші вічка; не маючи змоги пропливти крізь нього, риба борсається й заплутується в зовнішній сітці’ (м. Старобільськ Луган. обл.) <*поріжна́ сє́тка*‘тесаме’:*В осноў*ˈ*ном на пор’іжˈнуˈлови*ᵉ*ц’:а кˈрупнаˈриба / таˈкайактолстоˈлобик там / здоˈрова ш·ˈч’ука //* (смт Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) [КА].

Безперечно,універбацією утворено і назви *ма́хівка*‘вудка, гачок із наживкою якої закидають з розмаху, «на́хлистом»’ (с. БезрукиДергачівського р-ну Харків. обл.) [КА]<*(махова вудка)*;*щукі́вка*‘вудка, якою ловлять щук’ (смт Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) <*(щукова вудка)*;*глубі́нка*‘сітка ловити донну рибу’ (с. ОрільськеСахновщинського р-ну Харків. обл.) [КА] <*(глубінна сітка)*, хоча дволексемні найменування-відповідники у стійкому вживанні безпосередньо не засвідчено.

Низку рибальських інструментальних універбів у говірках Бузько-Інгульського межиріччя фіксуєМ. Ландер, відзначаючи звичне явище –

співіснування двочленнихі одночленних говіркових паралелей:*до́нка<донна вудка,закиду́ха<закидна вудка,пери́ж<пери́жнасі́тка,сподо́вка<сподова вудка,ставни́к<ставний невід* [Ландер 2012: 28].

У «Малорусько-німецькомусловарі» Є. Желехівського, С. Недільськогоподибуємо словотвірні синоніми *лока́тка*‘крошня’і *лака́та*‘вид рибальської сітки’ [Малорус.-нїм. сл. 1886: I, 412, 396], які за припущенням етимологів є фонетично видозміненими назвами **ока́тка* і **оката (сітка)<ока́тий<око*‘вічко рибальської сітки’ [ЕСУМ: III, 282].У такому разі назву *локатка*утвореноунівербізацією атрибутивної словосполуки *(л)оката сітка*, а *лаката* – субстантивацією шляхом утинання іменникового складника цієї ж словосполуки.

Зворотній процес – утворення від віддієслівного суфіксального деривата дволексемногосинонімногономена – спостерігаємо в українських говірках Одещини: *тягти>тягу́ля (тягу́ня)*‘рибальськасітка’ [УмСп: IV, 103] >*тягу́льська сітка* ‘сітка, якоюловлятьрибу за допомогою«тягу́ль»’ [СУГО: 196]. Гадаємо, утворення аналітичної назви на базі однослівного номена зумовлено номінаційнимпротиставляннямрибалками своїх знарядь (див. підрозд. 3. 8) не лише за атрибутивним (прикметниковим) складником, а й за видовою назвою снасті: *ставна сітка – ставний невід, обкидна сітка – обкидний невід* тощо.Дослідник рибальської термінології Північно-Західного Причорномор’я Є. Мотузенков монографії «Этимология и семантика» наголошує: «сіть і невід – знаряддя лову, що принципово відрізняються одне від одного» [Мотузенко 2006: 148].Відзначимо й те, що подекуди рибальськіуніверби спричиняють небажану багатозначність, як-от*тягулі* (рибальські сітки з примусовою тягою) і*тягу́лі*‘човни, якітягнуть за собою сітіпід час рибальства’ (лише у множині) [СУГО: 196], а також*тягу́лі*‘спосібловитирибу, коли у вітряну погоду два човни –«тягу́лі» з двомарибалками на кожному з них тягнутьвикинуті у воду сітічовнами з напнутими парусами за вітром’ [тс].

Аналізований матеріал підводить до висновку, що універбацією в українських говірках утворено й деякі назви важливих для рибалок локацій: сх.слоб. *берегі́вка* ‘прибережні простори’ (смт Мілове Луган. обл.; р. Мілова́) [КА]<*береговий простір*;одес. *бичивник*‘приблизно 25-метрова смужка берега, якоютягнуть за кодолиневід, де просушуютьрибальськіснасті’[СУГО: 24]< очевидно, *бичивна смуга* (де водяться *бички*).

Важливо відзначити, що в аспекті найперших чуттєвих вражень, або ж відчуттів, рибальські номени (передовсім іхтіоніми) семантично співвідносні саме з якісними прикметниками, оскільки виражають ознаку, закладену в самій суті предметів. Отже, щоб глибше зрозуміти семантичні процеси постання первісних назв, важливо враховувати насамперед такі специфічні особливості якісних прикметників, як здатність виражати ступінь вияву ознаки за допомогою суб’єктивно-оцінних суфіксів і здатність утворювати антонімічні пари [Грищенко 1978: 5]. Щодо особливостей значеннєвої природи якісних прикметників А. Грищенко зазначав ще й таке: «У плані вираження градації ознаки експресивно-оцінні прикметники певною мірою наближаються до прикметникових форм ступенів порівняння, але разом з тим вони виступають як абсолютні, безвідносні щодо порівняння зі звичайним ступенем ознаки суфіксальні похідні» [тс: 158]. Учений також наголошував, що важливим моментом у функціюванні групи суфіксів, уживаних для творення експресивно-оцінних якісних прикметників, є те, що більшість з них однаковою мірою вживають і для творенняекспресивно-оцінних іменників [тс]. Із цього випливає, щопротиставляння реалій рибальського промислу за сутнісними ознаками та суб’єктивне їхнє оцінювання – підґрунтя диференціації первісноознакової рибальської лексики, що корелює з якісними прикметниками.

Ураховуючи те, що сутнісною ознакою реалії може бути і її здатність вчиняти певну дію або перебувати в певному стані, структурно серед словосполучень, на базі яких постали універби, були не лише прості атрибутивні словосполучення з опорним якісним прикметником на взірець

біла риба, *гірка риба*, *слизька риба*, а й предикативні словосполучення з опорним сенсорним дієсловом, тобто таким, що позначає фізичне чуттєве сприйняття: *дере риба*, *коле риба*, *пищить риба* тощо. Наприклад, іхтіонім*гірча́к* ‘прісноводна риба родини коропових, Rhodeusamarus, Rhodeussericeusamarus (Bloch.)’ етимологи пов’язують зі словом *гірки́й* [ЕСУМ: І, 516], а іхтіонім*деру́н*‘йорж,Acerinacernua L.’ <**derunъ* зумовлений семантичним розщепленням вихідної суб’єктної семантики дієслівної основи праслов’янського діалектизма**dьrati* [Нечитайло 2011: 191]. Такі утворення кваліфікуємо як ***первономени*** – сутнісні назви, значеннєва природа яких прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів. Запропонованийтермін*первономен* не суперечить мовознавчій традиції називати *номенами*саме номенклатурні знаки, які «є не тільки другим за значущістю різновидом спеціальної лексичної одиниці термінологічної системи, а й суттєвою складовою наукового стилю української мови» [Нікуліна 2010: 60]. Н. Швець, аналізуючи співвідношення понять «термін» і «номен» на матеріалі англійських іхтіонімів, доходить висновку: «Номенклатурні знаки, на відміну від власних назв, не пов’язані з одиничними поняттями, а, подібно до термінів, є позначеннями загальних понять, але не будь-яких, а специфічних» [Швець 2011: 169]. Зауважимо також, що приналежність майже всіх без винятку рибальськихпервономенів до ЛСГ «Назви риб» пояснюється вже згаданою емпіричністю (відчуттєвою пізнавальністю), що лежить в основі класифікації цих предметно-матеріальних об’єктів живої природи. Порівняймо, наприклад, сприйняття риб носіями східнополіських говірок: *соло́дкари́ба*‘в’юн’ [Дейниченко 1985: 7], *пло́скари́ба*‘густера’, *бі́лари́ба*‘жерех’ [тс: 9].

На противагу первономенамвиокремлюємо***усуспільнені найменування*** – назви, що відбивають етапи постання й удосконалювання рукотворних об’єктів матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об’єктів і явищ довкілля. Усуспільнені найменування властиві будь-якій тематичній групі лексики будь-якої мови. У греків, споконвічних

мореплавців і рибалок,від слова*αθέρας* ‘лезо, гостра різальна частина’ походитьіхтіонім*αθερίνα*‘рибародини атеринових (Atherinidae)роду A. Atherina’ (оскільки ця риба має гостре черевце), а вже від назви риби походить назва риболовецької сітки *αθερινιά*‘густа сітка, якою ловлять дрібну рибу’ [ТМС: 64].Українські діалектизми*балбе́ра*‘ряд рибальських гачків на вірьовці з поплавками’, *барбе́ра*‘тесаме’, *балби́ра*‘тесаме’, *балбе́рка*‘поплавок у рибальських сітях’, *бомбирки́*‘тесаме’, як припускають етимологи,постали внаслідокфонетико-семантичногоосвоєнняіталізму*barbaia*‘велика рибальська сітка’, що своєю чергою походить від назви риби*barbo*(лат. *barbus*), яку ловлять цією сіткою [ЕСУМ: I, 125]. Таку саме мотивацію спостерігаємо і на прикладі східнослобожанськихвидових назв рибальських сіток: *плотва́*‘невелика прісноводна риба родини коропових’ >*плотвя́нка*‘дрібновічковасітка з розміром вічка 22×22 мм’, *кара́сь*(риба, що виростає більш крупною) >*карасьо́вка* ‘крупновічковасітка з розміром вічка 50×50 мм і більше’ [КА]. Наведені назви рибальських знарядь засвідчують тривалий етап становлення рибальського промислу із постійним диференціюванням снастей відповідно до конкретних потреб рибалок та особливостей регіональної іхтіофауни.

Вершинним шаром усуспільненихнайменувань є ***усуспільнені метафоричні найменування*** – різноструктурнімовні одиниці художньо-образного рівня колективного мислення. Усуспільнені метафоричні найменування можуть мати статус як загальновживаних, так і професійнихназв у певному територіально-мовному континуумі.Наприклад,на початку другої половини ХХ ст.на півдні Одещини в с. Красна Коса Старокозацького (нині Білгород-Дністровського) р-нуА. Берлізов зафіксував рибальськийпрофесіоналізм*доїти*зі значенням‘шарпати невід у процесі рибальства, коли його тягнуть із води руками за «верхи́» і «споди́»’ або ‘шарпати невід, коли не вистачає канатів, щоб дістатись до берега човнами’ [СлБерл: 40]. Як бачимо, метафоризація загальномовної лексеми *доїти*‘надавлюючи на дійки, видушувати молоко з

вимені’ [СУМ-11: II, 350] відбулася тут саме в межах рибальської сфери на відміну від загальномовної метафоризації цього слова –‘необмежено користуватися чиїми-небудь матеріальними засобами; здобувати від кого-небудь матеріальну допомогу’ [тс].

На прикладах інших типологійно подібних назв, як-от нж.ндстр., нж.ндпр. *підсушувать* ‘тягти під берегом (про невід)’ [СлЧаб: III, 121],*нуздáть* ‘ловити рибу вудочкою’(фамільярно) [СлЧаб: II, 371], бачимочастиномовнувідмінність між метафоричними рибальськимипрофесіоналізмамиі рибальськимипервономенами: усуспільнена метафорична лексика здебільшого дієслівна, первономени – переважно іменники. Суттєвовідрізняєтьсяіспосіб творення цих мовних одиниць:для метафоричних професіоналізмів– це т. зв. семантичне словотворення, у якому базою для метафоричного перенесення стали дієслова загальномовного вжитку, тоді як первономени утворено шляхом універбації, тобто суфіксальним способом від дволексемної основи.

Серед іменникових рибальськихпрофесіоналізмів здебільшого бачимоутворені суфіксальним або нульсуфіксальним способомабстрактні назви на позначення загальної процесуальності. Упадає в око, що образність цих похідників на відміну від твірних метафоричних дієслів певною мірою «зітерта».Порівняймо:*сúпка* у складі стійкого вислову *сíткина сúпку*‘сітки, які рибалки забивають у воду на паколах, щоб у них потрапляла риба’ [СУГО: 180] <*сúпать* ‘розставляти, опускати в воду (про сітки)’ [СлЧаб: IV, 63];*перéсип* ‘перепона з сіток і ятерів, якою перегороджують вузьку плавневу протоку’ («ўплаўн′áхстáвилиперéсипи»)[СлЧаб: III, 99]<*пересипáти*;*підпýшка*‘процес роботи, пов’язаний з пришиванням до снасті частини сітки чи «матýли»’ [СлБерл: 61]<*підпушúти* ‘зробити сітку, невід, «вóлок» ширшими, тобто вздовж «верхíв» чи «сподíв» снастей пришити частину сітки чи «матýли»’[тс].Матеріали словника А. Берлізова засвідчують і той факт, що віддієслівні іменники-професіоналізми можуть

мати предметно-конкретне значення: *підпу́шка*‘частина сітки чи «мату́ли», яку пришивають до снасті’ [тс].

Тому до усуспільнених метафоричних найменувань належать і фразеологізми – «одне з концентричних кіл мови, в якому в усталеній формі зберігаються і транслюються уявлення етносу про світ, культурна й історико-міфологічна інтеріоризація дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу» [Селіванова 2004: 11].

О. Селіванова, ураховуючи безперечну вартість синтаксичного чинника в досліджуванні внутрішньої форми фразеологізмів, наголошує на тому, що «процеси фразеологічного семіозису не обмежуються ним, тому важливо зосередитися на ролі різних психологічних механізмів у стереотипізації внутрішньої форми фразем, зокрема почуттів, відчуттів, образів, асоціативної аналогізації тощо» [тс: 15]. Н. Клименко під час аналізу ФО, що передають темпоральну ознаку ‘нікóли’, відзначає показове використання в їхній структуріназв тварин, риб, птахів, які виконують не властиві їм дії: рак свистить, сова бачить білий світ (день) тощо. Такі фразеологізми «узагальнюють певні ситуації, але зорієнтовані на хибні, неістинні з логічного погляду судження щодо них» [Клименко 2014: 22].Наприклад,абсурдний пареміологічний парадокс на позначення загального заперечення часу [Селіванова 2004: 189], а саме стійкий вислів з опертям на рибальський досвід ловлення *стругів* (форелі) *доки піде стругза саком*‘ніколи’, у буковинських говірках утворює парадигму синонімних діалектних паремій, що базуються на розумінні людиною законів природи (рослинного і тваринного світу), а ширше – об’єктивних законів буття: *коли смерека черешні родитиме; коли взимі зозуля закує; як зійдуться дві середи докупи*тощо [СФПЧ: 82].Абсурдний парадокс закладено й у внутрішню формунижньонаддніпрянської ФО*лови́тьри́бубороно́ю* ‘робити що-небудь невміло, з допомогою таких засобів, які для цього не годяться’ [ФСГНН: 74].

У романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» одна із персонажів твору – Дармограїха – характеризує недоречний одяг Хоми Прищепи

приказкою*сидить дурень під кручею і ловить раки онучею* в контексті інших ФО зі значенням безглуздої дії: «припасувати лутку до дверей», «з хвоста хомута надівати», «кобилі пришивати хвоста, хоч у неї і свій довгий», «у криницю воду лити, коли вона і так повна» [Гуцало: 58-59].

Отже, найістотнішою ознакою усуспільнених метафоричних найменувань є можливість виходу цих мовних одиниць за межі лексико-семантичного і фразеосемантичного полів «Рибальство».

Водночас велику частину рибальських назв становлять суто рибальські метафоричні найменування, як-от стійкі вислови *лови́ть на мертвий якір* ‘ловити рибу, не маючи відповідного знаряддя’ [тс: 74], *піймáтьциганку* ‘нічого не піймати’ [тс: 106],*стягнýтьбугая́* ‘нічого або дуже мало зловити через те, що невід був закинутий у тому місці, де вже щойно ловили рибу’ [тс: 134], що побутують лише в середовищі рибалок Нижнього Подніпров’я, тобто не виходять за межі професійної фразеології.

3. 7. Аналітизм у рибальській словотвірній номінації

У типологійномуаспекті морфологічну будову української мови традиційно кваліфікують як синтетичну в основних виявах, але з виразними елементами морфологічного, синтаксичного і словотвірного аналітизму як найпрозорішого способупредставити додаткові значення, зокрема йсловотвірні [Кислюк 2014: 209].Як справедливо зазначає Л. Кислюк, утворення складнихі складноскорочених слів сприяєрозвиткові української терміносфери, а самі вонина противагу словосполученням уможливлюють розгортання словотвірних ланцюжків за допомогою афіксальних засобів [тс: 212-213].Ці висновки підтверджують іпростежувані на різних історичних зрізахскладні рибальськіназвирізного ступеня словотвірної продуктивності.

Так, припускають етимологи, із давнішої аналітичної форми **вьсебѣль*, утвореної з основ *весь* (< **vьsь*) і *білий* (<**bělъ*) [ЕСУМ: V, 201], походитьповсюдно вживаний у слобожанському говоріїхтіонім*сéбель*

(сéбіль)‘верховодка,Alburnusalburnus L.’ [КА]. Слово*біль*‘риб’ячалуска’ [Сучасна українська літературна мова 2002: 170] засвідчує саме колірну мотивацію цьогоіхтіоніма. Проте зумовлене часом перетворення форми слова своєю чергою зумовило й затемнення його мотиваційної основи.Томувсхіднополіських говірках уже спостерігаємо деактуалізаціюмотивувального чинника «білий (блискучий) колір риб’ячого тіла», що засвідчує фонетичнийваріант*ци́бель* [СлЛис: 228].

«Книга Київського підкоморського суду» засвідчила існування в староукраїнській мові агентива*риболов*, який став основою-мотиватором для утворення назви орієнтира земельного володіння: «то(т) кгру(нт) вε(с)… подєлили,… мєжи рудками Михалє(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)киГнилоєРыболо(ва)Гнє(з)да грєдою» (Житомирщина, 1584) [СУМ XVI-п.пол.XVII: VII, 110].У другому томі «Малорусько-німецькогословаря» Є. Желехівського, С. Недільськогодо назви *риболо́в (-ли́в)*подано синонім*риболо́вець* [Малорус.-нїм. сл. 1886: II, 802].

Виходячи зі значеньзагальноукр. *риболо́в*‘той, хто займається ловінням риби’ [СУМ-11: VIII, 529], бат. *риболáп*‘тесаме’ [Верхратський 1912: 290],а також значеньтипологійно подібних живомовних слів на взірець іронічногонж.ндпр. *раколо́в*‘невдатнийрибалка’ [СлЧаб: IV, 4], висновуємо:назву*риболов* утвореноосновоскладанням з нульовою суфіксацією.Своєю чергою, послуговуючись матеріалами того ж таки «Малорусько-німецького словаря», бачимо, що словотвірний ланцюжокпродовжуєфемінітивнийпохідник*риболі́вка*(<*риболі́в*) [Малорус.-нїм. сл. 1886: II, 802].

ДериватологиВ. Ліпич і Н. Правда, фіксуючи в пам’ятках XI – XIII ст. похідники із препозитивною субстантивною основою на позначення істот за виконуваною ними дією, зокрема й *риболов* («пакост"шерыболовомъГаличьскымъ»), висновують, що цей структурний тип «у мові давньоруськоукраїнського періоду хоч і був малопродуктивним, але базувався на живій народній мові й функціонував майже поза

церковнослов'янським впливом, тобто нульсуфіксально-складні іменники більше відповідали народним мовним традиціям, успадкованим ще з праслов'янської епохи» [Ліпич, Правда 2016: 147].

Як ми зазначили вище, базування деривата *риболов* на живомовній основі підтверджує наявність в українських говірках композитно-нульсуфіксального іменника з глузливою конотацією *раколов*.Така конотація зумовлена спостереженнями за діями невмілих рибалок, які лише марнують час, що зокремаілюструє підсилена вдалим римуванням каламбурна приповідка *Ловили рибаки рибу, а вловили ра́ка; і цілий день шукали, де в нього с.а́ка* (с. Кармазинівка Сватівського р-ну Луган. обл.) [КА].В аспекті мотивації назви *раколов* твірною парою слів, які (на противагу твірній парі для назви *риболов*) складають зароджуваний фразеологізм, цінним є спостереження Н. Бойко і Т. Хомич: «Особливості семантики відфразем-експресивів зумовлені їхнім специфічним статусом. Відфраземи поєднали в собі риси лексичних і фразеологічних одиниць. Від перших вони запозичили значний експресивний потенціал, який виявляється через емоційний і образний складники (*крутихвіст*, *носодер*, *головодур*, *вітрогон*<…>) та властивість фразеологізмів співвідноситися з найрізноманітнішими об'єктами, явищами й ситуаціями, тобто володіння широкими референтними можливостями…» [Бойко, Хомич 2018: 113]. Дослідниці висновують, що експресивні-відфраземи (які є композитно-нульсуфіксальними утвореннями – *Р. М.*) «здебільшого зберігають емотивно-оцінне (позитивне / негативне) значення тієї фразеологеми, від якої вони утворені», і передусім є іменниками, що належать до ЛСГ «Емотивно-оцінні назви осіб» (на взірець *ґаволов*, *варивода*) [тс: 117, 120].

По-іншому усвідомлюємо постання назви*риболо́вець*, яка здебільшого трапляється в родинно-побутових піснях і, що важливо, у синтагматичному зв'язку з назвами рибальського знаряддята способу його використовування, порівняймо: *«Ой, вырыболо́вци, / Раздо́бримоло́дци! / Вызаки́ньтеси́тку; /Че́резъбы́струри́чку…»*[Жизнь и творчество крестьян Харьковской

губернии: очерки по этнографии края: 159];*«Ой ви, риболовці, роздобрі молодці, / Закидайте теню по синьому морю…»* [Відлуння лісу 2010: 110].Щобзрозуміти словотвірну природу назв *риболов* і *риболовець*, порівняймо ці назви з типологійно подібними (на нашу думку) назвами *китобій* і *китобоєць*.А. Нелюба,аналізуючи явища економії в словотвірній номінації,на прикладі номена*китобій*ілюструє можливість започаткування складним словом окремого словотвірного гнізда: *китобій > китобійний > китобоєць (китобійник)* [Нелюба 2007: 180]. Припускаємо схожу послідовність словотворення і для назви *риболовець*: *риболов > риболовля > риболовець*, а отже, на нашу думку, назву*риболовець* утворено суфіксальним способом. На користь цього припущення свідчить і проникливе лексикографічне представлення назви *риболовець* у словниках:*риболóвець* (розм.) ‘той, хто займається риболовлею’ [СУМ 2012: 962].

В. Ліпич і Н. Правда запропонували субстантиви, утворені складанням основ із суфіксацією, називати композитно-суфіксальними, щоб уникнути навіювання думки про «складні суфікси», та відзначили, що композитно-суфіксальні похідники «розвиваються з наявних у мові синтаксичних сполучень, які перетворилися у складні слова через постійну потребу в їхньому вживанні» [Ліпич, Правда 2016: 12, 13].Дослідниці також привернули увагу до того, що композитно-суфіксальні іменники можуть бути полімотивованими, проте не всі, проілюструвавши це на прикладі композита *дугогасник*, який «не має складного мотивувального імені, а лише твірну пару *дуга* і *гасити* [тс: 10].

Таку безсумнівну семантико-синтаксичну мотивованість мають деякі іхтіоніми, як-от:*однобóчка*‘камбала’ [УмСп: II, 5]<‘на одному боціочі’;*чорномóрка*‘оселедець, який першим потрапляє в солодку дунайську воду’ [СУГО: 212]<‘із Чорного моря риба припливла’; сх.слоб.*бєлори́біца*‘рибажерех’ (смт Новопсков Луган. обл.) [КА]<‘білого кольору риба’;поліс. *плоскогу́б*‘плітка, Rutilusrutilus’ [СлЛис: 163]<‘риба, що має пласкі губи’;*піскоглід*<‘риба, що *пісóкглодáє*’ [ЕСУМ: IV, 414],

піскозо́ба<‘риба, що *пісо́кзоба́є (дзьобає)*’ [тс]. Принагідно відзначимо деактуалізаціюмотивувального чинника «дзьобати (зобати) пісок» у наддністрянському говорі: *вускузо́ба*,*маскозо́б*‘видриби’ [СлШила: 87, 170]; у східнополіському говорі:*бесказоб* ‘дрібна річкова риба родини коропових; піскар’[Дейниченко 1997: 173].

Очевидно,композитно-суфіксальним способом утворено назви рибальських знарядь*бичколо́вка* ‘вудка з короткою рукояткою’ (с. Безруки Дергачівського р-ну Харків. обл.) [КА] і *раколо́вка*‘ловушкадля раків’ (с. Шульгинка Старобільського р-ну і с. Тарасівка Троїцького р-ну Луган. обл.) [КА], оскільки в центрально- та східнослобожанських говірках не зафіксовано прикметників *бичколовна (вудка)* і *раколовна (ловушка)*. А от назва *двохперстовка* (м. Сватове Луган. обл.), *двухперстовка* (с. НоволимарівкаБіловодськ. р-ну Луган. обл.) [КА](*перст*‘палець’ – одиниця вимірювання вічка рибальської сітки) у східнослобожанському говірковому континуумі має абсолютні синоніми*двохперсто́васе́тка* (с. НоворозсошНовопсковськ. р-ну Луган. обл.) [КА] і*сєть на два персти* (м. Сватове Луган. обл.) [КА], що, проте, також уможливлює полімотивованість назви.

Прикладом подвійної мотивованості назви є іхтіонім*красно́пірка*‘рибаCyprinuserytrophthalmus’, до якого в «Словарі російсько-українському» М. Уманця і А. Спілки подано ще синонім *краснопера*[УмСп: ІІ, 45] – безумовно, утворений утинанням іменникового складника стійкої словосполуки *краснопера риба*, що опосередковано може свідчити про постанняіхтіонім*краснопірка* шляхом універбації: *краснопір/а риба + -к = краснопірка*.

Значну кількість рибальських дериватів, у структурі яких є інтерфікс і суфікс, сприймаємо як подвійно мотивовані. Здебільшого це стосуєтьсяіхтіонімів:

червленоочиця‘краснопіркаScardiniuserythronphthalmusL.’ [Владыков 1926: 53],*верховодиця*‘верховодка звичайна AlburnusalburnusL.’ [тс:

68],*сухоребриця*‘бистрянкаAlburnusbipunctatusBloch’[тс: 69] тощо. Рідше маємо труднощі з визначенням мотивації та відповідно деривaційної сутності назв рибальських знарядь, як-от*верхово́дка*‘вудка, якою ловлять рибу, не застосовуючи поплавка’ [Ліпкевич 1993: 115]. Це пов’язано з тим, що на відміну від іхтіонімів, для яких усталилися латинські номенклатурні відповідники,розмовні й діалектні назви рибальських знарядь здебільшого мають рідномовні терміни-відповідники. Наприклад, тлумаченнянижньонаддніпрянськихпрофесіоналізмів*одно(х)сте́нка* ‘одностінна зяброва сітка’ і*трьохсте́нка*‘тристінна сітка’ [тс: 86] за структурою повністю збігається з офіційними галузевими складеними термінами«одностінна зяброва сітка», «тристінна сітка» [Рибництво:250].

Отже, вихіднийаналітизм рибальських словотвірнихнайменувань спостерігаємо передовсім у композитно-суфіксальних похідниках, мотивованихтвірною парою слів (двовимірно). Властивою варіантністю людських суджень зумовлена йполімотивованістьпохідників, що подекуди спричиняє певні труднощі врозрізнюваннікомпозитно-суфіксальноїдеривації і суфіксації атрибутивного складника-композита дволексемної основи.

3. 8. Складені рибальські найменування

Складені найменування властивівсім лексико-семантичним групам ЛСП «Рибальство», що вкотре підтверджує положення О. Потебні про передування аналітичних суджень синтетичним(див. підрозд. 3. 6). Водночас утілені в складених найменуваннях аналітичні судження є вагомим складником сучасної терміносистеми рибальства та дотичної терміносистеми рибництва. Так, наявність у «Словарі російсько-українському» М. Уманця і А. Спілкиутинків-субстантиватів*забі́жна*‘сторонаневода, яку заносять у воду’і *стоя́ча*‘сторонаневода, яку тримають коло берега’[УмСп: IV, 103] свідчить про існування в рибальській термінології кінця XIX сторіччя трикомпонентних назв *забіжна сторона невода* і *стояча сторона невода*.

Розмаїтість складених термінів на позначення рибальських знарядьузагальнюємо в таблиці-«матриці», у якій до вилучених із текстів фахової літератури або вибудованих авторомвідповідно до протиставних структурних елементів подано їхні можливі говіркові або професійно-жаргонні відповідники.

Таблиця 3. Назви рибальських снастей із сіткового полотна

Особливість застосовування та конструкції снасті	Видова назва снасті	Діалектнійареальні відповідники-професіоналізми
ставна́поріжна́сітка =		*ставни́к* [СлМоск: 68]
ставнаобвічко́вувальна(зя́брова)сітка =		*пу́танка* [КА]
плавна́ обвічковувальна (зяброва)сітка =		*плав* [Юрківський 1928: 82]
обкидна́сітка =		*на́кидка* [СлГр: II, 493],*занам е́т* [УмСп: I, 250], *намьо́т* [Ліпкевич 1993: 106]
з примусовою тягоюсітка =		*тягу́ля (тягу́ня)* [УмСп: IV, 103], *тягу́льська сітка* [СУГО: 195]
одностінназяброваситка = [Рибництво: 250]		*одно(х)сте́нка* [Ліпкевич 1993: 86]
тристіннасітка = [Рибництво: 250]		*трьохсте́нка* [Ліпкевич 1993: 86], *парижа́нка* [КА]
плаховасітка = (*плахи* – певного розміру й густоти вічокшматки сітки, з яких її зшивають)		Видові назви: *семира́зка* [СлГр: IV, 114], *дев'я́тка*[тс: I, 365], *двана́дцятка* [тс: 361], *п'ятна́дцятка* [тс: III, 506], *вісімна́дцятка* [тс: I, 240]
крупновічковасітка = (сітка з розміром вічка 50×50 мм і більше)		*рідка́ сітка*, *прозірна́ сітка* [Ліпкевич 1993: 86], *карасьо́вка* [КА]

дрібновічковасітка = (сітка з розміром вічка 22×22 мм)	*дрібни́ці* [УмСп: IV, 103], *густа́ сітка*, *сліпа́ сітка* [Ліпкевич 1993: 86], *плотвя́нка* [КА]
річковий закидний невід [Основи пром. рибальства: 129]	
обкидний невід = [Основи пром. рибальства: 45]	
ставнийневід = [Основи пром. рибальства: 59]	*ставник* [Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 30]
підйомний невід = [Основи пром. рибальства: 59]	
частиковийневід =	*части́к* [ТСФЛ: 432]
селявочнийневід = (ловити верховодку, тюльку тощо з діаметром вічка 7 мм) [Рибництво: 251]	*сімйо́рка*, *джинджиріка* [СУГО: 68]
грядови́йневід = (витягують на берег, на гряду́)[СлГр: I, 334]	*приволочка* [СлЧаб: III, 260]
роспорни́йневід (витягують у човен)[СлЧаб: IV, 34]	
бичковадрага	
тюльковийтрал	
мальковатканка =	*тка́нка* [УмСп: IV, 103], *міля́вник* [Ліпкевич 1993: 116] *муля́вник* [Говірки Черкащини: 105]

Внутрішньовидове диференціювання практично для всіх видів ряду осетроподібних найбільш яскраво проявляється у вигляді формування ярових

та озимих рас у нерестових популяціях прохідних видів. *Ярові плідники* заходять у нерестові ріки ранньою весною, *озимі плідники* – наприкінці літа та восени, зимуючи потім на ямах і відкладаючи ікру наступною весною [Осетрівництво: 34].Рибалки Середньої Наддніпрянщини, спираючись на прикмети, що супроводжують підходи марени на нерестовища, називають ці підходи «троїцький» і «петровський» [Фауна України 1981: 366]. Звідси й стійка словосполука-професіоналізм *петровський підхід* – результат метонімічного перенесення, пов'язаного з днем, «коли язичники відзначали своє рибальське свято 29 червня», а цей день своєю чергою збігся «з днем християнського апостола Петра» [Лозко 2004: 318].

В. Усачова середдволексемнихіхтіоназв, у яких прикметник утворено від назв християнських свят, наводить приклади латиських складених найменувань*jurģuplauži*'лящ під час нересту' (тобто в Юріїв день) і *mikolskijiplauži*'лящ, який нереститься близько дня св. Миколая' [Усачева 2003: 126]. Схиляємось до думки, що ці назви свідчать не про запозичення їх із білоруських говорів [тс], а про цілісність слов'янськоїі балтійської міфології. Відомо, що балтські народи індоєвропейської мовної групи в I – XI сторіччях населяли південно-східну Балтію до Верхнього Дніпра, а в балтійських (полабських) слов'ян язичницька релігія досягла високого рівня розвитку. Відомий польський історик А. Ґейштор, дослідник вірувань слов'янських племен у дохристиянський період, аналізуючи міфологічний персонаж*Яровита-Ярила* (бога-помічника Перуна), писав: «У двох регіонах слов'янськогоПолаб'я – поморській Вологощі (Волґаст) та Облі (Гавельберґ), укріпленому центрі надлабського племені Брежан, – поклонялися божеству з назвою Яровит (у німецьких джерелах – *Gerovit*, *Herovith*). ‹…› Тлумачення імені цього бога не зроджує сумнівів. Воно походить із кореня **jar-*, **jaro-* зі значенням 'сила', 'суворість', 'сила як породження мудрості'. Цей самий корінь бачимо у старослов'янському*ярь* ('весна'). ‹…› Добре відомий величезний масив фольклорних матеріалів, у яких згадано образ св. Юрія Змієборця на білому коні. Тут ми бачимо

поєднання книжних і народних мотивів, які у християнську добу не лише поширюються у слов'янській традиції, а й поглинають її» [Ґейштор 2014:126-128].

Спостереження іхтіологів засвідчують, щов басейні Дніпра (Десна, Прип'ять, Тетерів) з другої половини грудня до кінця січня – початку лютого нересться *миньок* [Фауна України 1988: 125]. Тому рибалки Середньої Наддніпрянщини протиставляють три його біологічні різновиди – *«введе́нський, рожде́ственський, хреще́нський»*[Тарасенко 1961: 59], пов'язуючи назви зі святами різдвяно-новорічного циклу: Введення у храм Пресвятої Діви Марії, Різдвом Христовим і Хрещенням Господнім.

Упадає в око, що процес виокремлювання видових назв процесів рибалення супроводжувало обов'язкове номінаційне розрізнювання рибалками об'єктів промислу – риб різних видів і порід, що передбачало й уживання аналітичних номенів.Порівняймов говірках Середнього Подніпров'я: *невідна́ ри́ба* 'риба, яку ловлять неводом' і *сітна́ ри́ба* 'риба, яку ловлять сіткою' [Тарасенко 1961: 59]. Як бачимо, наявність спільного кореня у видових назвах знаряддя, суб'єкта, процесу та об'єкта промислу є вагомим чинником усталення назв в ареальному чи загальномовному континуумі. Умовно кажучи, «Неводом (1) невідник (2) невідничить (3) невідну рибу (4)».

У східнослобожанських говірках ми зафіксували низку дволексемних видових назв щуки: уже згадуваний аналітичний номен*трав'яна́ щука*як основа для творення універба(підрозд. 3. 6),*трав'яни́ста щука* (МЧ «трав'янистий відлив луски»), *глибинна щука* (МЧ «водиться на глибині»):*Три ˈвида ш·ˈч'уки у сеˈл'і / так ш·ч'іˈтайеᵘц':а // це траўйаˈниста з зеᵘˈленимв·іˈт':інком спиˈни / а ш·ч'ейеˈс'іра ш·ˈч'ука з таˈкимиˈб·ілимиˈпйатнами / і ш·ч'іˈтайеᵘц':а ш·ˈч'укаглиˈбин:аˈжоўта //* (с. Новобіла Новопсковського р-ну Луган. обл.) [КА], *мєлковóдна щука*'щука, яка водиться на мілині'(смт Новопсков Луган. обл.) [КА]. У наведеному говірковому контексті вкотре спостерігаємо важливість МЧ «колір риб'ячого

тіла (колір відливу риб'ячої луски)» для формування різноструктурних видових назв риби: зелений колір (*зелик*, *трав'янка*, *трав'яна щука*, *трав'яниста щука*), сірий колір(*сіра щука*, в історичному вимірі *са́ра* – див. підрозд. 1. 3), жовтий колір (*жовта щука*).

Матеріалознавчу мотивацію простежуємо в назвах рибальських знарядь та їхніх складників: цн.слоб.*льоско́ва сітка*'фабрична сітка з капронового волокна':*Йало|виўве"сло|носасан|тиме"тр'іўп·ад':і|с'ат / к·ілог|рам·іў на д|ват|ри / ло|виўў л'ос|кову|с'ітку* // (с. Мерло Богодухівського р-ну Харків. обл.) [КА];сх.слоб.*волосяна́лє́ска*'ліска, сплетена з кінського волосу'(с. Микільське Міловського р-ну Луган. обл.) [КА].

У структурі східноподільської лексикиТ. Тищенко виокремлюєаналітичніноменина позначення особливостей будови рибальських знарядь, де один зіскладників – це кількісний числівник *один* або *два*,чи то сам складник утворено від кількісного числівника*один* або *два*:*ятір з одним крилом*'ятір з одним входом' [Тищенко 2017: 100],*ятір однокри́лий*, *ятір однока́мерний*, *ятір однокульо́вий*'тесаме'[тс: 98];*ятір з двома вхо́дами*, *ятір на два вхо́ді*, *ятір на два вхо́ди*'ятір із двома входами' [тс: 100],*ятір двока́мерний*, *ятір двокри́лий*, *ятір двокульо́вий*'тесаме', *вудочка двозве́нєва*'вудка, яка складається'[тс: 98].

У слобожанському говорі ми зафіксували аналітичні номениіз числівниковим складником, постання яких спричинено двома мотивувальними чинниками: 1) МЧ «кількість додаткових елементів до основної конструкції снасті»: *ве́нтерьдвухкри́лий*'ятір із двома довгими сітковими полотнищами, по яких риба прямує до отвору рибальського знаряддя-пастки'(с. Кам'янка Дворічанського р-ну Харків. обл.) [КА]; 2) МЧ «кількість пальців, які можна просунути у вічко риболовецької сітки»: *двохперсто́васє́тка*(смт Новопсков Луган. обл.) [КА], *трьохперсто́васє́тка*(с. НоворозсошНовопсковськ. р-ну Луганськ. обл.) [КА].

Отже, більшість аналітичних рибальських найменувань складають дволексемні атрибутивні словосполуки – базові для творення універбів-професіоналізмів. Серед дволексемнихрибальських номеніввиокремлюємо групу найменувань, для яких атрибутивним складником є складне слово із числівниковим компонентом. Такі назви здебільшого мають трилексемні відповідники, які в аналітичному термінотворенні,безперечно, передують дволексемним словосполукам з атрибутивним складником, утвореним основоскладанням із суфіксацією (нульсуфіксацією): *ятір із двома крилами > ятір двокрилий, сітка на два персти >двоперстова сітка* тощо.

Висновки до розділу 3

Різноструктурність рибальських найменуваньзумовленанасамперед багатством мотиваторів як маркерів матеріальної і духовної культури етносу. Актуальним є вивчання лексичної семантики в деривaційному аспекті, що передбачає встановлення мотиваційного зв’язку твірного і похідного слова.

Урахування під час структурного аналізу рибальських дериватів значеннєвої і стилістичної поліфункційності словотворчого афікса та семантичних відтінків твірного слова в деяких випадках уможливило бачення в історичному вимірі зближення формально подібних різнозначеннєвих суфіксальних дериватів.

Комплексне застосування аналізу можливих етимологій засвідченого в староукраїнських актових книгах слова *варунокъ* та його контекстного аналізу на матеріалі художньої літератури вповноважило відзначення таких еволюційних змін у семантичній структурі назви забороненої для вилову риби, як частковий значеннєвий збіг генетично різних віддієслівних дериватів, зумовлений утвердженням нових реалій феодального права. Такий підхід засвідчив результативність пошуків потенційних зв’язків між однаково можливими для постання рибальських найменувань твірними словами (словосполуками) в міфологійному, фольклорному, діалектному

дискурсах, що сприятиме і встановленню мотивувальних чинників метафоричної номінації.

В основу типологійної класифікації рибальської лексики було покладено сутнісні ознаки речей, явищ, ознак, процесів, подій як передномінаційних понятєвих первнів.

Аналіз рибальських суфіксальних дериватів за звуконаслідувальною сутністю дав змогу виокремити чотири мотиваційні типи: 1) МТ назв риби за звуком її контактування з водою;2) МТ назв риболовецького знаряддя за звуком його контактування з водою;3) МТ назв рибальської дії за звуконаслідувальною назвою задіюваного риболовецького знаряддя; 4) МТ назв рибальських локацій за характерним звуком води.

Аналіз суфіксальних дериватів, мотивованих ознаками рибальських реалій крізь призму зорового сприйняття (тобто об'єктивним визначеннямтілобудови рибичи конструкції рибальського знаряддя), засвідчив продуктивнідля творення різнозначеннєвих рибальських похідників суфікси-*иц(я)*,-*ник*,-*ак*, -*ач*, -*к(а)*, які передовсім є засобом актуалізації диференційної семи в семантичній структурі найменувань: *риба з великою головою > головач*, *риба з великим носом > носар*, *ятір з крилами >крилач* тощо.

Зумовлена зоровим сприйняттям параметрична мотивація властива рибальським суфіксальним дериватам лексико-семантичних груп «Назви риб» і «Назви рибальських знарядь», а зону перетину цих двох лексико-семантичних груп ілюструє сема 'гострокутнаформа'.

У тактильно мотивованих назвах риб простежуємо споконвічні мотивувальні чинники «костисте, шкарубке риб'яче тіло» і «слизьке, клейке риб'яче тіло».

Суфіксальні назви риб за колірною мотиваційною основою показові у відображенні відмінних способів словотворення: основоскладання із суфіксацією або утинання іменникового складника атрибутивної словосполуки. В історичному вимірі однакові за способом словотворення

колірні найменування можутьпредставляти різні мотиваційні типи: МТ назв риби за кольором (МЧ «колір риб’ячого тіла» або «колір прикметної частини риб’ячого тіла») – МТ назв риби за її смаковими якостями, демотивувальний чинник «безкісткове смачне риб’ячем’ясо» відображає семантичне зближення різних значень слова *красна* (риба)в той період, коли постала потреба номенклатурно виокремити риб ізм’ясомрожевого кольоруу значеннінайціннішого харчового продукту серед інших, після чого аналітичний номен розширив своє значення й на породи безкісткових риб із м’ясом інших кольорових відтінків.

Мотиваційний тип назв риби за часовою прикметою нересту ілюструє важливість розрізнюваннямотивувальних чинників у постанні суфіксальних дериватів, співвідносниху лексикологічному аспекті із семантичним процесом метонімії:МЧ «знання рибалками місяця, коли нереститься саме цей вид риби», МЧ «спостереження рибалками за рослинністю, що цвіте під час нересту саме цього виду риби», МЧ «належність рибалок до етноспільноти, релігійні свята якої припадають на час нересту саме цього виду риби», МЧ «часовий збіг нерестового періоду риби цього виду з нерестовим періодом риби іншого виду».

Суфіксальні назви рибалок в українській мові відрізняютьсяіхтіонімною, знаряддєвою і процесовою мотиваційними основами. Відіхтіонімні та відзнаряддєві рибальські агентивимають тяглість щонайменше з праслов’янської доби, аеволюційно пізнішівідпроцесові, очевидно,усталилися вже впротоукраїнських діалектах. Відповідно виокремлюютьсямотиваційні типи назв рибалки: 1) за видом уловлюваної ним риби (МЧ«риба певного виду як об’єкт промислу»); 2) за задіюваним рибальським знаряддям (МЧ «вид рибальськогознаряддя»); 3) за визначальнимив процесі рибалення його діями (МЧ «дії рибалки під час колективного рибалення»).

Суфіксальні процесові найменування різняться передовсім двомамотиваційними типами:МТ назв рибальської дії за видовою назвою

рибалки і МТ назв рибальської дії за задіюваним рибалкою знаряддям.А процесова назва *печеркувати*засвідчує локаційну мотивацію, більшпродуктивну для творення назв риб за місцем їхнього основного перебування в межах водойми.

Усі нульсуфіксальні рибальські деривати мають процесову мотиваціюіпереважно складають лексико-семантичні групи «Назви рибальських локацій», «Опредметнені процесові назви рибальської сфери», «Назви рибальських знарядь».

Важливим способом деталізації семантики рибальських найменувань єприкметникова суфіксація.Значення схожості, співвіднесеності, родової ознаки, особливості форми рибальської реалії отримують додаваннямсуфікса-*ов-/-ев*-до іменникової основи, а семантику дійового призначення або дійової властивості – додаванням цього суфіксадо дієслівної основи. Додаванням суфікса -*н*-до іменниковоїчи дієслівної основи отримуютьзначення відмінності, зокрема видової.

Теоретичним підґрунтям класифікації українських рибальських найменувань послужили лінгвістичні погляди О. Потебні на природу чуттєвих сприйняттів та їхню роль у постанні різноструктурних номінацій-суджень. Спираючись напсихолого-семантичний підхідвидатного українського мовознавця до аналізу номінацій-суджень, що відтворюють природу чуттєвих сприйняттів, визначено важливість вивчання рибальських найменувань в аспекті історичної еволюції мислення. На основі проаналізованого матеріалу виокремлено:*первономени* – сутнісні назви, значеннєва природа яких прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів; *усуспільнені найменування* – назви, що відбивають етапи постання й удосконалювання рукотворних об’єктівматеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об’єктів і явищ довкілля; *усуспільнені метафоричні найменування* – різноструктурнімовні одиниці художньо-образного рівня

колективного мислення, які можуть мати статус як загальновживаних, так і професійних назв у певному територіально-мовному континуумі.

Сутнісно-мотиваційний підхід до аналізу структури рибальських найменувань уможливив визначення типів їхніх мотиваційних основ, а також зони перетину лексико-семантичних груп за спільною мотиваційною основою.Ці спостереження презентуємо у вигляді таблиці, де в дужках – кількістьперетинів у лексико-семантичних групах (ЛСГ) і типах мотиваційних основ (МО).

У заштрихованих комірках зазначено сумарний показник перетинівспільнокатегорійних мотиваційних основ і лексем.

Таблиця 4. Кількісні показники перетину лексико-семантичних груп і типів мотиваційних основ

ЛСГ → / МО ↓	«Назви риб» (8)	«Назви рибальських знарядь» (5)	«Процесові назви рибальської сфери» (4)	«Опредметнені процесові назви рибальської сфери» (4)	«Назви рибальських локацій» (4)	«Назви рибалок» (3)
Звуконаслідувальна (4)	+	+	+	+	+	–
Знаряддєва (5)	+	**10**	+	+	+	+
Процесова (4)	+	+	**8**	+	+	–
Локаційна (4)	+	–	+	+	**8**	–
Іхтіонімна (3)	**11**	+	–	–	+	+
Параметрична (2)	+	+	–	–	–	–
Тактильна (1)	+	–	–	–	–	–
Колірна (1)	+	–	–	–	–	–
Темпоральна (1)	+	–	–	–	–	–
Матеріалознавча (1)	–	+	–	–	–	–

Суб’єктна (1)	–	–	+	–	–	**4**

Унаочнені в таблиці дані засвідчують найпродуктивніше творення рибальських найменувань від звуконаслідувальних тазнаряддєвих мотиваційних основ, що відповідає сутнісній природі зародження і формування рибальства: потребі розрізнювати специфічні звукиконтактування з водою та потребі винаходити спеціальні промислові знаряддя.

Найбільшою розмаїтістю мотиваційних основ відзначена ЛСГ «Назви риб», що також відповідає сутнісній природі зародження рибальства як усебічного пізнавання риби здобувачем.

З іншого боку, прив’язаність мотиваційної основи певного типу лише до однієї лексико-семантичної групи також відображає об’єктивні сутнісні явища рибальського буття. Так, темпоральна мотиваційна основа властивавиключноЛСГ «Назви риб», оскільки лише риба має часові прикмети нересту та «особливої харчової активності» [Стройкова 2014: 133], важливі для планування рибальських дій.Так само, як і прив’язаність матеріалознавчої мотиваційної основи лише до ЛСГ «Назви рибальських знарядь» спричинена об’єктивною дійсністю:у сфері рибальства матеріали природного походження (каміння, кістки, гнучке гілля рослин) були призначені саме для створення знарядь лову.

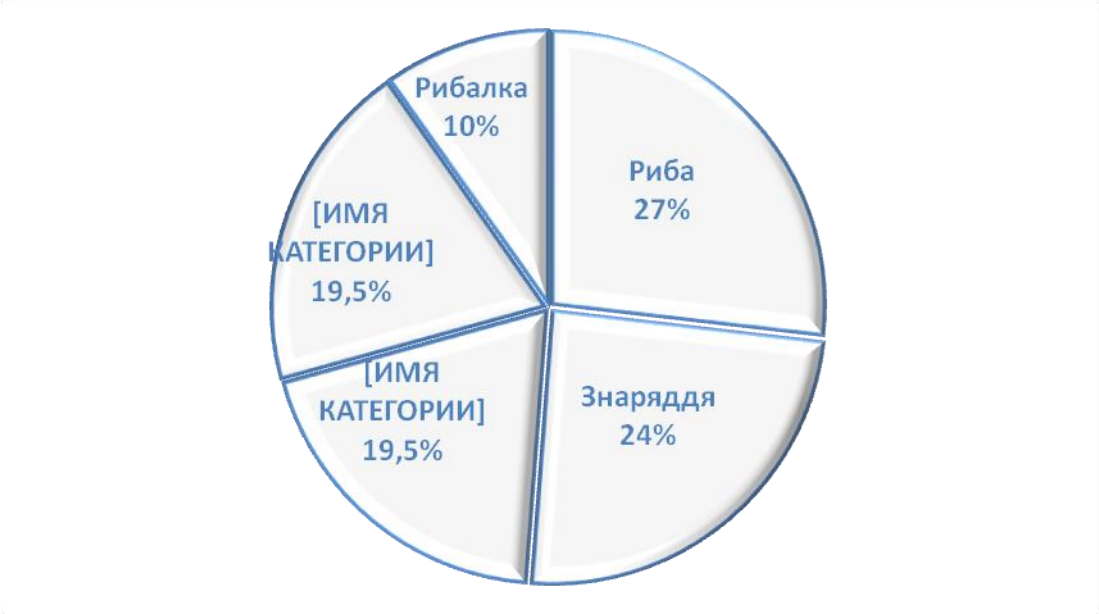
Внутрішню синкретичність у становленні лексики рибальства засвідчуютьперехресні мотиваційні основи. Під перехресними мотиваційними основамирозуміємо такі два типи мотиваційних основ, що обопільно збагачують однойменні лексико-семантичні групи рибальських найменувань. Так, від іхтіонімної мотиваційної основи, співвідносної з ЛСГ «Назви риб»,продуктивно утворюють назви рибальських знарядь (*щуківка*‘вудочка, якою ловлятьщук’, *бубирчанка*‘вудочка, якою ловлятьбубирів’, *карасьовка*‘сітка, якою ловлятькарасів’ тощо), а від знаряддєвої мотиваційної основи, співвідносної з ЛСГ «Назви рибальських

знарядь», – назви риб (*удидка*‘риба, яку ловлять вудкою’, *сітна риба*‘риба, яку ловлять сіткою’, *бичколовка*‘вудочка з короткою рукояткою, якою ловлять бичків’ тощо).Процесову назву *підсачувати*‘ловити рибу підсакою’ утворено від знаряддєвої мотиваційної основи*підсака*(<*сак*<нар.-лат. *saccus* ‘мішок’ <гр. *σάκκος* [ЕСУМ: V, 164]), так само, як *гачити* від *гак*, *остити* від *ости* тощо.Натомістьпроцесова назва *підхватити*є мотиваційною основою для утвореннязнаряддєвої назви*підхва́т* ‘рибальська снасть, якою підхоплюють і витягують зловлену рибу’.На прикладі дієслів *підхвачувати* і *підсачувати* відзначимо ще й принципову відмінність мотивувальних чинників для процесових назв. Так, обидва слованалежать до мотиваційного типуназв рибальського знаряддя за способом його задіювання, проте впостаннідієслівного рибальського професіоналізму *підхвачувати*(тобто рибальській спеціалізації дієслова) мотивувальним чинником виступає природне вміння людини підхоплювати об’єкт під час його стрімкого руху, а длятермінна*підсачувати* мотивувальний чинник – це рибальське знаряддя.

Визначальним же для встановлення ваги структурних частин мотиваційного ядра ЛСП«Рибальство» є сумарний показник перетинів(пересічностей)для п’яти найсуттєвішихкатегорій рибальського буття: *риба* (ЛСГ «Назви риб» + іхтіонімна МО), *знаряддя* (ЛСГ «Назви рибальських знарядь» + знаряддєва МО), *процес* (ЛСГ«Процесові назви рибальської сфери» + процесова МО),*локація* (ЛСГ «Назви рибальських локацій + локаційна МО»),*рибалка* (ЛСГ «Назви рибалок» + суб’єктна МО). Найбільшу пересічну́ величину спостерігаємо для категорії «Риба» (8 + 3 = 11), за нею – категорія «Знаряддя» (5 + 5 = 10), далі – категорії «Процес» (4 + 4 = 8) і«Локація» (4 + 4 = 8), нарешті – категорія «Рибалка» (3 + 1 = 4).

Структуру мотиваційного ядра ЛСП «Рибальство» презентуємо у вигляді діаграми:

Діаграма 1. Мотиваційне ядро лексико-семантичного поля «Рибальство»

Запропонований механізм визначення структури мотиваційного ядра дасть змогу простежити формування мотиваційнихядросистем різних лексико-семантичних полів української мови. У нашому випадку перевага мотиваційного ядерного складника «Риба» значною мірою зумовлена існуванням риби як природного первняі символа міфологічногосвітобачення(див. підрозд. 1. 1). Порівняймо: рибалка еволюційно пізніший, ніж риба, факт дійсності, тому мотиваційний ядроскладник «Рибалка» у ваговому вимірі поступається ядроскладникові «Риба», хоча в ранній християнській літературіобраз апостолів-рибарів і набув символічного значення. Цілком логічно мотиваційнийядроскладник «Рибалка» поступається у ваговому вимірі ядроскладникам «Знаряддя» і «Процес», оскільки, щоб стати рибалкою по суті, первісній людині треба було навчитися виготовляти спеціальні знаряддя. Як певне логічне відхилення можна розцінити вагову перевагу мотиваційного ядроскладника «Знаряддя» над складником «Процес», проте цей факт характеризує типове явище еволюційного розвитку –виготовлювані людиною знаряддя поступово кількісно переважаютьтой набір дій (процесів), необхідних для створення все нових і нових удосконалених знарядь.

В аспекті розвиткупрофесіоналізмів як вагомої неофіційної частинитермінологічної лексики рибальства продуктивним способом

видового розрізнювання риб, рибальських знарядь і ловців риби виступає композитно-суфіксальне словотворення.У кількісному співвідношенні найбільше усталилися композитно-суфіксальні назви рибальських знарядь як професіоналізми-відповідники кодифікованих складених термінів.

Складені рибальські найменування, з одного боку, є базою для утворення суфіксальних (нульсуфіксальних) похідників-дублетів і субстантивованих утинків-дублетів, що переконує в передуванні аналітичних суджень однослівним первономенам.З іншого боку, складені назви відображають потребу постійного номінаційного диференційовуваннявдосконалюванихгалузевих реалій.

РОЗДІЛ 4. Семантичніпроцеси в системіукраїнськоїрибальської лексики

Становлення предметно-термінологійних значень рибальських назв має тривалу історію, зумовлену прадавністю рибальства на теренах України. Водночас незамкненість рибальської культури, її проникнення в інші сфери суспільного життя сприяло різноманітнимсемантичнимперетворенням у частині рибальських найменувань. До того ж «у семантично модифікованих словах завжди міститься (тією чи тією мірою) емоційність, оцінність, інтенсивність та стилістична маркованість» [Стишов 2019: 82].Значна кількістьрибальських назв у метафоричному значенніувійшла до інших концептосфер,ставши загальнонародним набутком. Крім цього, рибальство значно посприяло формуваннюантропонімійного і топонімійного фондів української мови як через антропонімізацію рибальської апелятивної лексики, так і внаслідок розвитку в окремих стародавніх топонімахрибальської семантикичерез їхнєнародноетимологічне переосмислення за аналогією до дійсно мотивованих рибальським промислом топонімів. Семантичне творення української рибальської лексики триває завдяки постійному вдосконалюванню технологій риболовецького промислу.

4. 1. Спеціалізація значень загальновживаних слів як продуктивний спосіб творення лексики рибальства

Ще в другій половині XIX сторіччя в основній теоретичній праці школи молодограматиків «Принципи історії мови» Г. Пауль акцентував: одним із найпростіших засобів творення технічної термінології є звичайне надання конкретнішого смислу загальномовним словам і висловам. А за кількістю спеціалізованих значень, внесених різними професійними групами до

загальнонародної мови, можна визначити, яку роль вони загалом відігравали в житті народу [Пауль 1960: 108].

4. 1.1. Рибальська спеціалізація дієслівної лексики

Дослідження історії становлення дієслівноїрибальської термінології належить до актуальних завдань сучасної лінгвістики.Солідаризуємося з думкою І. Прищепчук, щов семантичних реконструкціях дієслівної та девербативної лексики відображено картину світу носіїв певної мови (групи мов), їхню психологію, культові уявлення й ритуальні практики, особливості побуту [Прищепчук 2014: 165].

Прикладом історичної тяглості й етнозначущості є семантична еволюція дієслова *ціди́ти*‘пропускатирідину через що-небудь (сито, полотно, сіткутощо) для очищення’ [СУМ-11: XI, 225] < псл. **čediti*‘тесаме’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 25-26] до рибальського значення у складі стійкої словосполуки *ціди́ти рибу*, яке Т. Осьмачка майстерно вплів у канву художнього образу у вірші «Україна» (1917 р.): *«Шляхи мої неміряні, / гори мої неважені, / звірі мої не наджені, / води мої не ношені, / риба у їх не ціджена, / птахи мої не злякані, / діти мої не лічені, / щастя моє не злежане… / Оце така я в тебе матінка, / в руці Господній / Україна синєнебая!»* [Осьмачка: 200].

Історики мови, дослідивши успадковані з праслов’янської мови дієслова в лексиці давньоукраїнської мови, відзначили їхню переважну полісемантичність, завдяки якій у давньоукраїнських дериватах розвинулися досить далекі від вихідних значення [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 78]. Серед таких семантичних дериватів налічуємо не один приклад рибальської спеціалізації праслов’янської дієслівної спадщини, як-от**broditi (sę)* >укр. *броди́ти*‘ловити рибу бреднем’[СлГр: І, 101] – у стійкій словосполуців складі паремії: *«З щастям по гриби ходи́ть, з щастям в рибу бродить, а без щастя ні вон, а ні за поріг»* (Житомирщина) [Номис: №1670]. Рибальська спеціалізація цього дієслова в українській мові особливо

помітна на тлі широкозначностіпроцесової назви в загальнослов'янському континуумі, порівняймо: болг. діал. *брȕдêм*‘ходити високими хлібами чи по нескошеній траві’, чес. *broditi*‘купати (коней)’ тощо [ЭССЯ: III, 36].Серед давньоукраїнських дієслів праслов'янського походження на позначення різноманітних дій, направлених на переміщення об'єкта по поверхні, виділяється процесова назва *волочи*<**volkti*‘волокти’ [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 111], яка в староукраїнських пам'яткахфункціює вже з рибальським значенням: *волочити* ‘ловити рибу неводом’ [СУМ XIV-XV: I, 193], *изволочити* що ‘виловити рибу волоком (з чого)’ (1507 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: XIII,48]. Отже, становлення рибальської дієслівної лексики від праслов'янської доби підтверджує висновок мовознавців: спеціалізація давніх і новіших лексем загальновживаного фонду була одним з важливих шляхів розвитку староукраїнської термінології [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 269].

Лексикографічна практика другої половини XX сторіччя засвідчила можливість спеціалізації в рибальському значеннілише певної дієслівної форми: *забрести́* ‘піти у воді (під час ловлі риби неводом, волоком і т. ін.)’ – тільки доконаний вид [СУМ-11: III, 28].

У підрозділі 3. 6 минаводили приклади рибальської метафоризації загальномовної лексики в нижньонаддніпрянських говірках, деекспресивною конотацією відзначена дієслівна назва *підсушувать* ‘тягти під берегом (про невід)’ [СлЧаб: 121]<*підсуши́вати*‘трохивисушувати’ [СУМ-11: VI, 512]. В оповідках-бувальщинах про Великий Луг, що їх зібрав відомий український історик, етнограф і фольклорист Я. Новицький,у записі із с. Кушумівка, датованого 1887 роком, також подибуємо цей експресивний дієслівний професіоналізм у синтагматичному поєднанні зі словом *дуб*‘човен’:*«У насътеперъ, якъпрыстають до берега то кажуть: «пидтягныдуба», а запорожци казали: «пидсушыдуба»* [Новицкий 1911: 52]. Дієслово *підсушувати* у складі стійких рибальських професійних висловів (фразеологічних сполучень за класифікацією В. Виноградова) ілюструє тип

мовної метафори, на відміну від художньої –самостійної одиниці, «яка відносно вільно вступає в семантичні зв'язки й реалізується в різних лексичних оточеннях», «має системний характер, відображає колективні предметно-логічні зв'язки, виконує комунікативну функцію, є «анонімною» (не має автора), вільно відтворюється» [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 51].

Експресивний професійний жаргонізм*нуздáть* (зремаркою «фамільярне слово») 'ловити рибу вудочкою' [СлЧаб: II, 371], удоконаному виді *понануздувать* 'поналовлювати вудкою рибу' (*«Понануздуйеокун'їў, краснопéрок і вáрейўшку»* [тс: III, 195]) на сучасному етапі ми сприймаємо як метафоричне вживання, пов'язане зі словом *вуздéчка* на позначення частини кінської збруї. Проте в говорах південно-східного наріччя української мови слово *нуздáти* 'гнуздати' пов'язують не лише з конем, а й з іншими великими свійськими тваринами. Укладачі«Словника української мови» (1970-1980) значення слова *нуздати* проілюстрували уривком з роману Григорія Тютюнника «Вир», у якому воно співвідноситься зі словом *бугай*: *«Метушилися з дрючками люди, ганяючись за бугаєм. –Направляй сюди, – відважно кричав Охрім… – Нуздай його! Нуздай!»*[СУМ-11:V,454]. Отже, архетиповий образ дикої тварини, яку слід приборкати, на лексико-семантичному рівні вможливлюєпростеження в сучасному образному слові відголоски гіперонім*атварина* (лат. Animalia) в його науковому значенні, тобто будь-який живий організм, який споживає готові органічні речовини та здатний активно рухатися. Людина також належить до царства тварин, але її традиційно розглядають окремо, уживаючи зворот «тварини, включаючи людину».

Проте в спільнокореневій парі *вузда*'прив'язана до крил неводадовга мотузка'[УмСп:IV, 103] і *понануздувать* 'поналовлювати вудкою рибу' нестерту образність зберігає саме дієслівна назва, оскільки дія більш значуща для спільноти в усіх її асоціативних проявах. Цю значущість образного осмислення рибальських професійних дій демонструють численні процесові

професіоналізми:загальномовне метафоричне*заливáти* (у док. вид*залúти*) ‘покривати, заповнювати собою який-небудь простір (про людей, тварин і т. ін.)’ [СУМ-11: III, 183] >одес. *залúти* ‘наповнити аж до бортів човен виловленою рибою’ [СлМоск: 34];*підпýшувати* (у док. виді *підпушúти*) ‘робитищо-небудьпухнастішимабопухкішим’ [СУМ-11: VI, 488] >нж.ндстр. *підпушúти* ‘вздовж «верхíв» чи «сподíв» снастей пришити частину сітки чи «матýли»’ [СлБерл: 61];*доїтú*‘надавлюючи на дійки, видушувати молоко з вимені’ [СУМ-11: II, 350] >*доїтú* ‘шарпати невід у процесі рибальства’ [СлБерл: 40];*підсýшувати*‘трохивисушувати’ [СУМ-11: VI, 512] >нж.ндпр. *підсушувать* ‘тягти під берегом (про невід)’ [СлЧаб: 121]; *косúти*‘зрізувати, стинати траву, збіжжя й т. ін. косою, косаркоютощо’ [СУМ-11: IV, 305] >сх.слоб. *косúти (рибу)*‘рибалити, закидаючи та рвучко тягнучи міцну ліску з грузилом і потрійним гачком, який чіпляє рибу за тіло’ (с. Микільське Міловського р-ну Луган. обл.) [КА]; *підрізáти*‘різати, надрізатизнизу, при основіаботрохи, не повністю’ [СУМ-11: VI, 491]>сх.приаз.*підрізáти*‘ловити тюлькуакаямою’(*«пойíдемпидр’ізáт’т’ýл’ку»*) [Дуда 2010: 34];*ламáти*‘згинаючиабо б’ючи з силою, відділятичастиничого-небудьаборозділятищось на частини’ [СУМ-11: IV, 441] >сх.приаз.*ламáть*‘витягатиневід’(*«зáвтрапойíдешс’íткиламáт’»*) [ОмКл: 54]; *сúпать*‘покриватищо-небудь шаром чогось; посипати’ [СУМ-11: IX, 192] >нж.ндпр. *сúпать* ‘розставляти, опускати в воду (про сітки)’ [СлЧаб: IV, 63].

Рибальські дієслівні словосполучення з метафоризованим дієслівним складником мають тенденцію до фразеологізації (див. підрозд. 5. 1), щозасвідчуєфразеографічна практика. Так, у «Матеріалах до словника східностепових українських говірок» З. Омельченко і Н. Клименко (2006)подибуємо стійку словосполуку з мовлення рибалок рибалокСхідного Приазов’я*сúпатьсякаюкáми*‘закидатиневід’ (*«пойíдемвс’íкайукáмисúпац’:а»*) [ОмКл: 93].

Опредметнено-процесоварибальська назва *си́пка*, утворена від спеціалізованого в рибальському значенні дієслова*си́патися*(одес. *сі́тки на си́пку*‘сітки, якірибалкизабивають у воду на паколах, щоб у них потраплялариба’ [СУГО: 180]), свідчить про словотвірний потенціал загальномовних дієслів, спеціалізованих у рибальському значенні.

Загальновживане експресивне дієслово *дра́ти*‘рвати, розривати на шматки кого-, що-небудь’ [СУМ-11: II, 253] спеціалізувалося в рибальськійпрофесійно-жаргонній назві*драть* ‘ловити рибу’ [СлВащ: 31], оскільки різке «підсікання» вудкою риби може призвести до розриву в неї губи чи зябри. Такий само мотивувальний чинник спостерігаємо в репрезентованій В. Чабаненкомнижньонаддніпрянській ФО*ви́тягти із жабряка́ми* ‘витягти з нутрощами, з усім, що є всередині’ *(«Як потяг удочку, так і витяг із жабряками, а рибину впустив у воду»*), яка надалі усуспільнилася у ФО*ви́рвать із (з) жабряка́ми* ‘вирвати з залишками матеріалу основи, з корінням’ *(«Хлястик був ушитий добре, ну він як схватив, идоляка, так і вирвав із жабряками»*) [ФСГНН: 20-21].

Стерта метафоричність рибальських дієслівних назв свідчить про усталення їхуномінативному значенні, як, наприклад, дієслова*бра́ти* ‘їсти наживку на гачку; ловитися на вудку (про рибу)’ [СУМ-11: I, 228]: *«А берутькоропи на світанку...»* [Вишня: 239],*«– Воно й брало потихеньку! Так тількиледь-ледь на світзаблагословилося. Смик! І тихо... потімще раз – смик! І знову – тихо»* (КоропівХутір на річціСіверськийДонець –сучасне с. КоропоveЗміївського р-ну Харків. обл.) [тс: 235]; дієслова *вибира́ть*‘витягувати невід’[СлЄвт: 49]:*«Я сіті з моря вибираюІзсріблomтрепетним живим»* (Микола Нагнибіда) [СУМ-11: I, 351].Усталилося в номінативному значенні й розмовне дієслово*те́ртися* ‘нереститися (про рибу)’ [СУМ-11: X, 99], як і його спільнокореневі похідники: *терлянка*‘рибаPhoxinusphoxinusL.’(мотивувальний чинник – тривалий час ікрометання риби цього виду) [Владыков 1926: 52], *те́рлориб*

‘місце в річці, де нереститься риба’ [СлШила: 252]*тирло́вари́ба* ‘риба під час нересту’[Тарасенко 1961: 59].

Давню рибальську спеціалізацію має дієслово*карбува́ть*‘робити зарубку, позначку на чому-небудь’ [СУМ-11: IV, 103] >*карбува́ть* ‘різати ножем рибу поперек тулуба’ [СлБерл: 45] (слово *карб*‘нарізка, зарубка’через польське посередництво запозичено з німецької мови [ЕСУМ: II, 387-388]).Спеціалізована в рибальському мовному континуумі дієслівна назва утворила словотвірний ланцюжок: *карбувати*>*карбо́ванари́ба* ‘риба, з якоївитягненонутрощі й зроблено по нійрозрізи для соління’ [СлГр: II, 221]>*карбо́вка* (*карбі́вка*)‘тесаме’[ЕСУМ: II, 387-388], що свідчить проусталення дериватів із коренем *карб*-вЛСГ «Назви рибообробки», формування якої ми досліджували в підрозділі 1. 2.

Дієслово *розшива́ти*‘розпорювати по шву що-небудьзшите’ [СУМ-11: VIII, 865] спеціалізувалося в нейтрально конотованому терміні на позначення техніки розкроювання сіткового полотна *–розшива́ть* ‘відділяти четверту чи шосту частину невода, тобто «при́шивку» або «кусо́к» від усього невода’ [СлБерл: 69]. Відзначимо й широкозначність, різногалузе вживання цього терміна:*розшива́ти* – термін будівництва (наприклад, *розшивати шви*) [УРСНТ: 294].

Отже, в українському словникарстві накопичено багатий матеріал дієслівної лексики рибальського промислу [Міняйло 2010ґ]. Частина цих назв усталилася як власне рибальські терміни й широковживані назви на позначення процесів рибальства. Фонд рибальської дієслівної термінології формують також широковживані слова в переносному значенні; різногалузеві терміни іпрофесіоналізми з конкретизованим у рибальській сфері значенням; ареальні професіоналізми,співвідносні з усталеними іменниковими термінами. За межею термінологізування залишаються професіоналізми з неприхованоюекспресивною конотацією (просторічні, звуконаслідувальні назвитощо); ареальні професіоналізми, фонетично чи граматично відмінні від усталених; численні діалектні професіоналізми.

4. 1.2. Рибальська спеціалізація іменникової лексики

Оскільки рибальство належить до одного з найдавніших способів життєзабезпечення, становленняпрофесіоналізмів цього промислу спостерігаємовжевпраслов'янськійлексичній спадщині, як-от на прикладізагальнослов'янської назви***жи́лка*** 'сухожилля, до якого в первісні часи прив'язували гачкувату кістку, щоб рибалити':вх.луж. *žilka*, чес. *žilka*, словен. *žilica*, серб. *жилица* [Ющук 2019: 120].У сучасних діалектних словниках:полт. *жи́лка*'волосінь для рибальської снасті' [СлКарп: 69], лемк. *жыўка*'капроноваволосінь' [СлТурч: 97]. Останній приклад засвідчує сталість назви попри зміну матеріалу для виготовляння цієї важливої рибальської реалії: від природного до синтетичного матеріалу.

Праслов'янізм**kagapъ* з можливим, на думку етимологів, значенням 'залізний чи дротяний кошик для світла або для одягання тваринам на морду' [ЕСУМ: ІІ, 337] взахіднополіському говірковому континуумі спеціалізувався як назва допоміжного рибальського знаряддя: ***кага́н***'баняк, чавун'>'пристрій у човні для розведення вогню, коли ловили рибу *на посвіт*' [СлАрк: І, 203].

Як ми вже відзначали, одним із засобів поповнювання рибальського лексичного фонду є мовна метафора,зокрема спеціалізований рибальський професіоналізм ***вуздá*** 'довга мотузка, прив'язана до крил невода, щоб витягати його'[УмСп: ІV, 103]. Як припускають етимологи, псл. *uzda*утворене від кореня слова *us-ta*шляхом приєднання кореня *da-* (ie. **dhē-* 'класти'), а отже, первісне значення – 'вкладене в рот' [ЕСУМ: І, 438]. Тому назва *вузда* на позначення частини рибальського знаряддя є номінативно-вивідним значенням (стертою метафорою) до загальномовного *вузда (вуздечка)*'частиназбруї –ремені з вудилами та поводами, якінадівають на голову коневі, щобправити ним' [СУМ-11: І, 783].Відомо, що полісемія є небажаним явищем для будь-якої галузевої терміносистеми, тож староукраїнські пам'яткидо рибальської назви *вузда*засвідчують

відповідник***криґа***‘рибальські вудила у вигляді натягнутої на обручі сітки з крилоподібним пристроєм для спрямування риби в середину сітки’: «нєбудѣтєяко ко(н) и му(л), которы розум(а) нѣ маєт) кри(к)гами и оу(з)дою чєлюсти и(х) востѧгниши…» (1635 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII:XV, 112].

Метафоричне перенесення на базі лексики конярства простежуємо й у рибальській спеціалізаціїтерміна*попру́га*‘широкий ремінь, який затягують попід черевом коня, закріплюючи сідло’ [СУМ-11:VII, 237] >***по́пруга***‘мотузка, що утримує на визначеній відстані кінці верхньої дерев’яної дуги рибальського сака (тобто ту частину снасті, де в сітковому полотні отвір для потрапляння риби)’ [СлГр: IV, 97].

Серед представленого в «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка детального опису складників рибальського знаряддя *сак*[СлГр: IV, 97], окрім «конярсько-наїзницької» метафори (*вузда*, *попруга*), спостерігаємо й перенесення на основі подібності деталей рибальської снасті до назв частин тіла тварини:*го́рло* ‘передня частина шиї, у середині якої знаходиться початок стравоходу і дихальних шляхів’ [СУМ-11: II, 132]>***го́рло*** ‘вхід у сак’;*че́рево* ‘те саме, що живіт’ [тс: XI, 303]>***че́рево*** ‘найширша частина сака’;*оши́йок* ‘частина м’ясної туші, що прилягає до шиї’ [тс: V, 837]>***о́шийок*** ‘частина сака вище ґоґовника’.

Значенняназви***сак***‘рибальська снасть із сітки, що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч і прикріпленого до держална’ [СУМ-11: IX, 16] в історичному вимірі також кваліфікуємо як номінативно-вивідне від*сак* < *saccus* ‘мішок’,за припущенням етимологів – давнього запозичення з народно-латинської мови, що своєю чергою походить від грецького слова *σάκκος*, яке зводиться до фінікійського *śaq* ‘мішок, вовняна тканина’ [ЕСУМ: V, 164-165].Спеціалізовано в рибальському значенні й назву складової частини цієї господарської реалії:*гузи́р* ‘місце, де зав’язаний мішок’ [СУМ-11: II, 190]>***гузи́рь*** ‘самий зад невода’ [УмСп:II, 178], цн.слоб.‘частина волока, невода, ятера’[СлСаг: I, 77].У східнослобожанських говірках ми зафіксували спеціалізацію слова *гузир*ще й на позначення

рибальських локацій: *гузи́рь*‘залишок чистої поверхні води в зарослій очеретом частині ставка (смт Троїцьке Луган. обл.), ‘заводь, місце, де течія річки значно вповільнюється’ (с. Тарасівка Троїцького р-ну Луган. обл.) [КА].

У постанні назв рибальських локацій відзначаємо й уже згадувану рибальську спеціалізацію назв частин тіла тварини:сх.слоб. ***хвіст***‘звужений кінець ставка’: *П·і|ду ў хв·істло|вит’* (смт МарківкаЛуган. обл.) [КА].

Водночас у буковинських говірках соматичну назву*фіст*‘хвіст’ спеціалізовано в значенні складника рибальського знаряддя – ‘частинаневода у вигляді вузького мішка, куди потрапляє риба’ [СБГ: 592]. А це означає, що в українському діалектному дискурсіодна й та сама загальновживана назва (*хвіст, гузир*) може спеціалізуватися в різних рибальських значеннях унаслідок відмінних типів мотивації – знаряддєвоїчи локаційної.

Отже, історичну тяглість рибальської спеціалізації іменникової лексики простежуємо передовсімуномінативно-семантичних моделях«найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською збруєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком».Продуктивним мотиваційним типомрибальської спеціалізації іменникової лексикиєзнаряддєвий, непродуктивним – локаційний.

4. 2. Рибальська спеціалізація праслов’янськогоанімалістичного номена

Як свідчить аналізований матеріал, середпрадавніх мотиваторів лексики на позначення знарядь та інших рукотворних реалій промислово-господарської сфери важливе місце належало образам-символам тварин (тотемам). Архаїчність таких анімалістичних етнокультурних знаків, як *бик*, *кінь (кобила)*, *коза* спричинила, крім вторинних символьних номінацій, і семантичні зрушення – появу нових лексико-семантичних варіантів слова, які поступово віддаляють нас від етимона(архетипного образу).Так, наприклад,

П. Гриценко звертав увагу на вторинність в українському діалектному континуумі лексеми *коза́* як репрезентанта семеми‘пропуск при косінні’відносно назви ритуального снопа, символа родючості [Гриценко 1990: 127, 140].Загалом же мовознавці повсякчас констатують, що «дедалі більше загальновживаних слів включається у сферу термінологічної лексики», і це спостерігаємо, наприклад, у вторинній номінації судноплавних споруд козацької доби: *коза, бик* тощо [Андріянова 2004: 35].

Досліджуючи структурно й фонетично подібні назви рибальських знарядь, причини виникнення багатозначності та паронімії [Міняйло 2013а; Minyailo 2013] в рибальській лексиці, ми аналізували можливу мотиваційну природувсіх засвідчених говірковихназв того чи того рибальського знаряддя[Міняйло 2010а].Такийпідхід у поєднанні з етнографічними даними талінгвокультурологічним і контекстним аналізом дає змогу встановити: це випадковий збіг звукової оболонки етимологічно різних слів чи генетична спорідненість етимонів(або ж їхнє часткове зближення на певних еволюційних етапах становлення рибальського промислу).

Аналіз праслов’янських лексико-семантичних реконструкцій переконує, щотваринний образв основі метафоричного перенесеннямаютьне лише образні найменування людини за її зовнішністю чи вдачею, а й назвигалузевих знарядь ізподібною до тілобудови свійської копитної тварини конструкцією дерев’яногокаркасу.Праслов’янська назва ***kobyla*** у вивідному (метафоричному) значенні ‘знаряддя або предмети, схожі на коня’ [ЕСУМ: ІІ, 477]у говірках південно-східного наріччя української мови еволюціонувала до назви рибальського знаряддя:цн.слоб. *кобу́ла*‘пристрій для ловіння риби у вигляді трикутної піраміди, обтягненої сіткою (з отвором)’ [СлСаг: І, 173],сх.слоб.*кобу́ла* (*кобу́лка*)‘бродове рибальське знаряддя: дерев’яний каркас, обтягнутий сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу’ (смт Красноріченське Кремінського р-ну Луган. обл.) [КА],пд.-сх.полт.*кобу́лка* ‘рибальськийприлад, щомає форму даху на будинку; ним ловлятьрибувбрід’ [СлСиз: 43]. Засвідчено назву і для інших

промисловихчи господарських знарядь: нж.ндпр. *коби́лка* ‘перпендикулярна до лопаті ручка у гребковому веслі’ [СлЧаб: 180],цн.слоб. *коби́лка*‘паличка, якою натягають мотузку на рамці лучкової пилки’ [СлСаг: I, 173], лемк. *кобылка* ‘частина печі’ [КСГСУ: 45].

У «Словникові діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини» А. Сизька (1990) невипадково в тлумаченні назви *кобилка* конструкцію рибальського знаряддя порівняно здахом(покрівлею) будинку, адже у традиційному народному житлі Середньої Наддніпрянщини «подовжні та поперечні сволоки виходять назовні у формі різьбленої кінської голови» [Шкіра 2018: 426].Загалом же композиційне оформлення бокової частини даху у вигляді кінської голови (двох кінських голів) є одним із дохристиянських знаків, пов’язаних з культом сонця – символом колісниці Бога сонця [Тарас 2012: 1157].Також зауважимо, що композиційне оформлення прадавніх споруд на теренах України було пов’язане не лише з тотемом *кінь (кобила)*.Так, С. Губерначуквідзначає, що фронтони віднайдених археологами моделей трипільських храмів зазвичай «прикрашені бичачими рогами (букраніями). А вхідні двері деяких храмів оздоблені сонячними знаками. <…> Можливо, те розумілось так: входження до храму – то входження у Світ Сонця і Світ той охороняє тотем-бик» [Губерначук 2005: 112].У білорусів найдавнішим видом декоративної прикраси збудованої хати було фігурне оброблення вільчика – перехрещених зверху кінців причілків (бокових частин даху), яким надавали форми бичачих рогів або кінських голів [Гурков 1979: 13].

В аспекті співвіднесеності назви і реалії згадаймо йуже аналізовану (див. підрозд. 1. 2) назву рибальського знаряддя ***кро́шня*** ‘рибальський сак’, мотивувальним чинником постання якої є саме конструкціядерев’яноїоснови (кросен), та відзначенуД. Яворницькимдублетністьтермінів*кро́шні*і*ко́зли*‘різні назви козел, що ставлять по гребневі солом’яного даху, щоб вітер не зносив соломи’ [СлЯв: 396, 365]. П. Гриценко, аналізуючи зв’язки між різними тематичними групами лексики (будівельної, ткацької, землеробської,

транспортної тощо), згадує спостереження видатного славіста М. Толстого, що використовування термінів ткацтва в інших термінологічних сферах єспецифічнослов'янською рисою, чи рисою, характерною для однієї з локальних груп індоєвропейських мов [Гриценко 1990: 126].

Співзвучне з рибальським терміном*кобúла*східнополіськесловo*кабúла* 'склепінняпечі – внутрішнєопуклеверхнєпокриття над черінню' [Дорошенко, Михайлюк 2005: 37] демонструє лише формальний збіг назви гострокутної і назви дугоподібної реалії, мотивованої способом її виготовляння – надаваннямконструкціїокруглихзгинів. Таку саме внутрішню форму простежуємо і взахіднополіському слові*кобйáлка* 'кошикз лозовихпрутів' [СлАрк: I, 231]. Згадаймов цьому аспекті йзастаріле слово*кибáлка*(*гибáвка, гибалка, ґибалка*) 'вид жіночого головного убору; шнурок або туго скручений кусок полотна, пов'язанийнавкологолови, на якийзакручуваливолосся; може бути у виглядідерев'яногообруча' (від*гибáти* 'бгати',первісно 'згинати') [ЕСУМ: II, 428].

Водночас широкозначністьспіввідносногоз нижньолужицьким словом *kobjela*'кошик' і польським *kobiel*'тесаме'українськогодіалектизма***кобéля***'*корзина, кошик',*'*рибальське знаряддя, схоже на сак'(Чигиринщина) [СлГр: II, 258], за висновками етимологів –запозичення з німецької мови, де*kobel*'халупа; курник, саж; коробка воза' [ЕСУМ: II, 476], уможливлює простеження певного мотиваційногозв'язку між праслов'янізмом**kobyla* та германізмом *kobel*: це передовсім назвиспоруд із дерев'яних брусів чи лозових прутів.

На користь мотиваційного зв'язку впостанні назв плетених із верболозу і назв з'єднаних із жердин і обтягнутих сіткою рибальських знарядь свідчить і етнографічний матеріал. Так, у«Народознавчих роботах» знаний мовознавець В. Чабаненкописав: «У другій половині літа і ранньої осені в лиманах, озерах та бакаях Великого Лугу рибу ловили *корзúнами* й *ругéлями (рукéлями)*.

Корзúна являла собою зрізаний конус, виплетений із тонкої лози. Нею накривали (притискаючи до дна ширший край) куширі і водорості, а потім

шарили у воді рукою, шукаючи рибу. Таким способом ловили здебільшого неповоротких линів та карасів, які люблять розкошувати в мулі. *Ру҆ке́ля (руке́ля)* – це тригранна (грані дерев'яні) піраміда, обтягнена густою сіткою, з відкритою основою. Користуватися нею під час риболовлі треба було удвох. Один рибалка опускав снасть у воду біля куща або кущиря, а інший, сильно брьохаючись, обходив (оббігав) цей кущ або кушир, заганяючи рибу в пастку, що її тримав незрушно *рукою* (звідси й назва знаряддя) його напарник. Потім пастка піднімалася ширшим краєм угору і з неї вибирався улов» [Чабаненко 2010: 80].

Докладний опис В. Чабаненком способів рибалення на території колишнього Великого Лугу дає змогупобачитисхожість застосовування відмінних за конструкцією знарядь – притискання основи (ширшого краю) снасті до дна, щоб риба потрапила в пастку.

Відзначимо, що в українськомудіалектному континуумісхожість конструкції деяких рибальських знарядь на погано придатну для проживання людини будівлю вможливила появу стійких порівнянь-алогізмів: нж.ндпр. *гріє, як цигана ятір*'ніяк не гріє', *тепло, як циганові під в'ятеринкою* 'холодно' [Гартоване слово: 31, 122], ср.поліс. *тепло як циганові під ятером* 'хтось змерз' [СлДобр: 121], *нагрівся як циган в неретку* 'хтось змерз' [ЮрчІвч: 159] тощо.Образне порівняння ятера із житловою будівлею бачимо йунижньонаддніпрянськійприказці*В'юнові у ятері сімнадцять дверей*[Мудре слово: 25].

Наведені приклади із діалектного фразеологічного фонду засвідчують, що мотивувальним чинникомпостання цих образних найменувань є каркас рибальського знаряддя-пастки з отвором, у який потрапляє («входить») риба безвідносно до особливостей конфігурації снасті.

В українсько-білоруському Поліссі привертає до себе увагу діалектизм*ре́ґа* (біл. *рэ́га*)'рибальське знаряддя (основа із дерева з натягнутою сіткою)', який українські етимологи пов'язуютьз іншою діалектною назвоюрибальської снасті – *кри́га*[ЕСУМ: V, 10-11]. Білоруські

етимологи небезпідставно пов’язують назву рибальського знаряддя*рэ́га* з литовською назвою полозів (загнутих спереду ковзких брусів) ***rãgai*** [ЭСБМ: XI, 164], аргументуючиценаявністю дублетних діалектних назв *палазэ* («рыбалоўнаякрыга’), *сані*‘тесаме’, мотивованих схожістю реалій: прилад складається з двох полозів, за які його тягнуть по дну [тс: IX, 270]. У загальноукраїнському континуумі інтегральну сему ‘волочіння знаряддя по поверхні’ простежуємо і в багатозначній назві *во́лок*: 1) ‘невелика сіть з гузирем, якою ловлять рибу два рибалки, ідучи вбрід’; 2) ‘вірьовка, міцний мотузок для перетягування копиць сіна або колод з одного місця в інше’ [Міняйло 2007: 252].А в аспекті анімалістичної мотивації згадаймо українські діалектизми*ре́га*‘назва вола з головою і рогами, як у бугая’, *ри́та*‘бугай’ [ЕСУМ: V, 42].

Із назвою рибальського знаряддя пірамідальної форми*рогéля*, уживаногона Полтавщині[Міняйло 2007: 253-254], Харківщині [СлСаг: II, 175],співзвучне слово *ро́гель*‘брус, який з’єднує дві крокви’ (Білоруське Полісся), що його етимологи трактують як германізм, запозичений за посередництва польської мови(пол. *rygle*‘тесаме’< нім. *Riegel*‘тесаме’), а появу *-о-* в першому складі слова пояснюють впливомбілоруськополіськихдіалектизмів*рог, рогі*‘схрещення схилів стріхи’ [ЭСБМ: XI, 164].

В аспекті схожостісвійських копитних тварин*бика* і *кобили*як мотиваторівпостання вторинних найменувань важливими є спостереження дослідникамовних реліктів трипільської культури Ю. Мосенкіса: носії трипільської культури(із середземноморським культом*бика*)тривалий час взаємодіяли з носіямипраіндоєвропейської мови(із розвиненим культом сонячних *коней* і колісниці).А з носіями майбутніх слов’яно-балто-германських мов, відзначає мовознавець, трипільці мали найбільш активні контакти [Мосенкіс 2002: 4-5].

Спираючисьна праслов’янське**kobyla*‘кобила’, грецьке *kaballes*‘робочийкінь’, латинське*cabo* (род.відм. *cabonis*)‘кінь’,

грузинське*q'abaxi*‘вид перегонів на конях’, а також на теонімічну лексику,удоіндоєвропейському чорноморсько-східносередземноморському (трипільсько-егейському) субстраті Ю. Мосенкісвиділяє суфікс *-Vl-* (*-al-*, ***-el-*** тощо)[тс: 14].

Ураховуючи спостереження дослідника, надто щодо активнихмовних контактів носіївмайбутніх слов’яно-балто-германських мов із трипільцями, певніше бачиться можливий мотиваційнийзв’язокпраслов’янізма**kobyla*ігерманізма*kobel*, діалектизма*р[е^{и}]ґе́ля* і германізма*Riegel*.

Багатий говірковий матеріал спонукає мовознавців до постійних пошуків у царині етимологій назв рибальських знарядь.

О. Карпенко,досліджуючи етимологію середньополіського*крига*‘рибальська снасть у вигляді натягнутої на обручі сітки з крилоподібним пристроєм для спрямовування риби в середину сітки’ та інші поліські його варіанти (*ре́ґа*, *реґе́ля*, *реґе́льня* тощо), звернулася до діалектного слов’янського матеріалу, у якому лексему вжито в інших значеннях, як-от *кри́га*‘рівно складені в стіс дрова’, у результаті простеживши в семантичній структурі назви ту саму ідею ***‘вигнутості, округлості’*** [Карпенко 2003: 115-116]. Багатий слов’янський лінгвістичний матеріал, зазначає О. Карпенко, уможливив обстоювання Р. Козловою позиції про питоме слов’янське походження назви *кирган*‘великий очеретяний курінь, де проживає і зберігає свої знаряддя рибальська артіль на Дністрі’, яку українські етимологи досі кваліфікували як запозичення з турецької мови [тс: 117].Свого часу білоруський етнолог І. Браїмподав докладнезначення йудоступнив рисунок рибальського знаряддя під назвою *крыга*, засвідчивши: це сіть, прикріплена до двох зігнутих дерев’яних полозів і палиці, якою ловлять бродовим способом утрьох [Браим 1979: 93]. Із рисунку дослідника можна виснувати, що своїми обрисами *кри́га* схожа на інші рибальські знаряддя пірамідальної форми (*сак*, *регелю*, *крошню*, *кобилу*). Таке саме і функційне призначення *криги* –бути рухомою пасткою для

рибипід час колективного рибалення. Також особливістю конструкції *криги*, відзначаєІ. Браїм, є те, що з'єднані між собою полози рибалки можуть розвертати під будь-яким кутом, коли охоплюють водний простір із водоростями. Потім вони (як і під час ловлення риби *кобилою*, *клумлею*, *рогелею*) підносять снасть над водою, щоб перевірити улов [Браім 1981: 66]. Щодо ще однієї рухомої пасткипід назвою *таптýха*, поширеної на території українсько-білоруського Полісся, дослідник відзначає: крім звичної напівконусної її форми, трапляєтьсяй пірамідальна конструкція снасті, а найархаїчніший її тип – плетена із прутів.Так само плетену, пруткову формувідзначає етнолог і для архаїчної*клóмлі / кóмлі* (рухомої пірамідальної пастки). До того ж і для *таптухи*, і для *кломлі*І. Браїмзасвідчує синонім *баўтуха*, оскільки рибу до такого типу снасті заганяють ногами[тс: 68-69]. Звідси можна дійти висновку: розвитковіширокозначності назви рибальського знаряддясприяє передовсім спосіб його застосовування, який у мотиваційному аспекті переважає деякі відмінності конструкції снасті.

В етнографічних даних (докладних тлумаченнях і рисунках) із Білоруського Полісся також убачаємо генетичний зв'язок між реаліями землеробства і риболовства, бо основна робоча частина сохи – трохи вигнута і знизу роздвоєна дошка. На ці кінці («рагі») набивали залізні «нарогі» [Мінько 1981:36].

До назви рибальського знаряддя призматичної форми *кобила*засвідчено абсолютний синонім *регéля*вцентральнослобожанських говірках (с. Кам'янка Дворічанського р-ну Харків. обл.;р. Оскіл) [КА] і південнослобожанських [Сіренко 2010: 102], що свідчить ще й про інший, аніж для поліської реалії зі співзвучною назвою*регéля*, спосіб виготовляння знаряддя – не згинання гілок верболозу у вигляді обручів, а з'єднаннядерев'яних палиць у формі призми (фігури, що має як прямі, так і гострі кути). Конструкція снасті може бути й пірамідальної форми:цн.слоб. *регéля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди, обтягнутої з боків сіткою' [СлСаг: II, 171],нж.ндпр. *регéля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди' [СлЧаб: IV,5]. У

можливому фонетичному варіанті*дриго́ла* ‘снасть для лову сомів’ (пол. *dryga* ‘вид невода для осетрів’, *drygawica*, *drygulica* ‘рибальська сіть’) у співвіднесенні його з етнонімом *дреговичі*та іншими назвами без з’ясованої етимології (наприклад, *дриґа́ла* ‘пристрій для підвішування колиски на полі’) знаний український мовознавець К. Тищенко вбачає відголоски технологій «кмітливих кельтів» [Тищенко 2015].В аспекті схожості із дитячою колискою згадаймо нижньонаддніпрянськийвторинний номен*лю́лька*‘виплетена з лози корзина, яку чіпляли до пересипа і в яку, перестрибуючи загороду, потрапляла риба’ [Ліпкевич 1993: 120].

Гадаємо, мали рацію укладачі Етимологічного словника української мови, семантично пов’язавши лексеми *дриго́ла* і *кри́га* й навівши відповідники з польської мови: *dryga*, *drygawica*, *drygubica*, оскільки визначальним у конструкції снасті є ***наявність трьох стінок*** [ЕСУМ: ІІ, 126]. Підтримуємо версію, за якою етимон лексеми *drgubica* виводять безпосередньо з псл. ****drgnǫti***, ****drgati*** з мотиваційною ознакою‘дрижати’ (від рухів зловленої риби) [Войцева 2010: 183]. Дійсно, рвучко витягаючи («дьоргаючи»)приладдязводи,рибалкивідчувають,яктріпоче(«дригається»)спіймана риба [Міняйло 2014:336]. Думається також, що низка формально подібних лексем, що їх зафіксували авторитетні українські мовознавці в різних діалектних масивах, є семантично близькими:нж.ндстр. *дриго́ла* ‘снасть для лову сомів’ (Й. Дзендзелівський) [ЕСУМ: ІІ,126],ср.поліс. *ре́ґа, реґа́ля, риґо́ля* ‘рибальська снасть’ (М. Никончук) [ЕСУМ: ІІІ, 89], ср.ндпр. *ругэ́ля* ‘знаряддя ловити рибу’ (Д. Баранник) [Баранник 2008: 21].

Побутування на початку минулого сторіччя на Полтавщині синонімних назв ***кобила*** і ***кімля*** засвідчили «Очерки домашнихъпромысловъ и ремеслъ Полтавской губерніи» С. Лисенка: «Рыбалки дѣлаютъ еще *кобылы* или *кимлы* – четырехъугольные саки» [Лисенко 1904: 8].У«Словарі української мови» за редакцієюБ. Грінченка лексема ***клу́мля***маєзначення‘рибальськезнаряддя – сіть, щонап’ята на пруття, з’єднані

на зразоктригранноїпризми’ з локалізацієюРадомишльськийповіт (зараз східначастинаЖитомирської обл. – *Р. М.*) [СлГр: ІІ, 253].

Попри небажаність багатозначності та зайвих асоціацій під час творення термінів наука все-таки «порівнює дійсність із поняттям і прагне зрівняти одне з іншим, але через те що кількість ознак у кожному колі сприйняттів невичерпна, то й поняття ніколи не зможе стати замкненим цілим» [Потебня 1990: 38]. Так, у сучаснихговіркахРівненщининазви*клу́мля, клу́мня*співвідноснізі семемою ‘верша, рибальськалозова снасть, щомає форму лійкоподібноїкорзини’ [СлЄвт: 72]. Історики мови українські діалектні назви риболовецької рухомої пастки *кло́мля*, *кло́мня*, *кло́ўня*, *ко́мля*, *кі́мля*, *клу́мля* (***klomja**) пов’язують із погано збереженим праслов’янським коренем **klom-*, варіантним до **kloniti (*klo-m- : *klo-n-)*. Назвимотивовані тим, що реаліявиготовлена з гнучкого гілля (розрядка *Р. М.*) [ЭССЯ: Х, 65-66]. Тож стає очевидним: багатозначність (а швидше – широкозначність) назви ***клумля***пов’язана з важливим моментом у процесі виготовляння деяких рибальських знарядь – *вигинанням* довгого стебла кущової рослини (безвідносно до майбутньої форми знаряддя).На користь ***«вигинання»*** як основи внутрішньої форми свідчить той факт, що за формальною ознакою з архетипом **klomja* співвідносні назви рибальських знарядь із каркасом саме ***заокругленої*** форми, засвідчених у північному наріччі української мови: *клу́мля,клу́мня* (на взірець верші) [СлЄвт: 72], *кли́мня,кло́мля//кло́м’я,кло́мня,клу́мля*(у вигляді натягненої на обручі сітки) [СлЛис: 97].А отже, ці назви(варіанти назви)найближчі до псл. ****klamati*** ‘хитатися, гнутися’ [ЕСУМ: ІІ, 446].

Інші назви, що сягають псл. **klomja*,є абсолютними синонімами діалектизмів*регеля* і *кобила*зі значенням рибальськогознаряддя ***призматичної*** форми: *клу́мля* (Житомирщина) [СлГр: ІІ,253], *кі́мля* (с. ХитціЛубенського р-нуПолтав. обл.; повідомив проф. Неживий О. І.) [КА].Зазначимо, що подекуди стисліть словникових дефініцій не дає змоги точновідтворитиконструкцію снасті:ср.поліс.*ку́мля* ‘снасть, зроблена з

дерев’яних прутиків’,*ко́мля*‘різновид снасті’ [СлЛис: 110, 102], зх.поліс.*кі́мля* ‘рибальська сітка, менша за невід’ [СлАрк: І,222] тощо.

У східностеповій говірці с. ОлексіївкаПеревальського р-ну Луган. обл. семема‘бродове рибальське знаряддя у вигляді дерев’яного каркасу, обтягнутого сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу’ співвідносна з лексемою***уголо́к***[КА]. Тобто визначальнасема в семантичній структурі цієї назви – ‘геометричнафігура, утворенадвомалініямияких-небудьпредметів, щовиходять з однієї точки ’

Визначальну сему***‘кут, роздвоєння, роги’*** простежуємо й у нижньонаддніпрянській назві *рогеля*у тлумаченні Д. Яворницького: «як уткнеш було рогелю у Ніпро, так аж ручка тріщить, як назад потягнеш» [СлЧаб: IV, 12].Припускаємо, що згадане Д. Яворницьким рибальське знаряддя співвідносне із семемою‘обтягнутий сіткою каркас із дерев’яних жердин у вигляді тригранної піраміди з довгим масивним держаком, якийпідтримують плечем, коли рвучкими рухами витягають зловлену рибу, що «вдарила» в сітку’. У центральнослобожанськійговірці с. Кам’янка Дворічанського р-ну Харків. обл. із цією семемою співвідноснаназва *сак*, якою позначають як пірамідальне рибальське знаряддя з держаком, так і без нього [Міняйло 2007: 255-256].А в північному ареалі СхідноїСлобожанщини назві *сак* відповідає таке саме рибальськезнаряддя з довгим держаком, алекаркас цього знаряддя маєформу півконуса [тс], що вкотре підтверджує: виготовляли цю снасть як з’єднуваннямдерев’яних палиць, так із’єднуваннямвигнутих дугоюгілок верболозу.

Отже, припускаємо, що в українських говіркахвидозміни звукової структури назв рибальських знарядь із призматичною чи пірамідальною конструкцією каркасу (схожою на тілобудову копитної тварини) пов’язані із частковим зближенням різних етимонів спільнослов’янської доби.

Для назви *регéля*(*реґéля, рутéля, рукéля, рогéля,дригóла* тощо), очевидно, відбулосязближення таких етимонів:1) псл. ****годъ***>*ріг*:МЧ «каркас рибальського знаряддя з перехрещеними палицями, що нагадує тварину з

рогами», згадаймо тут і назву*рогу́ля*‘предмет з розгалуженням у вигляді рогів’ [ЕСУМ: V, 88]; МЧ «утворений з’єднанням двох палиць кут у конструкції рибальського знаряддя» *–ріг* у вивідному значенні(як, наприклад, у вислові«за *рогом* хати»); МЧ «роздвоєна на кінці дерев’яна палиця (рогатина)як важливий елемент конструкції пірамідального рибальського знаряддя з держаком; 2) псл. ***drygati***> *дригати*: МЧ «рвучке«видьоргування» із води снасті з уловленою рибою; МЧ «здригання вловленої риби й відповідно здригання снасті»; 3) псл. ***gǫba***>*губа*: МЧ «трикутний (тристінний) отвір рибальського знаряддя нагадує тригубий рот», звідки назва рибальського знаряддя *тригу́биця* (пол.*drygubica*). Відзначимо й широкозначність назви рибальського знаряддя *тригубиця*‘пешня, розмірами 27×5 см’ – відомої «з листів князя В.-К. Острозького від 1571 та 1600 рр., у яких ідеться про привілей Дубенських монастирів на вільний вилов риби тригубицею на всякий час, але лише для власних потреб», а самі «тригубиці були розраховані на крупну рибу, яку можна було ловити «на посвіт» на мілинах» [Пшеничний 2019: 282].

Метафоричне перенесення на основі образу рогатої тварини найпевніше простежуємо в назві рибальського знаряддя*ре́га (рэ́га)*,яка побутує в ареалі українсько-білоруського Полісся і в аспекті балто-слов’янськихмовних контактівпов’язується із такою реалією, як два загнуті дерев’яні бруси-полози, що нагадують заокруглені роги, а в українському діалектному континуумі пов’язується із назвою вола чи бугая. Значна кількість фонетичних і словотвірних варіантів цього слова свідчить про його стародавність.Упадає в око, що т. зв. народні етимології цього слова здебільшого знову актуалізують образ рогів, що яскраво засвідчує полтавсько-слобожанський діалектизм *рогéля*.В інших випадках народна етимологія спричинює видозміну звукової структури назви (*ругéля*>***рукéля***),демотивувальним чинником виступає «притискання *рукою* снасті до дна, щоб риба не пропливла під нею».

Для назви *кло́мля*(*кло́мня, кло́ўня, ко́мля, кі́мля, клу́мля* тощо), очевидно, відбулося зближення таких етимонів: 1) псл. ***klamati***> *хитати(ся)*, *гнути*:МЧ «вигинаннягілля верболозу для виготовлення рибальського знаряддя округлої форми»; 2) псл. ***kloniti*** (**klo-m- : *klo-n-*) > *клонити*: МЧ «рибалки «клонять» снасть, притискаючиїї до дна».

У запереченому українськими етимологами зіставленні Е. Бернекеромслова *клу́ня*‘стодола’ з польською діалектною назвою рибальського знаряддя*kłomia*‘кімля’[ЕСУМ: ІІ, 467]вбачаємо можливий вплив на цю етимологію німецького славіста вже згаданого екстралінгвального чинника –схожостіоб’ємного рибальського знаряддя на будівлю для зберігання врожаю чи господарського реманенту, утримування свійської худоби й птиці, тимчасовогопроживання людини тощо, що й зумовлює постійний пошук мовознавцями генетичної спорідненості між назвами цих реалій. Згадаймо: *кри́га*‘рибальська снасть у вигляді натягнутої на обручі сітки’ і *кирга́н*‘великий очеретяний курінь’). Згадаймо в цьому аспекті йкарпатоукраїнську назву *кути́ц*зі скотарським значенням ‘обгороджене місце в стайні для свиней’і рибальським ‘обгороджене місце для ловлі риби’, яка сягає праслов’янського архетипу **kotьcь* (<**kotъ*) ізвизначальною семою ‘внутрішній, увігнутий кут’ (див. підрозд. 2. 6).

Наші спостереження вповноважують до висновку: найбільш стійкою до видозмін звукової структури виявилася назва рибальського знаряддя призматичної (іноді пірамідальної) форми *кобі́ла* < псл. **kobyla*. Тяглість і стійкість цієї назви вбачаємов розвиткові символіки кінської (кобилячої) голови як композиційного елемента художнього оформлення даху житлового будинку – загальновідомої конструкції, що посідає вагоме місце в ряді промислових і господарських знарядь призматичної форми.

4. 3. Усуспільнена метафоризація рибальської лексики

Загальномовний і діалектний фонди української мови здавна збагачувала рибальська лексика в її метафоричному вживанні.І насамперед експресивно-живомовна метафоризаціявластиваіхтіонімам, оскільки до важливих ознак назв риб належить те, що впродовж історичного розвитку вони не виходили з активноговжитку, зберігаючи міцний зв'язокіз денотатами-референтами. Так, у говірках Одещини слово ***ка́мбула*** (*ка́мбала* – важлива для промислового лову в цьому ареалі риба) метафоризувалося у значенні 'людина, яка недобачає, підсліпувата':*От сл'іпа́ ка́мбула / куди́ л'і́зиш на грудки́/ на́ч'едоро́гинема́йе* [СУГО: 91]; у центральнослобожанських говірках іхтіонім***бубы́рь***метафоризувався у значенні'незадоволена, похмура людина' [СлСаг: I, 43].

Етнозначущим для українців єслово***оселе́дець***напозначення старовинної чоловічої зачіски у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові, яку носили переважно запорозькі козаки [СлЖайв: 422]. Таке номінативно-вивідне значення постало на основі подібності форми зачіски до тілобудови риби [ЕСУМ: IV, 218].А усуспільнення освоєного давньоукраїнською мовою давньоісландського запозичення *sild >оселедець*[тс] у значенні зачіски саме в середовищі запорожців, безперечно,пов'язане з ареалом, де водиться ця риба і де козаки почали її виловлювати в промислових масштабах, –Приазов'ям і Причорномор'ям.

У сатиричному оповіданні В. Дрозда «Секс словниковий» герой твору (письменник) ніяк не міг пригадати «стиднеє слово», «яке до непутньої жінки ліпиться»,ужите колись однією з мешканок села. Письменник відзначає, що це слово було «точне, образне і благозвучне», і жалкує, що він «того несподіваного, не внесеного у словники слова не записав одразу, воно опустилося на денце художньої пам'яті, ятрило <…>, але – ніяк не спливало» [Дрозд: 247, 248].Відкинувши численні пропозиції сусідок, які взялися було допомагати згадати потрібне слово («підстелюшка», «курвища», «лярва»…), зрештою письменникзнов почув бажане слово з вуст тієї такимешканки – ***«трав'янка»***, коли вона спересердя знов вилаяла сільську повію, що

приходила до її чоловіка та взяла за це кроля, якого все одно не зможе прогодувати, бо ж*«увесь беріг витовкла, випрасувала худими ребрами своїми, трав'янка погана!»* [тс: 248, 249, 251]. *Трав'янкою* (див. підрозд. 3. 6) українські рибалки називають жваву й спритну щуку із зеленим відливом луски, яку протиставляють тьмяній і не такій рухливій донній щуці. Тож припускаємо: мотивувальним чинником постання усуспільненої метафоризованої назви виступає така ознака деяких жінок, як 'спритність', з якою вони «полюють» на чужедобро.

У говірці села Ковалівка на Коломийщині(з рисами гуцульського й покутського говорів)діалектний іхтіонім***сі́кса***'хижа прісноводна риба' в порівнянні набув метафоричного значення'лютажінка' [Лесюк 2008: 118]. У середньополіських говірках на позначення сварливої, злої жінки побутують стійкі порівняння з іхтіонімом***щука***:*зла як щука*,*зубата як щука*[СлДобр: 35, 36].

Назва рибальського знаряддя ***ве́рша***метафоризувалася зі зневажливою конотацією у значенні 'рот' [СУМ-11: I, 337].

Отже, усуспільненеметафоризуваннярибальської лексики – важливий спосіб експресивно-оцінного збагачування загальномовної синонімної парадигми.

4. 4. Топонімізація рибальської лексики

Лексика рибальської сфери посприяла й формуванню топонімійного фонду.Переважно основою для топонімізації ставализбережені в діалектах української мови найдавніші назви риб, як-отуже згадуваний (див. підрозділ 2. 1)іхтіонім*мень*.Так, досліджуючи походження назви міста *Ме́на* на Чернігівщині, О. Салтан віддає перевагу мотивації гідроніма (потім топоніма) природним багатством річки – рибою, а саме прісноводними представниками родини миневих – Lotidae. Співзвучність назв *минь*, *мина*, *міна*, *меня*, *мена* дослідник пов'язує з промислом *миня річкового*, якого

виловлювали, розводили й продавали прадавні мешканці *Мени*, тому гідронімне рослинно-зооморфне ім’я вплинуло на назву поселення майбутнього городища Чернігівського князівства [Салтан 2015: 102-104]. О. Салтан доходить висновку: ветногідронімномуколажіЧернігово-Сіверщини лежить розумінняюхнівцями (стародавніми балтами) річки як такої, щоздавалася маленькою. «Для фінівпоняття*тъпъsotъ*булодвомачастинамиєдиногоцілого. Гідронім вони ототожнювали з *річкою, багатою на маленьких сомів* (курсив *Р. М.*) – налимів, схожих на соміврічкових. А слов’янипов’язувалиназвурічки з минем (налимом), а можливо, маленьким налимом»[тс: 108].

Серед гідронімів Київщини О. Карпенко привертає увагу до потамоніма*Снітка (Снитка)*, зазначаючи, що шлях до його етимологізації відкривають іхтіоніми, семантична характеристика яких указує на розвиток рибальського промислу корюшкових риб: укр. діал. *сні́дка*‘тюлька’ < *снітка*, біл. діал. *снітка*‘якасьриба’, дв.рус. *снѣтъ*‘рибаOsmeruseperlanus’ [Карпенко 2017: 155-156].

Закарпатський гідронім*Нере́сниця* сягає праслов’янського архетипу **Nerstьnica* (пор. хорв. *Мресница*). Для цих гідронімів основою для перенесення став апелятив**nerstьnica*: макед. діал. *нършници* ‘місце, куди риба приходить на нерест’, серб., хорв. *mrijesnica*, (Боснія) *mrijestnica* ‘дрібна риба’, укр. діал. *мересни́ця* ‘різновид дрібної риби’ [Іліаді 2008: 299]. За висновками етимологів, українські діалектні назви гольяна (PhoxinuspercnurusPallas) *нересни́ця* і *мересни́ця*пов’язані з назвою трави *ме́рест*, у заростях якої нереститься риба [ЕСУМ: ІІ, 58].Середньополіський гідронім *Нересна* й верхньодніпровський *Нересно* сягають праслов’янського архетипу **Nerstьna(ja)/ *Nerstьno(je)* й у плані номінації близькі до російського гідроніма *Икряная*[Іліаді 2008: 299]. Звідси маємо НСМ*«найменування річки за назвою риби, яка нересниться в цій річці»*.

Відомо, що давні поселення часто отримували свої назви від назв річок. І ці однойменні гідроніми та ойконіми, справедливо наголошують історики

мови, мають важливе значення як нашарування багатьох попередніх етапів історичного розвитку мови. У процесі пристосовування до нових мовних норм топоніми неодноразово змінюються фонетично і граматично, семантично зближуючись із загальними назвами. Проте навіть помилкове з точки зору етимології осмислення мовцями XIV–XV ст. топонімів як похідників від назв тварин є важливим свідченням функціювання відповідних апелятивів умові українців [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 215]. Так, у тексті Підкоморського декрету від 4 листопада 1598 р. про ануляцію судового дільчого спору за спадкові маєтки у зв'язку з полюбовною угодою сторін привертає увагу назва маєтку *Крошня*: «по (с)мєръти ѡ(т)цасвоєгоГригоръяВороны маючи у сєбє в схованювси права, привилѣя на добра дєди(ч)ныєТрояно(в)ку, Мокрятичы, Ха(н)тулинъ, Дєнєшы и Крошню»[ККПС 1584-1644:102]. Щодо походження цього топоніма є кілька версій. Б. Дубман, розглядаючи можливість утворення назви населеного пункту шляхом приєднання до основи *крош-* продуктивного для цієї словотвірної моделі форманта *-ня* (оскільки одним зі стародавніх промислів українців був видобуток і крошіння каменю), відкидає її, спираючись на опис села *Крошня* в документах 1440-1498 рр. третьої книги записів «Литовської метрики», виданої у Вільнюсі 1998 року. Дослідник висновує: у XV ст. серед її жителів каменярів не було, а були хлібороби, бортники, мисливці й слуги. Проти мотиватора«крошіння каменю», переконаний Б. Дубман, і той факт, що найголовнішу споруду – Житомирський замок – побудовано з дерева [Дубман 2016]. Назву річки, а згодом і села, могли утворити від давнього рибальського професіоналізму*кро́шня* 'рибальський сак' [ЕСУМ: ІІІ, 106], але, як бачимо з історичних джерел, рибальство також не було основним заняттям крошнян. Більш прийнятні версії (за Б. Дубманом), в основі яких лежить демінутив як першооснова назви: а) гідронім, а від нього й топонім, могли утворити від назви дрібної річкової риби *крошиця* (*крошниця*); б) назва річки *Крошенка* постала через відносно невеликий (крошечний) її розмір, після чого цей

демінутив дав назву поселенню. Але чисельність його жителів була чималою для XV ст. – двадцять сім господарств, і назва села цілком могла перетворитися на*Крошня*[Дубман 2016].

Гадаємо, внутрішня форма потамоніма*Крошенка* подібна до назви річки на Полтавщині *В'юночка*[Стрижак 1963: 17] – тобто обидві назви, що містять відповідно інтегральні семи 'крошечна' і 'в'юнка', можна співвіднести як із характеристикою річки, так і з характеристикою риби певної породи, удругому випадку – *в'юном*,Misgurnusfossilis.

Загалом же етимології наведених вище потамонімів (включно з можливим народноетимологічним переосмисленням) переконливо засвідчують усталену в українській мові НСМ*«найменування річки за назвою виду риби, що переважає в цій річці»*. Саме із цією мотиваційною моделлю та народним переосмисленням пов'язане переформатування етимологічно відмінних первинних назв, що свідчить про утвердження українського ономастичного простору, пов'язаного з рибальством. В. Лучик назву річки *Карасі́вка* (притоки річки Салгир, що впадає в озеро Сиваш) у сучасній її формі справедливо називає «хрестоматійним прикладом наслідку народної етимології, зумовленої слов'янизацією за допомогою *-івка* незрозумілого іншомовного утворення *Кара-су* під впливом асоціативного зв'язкуіз широко вживаною назвою риби *кара́сь* за надуманою мотиваційною ознакою «річка, в якій водяться карасі». Насправді ж гідронім виник *за кольоровою ознакою річки* (курсив *Р. М.*) як композит на основі тюркського *кара́*'чорний', можливо, 'темний, джерельний' і *су*'вода'»[Лучик 2015: 254]. Поза сумнівом, освоєння тюркського потамоніма відбувалося шляхом уподібнення до питомих назв річок України, мотивованих видовими назвами риб, що переважають у цих річках, як-от на Середньому і Нижньому Подніпров'ї: *Осятровка* – «в платнѣровского козака Тимошика, живючого над рѣчкоюОсятровкою, от августамсця в нєводаосєновалъ»[АКНЗС 1734-75: IV, 227],*Осетрівка* – рукав річки Кушугум поблизу однойменного села, *Осетрівка* – інший рукав Кушугума нижче колишнього Микитиного Рогу (за

місцевими даними в річці ловили осетрів, які дійсно входили в неї з Чорного й Азовського морів), *Сомівка* – ліва притока Дніпра [Стрижак 1967: 59-60], *Карасиківка, Лящівка, Линовиця,Сомовиця* – назви річок Полтавщини й Черкащини [Стрижак 1963: 16-17, 92]. Про те, що твірною основою перелічених потамонімів могли бути давні ознакові назви, свідчать гідроніми *Осетро́ва* – рукав Дніпра, вище острова Рибачийу районі річки Кушугум, *Сомова* – притока Конки вище Олешок[Стрижак 1967: 59-60], атакожлімнонім*Уюнънє* в Підкоморській справі за декретом Люблінського трибуналу з розмежуванням між маєтками Обухів Павла Монвида-Дорогостайського і Трипілля братів Дідовичів-Трипольських: «такжє и въωзєриУю(н)нємърыбы и уюны ловити»[ККПС 1584-1644:132].

На підставі наведених прикладів висновуємо: процес творення назв річок і озер спочатку проходив стадію аналітичного номінування на взірець *осетрова річка, уюнне озеро* з подальшим утинанням іменникового складника. А вже далі від субстантивованої назви за допомогою суфіксації могли утворити нову, порівняймо: *уюнне озеро > Уюнне, осетрова річка > Осетрова* і *сомова річка > Сомова > Сомовиця, Сомівка*. Упадає в око й те, що в потамонімному фонді української мови переважають саме суфіксальні відсубстантиватніпохідники як завершальна стадія творення назв річок, мотивованих видовими назвами риб. Отже, спостерігаємо продуктивний відсубстантивний словотвірний тип потамонімів на *-к(а)* або *-иц(я)*.

Загалом спосіб творення «рибних» гідронімів різноманітний. В афіксальному способі творення виділяються інші словотвірні типи з іншими суфіксами, як, наприклад, *-их(а)*: *Сомúха* – лівий рукав Дніпра супроти села Фаліївка на Херсонщині [Стрижак 1967: 60]. Спостерігаємо й безпосередню потамонімізаціюапелятивів-іхтіонімів: *Рибець*, *Чехоня*[Стрижак 1963: 17] < *рибець*‘риба родини коропових, VimbavimbaL.’, *чехоня*‘промислова риба родини коропових, PelecuscultratusL.’.

І, як уже було зазначено вище, помітну роль у формуванні гідронімів відіграє переосмислення етимологічно затемнених потамонімів внаслідок

уподібнення їхньої структури до відомих назв риб. Так, за припущенням І. Муромцева, назва річки *Плотва* може походити зі слов'янського дієслова *плоути* 'пливти', а суфікс *-в(а)* міг з'явитися за аналогією до утворень на взірець *Калитва*, *Голова* тощо або *під впливом відомого апелятива-назви риби*[Муромцев 2009: 252-253]. В. Лучик наголошує на тому, що «всі 14 українських гідронімів з компонентом *Плотвá*, а також демінутив *Плотáвка* виявляють нехарактерну для іхтіоніма*плотва* територіальну обмеженість винятково басейном р. Сіверський Донець, що свідчить про діалектний (східноукраїнський) характер твірного слова»[Лучик 2013б: 56]. Науковець припускає, що твірним словом мігбутиутраченийапелятив**плотвá* 'плоскодонна западина; улоговина, балка з рівним широким дном', утворений за допомогою-*в(а)*в релятивному значенні. Тодіапелятивможнаетимологізувати в праслов'янськомугнізді**ploskъ / *plotskъ*'широкий, просторий; сплющений'[тс]. У зв'язку із цим значенням згадаймо подвійний етимологічний зв'язок у структурі іхтіоніма*плотвá*, коли після встановлення зв'язку назви зі значенням *'плоский'* змінилося коло позначуваних нею видів риб, а саме обмеження такими видами, що дійсно відрізнялися помітно пласкою формою тулуба [Коломиец 1983: 74].

В. Лучик навів приклад утрати східнополіським топонімом*Кóрон* < *Хороборь* (1153 р.), *Коропъ(Коробъ)* (XIV ст.) внутрішньої форми внаслідок етимологічного віддалення сучасної назви від архаїчного імені *Хороборъ*, коли топонім розвинув асоціативний зв'язок спочатку з *коробом*, а потім з *коропом*. Мовознавець припускає, що в основі цих назв псл. **korpa / *korpъ*'вигин, випуклість', 'нерівна, горбиста поверхня' <ie. **(s)ker-* 'гнути, згинати; крутити, вертіти; плести'[Лучик 2013б: 55].

Отже, тяглість рибальської культури на теренах сучасної України спричинила постання гідронімів і прізвищ від назв, пов'язаних з риболовецьким промислом. Як свідчать етимологічні дослідження, рибальські гідроніми утворено за НСМ«найменування водного об'єкта за видовою назвою риби, що переважає в ньому». Менш вірогідною видається

мотивація«найменування річки за зовнішньою або поведінковою ознакою риби», оскільки, спираючись на розвідки етимологів, внутрішню форму таких потамонімів можна пов’язати як із характеристикою риби, так і з характеристикою самої річки (*крошечна, в’юнка* тощо). Проте народне переосмислення етимологічно затемнених потамонімів у контексті іхтіонімної мотиваційної моделі свідчить про утвердження рибальського ономастичного простору. Серед способів творення рибальських гідронімів вирізняємо: безпосередню гідронімізаціюапелятива-іхтіоніма; гідронімізаціюсубстантивата, утвореного утинанням іменникового складника атрибутивної словосполуки; гідронімізацію-універбізацію атрибутивної словосполуки.

4. 5. Антропонімізація рибальської лексики

Значну частину усуспільненої рибальської лексики складаютьзасвідчені в пам’ятках ділового письменства антропоніми. Це зумовлено тим, що риба від часів феодального права була важливим торговельним об’єктом, а отже,ічинником поповнювання скарбниці.

Значну кількістьантропонімізованих видових назв риб міститьпрізвищевий реєстр запорозьких козаків:Сидоръ*Рибєць*[АКНЗС 1734-75: V, 233]<*рибець* ‘риба родини коропових; Vimbavimba’; Кирикъ*Карась*[тс: 129], Иванъ*Карас*[тс: 160], Грицко*Карась*[тс: 191], Марко *Карась*[тс: 220], Пєтро*Карась*[тс: 257]<*карась* ‘невелика прісноводна риба родини коропових мідно-червоного або сріблястого кольору;Carassius’; Савка *Коропъ*[тс: 209], Панас *Коропъ*[тс: 292]<*короп* ‘прісноводна (переважно ставкова) костиста риба родини коропових, що має темно-золоту луску; *Cyprinus*’;Стєпанъ*Окунь* [тс: 181] <*окунь* ‘прісноводнахижарибародиниокуневихзеленувато-жовтогокольору, з чорнимипоперечнимисмугами і червонуватиминижніми плавниками’;Олєѯѣй*Чабакъ*[тс: 115]<*чабáк* ‘лящ; Abramisbrama’ (із крим.тат. *çabaq* ‘те саме’). Мотивацію запорозького прізвища *Бобир(ь)*(Омєлко*Бобир*

[тс: 157], Даніло*Бобиръ* [тс: 180], Пєтро*Бобиръ* [тс: 234]) простежуємо на основі мотивації сучасного нижньонаддніпрянського прізвиська *Бобúрь*: цей чоловік завжди надутий, набундючений [СлЧаб05: I, 65], а також на основіметафоричного значення слова *бубúрь*‘незадоволена, похмура людина’ в центральнослобожанських говірках: *Йатбубúр' хóде – набурмóсиўс'а* [СлСаг: I, 43].

У похідних за структурою запорозьких «рибних» прізвищах безпосередню антропонімізаціюіхтіонімів-демінутивів на кшталтГрицко*Коропєць*[АКНЗС 1734-75:V,183]< *коропець* (зменшено-пестливе від *короп*),Матвѣй*Окунєць*[тс: 192]< *окунець* (зменшено-пестливе від *окунь*) відрізняємо від похідників, утворених суфіксацією прізвища батька, порівняймо: Остапъ*Карасєнко*[тс: 206] < *Карась* (прізвище батька) + *-енк(о)*.

Окремо виділимо запорозьке прізвище, утворене антропонімізацієюсубстантивата*нєводъничий* > Гарасим *Нєводъничий*[тс: II, 548], Євхимъ*Нєвѣднычій*[тс: V, 129]. Словом *нєводъничий* називали наглядача за ловленням риби неводом, який до того ж збирав частину улову для продажу з метою поповнення скарбниці: «У козака КорєнѣвскогокурєняИванаКраснѡштана, нєводничого, с товарищитридцятычєловѣкизаграблєнноразныхпожитковцєною на тысячу на восємсотъ на дєвятрублєвъ на тридцять на двѣкопєйки»[тс: I, 381-382].

Активно розвивалася риболовецька термінологія в Нижньому Подунав’ї, де після ліквідації 1775 року Запорозької Січі розташувалася Січ Задунайська. Автор історичних повістей з історії України А. Кащенко засвідчив: «Після Литвина на протязі кінця року 1816 та у 1817 перебувало аж п’ять кошових: Білюга, Гордина, Василь Смик, Олекса Рясний та Олекса Сухина»[Кащенко 1919: 342]. Поза сумнівом, прізвище *Білюга* утворено шляхом антропонімізації говіркового варіантаіхтіономена*білуга*Husohuso L. – *білюга*.

І. Фаріон серед первісних етимонів-мотиваторів частини українських прізвищ Прикарпатської Львівщини також виокремлює назви риб: *Карась (Karas)* < *карась*[УПНПЛ: 201], *Малявка (Malawka)* < *малявка* ‘мальок риби, різні види дрібних риб, риба гірчак’[тс: 235], *Плотиця (Płotyca)* < *плотиця* ‘плітка – невелика прісноводна риба родини коропових’[тс: 264], *Рибка (Rybka)* < *рибка*[тс: 272], *Щупак (Szczupak)* < *щупак* ‘самець щуки’ (на Галичині щука взагалі) [тс: 318], *Пукас (Pukas)* < *пукас* ‘риба Rhodeusamarus, гірчак’[тс: 269]. Щодо прізвища *Пукас*,метафоризація-антропонімізація відбулася, очевидно,за ознакою*опасисте тіло* або *вирячкуваті очі* (див. підрозд. 2. 1).

Загалом же мотиваційні моделі, за якими утворено рибоантропоніми, різнорідні й заховані в глибинах минувщини. Постання одних прізвищ (прізвиськ) могло відбутися внаслідок метафоризації на основі аналогії зовнішніх ознак риби певної породи й зовнішності людини, інших – через асоціативне переосмислення поведінкових рис риб різних порід. В українських говірках названі мотиваційні моделі простежуємо завдяки фразеологізаціїкількаслівнихнайменувань за: а) зовнішніми ознаками:цн.слоб.*горбата сула*‘горбань’,ср.поліс. *сухий як вобла*‘людина з нездоровою худорлявістю’; б) рисами характеру, типовою поведінкою:сх.слоб. *окунь замороженій* ‘нерухомий, неповороткий’, *слизький як налим*‘дуже непевний, хитрий’, ср.поліс. *зла як щука, дурний як карась* тощо [Міняйло 2013б: 95].

Виявити мотиваційні моделі постання рибоантропонімів можна також шляхом порівнювання їх із сучасними неофіційними локальними відповідниками, особливості творення яких знають односельці. Адже прізвиська як органічний складник антропонімікону «дають можливість з’ясувати асоціативне мислення носіїв, соціально-історичні та соціально-культурні чинники» [Микитин-Дружинець 2010: 279].Так, М. Наливайко виявила у сучасних прізвиськах переселенців з Лемківщини своєрідний принцип номінації «назва людини за її захопленням чимось» на прикладі

відапелятивного прізвиська *Карась* – людина, яка захоплюється риболовлею [Наливайко 2009: 121-122]. Цей принцип номінації продуктивний і в інших говірках української мови: нж.ндпр. *Буби́рь* ‘заядлийрибалка’[СлЧаб05: I, 65], *Ко́роп* ‘завзятийрибалка’[тс: 216], *Ри́ба* ‘те саме’[тс: II, 357], *Чаба́к* ‘те саме’[тс: 449].

Для встановлення якомога повнішого реєстру мотиваційних моделей в українському рибальському антропоніміконі багато важить словникВ. Чабаненка«Прізвиська мешканців Нижньої Наддніпрянщини» (2005). Так, для прізвиська *Кара́сь* у різних населених пунктах дослідник зафіксував такі мотивації: 1) має великі, як у *карася́*, очі; 2) має великий, як у *карася́*, живіт; 3) спритний; вислизне, як *кара́сь*, із небезпечної ситуації; 4) слизький, підлабузник; 5) небалакучий; мовчить, як риба; 6) добре плаває; 7) любить купатися, довго не виходить із води; 8) любить пірнати й довго бути під водою; 9) мріяв плавати на кораблі; 10) любить смажені *карасі́*; 11) завзятий рибалка; 12) дружить із дівчиною, яку дражнять *Щу́кою*; 13) від імені *Юра́сь (Ю́рій)*; 14) від імені *Карп (Карпо́)* (асоціація *Карп – Ко́роп – Кара́сь*). Також зафіксовано 12 відпрізвищевих мотивацій: *Кара́сь<Карасьо́в*, *Кара́сенко*, *Кармазь*, *Касья́н*, *Корсю́к*, *Красю́к*, *Карпе́нко*, *Ка́рпов*, *Ко́робов*, *Тара́сов*, *Риба́льченко*, *Рибчи́нський*[тс: I, 180-181].

Відпрізвищева (відіменна) номінація на основі звукоподібності прізвища (імені) й назви розповсюдженої в цій місцевості породи риби виступає в українській мові досить активно: *Анчо́ус* від прізвища *Ча́усов*[тс: 32], *Тю́лька* – від імені *Ю́лька (Юлія)*; від імені *Вітю́лька (Віта)*; від прізвища *Тю́рін*[тс: II, 421] тощо.

П. Чучка подав надзвичайно цінний староукраїнський антропонімний матеріал Закарпаття, у якому простежуємо мотиваційну модель «прізвище сина від андронімного найменування матері, що вказує на зв’язок родини з рибальським промислом»: Кіндрат *Рибаччин* (1567 р.; закарп. зникле прізвище) – утворення з посесивним суфіксом *-ин* від місцевого

андроніма*Рибáчка* ‘дружина рибака’ [ПЗУ: 482], Стефан *Щучканич* (1715 р.; закарп. зникле прізвище) від андроніма*Щучкáня* ‘дружина Щучки’ [тс: 640].

Серед народнопобутовогоантропонімікону жителів Львівщини, представленого М. Наливайко, виділяються і рибальські антропоніми: Олько*Рибів* – прізвисько, *Рибиха* – прізвисько заміжньої жінки за прізвищем чи прізвиськом чоловіка [Наливайко 2018: 168].

Отже, тяглість рибальської культури на теренах сучасної України спричинила постання значної кількості прізвищ і прізвиськ від назв, пов’язаних з риболовецьким промислом.

У творенні рибальських прізвищ спостерігаємоширокий спектр мотиваційних моделей: за подібністю зовнішності людини до зовнішніх ознак риби певної породи; за подібністю характеру людини до поведінкових рис риби певної породи; за видовою назвою члена риболовецької бригади; від прізвища (прізвиська) батька або матері, яке вказує на зв’язок родини з рибальським промислом. Ще більшою розмаїтістю мотивацій вирізняються рибальські прізвиська. Частину з них утворено за тими само мотиваційними моделями, що й рибальські прізвища, оскільки за своєю суттю у постанні антропоніма прізвисько нерідко стає проміжною ланкою між апелятивом і прізвищем. Для рибальських прізвиськ-фемінітивів продуктивною є ще мотиваційна модель «найменування дружини за рибальським прізвищем чоловіка». Іншу частину рибальських прізвиськ утворено за мотиваційною моделлю «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора», що часто передбачає несподівану (оказіональну) мотивацію. Серед способів творення рибальських прізвищевих назв: антропонімізація видової назви риби, рідше – рибалки; суфіксація рибальського антропоніма; свідома паронімічна атракція (гумористичне обігрування антропоніма як рибальського прізвиська).

4. 6. Витоки рибальської метафори і зародження рибальської фразеології

Смислова природа праслов'янської лексики є постійним предметом зацікавлення мовознавців. Про це свідчать хоча б ґрунтовні дослідження кінця XX – початку XXI сторіччя: «Праслов'янськийгідронімний фонд (фрагмент реконструкції)» В. Шульгача (1998), «Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід)» Т. Черниш (2003), «Слов'янськімовні релікти в топонімії Балкан» О. Іліаді (2008),«Історія і типологія праслов'янських девербативів» І. Нечитайло (2011).Важливим завданнямсучасної лінгвістики залишаєтьсяреконструкціяпраслов'янської фразеології.

Фразеологізми – мовні знаки вторинної номінації, семантично пов'язані стійкі сполучення слів.Тому в пошуку витоків українських метафоричних рибальських найменувань спираємося на висновки авторитетних мовознавців про основне ядро лексичної системи української мови, яке складають успадковані з індоєвропейської прамови праслов'янські слова, збережені без особливих змін або з деякими модифікаціями, та слова, що виникли на базі праіндоєвропейських коренів унаслідок словотворчої праці слов'ян [Історія української мови. Лексика і фразеологія: 15].

О. Іліаді справедливо зазначає, що «будь-яке дослідження в галузі мовної реконструкції залежить від кількості матеріалу, тому введення в обіг нових фактів часто доповнює, збагачує фактами картину мовної ситуації, яку раніше лише окреслювали, або вносить суттєві корективи в усталені погляди на різні проблеми» [Іліаді 2011: 66]. З розширенням нового емпіричного матеріалу і його опрацюванням, переконана Т. Черниш, збільшений словник праслов'янської мови постане «перед очима дослідників як повнокровне і самодостатнє утворення, організоване на кшталт живої природної мови». Дослідниця передбачає, що «в межах такої натуральної мови, зокрема на її лексико-семантичному й лексико-деривaційному рівнях мали відбуватися зміни й перетворення, подібні до історично засвідчених процесів у сучасних мовах» (розрядка*Р. М.*) [Черниш 2008: 50].

Етимологічні словники сприяють заглибленню в емоційно-експресивну смислову природу метафоричних перенесень спільнослов'янської доби [Міняйло 2019а]. Так, для праслов'янськоїреконструкції **kъrma* (біл. діал. *кармá* 'задня частина риболовецького приладу', рос. діал. *корнá* 'мішок, мотня риболовецького знаряддя') науковці припускають метафоризацію значення на тій основі, що занурювання у воду кормового (найважливішого!) корабельного весла в наших предків понятійно стикалося з магією годування, задобрювання небезпечної водної стихії. Тому з мотиваційного зв'язку *'корма човна' – 'мішок, мотня риболовецького знаряддя' – 'живіт, утроба'* випливає те, що набита рибою мотня дуже схожа з угодованою утробою [ЭССЯ:XIII, 221-222].

Неабиякий емоційно-експресивний потенціал для метафоричного перенесення мають і самі праслов'янські назви живота. Так, слово *чéрево* 'частина рибальського знаряддя'сягає «типового продукту слов'янського словотворення» **červo*'живіт, черево'[ЭССЯ: IV,82-83], а діалектизм *ковбýша*'знаряддя для рибалення' (Полтавщина) – праслов'янського архетипу **kъlbuxъ*(пор. з пол.*telbuch*'черево') [ЭССЯ: XIII, 182]. Прадавню метафоризаціюназв живота бачимо впохідниках-іхтіонімах*черева́нь*,*черевýга/ черевýха*'рибагірчак'<псл. **červo*'черево' [ЕСУМ:VI, 300],*ко́вбен/ко́вбель*'рибапіскар'<псл. вторинного **kъlbъ/*kъlbь*'тесаме' [ЭССЯ: XIII, 182]. Зауважимо також, що упраслов'янського архетипу **červo* етимологи виявили особливу (технічну) ономасіологічну природу,що відрізняє його від архетипу **br'uxo* [ЭССЯ: IV,82-83]. Помітно, що ономасіологічні відмінності характерні й для метафоричних рибальських найменувань, у яких основою для перенесення стали різні ознаки тієї самої реалії: для назв знарядь – порожнистість черева, для назв риб – його опуклість. Згадаймо також подібний мотиваційний зв'язок у постанні іхтіоніма*пукáс*'гірчакRhodeussericeus' (дрібна риба, у якої тріскається черевце).

Праслов’янського архетипу **duxъ* (< **dous-*), пов’язаного чергуванням голосних з **dъxъ, *dъxnǫti* (< **dŭs-*), **dyxati* (< **dūs-*) [ЕСУМ: II, 149], сягає назва *придуха*. У прип’ятських поліщуків придуха – спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом» («мару»). Щоб поди́хати, риба лізла до такої ополонки й потрапляла в пастку [Із звіту етнографічної експедиції 1934 року: 463]. Порівняймо: *духá*‘ополонка; продуховина, прорубана в льоду річки, ставка тощо’ (щоб ловити рибу) [СлЛис: 71], *на духи́ лови́тири́бу* ‘ловити рибу, роблячи ополонку в кризі’ [СлКрим: 443], *дух*‘ширша частина *кошиці* – рибальської лозової снасті у формі лійки’ [СлАрк: I, 148]. Цей стародавній спосіб рибалення відображає діалектна фразеологія. Так, дослідниця середньополіських народних порівнянь Г. Доброльожа зафіксувала вислів, що відбиває цю реалію рибальського промислу, але вже зі зрушенням у семантиці: *лізе як риба до продухи* ‘чванливий’ [СлДобр: 70].

У лексиці давньоукраїнської мови чітко окреслену семантичну групу утворюють успадковані з праслов’янської мови дієслова на позначення положення предмета,серед яких дієслово *стати*< **stati* ‘стати; зупинитися, з’явитися перед кимось; *протистояти*’. У рибальській фразеології метафоричне значення ‘протистояти’ бачимо в зафіксованому українським фольклористом та етнографом Г. Ількевичем стійкому порівнянні *ставится, як окунь протѣводѣ*[Гал. приповѣдки и загадки 1841: 88], що його І. Франко витлумачив як ‘ставить острий опір’[ГРНП: III, 167].

Загалом в українській діалектній фразеології ознаки *рішучість* і *впертість* яскраво проявляються вобразі *окуня*. Сему ‘рішучість’ виділяємо в значенняхсхіднослобожанського стійкоговислову*(стати) як окунь проти води*‘настійно, вперто, рішуче (про вчинки людини)’ [СлУжч: 231] і західноволинського*о́кунемстава́те*‘рішуче заперечувати щось, протестувати’ [СлКорз: 175]. Відзначимо, щов українському концептуальному просторіознака *рішучість*, вербалізована в цих варіантних позитивно-оцінних фразеологізмах рибальської сфери, корелює з поняттям

волі/*свободи*,виборювання якої«стало сенсомсуспільногобуттяукраїнців», а усвідомлення її онтологічної цінності «набуло ментального вияву» [Маленко 2010: 237].

Своєю чергою, еволюціонувавши до статусу архісеми, потенційна сема ‘впертість’розвинула в семантичній структурі фразеологізму амбівалентні ознаки: ср.поліс.*став як окунь проти води*‘упертість’ [СлДобр: 50] і волин.*як о́куньпро́ти вод́и* ‘упиратися’(до того ж конотованого відтінком зневажливості)[СлКір: 112].

Сучасні діалектні записи серед різних структурних перетворень цього фразеологізму дають змогу побачити найважливіше – зникнення давнього ядрового дієслівного складника*стати* й перенесення основного семантичного навантаження на іменниковий складник *окунь*. Таку трансформацію спостерігаємо на прикладі стійкого вислову з теренів Центральної Слобожанщини*як окунь проти річки*‘сміливо’, внутрішню форму якого рибалки с. Безруки Дергачівського р-ну Харківської обл.(на річці Лопань) пояснюють тим, що окуню треба нереститися вище за течією, і тому він пливе проти неї [КА].

Закоріненістьв образно-метафоричний світ українців образу окуня, що вперто протистоїть течії, переконливо засвідчують твори письменників. У химерному романіЄ. Гуцала«Позичений чоловік», у якомунеповторністьі водночасорганічність мови головного героя Хоми Прищепи значною мірою утворюютьфразеологізми, аналізоване стійке порівняння зі значенням ‘вперто протистояти’ заграло новим семантичним відтінком – ‘протистояти, активносперечаючись’: *«– Що ж ти, Мартохо, –зісльозамидорікаю, –стала, як окунь проти води? Я тобіпечене, а тимені –смажене! Я тобі про цибулю, а тимені про часник! Гайда на корабель, Мартохо, покище є хочнайменшазмога»*[Гуцало: 174]. М. Дочинець у романі«Лис. Віднайдення загублених слідів», описуючи історію життя колишньої акушерки Єлизавети Петрівни, яка спромоглася нетривіально протистояти викликам долі, також використав цю стійку словосполукузі значенням ‘діяти всупереч

встановлених правил': *«А вона вже з другою ходкою*[сухих каштанів як палива для старої чеської грубки, «власної програми енергозбереження» – Р. М.]. *Ліза вона і є Ліза. Завждищосьвигадає. Вічно, як окунь, проти води...»*[Дочинець 2013: 59].

На сучасному етапі серед різних аспектів вивчання української фразеології мовознавці надають перевагу когнітивному та лінгвокультурологічному, завдяки якимможна характеризувати постійно відтворювані зв'язки фразеологізмів зі структурою етносвідомості, смислотворчими механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція (розрядка *Р. М.*)[Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 132]. Саме за таких підходів можна якнайглибше зануритись в етимологію фразеологічних одиниць, сягнути стародавнього язичницького світоглядуавтохтонців України, який ґрунтувався «на визнанні універсальної гармонії природи та суспільства» [Чмихов 2001: 391]. Специфіку ж рибальської фразеології якраз і визначає те, що її становлення з первнівнерозривнопов'язане з образно-чуттєвим сприйманням явищ природи, головним чином стану атмосфери: хмарності, дощу, вітру тощо. Так, у говірках української мови серед стійких словосполук на позначення зграйного руху риб виділяється занотований І. Франкому Нагуєвичах вислів*оболоком риби ходьит* 'громадою, хмарою'[ГРНП 1908: 464]. Складником цього образного вислову є поширене в давньоукраїнській мові слово*оболокъ*'хмара', своєю чергою успадковане з праслов'янського**obvolkъ*[Історія української мови. Лексика і фразеологія: 96-97]. На сучасному етапіслово *о́болок* кваліфікують як «застаріле поетичне» [СУМ: V, 549]. Саме стародавність образно-символічного сприймання хмарного неба сформувало в українській мові та її діалектах численні полісемантичні фразеологізми, у яких метафоризованозначення цього атмосферного явища: наприклад, *хма́рахма́рою* 'дуже багато, надзвичайно велика кількість' (у творі Г. Квітки-Основ'яненка), 'дуже сумний, похмурий, невеселий' (у творі Марка Вовчка).

В. Німчук глибоко проаналізував внутрішню форму перифраза зі збірки М. Номиса (Симонова) *шуварова сестра* (у складі загадки «Шуварова сестра шуваромишла = *риба*» з локалізацією «Галиція»). Зафіксовану в пам'ятці XVIII ст. назву рослини *шува́р*, що росте на вологих і болотистих місцях, мовознавець пов'язав зі старішою, закономірною українською діалектною формою *шовар*, яка виникла ще в ранній давньоукраїнський період унаслідок переходу *е* в *о* після м'яких приголосних перед твердими, а перехід ненаголошеного *о* в *у* відбувся пізніше. Учений припустив, що від українських пастухів-«волохів» назва перекочувала до словацької мови, де *šuvar, šuvarina* 'різновид шурхотливої трави, осока'. Загалом же дослідник дійшов висновку, що **ševarъ* –праслов'янське слово, можливо, звуконаслідувального походження [Німчук 2003: 24-26]. У діалектному континуумі слово охоплює Галичину й Волинь: *шува́р*'осока (Carex)' [ПіпГал: 230], *шава́р* 'зарослі водяних рослин в озері', 'широколиста осока (Carex L.)' [СлКорз: 258; СлАрк: II, 258].Реконструювавши серію ботанічних назв,етимологи пересвідчилися в тому, що праслов'янська мовамала свій власний суфікс збірності **-arь*, а через етимологічні словники польської, білоруської та української мов як складник германо-балто-слов'янської ізоглоси проходить форма *wiszar, вішар, вишар* від *wisz*'очереття', *віш*'торішнятрава' та *виш*'тесаме'[Індоєвропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси: 210, 214].

Таку саме мотиваційну основу (*образ риби в шурхотливій прибережній траві*)має українська загадка «Очеретом-рогозою шарить, /Сімсотсорочок на собі носить =*риба*».С. Єрмоленко розглядає загадки як мовно-естетичні знаки української культури, які вибудовують свій світ навколишньої природи, і наголошує на тому, що характерні для загадок принципи метафоричних номінацій визначаютьсаме екстралінгвальні чинники [Єрмоленко 2009: 31].«Ікру плітка відкладає звичайно на торішню болотно-лучну рослинність (осоку, комиш, рогіз, сусак, рдести тощо), на

коріння очерету, осоки, півників, верби, вільхи, комишу, латаття, глечиків, на опале листя, старе гілля, кору, а також на кореневища та коріння відірваних від дна і піднятих на поверхню так званих плавів з рогозу, комишу, м'яти, череди, кропиви тощо, на цьогорічні, переважно злакові й осокові трави, м'яку водну рослинність – нитчатку, кушир, уруть, ряску, залиті кущі молодої верби й інших рослин…» [Фауна України 1981: 59-60].

Однією з характерних особливостей метафоричного освоєння світу українцями є персоніфікація в усній народній творчості водяних рослин, а саме – їхнього шурхотіння як розмови між людьми, пор.: *«Очерет з лозою не помиряцця: хоч вітру нема, все лаюцця»* [Номис: №4150]. У МКС українців виокремлюється й етнокультурний симбіоз образів водного і трав'яного просторів, вербалізованийнатуроморфною метафоризацією, у процесі якої «увиразнюються семи 'простір', 'стихія'» [Серебрянська 2018: 223].Природне порівняння степової трави з хвилястим морем передав Д. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» (хоч і з наданням переваги водному як більш властивому козакам): «Козаку, природному воину, исконивѣковъсподручнѣебылобороздить веслами высокіяволнырѣкъ и морей, чѣмърѣзаткосойгустую траву луговъ…» [Эварницкій 1892: 465].

Цей природний образ в українській картині світу сприяв подальшому семантичному розвиткові значення 'риба, яка розкошує на вологих луках', що метафоризувалося в іншій відомій українській загадці:

Гуля щука в жнива в полі,

На широкому роздоллі;

А де вона повернеться –

Усе пада, усе гнеться = коса.

Вибір основи для перенесення (*щука в жнива в полі*) розкривається завдяки народному календареві: «Ловіння щук буває в жнива і коло другою Пречистої. В ту пору найліпше їх ловити, бо вони плавають тоді коло берега»

[Крушельницький 1922: 82]; пор. також у поліських говірках:*Шчу́кайак у не́рест, то ви^{i}хо́д^{i}т’ на траву́ і кача́йец’а, ви^{i}хо́дит’ на одм’е́л’* [СлЛис: 58].

Д. Разаускас, проаналізувавши міфологічний складник слов’янської іхтіологічної термінології, навів приклади прямого ототожнення леза косизіщукою та вугрем в литовській традиції:*Juodalydekanėrė, žalią girią pakėlė* «Чорна щука пірнула, зелений ліс підняла»,*Plienounguryskaimauna, visą girią pargriauna*«Сталевийвугор як пройде, увесь ліс зігне». Виділяє дослідникуцьому контексті й такіслов’янські назви риб, як рос. *коса́рь*‘чехонь’ (буквально‘широкий скісний ніж, якийчасторобилизуламка коси), болг. *костур*‘вид риби’ (букв. ‘скісний ніж’), серб. *косац, косач, косир, косијер*‘чехонь’ (букв. ‘великий садовий ніж’) [Разаускас 2009: 326-327].

Г. Галашпов’язує українські загадки зі стародавніми ритуалами перевірки знання члена колективу, що дозволяєзаглибитись у давнє фольклорне світобачення,з’ясувати головні семантичні аспекти, які в когнітивному вимірі має концепт РИБА внародній свідомості українців [Галаш 2013: 22]. Так, міцну закоріненість «косарсько-рибальського» образу в українській мовній картині світу ілюструють численні ремінісценції, зокрема «Пливе щука з Кременчука, / Куди гляне – трава в’яне». Більшийетнокультурний контекст *«щуки з Кременчука»* бачимо в народних піснях. 1846 року в Кам’янці-ПодільськомуП. Чуйкевич записав в альбомі Т. Шевченка:

Пливе щука з Кременчука, тече собі стиха,

Хто не знає закохання, той не знає лиха;

Пливе щука з Кременчука, луска на ней сяє,

Хто не знає закохання, той щастя не знає;

Пливе щука з Кременчука, підстрелена з лука,

А все ж мені, серце моє, з тобою розлука(Енциклопедія).

В українській культурі фольклорно-пісенний образ щуки у воді традиційно актуалізує семантику нерозділеного кохання або важкої долі.

Остап Вишня (П. Губенко) в усмішці «Щука» майстерно вплітає стародавню пісню в тканину твору, передаючи суперечку херсонських рибалок:

–Типіснюзнаєш? – сердито запитав дід Круча.

– Яку пісню?

–ЩоотаманІванСіркоспівав!

– А мало хібаІванСіркопісеньспівав?

– Та я про щуку питаю. Пісню про щуку? Оту:

Та щука-риба в морі

Гуляє по волі...

А мені молодому

Нема щастя-долі [Вишня: 258].

Отже, постання метафоричних рибальських найменувань, що сягаютьбалто-слов'янської і праслов'янської доби, пов'язане з емоційно-експресивним осмисленням різних ознак тієї самої реалії або явища довкілля, а також традиційним народно-поетичним осмисленням явищ природи,унаслідок чого утворився комплекс пов'язаних з рибальством етнокультурних універсалій: водна стихія, хмарне небо, шурхотлива прибережна трава тощо.

Висновки до розділу 4

Семантичноперетворенірибальські найменуваннязбагачують як суто рибальський лексикон, так і загальномовний.

Продуктивним способом творення рибальської лексики є спеціалізація значення загальновживаного слова. Частина спеціалізованої в рибальському значенні дієслівної лексики усталилася як власне рибальська термінологія, інша частина – увійшла до загальномовного фонду відомих назв на позначення процесів рибальства. Вагому частину спеціалізованої в рибальському значенні дієслівної лексики складають ареальні й діалектні професіоналізми.

Спеціалізована в рибальському значенні іменникова лексика вкладається передовсім у номінативно-семантичні моделі «найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською збруєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком».

Спеціалізований у рибальському значенні праслов'янський анімалістичний номен**kobyla* демонструє вагомість образів тотемних тварин як прадавніх мотивувальних чинників творення промислово-господарськоїлексики. Зіставлення назви рибальського знаряддя *кобила* (<**kobyla*) з дублетними в українському і білоруському діалектних континуумах назвами *кломля*(< **klomja*) і *регеля*, що також належать дономінативно-семантичної моделі «риболовне знаряддя, каркасом схоже на коня (кобилу) / бика», засвідчило стійкість звукової структури спеціалізованого номена*кобила* й відповідно його прозору мотивацію, підтримувану етносимволікою кінської (кобилячої) голови.

Зворотнім боком семантичних перетворень рибальської лексики є її усуспільнення, перехід до статусу загальновживаної з виходом на периферію ЛСП «Рибальство». Усуспільнена метафоризація насамперед заторкнулаіхтіоніми, які в історичному вимірі не виходили з активного вжитку й зберігали міцний зв'язок із денотатами-референтами.Усуспільнені метафоризовані рибальські найменування живомовного експресивного характеру значно поповнили загальномовний і діалектний фонди української мови.

На теренах України лексика рибальства посприяла формуванню топонімів, етимологізація яких відображає особливості розвитку рибальського промислу певних ареалів.

Аналіз частини українських іхтіонімних гідронімів засвідчив номінативно-семантичну модель «найменування річки за назвою риби, яка нереститься в цій річці». У частині топонімів спостерігаємо зближення мотивувальних чинників «характеристика річки» і «характеристика риби

певної породи». Загалом же народноетимологічне переосмислення затемнених топонімів, пошук їхньої мотивації у сфері рибальства, уподібнювання неслов'янських гідронімів до питомих назв річок, мотивованих рибальською сферою, свідчить про утвердження українського ономастичного простору, пов'язаного з рибальством.

Процесовітопонімізації рибальської назви може передувати стадія аналітичного номінування із подальшим утинанням іменникового складника, що в словосполученні утвореної власної назви із загальною назвою водойми чи водотоку виглядає як інверсія: *уюнне озеро*'озеро, у якому багато в'юнів'> озеро *Уюнне*;*сомова річка*'річка, у якій багато сомів'> річка *Сомова* тощо.Усвідомити цей процес допоможе і спостереження академіка Д. Багалія, який в «Історії Слобідської України» (1918) писав про місто Острогозьк: «Острогозьк прозивали ще іноді Рибним, бо біля його було Рибне озеро і тут іще раніше був великий рибний торг» [Багалій 1993: 28].

Антропонімізація рибальської лексики відбувається передовсім в її іхтіонімній частині на основі зовнішніх і поведінкових ознак риби певної породи. Від окремих рибальських прізвищ (антропонімізованихіхтіонімів) утворено суфіксальні похідники, як-от*карась>Карась>Карасенко*. Суфіксація рибальських прізвищ відбувалася за НСМ «прізвище сина за прізвищем (прізвиськом) батька», від якої відрізняємо безпосередню антропонімізацію демінутива (на взірець *карасик>Карасик*), і НСМ «прізвисько жінки за прізвищем чоловіка».У закарпатському говірковому континуумі засвідчені зниклі нині прізвища, якібуло утворенозаНСМ «прізвище сина за андронімним найменуванням матері, що вказує на зв'язок родини з рибальським промислом».

Семантичне творення прізвиськ від назв риб відрізняється мотиваційною розмаїтістю, яка загалом вкладається в мотиваційну модель «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора».

В аспекті синтагматичних відношень(важливих для творення фразеологізмів) семантичноперетворені (метафоризовані) слова рибальської

сферипростежуємо в балто-слов’янських лексико-семантичних паралелях, праслов’янських архетипах, давньо- і староукраїнській лексиці.

РОЗДІЛ5. Фразеологічна рибальська номінація

Народжені в мовленні рибалок стійкі висловискладають вагому частину і професійного лексикону, і загальнонародного фразеологічного фонду – найбільш стабільного, який «сприймається вже поза часом, належить не сучасному дискурсу, а національній культурі» якневід'ємний складник концептуальної сфери [Семенюк 2013: 291].

Фразеологи наголошують на постійній необхідності вивчати способи й процеси фразеотворення: виникнення фразеологізмів на базі вільних словосполучень і так звану фразеологічну деривацію, тобто постання фразеологізмів на базі наявної фразеології [Баран 2008: 76]. Л. Скрипник відзначала особливе місце у фразеологічному складі мови термінологічних висловів, які, вийшовши за межі вузького професійного вжитку, «стають вдячним матеріалом збагачення словесно-образних засобів загальнонародної мови, невичерпним фондом поповнення фразеології» [Скрипник 1973: 159]. С. Форманова справедливо констатує, що завдяки метафоричномуоцінюванню мовцями реалій і понять довкілля «отримуємо глибинне, приховане, справжнє ставлення людини до оцінюваного поняття, яке вона може навіть не усвідомлювати» [Форманова 2015: 164].

Приймаючи як оптимальну терміносполуку «фразеологічна рибальська номінація», ми враховували думки знаних фразеологів, зокрема таке міркування Д. Ужченка: «У синхронічному плані «мова спеціальності» передбачає специфічний склад фразеології в тому чи іншому підтипі мови й особливості функціонування відповідних фразеологізмів. У діахронічному аспекті професійна мова може інтерпретуватися як джерельна база тієї чи іншої групи фразеологізмів» [Ужченко, Ужченко 2007: 271]. Спираючись на розуміння власне рибальського лексико-фразеологічного фонду як джерела, з якого найменування можуть проникати до загальномовних концептосфер [Міняйло 2018а: 203], у кожномузапочаткованому в рибальському

середовищі загальнонародному фразеологізмовівбачаємо нерозривнукінцеву метафоричну ланку ланцюжка семантичних перетвореньстійкої словосполуки ФСП «Рибальство»,укоріненув структуру ФСП-отримувача з новим семантичним відтінком.

5. 1. Класифікаційно-номенклатурні рибальські фразеологізми

Серед рибальських фразеологізмів вирізняються вузькоспеціальні стійкі словосполуки, що засвідчують усі класифікаційні нюанси становлення галузевої термінології.«Розшифрування» таких ФО потребує занурення в систему специфічних (іноді метафоризованих) складників-мотиваторів.

В Україні, якщо не брати до уваги узбережжя Чорного й Азовського морів, пониззя Дніпра, Південного Бугу та Дністра, рибальські знаряддя досі особливо не модернізували, тому в науковій і науково-популярній літературі їх називають архаїчними. Проте називати архаїзмами, а тим паче історизмами, назви рибальських знарядь (хіба що за деякими винятками) не можна, бо їх активно вживають у живому мовленні, ав складі стійких словосполук-професіоналізмівці назвипостійно фігурують у художніхтекстах і XX-го, і вже нового XXI-го сторіччя. Так, Остап Вишня (П. Губенко) у своїх усмішках представив чимало живомовних рибальських стійких словосполук із теренів північно-східної Харківщини (Куп'янщини), як-от:*«Я взавтра ятери не ставлятиму, підіть, посидьте з крякухою»*[Вишня: 209], *«Дід Ступак саме ятері на озері трусив»* [тс: 260], аГригір Тютюнник з такою само етнографічною точністю відтворив у новелах і оповіданняхрибальські висловив мовленні селян північно-східної Полтавщини (Опішнянщини):*виставити сітку*[Тютюнник:103],*заставити [кімлю]*[тс: 184] тощо.

Із-поміж класифікаційно-номенклатурних рибальських ФО виокремлюємо стійкі вислови з дієслівним складником *трусити* (у різних граматичних формах): *затруси́ть паху*‘потруситирибу в матню, коли

невідвибрали з води’ [СУГО: 149], *потруси́ть сітки́* ‘вибрати, виплутати із сіток рибу’ [тс: 180], *трусити жаки́* (*жак* ‘рибальська снасть у вигляді натягнутої на декілька обручів конусоподібної сітки’) [СУМ 2012: 280] тощо.

На прикладі неподільної словосполуки *трусити ятері (сітки, жаки)*спостерігаємо особливий спосіб фразеологізації, про який, покликаючись на праці О. Куніна й В. Виноградова, пише О. Селіванова: утворення фразеологізмів поза стадією вільного сполучення слів; можливість під час фразеотворення переосмислити один зі складників сполучення [Селіванова 2004: 16]. Цей процес простежуємо вжев пам’ятках української мовисередньоукраїнського періоду: «са(м) призна(л)сѣ, ижъвытруси(л) по злодѣискурибу из того вятира» [Лохв. ратуш. кн. 2 пол. XVII: 131]. Відбито його ів художній літературі другої половини ХХ сторіччя: *«[Федько] ударив себе книжками погузенцю, крикнув: «Гат-тя-вйо!» – і подався до річки трусити ятері»* [Тютюнник: 35]. Звідси висновуємо:утвердження в суспільстві права приватної власності зумовило розширення семантичної структури стійкої словосполуки *трусити ятері*: від базової семеми ‘видобувати рибу зі стаціонарної плетеноїконусоподібної риболовної пастки’ до семеми ‘незаконно заволодівати чужим уловом’.

А. Романченко відзначає таку особливість дієслівної сфери лексичних фразеоваріантів, як субституція дієслова й дієприкметника або дієприслівника, які замінюють дієслова узуального фразеологізму на кшталт *занепадати духом – занепалий духом* [Романченко 2020: 17]. Властивий цей процес і рибальським фразеологічним найменуванням, наприклад: узуальне *гуляє риба* і *гуляща риба* (Полтавщина):

– Якбисонечковгріло, –гомонівДзякун, – і вода потеплішала б, і риба стала під берег, бо зараз вона гуляє.

– Я й гулящупіймаю, – сказав Павло [Тютюнник: 184].

Характеризувати такі стійкі словосполуки варто, спираючись на відому теорію основних (трьох) типів зв’язаності слів Д. Шмельова: парадигматичної (спільний вибір слів у їхній сполучуваності),

синтагматичної (зв’язок між складниками детермінований)і деривaційної(у словосполученні значення похідних слів деривaційнопов’язаніз вихідними значеннями) [Шмелев 1973: 101, 156, 158-159,268-269]. Серед аналізованих словосполук є вислови із синтагматичною зв’язаністю, колидієсловопотребує відповідного оточення, вираженого іменником у знахідному відмінку: *ставляти + ятері*, *виставити + сітку*, *заставити + кімлю* тощо.Багато подібних стійких висловів знаходимо в романі Ю. Голобородька «Великий лиман», у якомузмальовано працю й побут рибалок Херсонщини: *поставити лаву*(*«Поставивши останню лаву, Сербин прихопив жердини і підійшов до саней»*)[Голобородько 1987: 205], *засúпати сітки*(*«Засипали ніби вдало», – спроквола думав Андрій, натискаючи руками на приладнаний до саней держак»*) [тс: 202] тощо. Про такі дієслова Л. Скрипникписала: «Компонентами багатьох фразеологічних одиниць стали дієслова загальнонародного вжитку, що є найменуваннями життєво важливих дій і станів, виробничих і суспільно-політичних процесів і под. (див. зокрема фразеологію, згруповану у словниках при реєстрових словах *варити*, *брати*, *давати*, *іти*, *бити* тощо)» [Скрипник 1973: 104].

Подаємо прикладикласифікаційно-номенклатурних рибальських ФО з дієслівними складникам*ибрати* і *бити*: *брать сподú на вúворот* ‘тягнути невід з води на сушу руками за «верхú» і «сподú» в такий спосіб, щоб «сподú» були відвернуті назовні’ [СлБерл: 31],*брáти з пахóю*‘обережно братиматню густого невода, щоб не прорватиматнюпід час вибиранняриби’ [СУГО: 149],*брáть в перебóрку* ‘стелити мокрий невід на березі для сушіння після рибальства’ [тс], *брáть на розпáшку* ‘витягувати невід з води руками, коли «споди» не занурені у воду’ [тс: 173],сх.слоб.*забрáла риба*‘риба проковтнулагачок’ (с. Микільське Міловського р-ну Луган. обл.) [КА]; *езъ бити* ‘ставити загороду в річці, ставку для риболовлі’ [СУМ XVI-п.пол.XVII: 88], *перебúть рибу* ‘пересипати, виловлену влітку рибу, льодом, щоб вона не псувалась’ [СлМоск: 56].

Номінаційні процеси утворення стійких рибальських словосполук часто мають універсальний характер [Міняйло 2011в: 25]. Порівняймо структурно-семантичні моделі «вести + назва риболовецького знаряддя» і «вести + назва риби»: *«...коли веслує Валентина Василівна, а веде доріжку Гаврило Іванович – дуже рідко бралася щука!»*[Вишня: 265], *«...ліска ваша натяглася, як струна, а вудлище – дугою і тремтить! Єсть! Він, короп! Ведете його до берега...»* [тс: 240-241].

Відуживаних у стійких словосполуках рибальської сфери загальнонародних дієслів можливе утворення назврибальських знарядь: *озеро волочивати (волочити)* ‘ловити в озері неводом рибу’ [СУМ XVI-п.п.XVII: IV, 214] >*заволоть* ‘різновид рибальської сітки’ [СлГр: II, 21],нж.ндпр. *приволочка*‘невід’[СлЧаб: III, 260];сх.слоб. *підхва́чувати щук* ‘ловити рибу, зокрема щук, схожим на сачок знаряддям’ (с. Шульгинка Старобільськ. р-ну Луганськ. обл.) [КА] >сх.слоб. *пі́дхватка* ‘обтягнуте сіткою рамове риболовне знаряддя’ (с. НоворозсошНовопсковськ. р-ну Луганськ. обл.) [КА].

Рибальська лексика на позначенняопредметненихдій здебільшогостаєневід’ємною частиною стійких словосполук на позначенняважливих для певного регіону виробничих процесів.У синтагматичній зв’язаності подібних висловів віддієслівний похідник підпорядковується іншому дієслову, яке деталізує загальне значення:*ходи́ти на лапа́вку* ‘займатися ловленням риби руками’ в буковинських говірках [СБГ: 252]тощо.

У контексті спеціалізації дієслівної лексики (див. підрозд. 4. 1.1) в її синтагматичному зв’язку з іменником привертають увагу стійкі говіркові словосполуки-професіоналізми. Так, на теренах Слобожанщини ми зафіксували:*ди́хає риба*‘рибаскидається на воді’ (смт Біловодськ Луган. обл.), *жиру́є риба*‘період, коли риба не ловиться’ (с. Нововодяне Кремінського р-ну Луган. обл.), *ката́ється риба*:*Ли*$^{е|}$*нок і ка*$^{|}$*тайе*^{и}*ц’:а там і не*^{и}*ре*^{и}*с*$^{|}$*тиц’:а,коло́ти рибу*‘ловити рибу за допомогою остів’:*Цеї год н’і / а*

той год ко|лоў і саза|н'іў / і ш·ч'ук (с. Новобіла Новопсковського р-ну Луган. обл.),*завали́тирибу*‘зловити велику рибу’ (смт Нова Водолага Харків. обл.), *викладáє поплавок*‘риба тягне за ліску так, що поплавець лягає на воду’ (смт Новопсков Луган. обл.) тощо [КА].

Відзначаємо й те, що з огляду на прадавність рибальства на теренах України коріння складників класифікаційно-номенклатурних фразеологізмів варто шукати в праслов’янській лексичній спадщині. Цілком очевидно, що праслов’янськогодієслова**klonitic*ягають рибальські причорноморські професіоналізми*слонити (слонить)* ‘зближувати, зводити крила невода докупи, коли його мають витягати на берег’ (Овідіопольський і Кілійський р-ни Одеської обл.) [СлМоск: 67; СУГО: 181], *слони́ть на послóн* ‘те саме’ (Нижнє Подністров’я і Одещина) [СлБерл: 72; СУГО: 181], *ви́слонити на здóйму* ‘звести «кри́ла», тобто кінці невода докупи на «здóйму» – місце, де будуть вибирати невід з води під час рибальства’ (Нижнє Подністров’я) [СлБерл: 34], а також загальновживану в буковинських говірках лексему *клони́ти* ‘хилити’ [СБГ: 210]. Спираючись на наведені приклади, *слони́ти* вважаємо фонетичним варіантом лексеми*клони́ти*, бо ж відомо, коли рибалки зводять докупи крила невода, то в кінці цього процесу вони нахиляють («клонять») палиці, щоб верхи невода зімкнулися й риба опинилася в пастці.Порівняймо також ізпсл. **sloniti* ‘притуляти, прихиляти’ [ЕСУМ: V, 308].

Отже,класифікаційно-номенклатурна рибальська фразеологія входить до тієї частини фразеологічного фонду української мови, для якої усталилася назва «професійна фразеологія». Підґрунтям класифікаційно-номенклатурних рибальських фразеологізмів є живомовні говіркові стійкі словосполуки-професіоналізми, що утворюють систему структурно-семантичних моделей, як-от ССМ *(ставити, ставляти, засипáти…) (ятері, лаву, пере́сипи* [СлЧаб: ІІІ, 99]*, яхáна* [СБГ: 687]…*)*. Такі моделі є базою для подальшого становлення кодифікованих термінів рибальства.

Укласифікаційно-номенклатурних ФО у вивідному (спеціалізованому рибальському) значенні виступає переважно дієслівний складник, живомовнаприродаякого нерідко зумовлює розширення семантичної структури стійкихсловосполук в усуспільненому метафоричному аспекті.

Своєю чергою спеціалізованийу рибальському значенні дієслівний складник класифікаційно-номенклатурних рибальських ФО, як правило,виступає твірним словом для постання абстрактних іменників зі значенням опредметненої рибальської дії (*застaвка*, *сипка*, *лапавка*, *переборка* тощо), зрідка – на позначення рибальського знаряддя (як-от *підхватка*, *приволочка*).

5. 2. Фактично-констатувальні рибальські фразеологізми

У фразеосемантичному полі «Рибальство» чимало ФО із надзвичайно прозорою внутрішньою формою, оскільки їхньою мотиваційною основою є вислови, що точно відтворюють повсякденні реалії рибальського промислу. Це «конкретнооцінніфраземи», часто раціоналістичні – на противагу загальнооцінним, у яких «загальна оцінка формується на ґрунті сукупності певних ознак» [Краснобаєва-Чорна 2017: 9].На відміну від класифікаційно-номенклатурних рибальських фразеологізмів фактично-констатувальні мають різноманітні стилістичні відтінки: незадоволеності, жартівливості, повчальності тощо.

Показовою в цьому аспекті є зафіксована В. Ужченком у східнослобожанських і східностепових говірках рибальська ФО *принести бобилям*‘нічого не вловити під час риболовлі’ [СлУжч: 65]. За академічним тлумачним словником слово *бобиль* означає ‘бідний, безземельний селянин; бідар’ (із ремаркою *застаріле*) і ‘безпритульна, одинока людина’ (із ремаркою *розмовне*) [СУМ-11: I, 205]. Мотиваційна основа цього фразеологізму – ‘віддати без жалю те, що тобі не потрібно, а іншим треба’. Згадаймо тут і каламбурно-мотивовану ФО *котяча риба* – риба, що потрібна

хіба що котові, а також відоме прислів'я*На тобі, небоже, що мені негоже!* [тс: V, 278].

Незадоволення процесом або результатом риболовлі відображають ще й такі стійкі вислови в говірках української мови:нж.ндпр.*Поплавок стоїть, як у колодязі* 'риба не клює; не ловиться на гачок' [Гартоване слово: 91],одес.*І живо́ї не ба́чить* 'зловити невелику кількість риби, або зовсім нічого не зловити' [СУГО: 75], *І на каза́ннема́є* 'невелика кількість виловленої риби' [тс: 90],ср.поліс. *Хоч на юшку вловиться* 'зовсім мало' [СлДобр10: 198],цн.слоб.*Ні ока*'не спіймав нічого, навіть «риб'ячого ока»' (смтАндріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) [КА],цн.слоб.*Июнь, июль – на рибу плюнь*'червень і липень зазвичай місяці безриб'я' (смтПеченіги Харків. обл.) [КА], сх.слоб. *тягать крючок*'безрезультатно ловити рибу' (с. Титарівка Старобільського р-ну Луган. обл.) [КА].

Навпаки, задоволення результатом риболовлі ілюструють стійкі вислови *Риби не в підйо́м* 'багато виловленої риби, яку важко забрати на човен' [СУГО: 170], *Клює як камса́*'безперервне клювання риби' (смт Нова Водолага Харків. обл.) [КА].

Формування народного звичаєвого праващевід часів розпаду первіснообщинного ладу відбивають фактично-констатувальні рибальські фразеологізми *Чий берег, того й риба* [Номис: №7450],*Держись берега, а риба буде* [УмСп: I, 28].

Повчальний характер, зумовлений набутим досвідом, має фактично-констатувальна рибальськаФО*Риба не хліб, ситий не будеш* [ВиргПил: 844].

Фразеологізми цього мотиваційного типу можуть бути жартівливими емоційними висловами у вигляді нарощених структур, наприклад,*ме́ло[ч'] в ря́скє*'дрібнариба'(смт Нова Водолага Харків. обл.) [КА].

Отже, визначальною рисою фактично-констатувальних рибальських фразеологізмів є те, що вони не лише точно відтворюють повсякденні реалії рибальського промислу, а й передають увесь спектр почуттів, що відчуває рибалка.

5. 3. Уявно-констатувальні рибальські фразеологізми

На противагу фактично-констатувальним ФО мотиваційна основа уявно-констатувальних фразеологізмів – цепов'язана зі сферою рибальства уявна ситуація, завдяки якій рибалки метафорично, найчастіше гіперболізовано відображають дійсність. Промовистим прикладом фразеологізмууявно-констатувальної мотивації виступає нижньонаддніпрянськафразема*Хоч дубі́вкоюзаїждя́й* 'про велику дірку в неводі, сітці, ятері' [ФСГНН: 147], де слово *дубі́вка* означає те саме, що й *дуб*'великийчовен' [СлЧаб: 301]. Образ човна, якого спрямовують в обмежений і необмежений водний простір, є постійно актуалізованим та по-різному стилістично конотованим передовсім рибальським засобом метафоричного вимірювання об'єктів довкілля з опертям на практичний досвід. Чудово ілюструє цей досвід фрагмент із повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», коли Мокрина везе човном Миколі на озеро питну воду й харчі: *«Швидко зашелестів об човен густий оситняг, і Мокрина погнала човна між двома рядками оситнягу, ніби по канаві. Чисте незаросле місце то зужувалось, то місцями розходилось, ніби озерце, то йшло між очеретами, неначе широка річка, потім знов зужувалось, крутилось на всі боки, а далі човен заплив в таке вузьке місце, що ледве сунувся між двома стінами високого, як ліс, очерету»* [Нечуй-Левицький: 130].

Уявно-констатувальною є східнослобожанська ФО *Тобі ті́ки на со́яшник ловить!*(тобто на стебло соняшника – *Р. М.*) 'невмілийрибалка' (с. Половинкине Старобільського р-ну Луган. обл.) [КА], що має конотацію глузливості та вкладається в семантичну модель «придатність чи непридатність гілки рослини для використовування її як вудлища».

Гіперболізовано-вигадкове язичницьке уявлення про причини скресання криги відбиває стійкий вислів *На Теплаго Олекси (17 Березіля) щука риба лід хвостом розбиває* [Номис: №410].

Отже, уявно-констатувальні рибальські ФО відзначені розгалуженими випадковими значеннями, що не дозволяє віднести їх до визначених фразеосемантичнихгруп, окрім однієї ФО, що належить до ФСГ «Нездатність до рибальського промислу».

5. 4. Етносимвольнірибальські фразеологізми

Становлення української рибальської фразеологіїзумовлене складною системою мотиваційних ознак, через якіобрази рибальської концептосфери абстрагуються до складників інших концептосфер, а загальновідомі знаки етнокультуриу професійному мовленні своєю чергою семантичнотрансформуються. Тож цілком справедливо головними аспектами вивчання фразеологіїна сучасному етапі мовознавці вважають когнітивний та лінгвокультурологічний, що передбачаєвідшукування «постійно відтворюваних зв'язків фразеологічних одиниць зі структурою етносвідомості, смислотворчими механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція» [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: 132].

Такий дослідницький підхід особливо виправданий для аналізування рибальських фразеологізмівіз семантичною злютованістю складників («фразеологічних зрощень» за класифікацією В. Виноградова),коли встановлення мотиваційної бази потребує занурення у світ міфологічної свідомості або знання відповідного історико-етнографічного контексту, яку випадку ізмотивованиметносимволікою іменникового складникафразеологізмом*піймáтьциганку* 'нічого не піймати'(див. підрозд. 1.3).Дляподібних стійких образних висловів, на нашу думку,

найкраще підходить означення *етносимвольні*, що зумовлює відповідну назву мотиваційного типу –етносимвольнінайменування.

Пошук мотиваційної основи іншої етимологічно непрозорої нижньонаддніпрянської ФО*стягну́тьбугая́* ‘нічого або дуже мало зловити через те, що невід був закинутий у тому місці, де вже щойно ловили рибу’ [ФСГНН: 134] потребує дещо іншого підходу. Реконструйовувати ВФ подібних фразеологізмів варто через етимологізаціюіменникового складниказ опертям на цілісний образ у системіетнокультурних стереотипів.

Ураховуючи наявність структурно подібних рибальських ФО в українських говірках:цн.слоб.*стягну́тиволо́к*‘звівши докупи крила волока, щоб не вийшла риба, витягти його на берег’ (с. Містки Сватівського р-ну Луган. обл.) [КА], нж.ндстр. *стягну́тьто́ню* ‘протягти певний простір води неводом, виловлюючи на ньому рибу’ [СлБерл: 74; СУГО: 193] тазважаючи на багатозначність слова *то́ня* в говірках української мови:‘улов риби, добутий одним закиданням невода’ [СлКорз: 239], ‘простір води, якийпротягують неводом, виловлюючирибу’[СУГО: 193], із можливого значення слова *бугай*в шуканому цілісному образі-прототипі обираємо значення,співвідносне із синонімною рибальськоюФО*ці́ди́тьво́ду*, що в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини і Подунав’я має значення ‘безрезультатно рибалити’ [ФСГНН:151], або ж ‘протягнути *то́ню* і впіймати дуже малу кількість риби’ [СУГО: 42]. Це підводить нас до розуміння назви *бугай* саме як назви водного простору. Уцьому аспекті привертає увагу гідронімний матеріал, а саме низка річок Середньої і Нижньої Наддніпрянщини із назвою *Бугáй*, яку мовознавці з огляду на варіативність форм *Богай / Бугай* виводять із основи з гідрографічним значенням *бог- / буг-*, співвідносної з герм. *bak-* ‘потік, ручай’ або псл. **bogъ*‘річка, вода-бог’, до якої додано топонімійний суфікс *-ай* [ЕСТУ: 76]. Отже, мотиваційна основа ФО *стягнуть бугая* – це образ рідини, що не тримається в промислово-господарському предметі з перехресних ниток, мотузок, дроту

тощо. Порівняймо цей рибальський фразеологізм із загальнонародним з іронічною конотацією *як у ре́шеті води́*‘зовсімнемає’ [СФУМ: 121].

Зауважимо, що не останню роль в утвердженнісловa *бугай* у складі ФО *стягнути бугая* є його співзвучність з етнозначущою назвою *бугай*, якою, окрімпозначення некастрованого племінного бика та нічного болотяного птаха з родини чапель [СУМ-11: I, 246], називають багато інших важливих реалійу житті українців. Так, у слобожанському говорі усталилася ФО *робúть на бугая́*‘працювати задарма, безоплатно’ [СлУжч: 75; МФСХ: 27]. У степових говірках Донбасу побутують етнографічні вислови *бугаявикупáти*‘весільний обряд викупу украденого «бугая»’, *бугая поставити*‘відкласти з дня весілля певні предмети – символи весілля – з тим, щоб через рік до них повернутися’, *бугая (бугаїв) розпивати*‘через рік після весілля відкорковувати горілку та шампанське’ [СлУжч: 75]. Мотиваційною основою цих фразеологізмів, очевидно, стала схожість коровая, на якому лежать дві перев’язані стрічкою дерев’яні ложки («подвоєння» – символ молодят) [тс: 58], на бугая (бика).

Прикладом помилкового етимологізуванняФО*виводити на чисту воду* ‘викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність і т. ін.’ [СФУМ: 66] єпов’язання її з професійним рибальським висловом як можливою основою для метафоричного перенесення. За припущеннямдеяких дослідників історичної фразеології, етимон цього вислову такий: вудар виводить рибу на відкриту, «чисту» воду, щоби та не зійшла з гачка, заплутавшись у водоростях чи корчах[СРФ: 88]. Отже, може здатися, що постанню цього фразеологізму в загальнонародному значенні міг сприяти концепт *вода* як міфологічна універсалія, першоелемент язичницької свідомості, коли чистоту в усіх її значеннях пов’язували з очищувальною силою води. Але М. Жуйкова надає перевагу іншій етимології – тій, що найкраще узгоджується із запропонованим дослідницею механізмом ідіомотворення:«значення ідіоми виникає з імплікацій, отриманих з базової ситуації, яка позначена вільним словосполученням». Це дозволило

визнатирибальську етимологію малопереконливою, оскільки на її основі не можна пояснити походження семи ‘викриттязлочину’. Учена солідаризується з В. Мокієнком, який висунув гіпотезу про зв’язок вислову з магічною практикою слов’ян – обрядом ворожіння на свіжій, щойно набраній воді[Жуйкова 2007: 44-46]. М. Жуйкова наголошує на тому, що етимологія ворожіння єдина, яку можна прокоментувати в межах когнітивних процедур: ВФ фразеологізму *виводити на чисту воду* відбиває найрелевантніші ознаки ситуації,опускаючи несуттєві: наявність агента (чаклун), об’єкта (образ злочинця), локатива (поверхня води) і мислення руху об’єкта (як такого, що скеровується з глибин води); базову ситуацію можна номінувати іншими предикатами, що утворюють ідіому з тою самою семантикою (*многоевыйдет на чистую воду*) тощо. А отже, помилки у відновленні образної основи сталих висловів найчастіше зумовлені «втратою тої інформації, яка раніше входила у колективну свідомість носіїв мови, становила фрагмент їх концептосфери» [тс: 47-49].

Трапляються етносимвольні ФО із прозорішою внутрішньою формою, як от фразема*Летів крук, – щоб наловили жаб та гадюк* (жартують, як стрінуть, що ідуть риби ловить) [Номис: №10440]. *Крук* за народними повір’ями «нечистий птах, пов’язаний зі світом мертвих; не користується симпатіями передусім через чорне оперення» [СлЖайв: 115]. Жартівливо-зневажливу конотацію фраземи розуміємо в аспекті іншої – *Де стерво, там і круки* (І. Франко) [тс: 116]. Разом ці дві фраземи унаочнюють рибальську семантичну модель «вдале чи невдалерибалення». Додамо, що в образах жаби та гадюки відображено дохристиянські міфологічні уявлення про нижню частину Світового дерева (див. підрозд. 2. 2).

Отже, етносимвольні рибальські фразеологізмипов’язані з національно значущим комплексом уявлень, що походять із праукраїнської міфології і постійно актуалізовані в історичному вимірі в етнографічних реаліях таобрядодіях. Занурення в комплекс цих уявлень уможливлює встановлення вірогідної мотиваційної основи рибальських фразеологізмів визначеного

мотиваційного типу. Виправданим методологічним прийомом під час аналізу етносимвольних рибальських фразеологізмів є зіставляння структури досліджуваного фразеологізму зі структурою інших ФО, що входять до однієї з ним фразеосемантичної групи, і ширше – зі структурою загальнонародних ФО узагальненого значення(принагідно згадаймо методЄ. Мотузенкадосліджуватиетимологічно непрозорі рибальські лексеми, що позначають ту саму реалію, на основі схожості їхньої семантичної еволюції – див. підрозд. 1. 5).Більшість ФО цього мотиваційного типу належать до ФСГ «Поганий або ніякий улов».

5. 5. Каламбурні рибальські фразеологізми

Відомо, що фразеологізми постають не лише на базі вільних синтаксичних конструкцій (словосполучень і речень), а й на базі таких видів народної творчості, як казки, байки (небилиці), анекдоти. В. Ужченко відзначав, що такі «фразеологічні конденсати»екстралінгвального типу фразеотворення не можнаінтерпретувати за допомогою відомих логіко-семіотичних закономірностей [Ужченко, Ужченко 2007: 142]. Розвиваючи думку знаного фразеолога, зауважимо:своєрідну несподівану логічність мотиваційноголанцюжка фразеологізмів цього типу формуєкаламбур [Міняйло 2021б: 138].А ця фігура мовиґрунтується переважно на прямому й метафоричному значеннях слова, які«не тількипротиставляються, але й одночаснодіалектичнопоєднуються» [Волошук 2013: 76].

Яскраво ілюструє цю тезу ФО *роги помочити*‘нічого не впіймати (про невдалого рибалку)’ [СлУжч: 425]. Виходячи з розуміння каламбурної багатозначності, шукати розгадку варто за словниковою вокабулою. Так, у «Фразеологічному словниковісхіднослобожанських і степових говірок Донбасу» В. Ужченка і Д. Ужченка під вокабулою *ріг* маємо ще:*роги в двері не проходять (не пролазять),роги на вулиці не вміщаються, роги дерева чіпляють, роги проводи́ чіпляють*‘кого-небудь зраджують у подружньому

житті (звичайно про чоловіка)',*наставляти (ставити) / наставити роги*'зраджувати в подружньому житті' [тс: 424-425]. Із наведених прикладів визначаємо можливий елемент мотиваційного ланцюжка –'зраджений жінкою чоловік'.

Другий крок – це звернення до сюжетів байок чи анекдотів, як-от:

– Жінко, я з хлопцями їду у вихідні на полювання!

– Та хто ж тебе за роги тримає?..[Анекдоти про мисл. і рибалок: 222].

Маленький Василько дзвонить до сусіда і, коли той відчиняє двері, сповіщає:

– Мама веліла вам передати, що татко пішов вудити рибу, а я буду гратися у дворі… [тс: 231].

Отже, другий елемент мотиваційного ланцюжка –'чоловіка немає вдома, оскільки він пішов рибалити'.

Ураховуючи постійне висміювання невдалої риболовлі (*«У Микити й Опанаса риболовля не вдалася»* [тс: 181] тощо), висновуємо: мотиваційна основа ФО *роги помочити*'нічого не впіймати' – каламбурне обігрування сюжетів анекдотів про подружню зраду дружини рибалки, оскільки це зручно, бо його часто немає вдома.

Аналізований матеріал переконує в тому, що мотиваційну основу фразеологізмів (для каламбурно-логічних – мотиваційний ланцюжок) можна встановити саме в загальнонародному дискурсі, тобто через загальномовні механізми утворювання каламбурів. Так, встановлюючи мотиваційний ланцюжок ФО *підтягну́тио́куня*'нічого не впіймати', яку укладачі «Словника українських говорів Одещини» позначили як синонімну до ФО *облиза́тьмакого́на* [СУГО: 156], передовсім зважаємо на каламбурне (хибно спільнокореневе) зближення загальновживаного іхтіоніма*окунь* із загальновживаним розмовним дієсловом *куня́ти*'перебувати в сонливому стані'. Згадаймо інші ФО, породжені постійно актуалізованим образом рибалки, який, спостерігаючи за нерухомим поплавцем і гладким дзеркалом

води, потроху засинає:*лови́ти [но́сом] окуні́в (окуні́, окунці́в)* ‘дрімати, куняти, схиливши голову вниз’ [СФУМ: 352].

У південнокиївських говірках зафіксовано фразему із затемненою ВФ *Ловили, ловили, та й піймали сома*‘не пішла справа’ [Номис: №1820]. У наших дослідженнях ми висловлювали припущення [Міняйло 2012б: 318], що становлення стійкого вислову із таким значенням відбулося завдякизвукоподібності лексем *сом* і *сон,* на що опосередковано вказують слова*сом’я́к*, *сонм’я́к* ‘сплюх’, *сомня́чий* ‘сонний, заспаний’ [ЕСУМ:V, 351]. Ураховуючи існування в українській мові ФО*лови́ти [но́сом] окуні́в* ‘дрімати, куняти, схиливши голову вниз’, прогнозуємо наявність структурно-семантичної моделі ‘дієслово, що позначає процес ловлення риби’ + [носом] + ‘іменник, подібний за звуковим складом до називання процесу засинання’ = ‘засинати’. На користь цієї моделі свідчить і наявність численних фразеологізмів зі складником *ловити*, якими позначають невправність у роботі або марнування часу: *ви́трішкилови́ти*, *ґав лови́ти*, *зіва́кови́ти* тощо [СФУМ: 350-351].

«Мовний образ риби в рибальських оповіданнях, – відзначає польський дослідник К. Голдовський, – надзвичайно різноманітний [Gołdowski 2014: 152]. Так, внутрішню форму каламбурної евфемістичноїФО*пода́роктьо́щі*‘окунь’(с. Високопілля Валківського р-ну Харків. обл.) [КА] оповідачітлумачать так: потрібно чимало зусиль, щоб очистити окуня від луски. Каламбур побудовано на іронічному антонімномуобігруванні конотативного значенняслова *подарок (подарунок)*: ‘річ, що викликає приємні емоції’ –‘річ, що викликає неприємні емоції’. Згадаймо в цьому аспекті численні анекдоти про іронічне кепкування зятя з тещі, зокрема найпопулярніший:

Приїхала теща до зятя в гості. Той їїпитає:

–Мамо, а Ви до нас надовго?

–Поки не набридну.

–Що, навіть чаю не поп’єте?!

О. Горбач у південноволинських говірках зафіксував фрагменти текстів народних пісень, у яких також простежуємо символіку дарування спійманої рибалкою риби певного виду (породи) як спосіб виявити своє ставлення до об'єкта симпатії чи антипатії.Порівняймо: *«а шо карáс'і то дл'акумáс'і»* [Горбач 1973б: 463] –*«а шо óкун'ці, то дл'абáбун'ці»* [тс: 486]. Тож у розмовному й народно-пісенному дискурсахубачаєморибальську УОСМ «подарунок у виглядіриби відповідної поживної цінності особі жіночої статіяк вияв свого ставлення до неї».

У збірці М. Номиса під темою 'кохання'подибуємосхіднополіськеприслів'я іншого гендерного спрямування – жінки до чоловіка:*«В кого чорний усок, тому рибки шматок; в кого сива борода, тому юшки шкода»* (Кролевещина) [Номис: №8730]. В. Жайворонок, коментуючи вже згадуваний (див. підрозд. 1. 1) контекст *«Звари мені судака, Щоб і юшка була, І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя кума люба, кума душечка»* відзначав: в українських піснях образ вареної риби «свідчить, що стосунки між кумами зайшли поза визначену моральними устоями межу»[СлЖайв: 320]. Але саме в «чоловічому» (рибальському) вимірі у фразеологізмах та інших стійких словесних комплексах реалізується визначена метафорична модель, у якійфігурує вид риби за ціннісною для рибалок шкалою. У фемінному ж вимірі їй протиставляється інша (уже кулінарна)УОСМ «приготованажінкою відповідна страваяк вияв її ставлення доособи чоловічої статі». А длямовних репрезентантів цієї метафоричної моделі вже не так важливий вид риби (сфера рибальства), як смакові якості приготованої страви (сфера кулінарії).

У східностепових говірках каламбурно-логічно мотивованим є перифраз *кошáча радість*'дрібна, сміттєва риба' (м. Боково-Хрустальне Луган. обл.) [КА]. Логіка стійкого вислову полягає в тому, що маловартісну рибу завжди можна віддати котові, а каламбурний складник –в олюдненні свійської тварини й утіленні абстрактної назви *радість* в конкретній формі (риба).

Більш прозорою за ВФ, проте також каламбурно-логічно мотивованою є синонімнаФО*котя́ча риба*‘тесаме’ (с. Микільське Міловського р-ну Луган. обл.) [КА]. Каламбурний складник цього перифраза полягає в жартівливому поєднанні значень прикметника *котяча*: 1) та, що призначена для кота; 2) та, що належить котові. Таке само каламбурне обігруванняполісемантичності прикметникового складника бачимо йуперифрази*ца́рська риба*‘лин’ (бо дуже смачний і практично без кісток) (смт Печеніги Харків. обл.) [КА].

Іншасхіднослобожанська перифрастична назва лина*річни́й (річкови́й* – Р. М.*) свин* (м. Старобільськ Луган. обл. на р. Айдар) [КА] мотивована тим, що ця риба водиться в замулених місцях. Стійкий вислів відзначенийкаламбурною (квазіреальною) семантичноюєдністюскладників: копитні не можуть жити у воді. Таку саме каламбурну єдність складників спостерігаємо в перифрази*річкови́йосєтьо́р*‘бубирь’(смт Новопсков Луган. обл.при впадінні р. Кам’янки в р. Айдар) [КА]. Бубирьзазубринками на тілі схожий на осетра, який не водиться в річці Айдар.

За давньою метафоричною моделлю «відрізняється від звичайного так, як відрізняється людина іншого віросповідування»каламбурно обіграно полісемантичність метафоризованого прикметникового складникаперифраза*жидовскарыба*‘плітка’ [Усачева 2003: 124], оскільки в більшості внутрішніх водойм її «традиційно вважають малоцінною, або смітною, рибою через невеликі розміри, відносно поганий темп росту і низькі смакові якості досить кістлявого, іноді гіркуватого м’яса» [Фауна України 1981: 51]. Принагідно відзначаємо більш притаманну фразеологізмам на відміну від однослівних афіксальних дериватівбагатовимірність мотиваційної основи, у нашому випадку: параметричної (МЧ «дрібна»), тактильної (МЧ «кістлява»), смакової (МЧ «гірка»).

Подібність стебла комишадориб’ячого тіла зациліндричністю формиспричинила появукепкувальної ФО *вловити́камиш*‘не впіймати риби’

(с. ТитарівкаСтаробіл. р-ну Луган. обл.) [КА], що вкладається в рибальську семантичну модель «піймати будь-що, окрім риби».

Отже, каламбурно-мотивовані фразеологізми – це особливий тип стійких образних висловів, у яких ядерною ланкою мотиваційного ланцюжка (тобто умовиводів, логічних дій) є жартівливе поєднання різних значень одного слова або співзвучних слів. Зауважимо, що саме для цього мотиваційного типу рибальських фразеологізмів придатний термін *мотиваційний ланцюжок*, тоді як для інших – *мотиваційна основа*. Встановлення мотиваційного ланцюжкакаламбурно-мотивованих ФО можливе через розуміння етнокультурних стереотипів, що є надбанням усього народу, а не лише рибальського соціуму.Як і етносимвольні, каламбурні рибальські ФО переважно належать до ФСГ «Поганий або ніякий улов».

5. 6. Почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми

Особливістю почуттєво-оцінювальних рибальських ФО є те, що їхньою мотиваційною основою є не так реальна ситуація, як емоції, викликані цією ситуацією. В аспекті семантичної класифікації такі фразеологізми близькі до фразеологічних суміщених омонімів (термін Л. Ройзензона та І. Абрамець), у яких внутрішня форма «практично збігається із самим змістом ситуацій, дією, поведінкою суб’єкта, оскільки зумовлена жестами, мімікою, узагалі рухами суб’єкта» [Ужченко, Ужченко 2007: 124]. Дослідник рибальського соціолекту польської мови К. Голдовський справедливо відзначає: «шкала емоцій безпосередньо впливає на лексикон рибалок, який насичений різноманітними засобами експресії»[Gołdowski 2014: 145]. Важливо й те, що вербалізацію (омовлення) рибальської емоціївизначають не лише індивідуальні характеристики мовця-рибалки, а ймовний соціум,у якому «протікає його [індивіда – *Р. М.*] мовленнєво-мисленнєва діяльність»,

фіксуючи розбіжність «між позитивним і негативним, релевантним для носіїв певної культури» [Краснобаєва-Чорна 2016: 99, 117].

Значна кількість почуттєво-оцінювальних ФОу межах суто рибальського вжитку відображаєнадважливі для рибалок семантичні моделі «добрий чи поганийкльов», «вловлена чи невловлена риба»:*Карась дубáсе!*‘гарно ловиться риба’ (смт Нова Водолага Харків. обл.) [КА],*Ой, лихо яке вивернулося!*‘упіймав великурибу’ (с. Кононівка Біловодського р-нуЛуган. обл.) [КА], *Бíсова риба!*‘риба, що зірвалася з гачка’ (с. Риб’янцеве Новопсковського р-ну Луган. обл) [КА],*Гáдська риба!*‘тесаме’ (с. Байдівка Старобільського р-ну Луган. обл.) [КА]. Почуттєво-оцінювальна ФО*Хоч ви́рвикуфáйку!* вирізняється широкозначністю:‘не втримав рибу нагачку’, ‘забувнаживку’, ‘зламаввудлище’ тощо (смт Біловодськ Луган. обл.) [КА].

Зауважимо також, що в структурі почуттєво-оцінювальних ФО означувальні складники *бісова* і *гадська* є(на противагу етносимвольним ФО) лишевідгомоном міфологічних уявлень про нечисті сили, а не мотиваційною основою фразеологізмів.

Отже, почуттєво-оцінювальні рибальські ФО засвідчують свою належність до протиставних ФСГ «Вдале рибалення» – «Невдале рибалення».

5. 7. Етикетні рибальські фразеологізми

Стійкі етикетні висловлювання рибальської сфериневеликий, проте значущий в аспекті етнокультурискладник фразеологічного фонду, сутніснопов’язаний з етносимвольними та уявно-констатувальними рибальськими фразеологізмами. Уявність як складник семантичної структури полягає в тому, що в частині етикетних рибальських ФО є пряме чи опосередковане звертання до небесних оберегів (у формі імператива і вокатива як первинних засобів апеляції [Скаб 2014: 65]), як у вірші Я. Щоголева «Рибалка» (1877), у якому подибуємо властивий слобожанським

рибалкам стійкий вислів, що ним належало розпочати вдалу риболовлю: *«Довгий бовт і сак і сіті / Я у човен положу; / Поможи мені, цариця, / Одпливаючи, скажу»* [Щоголів: 142].У сучасному часовому вимірі, як свідчать наші записи діалектного мовлення, рибалки Східної Слобожанщини послуговуються звичним ритуальним висловом «*Ну, з Богом!*»:*Об·і|зат'іл'но|надаска|зат'/ ну / з |богом / і то^{у}|д'інач'і|нат'ло|вит'...*(с. Байдівка Старобільського р-ну Луган. обл.) [КА].

В іншій етикетній рибальській ФО контекстуальне оточення слова «Бог»маніфістує виникненняфраземи вже після утвердження на теренах України християнства: *Сам Бог з рибалок апостоли вчинив*(похвала рибалці, який добре знає своє ремесло) [тс: №10450].

Етикетні варіантні фраземи*Ні луски́ ні зя́бри!*, *Ні луски́ ні хвоста́!* (жартівливе побажання удачі, успіху, переважно у риболовлі) [СФУМ: 357]фразеографи справедливо маркували як такі, що остаточно не усуспільнилися, залишилися етикетними стійкими висловами переважно в середовищі рибалок – на противагу усуспільненій мисливській ФО *Ні пу́ху ні пера́!*як усталеній формі побажання удачі, успіху в якійсь справі [тс: 588].

Отже,пов'язані з народними віруваннями й забобонами етикетні рибальські фразеологізми якнайкраще засвідчують невіддільність розвитку рибальської культури від розвитку загальносвітоглядної культури етносу. Самеця невіддільністьє чинником усуспільнення значної кількості фразеологізмів рибальської сфери.

5. 8. Усуспільнені рибальськіфразеологізми

Ураховуючи специфіку стійких словосполук і висловів рибальського походження, Л. Скрипник свого часу дослідила ті з них, що «розвинули переносне значення і стали вживатися з цим значенням в загальнонаціональній мові» [Скрипник 1973: 72]. Тут знаний фразеолог

солідаризувалася з Б. Ларіним, який зближував із фразеологічними одиницями (єдностями) лише «давні термінологічні пари, у яких помітне віддалення від первісної семантики, затемнення основного значення слів-компонентів» [тс: 70-71].

Важливо відзначити ще й незамкненість фразеології рибальського вжитку, її закоріненість у загальномовний простір, зумовленупрадавністю рибальства як складника матеріальної і духовної культури людства.Польська дослідниця О. Земба справедливо висновує, що рибальський соціолектвиявляє більшість характерних мовних тенденцій, які можна спостерігати й у повсякденному мовленні [Zięba 2021: 20]. Аналізований матеріал засвідчує: особливістю усуспільнених рибальських фразеологізмів є їхнє постання не лише на базі вільних синтаксичних конструкцій, а й на базі рибальських фразеологізмівінших типів.А це вповноважує до засадничого принципу аналізу: кожну усуспільнену рибальську ФО розглядати яккінцеву ланкуобразно-семантичної еволюції стійкого вислову.

5. 8.1. Усуспільнені рибальські фразеологізми на базі вільних синтаксичних конструкцій

За О. Потебнею внутрішню форму фразеологізму можна представити через значення і структуру вільного словосполучення, на основі якого він виник.А особливістю стійких словосполук, мотивованих реаліями рибальського промислу, є те, що їхня внутрішня форма постійно актуалізована.Фразеологи відзначають і «прагматичну мотивацію» таких ФО, наприклад: чес. *nasaditštiky do rybníka*‘замість покарання створити умови кращі, ніж були’ – щука змушує лінивих коропів рухатися швидше, завдяки чому вони не жиріють, тобто м’ясо не позбувається належних смакових якостей [Мокиенко, Николаева 2008: 155-156].

У фундаментальній праці «Фразеологія української мови» (1973) Л. Скрипник привернула увагу до «словесних груп, нерозкладних за

структурою і цілісних за значенням, <...> поява яких зумовлена постійним розвитком різних галузей науки, техніки, мистецтва та ін.», дослідивши ті з них, що «розвинули переносне значення і стали вживатися з цим значенням в загальнонаціональній мові» [Скрипник 1973: 69-70, 72]. Учена навела чимало прикладівзапочаткованих у середовищі рибалок загальнонародних фразеологізмів, як-от*закидати вудку (вудочку)*, *попускати вудку*, *змотувати вудки (вудочки)*, *іти на вудку*, *спіймати (спійматися) на вудку*, *увірвалася вудка* [тс: 162], що побутують поруч із вільними словосполученнями-прототипами. Такі фразеологізми співвідносні з реаліями і подіями, яківербалізуютьусі мовці, а не лише рибалки: *лускý шкребтú* з кого ‘експлуатувати кого-небудь’[СФУМ: 777], *брáти / взя́ти за зя́бра (за жáбри)* кого 1. ‘примушувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домагатися чогось’, 2. ‘притискати кого-небудь, обмежувати в діях’ [тс: 40] тощо.

Водночас на прикладі фразеологізмів із можливим дієслівним складником активного чи пасивного стану(особливотих ФО, що мають варіантне постфіксальне дієслово: на взірець*упіймáтися на гачóк* чий ‘дати себе ошукати, обдурити (переважно довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь)’ [СФУМ: 353]на тлі*спіймáти на гачóк* кого ‘намагатися ошукати, перехитрити, ввести в оману когось’ [тс: 351]), спостерігаємо різні типи метафоризації:а) на базі синтаксичної конструкціїконстатувального характеру, яку можнаспіввіднести зі звичайним неповним реченням, стандартною фразою з вуст рибалки по відношенню до риби: *«Спіймав на гачок!»*, *«Узяв за жабри!»* тощо;б) на базі синтаксичної конструкції уявного характеру (рибалка уявляє себе на місціриби). А отже, фразеологізми першого типу презентують суб’єктну мотивацію,де мотиваційною основою є реальна риболовецька дія чи подія, афразеологізми другого типу – об’єктну мотивацію, де мотиваційноюосновою стає усвідомлюваний рибалкою стан його здобичі (у цьому аспекті згадаймо культову природу

«родинного»порозуміння між рибалкою та рибоювіндоєвропейських народів – див. передмову до розд. 1).

Значна кількість усуспільнених рибальських ФО мотивована тілобудовою риб: цн.слоб.*горбата сула*‘горбань’ [СлІвч: 160],ср.поліс. *сухий як вобла*‘людина з нездоровою худорлявістю’ [СлДобр: 99],сх.слоб.*як щука*‘дуже худий’, *як риба засушена* ‘те саме’ [СлУжч: 343, 265], бойк. *гибздéрка*‘про малу худу людину’ (*бздерка* – вид дрібної риби) [СлМат: 29] тощо.

Продуктивність мотивації фразеологізмів параметрами риб’ячого тіла засвідчує фразеологія кашубської мови, для носіїв якої рибальський промисел є одним з основних: *m'eckřëvipëskjakflundra* (букв. *мати криве обличчя, як у камбали*)‘мати асиметричне обличчя’ [КРФС: 33],*tłëstijaklin*(букв. *товстий як лин*) [тс: 61],*rëbëjakȯvs*(букв. *риби як овес*) ‘дрібні рибки’ [тс: 85] тощо.

Подібні фразеологізми нерідко корелюють з номенклатурними назвами, в основу яких покладено ті самі ознаки. Порівняймо: *горбата сула*‘горбань’ ↔ *горбу́ша* ‘цінна морська промислова риба родини лососевих з невеликим горбом на спині’ [СУМ-11: II, 126], *rëbë jakȯvs* ‘дрібні рибки’ ↔ *вівся́нка* ‘дрібна ставкова риба’ [тс: I, 550]. У дискурсіцентральнослобожанських говірок: *В·іў|с’анка / |мал’ен’ка|риба / йакм·і|зинч’ік / |тушат’ ка|пусту з |нейу / во|на|годна / то^{у}|мушоне^{и}|чис’т’ат’ //*(смт Андріївка Балаклійського р-ну Харків. обл.) [КА].

Показово, що лексеми*горб* і *овес* В. Жайворонок увів до реєстру«Знаків української етнокультури»[СлЖайв: 144, 410],наголосивши в передмові до словника-довідника на тому, що основною підвалиною становлення таких знаків є етносимволіка слова, тісно переплетена з етносимволікою позначуваної цим словом реалії.

Отже, в усуспільнених рибальських ФО, що постали на базі вільних синтаксичних конструкцій, метафоризовано повсякденні, не приховані від очей загалу звичні рибальські реалій. Тематично такі фразеологізми

здебільшого належать до ФСГ «Тілобудова», «Нерозважливість», «Утискання».

5. 8.2. Усуспільнені фактично-констатувальні рибальськіфразеологізми

Називаючи метафоризацію одним з найактивніших образно-семантичних чинників фразеотворення, В. Ужченко наголошував, що цей процес ґрунтується на використовуванні знаків однієї концептосфери на позначення іншої. Знаний фразеолог також привертав увагу дослідників до важливої ролі екстралінгвальних причин під час актуалізації семи прототипу як бази фразеологічної одиниці, що потенційно зберігаєбагатовимірність основи перенесення[Ужченко, Ужченко 2007: 171-172]. Розвиваючи думку вченогов аспекті виробленої нами сутнісно-мотиваційної класифікації рибальських фразеологізмів, відзначимо, що основою метафоричного перенесення для постання усуспільненої рибальської ФО може бути, крім вільного словосполучення чи речення-прототипу,і фактично-констатувальнарибальська ФО. Такі усуспільнені ФО, хоча й вийшли за межі суто рибальської фразеології, проте зберегли первинний галузевий контекст, свою натуралістичну образність, відображаючи важливі спостереження рибалок за явищами природи і тваринного світу: *Ходи, як лин по дну*‘розважливість, обережність’ [Номис: №3280], *Ой ти щука бистра, бери окуня з хвоста!*‘немаєстраху’ [тс: №4250], *Лови рибку, де лопух є*‘думати, зауважувати’ [тс: №5890], *Риби не наудив, а лусту спудив*‘не отримати прибутку’ [тс: №9860] тощо. Згадаймо словаЛ. Авксентьєва про те, що фразеологізми, перейшовши із професійної мови до загального вжитку, «набувають того чи іншого забарвлення емоційного характеру, відповідну експресію, образність, ніби привнесену тим середовищем, де вони виникли» [Авксентьєв 1983: 35].

В усуспільнених фактично-констатувальних рибальських фразеологізмах метафорично узагальнено спостереження за об’єктом промислу, як,

наприклад, у стійких порівняннях*(су́нутися, лі́зти* і т. ін.*) як (мов, ні́би* і т. ін.*) кара́сь у ве́ршу* ‘необачно, необережно’ [СФУМ: 287],*тікає, як малька од щуки* ‘тікати, рятуючись від кого-небудь’ [Гартоване слово: 123],*ховається, як риба од гави* ‘миттю ховається, побачивши чи зачувши небезпеку’ [тс: 134], спостереження за невмілими діями рибалки: *ловити рибу перед саком*‘робити безглузді дії’[ВиргПил: 39], за риболовецькою нерозважливістю: *у куль (гузи́рь) диви́ться*‘зважати на реальні можливості’ (*Ти снача́ла ў кул' подиви́с', а тод'і́ хва́стай*) [МФСХ: 108] тощо.

Прозорі й основи перенесення з узагальненою семантикою дії, яку здатна виконати людина. Проілюструємо це на прикладі синонімних усуспільнених рибальських стійких порівняньзі значенням ‘зникнути, сховатися’: ср.поліс.*заритися як карась у мул* [СлДобр: 151], сх.слоб.*сховатися як лящ у жабуринні*[СлУжч: 196], *залягти як риба на дощ* [тс: 265].

Необхідними рибальськимивміннями мотивовані усуспільнені рибальські фактично-констатувальні ФО *удержати в руках рибу*‘виконати складне доручення (завдання)’ [СлУжч: 265],*І риби наловить, і ніг не замочить*[ВиргПил: 757], і, навпаки, непридатністю до рибальського промислу – *ні (ані́) до са́ка, ні (ані́) до бовта́* ‘ні до чого не здатний’ [СФУМ: 628].

Фортунальну сферу людського життя вербалізують усуспільнені рибальські ФО *попа́стися в матню́* ‘опинитися в безвиході’ [СлГр: ІІ, 411],*попав як в’юн у вершу*‘тс’ [ЮрчІвч: 34], *Уліз у не́рет – ні взад, ні вперед* ‘безвихідь’ [СУМ 2012: 635], *упасти до верші* ‘потрапити в халепу’ [ФСГЖ: 26], *упійма́тися на гачо́к* чий ‘дати себе ошукати, обдурити (перев.довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь)’ [СФУМ: 353].

Абстрактне значення має усуспільнена ФО, що відбиває об’єктивне в рибальському середовищі явище, *як від окуня юшки*‘нічого, анітрохи’ [тс: 231].

Отже, значна кількість усуспільнених рибальських ФО має позначену натуралістичністю фактично-констатувальну мотивацію. Фразеологізми цього типу належать до різноманітних ФСГ, серед яких особливо помітні протиставні: «Людська здатність» – «Людська нездатність», «Обережність» – «Нерозважливість».

5. 8.3. Усуспільнені уявно-констатувальні рибальські фразеологізми

Серед усуспільнених ФО цього мотиваційного типу вирізняються фразеологізми, що належать до семантичної моделі «використовування непридатного для рибальства знаряддя», тобто мають квазіреальну основу перенесення:*лови́тьри́бубороно́ю* ‘робити що-небудь невміло, з допомогою таких засобів, які для цього не годяться’ [ФСГНН: 74], *В умілого й долото рибу ловить*(здатність виконувати роботу навіть у несприятливих умовах – *Р. М.*) [ВиргПил: 256].

Серед чинників утворення квазіреальної основи перенесення спостерігаємо і персоніфікацію: *Верша въ болоті гомоніла, а й сама там сиділа*‘однакові’ [Номис: №7990].

Цікавими для спостереження є усуспільнені уявно-констатувальні рибальські ФО, побудовані на квазіреальному образі риб’ячого хутра чи риб’ячого пуху, які вкорінюються лише у визначену концептосферу: *на ри́б’ячомуху́трі* ‘який погано гріє (про верхній одяг)’[СФУМ: 754], *ри́б’ячимпу́хомпідби́тий* ‘те саме’ [тс: 506]. Останній приклад можна вписати в структурно-семантичну модель «дієприкметник на позначення результату пришивання’ + ‘назва речовини, майже не відчутної на дотик = одяг, що не тримає тепла», порівняймо: *підбитий (підшитий) вітром* [тс]. Проте, втрачаючи формально виражений дієприкметником складник концептосфери «Одяг», фразеологізми цієї моделі переходять до іншої концептосфери:наприклад, *як у карася́ во́вни*‘зовсім немає’[тс: 119]. Такий образ (назвемо його *уживлювальним*) спостерігаємо – на противагу ідіомам –

у прислів'ях, приказках, стійких порівняннях, де знакирізних концептосфер однаково яскраво живлять один одного. Порівняймо омонімніфраземи*як жаба в болоті* зі словом *жити* 'дуже добре, привільно' і *як жаба в болоті* зі словом *співати* 'негарно, безголосо' [СлУжч: 127].

Отже, певну частину загальнонародного фразеологічного фонду української мови становлять усуспільненіуявно-констатувальні рибальські фразеологізми.

Аналізований матеріал уповноважує нас до визначених сутнісно-мотиваційних типів рибальських найменувань на основі суфіксальних дериватів (див. підрозд. 3. 3) додати рибальські найменування уявно-констатувального мотиваційного типу назв невмілих дій рибалки за непридатним до безглуздя використовуваним ним знаряддям. До цього мотиваційного типу відносимо, крімФО *Тобі ти́ки на со́яшник ловить!* (див. підрозд. 5. 3),щенижньонаддніпрянські усуспільнені рибальськіфразеологізми*лови́тьри́бубороно́ю* 'робити що-небудь невміло, за допомогою засобів, які для цього не придатні' [ФСГНН: 74]і *лови́ть на мертвийякір* 'ловитирибу, не маючивідповідногознаряддя' [тс].

5. 8.4. Усуспільнені етносимвольні рибальські фразеологізми

Особливим здобутком загальнонародної фразеології, її окрасою, є усуспільнені етносимвольні фразеологізми.

Наприклад, фразеологізм *вели́кари́ба* 'поважна особа, впливова людина' [СФУМ: 597], маючи, як і більшість фразем, оцінне підґрунтя, є складним різновекторним поєднанням концептосфер «Тваринний світ» і «Соціальні відносини». Приказка*велика риба маленьку клює*[Демський 1994: 43] – результат метафоричного перенесення реалій тваринного світу (боротьба за виживання) на соціальні стосунки людей. Хоча в концептосфері «Соціальні відносини» образ 'великий – малий' є архетипним і не обов'язково пов'язаним з рибами (згадаймо: *«Всякий, хто вищий, той нижчого*

б’є ...»).Образ концептосфери «Рибальство» (риба, яка шукає ***глибокої води***, де їй найкраще й безпечніше) уживлюється в концептосферу, пов’язану з людським буттям: *ри́башука́є, де гли́бше, а чолові́к – де лі́пше*[ОлСид2: 144].Розвиток образу великої риби на глибині бачимо в приказці *великій рибі в глибокій воді плавати*(= *більшому хистові більший простір*)[ВиргПил: 414]. В. Жайворонок, розглядаючи схожі вислови паремійного типу, вибудовує символізований ряд: поняття про реалію – лінгвопоняття про пряме значення вислову – антропометричний образ – символ як культурна універсалія. Мовознавець доходить висновку: «це випадок семантичного перетворення, коли образна мовна одиниця, не втрачаючи своєї значеннєвої мотиваційної основи, зазнає вторинного перейменування (спостерігаємо так званий вторинний семіозис) унаслідок комунікативно-прагматичних настанов» [Жайворонок 2007: 20].

Більшість стійких висловів рибальської сфери постають так: спершу відбувається анімалізація (за певними зовнішніми ознаками й поведінкою людина ототожнює себе з твариною), потім образ знову персоніфікують, що в прислів’ях виявляється навіть формально. Надалі образ можуть перенести до інших концептосфер, пов’язаних з людським існуванням, у які він повністю закоріниться – стане *закоріненим образом*. А концептосфера «Тваринний світ» стане для нього вже неважливою, порівняймо: *велика риба* і *велика пані*, *велика птиця*, *велика цяця* [СФУМ: 802].

Отже, залежно від структури основи перенесення можна виділити три підтипи мотивування порівняльно-узагальнювальних рибальських ФО: 1) мотивування за об’єктивною ознакою (фактом), тобто порівняно просте узгодження знаків різних концептосфер, де на першому плані – інформативний складник значення фраземи; 2) мотивування за приписуваною ознакою (уявленням) – складніше узгодження, де за О. Потебнею символ «попереджує позначуване»; 3) мотивування за асоціативним комплексом (уявою), де узгоджено несподівано актуалізовані латентні семи.

5. 8.5. Усуспільнені каламбурні рибальські фразеологізми

Про природу найпростіших чуттєвих вражень О. Потебня писав, що в структурі загального відчуття помітні дві грані: 1) враження від якостей, що ми приписуємо зовнішнім предметам і власному тілу й 2) оцінення значення цих вражень для нашого індивідуального буття, відчування щодо них вдоволення й невдоволення [Потебня 1892: 69]. У концептосфері рибальства зрозумілим є мотивування образних висловів, основа перенесення яких – об'єктивно виражений стан організму внаслідок дії на нього певних стихій (холоду, вогню тощо) [Міняйло 2013б: 95]. Так побудовано найбільш типові усуспільнені рибальські полісемічні каламбури. Наприклад, завдяки образному конкретизаторові*окунь* у східнослобожанській ФО*окунь замороженій* 'нерухомий, неповороткий' [СлУжч: 231] пряме значення 'доведений до замерзання'поєднано зметафоричним'позбавлений природної жвавості'.Порівняймо ще в польській мові: *zimnaryba* (букв. *зимова риба*) 'хтось повільний, позбавлений енергії' [SUP: 378].Завдяки образному конкретизаторові*риба на сонці* в середньополіському стійкому порівнянні*пропав як риба на сонці* [СлДобр: 116]поєднано значення 'зіпсувався через недбалість' і 'звівсянанівець'.

Поділяючи за способом представлення та кількістю поданої інформації порівняння на *атрибутні* й *сценарні*, О. Левченко наголошує на переважній прозорості образності порівнянь атрибутного типу: «Значення більшості атрибутних порівнянь можна описати формулою «дуже + слово», що (примітивно!) семантизує атрибут. Порівняння *ознака* + *як* + *об'єкт* можуть базуватися на реальному чи приписуваному атрибуті, виокремленому лінгвоспільнотою з певних причин саме в цьому прототипі» [Левченко 2011: 13]. Ісаме приписуваний атрибут є одним із чинників постання усуспільнених рибальських полісемічних каламбурів, як-от східнослобожанського*слизький як налим* 'дуже непевний, хитрий' [СлУжч: 217]. Порівняймо у

верхньолужицькій мові: *hiadkikaћ ryba (karp)* (букв. *бридкий як риба / короп*) ‘нещирий, лицемірний’ [Моторний 2010: 7].

Маємо і значну кількість усуспільнених каламбурних рибальських ФО «сценарного типу». Стійке східнослобожанське порівняння*вмішатися як сом у вершу* ‘настирно, нахабно, неетично’ [СлУжч: 292] побудоване на гумористичномуобігруванніполісемантичності слова *вмішатися*:‘проникати куди-небудь’ і ‘втручатися куди не треба’.Стійкесередньополіське порівняння*лізе як риба до продухи*‘чваниться’ [СлДобр: 70] – на гумористичному обігруваннізначень слова*лізти*: ‘пересуватися по поверхні всім тілом’ і ‘пхатися’. Художньо-образно поєднано пряме й вивідне значення в усуспільненій середньополіській рибальській ФО*побивається як риба в ополонці*‘плаче’ [тс: 145] ізахіднополіській*гуляю як риба по Дунаю*‘про жінку легкої поведінки’ (див. підрозд. 1. 1). Усуспільнені каламбурні рибальські ФО*заткнýтивéршу* кому ‘змусити когось замовчати’[ОлСид1: 71], *вершу розкрити*‘почати лаятися, кричати, роззявивши рота’[СлСиз: 16], *одзяпити (одцибенити) вершу* [СлУжч: 58] – побудовані на гумористичному обігруванніполісемантичності слова *верша*: прямого ‘сплетена з лозириболовна снасть, щомає форму лійкоподібноїкорзини’ і метафорично-зневажливого ‘рот’ [СУМ-11: І, 337]. Порівняймо з укр. діал. *гýра*‘густа сітка для виловлювання дрібної риби’ – можливим запозиченням з румунської: *gúră*‘рот, паща; отвір, гирло’< лат. *gula*‘паща, глотка, горло’ [ЕСУМ: І, 622], а також з укр. діал. *гýби*‘складкихустки’ (подібні до складок рибальської сітки, якщо та лежить на березі – *Р. М.*) [тс: 610].

О. Селіванова, аналізуючи, чим зумовлений вибір зв’язків складників концепту як відповідника значення і структури знань про позначуване в етносвідомості, доходить висновку: «або усвідомленням об’єктивних ознак позначуваного, або їхнім асоціативно-образним, оцінним, парадоксальним сприйняттям номінаторами» [Селіванова 2004: 17-18]. На нашу думку, ці два типи сприйняття можуть бути пов’язані один з одним. Наприклад, фразеологізм *дзеркального (зеркального) корона вловити* ‘стати лисим’

[СлУжч: 176] мотивований як об’єктивною ознакою (блискучим і з невеликою кількістю луски тілом у риби цієї породи), так і асоціативним зв’язком (блискучий риб’ячий бік і блискуча лисина, мало лускиі небагато волосся). Значущим складником, що утворює значення цієї фраземи, є прикметник *дзеркальний*, інакше можна було б сказати, наприклад, *лина (бубиря* тощо*) піймав*. Дещо складнішим є процес метафоризування, унаслідок якого утворено стійке порівняння *блищить як карась на сонці* ‘веселий’ [СлДобр: 72]. Фразеологізми, що належать до концептосфери «Емоції людини», відзначаються тривалішою образно-семантичною еволюцією, ніж фраземиконцептосфери «Зовнішні ознаки людини» [Міняйло 2013б: 96]. Наступний витóк метафоричного перенесення відбувається вже в концептосфері «Зовнішні ознаки людини»: обличчя немовби сяє, очі ніби блищать. Це вже оцінне сприйняття, бо люди розрізняють, наприклад, хворобливий, хтивий, переможний блиск очей. І все одно ми враховуємо супровідні об’єктивні ознаки позначуваного (поставу, рухи тощо), які в умовах багатовимірності основи перенесення скеровують образ у необхідному напрямку.

5. 8.6. Усуспільнені почуттєво-оцінювальні рибальські фразеологізми

Доказом непересічної ролі рибальства в житті українців (з їхнім пріоритетом «духовно-емоційного, інтроверсивного», де «особистісні цінності є природно підпорядкованими загальнішим сутностям» [Ковалевська 2002: 28, 29]) є усуспільнення значної кількості почуттєво-оцінювальних стійких рибальських висловів, які за стилістичними відтінками поділяються на емоційні та розмірковувальні.

Емоційні здебільшого мають структуру окличних речень, як, наприклад, ФО *Отака́ лови́сь!*‘здивування’[СУМ 2012: 507],*Хай тобі риба й озеро!*‘нелюблю’, *Нехай вам кіш та риба*‘тесаме’ – їх М. Симонов за ідеографічним принципом об’єднує з широковідомим *Нехай ёму хрін!*

[Номис: №5110],*Раки іжте, а юшку вон*‘дурниця’ (тобто «То все дурниця!» – *Р. М.*) [тс: №5160],*Ото-то и горе, що риба в морі!* (тематична група «Сила в чому», тобто ‘визнання чиєїсь переваги’) [тс: №7360].

Розмірковувальний характер мають стійкі вислови *Викорениця, як въяла риба*‘дурниця’ [тс: №5350], *Єсть риба в воді, та істііі годі*‘тесаме’ [тс: №5390], *Не сто кіп за рибку, не сто кіп утрати*‘тесаме’ [тс: №5510]. Для розуміння ще однієї синонімної ФО із двореченнєвою структурою прохання – відповідь *«Пусти, я чорт!» – «Дарма, що чорт: ззідять добрі люде з хлібом»*М. Симонов у дужках дає покликання на етнокультурний контекст вислову:«а воно, гаспид, у вершу влізло» [тс: №5170].

Інших сфер людського буття стосуються розмірковувальні ФО *Або рибку ззісти, або на дно сісти*‘нестрашно’ [тс: №4260], *Ів би кіт рибу, а в воду не хоче*‘лінивий’ [тс: №10870], *Риба та зайці́ приведуть у старці*‘гулі’(кажуть про того, хто займається, на думку громади, несерйозною справою – *Р. М.*) [тс: №12570], *Хоч не рибно, аби юшно* (входить до тематичної групи ‘хліб-сіль’ зі значення ‘невибагливість’) [№12170] тощо.

Отже, усуспільнення почуттєво-оцінювальних рибальських ФО – вагомий чинник поповнювання загальномовного фразеологічного фонду. Фразеологізми цього мотиваційного типу позначають людські реакції на сприйняття чи несприйняття чогось або когось, людські коментарі щодо свого душевного стану. Більшість усуспільнених почуттєво-оцінювальних рибальських ФО належить до ФСГ «Здивування», «Несприйняття», «Оптимістичність», «Безстрашність», «Невибагливість», «Байдикування».

Висновки до розділу 5

До класифікації рибальської фразеології також застосованосутнісно-мотиваційний підхід, який полягав у визначенні мотиваційної основи фразеологічної одиниці за шкалою сутнісної

природиоцінювальногонайменування.Наочно представимо вироблену типологію рибальських фразеологічних найменувань у вигляді таблиці.

Таблиця 5. Сутнісно-мотиваційна типологія рибальських фразеологізмів

Сутнісна природа мотиваційної основифразеологізму	Визначальний складник мотиваційної основи фразеологізму (мотивуваль-ний чинник)	Співвіднесеність із семантичною класифікацією фразеологізмів	Належність рибальських фразеологізмів визначеного типу до певних фразеосемантичних груп
Класифікаційно-номенклатурні			
Відобразити професійно важливий нюанс зі сфери рибальського промислу	Класифіка-ційна ознака рибальської реалії в системі рибальських професіона-лізмів	Фразеологічні сполучення	«Початкова фаза процесу рибалення» «Активна фаза процесу рибалення» «Завершальна фаза процесу рибалення» «Поведінка риби» «Рибообробка»
Фактично-констатувальні			
Прокоментувати рибальську реалію чи подію під дещо іншим кутом зору	Об’єктивна характерис-тика рибальської реалії чи події за принципом суміщеності (метонімії)	Фразеологічні вислови	«Поганий процес риболовлі» «Гарний процес риболовлі» «Поганий результат риболовлі» «Гарний результат риболовлі»
Уявно-констатувальні рибальські ФО			
Вигадково-	Характерис-	Фразеологічні	«Нездатність до рибальського

художньо прокоментувати рибальську реалію чи подію	тика рибальської реалії чи події крізь призму уяви	єдності	промислу» «Поведінка риби» «Кепкування з невдалого рибалки»
Етносимвольні			
Відобразити рибальську реалію чи подію у світлі етнокультурного символа	Етнозначу-щий символ	Ідіоми (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності)	«Поганий процес риболовлі» «Поганий результат риболовлі» «Кепкування з невдалого рибалки»
Каламбурні			
Гумористично відобразити рибальську реалію чи подію	Каламбурне обігрування багатознач-ності слова або співзвучності слів	Ідіоми (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності)	«Поганий результат риболовлі» «Кепкування з невдалого рибалки» «Придатність уловленої риби для споживання»
Почуттєво-оцінювальні			
Узвичаєно емоційно висловитися щодо кульмінаційної рибальської події	Узвичаєний емоційний вигук рибалки	Фразеологічні вислови	«Гарний процес риболовлі» «Гарний результат риболовлі» «Поведінка риби» «Поганий результат риболовлі»
Етикетні			
Узвичаєно висловитися	Узвичаєне етикетне	Фразеологічні	«Звертання»

щодо рибалок і рибальського промислу, дотримуючи норм поведінки і правил ввічливості	побажання чи коментар	вислови	«Побажання» «Похвала»
Усуспільнені			
Абстрагувати стійкий рибальський вислів до статусу загальномовного	Стійкий вислів, започаткова-ний у середовищі рибалок	Усі типи за семантичною класифікацією	«Зовнішність» «Утискання» «Вправність» «Невправність» «Обережність» «Нерозважливість» «Здивування» «Несприйняття» «Оптимістичність» «Безстрашність» «Невибагливість» «Байдикування»

Аналіз отриманих даних уповноважує до висновків:визначальними для оцінювальної фразеологізації є такі поняття, як*результат риболовлі* (засвідчено фразеологізмамифактично-констатувального, етносимвольного, каламбурного і почуттєво-оцінювального типів);*професіоналізм рибалки* (засвідчено фразеологізмамиуявно-констатувального, етносимвольного і каламбурного типів із подальшим усуспільненням частини найменувань);*поведінка риби* (засвідчено фразеологізмамикласифікаційно-номенклатурного, уявно-констатувального і почуттєво-оцінювального типів із подальшим усуспільненням частини найменувань). Фразеологізми

зхарактеристикою дій рибалки під час риболовліусуспільнено до загальномовного фразеологічного фонду в складі протиставних фразеосемантичнихпідгруп «Назви вправних дій» ↔ «Назви невправних дій», а фразеологізми на позначення поведінки риби – у складі протиставних фразеосемантичних підгруп«Назви обережних дій» ↔ «Назви нерозважливих дій» / «Назви безстрашних учинків».

Схематично структуру мотиваційного ядра ФСП «Рибальство» презентуємо у вигляді діаграми, яка відображає відсоткове співвідношення мотивувальних чинників за кількістю охоплених ними фразеосемантичних груп:

Діаграма 2.Співвідношення мотивувальних чинників за кількістю охоплених ними фразеосемантичних груп

Представлене схематичне зображення ілюструє: рибальська фразеологія в абстрагованому усуспільненому значенні охоплює близько третини мотиваційного ядра ФСП «Рибальство», доводячи важливість рибальської сферіуформуванні загальнонародної картини світу.

Запропонований механізм аналізувідсоткового співвідношення фразеологізмів різнихсутнісно-мотиваційних типів у застосуванні його для аналізу інших фразеосемантичних полів дасть змогу глибше осягнути значеннякожного галузевого складника в народнокультурному просторі.

ВИСНОВКИ

1. Широкий спектр прямих, номінативно-вивідних і образно-метафоричних рибальських найменувань засвідчує вагомість рибальства у формуванні загальнонародної МКС на всіх етапах розвитку української мови.Праукраїнську ієрархію антропоморфних образів риб простежуємо в космогонічних піснях-колядках, у яких бачимо і сцени використовування рибальських знарядь гарпунного типу. Постання праукраїнськихіхтіонімів передовсім було спричинене міфологічним осмисленням риби як 1) представника «нижнього» світу; 2) табуйованого для прямого називання об'єкта; 3) переселеної душі; 4) *Водорибоса* – символа неподільного зв'язку риби з її природним середовищем. В еволюційному розвиткові символічне значення деяких рибальських етимонів віддалялося, спричинюючи різноманітні фонетичні й семантичні перетворення слова, як, наприклад,давньотюркське слово*sár*'жовтий' іполонізмстароукраїнського періоду *scary* (*шарый*) 'сірий, темно-сірий'освоєно в українському запорізькому арго у вигляді субстантива*сара*(<*сара (шара) риба*) з можливим зближенням з антропонімом *Сара* (єврейським жіночимім'ям), що породило семантичний відтінок 'хижа, як шинкарка'.

2. Аналіз рибальської лексики староукраїнськоїкнижної мови в синтагматичному аспекті дав змогу, крімвиокремлення тогочасних словотвірних моделей (як-от творення назв податків за право займатися риболовлеювід аналітичних дволексемнихноменів шляхом усічення іменникового складника:*рыбноє* / мито, *варовый* / податок),укотре підтвердитипостулат О. Потебні про первинність аналітичних суджень в еволюційному розвиткові мови.У проєкції на сучасні відповідники синтагматика давньо- і староукраїнських назв рибальських знарядь засвідчила їхню семантико-словотвірну еволюцію: від мотивованих *способом виготовляння* рибальського знаряддя до мотивованих *способом*

застосовування його. Пам'ятки української мови кінця першої – початку другої половини XVIII ст. засвідчили такий продуктивний спосіб семантичного перетворення іхтіонімної(і подекуди агентивної) лексики, як її антропонімізація. У лексикографічній спадщині Д. Яворницького засвідчено еволюційний етап переходу від семантичного звуження (рибальської спеціалізації) загальновживаних дієслів до суфіксації видових назв рибалок (*сітник>сітничити*, *невідник>невідничити*). Локаційний тип мотивації в лексиці староукраїнської мови відображають відіменникові назви податків за право виловлювати рибу на *-щин(а)* і віддієслівні назви рибальських локацій на *-ищ(е)*. Парадигматичне групування староукраїнської рибальської лексики вможливило виокремлення тогочасних актуальних лексико-семантичних груп: «Назви податків за вилов риби», «Назви плетених рибальських знарядь», «Назви рибальських угідь», «Збірні назви риб визначеного виду та розміру як об'єкт продажу», «Назви, що характеризують улов риби», «Назви зграйного руху риб», «Назви залишеної на розплід риби».

3. Із прийняттям християнства розгорнуті аналітичні найменування процесів рибалення метафоризують у релігійних текстах – тобто усуспільнюють в образно-метафоричному значенні. Живомовній стихії найбільш властива зооморфна метафора, мотивована етнонімом, що функціює в діалектному континуумі у вигляді однолексемних дериватів, атрибутивних словосполук і фразеологізмів з інтегральною семою'відрізняється від звичайного' (*австріяк*, *жидовська риба*, *піймать циганку* тощо). Номінативні й метафоризовані найменування рибальської сфери дослідники другої половини XIX – першої половини XX ст. здебільшого класифікували в парадигматичному і ареальному аспектах, дослідники другої половини XX – початку XXI ст. більше уваги приділяли етимологічному аспектові.

4. Для встановлення рибальських етимонів і джерел походження їх найбільш придатним є хронологічний аналіз рибальських реалій спільно з діахронійним досліджуванням назв цих реалій. Такий підхід дав змогу

відтворити способи виготовляння й застосовування рибальських знарядь настромлювального типу, засвідчити синкретизм матеріалознавчої (*кістка*) і тактильної (*гостра*) мотиваційних основ. Завдяки цьому підходу деталізовано семантику рибальських найменувань і встановлено найважливіші принципи стародавніх номінацій: 1) міфологічні уявлення; 2) тактильні відчуття; 3) матеріал, з якого виготовляли рибальське знаряддя і спосіб виготовляння. Також цей підхід засвідчив рибальськіномінативно-семантичні моделі, що сягають індоєвропейської доби: «риба, яка тілобудовою нагадує змію», «риба, від якої на руках залишається клейка, в'язка речовина»; балто-слов'янськірибальські номінативно-семантичні моделі: «риба, під час стискання якої в руці в неї лопається черевце» (ономатопеїчнийзвукокомплекс), «табуювання назви життєзабезпечувального знаряддя». Процес затемнення первісної мотивації, спричинений ектралінгвальним чинником (зникненням підсічного землеробства), спостерігаємо в праслов'янській лексико-семантичній реконструкції **lěsa* (**lěska*): від стародавнього значення‘з ліщини’ (**lěskovъjь*) до ‘прив'язана до вудлища довга міцна нитка, на кінці якої прикріплений риболовецький гачок’. У праслов'янську добу виразно виокремлюється принцип номінації через спільний спосіб виготовляння рибальського знаряддя.

5. Розвиненість праслов'янської лексико-семантичної рибальської парадигми в образно-метафоричному плані простежуємо передовсім у реконструкціях, що актуалізують сему ‘велика’ (як-от псл. **bolenъ/*bolenь*‘рибажерех’< ієв. **bhol-*‘білий’, ‘великий’),відображаючи міфологічневтілення в образі рибиводної стихії і навпаки – *Водорибос*.Здавна одним зі шляхів збагачення лексико-семантичної парадигми рибальства є спеціалізація дієслівної лексики, як-от**ryti*‘розкопувати, розривати’>‘викопувати риб із пористого ґрунту водойми’.Спостережено і такий спосіб творення рибальської дієслівної назви, як спеціалізація через суфіксацію загальновживаної іменникової назви:**pečera*‘по́ра в береговому

ґрунті’>*печерувати*‘витягати рибу із «печери»’. Генетичний зв’язок рибальства з мисливством простежуємо передовсім у дієслівній реконструкції **jьmati*‘хапати, брати’:*імити рибу*вспеціалізованому значенні‘піймати’та метафоричному (архетиповому образі риби як молодої дівчини), а також у спеціалізованій назвінастромлювального мисливського і рибальського знаряддя*рожен* <**oržьn-*‘розвилистийкіл’, також уживану як у номінативному, так і метафоричному значеннях: усуспільнене мисливське *лізти на рожен* і рибальське *трястися як риба на рожні*. У праслов’янських лексико-семантичних реконструкціях **vьržь(a)*‘плетене рибальське знаряддя, верша’< **(s)vьr-/*(s)vъr-*‘гнути, крутити’,**ovьržь*‘плетена загорожа в рибнику’ простежуємо генетичний зв’язок рибальства з навичками плетіння з верболозу. Синкретизм рибальського промислу і гончарського ремесла засвідчує реконструкція **kъrъk + -(j)aга > корчага*‘обмазана глиною плетена з верболозу ємність на взірець рибальськоїверші’, а також екстралінгвальний чинник – використовування глечика із прилиплою до стінок кашею як пастки для риби. Назва *котець* (< **kotьcь*), що позначає закуту для утримування тварин і загороду для ловлення риби, і назва *тирло*, що пов’язана з псл. **tʲr̥ti*‘терти’ і позначає місце випасу худоби та місце нересту риби, відображають еволюцію рибальського промислу у зв’язках зі скотарством. У становленніскотарсько-рибальської назви *тирло* вбачаємо приклад багатовікової взаємодіїпраукраїнців з неслов’янськими народами з утворенням відповідних лексико-семантичних паралелей.

6. Багата матеріальна і духовна культура українців зумовила як семантичне розмаїття рибальських найменувань, так і їхню різноструктурність. Під час структурного аналізу рибальських дериватів важливо враховувати семантико-стилістичну поліфункційність твірної основи і словотворчого афікса, що в історичному вимірі може висвітлити зближення формально подібних різнозначеннєвих суфіксальних похідників. Застосування такого підходу поруч із контекстуальним аналізом дало змогу побачити еволюційні зміни в семантичній структурі засвідченої

староукраїнськими пам’ятками назви забороненої для вилову дрібної риби *варунокъ*: частковий значеннєвий збіг генетично різних віддієслівних дериватів, спричинений метафоричним значенням пароніма *варити*‘мати зиск, «навар»’.

7. Аналізований матеріал уповноважив до вироблення *сутнісно-мотиваційної* типології рибальської лексики, в основу якої було покладено сутнісні ознаки рибальських реалій як передномінаційних поняттєвих первнів.Запропонована типологія вможливила виділення мотиваційних типів рибальських найменувань.Для *назв риб*: 1) за звуками контактування риб’ячого тіла з водою (слухове сприйняття); 2) за кольором риб’ячого тіла чи кольором прикметної частини риб’ячого тіла (зорове сприйняття); 3) за прикметною ознакою тілобудови риби (зорове сприйняття); 4) за відчуттям риби на дотик (тактильне сприйняття); 5) за присмакомриб’ячогом’яса (смакове сприйняття);6) за часовою прикметою нересту риби певного виду (постійне зорове спостереження); 7) за місцем постійного перебування риби (постійне зорове спостереження); 8) за напрямком міграції риби певного виду (постійне зорове спостереження); 9) за задіюваним для вилову риби типом рибальського знаряддя (активне практичне пізнання). Для*назв рибалок*: 1) за видом уловлюваної рибалкою риби (постійне зорове спостереження); 2) за типом задіюваного рибалкою знаряддя (постійне зорове спостереження); 3) за видом виконуваної рибалкою дії (активне практичне пізнання). Для*назв рибальських знарядь*: 1) за видом уловлюваної рибальським знаряддям риби (постійне зорове спостереження); 2) за матеріалом, з якого виготовлено рибальське знаряддя (постійне зорове спостереження);3) за розміром вічка сіткового полотна (активне практичне пізнання); 4) за звуком контактування рибальського знаряддя з водою (слухове сприйняття); 5) за характером риболовецької дії щодо рибальського знаряддя (активне практичне пізнання). Для*процесових рибальських назв*:1) за природно властивою людині дією (постійне зорове спостереження);2) за задіюваним рибалкою рибальським знаряддям (постійне зорове

спостереження).Для *опредметнених процесових рибальських назв*: за видом дії, процесу (мисленнєве узагальнення суті). Для*назв рибальських локацій*: 1) за характером дії рибалки в окресленому місці риболовлі (активне практичне пізнання); 2) за прикметним видом риби в окресленому місці риболовлі (постійне зорове спостереження).

8. Запропонована сутнісно-мотиваційна типологія рибальської лексики потребувала введення термінів *первономен* –сутнісна назва, значеннєва природа якої прозора, як і властивість позначуваного, що залишається незмінною від первнів; *усуспільнене найменування* – назва, що відбиває певний етап постання чи вдосконалення рукотворного об'єкта матеріального світу або розвиток колективної думки у сприйманні певного об'єкта чи явища довкілля; *усуспільнене метафоричне найменування* – мовна одиниця будь-якої структури, що відображає художньо-образне колективнеосмислення реалії буття;*мотиваційна основа* – реалія чи явище довкілля;*мотивувальний чинник* – визначальна із комплексу усвідомлювальних ознак реалії сутність, що спричинює утворення назви; *мотиваційний тип* – поняттєво-сутнісна структура, що може об'єднувати деривати різних словотвірних типів, але з тим самим словотвірним значенням, а також включати аналітичні номени і фразеологізми з тим самим мотивувальним чинником (або з одним із можливих для цього мотиваційного типу).

9. Встановлені зони перетину лексико-семантичних груп за визначеними типами мотиваційних основ уповноважили до низки висновків. Найпродуктивніше рибальські найменування утворюють від звуконаслідувальних і знаряддєвих мотиваційних основ, що відповідає сутнісній природі зародження і формування рибальства: потребі розрізнювати специфічні звуки контактування з водою і потребі винаходити спеціальні промислові знаряддя. Сутнісну природу зародження рибальства як усебічного пізнавання риби здобувачем засвідчує розмаїтість мотиваційних основ для твореннязв риб. Виключно назвам риб властива темпоральна

мотиваційна основа. Натомість матеріалознавча мотиваційна основа властива лише назвам рибальських знарядь.

10. Внутрішню синкретичність становлення рибальських найменувань засвідчуютьперехресні *мотиваційні основи* – два типи мотиваційних основ, що обопільно збагачують однойменні лексико-семантичні групи, як-от: а) *щука* (іхтіонімна мотиваційна основа) >*щуківка*‘вудочка, якою ловлять щук’ (назва знаряддя);б) *вудка* (знаряддєва мотиваційна основа)>*удидка*‘риба, яку ловлять вудкою’ (іхтіонім). Для встановлення ваги структурних частин мотиваційного ядра ЛСП «Рибальство» визначальним є сумарний показник перетинів для найсуттєвіших категорій рибальського буття.У відсотковому співвідношенні це категорії: *риба* (27%), *знаряддя* (24%), *процес* (19,5%), *локація* (19,5%), *рибалка* (10%). За запропонованим механізмом визначення структури мотиваційного ядра можна простежувати формування мотиваційних ядросистем інших лексико-семантичних полів, що вможливить визначення ваги концептуальних категорій в українській картині світу.

11. У розвиткові рибальських експресивно конотованих ненормативних спеціальних назв продуктивнекомпозитно-суфіксальне словотворенняяк спосіб видового розрізнювання риб, рибальських знарядь і ловців риби. У кількісному співвідношенні переважаютькомпозитно-суфіксальні назви рибальських знарядь як професіоналізми-відповідники кодифікованих складених риболовецьких термінів (як-от *одностєнка – одностінна сітка*) – на противагуіхтіонімам, для яких усталилися латинські номенклатурні відповідники.Властивою варіантністю людських суджень зумовлена й полімотивованістьрибальських словотвірних найменувань, яка подекуди спричиняє певні труднощі в розрізнюванні композитно-суфіксальної деривації і суфіксації атрибутивного складника-композита дволексемної основи.У передуванні аналітичних суджень однослівним первономенам переконують складені рибальські найменування, які, з одного боку, є базою для утворення суфіксальних (нульсуфіксальних) похідників-дублетів і

субстантивованих утинків-дублетів, аз іншого –засвідчують потребу постійного номінаційного диференційовуваннявдосконалюваних галузевих реалій.

12. Способом розширення як рибальського, так і загальномовного лексикону є спеціалізація значення загальновживаного дієслова чи іменника. Спеціалізовані в рибальському значенні дієслівніназви усталилисяздебільшого як специфічні рибальські професіоналізмирізнобічної мотивації(*доїти*, *підпуґшувати*, *сипати* тощо).Спеціалізовані в рибальському значенні іменниковіназви вкладаються передовсім у номінативно-семантичні моделі «найменування рибальського знаряддя за схожістю з кінською збруєю», «найменування складової частини рибальського знаряддя за схожістю із певною частиною тіла тварини», «найменування рибальського знаряддя за його схожістю з мішком».Спеціалізований у рибальському значенні праслов'янський анімалістичний номен**kobyla*‘кобила’ і балто-слов'янська лексико-семантична паралельлит. *rãgai*‘загнуті спереду ковзкі бруси’ –біл. *рэ́га*,укр. *ре́га*‘рибальське знаряддя із загнутими двома полозами, за які його тягнуть по дну’ –укр. *ре́га*‘віл з головою і рогами, як у бугая’відображають образи тотемних тварин (кінь/кобила, бик) – етнокультурних знаків, що спричинили вторинні символьні номінації реалійпромислово-господарської лексики.

13. Зворотній бік семантичних перетворень рибальських найменувань – їхнє усуспільнення до статусу загальновживаних назв. Усуспільнена метафоризація насамперед заторкнулаіхтіоніми з їхнім споконвічним міцним зв'язком із денотатами-референтами:*ка́мбула* ‘підсліпувата людина’, *бубы́рь*‘похмуралюдина’, *трав'янка* (щука) ‘жінка, яка «полює» за чужими чоловіками’ тощо. Еволюційним способом семантичного перетворення рибальської лексики є її топонімізація і антропонімізація.Процесові топонімізації рибальської назви може передувати стадія аналітичного номінування із подальшим утинанням іменникового складника:*уюнне озеро*‘озеро, у якому багато в'юнів’> озеро *Уюнне*;*сомова річка*‘річка, у якій

багато сомів’> річка *Сомова* тощо. Антропонімізація рибальської лексики відбувається передовсім в її іхтіонімній частині на основі зовнішніх і поведінкових ознак риби певної породи. Безпосередню антропонімізацію демінутива (на взірець *карасик>Карасик*)відрізняємовід суфіксації рибальських прізвищ (на взірець *Карась>Карасенко*).Семантично перетворені від назв риб прізвиська вирізняються різнобічними мотиваційними основами, які загалом вкладаються в мотиваційну модель «найменування людини за потенційною семою в семантичній структурі слова-мотиватора».

14. Для типологічної класифікації рибальської фразеології також вироблено засади сутнісно-мотиваційного підходу, який з огляду на суттєву відмінність природи лексичної одиниці і природи фразеологізму має дещо іншу специфіку. Вона полягає в описовому (розгорнутому) формулюванні сутнісної природи мотиваційної основи рибальських фразеологізмів, яку не можна позначити стисло на взірець «іхтіонімна», «знаряддєва», «локаційна», якдля рибальської лексики. На засадахсутнісно-мотиваційногопідходу визначено типи рибальських фразеологізмів: класифікаційно-номенклатурні, фактично-констатувальні, уявно-констатувальні, етносимвольні, каламбурні, почуттєво-оцінювальні, етикетні, усуспільнені. У відсотковому співвідношенні охоплення кожним мотивувальним чинником певної кількості фразеосемантичних груп дало змогу схематично презентувати структуру мотиваційного ядра ФСП «Рибальство»: *усуспільнено-абстрагована характеристика* (32%), *класифікаційна ознака* (14%), *об’єктивна характеристика* (11%), *емоційно-вигукова характеристика* (11%), *характеристика крізь призму уяви* (8%), *характеристика у світлі етносимволіки* (8%), *каламбурна характеристика* (8%), *етикетна характеристика* (8%).

15. У перспективі запропоновані на прикладілексико-фразеологічного поля «Рибальство» механізми аналізу різноструктурнихмовних одиниць у застосуванні до всіх складників лексико-фразеологічної

макросистемиудокладнять висновкивчених про структуру мовної картини світу українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абаев В. И. Как можно улучшить этимологические словари // Этимология. 1984 / Под ред. Ж.Ж. Варбот, Л.А. Гиндина, Г.А. Климова, В.А. Меркуловой, В.Н. Топорова, О.Н. Трубачева. Москва: Наука, 1986. С. 7-27.
2. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія : посібник. Харків: Вища школа, 1983. 137 с.
3. Андріянова О.Я. Історія української військово-морської лексики: козацька доба.*Культура народовПричерноморья*, 2004. №56, т. 2. С. 35-39.
4. Антоненко О.В., Паламарчук О.Л. Словотвір у дослідженнях чеських лінгвістів.*Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність* : зб. наук. доповідей. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. С. 41-49.
5. Антонюк С.А. Лексико-семантичніособливостітактильнихприкметників у творіЛукреція«Про природу речей».*Наукові записки Національногоуніверситету«Острозькаакадемія». Сер.: Філологічна*. 2010. Вип. 13. С. 16-25.
6. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору : монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 764 с.
7. Аркушин Г.Л. Народна лексика Західного Полісся : монографія. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
8. Афанасьев-Чужбинский А. ПоѣздкавъЮжнуюРоссію (Часть I. ОчеркиДнѣпра). СанктПетербург: вътипографіиморскагоминистерства, 1861. 467 с.
9. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків: Дельта, 1993. 256 с.
10. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.М. Фразеологія: знакові величини. Вінниця: Нова Книга, 2008. 256 с.
11. Баранник Д.Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови (на захист розмовного стилю).*Мовознавство*. 2008. № 4-5. С. 18-31.
12. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

13. Безпаленко А.М. Принцип суміжності в семантиці індоєвропейського концепту *bhel, *bhol, *bhl, *bьl: «Семантичний вітер».*StudiaLinguistica* :зб. наук. праць, 2009. Вип. 3. С. 3-8.

14. Берлізов А.А.Лексикарибальстваукраїнськихговірок НижньоїНаддністрянщини: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.Чернігів, 1974.184 с.

15. Берлизов А.А. Лексика рыболовства украинских говоров Нижнего Поднестровья: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)». Київ, 1976. 21 с.

16. Біленко Т.Г. Експресія нульсуфіксальних структур.*Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки*. 2001. №2. С. 11-14.

17. Білецька В. Рибальство в дніпровських порогах.*Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії*. Херсон: Вид-во ВНЗ «ХДМІ», 2012. С.157-192.

18. Білоусенко П. Збірніназви з суфіксом-*чина (-щина)* в історіїукраїнськоїмови.*Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 24. С. 56-61.

19. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ: Вид-во КДПІ, 1993. 215 с.

20. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -*иця*). Київ – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 206 с.

21. Білоусенко П. Праслов'янські витоки нульсуфіксальної деривації.*Український глотогенез*. Житомир: Полісся, 2015. Вип. 1. С. 199-214.

22. Божко Р.П., Були Т.Ю., Гашененко Н.Н. и др. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века. Мариуполь: Издательство «Рената», 2006. 356 с., 76 с. ил.

23. Бойко Н.І., Кайдаш А.М. Міфологічна лексика українськоїмови :навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей. Ч. 1: Курс лекцій, Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. 72 с.

24. Бойко Н.І.,Хомич Т.Л.Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація :монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.

25. Бонгард-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. Древние арии: мифы и история. Москва: Мысль, 1983. 206 с.

26. Бондаренко Г. Різні обличчя Кубані. З експедиційного щоденника.*Народна творчість та етнографія*. 2009. №4-5. С. 100-105.

27. Браім І.М. Рыбалоўства.*Помнікіэтнаграфіі: Методыкавыяўлення, апісання і збірання* / Пад рэд. В.К. Бандарчыка. Мінск: Навука і тэхніка, 1981. С. 64-72.

28. Браим И.Н. Рыболовство.*Памятникинародной архитектуры и быта Белоруссии* / Под общей ред. В.К. Бондарчика. Минск: Полымя, 1979. С. 92-101.

29. Бунятян К.П. Давнє населення України : навч. посібник. Київ: Либідь, 1999. 228 с.

30. Бухтій М. Суфіксальна десемантизація іменників у степових говірках української мови.*Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць.Ужгород, 2001.Вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство (Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзендзелівського). С. 126-129.

31. Вакуленко В.Ф. Грецизми і латинізми в українськихфольклорних текстах: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук. Київ, 2015. 355 с.

32. Вакуленко В.Ф. Давньогрецькі запозичення як знаки української культури.*Наукові записки. Серія«Філологічна»* :матеріалиміжнародноїнауково-практичноїконференції 22-23 квітня 2010 року «Міжкультурнакомунікація: мова – культура – особистість».Острог: ВидавництвоНаціональногоуніверситету«Острозькаакадемія», 2010. Вип. 13. С. 83-90.

33. Василенко В.И. Опытътолковаго словаря народной технической терминологіи по Полтавской губерніи. Отдѣлъ I-й, II-й и III-й. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и землевѣдѣніе, народныя поговорки и изреченія. Харьковъ: Типо-Литографія«ПечатноеДѣло», кн. К.Н. Гагарина, 1902. С. 139-216. (Этнографические материалы, собранные по Полтавской губернии / В.И. Василенко).

34. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : Пер. с англ. Отв.ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой. Москва: Русские словари, 1996. 416 с.

35. Верхратский І. Про говор галицькихлемків.*Збірник фільольотічноїсекціїНаковоготовариствоімени Шевченка*.Львів:З

печатнї Наукового товариства імени Шевченкапід управою К. Беднарского, 1902.Т. V. 489 с.

36. Верхратський І. Говір батюків.*Збірник фільольотічної секції Наукового товариства імени Шевченка*. Львів: З друкарнї Наукового Товариства ім. Шевченка, 1912.Т. XV.307 с.
37. Верхратський І. Нові знадобиноменклятури і термінольогїїприродописної, народної (збирані між людом).*Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ*. Львів, 1908.Т. XII.С. 1-84.
38. Верхратський И. Початки до уложення номенклятури и терминологиіприродописної, народнёі и замітка о волоськімъ-павуку. Львівъ: Въпечатні М.Ф. Поремби, 1864. 18 с.
39. Владыков В. РыбыПодкарпатской Руси и ихглавнѣйшіеспособыловли (с 94 рисунками и картой). Ужгород, 1926. 147 с.
40. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Укр. громад. вид. фонд., [1916?]. 356 с. : [23] арк. іл.
41. Вовк Хв. Українське рибальство у Добруджі.*Материяли українсько-руськоїетнольотії*/ Виданнєетнографичноїкоммісиї; за редакциєюХв. Вовка.Львів: З друкарнї Наукового товариства ім. Шевченкапід зарядом К. Беднарського, 1899.Т. 1. С. 5-52.
42. Войнаровський В.М. Промисли та допоміжні ремесла населення півдня Східної Європи в І-XIII ст. (археологічне відображення та інтерпретація). Львів, 2014. 436 с.
43. Войцева О.А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. Чернівці: Букрек, 2010. 424 с.
44. Войцева О.А. Джерелавивченняномінацііпольської лексики водного господарства (XV–XVI ст.). *Мова: Науково-теоретичнийчасопис*. 2005. №10. С. 96-99.
45. Войцева О.А. Риболовна лексика праслов'янського й іншомовногопоходження в польській та іншихслов`янськихмовах.*Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія*. 2013. Т.18, вип. 2. С. 27-36.
46. Войцева О.А. Традиції та закономірності в розвитку водогосподарської лексики польської мови.*Мовознавство*. 2011. №4. С. 36-45.
47. Волошук В.І. Каламбур та перифраз як мовнізасобикомічного в сучасномунімецькомустисломуоповіданні.*НауковіпраціКам'янець-*

ПодільськогонаціональногоуніверситетуіменіІванаОгієнка. Філологічні науки. 2013. Вип. 33. С. 75-78.

48. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 280 с.
49. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 595 с.
50. Галак І. Рибальськімотиви у творчості Федора Одрача.*Науковийчасопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 8. С. 56-62.
51. Галаш Г. Еволюція концепту *РИБА* в українській мові від фольклорних текстів до «Фізіолога».*Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Київ, 2013. Вип. 23. С. 20-28.
52. Ганудель З. Лексичні етюди в Карпатах.*Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць.Ужгород, 2001.Вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство (Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзендзелівського). С. 159-162.
53. Гінзбург М.Д.Наукова картина світу як засібінтегрувати та систематизуватифаховізнання.*ВісникНаціональногоавіаційногоуніверситету. Філософія. Культурологія*.2012.№2. С. 9-17.
54. Глушко М. Рибальські снасті та способи їх застосування.*Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: ІН НАН України, 1999. Вип. 2: Овруччина. 1995. С. 19-32.
55. Голобородько К.Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527, [1] с.
56. Голубовська І.О. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу.*StudiaLinguistica : збірник наукових праць до 80-річного ювілею професора НікітіноїФіонілли Олексіївни*. 2010.Вип. 4. С. 400-412.
57. Горбач О. Аґроукраїнськихлірників.*Зібрані статті І:Аґро на Україні*. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993а. С. 5-45.
58. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія.*Зібрані статті VI.*Вип. 12: Лексикографія й лексикологія. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993б. С. 30-56.

59. Государська О.В. Антропоцентризм як провідний принцип відтворення світу свідомістю людини (на матеріалі перекладу французьких відсоматичних термінів українською мовою).*ScienceandEducationaNewDimension. Philology*. 2015.III(15), Issue: 68. pp. 59-62.

60. Гриценко П. Словники традиційної культури: між термінографією та етнографією.*Українська термінологія і сучасність* : зб.наук.праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2003. Вип. V. С. 6-13.

61. Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наукова думка, 1990. 269 с.

62. Гриценко С. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). *Studia Ukrainica posnaniensia*. 2015.Vol. III.pp. 87–96.https://doi.org/10.14746/sup.2015.3.12

63. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 207 с.

64. Громко Т., Грабова О. Діалектні тексти як аспект вивчення рибальської лексики говірки.*Збірник тез доповідейВсеукраїнськоїнауковоїконференції «Актуальніпитаннявивченнягерманських, романських і слов'янськихмов ілітератур та методикивикладанняіноземнихмов»(25 січня2021 р.)* / Відп. ред. М.Я. Оленяк. Вінниця: ДонНУімені ВасиляСтуса, 2021. С. 21-25.

65. Грушевський М.С. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. Т. 1 / упоряд. В. В. Яременко. Київ: Либідь, 1993. 392 с. («Літературні пам'ятки України»).

66. Губерначук С. Трипілля і українська мова. Київ: Фенікс, 2005. 232 с.

67. Гурков В.С., Терехин С.Ф., Сергачев С.А.Народно-традиционное зодчество.*Памятникинародной архитектуры и быта Белоруссии* / Под общей ред. В.К. Бондарчика. Минск: Полымя, 1979. С. 5-25.

68. Ґейштор А. Слов'янська міфологія / Пер. з польськ. Київ: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. 416 с.

69. Ґрещук В. Студії з українськогомовознавства: Вибраніпраці / Упор. Р. Бачкур.Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 520 с.

70. Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах: Хрестоматія / Укладач В. Маслюк. Львів: Світ, 2000. 328 с.

71. Дейниченко Н. Ареальне членування східнополіського говору (за матеріалами зоологічної лексики).*Український діалектологічний збірник*: Кн. 3 / Відп. ред. П.Ю. Гриценко. Київ: Довіра, 1997. С. 172-176.

72. Дейниченко Н.П. Зоологическая лексика в восточнополесскомговореукраинскогоязыка : автореф. дисс. на соиск. уч. степениканд. филол. наук: 10.02.02 «Языкинародов СССР». Київ, 1985.

73. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1994. 62 с. (Популь. енциклопедія «Просвіти»).

74. Довнаръ-Запольскій М.В. Крестьянская реформа въ Литовско-русскомъгосударствѣвъ половинѣ XVI вѣка.*Журнал Министерства Народного Просвещения. Седьмоедесятилѣтіе*. Часть CCCLVIII. С.-Петербургъ: Сенатская типографія. 1905. Мартъ. С. 135-187.

75. Дорошенко С.І., Михайлюк Л.М. Асоціативно-деривaційні відношення між діалектними одиницями східнополіського говору.*Філологічні науки* : зб. наук. праць. Суми, 2005. С. 35-41.

76. Дубман Б. В поискахдокументовисторииКрошни (Свидетельство о публикации №216082500583). Режим доступу:http://www.proza.ru/2016/08/25/583].

77. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.

78. Эварницкій Д.И. Исторіязапорожскихъкозаковъ. Т. 1. Съ 22 рисунками. С.-Петербургъ. ТипографіяИ. Н. Скороходова, 1892.

79. Эварницкій Д.И. Исторіязапорожскихъкозаковъ. Т. 2. С.-Петербургъ. ТипографіяИ. Н. Скороходова, 1895.

80. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки українськоїкультури:монографія /відп. ред. Г. П. Півторак. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2009. 352 с.

81. Ерофеева И.В. Синкретизм семантики отсубстантивных образований с суффиксом *-ьств(о)* в древнерусском языке.*Языковые категории и единицы: синтагматический аспект. Материалы XII Международной научной конференции (Владимир, 26-28 сентября 2017 года), посвященной 65-летию кафедры русского языка*.Владимир: Транзит-ИКС, 2017. С. 137-140.

82. Єфименко І. Етимологічний етюд зі слов'янської суднобудівної термінології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2002.Вип. 56. Ч. 1.С. 235–244.

83. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Довіра, 2007. 262 с.

84. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края / Под ред. В. В. Иванова. Харьков: Харьк. губ. стат. ком., 1898.1012 с. Т. 1. Старобельскийуезд.

85. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.

86. Зайцев Ю.П. Чорноморські береги України. Київ: Академперіодика, 2008. 242 с.

87. Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка, 1976. 163 с.

88. Зализняк А.А. Многозначность в языке и способы её представления. Москва: Языки славянских культур, 2006. 672 с. (Studia philologica).

89. Залізняк Л.Л. Мезолітичні витоки перших індоєвропейських культур Європи за даними археології.*Археологія*. 2016. №3. С. 3-17.

90. Залізняк Л.Л. «Неолітична революція» в археології України початку XXI ст. *Археологія*. 2017. №4. С.5-25.

91. Зелінська О.Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 408 с.

92. Зуєв В. О бывшихпромыслахзапорожскихказаков и наипачерыбном.*Південна Україна XVIII-XIX століття : записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету*. Вип. 6. Запоріжжя: Тандем-У, 2001. С. 271-274.

93. Иванов В.В. История славянских и балканских названий металлов. Москва: Наука, 1983. 197 с.

94. Іванов В. Прапори слобідських полків.*Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімедесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності*. Київ, 1927. С. 747.

95. Із звіту етнографічної експедиції 1934 року. Передмова. – Ніна Заглада.*Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. CCXLII (Праці

Секції етнографії і фольклористики). Львів: ВК Наук. товариства ім. Шевченка у Львові, 2001. С. 443-498.

96. Илиади А.И. Основыславянскойэтимологии. Київ: Довіра, 2005. 270 с.

97. Іліаді О.І. Архаїчна лексика українських діалектів Закарпаття й реконструкція праслов'янського словника.*Мовознавство*. 2011. №1. С. 66-78.

98. Іліаді О.І. Гніздо кореня **vьrg-/*vъrg-* у праслов'янській мові.*Мовознавство*. 2000. №4-5. С.60-65.

99. Іліаді О.І. Слов'янські топоніми на території Греції (етимологічний коментар). VII.*Студії з ономастики та етимології* / Відп. ред. О.П. Карпенко. Київ, 2006. С. 42-50.

100. Иллич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский): сравнительный словарь (*l* - *ź*) / под ред. В. А. Дыбо. Москва: Наука, 1976. 156 с.

101. Індоєвропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси / Відп. ред. В. П. Пономаренко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 604 с.

102. Іншаков А. Кольоратив*жовтий* у староукраїнській мові (XI – XIII ст.). *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012.№7.С. 29-34.

103. Історична граматика української мови : навч.посібник / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько. Київ: Вища школа, 1980. 319 с.

104. Історія світової та української культури : підручник для вищ. закл. освіти / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. Київ: Літера ЛТД, 2006. 480 с.

105. Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом; перекл. Спасько С. К. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2019. 144 с.

106. Історія української мови. Лексика і фразеологія : монографія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова та ін.; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1983. 742, [1] с.

107. Казакевич Г. М. Кельти на землях України: археологічна, мовна та культурна спадщина. Київ: Видавець Сергій Наливайко, 2010. 304 с.

108. Капранов Я.В. Витлумачення терміна «етимон» як знакового утворення прамовного стану. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016.Вип. 61. С. 65–68.

109. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. – 2-ге вид., випр. і доп. – Львів: БаК, 2006. XIV + 562 с.

110. Карпенко О. З української ойконімії Київщини: етимологічні коментарі. II* *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2017. №1. С. 154-159.

111. Карпенко О.П. Про один рибальський термін: «крига».*Студії з ономастики та етимології* / Відп. ред. В.П. Шульгач. Київ: «Аспект», 2003. С. 115-119.

112. Качайло К.А. Продуктивність конфіксів із другим компонентом *-ок* у творенні назв предметів. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Бердянськ: БДПУ, 2009. Вип. XXII. С. 448-459.

113. Качак Н. В. Взаємовплив людини і техніки в історичному просторі.*Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами III міжнародної науково-практичної конференції: «Наука як рушійна антикризова сила», м. Київ: збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень)*. Київ: Центр наукових публікацій, 2016. С. 107-111.

114. Кислюк Л.П. Явище аналітизму в сучасній українській словотвірній номінації.*Мовні і концептуальні картини світу*. 2014.Вип. 48. С. 209-216.

115. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів: Літопис, 2002. 304 с.

116. Клименко Н. Демінутиви у біологічній терміносистемі сучасної української мови.*Українська мова*. 2017. №1. С. 29-41.

117. Клименко Н. Фразеологізми – визначники часу: паралелі та відмінності в українській і новогрецькій мовах.*Українська мова*. 2014. №2. С. 19-34.

118. Ковалевська Т.Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові :автореф.дис. … д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 –українська мова. Київ, 2002. 36 с.

119. Ковалевська Т.Ю. Нейролінгвістична ідентифікація метапрограмних стратегій особистості.*Записки з українського мовознавства*. 2016. №23.С. 219-227.

120. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. Київ: Вид-во Київського університету, 1970. 306 с.

121. Козак Д.Н. Житлово-господарський комплекс рибалокранньогозалізноговіку на Волині. *Археологія*. 2009. №2. С. 94-98.

122. Колегаєва І.М. Перцептивне і когнітивне бачення світу: ономасіологічний аспект.*Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія*. 2013. Т. 18. Вип. 2. С. 63-68.

123. Колесник Н. Дунайський народнопісенний цикл: до проблеми прабатьківщини слов'ян.*Състояние и проблемибългарската на ономастика :материали от Международна научна конференция «Славянска и балканска ономастика», посветена на 70-годишнината от рождението на проф. дфн Людвиг Селимски (Велико Търново, 25-26 септември, 2009)*. Велико Търново, 2010. С. 423-433.

124. Колібаба Л.М. Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів. Київ: Інститут української мови НАН України, 2005. 349 с.

125. Коломиец В.Т. Ихтиологическая номенклатура славянских языков как источник для исследования межславянских этнических взаимоотношений (Доклад на VIII Международном съезде славистов). Киев: Наукова думка, 1978. 33 с.

126. Коломиец В.Т. Происхождение общеславянских названий рыб. Киев: Наукова думка, 1983. 159 с. (К IX Международному съезду славистов).

127. Кордиш Н. Рибальство трипільської культури.*Українська вільна академія наук. Серія: Археологічна. Трипільська культура на Україні*. Збірник II. Ч. 2.Авгсбург: Накладом Т-ва Прихильників УВАН, 1949. 16 с.

128. Котова Н. С. Культурно-історичніпроцесиуПівнічному Причорномор'їу VI –Vтис. до н. е. :автореф. дис. … д-ра істор. наук : спец. 07.00.04 – археологія. Київ, 2010. 30 с.

129. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 303 с. (Студії з українського мовознавства).

130. Кочерга О., Непийвода Н. Про заповнювання прогалин у термінологічних словотвірних ланцюжках.*Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2001. Вип. IV. С. 182–185.

131. Кравченко Ю.В. Тюркізми в гідронімній системі колишнього Великого Лугу Запорозького-II.*Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. № 1. С. 91-95.

132. Краєвська Г.П. Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля:автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 20 с.

133. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 410 с.

134. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Фраземна аксіологія: категоризація і рівнева структурованість:автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-рафілол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.15 «Загальне мовознавство». Одеса, 2017. 35 с.

135. Крехно Т.І. Історія лексико-семантичної групи «плати – податки – повинності» в українській мові XV – XVIII століть (на матеріалах українських пам'яток):автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2005. 19 с.

136. Крехно Т.І. Номенклатура плат, податків та повинностей в українській мові XV–XVIII століть. Харків: Скорпіон, 2007. 204 с.

137. Крижанівська О.І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматика : навч. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 248 с. (Серія «Альма-матер»).

138. Крушельницький А. Третя читанка для третього року науки в Єдиній школі; для третьої кляси молодшої основної школи; для третьої кляси народної школи. Київ – Відень – Львів, 1922. 199 с.

139. Кузьменко Ю. К. Ранние германцы и их соседи: Лингвистика, археология, генетика /отв. редактор Н.Н. Казанский. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. 266 с.

140. Куйбіда В.В. Історія вивчення народних назв риб.*Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: географія*. 2011. Вип. 22. С. 89-95.

141. Куйбіда В.В. Народні природничі назви : монографія. Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2017. 896 с.

142. Куйбіда В.В. Становлення, еволюція міфофауни та її взаємозв'язки із зоологічною термінологією. Режим доступу:http://base.dnsgb.com.ua/INB/2012-3/12_kuibida.pdf

143. Куйдина Е.П.Названияпескаря в воронежских говорах.*ВестникВоронежскогогосударственногоуниверситета. Серия: Филология. Журналистика*. 2011. №1. С. 35-37.

144. Куркина Л.В. Культура подсечно-огневого земледелия в зеркалеязыка. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2011. 367 с.

145. Курочкін О. Образ єврея в драматично-ігровому фольклорі українців (до проблеми етнічної ідентифікації).*Народна творчість та етнографія*. 2008. №6. С. 31-41.

146. Ландер М. Особливості словотворення дериватів з інструментальним значенням у говірках Миколаївщини.*Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика* : зб. наук. праць. Херсон: ХДУ, 2012. Вип. 16. С. 26-30.

147. Леви-Строс К. Структурнаяантропология / Перевод с французскогоподредакцией и с примечаниямиВяч. Вс. Иванова. Москва, 1985.

148. Левицький В.В. Основи германістики. Вінниця: Нова книга, 2008. 528 с.

149. Левченко О. Мовні картини світу в порівняннях (передмова).*Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 11-48.

150. Леута О.І. Старослов’янська мова : підручник. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.

151. Лисенко С.И. Очерки домашнихъпромысловъ и ремеслъ Полтавской губерніи. Вып. 3: Промыслы Лохвицкаго уѣзда. Полтава: ИзданіеПолтавскагоГубернскаго Земства, 1904. 194, [4] с.: табл.

152. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Основа, 2009. 191 с.

153. Лицур М. Риба в системі традиційного харчування населення Галичини в кінці XIX ст. – 1990-х рр.: етносоціальний аспект.*Галичина*. 2011. Ч. 18-19. С. 120-126.

154. Ліпич В.М., Правда Н.М. Нариси з історії українського словотворення (композитно-суфіксальна деривація іменників). Бердянськ: ФО-П Ткачук О.В., 2016. 224 с.

155. Ліпкевич І. Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини: Дис. … канд. філол.наук. Запоріжжя, 1993. 246 с.

156. Лозко Г.С. Українське народознавство. – 2-е вид., доп. та перероб. – Київ: АртЕк, 2004. 472 с.: іл.

157. Лукрецій Тіт Кар. Про природу речей: Поема: З латин. / Пер., передм. та приміт. А. Содомори. Київ: Дніпро, 1988. 191 с.

158. Лук'янчук Г. Київ на стародавніх мапах.*Слово просвіти*.Ч. 16, 19-25 квітня 2018 р. С. 10-11.

159. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології : підручник. – 2-ге вид., випр., доповн. – Київ: ВЦ «Академія», 2013а. 344 с. (Серія «Альма-матер»).

160. Лучик В.В. Народна і наукова етимологія топонімів України.*Магістеріум. Мовознавчістудії*. 2013б. Вип. 50. С. 50-59.

161. Лучик В.В. Тюркізми в топонімії України: історико-етимологічний аспект.*Linguistica*. Ljubljana, 2015. С. 251–262.

162. Маккалох Дж. А.Религия древних кельтов / Пер. с англ. С.П. Евтушенко. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2004. 334 с.

163. Маленко О.О. Лінгво-естетичнаінтерпретаціябуття в українськійпоетичніймовотворчості (від фольклору до постмодерну) :монографія. Харків, 2010.488 с.

164. Марега Ю.А. Народна основа сучасної української іхтіологічної термінології.*Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2014. Вип. 692-693. С. 75-78.

165. Межжеріна Г.В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово).*Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2002. Вип. 5. С. 114–126.

166. Мейе А. Общеславянский язык; пер. и прим. проф. П .С. Кузнецова; под ред. проф. С. Б. Бернштейна. Москва: Изд-во иностр. лит., 1951. 491 с.

167. Микитин-Дружинець М. Сучасні прізвискаСтрийщини.*Наукові записки. Серія :філологічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010.Вип. 89. С. 275-280.

168. Микитюк О. Р. Українські абстрактні іменники в загальновживаній і термінній лексиці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 1997. 17 с.

169. Михайлов Б.Д. Кам'яна Могила [Електронний ресурс] *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН

України. ІнститутісторіїУкраїни. Київ:Наукова думка, 2007. 528 с.: іл. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kamyana_mogyla

170. Михайлов Б. Петрогліфи Кам'яної Могили: Семантика. Хронологія. Інтерпретація : монографія. Київ: МАУП, 2005. 296 с.: іл.

171. Мільчев В.Запорозькерибальське арго – маркер соціальноїгрупи.*Наукові записки. Збірникпрацьмолодихвчених та аспірантів*. Київ, 2009. Т. 18. С. 171-184.

172. Мінько Л.І., Малчанава Л.А., Лобач М.С. Сельскагаспадарчыяпрыладыпрацы.*Помнікіэтнаграфіі: Методыкавыяўлення, апісання і збірання* / Пад рэд. В.К. Бандарчыка. Мінск: Навука і тэхніка, 1981. С. 36-48.

173. Міняйло Р. В. Витокирибальськоїметафори. *НауковіпраціКам'янець-ПодільськогонаціональногоуніверситетуіменіІванаОгієнка: Філологічні науки*. 2019а. Вип. 48. С. 199–205.

174. Міняйло Р. В. Віддієслівнарибальська лексика українськихговірок на загальнослов'янськомутлі. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: тези доп. міжнар. конф.*/ За ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. С. 333–338.

175. Міняйло Р.В. Від реалій до назв рибальських приладів в українській мові.*Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2010а. №910 (вип. 60, Ч. 1). С. 326-329.

176. Міняйло Р. В. Етимонибагатозначних і омонімнихукраїнськихрибальських лексем. *Термінологічнийвісник*: зб. наук. праць. Київ: Інститутукраїнськоїмови НАНУ, 2013а. Вип. 2(2). С. 32–37.

177. Міняйло Р. В. Етнокультурнівитоки слова сáра'щука' у староукраїнськіймові.*Pathof Science*: International Electronic Scientific Journal. Košice: Altezoro, sro&Dialog, 2021a. Vol. 7. №4. pp. 4012–4017.

178. Міняйло Р. В. Запозичення та інтерференція в рибальськійлексиціхіднослобожанськихговірок. *Діалектологічністудії. 9: Запозичення та інтерференція* /Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститутукраїнознавстваім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010б. С. 195–202.

179. Міняйло Р. В. Ідеястворення словника рибальської лексики і фразеології центрально- та східнослобожанського ареалу. *Лінгвістика*: зб. наук. праць. Луганськ: Альма-матер, 2008. №2. С. 103–107.

180. Міняйло Р. В. Індоєвропейськіпраоснови в українськійрибальськійлексиці.*Філологічнийчасопис*. Умань, 2019б. Вип. 1. 81–88.

181. Міняйло Р. В. Іхтіонімніфразеологізми як носій-складникментальностіукраїнців.*Мовознавчийвісник*: зб.наук. праць. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. 2010в. Вип. 10. С. 44–47.

182. Міняйло Р. В. Лексикографічнеподаннярибальськихноменіву словникахсучасноїукраїнськоїмови. *Вісникнаціональногоуніверситету «Львівськаполітехніка». Серія «Проблемиукраїнськоїтермінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівськаполітехніка», 2010г. №675. С. 34–37.

183. Міняйло Р. В. Лексико-стилістичнийаналіздієслівнихтермінівукраїнськогорибальства. *Дослідження з лексикології і граматикиукраїнськоїмови*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ: Літограф, 2010ґ. Вип. 9. С. 220–226.

184. Міняйло Р. В. Мотивувальнічинникипостанняобразнихвисловівсферирибальства. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013б. Кн. 1. С. 94–98.

185. Міняйло Р.В. Назва *варунокъ* у староукраїнській мові.*Scienceandeducation a new dimension: Philology*. 2019в.VII (60), Issue 204.pp. 68-70. Режим доступу:https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-ph2019-204vii60-16.pdf

186. Міняйло Р. В. Назвизбірності в рибальськійлексиці (за матеріаламипам'ятокукраїнськоїмови). *Науковатермінологія нового століття: теоретичні і прикладнівиміри*: зб. наук. праць. Рівне: НУВГП, 2016а. С.193–197.

187. Міняйло Р. В. Нульсуфіксальніутворення в українськійрибальськійтермінології. *Вісникнаціональногоуніверситету «Львівськаполітехніка». Серія «Проблемиукраїнськоїтермінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівськаполітехніка», 2012а. №733. С. 127–133.

188. Міняйло Р. В. Особливостісуфіксальногословотворенняназвриб в українськихговірках. *Філологічністудії: НауковийвісникКриворізького державного педагогічногоуніверситету*: зб. наук. праць. КривийРіг: КДПУ, 2011а. Вип. 6. С. 349–357.

189. Міняйло Р. В. Поступукраїнськоїрибальської лексики до терміноусталення. *Зб. наук. пр. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. «Фаховамова як*

динамічнийфункційнийрізновидзагальнонародноїукраїнськоїмови» (м. Луганськ, 30-31 травня 2013 р.). Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013в. С. 86–93.

190. Міняйло Р. В. Потебнянська основа класифікаціїрибальськихнайменувань. *Волиньфілологічна: текст і контекст*. 2020а. Вип. 29: Українськамова в сучасномунауковомувимірі. С. 96–107.
191. Міняйло Р. В. Прикметниковесловотворення в терміносполукахрибальськоїсфери. *Зб. наук. пр. учасниківВсеукр. наук.-практ. конф. «Фаховамова як динамічнийфункційнийрізновидзагальнонародноїукраїнськоїмови» (м. Луганськ, 26-27 травня 2011 р.)*. Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2011б. С. 102–109.
192. Міняйло Р.В. Про динаміку стійких словосполук зі сфери рибальства.*Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2012б. №1. С. 317–323.
193. Міняйло Р. В. Рибальська лексика в студіяхукраїнськихнауковців. *Термінологічнийвісник*: зб. наук. праць. Київ: Інститутукраїнськоїмови НАНУ, 2019г. Вип. 5. С. 274–283.
194. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія в українськихсхіднослобожанськихговірках. *Лінгвістика*: зб. наук. праць. Луганськ: Альма-матер, 2003. Вип. 1. С. 101–106.
195. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія як складникнаціональноїкультури. *ВісникЗапорізькогонаціональногоуніверситету:Філологічнінауки* :зб. наук. праць. Запоріжжя: ЗНУ, 2019г. №2. С. 107–112.
196. Міняйло Р. В. РибальськафразеологіяСлобожанщини на загальноукраїнськомутлі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. (Научный журнал). Сер. «Филология. Социальные коммуникации»*. Симферополь, 2009. Т. 22. №4. С. 24–31.
197. Міняйло Р.В. РибальськеназовництвоСлобожанщини як складникнаціональноїкультури.*Культурна спадщинаСлобожанщини* :зб. наук. статей. Харків: Курсор, 2018а. Число 37. С. 201-204.
198. Міняйло Р. В. Рибальськийсловосвіт у науковійспадщиніпрофесора В. А. Чабаненка. *ВісникЗапорізькогонаціональногоуніверситету:Філологічнінауки* :зб. наук. праць. Запоріжжя: ЗНУ, 2018б. №1. С. 101–106.

199. Міняйло Р. В. Рибальськийхронос в українськіймові. *Лінгвістичнідослідження*: зб. наук. праць. Харків, 2017а. Вип. 46. С. 11–16.

200. Міняйло Р. В. Рибальськіфразеологічнікаламбури в мовнійкартинісвітуукраїнців. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021б. №2 (38), vol. 1. pp. 137–140.

201. Міняйло Р. В. Роль рибальської лексики в художньомутексті.*Лінгвістичнідослідження*: зб. наук. праць. Харків, 2018в. Вип. 48. С. 22–27.

202. Міняйло Р.В. Семантико-функціональний аналіз лексики рибальства (назви приладів) українських східнослобожанських говірок.*Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. Луганськ: Альма-матер, 2007. №15. С. 251-262.

203. Міняйло Р. В. Символ ВОДОРИБОС в українськіймові. *Дослідження з лексикології і граматикиукраїнськоїмови*: зб. наук. праць. Дніпро, 2017б. Вип. 18. С. 64–70.

204. Міняйло Р. В. Стійкідієслівнісполукисферирибальства в українськіймові. *Лексикографічнийбюлетень*:зб. наук. праць. Вип. 20. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2011в. С. 22–27.

205. Міняйло Р. В. Українськарибальська лексика в іномовномупросторі. *Pathof Science*: International Electronic Scientific Journal. Košice: Altezoro, sro&Dialog, 2020б. Vol. 6. №6. pp. 4001–4006.

206. Міняйло Р. В. Українськерибальськеназовництво і сфера сакрального.*НауковийвісникЧернівецькогоуніверситету*: зб. наук. пр. Вип. 769. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці: Родовід, 2016б. С. 18–21.

207. Міняйло Р., Сікорська З. До проблеми вивчення українських говірок Воронежчини.*TekaKomisjiPolsko-UkraińskichZwiązkówKulturowych – OLPAN*, 2010. С. 32-37.

208. Мокиенко В.М., Николаева Е.К. Интернациональный фонд русской фразеологической картины мира.*Komparacjasystemówifunkcjonowaniawspółczesnychjęzykówsłowiańskich*. Т. 3: Frazeologia. Opole: UniwersytetOpolski – InstytutfilologiipolskiejiOpolskietowarzystwoprzyjaciółnauk, 2008. S. 149-163.

209. Мосенкіс Ю.Л. Проблема реконструкції мови Трипільської культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-рафілол. наук. : спец. 10.02.01 – українська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2002. 24 с.

210. Мосенкіс Ю. Трипільська міфологія: Короткий словник термінів. Київ, 2003. 74 с.

211. Москаленко Л. Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683-1740 рр.).*У силовомуполімови. Пам'ятіІнниПетрівниЧепіги*/ Ін-тукр. мовиНАНУкраїни: упоряд.: Г. В. Воронич. Київ: КММ, 2011. С. 134-140.

212. Моторний О.А. Лінгвокультурологічний компонент у фразеології верхньолужицької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови». Київ, 2010. 16 с.

213. Мотузенко Е.М. Этимология и семантика. Кишинёв:Vector, 2006. 368 с.

214. Мотузенко Е.М. Морская рыболовецкая терминология северо-западного Причерноморья : дис. канд. филол. наук: 10.02.01. Одесса, 1987. 223 с.

215. Муромцев І. Вибрані праці / Упорядкування і заг. редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2009. 312 с.

216. Наливайко М. Матеріали до словника прізвиськ жителів Львівщини 2. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018.Вип. 2. С. 167–170.

217. Наливайко М. Сучасні прізвиська переселенців з Лемківщини.*Studiamethodologica*. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. Вип. 27: Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті. С. 119–123.

218. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стовбур. Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. 480 с. Бібліогр.: с. 406-421.

219. Невская Л.Г. К семантике пёстрого в балто-славянском.*Этимология. 1984* / Под ред. Ж.Ж. Варбот, Л.А. Гиндина, Г.А. Климова, В.А. Меркуловой, В.Н. Топорова, О.Н. Трубачева. Москва: Наука, 1986. С. 150-156.

220. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови. Харків, 2007. 302 с.

221. Непокупний А.П. Балтійські родичі слов'ян. Київ: Наукова думка, 1979. 183 с.

222. Нечитайло І.М. Історія і типологія праслов'янських девербативів : монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2011а. 356 с.

223. Нечитайло І.М. Праслов'янськідіалектизми і реконструкція прамови.*StudiaLinguistica*. 2011б.Вип. 5. С. 68-74.

224. Нечитайло І.М. Семантико-словотвірна еволюція праслов'янськихдіалектизмів (девербативна лексика): автореф. дис. … д-ра філол. наук. Київ, 2012. 32 с.

225. Нікуліна Н. Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві.*Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. №676 : Проблеми української термінології. С. 56-61.

226. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.

227. Німчук В. Проблема карпатськоукраїнсько-південнослов'янських лексичних паралелей і збігів. *Українська мова*. 2003.№3-4.С. 18–31.

228. Новицкий Я.П. Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875–1905 г. Рига: Спридитис, 1990. 118 с. Репринтное воспроизведение издания 1911 года.

229. Онуфрієнко Г.С. Галузевітермінології. Сфериїхфункціонування у дзеркалікроснауковихдосліджень: комунікативний та лінгводидактичнийвиміри.*У вимірахслова :збірникнауковихпраць на пошанупрофесораІрини Кочан* / упоряд. О. Антонів, О. Туркевич, І. Фецко.Дрогобич: «Посвіт», 2019. С. 181-193.

230. Охрименко Т.В. Национально-языковая картина мира сквозь призму номинаций денежных единиц.*Мова*. 2014. №21. С. 97-102.

231. Паїк В. Корінь безсмертної України і українського народу / Упорядкував В. Паїк; Редактор І. Ходак. Львів: Червона Калина, 1995. 237 с. (Наукові скрипти. Ч. 2).

232. Палій О. Історія України. – вид. друге, доп. – Київ: К.І.С. 2015.

233. Панцьо С. Словотвірний розряд іменників зі значенням збірності та одиничності у діалекті лемків.*Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*.Кіровоград: РВЦ КДПУ іменіВолодимира Винниченка, 2000. Вип. 23.С. 23-30.

234. Пауль Г. Принципы истории языка / перев. с нем. А.А. Холодовича. Москва: Изд-во иностр. лит., 1960. 500 с.

235. Переверзєв Д.І. Відображенняміфологічноїкартинисвіту в українських рефлексах нестратичних та бореальнихназв тварин.*Компаративнідослідженняслов'янськихмов і літератур. Пам'ятіакадеміка.ЛеонідаБулаховського*. 2013. Вип. 22. С. 129-139.

236. Петрик О.М. Словотвірна реалізація дієслів у парадигмі девербативів стану.*Науковийчасопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 10: Проблемиграматики і лексикологіїукраїнськоїмови*. 2013. Вип. 10.С. 188-192.

237. Петришина О.І. Функціонально-стилістичні особливості релігійної метафори (на матеріалі збірника перекладних текстів Паїсія Величковського «Добротолюбіє»).*Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2014. Вип. 44. С. 230-233.

238. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Академія, 2001. 152 с.

239. Полтавець Ю.С. Явище атракції: вияв на різних мовних рівнях.*Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2013. Вип. 36. С. 210-217.

240. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII століття. Київ: Наукова думка, 1991. 240 с.

241. Пономарів О.Д. Лексика грецького походження в українській мові. Київ: ВЦ «Просвіта», 2005. 128 с.

242. Поповський А. М. Від холуя до холуйства: етнолінгвістичний і когнітивний погляди на лексико-семантичне поле «прислужництво».*Наукові записки Національногоуніверситету «Острозькаакадемія».Серія «Філологічна»*. 2014.Вип. 50 С. 20-30.

243. Потебня А.А. Слово и миф. Москва: Изд-во «Правда», 1989. 623 с.

244. Потебня А. Мысль и языкъ. – 2-е изд. – Харьковъ: Типографія Адольфа Дарре, 1892. 228 с.

245. Потебня А.А. Теоретическая поэтика;сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. Москва: Высшая школа, 1990. 344 с. (Классикалитературной науки).

246. Потевский Н.А. Ихтиологическая номинация «мень» (Lotalota L.) в славянских языках.*Филология и литературоведение*. 2014. №4 [Электронный ресурс]. URL:http://philology.snauka.ru/2014/04/766

247. Прейсъ П. О Глагольскойписьменности.*Журналъминистерстванароднагопросвѣщенія 1843 мартъ*. Санкт-Петербург: вътипографіиИмператорскойАкадеміиНаукъ. Часть XXXVII. С. 184-238.

248. Прищепчук І.О. Еволюція процедури семантичної реконструкції індоєвропейських дієслівних праоснов.*Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2014. Т. 17. №2. С. 160-167.

249. Прокопенко М. Обід в архіпастиря (Риба та середземноморські ласощі),*День*. №166-167, п’ятниця-субота 16-17 вересня 2016. С. 16.

250. Пруткая Н. Опытэтнолингвистическогоописаниязоонаименованийпошлин в восточнославянскихязыкахдонациональногопериода.*Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2008. Вип. 8. С. 313-318.

251. Пшеничний Ю.Л. Матеріали до вивчення рибальського промислу у Дубні в XVI–XVIII ст. *Археологія і давня історія України*. 2019. Вип. 1. С. 280-285.

252. Разаускас Д. Мифологическаясоставляющаяславянскойихтиологическойтерминологии. *StudiaMythologicaSlavica*.Ljubljana, 2009.№XII. С. 321-336.

253. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. Москва: ИздательствоАкадемии наук СССР, 1948. 792 с.

254. Рыбаков Б.А. ЯзычествоДревней Руси. Москва: Наука, 1987. 783 с.

255. Рыбаков Б.А. Язычестводревнихславян. – Издание 2-е. – Москва: Наука, 1994. 608 с.

256. Різників О.С. Спадщина тисячоліть: українська мова. Чим вона багатша за інші? – Вид. 2-ге, доп. та переробл. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 192 с.

257. Романченко А.П. Лексичні фразеоваріанти як складники узуальної фразеології.*Записки з українського мовознавства*. 2020. №27. С. 13-20.

258. Русанівський В.М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності.*Мовознавство*. 1993. №6. С. 3-13.

259. Сабанеев Л.П. РыбыРоссии. Жизнь и ловля (уженье) наших пресноводных рыб. М.: АСТ: Астрель; Владимир: ВКТ, 2008. 640 с.: ил.

260. Саєнко І.Ф. Традиції плетіння в Україні: історія і сучасність.*Гуманітарний вісник* : всеукр. зб. наук. праць. Число 21. Вип. 5: у двох частинах. Черкаси: ЧДТУ, 2014. Частина 2. С. 214-219. (Серія : Історичні науки).

261. Салтан О.М. Історичний, хронологічний та топонімічний аналіз походження міста Мени.*Сіверянський літопис*. 2015. №2. С. 91–128.

262. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

263. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.

264. Селігей П.О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Академперіодика, 2014. 324 с.

265. Семенюк О.А. Зіставне дослідження фразеології споріднених мов: завдання і проблеми.*Методологія та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Слов'янськ: ДДПУ, 2013. С. 290-296.

266. Семенюк О.А. Художній дискурс як відображення авторської картини світу (лінгвокультурологічний підхід).*Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69). №1, ч. 2. С. 7-10.

267. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Київ: Вища шк. Головне вид-во, 1988. 328 с.

268. Семчинський С.В. Про лінгвістичну специфіку субстрату (характер слов'яно-східнороманськоїмовної взаємодії).*Мовознавство*. 1973. Вип. 3. С. 50–59.

269. Сергійчук В.І. Національна символіка України. Київ: Веселка, 1992. 109 с.: іл.

270. Серебрянська І.М. Освіта в Україні: спостереження крізь призму мовної картини світу : монографія. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 416 с.

271. Серяков М.Л. Сварог. Победитель зла. Москва: Алгоритм, 2013. (Боги древних славян).

272. Сікорська З. С. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка: навч. посібник для студентів філологічних факультетів університетів та педінститутів. Луганськ: Альма матер, 2000. 174 с.

273. Сімонок В. Антропоцентричний аспект дослідження іншомовної лексики в українській мовній картині світу.*Наукові записки Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: мовознавство*. 2002. №2(8). С. 62-65.

274. Сімонок В.П. Запозичена лексика в українській мовній картині світу.*Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. №8 Т. 2. С. 250-254.

275. Сіренко С. До питання класифікації рибальських знарядь.*Народна творчість та етнографія*. 2011. №1. С.106-117.

276. Сіренко С. Рибальськагосподарська культура українсько-білоруськогопорубіжжя: за матеріаламиРатнівського району Волинськоїобласті.*Народна творчість та етнологія,* 2012. №6. С. 94-99.

277. Сіренко С. Рибальські знаряддя південної Слобожанщини (за матеріалами польових досліджень 2009 і 2011 років).*Народна творчість та етнологія* / Голов. ред. Г. Скрипник; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2010. №1. С. 96-103.

278. Скаб М.Я. Підграматикаапеляції в контекстіновоїакадемічноїграматикиукраїнськоїмови //*Україноцентризм наукового сумління : зб. наук. праць на пошану професора Зеновія Терлака* Львів: Ліга-Прес, 2014.С. 64-74.

279. Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 10. Невід.*Мовознавство*. 2010. №4-5. С. 14–21.

280. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 280 с.

281. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков/А.С. Мельничук, Л.А. Гиндин, И.А. Калужская и др.; Ин-т языкознания АН СССР. Москва: Наука, 1991. 120 с.

282. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). Москва: Высшая школа, 1968. 200 с.

283. Стишов О.А. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія : навч. посібник. Біла Церква: «Авторитет», 2019. 198 с.

284. Стрижак О.С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини (Нижньонаддніпрянське Лівобережжя). Київ: Наукова думка, 1967.

285. Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963.

286. Стройкова С.А. Номенклатура іхтіофауни в сучасній німецькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект : автореф. дис. … канд.філол. наук. 10.02.04 – германські мови.Одеса, 2012. 19 с.

287. Стройкова С.А.Пропозиційно мотивовані іхтіоніми в німецькій мові.*Вісник Черкаського університету: Серія «Філологічні науки»*. Черкаси, 2014. №27. С. 129-135.

288. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. Київ: Знання, 2010. 270 с.

289. Сучасна українська літературна мова : підручник / За ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., доп. – Київ: Вища школа, 2002. 439 с.

290. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – 7-ме вид., стер. – Київ: Вища школа, 2009. 430 с.

291. Тарас Я. Архітектурно-декоративне вирішення дахів у Молдові.*Народознавчі зошити*. 2012. №6. С. 1152-1170.

292. Тарасенко Г.Д. Місце рибальської лексики Середньої Наддніпрянщини в словниковому складі української мови.*Діалектологічний бюлетень*. Вип. VIII. Київ, 1961. С. 57-63.

293. Тищенко К.М. Топонімія Недригайлівщини: вікно в дописемну історію України. Режим доступу: http://elections-2015.sumynews.com/history/research/article/263

294. Тищенко Т. Номінація риб у говірках Східного Поділля.*Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць; відп. ред. Г.І. Мартинова. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2010а. Вип. 10. С. 94-101.

295. Тищенко Т.М. Номінація рибальського знаряддя та його частин у східноподільських говірках.*Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблемиграматики і*

лексикологіїукраїнськоїмови :зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010б. Вип. 6. С. 53-58.

296. Тищенко Т. Явища універбації в лексиці східноподільського ареалу.*Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*: зб. наук. праць / гол. ред. Н.Л. Іваницька. Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. Вип. 16. С. 325-330.

297. Тищенко Т. Числівники у структурі складних номінацій у говірках східноподільського ареалу.*Філологічний часопис*. 2017. Вип. 1. С. 96-103.

298. Торчинський М.М.Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи.*Актуальніпроблемифілології та перекладознавства*. 2013.Вип. 6. С. 217-238.

299. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования; отв. ред. Н.И. Толстой. – 2-еизд., доп. – Москва: Наука, 2003. 489 с.

300. Туленцева О.Є. Концептуальна парадигма рибальської лексики в українській мові.*Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ, 2005, С. 195-201.

301. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 494 с.

302. Українська історична та діалектна лексика : монографія / Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, Я.В. Закревська та ін.; відп. ред. Л.М. Полюга. Київ: Наукова думка, 1985. 163 с.

303. Усна історія Степової України. Запоріжжя: АА Тандем, 2010. Т. 9 / гол. ред. А. Бойко. 412 с.

304. Форманова С.В. Прикметники на позначення негативної оцінки: асоціативний експеримент. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Т. 2.№5. 163-167.

305. Халимоненко Г.І. Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови (лексика тваринництва):автореф. дис. … д-ра філол. наук. Київ:Інститутсходознавстваім. АгатангелаКримського НАН України, 1996. 49 с.

306. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XV ст. : монографія. Хмельницький: ФОП Гонта А.С., 2017. 448 с.

307. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

308. Чабаненко В. Народознавчі роботи. Запоріжжя: ЗНУ, 2010. 278 с.

309. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

310. Чепіга І.П. «Ключ розуміння» Іоаникія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст.*Галятовський Іоаникій. Ключ розуміння;підготувала до видання І.П. Чепіга*. Київ: Наукова думка, 1985. С. 5-51.

311. Черниш Т. Слов'янська лексика: витоки й еволюція.*Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2008. Вип. 19. С. 50-51.

312. Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід) : монографія. Київ, 2003. 480 с.

313. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : учеб. пособие. Москва: Флинта, Наука, 2006. 136 с.

314. Чмихов М. Від яйця-райця до ідеї Спасителя: монографія. Київ: Либідь, 2001. 432 с.

315. Швець Н.В. Співвідношення понять «термін» і «номен» (на матеріалі англійських іхтіонімів).*Психолінгвістика*. 2011. Вип. 8. С. 167-171.

316. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови; переклад з англійської: Сергій Вакуленко та Андрій Даниленко. Харків: Акта, 2002.

317. Шкіра М.В., Шкіра Н.М., Шкіра Л.Н. Різьблені сволоки у традиційному народному житлі (за матеріалами артефактів музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»).*Сіверщина в історії України*. 2018. Вип. 11. С. 420-427.

318. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва: Наука, 1973. 280 с.

319. Шульгач В.П. Праслов'янськийгідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ, 1998.

320. Шухардт Г. Вещи и слова.*Избранные статьи по языкознанию*: Пер. с нем./Ред., предисл. и примеч.Р. А. Будагова. Изд. 2-е. – Москва: Едиториал УРСС, 2003. С. 198–209.

321. Шухевич В.О. Гуцульщина: Перша і друга частини. – Репринтне відтворення тексту 1899 року (Книжка перевидана коштом Танасія Опарика). Снятин: ПрутПринт. 351 с.

322. Щербуха А.Я. Риби наших водойм. – вид. друге, доповнене. – Київ: Рад. школа, 1987. 159 с.

323. Щодра О. Етногенез і велике розселення слов'ян у світлі джерел та історичних інтерпретацій.*Проблеми слов'янознавства*.2016. Вип. 65. С. 9-27.

324. Юрківський Б. З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині.*Вісник інституту української наукової мови*. Київ: УАН, 1928. Вип. 1. С. 79-83.

325. Юсип-Якимович Ю.В. Ономатопоетикаукраїнськихговорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідністьономатопів. Ужгород: Ґражда, 2007. 268 с.

326. Юсікова О.Семантичні паралелі лексеми *кіш* в українських і російських говірках.*Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2012. Вип. 16. С. 330-334.

327. Ющук І.П. Словник української мови VI століття. Київ: Астролябія, 2019. 496 с.

328. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Львів: Світ, 1990-1992. Т. 1/ з рос. переклав Іван Сварник. 1990. 316, [3] с.: іл.

329. Ясіновський Ю. Візантійська гимнографія і церковна монодія в українській рецепції ранньомодерного часу / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2011. 468 с.

330. Яшкін І.Я. Мясцоваябеларускаялексіка 1851-1874 гадоў у матэрыялах фондаў аддзеларукапісаўнавуковайбібліятэкіВільнюскагауніверсітэта. С. 147-220.

331.Chernysh T.O. OłeksandrMelnyczukjakoetymolog i komparatysta. *Studia z FilologiiPolskiej i Słowiańskiej*. 2009.Vol. 54:pagerange 1–9. (In Polish).https://doi.org/10.11649/sfps.1797

332. Gołdowski K. Ryba-trofeum, potwór z głębinczyrównorzędnyprzeciwnik?: o językowymobrazieryb w wędkarskichopowieściach. *Maska*. 2014, 22.S. 143-153.

333. KrškoJ.HydronymiapovodiaHrona. BanskáBystrica:UniverzitaMatejaBela, Fakultahumanitnýchvied. 2008.

334. Liptáková Ľ. Preferovanéslovotvornétypydesubstantívnychslovies v súčasnejslovenčine. *Západoslovanskéjazyky*, 2005. vol. 21 s. 99-108.

335. Minyailo R. FromorigintodynamicsofUkrainianfishingwords: polysemy, homonymy, paronymy. *Украински и балканскимеждудисциплинарниизследвания*: сборник статии. София: ИздателскакъщаБогиана, 2013. С. 22–28.

336. Rak M. Regionalizmyfrazeologiczne – noweujęciezagadnienia// С. 161-170.

337. Rak M., etal. Na bezrybiu i rakryba. Językowo-kulturowyobrazraka w polszczyźnie. *Etnolingwistyka. ProblemyJęzyka i Kultury*, 2017, 29.29: 149-169.

338. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskieabstractum. Sufiksalnenominaactionis. Formacje z podstawowymsufiksalnym -n-, -t-. Wrocław – Warszawa, 2003. 173 s.

339. Wojtyła-Świerzówska M. Prasłowiańskienomenagentis. PAN. MonografieSławistyczne. 30. Wroclaw. Warszawa. Kraków. Gdańsk, 1974. 159 s.

340. Zięba A. Наименования орудий лова в русском и польском рыболовных социолектах (мотивационный и словообразовательный аспекты).*Opera Slavica*. XXXI, 2021, 2. 17-28.

341. Moreira C-F. Fisheryspecialtylanguageisconceptualmetaphor? *Cadernosdeestudoslinguisticos*. 2017.Vol. 59. Issue 2. pp. 333-359.

Список джерел та їхні умовні скорочення

АКНЗС 1734-75Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775 / Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін.; Центр. держ. істор. арх. України, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавстваім. М.С. Грушевського. Київ, 1998. (Серія «Джерела з історіїукраїнськогокозацтва»).

Акт. кн. Житом. грод. уряду 1611 Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Упорядники А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко; відп. ред. В.В. Німчук. Житомир: Полісся. 390 с.

Анекдоти про мисл. і рибалок Ні пуху ні луски : анекдоти про мисливців і рибалок / авт.-упоряд. О.А. Кононенко; художник В.А. Кононенко. Київ: Криниця; Харків: Фоліо, 2013. 286 с.: іл. – (Антологія укр. анекдота «Укр. веселка»).

АУМАтлас українськоїмови(1988).У 3 т. Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаттяі суміжніземлі. Я. В. Закревська(ред. тому). Київ, 520 с.: карти.

Біблія – переклад І. Огієнка Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Переклад проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.

Біл.-НосБілецький-Носенко П.П. Словник українськоїмови. Київ: Наукова думка, 1966. 422 с.

БялькевічБялькевіч І.К. КраёвыслоўнікусходняйМагілёўшчыны. Мінск: Навука і тэхніка, 1970. 512 с.

ВГХ Волинські говірки Хмельниччини. Збірник діалектних текстів : навч.-метод. посіб. / Упоряд.: Коваленко Н.Д., Коваленко Б.О. Кам’янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 344 с.

ВиргПил Російсько-український словник сталих виразів / уклад. І.О. Вирган, М.М. Пилинська ; за ред. М.Ф. Наконечного. Харків: Прапор, 2000. 864 с.

Відлуння лісу 2010 Відлуння лісу / Упорядник І.О. Голубенко. Київ, 2000.

ВТСУМ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Упоряд. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

Гал. приповѣдки и загадки 1841Галицкіиприповѣдки и загадки. Зѣбраніи ГригоримИлькєвичом. У Вѣдни: Напечатаночеренками о. о. Мехитаристѣв. 1841. 124 с.

Гартоване слово Гартоване слово: постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини / Зібрав і впорядкував Віктор Чабаненко. Запоріжжя, 1995. 164 с. (Серія «Пам’ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини». Вип. ІІІ).

ГемінґвейГемінґвей Ернест. Старий і море : роман; перекл. з англ. Володимира Митрофанова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 104 с.

Говірки ЧеркащиниГовіркиЧеркащини: збірникдіалектнихтекстів / упоряд.: Г.І. Мартинова, Т.В. Щербина, А.А. Таран. Черкаси: Чабаненко Ю. А., 2013. 881 с.

Голобородько 1987 Голобородько Ю.К. Великий лиман: Роман. Київ: Рад. письменник, 1987. 314 с.

Гомін Золотої ДолиниГорбняк Т. Гомін Золотої долини. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 88 с.

Гончар 1967 Гончар О.Т. Твори в п'яти томах. Т. 5. Київ: Дніпро, 1967. 482 с.

Гончар 1981Гончар О.Т. Бригантина: Повість. Київ: Веселка, 1981. 271 с. (Бібл. сер.).

Гончар 1992Гончар О.Т. Тронка. Собор: Романи. Київ: Дніпро, 1992. 688 с.

Горбач 1965 Горбач О. Словник діялектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізці й Лагодів // Зібрані статті V. Вип. 12:Діялектологія. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. С. 75-156.

Горбач 1968 Горбач О. Діялектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі (1968) // Зібрані статті V. Вип. 12:Діялектологія. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. С. 362-404.

Горбач 1969 Горбач О. Діялектичний словник північно-добруджанської говірки с. Муругиль над Дунаєм (1969) // Зібрані статті V. Вип. 12:Діялектологія. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. С. 337-361.

Горбач 1973а Горбач О. Словник діялектної лексики західньополіської говірки села Остромичі, кол. повіту Кобринь (1973) // Зібрані статті V. Вип. 12:Діялектологія. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. С. 283-328.

Горбач 1973б Горбач О. Словник діялектної лексики південноволинської говірки сіл Ступно й Мощаниця, кол. повіту Здовбунів (1973) // Зібрані статті V. Вип. 12:Діялектологія. – Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. С. 434-523.

ГРНП 1901 Етноґрафічний збірник. Т. X. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1901. Вип. I. (А - Відати).VIII + 202 с.

ГРНП 1908 Етноґрафічний збірник. Т. XXIV. Галицько-руські народнї приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Львів: З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1908. Т. II, вип. II (Кравець - Пять).С. 301-612.

ГРНП 1909 Етноґрафічний збірник. Т. XXVII. Галицько-руські народнї приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Львів: З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. Т. III, вип. I (Рабунок – Час).

ГСС Говірки Східної Слобожанщини: збірник діалектних текстів : навч. посіб. / упоряд. В.В. Лєснова; за заг. ред. П.Ю. Гриценка. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.

ГуцалоГуцало Є.П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : Роман-дилогія. Київ: Рад. письменник, 1982. 711 с.

ГЧЗ Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упоряд.: Гриценко П.Ю. та інші. Київ: Довіра, 1996. 358 с.

ДімаровДімаров А.А. На коні й під конем : Повість. Харків: Фоліо, 2009. 319 с. (Укр. літ.).

Добр. Єв. 1164Добрилове Євангеліє 1164 року / Відп. ред. В.В. Німчук, упор. Ю.В. Осінчук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серії: «Історія мови», «Пам'ятки української мови»). 804 с.

Дочинець 2013ДочинецьМ. Лис. Віднайденнязагубленихслідів: Роман.Мукачево: Карпатськавежа, 2013.288с.

Дочинець 2014Дочинець Мирослав. Криничар. Горянин : Романи. Мукачево: Карпатська вежа, 2014. 610 с.

ДроздДрозд В.Г. Убивство за сто тисяч американських доларів : Роман. Оповідання. Київ: Український письменник, 2003. 255 с.

Дуда 2010 Дуда В.Ю. Особливості говірки с. Безіменне Новоазовського району Донецької області : магістерська робота. Луганськ, 2010. 72 с.

ЕІУ Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т–Я. 2013. 784 с.

ЭСБМЭтымалагічныслоўнікбеларускаймовы / Рэд. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун, Р.М. Малько. Мінск: Акадэміянавук БССР; Беларускаянавука, 1978-2010. Т. 1-14 (выданнепрацягваецца).

ЭСРЯ Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. Москва: Госуд. издател. иностр. и национ. словарей, 1958. 1284 с.

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. Москва: Наука, 1974–2018.Вып. 1–30 под ред. О.Н. Трубачёва; Вып. 31–41 под. ред. А.Ф. Журавлёва.

ЕССУМЕтимологічно-семантичний словник українськоїмови = Etymologicalandsemanticdictionaryoftheukrainianlanguage : у 4 т. / Митрополит Іларіон; за ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег: Волинь, 1979-1994.

ЕСТУЛучик В.В. Етимологічний словник топонімів України / Відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.

ЕСУМЕтимологічний словник українськоїмови: У 7 т. / Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982-2012. Т. 1-6.

ЕСЛІГН Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі /Желєзняк І. М., Корепанова А. П., Масенко Л. Т., Стрижак О. С. К.: Наукова думка, 1985.256 с.

ЕУЕнциклопедіяукраїнознавства. Словниковачастина (ЕУ-II) // Гол.ред. проф. д-р ВолодимирКубійович;заст. гол.ред. проф. Микола Глобенко. Париж, Нью-Йорк, 1955. Т. 1. С. 132-143. (Перевидання в Україні; Львів 1993). Режим доступу:http://litopys.org.ua/encycl/euii013.htm

ЕУМ Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.: іл.

Загальна іхтіологія Шерман І. М., Пилипенко Ю. В., Шевченко П. Г. Загальна іхтіологія : підручник. Київ: Аграрна освіта, 2009. 454 с.

ІнСУМ Інверсійний словник української мови / Відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1985. 811 с.: табл.

ІСУЯ Історичний словник українського язика: у 2 ч. / За ред. проф. Е. Тимченка. Харків – Київ, 1930-1932. Т. І. 528 с.; Т. І (Зошит ІІ). С. 529-947.

Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.Виноградов К.О. Іхтіофауна північно-західної частини Чорного моря. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 116 с.

КА – картотека автора

Кащенко 1919 Кащенко А. Оповідання про славне військо Запорожське низове. Катеринослав: Друкарня Запорожської залізниці, 1919.

Ключъразумѣнїѧ Галятовський Іоаникій. Ключ розуміння / Підготувала до видання І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1985. 443 с.

ККПС 1584-1644 Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні та ін.; Відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1991. 344 с.: іл.

КотляревськийКотляревський І. П. Енеїда: Поема; Приміт. Б. Деркача. Київ: Дніпро, 1988. 277 с.

КРФСЕрмола В.И. Кашубско-русскийфразеологическийсловарь. Санкт-Петербург, 2011. 147 с.

КСГСУ Короткий словник говірки села Ублі / Й. Сірка, А. Баушенко. Львів: Галицька видавнича спілка, 2017. 96 с.

Ластівка з Лужиці Ластівка з Лужиці: Антологія серболужицької поезії для дітей у переспівах Володимира Лучука / Упоряд. І. Лучука, Т. Лучука; передм. Т. Лучука; післям. І. Лучука. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 176 с.

ЛГБППЛексікагаворакБеларускагаПрыпяцкагаПалесся. Атлас. Слоўнік / Г.Ф. Вештарт, Ф.Д. Клімчук, У.А. Кошчанка, І.І. Лапуцкая, І.І. Лучыц-Федарэц. Мінск: Права і эканоміка, 2008. 353 с.

Левицький 1913 Левицький Іван. Рибалка Панас Круть: Накладом видавництва «Відродженнє». Київ, 1913. 31 с.

Лексіконъ 1627Лексикон словеноросскийПамвиБеринди (1961) /Підготовка тексту і вступнастаття В. В. Німчука (Надруковано з видання 1627 р. фотомеханічним способом). Київ, 271 с. Джерело доступу: http://litopys.org.ua/berlex/be.htm

Лесюк 2008Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 328 с.

Литов. Метрика Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. Київ, 2005. 600 с. (Архівні джерела. Т. 7)

Лікар. та госп. порад. XVIII Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / Підготував до видання В.А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1984. 127 с. (Серія наукової літератури «Пам’ятки української мови XVIII ст.»).

Літопис рус. за Іпат. сп.Полноесобраніерусскихълѣтописей. Томъ второй: Ипатьевскаялѣтопись. Изданіе второе. С.-Петербургъ, 1908. – Джерело доступу:http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat03.htm (За виданням: Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т. 2. Ипатьевская летопись. СПб., 1908. XVI с. 938 стлб. 87 с.)

Логвин 2012 Логвин Юрій. Велика риба: оповідання. Київ: Ярославів Вал, 2012. 24 с.

Лохв. ратуш. кн. 2 пол. XVII Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. Київ: Наукова думка, 1986. 221 с.

Малорус.-нїм. сл. 1886Малоруско-нїмецкийсловар : у 2 т. / Уложили: ЄвгенийЖелеховский та Софрон Недїльский. Львів, 1886. VIII + 1118 + 10 с.

МелвіллМелвілл Герман. Мобі Дік, або Білий кит : роман; пер. з англ. Ю. Лісняка. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2016. 672 с.

МирнийМирний Панас Твори: В 2 т. Київ: Наукова думка, 1989. Т. 2: Повість та оповідання. Роман (1897-1918) / Упоряд. і приміт. К.М. Сєкарєвої. 640 с.

Мифы народов мираМифы народов мира. Энциклопедия : в 2-х т. / гл. ред. С.А. Токарев. Москва: Советская энциклопедия, 1988. Т. 2: К-Я. 719 с.

МСГМПКупрыенка В.А., Шур В.В.Матэрыялы да слоўнікагаворакМазырскагаПалесся. Мазыр: Мазырскідзяржаўны педагагічны інстытут, 1996. 70 с.

Мудре слово Мудре слово: Прислів’я та приказки в говірках Нижньої Наддніпрянщини. Вип. II / Зібрав і впорядкував В. Чабаненко. Запоріжжя, 1992. 251 с. (Серія «Пам’яткимовної культури Нижньої Наддніпрянщини»).

МФСХ Сагаровський А.А. Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 228 с.

Нечуй-ЛевицькийНечуй-Левицький І.С. Микола Джеря. Кайдашева сім’я : Повісті / Передм. Н. Крутікової. Київ: Дніпро, 1987. 351 с.

Никончук – АтласНикончук М.В.Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ; Житомир: Держ. картограф. фабрика1994. 221 с.

Німчук – ХрестоматіяНімчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Номис Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад. М. Номис. Київ: Либідь, 1993. 768 с. («Літературні пам'ятки України»).

ОлСид1 Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / уклад. І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: Рад. школа, 1978. 447 с.

ОлСид2Українсько-російський і російсько-українськийфразеологічнийтлумачний словник / уклад. І.С. Олійник,М.М. Сидоренко. Київ: Рад. школа, 1991. 400 с.

ОмКл Омельченко З.Л., Клименко Н.Б. Матеріали до словника східностепових українських говірок. Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. 114 с.

Осетрівництво Шерман І.М., Корнієнко В.О., Шевченко В.Ю. Осетрівництво : підручник. Херсон: Олді-Плюс, 2011. 356 с.

Остап ВишняВишня Остап (Губенко П.М.). Усмішки. Київ: Дніпро, 2001. 350 с.

Основи пром. рибальства Шерман І.М., Пилипенко Ю.В., Лобанов І.А. Основи промислового рибальства: Практикум. Херсон: Олді-Плюс, 2013. 164 с.: іл.

ОсьмачкаОсьмачка Т.С. Поезії / Упоряд. та приміт. Л.Р. Світайло. Передм. М.Г. Жулинського. Київ: Рад. письменник, 1991. 252 с. (Б-ка поета).

ПЗУЧучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005.

ПіпГалПіпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.

Правила пром. рибальстваПро затвердження Правил промисловогорибальства в басейніЧорного моря (Іззмінами, внесенимизгідно з Наказом Міністерствааграрноїполітики№ 225 (z0816-04) від 15.06.2004). Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0147-99#Text

Риби родини короповихЗаморов В. В., Караванський Ю. В., Рижко І. Л. Риби родини коропових (Cyprinidae) водойм України : довідник. Одеса: «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова», 2015. 121 с.

РибництвоТовстик В.Ф. Рибництво :навч. посібник. Харків: Еспада, 2004. 272 с.

РНУКоханова Г.Д., Гурбик О.Б., Діденко О.В. Рибогосподарська характеристика Канівського водосховища за період його промислової експлуатації // Рибогосподарська наука України. 2009. № 1. С. 9-15.

РРС Російсько-русинський словник: у 2 т. – 65000 слів. / Склав І. Керча. Ужгород: ПоліПрінт, 2012. Т. 1. 580 с. Т. 2. 596 с.

РУС Російсько-український словник / І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін.; за ред. В. В. Жайворонка. Київ: Абрис, 2002. 1424 с.

РУСНТМВойналович О., Моргунюк В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). Київ: Вирій, Сталкер, 1997. 256 с.

Рябков 1890Рябков П.З. Рыболовство в Херсонской губернии. Опыт статистико-экономического исследования // Сборник Херсонского земства, 1890. Режим доступу: http://library.kr.ua/elib/ryabkov/fishing.html

Санченко 2014Санченко Антон. Левантійські канікули. Київ: Темпора, 2014. 312 с.

Санченко 2016Санченко Антон. Земля Георгія : повісті. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 420 с.

СБГ Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.

СБІМСловник українськихговірок Бузько-Інгульськогомежиріччя: у 2 т. / За заг. ред. Л.С. Спанатій, В.П. Токаря. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. – Т.1. – 1040 с.; 2016. – Т.2. – 1240 с. – Рукопис.

Сватівщина 1998Сватівщина:Матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / за ред. З.С. Сікорської. Луганськ: Осіріс, 1998. 136 с.

СВГСловарьворонежскихговоров / М.Т. Авдеева, Е.В. Давыдова, О.В. Дмитрина и др. Вып. 1. Воронеж: ВГУ, 2004. 301 с.

СВІЛ Словник власних імен людей (українсько-російський і російсько-український) / За ред. С.П. Левченка. – 3-тє вид., випр. і допов. – Київ: Наукова думка, 1967. 111 с.

СГГ Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів:Інститутукраїнознавстваім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 232 с.

СДЛЛСікорська З.С., Шевцова В.О., Шутова Л.І. Словник діалектної лексики Луганщини; за ред. З.С. Сікорської. Київ: Шлях, 2002. 224 с.

Секрети поплавцевої вудки Рибалці про риб України: Секрети поплавцевої вудки / автор-упоряд. М. М. Думич. Полтава: ВДГВ «Полтавський літератор», 1994. 155 с. («Бібліотечка мисливця та рибалки»).

СлАркАркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000. Т. 1-2.

СлАрк2Аркушин Г.Л. Сказав, як два зв'язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін – Луцьк, 2003. 178 с.

СлБерлБерлізов А.А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я // Наукові записки Чернігівського педагогічного інституту. Чернігів: ЧДПІ, 1959. Т. IV. Вип. 4. 82 с.

СлВащ Ващенко В.С. Словник полтавськихговорів. Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. 107 с.

СлВерх1 Знадоби до Словаряюжноруского. У Львові: З печатні Товариства имен. Шевченка під зарядом Фр. Сарницкого, 1877. 88 с.

СлВерх2Знадоби до пізнаняугорско-рускихговорів. Словарець / подав Іван Верхратский. ЗНТШ. т. XXX. кн. 4. Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1899. С. 226-278.

СлГрСловарь української мови. Зібрала редакція журнала «Кіевская Старина» : у 4 т. / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. – Надрук. з вид. 1907-1909 рр. фотомеханіч. способом. Київ: Наукова думка, 1996-1997. Т. 1-4.

СлГубГуберначук С.С. Українсько-санскритські спорідненості (вибіркове представлення). Київ: Фенікс, 2014. 140 с.

СлДобрДоброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир: Волинь, 2003. 160 с.

СлДорош Дорошенко С.І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини // Наукові простори: вибрані праці. Харків: «Новое слово», 2009. С. 182-205.

СлДудиДуда І. Лемківський словник. Тернопіль: Астон, 2011.

СлЄвт Євтушок О.М. Вивчення лексики говірок Рівненщини. Рівне, 1997. 164 с.

СлЖайв Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

СлІвчІвченко А. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини / А. Івченко // Збірн. Харків.іст.-філол.тов-ва: Нова серія. Харків: Око, 1993. Т. 1. С. 153-162.

СлКарп Карпенко В., Волкова О., Карпенко О., Капустіна Т. Словник діалектизмів, запозичень та застарілих слів в українській мові. Київ: Видавець Карпенко В.М., 2012. 284 с.

СлКв.-ОснСловник мовитворів Г. Квітки-Основ'яненка. Харків: І т. – 1978, ІІ, ІІІ т. – 1979.

СлКірКірілкова Н.В. Словник волинських фразеологізмів. Острог – Рівне, 2013. 192 с.

СлКорзКорзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць / Редкол.: І.Г. Матвіяс та ін. Київ: Наукова думка, 1987. С. 62-267.

СлКримРосійсько-український словник : у3 т. / за ред. А.Е. Кримського. Київ: Червоний Шлях, 1924-1930. Т. 1-3.

СлЛисЛисенко П.С. Словник поліськихговорів. Київ: Науковадумка, 1974. 260 с.

СлМат Матіїв М. Словник говірок Центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.

СлМацМацюк З.С. Говорити як медок варити : словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 688 с.

СлМоск Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса: ОДПІ ім. К. Д. Ушинського, 1958. 78 с.

СлНеґрНеґрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березовй́. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. 224 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

СлОнишОнишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. I-II.

СлПиртПиртей П.С. Короткий словник лемківських говірок / упоряд. й підгот. до друку Є.Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.

СлПіскСловни́къживоінароднеі, пісьменноі і актовоі мови рускихъюгівщанъРоссійськоі і Австрійсько-Венgерськоіцесарії / Сост. ФортунатъПискуновъ. – изд. второе, испр. и знач. пополн. – Київ: Типографія Е.Я. Федорова, 1882. 304 с.

СлСабСабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

СлСавч Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів / Укладач Д.П. Савчук. Передмова М.Д. Павлюка. Київ – Косів: Писаний Камінь, 2012. 154 с.

СлСагСагаровськийА.А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип.Вип. 1: А – Об’ясняться. Харків: ХНУ, 2011. 293 с.;Вип. 2: Оварійка – Ящурячий. Харків: ХНУ, 2013. 309 с.

СлСизСизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Дніпропетровськ: ДДУ, 1990. 100 с.

СлСрезнМатериалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам : в 3 т. / сост. И. И. Срезневский. –Репродуцир. фотомеханич. способом по изд. 1893-1912 гг. Москва: ГИИНС, 1958. Т. 1-3.

СлТурч Турчин Є.Д. Словник села Тилич на Лемківщині. Львів: Українська академія друкарства, 2011. 384 с.

СлУжчУжченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. – 6-е вид., доповн. й переробл. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

СлУжч98Ужченко В.Д. Фразеологічний словник української мови. Київ: Освіта, 1998. 224 с.

СлЧабЧабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. Запоріжжя, 1992.

СлЧаб05 Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (словник): у 2 кн. Кн. 1–2. Запоріжжя, 2005.

СлШила Шило Г.Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

СлЯвЯворницький Д.І. Словник української мови. Катеринослав: Видання видавництва «Слово», 1920. Т. 1. 411 с.

СМП Крохмалюк Д.І. Словник говірки села Шендерівка та інших населених пунктів Могилівського Придністров'я. Київ: ВПЦ Літопис-ХХ, 2015. 248 с.

СОІУЧучка П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011.

СРФБирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И. Словарьрусскойфразеологии. Историко-этимологический справочник / под ред.В.М. Мокиенко. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998. 704 с.

Ставицька 2005Ставицька Леся. Український жарґон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. Київ: Критика, 2005. 496 с.

СтельмахСтельмах М.П. Твори : В 7-и т. Т. 6. Київ: Дніпро, 1983. 606 с.

СТСУМ 2009 Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2009. 1008 с.

СУГО Словник українських говорів Одещини / Уклад. О.І. Бондар та ін. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 224 с.

СУМ-11Словник української мови : в 11 т. /редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ 2012 Словник української мови / Кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.

СУМ online Словник української мови online. Томи 1-8. (А-Мішу́рний) Режим доступу: http://test.ulif.org.ua:8000/expl/?wordid=6702&page=245

СУМ XVI-п.пол.XVII Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. / Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1998-2006. Вип. 1-13.

СУМ XIV-XVСловник староукраїнської мови XIV-XV ст. : у 2 т. / редкол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977-1978. Т. 1-2.

СУСБелей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.

СУСГ Словник українськихсхіднослобожанськихговірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. Луганськ, 2002. 233 с.

СФПЧ Словник фразеологізмів та паремійЧернівеччини: матеріали до словника фразеологізмів та паремійЧернівеччини / уклад. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.

СФУМ Словник фразеологізмів української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с. (Словники України).

ТМС Андрющенко Н.С. Толковыйморскойсловарь. Основныетермины: более 6 000 слов и словосочетаний. Москва: Астрель: АСТ, 2006. 766 с.

Турянин 1982Турянин І.І. Риби Карпатських водойм. Ужгород: Карпати, 1982. Режим доступу: http://fly-fishing.lviv.ua/articles/useful-articles/13#15

ТютюнникТютюнник Г.М. Твори. Книга І: Оповідання / Упоряд. А. Шевченко. Передм. О. Гончара. Київ: Молодь, 1984. 328 с.

УДІФМУкраїнськаділова і фаховамова: практич. посібн. на щодень / М.Д. Гінзбург, І.О. Требульова, С.Д. Левіна, І.М. Корніловська; заред.М.Д. Гінзбурга. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: «Фірма «ІНКОС», Центр навчальноїлітератури, 2007. 672 с.

УДУРДаниїлов В. Універсальний довідник успішного рибалки; пер. з рос. І. Г. Данилюка. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. 368 с.

УЗГ Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О.Ф. Миголинець, О.Д. Пискач. Ужгород: «Ліра», 2004. 400 с.

УмСпСловарь російсько-український : у 4 т. / Зібр. і впоряд. М. Уманець і А. Спілка. Львів: НТШ, 1893. Т. 1. 318 с.; 1894. Т. 2. 285 с.; 1896. Т. 3. 286 с.;1898. Т. 4. 239 с.

УПНПЛФаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001.

УРСНТУкраїнсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л.О. Симоненко. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 416 с.

УРСС Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ: Освіта, 1995. 256 с.

УРФТ Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / уклад. І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. Київ: Рад. школа, 1991. 400 с.

Усачева 2003Усачева В.В. Славянскаяихтиологическаятерминология. Принципы и способыноминации. Обратныйсловарь. Москва: Индрик, 2003. 352 с.

ФасмерФасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 3 (Муза – Сят) / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – Москва: Прогресс, 1987. 832 с.

Фауна України 1980Фауна України : у 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 1 (личинкохордові, безчерепні, хребетні) / П. Й. Павлов. Київ: Наукова думка, 1980. 352 с.

Фауна України 1981Фауна України : у 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 2 (коропові). Ч. 1 / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. Київ: Наукова думка, 1981. 428 с.

Фауна України 1982Фауна України : у 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 4 (окунеподібні) / А. Я. Щербуха. Київ: Наукова думка, 1982. 384 с.

Фауна України 1983Фауна України : у 40 т. Т. 8: Риби. Вип. 2 (коропові). Ч. 2 / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. Київ: Наукова думка, 1983. 360 с.

Фахова лексика 2009 Тлумачний словник сучасної української мови: Фахова лексика: Близько 20 000 слів / за заг. ред. В. С. Калашника. Харків: ФОП Співак Т. К., 2009. 464 с.

ФДМ Російсько-український словник ділової мови. Фразеологія ділової мови / уклад. В. Підмогильний, Є. Плужник. – 3-тє вид., випр. і доп. – Київ: Редакція журналу «Український Світ», 1992. 295 с.

Франко 1923Франко І. Як Юра Шикманюк брив Черемош. Терен у нозі: Перше книжкове видання. Львів-Київ, 1923: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка. 88 с.

ФСГЖДоброльожа Г.М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир: ПП Туловський, 2010. 404 с.

ФСГНН Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2001. 201 с. (Серія «Пам’ятки мовної культури Нижньої Наддніпрянщини»).

ФСЛГСтупінська Г. Ф., Битківська Я. В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 464 с.

ФУМВасенко Л. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М. Фахова українська мова : навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. – 272 с.

Шейковскій 1861Опытъюжнорусскаго словаря: въчетырехътомахъ / трудъ К. Шейковскаго. Томъ первый: А – З. Выпускъ первый: А – Б. Кіевъ: Въ типографіи И. и А. Давиденко, 1861.

ЩоголівЩоголів Я.І. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1958. 510 с.

ЮрчІвчЮрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійкихнароднихпорівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.

SEKSłowniketymologicznyKaszubszczyzny. 1994 T. 1, A-ČSlawistycznyOśrodekWydawniczy 276 c.

SUPIwczenkoA. Słownikukraińsko-polski. Lublin: WydawnictwoUniwersytetuMariiCurie-Skłodowskiej, 2003. 510 s.

SychtaSychta B. SłownikgwarKaszubskichnatlekulturyludowej :w 7 t. Wrocław, Warszawa, Kraków: WydawnictwoPolskiejakademiinauk, 1967-1976.T. I-VII.

PokornyPokorny J.IndogermanischesetymologischesWörterbuch. Bern – München. 1959-1969. Bd 1-2. 1183 s.

ДОДАТОК А «Термінологійний апарат дослідження»

Гідронімна мотивація – мотивація найменувань за географічною назвою водойми (*буговець* ‘судакДніпровсько-Бузького лиману’,*дунайка*‘дунайський оселедець’, *дніпрова щука* тощо).

Етнонімна мотивація – мотивація найменувань за властивою чи стереотипною ознакою, що характеризує людинуіншої етнічної приналежності (*австріяк*‘бичок’, *сара*‘щука’, *циганська рибка*‘неїстівна дрібна рибка’).

Етносимвольна мотивація – мотивація найменувань, для яких встановлення мотиваційної основи чи мотиваційного ланцюжка потребує занурення у світ міфологічної свідомості або знання відповідного історико-етнографічного контексту.

Звуконаслідувальна мотивація – мотивація найменувань за звуками, що властиві реалії або супроводжують її використовування.

Знаряддєва мотивація – мотивація найменувань за назвою промислового знаряддя (*вудкар*‘рибалка, який ловить рибу вудкою’, *невідна риба*‘риба, яку ловлять неводом’, *їзи́ти* ‘перегороджувати річкуязом’ тощо).

Іхтіонімна мотивація – мотивація найменувань за назвою риби(*карасьовка*‘сітка, у вічко якої потрапляють переважно карасі’, *бичколовка*‘вудочка ловити бичків’,*карасюватий(лиман)*‘знадміромкарасів’ тощо).

Колірна мотивація – мотивація найменувань за кольором.

Локаційна мотивація –мотивація найменувань за назвою місцезнаходження реалії-мотиватора(*сподова́ риба*‘риба, що постійно перебуває в нижньому шарі водойми, *на споді*’, *ставщина*‘податок за право виловлювати рибу *у ставу*’,*кормове тралення*‘траленняз *корми*’ тощо).

Матеріалознавча мотивація – мотивація найменувань за матеріалом, з якого виготовлено реалію.

Мотиваційна основа – реалія чи явище довкілля (наприклад, розмір вічка риболовецької сітки, швидкість течії річки, матеріал для виготовляння рибальського знаряддя тощо).

Мотиваційний ланцюжок – вигадливо прихована послідовність образних відбитків життєвих ситуацій, розуміння якої потребує умовиводів у річищі етнокультурних стереотипів.Наприклад, у розумінні внутрішньої формиФО *роги помочити*‘нічого не впіймати (про невдалого рибалку)’: перша ланка МЛ –‘зраджений жінкою чоловік’ (*наставляти роги*‘зраджувати в подружньому житті’); друга ланка МЛ –анекдотичний образ‘чоловіка немає вдома, оскільки він пішов рибалити’ (*– Жінко, я з хлопцями їду у вихідні на полювання! / – Та хто ж тебе за роги тримає?..*); третя ланка МЛ – постійне висміювання невдалої риболовлі (*«У Микити й Опанаса риболовля не вдалася»*).

Мотиваційний тип – поняттєво-сутнісна структура, що може об’єднувати деривати різних словотвірних типів, але з тим самим словотвірним значенням, а також включати аналітичні номени і фразеологізми з тим самим мотивувальним чинником (або з одним із можливих для цього мотиваційного типу). Наприклад, розрізняємо мотиваційні типиназв рибалки за видом уловлюваної ним риби (*щукар*, *юнар…*), за задіюваним знаряддям (*вудкар*, *неводар…*), за виконуваною ним професійною дією (*махар*, *тягульчик…*).

Мотивувальний чинник – визначальна із комплексу усвідомлювальних ознак реалії сутність, що спричинює утворення назви.Порівняймо, наприклад, назви риболовецьких сіток із дрібним, середнім і великим розміромвічок: *перстовка*, *двоперстовка*, *сєть на три перстѝ* (кількість пальців, які можна просунути у вічко) –*плотвянка*, *карасьовка*, *камбальна сітка*(розмір риби, що внеможливлює її прохід крізь вічко) – *сліпа сітка*,*густа сітка*, *прозірнá сітка*(вигляд сіткового полотна на просвіт сонця).

Номінативно-семантична модель – семантичний конструкт певного тематичного змісту, репрезентований словами або лексикалізованими словосполученнями.

Параметрична мотивація – мотивація найменувань за особливостямибудови чи тілобудови реалії(*ві́бла*‘риба з *ві́блою*, тобто круглястою формою тіла’, *плотиця*‘риба із пласкою формою тіла’<**plotъ*‘плоский’,*носар*‘окунеподібна прісноводна риба з видовженим рилом’ тощо).

Первономен – сутнісна назва, значеннєва природа якої прозора, як і властивості позначуваного, і залишається незмінною від первнів.

Перехресні мотиваційні основи – два типи мотиваційних основ, що обопільно збагачують однойменні лексико-семантичні групи рибальських найменувань (наприклад, іхтіонімна МО ↔ знаряддєва МО: *щуківка*‘вудочка, якою ловлять *щук*’↔*удидка*‘риба, яку ловлять *вудкою*’).

Процесова мотивація – мотивація найменувань за назвою виконуваних рибалкою чи рибою дійабо ж бажаних чи небажаних природних дій-явищ, що можуть супроводжувати процес риболовлі (*здойма*‘ополонка, з якої «здіймають» невод’, *глотун*‘риболовнийгачок’, *зача́па* ‘місце на річці чи озері, на дні якого є корчі’, *че́па* ‘усяка річ, що дере невід і перешкоджає витягати його’ тощо).

Рибалення – виконуваний фаховий процес, що має завершитися виловом риби; те саме, що**риболовля**.

Рибальство – один з найдавніших людських промислів в усіх його матеріальних і культурних виявах, який вирізняється серед інших промислових і господарських культур (мисливства, гончарства, вівчарства тощо).

Риболовля – виконуваний фаховий процес, що має завершитися виловом риби; те саме, що **рибалення**.

Риболовство – вид діяльності людини, яка забезпечує себе та інших свіжою рибою.

Ручне риболовлення – первісний спосіб здобування риби.

Суб'єктна мотивація – мотивація найменувань за назвою діяча.

Тактильна мотивація – мотивація найменувань за відчуттям риби на дотик (*клéя*'верховодка',*слюзяк* 'йорж-носар', *дерун*'окунь; йорж' тощо).

Темпоральна мотивація – мотивація найменувань за властивими реалії часовими прикметами.

Усуспільнена рибальська образно-семантична модель – значущий в етнокультурному вимірі семантичний конструкт рибальського образного змісту, репрезентований низкою різноструктурнихмовних одиниць.

Усуспільнене метафоричне найменування – різноструктурнамовна одиниця художньо-образного рівня колективного мислення.

Усуспільнене найменування – назва, що відбиває етапи постання й удосконалювання рукотворногооб'єкта матеріального світу, а також розвиток колективної думки у сприйманні об'єктачи явища довкілля.

ДОДАТОК Б

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКИХ РИБАЛЬСЬКИХ НАЙМЕНУВАНЬ

Прийняті в словникові скорочення

жарт.-ірон. – жартівливо-іронічне

зменш.-пестл. – зменшено-пестливе

емоц.-оцін. – емоційно-оцінне

іст. – історизм

іхт. – іхтіологічне

каламбур. – каламбурне

комп.-суф. – композитно-суфіксальне

конфікс. – конфіксальне

метафор. – метафоричне

метонім. – метонімічне

народноетимол. переосмисл. – народноетимологічно переосмислене

нульсуф. – нульсуфіксальне

парадоксал. – парадоксальне

перен. – переносне значення

перифр. – перифрастичне

проф. – професіоналізм

проф.-жарг. – професійно-жаргонне

суф. – суфіксальне

терм. – термінологічне

універб. – універбаційне

усусп.-метафор. – усупільнено-метафоричне

утинок атрибут. словосп. – утинок атрибутивного словосполучення

утинок атрибут. словосп. із суф. – утинок атрибутивного словосполучення із суфіксацією

фразеол. зв'яз. – фразеологічнозв'язане значення

АВА́ – див.**СІ́ТКА**

А́ВОЧНИК, **А́ВЧИК** – див. **РИБА́ЛКА**

АВСТРІЯ́К –параметричне найменування:*проф.-жарг. (одес.)* ‘світлого кольору бичок, який водиться на дні Дністровського лиману’ [СлМоск: 13]<колючоперий спинний плавець бичковихриб нагадує каску австрійського вояка – *Р. М.* Див. також **ЦАР**, **ЦАРЬО́К**

АПРЕ́ЛЬКА – див. **РИ́БА**, **ЩУ́КА**

АРКА́Н – довгиймотузокіззашморгом на кінці, за допомогоюякоголовлять коней та інших тварин[СУМ-11: I, 60]
Спеціалізоване найменування:*проф. (слоб.)* **аркáн** ‘закидне рибальське знаряддя: обтягнутий сіткою дротяний глечикоподібний каркас із прив’язаною довгою мотузкою; у верхній частині є отвір, крізь який кладуть наживку й куди запливає риба; внутрішнього конуса немає, що дозволяє скласти снасть перед тим, як закинути її у воду, бо об’ємної форми вона набуває після занурення’ [КА]

АТЕРИ́НКА – тактильне найменування:*власне укр. грецизм*‘краснопірка Scardiniuserythrophthalmus’ < гр. *αθερίνη*(від *αθερίνος* ‘вид риби Atherinahepsetus’) [Пономарів 2005: 20]<*αθέρας* ‘лезо, гостра різальна частина’ [ТМС: 64]; *емоц.-оцін.*◊ **заплутавсь як атеринка в ятір**‘потрапив у безвихідь’ [ЮрчІвч:10]

БАГНЮК – див. **ЛИН**

БАЛАМУ́Т –відсоматичне найменування:*діал.*‘риба макрель; скумбрія’ [СУМ-11: I, 94], *одес.***баламу́т**‘скумбрія’ [СлМоск: 15] О. Горбач припустив, що лексема *баламут* ‘скумбрія, ScomberscomberL.’ –

трансформований новогрецький іхтіонім*palamydha* ‘тучник’, із румун. *balaban, laban* ‘кефаль’ [Горбач: 218]. Етимологи також трактують його як запозичення з турецької мови (*palamud* ‘вид риби’), яке своєю чергою походить від нгр. *παλαμίδα* ‘тунець’, пов’язаного з гр. *παλαμη* ‘долоня’ [ЕСУМ: I, 124]

Народноетимологізоване найменування: *нж.ндпр.***баламу́т**‘оселедець’ [СлЧаб: I, 61] – нібито «від українського дієслова *баламутити*, бо коли оселедці йдуть, вони сильно каламутять воду на чималий простір» [Афанасьев-Чужбинский 1861: 450];у фольклорному дискурсі з метафорично-символічним значенням: *«Ой під мостом ри́ба з хвостом, самі́йікара́сьі, / Сякі́ такі́ баламу́ти, то все до Пара́сьі»* [Верхратський 1912: 216]

Спеціалізоване найменування:*проф.-жарг. (пд.черніг.)*, *метафор.***баламу́т**‘карась, який водить поплавець у різні сторони’ [КА]

БАЛБЕРКА – див. **ГАЧО́К**

БАРА́Н – самець вівці, *зменш.***БАРА́НЧИК**;*Кучерявий баране, Чогогаємскачеш?* (Павло Чубинський) [СУМ-11: I, 103, 104]

Спеціалізовані (параметричні) найменування:*проф. (діал.)*: *буз.-інг.* **бара́н**‘лебідка на борту рибацького човна, якою підтягують і підіймають сіті з рибою’ [СБІМ: I, 115], *слоб.***бара́нчик** [ба|ран’ч’ік] ‘дротовий механізм на вудочці для того, щоб не закручувалася ліска’[КА]

БЕ́ГЛИЦА,відпроцесове найменування:*діал. (буков.), суф.*‘всяка дрібна риба’ [СБГ: 28]<*бі́гти*

БЕ́РЕСТ – листяне дерево з коричнево-сіроюкорою і овальними, на кінцізагостреними листками, яке використовують для живоплотів та захиснихлісонасаджень[СУМ-11: I, 160]

Спеціалізоване (матеріалознавче) найменування: *проф. (слоб.)***бе́рест**‘ост, знаряддя ловити щук і окунів у стоячій воді’ [КА]

БИСТРЯ́НКА –відлокаційне найменування: *метонім.*‘дрібнапрісноводнариба, схожа на верховодку’[СУМ-11: I, 168], *терм.*Δ **бистрянка звичайна**(AlburnoidesbipunctatusbipunctatusBloch)[Фауна України 1983: 38],*риба цієї породи тримається бистрої води*[Коломиец 1983: 44]<*бистря́нка*‘швидкоплинна, бистровода й глибокарічка’ [СУМ-11: I, 168]. Синонім: **ШВИДІВКА**

БИЧЕ́ШНИК, **БИЧІ́ШНИК**, **БИ́ЧНИК** – див. **РИБА́ЛКА**

БИЧКОЛО́ВКА – див. **ВУ́ДКА**

БИЧО́К –параметричні найменування:*іхт., діал.*:*причорн.,сх.приаз.*‘невелика головата морська риба’ [СлБерл: 29; ОмКл: 12].Назва може бути калькою герм. (гот.) **kalba*-‘теля’, застосування якого в функції назви риби припускають на підставі рос. [*колб*] «бабець-головач», [*колбь*], пол. *kiełb*‘тесаме’ (пор. укр. *ко́блик*‘тесаме’), що можуть бути запозиченнями з готської мови [ЕСУМ: I,189];*нж.ндстр.***кланца́к** ‘порода бичків, водиться на дні лиману в болоті; тулуб має темне забарвлення, голова приплюснута’ [СлБерл: 46]<*клинцюва́та (голова)*
Колірне найменування:*діал. (одес.), утинок атрибут. словосп. із суф.***чорничо́к**‘бичокчорногокольору, який водиться на дніводоймища, здебільшогопідкамінням’ [СУГО: 210]<**чорний бичок*

Δ **БІ́ЖНИЙ КІНЕ́ЦЬ НЕ́ВОДА** – відпроцесове найменування: ‘той бік невода, який закидають, заводять’ [СлГр: I, 63]<*бі́гти*, пор. також: спец. *збіжни́й*‘елементи (лінії) якогосходяться в однійточці’ [СУМ-11: III, 442]

Δ **БІ́ЛА РИ́БА** –колірне найменування:‘риба світлого забарвлення – лящ, рибець, білизна’ [СУГО: 169]

БІЛИЗНА 1 –колірне найменування:*іст., суф.***бѣлизна**‘збірна назва: дрібна риба різного ґатунку’ (XVIII ст.) [СлТимч: I,170] <*білий*, пор. також:*біль*‘риб’ячалуска’ [Сучасна українська літературна мова 2002: 170]

БІЛИЗНА́ 2 –колірне найменування:*іхт., суф.***бѣлизна́**‘риба з породи коропів (Aspiusrapax)’ [УмСп: 59],**біли́зна** (Aspiusaspius) ‘хижа прісноводна промислова риба’[СУМ-11: I,181],*діал. (слоб.)***білизна́**,**біли́зка** ‘риба жерех’ [КА]

БІЛЮЩА́ – відіхтіонімне найменування: *діал. (одес.), суф.*‘молоденька маленька білуга’ [СУГО: 25]<*білю́га (білуга)*

БЛИ́СКАВКА – зигзагоподібнаелектричнаіскра – наслідокрозрядуатмосферноїелектрики в повітрі, щобуваєпід час грози [СУМ-11: I, 199]

Спеціалізоване найменування: *діал. (полт.)***блискавка**‘верховодка звичайна (Alburnusalburnus L.)’ [Фауна України 1983: 19]. Синоніми: **ВЕРХОВО́ДКА 1**, **ПЛЕСКАВКА**, **СЕ́БЕЛЬ**, **ЦИ́БЕЛЬ**

БЛИСТИ́ТЬ (рибу) – відзнаряддєве найменування, *діал. (нж.ндпр.), суф.* ‘ловити рибу на блешню’: *«блисʲmʲý соб’іри́бу»* [СлЧаб: I, 89]<*бли́скітка (блешня)*

БОБИ́Р – *діал., суф.*‘дрібнапрісноводнариба з великими колючими плавцями; йорж’ [СУМ-11: I, 205].Параметричне найменування: від можливої псл. основи ****bab-***‘надуватися, розбухати, бути кулястим’ [ЕСУМ: I, 104]. Етимологи також трактують псл. **bobyrь* як похідник із суф.*-*yrь*від основи ономатопоетичногозвукокомплексу**bob-/*bab-*, або ж усе слово в цілому як можливе звуконаслідування [ЭССЯ: II, 150]. Див. також**БУБИ́Р**

Відіхтіонімний антропонім:*ст.укр.,прізвище***Бобир(ь)**:Омєлко*Бобир*, Даніло*Бобиръ*, Пєтро*Бобиръ* [АКНЗС 1734-75: V, 157, 180, 234];*нж.ндпр., прізвисько***Бобúрь**: цей чоловік завжди надутий, набундючений [СлЧаб05: I, 65]

БÓВКАЛО –див.**БОВТ**

БОВТ –‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці – рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [СУМ-11: I, 206],*бовт*<псл. **bъltъ* (співвідн. з **bъltati*) [ЭССЯ: III, 120],у пам’ятках ст.укр. і ст.пол. мов: *болтъ*, *belt* [СУМ XVI-п.пол.XVII: III, 19], див. також **ХРÓКАЛО**; *емоц.-оцін.*◊ **Ні (анí) до сáка, ні (анí) до бовтá** ‘ні до чого не здатний’ [СФУМ: 628]

Відпроцесові найменування: *суф.***бовтáч**‘бовт’ (для полошення риби) [Малорус.-нїм. сл. 1886: I, 35];*діал.*:*зх.поліс., суф.***бóвкало**‘тичина, жердина з порожнистим потовщенням на кінці – рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сітку’ [СлАрк: I, 25]<*бóвкати*;*бойк., нульсуф.***бóвта**‘жердина, якою полошатьрибу’[СлОниш: I, 61]<*бóвтати*;*ср.поліс., суф.***бовтýха (бавтýха)**, **болтýха (балтýха)**‘довга палиця з трубкою або набалдашником, якою бовтають воду’ [Никончук – Атлас: карта № 90],*нульсуф.***бовч**<псл. **bъltjь*‘тичина для полошеннярыби’ [ЭССЯ: III, 120];*цн.слоб., суф.***бóтало**‘бовт, хрокало’ [СлСаг: I, 42]<*бóтати (бóвтати)*;*сх.слоб.*, *суф.***бýрхало** ‘палиця із залізною насадкою у вигляді конуса, якою женуть рибу в потрібному напрямкові’ [КА]<*бýрхати*; *діал. (ср.поліс.,буз.-інг.),нульсуф.***кóлот**‘рибальськийбовт’: «Колотом колотять воду, щоб риба ішла в те місце, де стоять сіті» [ЭССЯ: X, 158; СБІМ: I, 895]<псл. **koltъ*, похідникаіз суфіксом-*t*-від дієслова **kolti*, зважаючи на його етимологічну спорідненість, хоч і помітну різницю вслов’янських (‘бити гострим, колоти’, ‘розколювати’) і балтійських (‘кувати, бити молотом’) мовах. Своєю чергою псл. **koltiti* етимологи виводять із **koltъ*‘кувалда’, ‘важка дубова палиця,

якою глушать рибу’, ‘знаряддя для обмолочування зерна’, ‘тичина для збивання олії’ [ЭССЯ: X, 155-159]; *буз.-інг., суф.***топи́ло**‘бовт(рибальський)’ [СБІМ: II, 988] <*топи́ти*‘сильно занурювати у воду’; *буз.-інг., суф.***храпа́к**‘тесаме’ [тс: 1089], *нульсуф.***хроп**[тс: 1091],*цн.поділ., суф.***хропа́к** ‘дерев’яний пристрій, що використовується у рибальстві, удар якого об воду створює гучний звук’[Краєвська 2010: 11]<звуконаслідув.*хро́(а́)пати*

Матеріалознавче найменування: *проф. (пд.бсрб.), універб.***бу́ковка**‘знаряддя у вигляді тонкої жердини до 5 м завдовжки з ковпачком на кінці для збовтування води і заганяння риби з очерету до сітки’ [СУГО: 29]<*бук*

БОВТУ́ХА (БАВТУ́ХА) – див. **БОВТ**; **ВЕ́РША**

БОЙО́ВКА – див.**СІ́ТКА**

БОКІВНЯ́, *іст., суф., метонім.*:Третю за розміром рибу укладали в голову по 500 одиниць. Таку голову називали *боківнею*, бо на рибі робили надрізи уздовж чи впоперек боків[Зуєв 2001: 274]. Приклади вживання слова знаходимо в староукраїнській мові юридичних документів: «Взялъ риби пятьголовъ*боковнѣ*» (1688 р.) [СлТимч: I, 117]

БОЛЬНА́,спеціалізоване найменування,*проф.-жарг. (пд.бсрб.),субст.*‘білуга, яка щойно пометала ікру’ [СУГО: 26]

БО́ТАЛО –див. **БОВТ**

БОТВА́ (*літ.* БОТВИ́НА, БОТВИ́ННЯ) – *збірн.*‘стебла і листякоренеплоднихрослин’ [СУМ-11: I, 223]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (цн.слоб.), метафор.***ботва́**‘вобла і таранька’ [КА]

БРА́НЯ – *діал. (закарп.), суф.*‘кльовриби’<*бра́ти*‘клювати (про рибу)’ [РРС: I, 392]. Див. також **ЖЕ́РТЯ́**, **КУ́СЬКАНЯ**

БРА́ТИ – спеціалізоване найменування, *тільки 3 ос., розм.* ‘їсти наживку на гачку; ловитися на вудку (про рибу)’ [СУМ-11: I, 228]. «– Воно й *брало*потихеньку! Так тількиледь-ледь на світзаблагословилося. Смик! І тихо... потім ще раз – смик! І знову – тихо» (КоропівХутір на річціСіверськийДонець –сучасне с. КороповеЗміївського р-ну Харківської обл.) [Вишня: 235]

БРЕДНЯ – спеціалізоване найменування,*проф.*, *суф.* ‘ловлення риби ручною сіткою’ [Біл.-Нос: 61]

БРИЗК – відпроцесове найменування: *проф. (одес.), нульсуф.*‘одностайний удар табуна скумбрії по воді’ [Юрківський 1928: 80]

БРИЛЬ – головнийубір з широкими полями[СУМ-11: I, 236]
Спеціалізоване найменування: *проф. (ср.поліс.), перен.***бриль**‘вхідна частина верші (коша), яку прив’язували до переднього дерев’яногообруча’ [Глушко 1999: 27]

БРОД – див.**СІ́ТКА**

БРОДИ́ТИ – поволіходити по мілкійводі, болоту[СУМ-11: I, 238]
Спеціалізоване найменування: **броди́ти**‘ловити рибу бреднем’[СлГр: I, 101]; у стійкій словосполуців складі паремії: «З щастям по гриби ходи́ть, з щастям *в рибу бродить*, а без щастя ні вон, а ні за поріг» (Житомирщина) [Номис: №1670]

БРЮ́ХО (*діал.*), літ.*че́рево* –перен., розм. ‘нижнячастинамеханізмів, предметів і т. ін., щонагадує, живіт’ [СУМ-11: XI, 303]
Спеціалізоване найменування:*проф.-жарг. (слоб.)***брю́хо**‘полотнище сітки, яке провисає під вагою риби’ [КА].Упраслов’янського архетипу **červo* етимологи виявили особливу (технічну) ономасіологічну природу [ЭССЯ:

IV,82-83]. Для метафоричної назви частини риболовної сітки основою для перенесення стала ознака‘набита черевна порожнина’.

БУБИРЧАНКА – див. **ВУ́ДКА**

БУБИ́РЬ –*діал. (слоб.)*‘пічкур;дрібнарічковарибародиникоропових’ [КА],генетично споріднене, але не тотожне**БОБИ́Р**;звуконаслідувальне:*діал.(сх.степ.)*Δ **бубирівпукать**[буби$^{є|}$р’ іў|пукат’^{ц}’] ‘чистити рибу, сильно стискаючи її в руці’ [КА].Див. також **ПУКА́С**

Відіхтіонімний антропонім: *нж.ндпр., метонім., прізвисько***Буби́рь**‘заядлийрибалка’[СлЧаб05: I, 65]

Емоційно-оцінне найменування: *цн.слоб., метафор.* **буби́рь**‘незадоволена, похмура людина’:*Йаґбуби́р' хо́де – набурмо́сиўс'а* [СлСаг: I, 43]

Параметричне найменування: *діал. (слоб.), перифр.*◊ **річковиййосєтьо́р**‘бубирь’ (зазубринками на тілі схожий на осетра, який не водиться в річках Слобожанщини) [КА]

БУГА́Й 1 – некастрованийплемінниййбик[СУМ-11: I, 246]

Спеціалізоване найменування: *діал. (одес.), перен.***бугай**‘неїстівна риба виду бичкових з великою головою порівняно з її тілом’ [СУГО: 28-29]

БУГА́Й 2: *фразеол. зв’яз.,проф.-жарг. (нж.ндпр.)*◊ **стягну́тьбугая́** ‘нічого або дуже мало зловити через те, що невід був закинутий у тому місці, де вже щойно ловили рибу’ [ФСГНН: 134]. Ураховуючи наявність структурно подібних рибальських ФО в укр. говірках:слоб.*стягну́тиволо́к*‘звівши докупи крила волока, щоб не вийшла риба, витягти його на берег’ [КА], нж.ндстр. *стягну́тьто́ню* ‘протягти певний простір води неводом, виловлюючи на ньому рибу’ [СлБерл: 74; СУГО: 193] тазважаючи на багатозначність слова *то́ня*:‘*улов риби*, добутий одним закиданням невода’ [СлКорз: 239], ‘*простір води*, якийпротягують

неводом, виловлюючирибу’[СУГО: 193], значення слова *бугай* в шуканому цілісному образі-прототипі,очевидно, співвідносне із синонімним рибальським нж.ндпр., пд.бсрб.◊ *цідúтьвóду* ‘безрезультатно рибалити’, ‘протягнути *тóню* і впіймати дуже малу кількість риби’ [ФСГНН:151; СУГО: 42]. Це підводить нас до розуміння назви *бугай* саме як назви водного простору. У цьому аспекті привертає увагу гідронімний матеріал, а саме низка річок Середньої і Нижньої Наддніпрянщини із назвою *Бугáй*, яку мовознавці з огляду на варіативність форм *Богай / Бугай* виводять із основи з гідрографічним значенням *бог- / буг-*, співвідносної з герм. *bak-* ‘потік, ручай’ або псл. **bogъ*‘річка, вода-бог’, до якої додано топонімійний суфікс *-ай* [ЕСТУ: 76]. Отже, мотиваційна основа ФО *стягнуть бугая* – це образ рідини, що не тримається в промислово-господарському предметі з перехресних ниток, мотузок, дроту тощо. Порівняймо цей рибальський фразеологізм із загальнонародним з іронічною конотацією ◊ *як у рéшеті водú*‘зовсімнемає’ [СФУМ: 121].Очевидно, не останню роль в утвердженнісловa *бугай* у складі ФО *стягнутьбугая*відіграла його співзвучність з етнозначущою назвою *бугай*, якою, окрім позначення некастрованого племінного бика та нічного болотяного птаха з родини чапель [СУМ-11: I, 246], називають багато інших важливих реалій у житті українців, як-от слоб. ◊ *робúть на бугáя*‘працювати задарма, безоплатно’ [СлУжч: 75; МФСХ: 27]

БУГАЙЧИК –<u>відіхтіонімне найменування</u>:*діал. (сх.поліс.)*, *суф.*‘головень;прісноводнарибародиникоропових з товстою головою і широким лобом’ [Дейниченко 1985]<*бугáй*(риба виду бичкових)

БУ́КОВКА – див.**БОВТ**

БУ́РХАЛО – див.**БОВТ**

БУ́ЦИК – *діал.*‘коржик’ [СУМ-11: I, 268]

Параметричні найменування: *діал. (слоб.)* **бу́цик**‘карась (має широку спину)’ [КА], *діал. (одес.)***буц**‘великий жирний оселедець’ [СлМоск: 19] < очевидно, з нім. мови: свн. *butze* ‘брила, грудка, обрубаний шматок’, споріднене із свн. *butzen*‘пухнути’ [ЕСУМ: I, 313], див. також**БОБИ́Р**,**ПУКА́С**

ВАРОВИЙ – відіхтіонімне найменування:*іст., утинок атрибут. словосп.***варовый** ‘староукраїнська спеціальна назва мита на виловлену зі ставка рибу’ (XVI ст.) [СлТимч: I, 188]<**варований (варовий) податок*<ст.укр. *варунокъ*‘заборонені для вилову мальки риби’. Синоніми:**РИ́БНЕ[1]**,**РИБАРИ́НА**

ВАРУНОК – відпроцесове найменування:*іст., суф.* **варунокъ** ‘недорослі риби, нарибок, що виловлюючи рибу в диких ставах, державець зобов’язувався залишити’: «Ставъполонъскийзловил, наветсамые*варунъки*повыловялъ» (1649 р.) [СлТимч: I, 189]. Етимологи багатозначне слово *варунок* (ще ‘попередження, умова’, ‘захисна берегова споруда’, ‘дерево-насінник’) пов’язують зі спільнослов’ян. дієсловом *варовати*:д.укр. *варовати* ‘зберегти, захистити’, пол. *warować* ‘стерегти, застерігати’, чес. *varovati* ‘попереджати, застерігати’, серб. *ва̏ровати* ‘оберігати’, словен. *várovati* ‘те саме’ тощо [ЕСУМ: I, 334].Прадавність спільнокореневих назв *варунок* і *варовати* бачимо й у їхньому можливому зв’язку з праукр. назвою сонцепоклонницького походження *Воротар* (змій-асур*Вр̣ітра*), які С. Губерначукпов’язуєіз санскрит.*варута* ‘щит, охорона’, *варутар*, *вартар* ‘той, хто дає відсіч’. У лексиці укр. обрядових пісень з мотивом змія-ящера – витоки-аналоги трипільської доби, коли в курганних зміястих комплексах-святилищах відзначали початок аграрного циклу [Губерначук 2005: 209-210].Цілком можливо, що в староукр. мові були й субстантивно-ад’єктивні назви на взірець *варована риба*, *варований став*, *варований ліс* із загальним значенням ‘об’єкт, який належить охороняти’. Адже *варунок* – слово багатозначне. Це ще й «дерево-насїнник, яке лишають

у лїсї рубаючи зруб. Зрубати варунка в молодім лїсї вважає ся великою лїсовою шкодою: *А якого ти му там варунка зрубав?* Значить: яку ти там зробив йому таку велику шкоду, що так кричить і сварить ся?» – записав у Нагуєвичах І. Франко [ГРНП 1901: 140]

ВВЕДЕ́ННЯ – християнське свято на початку зими [СУМ-11: I, 302]

Темпоральне найменування: *проф. (ср.ндпр.),суф.,метонім.*Δ **введе́нськийминьо́к** (назва пов'язана із часом нересту миня, що збігається зі святом різдвяно-новорічного циклу – Введення у храм Пресвятої Діви Марії – *Р. М.*)[Тарасенко 1961: 59]

ВЕРХОВО́ДКА 1 *–іхт, комп.-суф.*'дрібнапрісноводнарибародиникоропових, малоцінна як промислова' [СУМ-11: I, 337]< водиться у *верхньому* шарі *води*

Колірні найменування: *діал.*:*слоб., комп.-нульсуф.***се́бель** [се́бел'], [с'е́б'ел'] 'верховодка звичайна (Alburnusalburnus L.)' – назву вживають повсюдно в слобожанському говорі[КА], а також у говірках, перехідних між південно-східним і північним наріччями, пор.: *сх.поліс.***ци́бель** [СлЛис: 228]<очевидно, від давнішої форми ***вьсебѣль*, утвореної з основ *весь* (< *vьsь*) і *білий* (<*bělъ*) [ЕСУМ V, 201];*діал., суф.* див. **СЕЛЯ́ВА**,*сх.поділ., суф.***си́нька** 'верховодка, Alburnusalburnus L.' [Тищенко 2010а: 94]<*си́ній (відтінок луски)*

Відпроцесове найменування:*діал., суф.***плескавка** (Дністер, Південний Буг) – верховодка звичайна (Alburnusalburnus L.) [Фауна України 1983: 19] <*пле́скати*

Спеціалізоване найменування:*суф.***саладро́нчик**'*зменш.-пестл.* до саладро́н (риба-верховодка)' [СлЧаб: IV, 53]<*мол., жарт.-ірон.***салабо́н**'юнак (як правило, дуже молодий, недосвідчений)' [Ставицька 2005: 292]

ВЕРХОВО́ДКА 2 – див. **ВУ́ДКА**

ВЕ́РША –відпроцесові найменування:**ве́рша**‘сплетена з лозириболовна снасть, щомає форму лійкоподібноїкорзини’ [СУМ-11: I, 337]<псл.**vьržati* ‘плести’, співвідн. з лит.*veržti* ‘зв’язувати, стискати’ [ЕСУМ: I, 362],*діал.(поліс.)***бавту́ха**‘верша’[СлЛис: 28]<*бовтати*;**Насміялась верша болоту, коли оглянеться, аж і сама в болоті** [Номис: № 7999], **Заганяйте квочку в бочку, / А курчата в вершу…** (рядки з весільної пісніперезвянського циклу, відомої в записі П. Чубинського)

відсоматичні найменування:*діал. (полт.), суф.***ковби́ха(кавби́ха)** ‘верша’ [СлЛис: 87], *діал. (полт.)***ковбу́ша**‘знаряддя для рибалення’ <псл.**kъlbuxъ* (пор. з пол. *telbuch*‘черево’) [ЭССЯ: XIII, 182]

ВЕЧІ́РНЯ – див. **ТО́НЯ**

ВИВОЛІКА́ТИ, *недок.*,**ВИ́ВОЛОКТИ**, *док., перех.* – волочачи, витягати кого-, що-небудь звідкись за межі чогось або кудись [СУМ-11: I, 368]

Спеціалізоване найменування: ст.укр. **выволочи**, **выволочы**, **вывълочи***кого, що*: «єгоповєлѣньє(м) многорыбъвыволокли» (1489 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII:V, 124]

ВИЗ, **ВИЗА** – *пн.-зх.чорн.* ‘білуга’ [Фауна України 1980: 124]. Учені припускають зв’язок міфічної риби *виз* із «яфетичним» уявленням про змію-рибу (вішап) [СлМос: 66]. Назву риби *виз* (яка була в уяві праукраїнців творцем організованого Світу) відбито в українських обрядових піснях: «Гой у тих кудряхсив сокіл сидит. В Дунай ся дивит, там *визав*идит,.. з *визом*говорит: Гойци тепер так, як в первовіку?» [Губерначук 2005: 111]

Спеціалізоване найменування: *пд.бсрб.***віз**‘білуга невеликого розміру’ [СУГО: 41]

ВИЗИНА,**ВИЗИГА**,*іст.* –в актовій староукр. мові XVII–XVIII ст. ‘риба як торговельний товар’: «… рыбывизины, котораякоштовалапε(т)на(д)ца(т) золоты(х) по(л)ски(х)» [Акт. кн. Житом. грод. уряду 1611: 34],«Куплено… рыбыразной до монастиря, а именно: … визиgифунтовъ 2» (з Архіву Видубицького монастиря, 1759 р.) [СлТимч: I, 248]<**ВИЗ**

ВИ́ЗМИК – див. **СІ́ТКА**

ВІСОВА́ – *проф.-жарг. (пд.бсрб.), утинок атрибут. словосп.*‘крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми’ [СУГО: 41]<**вісова риба*. Див. також **ЯПРА́К**

ВІТРЯ́НКА –*діал. (пн.-зх.чорн.), метонім., суф.*‘рибапіщанка’ (рибалки пов’язують появу біля берегів риби цього виду зі штормовою, «вітряною» погодою)[Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 75]

ВІ́ЧКО (*рідко***О́ЧКО**) –кільцеплетива в сітці, у в’язанні і т. ін. [СУМ-11: I, 691; V, 834].Синонім:**ОЧІЯ́**
Параметричні найменування: *проф. (одес.)* **Δ очко́ на со́рок**‘сітка з клітинкоюдіаметром 40 мм’ [СУГО: 144]

ВО́БЛА – параметричне найменування: *іхтіоном*.**во́бла** ‘плітка каспійська, RutilusrutiluscaspicusJakowlew; краснопірка, Scardiniuserythrophthalmus L.’, *діал.***о́блиця** ‘плітка’; очевидно, запозичення з рос. *во́бла*‘плітка каспійська’;етимологічно тотожне укр. *ві́блий* ‘круглий, циліндричний’; назва зумовлена круглястою формою вобли, її широкою спинкою [ЕСУМ: I,411]

ВОВК –параметричне найменування:*діал. (нж.ндпр.), перен.*‘оселедець чорноморсько-азовський’ [Фауна України 1980: 190]< у риби цієї породи гарно розвинені зуби на обох щелепах (як у *вовка*) – *Р. М.* Пор. з

нім.іхтіонімомWolfbarsch (схожість риби й вовка на підставі суміжного поняття ‘хижий’) [Стройкова 2012: 10]

ВОДИ́ТИ – рухатичимсь то в один, то в другийбік [СУМ-11: I, 717]

Спеціалізоване найменування: **водити(рибу)**‘різко не смикаючи, то відпускати, то підтягати ліску, щоб приборкати рибу’: «... гребля, а на ній дядьки в широких солом’яних брилях «водять» у глибокій воді щук»(Володимир Сосюра)

ВОЖА́К (ВОЖА́Й) – літ. ватажо́к‘вожак стада (про тварину)’ [СУМ-11: I, 724, 297]

Спеціалізоване найменування:**вожа́й**‘різновид ляща’. Дніпровські рибалки помічають, що серед звичайних лящів трапляються дещо відмінні, яких називають вожаямиабо князьками. Якщо такий князьок трапиться рибалкам у невід, то вони його випускають у воду з надією, що той знову збере навколо себе нову зграю лящів. Про ньогокажуть: «вин у них (у рыб) вожай, йде по переду и веде за собою других» [Рябков 1890]. Див. також**КНЯЗЬО́К**,**ПАН**

ВОЛОЧИ́ТИ – тягти кого-, що-небудь по поверхнічого-небудь [СУМ-11: I, 733]

Спеціалізоване найменування: ст.укр.**волочити** ‘ловити рибу неводом’ [СУМ XIV-XV: I, 193], *изволочити* що ‘виловити рибу волоком (з чого)’ (1507 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII: XIII,48]

ВУ́ДКА – знаряддя для ловінняриби, щозвичайноскладається з вудлища, волосіні й гачка [СУМ-11: I, 782],*усусп.-метафор.*◊ **урва́ласяву́дка (у́дка)** ‘хто-небудь втратив можливість наживатися на чомусь, верховодити в чомусь’ [Ужч98: 25]

Відіхтіонімні найменування:

*проф.-жарг. (слоб.), комп.-суф.***бичколо́вка** ‘вудка з короткою рукояткою (придатна ловити найневибагливішу рибу – *бичків*)’ [КА]

*проф. (нж.ндпр.),універб.***бубирчанка** ‘вудочка ловити бубирів’ [Білецька 2012]

*проф. (слоб.)*Δ **живцо́вавуди́лочка**‘вудка, якою ловлять рибу на живця’ [КА]

*проф. (слоб.),універб.***карпі́вка**‘вудка на велику рибу (на карпа)’ [КА]

*проф. (слоб.), універб.***щукі́вка**‘вудка, якою ловлять щук’[КА]

Відзнаряддєві найменування:

*проф. (слоб.),універб.***макуша́нка**,**макуша́тниця**‘різновид донної вудки без вудлища, на кінці якої грузило (часто пружина) і пресована макуха, з якої стирчать гачки; риба, об’їдаючи макуху, чіпляється за гачок (*макуха* тут є складником наживки, а отже, знаряддям лову) [КА]

*проф. (слоб.)*Δ **поплаво́[ч’]наудочка**, *універб.***поплав[ч’]а́нка**‘вудка, якою ловлять верхову (переважно дрібну) рибу, а особливість її конструкції в тому, що за відсутності або майже нечутній вазі грузила його функцію виконує *поплавок*’ [КА]

*проф. (слоб.) метонім.***резино́вка**‘різновид донної вудочки, де до ліски доточують резинку із грузилом, що дає змогу повертати гачки з наживкою на попереднє місце, не витягуючи всієї снасті’ [КА]

*проф. (слоб.) метонім.***сторожо́к**‘рибальське знаряддя на взірець вудки, у якому вудлище замінює встромлений у землю кілок, а до ліски прив’язано, окрім усього іншого, дзвіночок’ [КА]

проф. (слоб.) Δ **у́до[ч’]ка на важка́**‘вудка, якою ловлять придонну рибу, використовуючи порівняно важке грузило – *важо́к*’ [КА]

проф. (слоб.) Δ **у́до[ч’]ка на поплавка́** – те саме, щоΔ *поплаво́[ч’]на у́дочка*, *поплав[ч’]а́нка* [КА]

Відлокаційні найменування:

проф. (слоб.) Δ **дальнобо́йнаудо[ч’]ка**,*проф.-жарг. (слоб.)універб.***дальня́к**‘вудка далекого закидання, ловити якою можна на значній відстані від берега – *вдалині*’ [КА]

до́нка‘вудка для ловіннявриби з дна водоймища’ [СУМ-11: XI, 680]

проф. (слоб.) Δ **у́до[ч’]ка на да́льнійзабро́с**‘вудка далекого закидання, ловити якою можна на значній відстані від берега – *вдалині*’ [КА]

Відпроцесові найменування:

*проф. (нж.ндпр., слоб.) комп.-суф.***верхово́дка**‘вудка, якою ловлять рибу, не застосовуючи поплавка’ (*«водять»* по верхньому шару води – Р. М.) [Ліпкевич 1993:115; КА]

діал. (нж.ндпр.) **дриголина** ‘різновид донної вудки’ [Білецька 2012]<псл. ****drgnǫti***, ****drgati*** з мотиваційною ознакою‘дрижати’ (від рухів зловленої риби) [Войцева 2010: 183]

*проф. (слоб.) універб.***закиду́шка**‘вудка далекого закидування (як правило, з великим грузилом) [КА]

*проф. (слоб.) універб.***ма́хівка**‘вудка, яку закидають із замахом’[КА]

ми́кало‘різновид вудки’ [Малорус.-нїм. сл. 1886: I, 437]<діал. *ми́кати*‘вириватищо-небудьзвідкись’ [СУМ-11: IV, 701]

*проф. (слоб.) універб.***хлисто́вка**‘вудка, якою ловлять нахлистом’ [КА]

Емоційно-оцінні найменування:

*жарг. (слоб.)***деб́ілка**‘вудка, якою ловлять карасів (вудка найпростішої, *«дебільної»* конструкції)’ [КА]

проф.-жарг. (слоб.) **па́лка**‘вудканайпростішоїконструкції’ [КА]

Матеріалознавчі найменування:

Δ **бамбу́ковавуди́ло**,*проф. (слоб.)універб.***бамбуча́нка**,**бамбу́чка**‘вудка з бамбуковим вудлищем’ [КА]

*проф. (слоб.) універб.***камишо́вка**‘вудка з вудлищем із сухого торішнього очерету’ [КА]

*проф. (слоб.) універб.***лєща́нка**[л’еш·ˈч’анка] ‘вудка з вудлищем із ліщини (молодого горіха) [КА]

*проф. (слоб.)*Δ **очере́тяна вудка**‘вудка з вудлищем з очерету’, *універб.***очеретя́нка** [КА]

Паронімійно-атракційні найменування:

*діал. (закарп.)***у́лиця**‘вудочка’ [СлКарп: 220] (очевидно, зближення слів: лемк.*уди́ця*‘вудка’і *ули́ця*‘вулиця’ [СлДуди: 86] – *Р. М.*)

Релігійно-дискурсивне найменування:*метафор.***у́дица**: «Мо́ре значи(т) свѣ́тъ; ры́ба значи(т) люде́й; **у́дица значи(т) сло́вобж̃іє**, кото́ры(м) мѣ́лъПетрълюде́й на свѣ́тѣлюби́ти и до нб̃а провадити …» [Ключъразумѣнїѧ: 199]

Спеціалізовані найменування:

*проф. (слоб.) універб.***тєлєскопі́[ч’]ка**‘вудка, вудлище якої складається з декількох колін, що входять одне в одне (на взірець телескопа)’ [КА]

Темпоральні найменування:

Δ **зимо́ва вудочка**‘вудочка з коротким вудлищем і котушкою для рибалення взимку’ [КА]

ВУДКА́Р – див. **РИБА́ЛКА**

ВУЖЧЕ –параметричне найменування: *проф. (ср.поліс.), утинок атрибут. словосп.* – ‘отвір у вигляді лійкоподібної перегородки, що дозволяв рибі проникати всередину верші, але перешкоджав повертатися в зворотному напрямку’ [Глушко 1999: 25]<**вужче місце*

ГАЛА́С – див. **РИБА́ЛКА**

ГАЛА́СКА – див. **РИБОЛО́ВЛЯ**

ГА́ПКА – *жіноче ім’я***Га́пка** (від *Ага́фія*) [СВІЛ: 48]

Відантропонімнийіхтіонім: *діал.(буз.-інг.), народноетимол. переосмисл.***га́пка**‘дрібнариба’ [СБІМ: І, 440]. Рибальська спеціалізація назви зумовлена первісною демінутивною функцією суфікса *-к-а*<псл.*-*ька*, *-*ъка* (зменшувальна форма імені – назва маленької за розміром риби) – *Р. М.* Див. також **ДУ́НЬКА**, **ПАЛА́ЖКА**, **ПАРА́ШКА**

ГА́ЧИТИ – відзнаряддєве найменування: *проф. (нж.ндпр.), суф.* ‘ловити рибу *гаком*’: «Зухвальська посмішка вбік, і відповідь ухильна, приправлена рибальським жартом: – *Гачив, гачив* – по тижню й Дніпра не бачив…»(Олесь Гончар «Бригантина»). Можливийетимоннийзв’язок*гачити(рибу)* і *вудити (рибу)*:псл. **ǫda* – первісноособливий спис із зазубреним вістрям для биття риби, потім цю назву перенесли і на рибальський гачок [ЕСУМ: І, 437]. Див. також **ЗАГА́ЧЕНЯ**

ГАЧО́К, зменш. до **ГАК**‘металевийабо дерев’янийстрижень, загнутий на одному кінці’ [СУМ-11: ІІ, 42, 17], *діал.*:*лемк.* **кру́чок**‘тесаме’,*пд.бсрб.***крючо́к**‘пристрій, щоскладається з жердини і гака на кінці, якимтягнуть велику рибу на човен’ [СУГО: 110];*проф.-жарг. (слоб.),метафор.* ◊ **тягать крючок**‘безрезультатно ловити рибу’ [КА];*усусп.-метафор.*:◊ **лови́ти / злови́ти (піймáти, спіймáти, взя́ти**і т. ін.**) на гачо́к** ‘намагатися ошукати, перехитрити, ввести в оману когось’ [СФУМ: 351],*ср.поліс.*◊ **на гачок впіймати** ‘ошукати когось, шантажувати’ [ФСГЖ: 41]

Відпроцесові найменування: *проф.-жарг. (слоб.),суф.***глоту́н**‘маленький гачок’ [КА] <*глитáти* (діал. *глотáти*) ‘жадібно, квапливо ковтати’,**заглоту́шка**,**проглоту́шка**‘тесаме’< діал.*загла́тувати*,*прогла́тувати*);*проф. (полт.), нульсуф.***здо́йма** ‘гачок ловити рибу взимку неводом’ [СлГр: ІІ, 146]<*здіймáти (здоймáти)*, *діал.(лемк.)***здоймúтирúбу з кру́чка** ‘знятирибу з гачка’ [СлДуди: 149]; *заст., діал. (пд.бсрб.)* **кармáк**‘гачок, зроблений з заліза, якимпідтягуютьчервонурибу до човна’ [СУГО: 93]< тюрк. *кармак*‘гачок, вудка’ від основи *карма*‘зачепити, ухопити’ [ЕСУМ: ІІ, 393]; *пд.бсрб., комп.-нульсуф.***самоло́ви**(**крючки́-самоло́ви**) –*мн.* ‘залізні гачки, якими ловлять у морі білуг, осетрів, севрюг’[СУГО: 110]

Параметричне найменування: **балберка** ‘різновид крючків на рибу на шнурку з поплавцями’ <тюрк.*beraber* ‘разом’ [Горбач 1993б: 47]

Спеціалізоване найменування: *проф. (одес.)* **са́хар**‘залізнийгачок з довгим держаком., якийвикористовують у час рибальствапідкригою для просування невода відоднієїополонки до іншої’ [СУГО: 176-177]<*діал.***со́хур**‘вилка для ловлі риби’<псл. **soxa*, діал. **soxorъ*‘дерево з розвилкою’ [ЕСУМ: V, 362]

ГЛОТУ́Н – див. **ГАЧО́К**

ГЛУБІ́НКА – див.**СІ́ТКА**

ГОЛОВА́ –продуктхарчування у виглядікулі, конуса і т. ін. [СУМ-11: II, 109]

Спеціалізоване найменування: *іст.***голова**‘визначенакількість риб залежно від її розміру і промислової цінності: «риби на оних возах *голов* сто пятдєсят» [АКНЗС 1734-75: II, 533]

ГОРІ́ШНЯ – див. **ТО́НЯ**

ГО́РЛО – хрящовий канал, який є початком стравоходу і дихальнихшляхів [СУМ-11: II, 132]

Спеціалізоване найменування: *проф. (ср.поліс.)***го́рло**отвір у вигляді лійкоподібної перегородки, що дозволяв рибі проникати всередину верші, але перешкоджав повертатися в зворотному напрямку [Глушко 1999: 25]

ГУ́РНИК – див. **РИБА́ЛКА**

ГУРО́КЛИК – див. **ЛИН**

ДВОПЕРСТО́ВКА – див.**СІ́ТКА**

ДЕ́РГА –відпроцесове найменування:*проф. (буз.-інг.)*, *нульсуф.*‘рибальськаснасть’: «Рибальська дерга складається із двох навхрест

сполучених тичок, до кінців яких кріпиться сітка; довгим держаком дергу витягують із води, якщо в сіті попала риба» [СБІМ: І, 523] < діал. *дьо́ргати*‘смикати’, пор.: *дерга́ч*‘знаряддя для витягування цвяхів’ [СУМ-11: ІІ, 245]

ДЕ́РТИ – див. **ДРА́ТИ**

ДОВГАНЯ –параметричне найменування: *діал. (закарп.), суф.* ‘верховодка звичайна, Alburnusalburnusalburnus L.’ [Фауна України 1983: 19]<*довгастої* форми

ДОЇТИ –надавлюючи на дійки, видушувати молоко з вимені [СУМ-11: ІІ, 350]
Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (нж.ндстр.), метафор.***доїти** ‘шарпати невід у процесі рибальства, коли його тягнуть із води руками за *верхи́* і *споди́*’ і ‘шарпати невід, коли не вистачає канатів, щоб дістатись до берега човнами’ [СлБерл: 40]

ДОМА́ХА – відлокаційне найменування: *проф., суф.*‘перший улов, найближчий до поселення рибалок’ [СлГр: І, 418]<*дім* (той, що ближче до *дому*)

ДО́НКА 1 – вудка для ловінняриби з дна водоймища [СУМ-11: 11, 680].Див. також **ПОДОВИ́НА**

ДО́НКА 2 – див. **ЩУ́КА**

ДОРО́ЖКА – див.**СІ́ТКА**

ДРА́ТИ, **ДЕ́РТИ** –відриваючищо-небудь, відокремлювати [СУМ-11: ІІ, 253]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (полт.), метафор.***драть** ‘ловити рибу’ [СлВащ: 31]

ДРЬО́ХАТИ – ономатопеїчне найменування: *проф.-жарг. (нж.ндпр.), суф.*‘викидатися з води вночі або ж удень перед дощем’ [СлЧаб: І, 300]< від звуконаслідув. вигуку *«Дрьох!»*

ДУГА́ – те, щомає форму округлоїкривоїлінії [СУМ-11: ІІ, 431]
Спеціалізоване найменування: *проф. (гуцул.), перен.***дуга́**‘частинасака’ [СГГ: 64]

ДУ́НЬКА – народноетимологізоване найменування:*діал.***ду́нька**‘плітка, плотиця’<**донка*, пов’язане з *дно* і вторинно зближене з жіночим ім’ям*Ду́нька* [ЕСУМ: ІІ, 146]. Див. також **ГА́ПКА, ПАЛА́ЖКА**, **ПАРА́ШКА**

ДУХ – суть, істиннийсмисл; змістчого-небудь [СУМ-11: ІІ, 442]
Спеціалізоване найменування: *проф. (зх.поліс.)***дух**‘ширша частина *кошиці* – рибальської лозової снасті у формі лійки’ [СлАрк: І, 148]

ДУША́ – *перен.*, чого‘самеосновне в чому-небудь, суть чогось’ [СУМ-11: ІІ, 445]
Спеціалізоване найменування:*проф. (буз.-інг.), метафор.* **душа́**‘звужений вхід верші або ятера’ [СБІМ: І, 578]

ЄЗ – див. **ЯЗ**;*іст.*Δ **езъ бити** ‘ставити загороду в річці, ставку для риболовлі’ [СУМ XVI-п.пол.XVII: ІІ, 88]

ЄЗОВИЩЕ – відзнаряддєве найменування:*іст., суф.* ‘місце, на якому поставлені язи’ [СУМ XVI-п.пол.XVII: ІХ, 89]

ЄЗОВЩИНА –відлокаційне найменування: *іст., суф.* ‘різновид податку для селян за користування водними угіддями’: «за ловырыбные копа

одна, за бобровыегонькопъдвѣ, за *езовщину*съкаждоеслужбы по шести грошей» (1640 р.; Акты, издаваемыеВиленскоюархеографическоюкомиссиею для разборадревнихактов, т. I-XXXIX. Вильна, 1865-1915 рр.) [Пруткая 2008: 316]<***єзовище***. Див. також **ВАРОВИЙ**,**РИ́БНЕ[1]**,**РИБАРИ́НА**, **СТАВЩИНА**

ЖЕ́РТЯ́ – *проф.-жарг. (закарп.), суф. (*j)* ‘сильний кльов риби’ [РРС: I, 392]<вульг. *же́рти*. Див. також **БРА́НЯ**, **КУ́СЬКАНЯ**

ЗАБРЕСТИ́, *тільки док.* – спеціалізоване найменування: ‘піти у воді (під час ловлі риби неводом, волоком і т. ін.) [СУМ-11: III, 28-29]

ЗАВО́ДИТИ – вести, відводитикуди-небудь далеко або не туди, кудипотрібно [СУМ-11: III, 56]
Спеціалізоване найменування:*проф. (буз.-інг.)***заво́дити**‘закидатисіті’ [СБІМ: I, 633]

ЗАГА́ЧЕНЯ – відзнаряддєве найменування: *діал. (закарп.)*, *суф.*‘підсічення риби на *гачок*вудки’ [РРС: II, 150]

ЗАГЛОТУ́ШКА – див. **ГАЧО́К**

ЗАЛИВА́ТИ, *док.***ЗАЛИ́ТИ** – покривати, заповнювати собою який-небудь простір (про людей, тварин і т. ін.) [СУМ-11: III, 183]
Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (одес.)***зали́ти** ‘наповнити аж до бортів човен виловленою рибою’ [СлМоск: 34]

ЗАРИБА́ЛИТИ – відпроцесове найменування, *проф.-жарг.,лише док. виду, преф.*: ‘заробитириболовлею’ [СлКрим: 444], *буз.-інг.*‘багато вловити риби’<*риба́лити*; усуспільнене найменування: *жарг. (буз.-інг.), метафор.*‘заробити на якійсь халтурі’ [СБІМ: I, 683], пор. словац. *zarybárčiťsi*‘провести час із задоволенням’ [Liptáková 2005: 102]

ЗВОЛОКТИ́, **ЗВОЛОЧИ́ТИ**, *док., перех.* – волочачи, тягнучи, збирати в одне місце [СУМ-11: III, 495]

Спеціалізоване найменування: ст.укр. **изволочити***що* ‘виловити рибу волоком (з чого)’ (1507 р.) [СУМ XVI-п.пол.XVII:XIII, 48]

ЗДО́ЙМА – див. **ГАЧО́К**; **ОПОЛО́НКА**

ЗИМНЯНКА –темпоральне найменування:*проф. (закарп.), універб.*‘марена, яка цілий рік залишається в мілких гірських річках, а не йде вниз за течією’ («зимує» –*Р. М.*) [Владыков 1926: 67]

ЗОМКА́Ш – див. **РИБА́ЛКА**

ІГОЛЬНЯ – відзнаряддєве найменування:*іст., суф., метонім.* ‘тисяча рибок, яких нанизували на мотузку, просилюючи око *голкою*’ [Зуєв 2001: 274]:«Риби *иголнѣ*двѣ голови, итого 2000» (1753 р.) [ІСУЯ: II, 549]

ЇЗИ́ТИ – відзнаряддєве найменування:*суф.*‘перегороджувати річку для ловлі риби’ [ВТССУМ: 509]<***яз(їз,єз)***

ЙОРЖ – дрібнапрісноводнарибародиниокуневихіз колючими плавцями [СУМ-11: IV, 62]

Тактильні найменування:*діал., суф.*:*марамор.***остри́ш**‘окунь’ [Верхратський 1908: 26], лемк. **острі́ш**[СлВерх2: 243]<псл. * *ostrišь*, **ostričь* ‘окунь, йорж’, пов’язане з **ostrъ* ‘гострий’; назва зумовлена наявністю на тілі цих риб різних гострих частин [ЕСУМ: IV, 227]

КАБЛУ́К – *діал.*‘дугоподібнийпредмет’ [ЕСУМ: II, 332]

Спеціалізоване найменування: *діал. (гуцул.), перен.***каблу́к**‘рибальськезнаряддя’ [СГГ: 88]

КАЗА́Н – закрита посудина для перетворення води в пару[СУМ-11: IV, 69]

Спеціалізоване найменування: *проф. (буз.-інг.), перен.***каза́н**‘матня ставного невода’ [СБІМ: І, 755]. Див. також**КЛИН** (**КЛИНО́К**), **КУЛЬ**, **РУКА́В**

КАРА́СЬ – невеликапрісноводнарибародиникороповихмідно-червоногоабосріблястогокольору [СУМ-11: IV, 101]

Відіхтіонімний антропонім:*ст.укр., прізвище***Карась**:Кирикъ*Карась*, Иванъ*Карас*, Грицко*Карась*, Марко *Карась*, Пєтро*Карась*[АКНЗС 1734-75: V,129, 160, 191, 220, 257];*зх.прикарп., прізвище***Карась** (**Karas**)[УПНПЛ: 201];*лемк., прізвисько*, *метонім.***Карась**‘захоплюєтьсяриболовлею’[Наливайко 2009: 121-122]

Відлокаційне найменування: ***муловик***‘карась’[Білоусенко, Німчук 2002: 66]<рується *в му́лі*

Відпроцесове найменування: *діал. (закарп.), суф.***підрийок**[Фауна України1983: 211]<*підрива́є* (*рується* в мулі)

Емоційно-оцінне найменування:*діал. (слоб.), зневажл., каламбур.*◊ ***Така риба, як карась, на хріна вона здалась!*** [КА]

КАРАСЬО́ВКА – див.**СІ́ТКА**

КАРМА́К – див. **ГАЧО́К**

КАРМА́ТНИК – див. **РИБА́ЛКА**

КАРПІ́ВКА – див. **ВУ́ДКА**

КА́РПОВА – див.**СІ́ТКА**

КАРПОВИ́К(**КАРПЯ́ТНИК**)– див. **СПІ́НІНГ**

КАЧА́ЛКА – кругла, гладко витесанапалиця для розкочуваннябілизни, тіста, вигладжування, вирівнюванняодягутощо[СУМ-11: IV, 123]
Спеціалізоване найменування: *діал. (слоб.), перен.***кача́лка**‘риба, яка мешкає в піщаних і глиняних водоймищах’ [КА] <тілобудовою схожа на качалку

КВОК –*виг.*‘звуконаслідування, щоозначає крик квочки’ [СУМ-11: IV, 137],спеціалізоване звуконаслідування: *проф. (слоб.)***квок**‘палиця з порожнистим кінцем, який під час занурювання у воду видає характерний звук, що приманює сома’ [КА]
Відпроцесові найменування: *проф. (діал.), суф.*: *слоб.***кваку́ша**,**квопи́ла**‘тесаме’<*ква́кати, квокати* [КА], *сх.поліс.* **клопавка**‘шматок дерева з отвором; під час удару ним об воду видає характерний звук, який приманює окремі види риб’ [Бережняк 2007: 352]<*клопати (хлопати)*, *ср.ндпр.***клочило**: «Не було лише *клочила*. ‹…› Отож старий взяв товсту криву липову гілку. І на її товстому кінці вирізав ніби копито лошати. Вдарив тим копитцем-клочилом по воді у діжці. Вийшло гучне: «*Клок-клок, клок-клок-куок*!..» Чи то ніби жаба кумкає – улюблена здобич сома. Чи то ніби качка кряче»(Юрій Логвин «Велика риба»)

КЕФА́ЛЬНИК – див. **РИБА́ЛКА**

КІМЛЯ́ – *діал.*‘сітка для ловлі риби’[СУМ-11: IV, 162];**кі́мло** ‘сітка у вигляді верші ловити рибу’ [СлЯв: 352]; *діал. (ср.ндпр.)***кімля**: «Рыбалки дѣлаютъ еще *кобылы* или *кимлы* – четырехъугольные саки» [Лисенко 1904: 8]. Див. також **КЛУ́МЛЯ**,**КРОШНЯ**,**КОБИ́ЛА (КОБИ́ЛКА) 1**,**КО́ЛИСКА**,**ЛЮ́ЛЬКА**, **РЕҐЕ́ЛЯ(РЕГЕ́ЛЯ)**

КЛАНЦА́К – див. **БИЧО́К**

КЛЕПЕ́ЦЬ –відпроцесове найменування:*іхт., суф.*:‘білозірка, AbramissapaPall.’; може мати зв’язок із *кліпати* з огляду на великі очі білозірки, а також із *клепáти* ‘бити; сплющувати’, зумовлений сильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби [ЕСУМ: II, 459];*діал. (одес.)***клепе́ць** ‘назва риби, відомої під назвою *глазач*’ [СлМоск: 41]. Див. також **ЛЯЩ (КЛИПЕ́ЦЬ)**

КЛИН (**КЛИНО́К**) – протрикутну, часто висунутугостримкінцемуперед форму чого-небудь [СУМ-11: IV, 182]
Спеціалізоване найменування:*проф. (буз.-інг.)***клино́к**‘матняневода’ [СБІМ: I, 850]. Див. також **КАЗА́Н**, **КУЛЬ**, **РУКА́В**

КЛИН (КЛИНЬ) –*діал. (гуцул.)*‘головень, Leuciscus cephaius’ [СГГ: 96]

КЛУ́МЛЯ –*діал. (ср.поліс.)***клу́мля**‘рибальськезнаряддя – сіть, щонап’ята на пруття, з’єднані на зразок*тригранноїпризми*’ [СлГр: II, 253].Див. також**КОБИ́ЛА (КОБИ́ЛКА) 1**,**КО́ЛИСКА**,**ЛЮ́ЛЬКА**, **РЕҐЕ́ЛЯ(РЕГЕ́ЛЯ)**

КНЯЗЬО́К – *іст., зменш.-пестл.* до **князь**‘голова роду, племеніабо союзу племен, щозвичайно стояв на чолівійськовоїдружини, а з розвиткомфеодалізму — вождь війська та правитель князівства’[СУМ-11: IV, 199]
Спеціалізоване найменування:*метафор.***князьок** ‘різновид ляща’ [СлЯв: 360]. Дніпровські рибалки помічають, що серед звичайних лящів трапляються дещо відмінні, яких називають вожаями або *князьками*. Якщо такий князьок трапиться рибалкам у невід, то вони його випускають у воду з надією, що той знову збере навколо себе нову зграю лящів. Про ньогокажуть: «вин у них (у рыб) вожай, йде по переду и веде за собою других» [Рябков 1890]

КОБИ́ЛА (КОБИ́ЛКА) 1 (також *ко́зла*, *ко́зли*) – *рідко*‘колода на чотирьохпохилихніжках, щовикористовується в парі з іншою як підставка для чого-небудь’ [СУМ-11: IV, 200, 212]

Спеціалізовані найменування:*псл.* ***kobyla** у вивідному (метафоричному) значенні ‘знаряддя або предмети, схожі на коня’ [ЕСУМ: II, 477]; *проф.*:*слоб.***кобѝла**‘пристрій для ловіння риби *у вигляді трикутної піраміди*, обтягненої сіткою (з отвором)’ [СлСаг: I, 173];**кобѝла (кобѝлка)**‘бродове рибальське знаряддя: дерев’яний каркас, обтягнутий сіткою *на взірець тригранної призми*, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу’[КА],*пд.-сх.полт.***кобѝлка** ‘рибальськийприлад, що*має форму даху на будинку*; ним ловлятьрибувбрід’ [СлСиз: 43] –синоніми:**КЛУ́МЛЯ**, **КО́ЛИСКА**,**ЛЮ́ЛЬКА**, **РЕҐЕ́ЛЯ(РЕГЕ́ЛЯ)**; *буз.-інг.***кобѝла**‘рибальська сітка для підльодного лову риби’ [СБІМ: I, 864].У тлумаченні назви *кобилка*порівняння конструкції рибальського знаряддяздахом(покрівлею) будинку невипадкове, адже у традиційному народному житлі Середньої Наддніпрянщини «подовжні та поперечні сволоки виходять назовні у формі різьбленої кінської голови» [Шкіра 2018: 426]. Загалом же композиційне оформлення бокової частини даху у вигляді кінської голови (двох кінських голів) є одним із дохристиянських знаків, пов’язаних з культом сонця – символом колісниці Бога сонця [Тарас 2012: 1157]. У білорусів найдавнішим видом декоративної прикраси збудованої хати було фігурне оброблення вільчика – перехрещених зверху кінців причілків (бокових частин даху), яким надавали форми бичачих рогів або кінських голів [Гурков 1979: 13].

КОБИ́ЛА (КОБИ́ЛКА) 2 – див.**КРАСНОПІ́РКА**,**ОСЕЛЕ́ДЕЦЬ**

КОЗА́ – невелика рогата жуйна тварина родинипорожнисторогих, щодає молоко, м’ясотощо; самиця козла [СУМ-11: IV, 209]

Спеціалізовані найменування:*проф. (буз.-інг.)***коза́**‘помилка при заміні кошельковогоневода, яка призводить до того, що між кінцями невода

залишається проміжок, у який виходить косяк риби’ [СБІМ: І, 878], Δ **козу́ дати**‘зробитипомилку’ («Тоже ще рибаки! Ставлячи невод, дали козу, а тепер дивуються, чому мало риби») [тс: 882]. П. Гриценко звертав увагу на вторинність в українському діалектному континуумі лексеми *коза́*, зокрема і як репрезентанта семеми‘пропуск при косінні’. Мотив – наявність волосяного покриву (resp. шерсті тварини, що схожа на нескошену траву – *Р. М.*) [Гриценко 1990: 127, 140]. У бойківському говорі Δ **ри́бна полоса́**‘лісосмуга для природнього засіювання, що залишена від вирубування’ [СлМат: 368].

КО́ЗЛИК – *зменш.-пестл.* до *козе́л*‘дикажуйна тварина родинипорожнисторогих, щоживепереважно в горах’ [СУМ-11: IV, 213, 211]
Спеціалізовані найменування: *ср.ндпр.***ко́злик, кі́злик,козлю́к** ‘лящ вагою до півкілограма’ [Тарасенко 1961: 58], ‘малий, молодий лящ’ [Ліпкевич 1993: 47], *нж.ндпр.***ки́злик** ‘маленький лящ’ [СлЧаб: ІІ, 165] – «Найпершим треться дрібний лящ, відомий у рибалок під назвою підлящика або **«кизлика»** [Рябков 1890]

КОЛИ́СКА –*діал.*‘гойдалка’[СУМ-11: IV, 222]
Спеціалізоване найменування:*проф. (ср.поліс.), метафор.***коли́ска**‘снасть із каркасом у формі трикутної призми, обтягнутої сіткою, але з однією відкритою гранню, для ловлення риби бродовим способом або з човна’(цим знаряддям ніби «заколисують» рибу – *Р. М.*)[Глушко 1999: 32]. Синоніми:**КІМЛЯ́**, **КЛУ́МЛЯ**,**КОБИ́ЛА** (**КОБИ́ЛКА**) **1**, **ЛЮ́ЛЬКА**, **РЕҐЕ́ЛЯ**(**РЕГЕ́ЛЯ**)

КО́ЛОТ – див. **БОВТ**

КО́ПЦІ – див.**СІ́ТКА**

КО́РОП – прісноводна (переважноставкова) костиста рибародиникоропових, щомає темно-золоту луску [СУМ-11: IV, 298]
Відіхтіонімні найменування: *нж.ндпр., метонім., прізвисько***Ко́роп**‘завзятийрибалка’[СлЧаб05: I, 216]

КОСИ́ТИ – зрізувати, стинати траву, збіжжя й т. ін. косою, косаркоюючи [СУМ-11: IV, 305]
Спеціалізоване найменування:*проф.-жарг. (слоб.)***коси́ти (рибу)**‘рибалити, закидаючи та рвучко тягнучи міцну ліску з грузилом і потрійним гачком, який чіпляє рибу за тіло’ [КА]

КОСТРА (КОСТАРИК) – див. **ОСЕТЕ́Р**

КОСТРЕ́ЦЬ – див. **О́КУНЬ**

КРАСНОПІ́РКА –колірне найменування:річковарибародиникоропових, яка маєчервонуваті плавники [СУМ-11: IV, 328; XI, 299]

КРИЛА́Ш – див. **РИБА́ЛКА**

КРИЛО́, *мн.***КРИ́ЛА** – боковачастинабудівлі, споруди, якоїсьплощинитощо [СУМ-11: IV, 346]
Спеціалізоване найменування: **крило́** ‘бокові полотнища, стіни невода’ [СлГр: II,306],*одес.*‘частина невода відматні до *клашні́ / кляча́*’ [СУГО: 109]; *нж.ндстр.*Δ **загрузи́ть крило́** ‘придавити нижню частину невода вниз під час рибальства’ [СлБерл: 9]

КРІ́ПЕНЬ – відпроцесове найменування: *діал (ср.поліс.), суф.* [**к'р’іпен’]**‘обруч, що вставляється в *кошель* (виплетений з лика кошик)’ [ГЧЗ: 352]. Див. також **СКРИ́ПКА**

КРО́СНА (**КРО́СНО**) – рама в деякихпримітивнихзнаряддях[СУМ-11: IV, 366].

Спеціалізоване найменування:*проф.*: *буз.-інг.***кро́сно**‘рибальськаснасть’ («Рибальське кросно – обтягнута сіткою конусоподібна рама (знизу – пряма, а зверху – овальна), яку, взявши за бильця, занурюють у воду і тягнуть по дну водоймища») [СБІМ: І, 979];‘риболовний сак’ [СлГр: ІІ, 311]

КРОШЕНЬ (**КРОШЕВНЯ**) –*іст., суф.*:Найкрупніших білих риб, як-от судаків, лящів, вирезубів, клали в голову сто, а великих коропів лише п’ятдесят. Голову такої риби називали*«крошень»*або*«крошевня»* [Зуєв 2001: 274];в Актовій книзі Полтавського міського уряду: «Коропов два, *крошени*полтретѣнадцатголовы» (1670 р.) [ІСУЯ: ІІ, 549];**кро́шень**‘гурт білої риби’ – термін у мовленні дніпровськихрибозаводчиківу Катеринославській, Херсонській і Таврійській губерніях [СлЯв: 396]

КРОШНЯ – *ндстр.*, *бойк.***крошня**‘прилад до иманяриб’,‘вид рибальської сіті’ [СлВерх1: 29; СлОниш: 390] [ЕСУМ: ІІІ, 106]< псл. **krosn’a(*krosnja)* <**krosna*‘з’єднання двох дерев’яних брусів як основа конструкції’ [ЭССЯ: XIII, 12-13, 16]. Пор.:ндстр. *крошня*‘накривка від дощу, котру присилюють до возів, *рід будки*’ [СлВерх1: 29],*кро́шні* – синонім до слова *ко́зли* зі значенням ‘різні назви ко́зел, що ставлять по гребневі солом’яного даху, щоб вітер не зносив соломи’ [СлЯв: 396, 365]. Див також **КІМЛЯ́**, **КЛУ́МЛЯ**, **КРО́СНО**,**КОБИ́ЛА** (**КОБИ́ЛКА**) **1**, **ЛЮ́ЛЬКА**, **РЕҐЕ́ЛЯ**(**РЕГЕ́ЛЯ**)

КРЮЧО́К – див. **ГАЧО́К**

КУКОЛЬВАН – *діал. (нж.ндпр.)*‘отруйнаросліна’, Δ **кукульванить (рибу)** [СлЧаб: ІІ, 226]. Синонім: **МА́СЛАҐ**

КУЛЬ – обмолочений і обтрушенийвідуламківсніп жита абопшениці, щовикористовується для покрівлі [СУМ-11: IV, 490]

Спеціалізоване найменування: *діал. (цн.слоб.)* **куль**‘гузирятера, матня волока’ [СлСаг: I, 193]; *усусп.-метафор.*:◊ **у ку́льдиви́ться**‘зважати на реальні можливості’ («Ти снача́ла ў кул′подиви́с′, а тод′і́ хва́стай») [МФСХ: 108]. Див. також **КАЗА́Н**, **КЛИН** (**КЛИНО́К**), **РУКА́В**

КУ́РИЦЯ (діал. *ку́риця*) – свійськаптиця, яку розводять на м’ясо і для одержанняяєць; самка півня[СУМ-11: IV, 410]

Спеціалізоване найменування: *проф. (слоб.), перен.***ку́риця**‘бродове риболовецьке знаряддя, що особливостями конструкції обтягненого сіткою складаного каркасу нагадує тіло курки’ [КА]

КУ́СЬКАНЯ – відпроцесове найменування: *проф.-жарг. (закарп.), суф.*‘слабкийкльовриби’ [РРС: I, 392] <*куса́ти*. Див. також **БРА́НЯ**, **ЖЕ́РТЯ́**

ЛАМА́ТИ –згинаючиабо б’ючи з силою, відділятичастиничого-небудьаборозділятищось на частини [СУМ-11: IV, 441]

Спеціалізоване найменування:*проф.-жарг. (сх.приаз.)***лама́ть**‘витягатиневід’ (*«за́втрапойі́дешс’і́ткилама́т’»*) [ОмКл: 54]

ЛАПА́ВКА – див. **РИБОЛО́ВЛЯ**

ЛАПТА́ШНИК – див. **РИБА́ЛКА**

ЛАСКИ́Р(Ь) – відпроцесове найменування: *діал., суф.*: *слоб.***ласки́рь**‘невеличкий лящ; підлящик’ [КА], *нж.ндстр.***ласкир**‘риба’[СлБерл: 51] <псл. діал.**laskyrь*, утвореного від дієслова **laskati* [Нечитайло 2011: 212]

Відіхтіонімне найменування: *діал., суф.*: *нж.ндстр.***ласки́рка** ‘риба, зменш. до*ласки́р*’ [СлБерл: 51],*слоб.***ласки́рик**‘зменш.-пестл. до *ласки́рь*’ [КА]

ЛИН – прісноводнарибародиникоропових з товстимслизькимтілом [СУМ-11: IV, 486]; *усусп.-метафор.*:◊ **лин вилинає, а карася очешуть** ‘перевага панського життя над звичайним’ [Номис: №1300],*сх.поділ., полт.*◊ **набравсь, як лин мулу** ‘багато’ [Номис: №13870],◊ **Ходи, як лин по дну** ‘поводься обережно, не привертай до себе уваги’ [Номис: №3280],*ср.поліс., емоц.-оцін.* ◊ **гарнюсінький як линок**‘вродлива людина’ [СлДобр: 79]

Відлокаційні найменування: *діал. (сх.поліс.), суф.***багнюк** [Дейниченко 1985] < зазвичай перебуває в мулі (*багні*)

Емоційно-оцінні найменування:◊ **Нема над рибу линину, мъясо свинину, ягоду сливину, а дівку Марину** [Номис: №7520]

Колірні найменування: *діал. (сх.поліс.)***гуро́клик** [Дейниченко 1985] <діал. (сх.поліс.)*гуро́к*‘огірок’: У річках лин золотистий, а в тінистих лісових озерах – темно-зелений, як огірок – *Р. М.*, див. також **ЩУ́КА** (Δ **ТРАВ’ЯНИ́СТА ЩУКА**), **ЩУПА́К** (**ЗЕ́ЛИК**)

ЛИСИ́ЦЯ – самка лиса [СУМ-11: IV, 490]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (слоб.), евф.***лиси́ця**‘щука’[КА]

ЛІКТЬОВИ́Й – прикм. до *лі́коть*‘старовиннамірадовжини, приблизно в півметра’ [СУМ-11: IV, 514]

Спеціалізоване (відсоматичне) найменування: *проф.-жарг. (слоб.)***локтьова́**‘риба розміром до ліктя’[КА]

ЛОБ – верхнянадочначастинаобличчялюдиниабомордитварини [СУМ-11: IV, 535]

Спеціалізоване найменування: *проф. (слоб.)***лоб**‘загин рибальського гачка’ [КА]

ЛОСКИ́РЬКА – відіхтіонімне найменування: *діал. (слоб.), суф.*<**ЛАСКИ́Р(Ь)**

ЛУСКА́РЬ –відсоматичне:*діал. (сх.слоб.),народноетимол. переосмисл.***ЛАСКИ́Р(Ь)**,*суф.*1. ‘густера; риба родини коропових’ (Піс), 2. ‘те саме, що **ЛЯЩ**’<*луска́*; 3. спеціалізоване найменування: ‘лящ розміром не більше долоні’ [КА]

Відіхтіонімне найменування: *діал. (сх.слоб.), суф.***лускá́рик, лускі́рик**‘зменш. до *лускарь 2*’[КА]

ЛЮ́ЛЬКА (*літ.* КОЛИ́СКА) – *діал.*‘гойдалка’[СУМ-11: IV, 572,222]

Спеціалізоване найменування: *проф. (нж.ндпр.), перен.* **лю́лька**‘виплетена з лози корзина, яку чіпляли до пересипа і в яку, перестрибуючи загороду, потрапляла риба’ [Ліпкевич 1993: 120].В укр. говірках лексико-семантичні варіантислова *лю́лька* (‘висячий поміст з бортами для підтримання інструменту, матеріалів, а також для роботи вгорі’, ‘колиска, що стоїть на підлозі’, ‘маточнаячейка у бджіл’ тощо) належать до одного словотвірного гнізда зі словом *лю́ля́ти*‘колихати, приспівуючи’, що зрештою зводиться до псл. **ljuljьka*‘колиска’ [ЕСУМ: ІІІ, 325].Синоніми:**КІМЛЯ́**, **КЛУ́МЛЯ**,**КОБИ́ЛА (КОБИ́ЛКА) 1**, **КОЛИ́СКА**, **РЕҐЕ́ЛЯ(РЕГЕ́ЛЯ)**

ЛЯЩ – прісноводнарибародиникоропових з пласкимтілом [СУМ-11: IV, 615]; *усусп.-метафор.*:*діал. (слоб.), емоц.-оцін.* ◊ **(ховатися, сховатися) як лящ у жабуринні** ‘дуже добре, надійно’ [СлУжч: 196]. Див. також **ЧАБА́К**

Відетнонімне найменування:*проф.-жарг. (ср.ндпр.)***циганóк** ‘біологічний різновид ляща’ [Тарасенко 1961: 59]

Відіхтіонімні найменування:*проф. (сх.поділ.), суф.***лящу́к** ‘молодий лящ вагою до 1 кг’ [Тищенко 2010а: 97]<*лящ*; *діал. (слоб.), суф.***лоски́рька**‘невеличкий лящ, підлящик’<*ласкир(ь)* [КА]

Відпроцесовенайменування: *проф. (діал.)*:*сх.степ.* **клипе́ць** ‘молодий лящ’ [ОмКл: 45]<*кліпати (очима)*, див. також **КЛЕПЕ́ЦЬ**

Колірні найменування: *проф. (ср.ндпр.), суф.***біля́к** ‘біологічний різновид ляща’ [Тарасенко 1961: 59] <*бі́лий*, пор. також:*біль*‘риб’ячалуска’ [Сучасна українська літературна мова 2002: 170]. Див. також **БІЛИЗНА́**

Спеціалізовані найменування:*нж.ндпр.***вожа́й**, **князьо́к**‘різновид ляща’:Дніпровські рибалки помічають, що серед звичайних лящів трапляються дещо відмінні, яких називають *вожаями*або *князьками*. Якщо такий князьок трапиться рибалкам у невід, то вони його випускають у воду з надією, що той знову збере навколо себе нову зграю лящів. Про ньогокажуть: «вин у них (у рыб) вожай, йде по переду и веде за собою других» [Рябков 1890]; *сх.поліс.***царь (царьо́к)** ‘лящ’ [Дейниченко 1985]

Темпоральні найменування:*проф. (діал.), суф.*: *лемк.***дубо́вик** ‘лящ’ [СлДуди: 190], *ср.ндпр.***дубовик** (коли цвіте дуб – *Р. М.*), **вербовик**(коли цвіте верба – *Р. М.*): «на середній течії Дніпра відзначено наявність трьох екотипових форм ляща залежно від часу їхнього нересту: «вербовик», «дубовик» і «плоскирник» [Фауна 1983: 76];**микольник** ‘лящ зимового нерестування’ [Туленцева 2005: 200], тобто нереститься в грудні (місяці, коли святкують День святого Миколая) – *Р. М.*,**юровик** ‘лящ весняного нерестування’ [Туленцева 2005: 200], тобто нереститься в травні (6 травня вшановують святого Юрія, за язичницьких часів – Ярила) – *Р. М.*

МАКУША́НКА – див. **ВУ́ДКА**

МАКУША́ТНИЦЯ– див. **ВУ́ДКА**

МАЛЯВКА – *діал. (зх.прикарп.)* ‘мальок риби, різні види дрібних риб, риба гірчак’, відіхтіонімний антропонім:**Малявка** (Malawka)[УПНПЛ: 235]. Див. також **СІЛЯ́ВКА**

МА́МКА – *розм.*‘ласкавеназиванняматері й звертання до неї’[СУМ-11: IV, 615]

Спеціалізоване найменування:*проф.-жарг. (слоб.)***ма́мка**‘ікрянариба’ [КА]

МАРТО́ВКА – див. **ЩУ́КА**

МАРТЮ́К – див. **ЩУ́КА**

МАРТЯНКА – див. **ПІДУ́СТ**

МА́СЛАҐ – *діал. (закарп.)*‘одурманювальна приманка для риби’; *усусп.-метафор.*:◊ **заморо́чити, як ры́бума́слаґом** [РРС: II, 34]. Синонім:**КУКОЛЬВАН**

МАТНЯ́ – ‘середнячастина невода у виглядівузького, довгогомішка, кудипотрапляєрибапід час ловлення’ [СУМ-11: IV, 651],*проф. (пд.бсрб.)*Δ **уверну́тьматню́**‘витягти*матню* з рибою в човенпісля того, як *стягну́ли то́ню*сітками’ [СУГО: 125];*усусп.-метафор.*◊ **попа́стися в матню́** ‘опинитися в безвиході’ [СлГр: II, 411]. Позамовний факт (під час ловлення риби *матня́ (мотня́)* залишається найменш рухомою частиною снасті, якана противагу обвислій частині козацьких шаровар не «мотається») дозволили прийняти як більш переконливий етимон іменник *мати* (порівняймо: д.укр. *ма́тиця*, пол. *macica*, *matnia*, рос. діал. *ма́тка*, *ма́тница*, *ма́точка*, *мату́ха* – ‘мотня невода’). Саме таку генетичну приналежність термін*амотня* підтверджують численні спільнокореневі утворення в слов’янських і неслов’янських мовах, де мотивувальною ознакою є головна, основна і, як правило, центральна частина чого-небудь (рос. *ма́тика* ‘середина чого-н.’, *ма́тица* ‘головна, основна частина чого-н., середина чого-н.’, чес. *mateřský* ‘головний, основний’, серб. *ма̀тичин* ‘головний, основний, центральний’, фр. *mere* ‘мати’ і ‘основний, корінний, головний’, тур. *ana* ‘мати’ і ‘основний, головний’, фін. *emä*‘мати’ і ‘головний’). Ще одним доказом на користь етимона *мати* є входження найменувань *мотня́*, *матня́*, *ма́тица* в стійку мікросистему назв цієї снасті та її складників із просторовим мотивуванням кожної кореневої морфеми (*верху́* ‘верхній канат з поплавцями’, *споду́*

‘нижній канат з грузилами’, *кри́ла* ‘бокові полотнища’). Судячи зі взаємного розташування частин невода, цим значенням може бути ‘***центральний, середній***’. Так само мотивовані за ознакою ‘головний, основний, центральний’ і споріднені з рибальським терміном найменування головного русла річки, кіля човна, центрального стельового брусу, а також і «нерибальське» значення слова *мотня́* – ‘середня обвисла частина козацьких шаровар’[Мотузенко 2006: 246-248].Див. також **КАЗА́Н**, **КЛИН (КЛИНО́К)**, **КУЛЬ**, **РУКА́В**

МАТУ́ЛА – *діал. (буз.-інг.)*‘нитки, з яких рибалки в’яжутьсіті’ [СБІМ: ІІ, 114]

МАТУ́ЛИТИ – відзнаряддєве найменування: *проф. (буз.-інг.), суф.*‘в’язати волок (матулу)’ [СБІМ: ІІ, 114]<*мату́ла*

МАЦО́К (МАЦАКЙ) – див. **РИБОЛО́ВЛЯ**

МАЦУНЙ – див. **РИБОЛО́ВЛЯ**

МОРЯ́К –відлокаційне найменування:*проф.-жарг. (пд.бсрб.), каламбур., суф.* ‘оселедець, який першим потрапляє в пріснудунайську воду’ (*з моря* – Р. М.) [СУГО: 129]

МОСКА́ЛЬ – *заст.*‘росіянин’, *пестл.***МОСКА́ЛИК** [СУМ-11: IV, 808] Спеціалізоване найменування:*діал., метонім.*:*пн.ндстр.***моска́ль** ‘маринована в оцті сардинка’ [Горбач 1965: 117],*галиц.***москалик** ‘оселедець (риба з роду Alosa)’, яку в Галичині називали так, бо завозили з Російської імперії, а пізніше з Радянського Союзу [Лицур 2011: 120],*лемк.***моска́лик** ‘дрібний оселедець’ [СлДуди: 230]

НЕ́ВІД – див. **СІ́ТКА (СІТЬ)**

Відіхтіонімне найменування: Δ **селявочнийневід** – *терм.*‘невідз діаметром вічка 7 мм, яким ловлять верховодку, тюльку тощо’ [Рибництво: 251]. Див. також **СЕЛЯ́ВА**

Релігійно-дискурсивне найменування:*метафор.* «Подо́бноє́стъцр(с)твонб(с)ноє**не́воду’** **воверже́нувъмо́ре** …» [Ключъразумѣнїѧ: 68]

НЕ́ВІДНИК(НЕВІ́ДЧИК) – див. **РИБА́ЛКА**

НЕВОДА́Р – див. **РИБА́ЛКА**

НЕВОДНИ́ЧИЙ – *іст., ст.укр., субст.***нєводъничий**‘збирач податківі наглядач за виконуванням цієї повинності’: «У козака КорєнѣвскогокурєняИванаКраснѡштана, *нєводничого,* с товарищитридцятычєловѣкизаграблєнноразныхпожитковцєною на тысячу на восємсотъ на дєвятрублєвъ на тридцять на двѣкопєйки» [АКНЗС 1734-75: I, 381-382]

Відсуб’єктний антропонім:*ст.укр.***Нєводъничий**:Гарасим *Нєводъничий* [тс: II, 548]

НЕВОДЧИК – див. **РИБА́ЛКА**

НІЧНА́ – див. **РИБОЛО́ВЛЯ**

НІЧНИЦІ – темпоральне найменування:*проф. (галиц.), утинок атрибут. словосп. із суф.*: «гачки присилені на кріпких нитках, котрі ув’язують до патиків. На ті гачки настромлюють (намикают) мересниці (Phoxinusrivularis, Ellritze; нерісниці) и ставляють той прилад нічю (*ніччю* – Р. М.) важкими камінями приложивши патики, а гачки з жиром упускаючи у воду» [Верхратский 1877: 41]<**«нічні́» гачки*

НОЖИКОВАНЯ – див. **ПІДУ́СТ**

НУЗДА́ТИ – *діал.*‘гнуздати’[СУМ-11: V, 454]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (нж.ндпр.), фамільяр.***нуздáть** ‘ловити рибу вудочкою’, *док.***понану́здувать** ‘поналовлювати вудкою рибу’ (*«Понану́здуйеокун'їў, краснопе́рок і ва́рейу́шку»*) [СлЧаб: II, 371; III, 195]

О́БЛИЦЯ – див. **ВО́БЛА**

О́БОЛОК – *заст., поет.*‘хмара, хмарина’[СУМ-11: V, 549]

Спеціалізоване найменування:*діал. (галиц.), метафор.***оболоком(риби ходьит**)‘гуртом, скупчено’[ГРНП 1908: 464]

ОБО́РКА – смужкаматерії, зібрана в складки чизборки і пришита для оздоблення до сукні, сорочки, фартуха і т. ін.[СУМ-11: V, 550]

Спеціалізоване найменування: *проф. (слоб.)***обі́рка**‘міцний шнур, продітий у петлі нижнього краю рибальської сітки’ [СлСаг: I, 282]

ОВЕ́С – зерноярової злаковоїкультури, щовикористовується як корм для худоби (перев. коней) та для виготовленнядеякихпродовольчихпродуктів (крупів, галет і т. ін.) [СУМ-11: V, 610]

Спеціалізоване найменування:*діал. (зх.поліс.)***ове́с** ‘мальки риби, які щойно вивелися з ікри’ [СлАрк: II, 7], *суф.***вівся́нка** ‘дрібна ставкова риба’ [СУМ-11: I, 550]

ОГНИ́ВО – *діал.*‘кільце’[СУМ-11: V, 617]

Спеціалізоване найменування: *проф. (діал.)*: *нж.ндпр.**огні́во***‘великепівоко між полотном снасті і її обіркою (кодолою)’ [Ліпкевич 1993: 79-80], *пд.бсрб.***огни́во**, **угни́ло**‘великевічкоміжсіткою і линвою’ [СУГО: 140]

ОДИНА́К – той, хто сам, без інших, відокремивсявід людей [СУМ-11: V, 628]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (одес.)***одина́к**‘один невідпід час рибальства на*розпо́ри*’ [СУГО: 141],Δ **поїхати на одина́к**‘попливти рибалити на *розпо́ри* одним неводом’ [СУГО: 158]

ОДЛЯ́СОК – відзнаряддєве найменування: *конфікс.*‘частина ляси біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з кітця’ [Качайло 2009: 455]<*лі́са*‘виріб із ліщини’. Див. також **ПА́ЛІСОК**

О́КО – органзору у людини, всіххребетних та деякихбезхребетних тварин[СУМ-11: V, 665]

Спеціалізоване найменування:*проф. (пд.бсрб.)***о́ко‘**вічкорибаськоїснасті’,Δ **підв’язуваткра́йніо́чі**‘підв’язувати канат до снасті, роблячи при цьомуоднаковіо*гни́ва*’ [СУГО: 141]. Синоніми: **ОЧІЯ́**

ОКУНЕ́ЦЬ – *зменш.-пестл.* до **О́КУНЬ**

Відіхтіонімний антропонім:*ст.укр., прізвище* **Окунець**: Матвѣй*Окунєць* [АКНЗС 1734-75: V, 192]

О́КУНЬ – прісноводнахижарибародиниокуневихзеленувато-жовтогокольору, з чорнимипоперечнимисмугами і червонуватиминижніми плавниками [СУМ-11: V, 686];*усусп.-метафор.*:*каламбур.*◊ **лови́ти [но́сом] окуні́в (окуні́, окунці́в)** ‘дрімати, куняти, схиливши голову вниз’ [СФУМ: 352],*галиц.*◊ **ставится, як окунь протѣводѣ**[Гал. приповѣдки и загадки 1841: 88],*зх.волин.*◊ **о́кунемстава́те** ‘рішуче заперечувати щось, протестувати’ [СлКорз: 175], ср.поліс.◊ **став як окунь проти води** ‘упертість’[СлДобр: 50], сх.слоб. ◊ **(стати) як окунь проти води** ‘настійно, вперто, рішуче (про вчинки людини)’ [СлУжч: 231], волин.◊ **як о́куньпро́ти води́** ‘упиратися’ (з відтінком зневажливості) [СлКір: 112];*сх.слоб.*◊ **окунь заморожений** ‘нерухомий, неповороткий’ [СлУжч: 231];*арг., евф.* ◊ **окуня уловити**: «Та́кжезло́дѣйсповѣда́лсѧ и не каза́лъ, же конѧ̀ укравъ, але мо́вилъ:

ѡкунѧуловѝлем(ъ)» (своєрідна рекомендація священникам для проведення сповіді, яку зафіксував Іоаникій Галятовський) [Ключъразумѣнїѧ: 386]; *мед.* Δ **жир з окуня**(ліки від бородавок): «на(й)лучшє є(ст) на бородавки, ко҃ибиваю(т) по твари, жиръ з(ъ) окуня, нимънамазивать» [Лікар. та госп. порад. XVIII: 43]

Відіхтіонімний антропонім:*ст.укр., прізвище***Окунь**:Стєпанъ*Окунь* [АКНЗС 1734-75: V, 181]

Каламбурне найменування: *діал. (слоб.), жарт.-ірон.***пода́роктьо́щі**(для тещі – *Р. М.*) ‘окунь’ [КА]. З окуня (на відміну від риб інших видів) дуже важко зішкрібати луску. Ця евфемістично-каламбурна назва належить до усуспільненої рибальської образно-семантичної моделі «подарунок у виглядіриби відповідної поживної цінності особі жіночої статі як вияв свого ставлення до неї». Урозмовному й народно-пісенному дискурсах: пд.волин.*«а шо карáс’і то дл’акумáс’і», «а шо óкун’ці, то дл’абáбун’ці»* [Горбач 1973б: 463, 486],*«Звари мені судака, Щоб і юшка була, І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя кума люба, кума душечка»*[СлЖайв: 320]. Пор. також в іншому гендерному вимірі:*«В кого чорний усок, тому рибки шматок; в кого сива борода, тому юшки шкода»* (Кролевещина) [Номис: №8730].

Тактильні найменування: *діал., суф.*:*одес.***деру́н, диру́н** ‘окунь’ [СлМоск: 30; СУГО: 69],рівн. *деру́н* ‘те саме’ [СлЄвт: 59], *сх.поділ.***дирунéць** ‘окунь невеликого розміру’ [Тищенко 2010а: 97]. Назва зумовлена семантичним розщепленням вихідної суб’єктної семантики дієслівної основи праслов’янського діалектизма**derunъ<*dьrati* [Нечитайло 2011: 191]; *сх.слоб.***костре́ць** ‘окунь’ [СУСГ: 104], *буков.***ко́стриж, ко́строж, ко́струж** ‘те саме’ [СБГ: 226]. Етимологи в реконструкції **kostrežь/*kostrižь*пізньопраслов’янського лексичного фонду карпатського ареалу наводять такі паралелі: карп. *костри́ж* (*костру́ж*), пол. діал. *kostryż* ~ болг. *ко́стреж* (*ко́струж*), серб. *ко̏стреш*, *ко̄стрӣш*, порівняймо також з рум. *costrăş* [Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков: 28].

Праслов'янські реконструкції **kostra, *kost(ь)rъ*, яких сягають і назви риб, і назви рослин, етимологи розглядають як суфіксальні утворення від ie. **kes-/kos-* із первісним значенням 'колоти', пов'язаним з наявністю у злакових рослин остюків, а в риб певних порід – колючих променів у спинному плавці [ЕСУМ: III, 53, 54]

ОПОЛО́НКА – отвір, прорубаний у кризізамерзлоїводойми[СУМ-11: V, 721]; *усусп.-метафор.*:*емоц.-оцін.*◊ **б'ється (крутиться) як риба в ополонці** 'борсається у скрутній ситуації' [ЮрчІвч: 126], *ср.поліс.*◊ **б'ється як риба в ополонці** 'невдача' [СлДобр: 111],◊ **вертиться як в'юн в ополонці** 'хитрує, викручується' [ЮрчІвч: 34], ◊ **вертицця, як оюн в ополонці**'метушиться' (Лівобережна Україна) [Номис: №3120],*полт.*◊ **крутиться як щука в ополонці** 'мечеться в безвиході', 'хитрує, викручується' [ЮрчІвч: 168],*ср.поліс.* ◊ **побивається як риба в ополонці** 'плаче' [СлДобр: 145]

Відпроцесові найменування: *суф.***ви́тонка** 'здойма, ополонка для ловлення риби на річці взимку', **ви́тонок** 'місце, звідки витягають рибу з-під льоду' <*ви́тонити*,Δ **ви́тонити невід** 'витягти невід з ополонки, з-під льоду' [СлЯв: 102];*зх.поліс.*,*субст.***виходне́** (ополонка, з якої «виходить» сітка) [СлАрк: I, 61];*поліс.***духа́**'ополонка; продуховина, прорубана в льоду річки, ставка тощо' (щоб ловити рибу) [СлЛис: 71],Δ **на духи́ лови́тири́бу** 'ловити рибу, роблячи ополонку в кризі' [СлКрим: 443];*ср.ндпр.*Δ **запускна́ ополо́нка**'центральна ополонка, яку вирубують посеред річки (на противагу ополонкам меншого розміру в напрямку до берега)'[Василенко 1902: 187];*ср.ндпр.***здо́йма**'вихідна ополонка, яку роблять поблизу берега, щоб виймати з води *хохлю* з прив'язаним до неї неводом'[Василенко 1902: 187] –від українського дієслова *здіймати* [Афанасьев-Чужбинский 1861: 432]; *ср.поліс., конфікс.* **придуха** 'спеціально підготовлена ополонка, до якої вставляли пастку-решето з «рукавом»' [Із звіту етнографічної експедиції 1934 року:

463] <*дух*‘ополонка’,*ср.поліс., емоц.-оцін.*◊ **лізе як риба до продухи** ‘чванливий’ [СлДобр: 70]

ОСАДИ́ТИ – *спец.* ‘зменшитидовжину, висоту і збільшити поперечник заготовки металевоговиробу за допомогоюкування’ [СУМ-11: V,752]
Спеціалізоване найменування: **осади́ть***док.* ‘виготовитиновийневід з *матуи́л* і канатів’ [СУГО: 142]

ОСЕЛЕ́ДЕЦЬ – невеликаморськапромисловариба, яку вживають у засоленомуабо копченому вигляді; *усуспіл., перен.*‘старовинначоловічазачіска у виглядідовгого пасма волосся на голенійголові (*перев.* у козаків); чуприна’«Запорожці звали ще чуприну оселедцем, бо як вона довга, то теліпається, неначеоселедець» (Олекса Стороженко) [СУМ-11: V,758]. Див. також **БАЛАМУ́Т**
Відлокаційні найменування:*діал.*:*пд.бсрб.,утинок атрибут. словосп. із суф.*:**дуна́йка**‘дунайський оселедець, жирніший і смачніший від морського’ [СУГО: 74] <*дунайська риба*;*нж.ндпр.***лима́нка**‘молодий оселедець (Clupeapontica), який живе в лимані Дніпра’ [Кравченко 2009: 94]<*лиманна риба*; *пд.бсрб.,універб.***чорномо́рка**‘оселедець, який першим потрапляє в солодку дунайську воду’[тс: 210]<*(риба) із Чорного моря*
Параметричне найменування: **кобы́ла** ‘астраханський оселедець’ [СлЯв: 360]

ОСЕТЕ́Р – велика промисловарибародиниосетрових, ціннасвоїм м’ясом та ікрою [СУМ-11: V,760]
Тактильні найменування: *ндпр.***костарик**‘осетер чорноморсько-азовськийAcipensergueldenstaedticolchicusV. Marti’,*пд.бсрб.***костра** ‘те саме’ [ФаунаУкраїни 1980: 143].У словах **kostь* і **česati* є спільні семантичні риси, підтверджені значенням слова **kosterь* ‘риба з твердою лускою, яку важко чистити’ [ЭССЯ: XI, 159]. Див. також **ЧЕХО́НЯ**, **ЧЕША**

ОЧІЙ́ – відсоматичне найменування: *діал. (пд.бсрб.), суф.*‘вічкасіткичиматули’ [СУГО: 144] <*очі*. Див. **О́КО**

О́ЧКО – див. **ВІ́ЧКО**

ПАВУ́К – членистонога тварина з отруйнимизалозами, щозвичайно живиться дрібнимикомахами, вловлюючиїх у виткану нею самою павутину [СУМ-11: VI, 8]
Спеціалізоване найменування:*проф., метафор.***паву́к**‘снасть на взірецьпідсака, щоскладається з круглого чи квадратного металевого каркасу з прикріпленою до нього густою сіткою і держаком; у гузирькладуть приманку; коли рибазапливає, снасть різковитягуютьіз води’ [КА]

ПАЛА́ЖКА – *іхт., народноетимол. переосмисл., каламбур.*‘гірчак, Rhodeusamarus’: результат видозміни звукової форми *пара́шка*‘тесаме’, зближеної з жіночими особовими назвами Пара́шка і Палажка, пор.: пол. *karaśka*‘гірчак (зовні подібний до невеликого карасика)’ і *paraszka*‘тесаме’ [ЕСУМ: IV, 259, 293]. Див. також**ГА́ПКА**, **ДУ́НЬКА**, **ПАРА́ШКА**

ПА́ЛІСОК – відзнаряддєве найменування: *конфікс.* плетене знаряддя для рибалення [Верхратський 1912: 243]<*лі́са*‘виріб із ліщини’. Див. також **ОДЛЯ́СОК**

ПАН – той, хтомаєвладу над іншими; володар, хазяїн [СУМ-11: VI, 41]
Спеціалізоване найменування:*проф.-жарг. (пд.бсрб.),метафор.***пан**‘сом вагою понад 10 кг’ [СУГО: 145]. Див. також **ВОЖА́К** (**ВОЖА́Й**),**КНЯЗЬО́К**

ПАРА́ШКА – *іхт., народноетимол. переосмисл., каламбур.*‘гірчак, Rhodeusamarus; чебак гіркий, Cyprinus amarus’: результат видозміни назви *карáсик*(пор.: пол. *karaśka*), перенесеної з карася за зовнішньою подібністю гірчака до невеликого карасика [ЕСУМ: IV, 293]. Див. також **ГА́ПКА**, **ДУ́НЬКА**, **ПАЛА́ЖКА**

ПА́РТІЯ – певна, звичайнозначнакількістьяких-небудьпредметів, товарів, зібраних для відправлення, продажу і т. ін.
Спеціалізоване найменування:*проф. (пд.бсрб.)***па́ртія** ‘косяк риби’, Δ **збива́тися в па́ртію**‘зібратися великій кількості риби в одному місці’[СУГО: 147]

ПА́РУБОК – молодийчоловік; юнак [СУМ-11: VI, 80]
Спеціалізоване найменування:*іст., нж.ндпр., метафор.***парубок** ‘великий осетер’:«коштував від 6 до 8 гривен, а після запорожців, навесні 1786 р. коштував від 2 до 3 карбованців, а влітку до 4» [Яворницький: 288]

ПЕРЕ́СИП – *діал.*‘природний вал ізпіскуабо гальки, якийвідокремлює затоку відвідкритоїчастини моря чи озера’ [СУМ-11: VI, 347]
Спеціалізоване найменування:*проф. (нж.ндпр.)***пере́сип** ‘перепона з сіток і ятерів, якою перегороджують вузьку плавневу протоку’ («ў плаўн′а́хста́вилипере́сипи») [СлЧаб: ІІІ, 99]

ПЕРСТО́ВКА – див.**СІ́ТКА**

ПЕЧЕ́РА – *діал.*‘заглибинапід берегом річки’[СУМ-11: VI, 347]
Спеціалізоване найменування:*буз.-інг.***пече́ра**‘заглиблення в підводній частині берега річки, де збирається риба і ховаються раки’ [СБІМ: ІІ, 422].Синонім: **РА́КІВЕЦЬ**

ПЕЧЕРУВА́ННЯ (ПЕЧЕРКУВА́ННЯ) – див. **РИБОЛО́ВЛЯ**

ПИЛОСО́С – апарат для очищеннявід пилу предметіводягу, меблів і т. ін. [СУМ-11: VI, 353]
Спеціалізовані найменування:*проф.-жарг. (слоб.), жарт.-ірон.***пилесо́с**‘короп (який шумно втягує ротом прикормку)’ [КА]

ПІДПУ́ШУВАТИ, док. **ПІДПУШИ́ТИ** –‘робитищо-небудьпухнастішимабопухкішим’ [СУМ-11: VI, 488]

Спеціалізовані найменування: *проф.-жарг. (нж.ндстр.)***підпуши́ти** ‘вздовж *верхі́в* чи *споді́в* снастей пришити частину сітки чи *матӯли*’ [СлБерл: 61]>*відпроцес., суф.***підпу́шка** 1. ‘процес роботи, пов’язаний з пришиванням до снасті частини сітки чи *матӯли*’, 2. ‘частина сітки чи *матӯли*, яку пришивають до снасті’ [СлБерл: 61]

ПІДРІЗА́ТИ – зрізувативерхівкурослиниабочастинуїїпагонів, щобпідсилитиплодоносіння, прискоритидозрівання і т. ін.[СУМ-11: VI, 491]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (сх.приаз.)*, *метафор.***підрізáти**‘ловити тюльку *акаямою*’ (*«пойі́демпидр’ізáт’т’ӯл’ку»*) [Дуда 2010: 34]

ПІДСУ́ШУВАТИ – трохи висушувати [СУМ-11: VI, 512]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг.(нж.ндпр.)*, *метафор.***підсушувать** ‘тягти під берегом (про невід)’ [СлЧаб: III, 121]

ПІДУ́СТ – дрібнарічковапромисловарибародиникоропових[СУМ-11: VI, 520]

Параметричне найменування:*закарп.*, *універб.***ножикованя**‘молодийпідуст’[Владыков 1926: 60]<**«но́жикова» риба* (видовжене тіло підуста нагадує *ніж,но́жик* – Р. М.), див. також **ЧЕХО́НЯ**

Темпоральне найменування: *проф. (закарп.)***мартянка**‘підуст, який нереститься в березні’[Владыков 1926: 60]

ПЛАВ –відпроцесове найменування:*проф. (діал.), нульсуф.*: *одес.* ‘скумбрійні сіті, що лежать на поверхні моря’ [Юрківський 1928: 82], *закарп.*‘вузький пліт із 2-3 колод, з якого рибалять’ [РРС: II, 125];Δ **поїхати на плав**‘попливтирибалити неводом чисітками в морі’[СУГО: 158]<*плáвати*

ПЛА́ВКА – *проф. (пд.бсрб.), суф.*1. ‘простір води, який пропливають човни, тягнучи за собою сітки’, 2. ‘час перебування сіток у воді’, Δ **пливти (на) пла́вку**‘пропливати човном певний простір води, тягнучи за собою сітки’ [СУГО: 155, 156]

ПЛЕСКА́Ч –параметричне найменування:*проф. (ср.ндпр.), суф.* ‘молодий *клепець*’ [Тарасенко 1961: 59], мотивованесильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби – *Р. М.*

ПЛИВТИ́ – пересуватися по воді на човні, судні і т. ін.; бути в плаванні[СУМ-11: VI, 583]
Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (пд.бсрб.)***пливти**‘ловити рибу будь-якими снастями з човнів’ [СУГО: 156]

ПЛІ́ТКА – *розм.*‘невеликапрісноводнарибародиникоропових’, див. також **ПЛОТВА́**; *усуспіл., розм., емоц., метафор.*‘пестливе звертання до дівчини, жінки’: «…ох, моя ти **плітко**!» [СУМ-11: VI, 587], див. також **РИ́БКА**. Синонім: **ПЛОТИ́ЦЯ**

ПЛОТВА́ – те саме, що *пліткa*[СУМ-11: VI, 592]. Подвійний етимологічний зв’язокунаслідок історично обумовлених змін.Відпроцесове найменування:Зв’язок із дієсловом *плисти (пливти)* міг зникнути після вокалізації єрів, тобто не раніше X ст. в південнослов’янських мовах і не раніше VIII ст. у східно- й західнослов’янських. До того ж поява у східнослов’янських мовах на місці ъголосного*о* (у сх. *а*) відразу ж обумовила зв’язок із основою *плоск*-, *пласт*-. Параметричне найменування: Після встановлення зв’язку назви *плотва́* та ін. зі значенням ‘плоский’ відповідно змінилося коло позначуваних цією назвою видів риб: воно обмежилося такими видами, які дійсно відрізнялися помітно пласкою формою тулуба [Коломиец 1983: 74].

ПЛОТВЯ́НКА – див.**СІ́ТКА**

ПЛОТИ́ЦЯ – *розм.*‘невеликапрісноводнарибародиникоропових’[СУМ-11: VI, 592]. Синонім: **ПЛІ́ТКА**

Відіхтіонімний антропонім: *зх.прикарп., прізвище***Плотиця** (Płotyca)[УПНПЛ: 264]

ПОВЕРХО́ВИЙ (ПОВЕРХНЄ́ВИЙ) – *рідко*‘який розміщується, перебуває, відбувається і т. ін. на поверхнічи недалеко відповерхнічого-небудь [СУМ-11: VI, 644, 643]

Відлокаційне найменування:*діал. (пд.буз., ндстр.), суф.***поверховиця**‘рибаверховодка’ [Фауна України 1983: 19]

ПОДОВИ́НА – відлокаційне найменування: *проф. (буз.-інг.), суф.*‘вудка, гачки з приманкою якої лягають на дно; донка’ [СБІМ: ІІ, 511]. Див. також **ДО́НКА 1**

ПОКУ́СУВАТИ – стискатищо-небудь зубами злегкаабо час від часу [СУМ-11: VII, 56]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (закарп.), перен.***поку́ськовати**‘слабко клювати (про рибу)’ [РРС: І, 392]

ПОЛЯ́ВИНА, *рідко* – рівнина, невеликий луг, звичайно на узліссіабосередлісу[СУМ-11: VII, 106]

Спеціалізоване найменування: **по́лявина** ‘простір сітки невода з певної кількості вічок залежно від їхнього розміру’ [СлГр: ІІІ, 291]

ПОРОСЯ́, *пестл.***ПОРОСЯ́ТКО** – маля свині [СУМ-11: VII, 284]

Спеціалізовані найменування:*проф.-жарг. (слоб.), жарт.-ірон.***порося́тко**‘линок (який перебуває в мулі, «брудний»)’ [КА];*слоб.*

◊ **Порося́пасе́ться** –говорять про коропа у ставку (про рибу, яка також любить перебувати в мулі)[КА]

ПРО́В'ЯЗЬ – відпроцесове найменування: *проф., нульсуф.* ‘середня частина рибальської сіті’ [СлГр: III,461]<*пров'я́зувати* ‘протягувати нитку через петлю, закріплюючи її’ [СУМ-11: VIII,146]

ПРОГЛОТУ́ШКА – див. **ГАЧО́К**

ПСТРУГ – колірне найменування: *діал., суф.*‘форель’[СУМ-11: VIII, 376], *діал.***пеструг**, **пестрю́га**, **пестру́ха**,**струг**, **струх**,*суф.***струга́ч**<псл. діал. **рьstrǫgъ//*рьstrǫga*‘форель’, утворене за доп. суф. *-ǫgъ//-ǫga* від **рьstrъ*‘пістрявий, рябий’ (риба покрита червоними цяточками) [ЕСУМ: IV, 623];*усусп.-метафор.*:*діал. (буков.) парадоксал., метафор.*◊ **доки піде струг за саком**‘ніколи’ [СФПЧ: 82]

ПУКА́С – звуконаслідувальне найменування: *суф.***пука́с**‘гірчакRhodeussericeus’, **пука́сик**‘маленькарибка’, рос. *пука́с*‘гірчак’, *пугасик*‘тесаме’, біл. *пукас*, пол. *pukas*‘тесаме’ [ЕСУМ: IV, 629]. Близький до лит. *pūkỹs*, *pū̃kis*, *puokỹs*‘йорж’, лтс. *puika*‘вугор’, *piuka*‘маленька строката риба’, – які В. Шульгач відносить до балто-слов'янської паралелі, у структурі якої простежується нарощення *-kn-* індоєвропейської основи **рец̯-/*роц̯-/*рй̆-*‘надуватися, пухнути’ [Шульгач 1998: 27-28], див. також **БУ́ЦИК**. В українських говірках дієслово *пу́кати*, від якого утворено іхтіонім, еврисемічне і виявляється в галузевих професіоналізмах, напр.:пд.-сх.полт. *пу́кати*‘виготовляти баранчики із зернят кукурудзи на гарячій черені чи на сковороді’ [СлСиз: 75], волин. *пу́кативи́шні* (так оˈтокоˈлис'каˈзаликам'інˈц'ід'істаˈвати) [ВГХ: 286]. Див. також**БУБИ́РЬ**

Відіхтіонімний антропонім:*зх.прикарп., прізвище***Пукас** (Pukas)[УПНПЛ: 269]

РАГЕ́ЛЯ – *діал.*‘рідкасітка для ловіннякраків’ [СУМ-11: VIII, 426],*ср.поліс.***ре́ґа**, **реґа́ля**, **риґо́ля** ‘рибальська снасть’ (М. Никончук) [ЕСУМ: III, 89],*ср.ндпр.***руґе́ля** ‘знаряддя ловити рибу’ (Д. Баранник) [Баранник 2008: 21], *нж.ндпр.,полт.*, *слоб.***рогéля, реґéля(регéля)**‘рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди, обтягнутої з боків сіткою’ [СлЧаб: IV,5; Міняйло 2007: 253-254; СлСаг: II, 171, 175],*слоб.***регéля(регéля)**‘заставна або бродова пастка у вигляді дерев’яного каркасу, обтягнутого сіткою на зразок тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу’ [КА; Сіренко 2010: 102]. Із цими назвами рибальських знарядь співзвучне слово *ро́гель*‘брус, який з’єднує дві крокви’ (Білоруське Полісся), що його етимологи трактують як германізм, запозичений за посередництва польської мови (пол. *rygle*‘тесаме’< нім. *Riegel*‘тесаме’), а появу *-о-* в першому складі слова пояснюють впливом білоруськополіськихдіалектизмів*рог, рогі*‘схрещення схилів стріхи’ [ЭСБМ: XI, 164].У можливому фон. варіанті*нж.ндстр.***дригóла** ‘снасть для лову сомів’(Й. Дзендзелівський) [ЕСУМ: II,126] у співвіднесенні його з етнонімом *дреговичі* та іншими назвами без з’ясованої етимології (напр., *дриґа́ла* ‘пристрій для підвішування колиски на полі’) К. Тищенко вбачає відголоски кельтських технологій [Тищенко 2015], пор. з нж.ндпр.*лю́лька*‘виплетена з лози корзина, яку чіпляли до пересипа і в яку, перестрибуючи загороду, потрапляла риба’ [Ліпкевич 1993: 120]. Для лексеми *дригóла* (пол.*dryga, drygawica, drygubica*) визначальноювконструкції снасті є *наявність трьох стінок* [ЕСУМ: II, 126]. Також етимон лексеми *drgubica* виводять ізпсл. **drgnǫti, *drgati* змотивац. ознакою‘дрижати’ (від рухів зловленої риби) [Войцева 2010: 183]

РА́КІВЕЦЬ – *діал. (бойк.), утинок атрибут. словосп. із суф.***ра́ківець**‘вибоїна на місці притоки, у якій водяться раки’ [СлМат: 400] <**ра́кове місце*. Синонім: **ПЕЧЕ́РА**

РЕҐЕ́ЛЯ (РЕГЕ́ЛЯ) – див. **РАГЕ́ЛЯ**.Синоніми:**КІМЛЯ́**,**КЛУ́МЛЯ**,**КОБИ́ЛА (КОБИ́ЛКА) 1**, **КОЛИ́СКА**, **ЛЮ́ЛЬКА**

РИ́БА – водянахребетна тварина з непостійною температурою тіла, яка дихає жабрами і маєплавці та шкіру, звичайновкритулускою [СУМ-11: VIII, 526]; *усусп.-метафор.*: ◊ **вели́кари́ба** ‘поважна особа, впливова людина’ (з покликанням на твори І. Франка) [СФУМ: 597],◊ **Велика риба маленьку клює** [Демський 1994: 43],◊ **Великій рибі в глибокій воді плавати** = *Більшому хистові більший простір* [ВиргПил: 414],*діал. (сх.слоб.)*◊ **удержати в руках рибу** ‘виконати складне доручення (завдання)’ [СлУжч: 265],*діал. (полт.), емоц.-оцін.*◊ **б’ється як риба (рибонька) об лід** ‘борсається у скрутній ситуації’ [ЮрчІвч: 126],*ср.поліс.*◊ **довольний як риба в ющці**‘зовсім не задоволений’,◊ **пропав як риба на сонці**‘звівсянанівець’ [СлДобр: 113, 116],◊ **Хоче рибку з’їсти і на дерево залізти** ‘метушлива людина’ [ФСГЖ: 147]

Відіхтіонімні найменування: *діал. (буков.), суф.***рибе́ць**, **ребе́ць** ‘лящ’ [СБГ: 454];*нж.ндпр., метонім., прізвисько***Ри́ба** ‘завзятий рибалка’ [СлЧаб05: II, 357]

Відзнаряддєве найменування: **уди́дка** ‘будь-яка дрібна риба’ (первісно означало ‘риба, яку ловлять вудкою’) [ЕСУМ: VI, 19]

Відлокаційне найменування: *діал. (галиц.), перифр.*◊ **шуварова сестра**: «Шуварова сестра шуваромишла = *риба*» [Номис: №80 (загадки)] <*шува́р*‘рослина, що росте на вологих і болотистих місцях’<псл. **ševarъ*‘тесаме’ (можливо, звуконаслідувального походження) [Німчук 2003: 24-26]

Відпроцесові найменування: *проф. (діал.)*: *ср.ндпр.***ходова́ риба** ‘риба, яка масово переходить в інше місце’ [Тарасенко 1961: 59], *пд.бсрб.*‘риба, яка швидко міняє своє місце перебування’ [СУГО: 169]; *проф.-жарг., пд.бсрб.***ходова́ риба**‘риба, яку приймають на всіх пунктах лову’ [СУГО: 169]

Спеціалізовані найменування: *проф. (слоб.)***ри́ба**‘середня за розміром риба, не велика і не мала’ [КА];*діал. (бойк.)*◊ **Мені́всьори́ба** ‘мені все одно’, ‘байдуже’ [СлОниш: II, 172], пол. *Wsiojedno: rakrybaiżabaryba* [Rak 2018: 166]

Емоційно-оцінні найменування: **ри́ба**‘в’яла, млявалюдина, яка зовні не виявляєсвоїхемоцій’ [СУМ-11: VIII, 526]

РИБА́ЛИТИ, **РИБА́ЛЧИТИ**, рідко**РИБА́ЧИТИ** –ловитирибу, займатисярибальством [СУМ-11: VIII, 527] – відсуб’єктні найменування (<*риба́л*, *риба́лка*, *риба́к*), *закарп.***гала́сити**‘рибалити’ [СлКарп: 39]<закарп. *гала́с*‘риболов’<угор. *halász* ‘те саме’ [ЕСУМ: I, 458]

Відзнаряддєві найменування: **підса́чувати** ‘ловити рибу, раків підсакою, підсаком’ <*підса́ка (підса́к)*‘риболовнасітка, щомає форму косого мішка, на обручі з довгим держаком’ [СУМ-11: VI, 496]. Пор.: кашуб. *brodńikovac* ‘ловити рибу бродником’ <*brodńik*‘невід з багатьма поплавцями для ловлі риби під льодом в морі’ [SEK: 155], *žakovac*‘заставляти жакі́, ловити рибу за допомогою жаків’<*žak*‘рибальська снасть у вигляді натягнутої на декілька обручів конусоподібної сітки’[Sychta: V, 267]

Відлокаційне найменування: *проф. (ср.поліс.), суф.***печеркува́ти**‘ловити руками раків, рибу в підмивах берега тощо’ [СлЛис: 158] <діал.*пече́рка*‘заглибинапід берегом річки’

РИБА́ЛКА – людина, яка ловить рибу, займаєтьсярибальством [СУМ-11: VIII, 527]

Відіхтіонімні найменування:

проф.-жарг. (буз.-інг., одес.) суф. **бичéшник**, **бичі́шник**‘рибалка, який ловить *бички́* волоком’ [СлМоск: 16; СУГО: 23-24; СБІМ: I, 167]

проф. (буз.-інг.)суф. **би́чник**‘тесаме’ [СБІМ: I, 167]

*діал. (закарп.)***гала́с**‘риболов’ [СлКарп: 39] <угор. *halász* ‘те саме’ від *hal*‘риба’ [ЕСУМ: I, 458]

*проф. (буз.-інг.),суф.***кефа́льник**‘рибалка, який ловить кефаль’ [СБІМ: I, 818]

*закарп.***рыба́рь** ‘рибалка’ [СлСаб: 307], **риба́рь** [СГГ: 163]<*риба*

Відзнаряддєві найменування:

проф. (пд.бсрб.) суф. **а́вочник**, **а́вчик**‘рибалка, який ловить рибу з плавальногозасобу*а́ва*, *а́вочними сі́тками*’ [СУГО: 11]

*проф.суф.***вудка́р**‘рибалка, який ловить рибу вудкою’ [СУМ-11: I, 782]

*проф. (одес.)***гу́рник**‘рибалка, який ловить рибу гурою’ [СлМоск: 26] <нж.ндстр. *гу́ра*‘густа сітка для виловлювання дрібної риби’ (Й. Дзендзелівський) [ЕСУМ: I, 622]

проф. (закарп.) суф. **зомка́ш**‘рибалка, який ловить рибу зомком’ [РРС: I, 520] (один зі способів ловлення риби *зомком* полягає в тому, що її наганяють валом, спорудженим з вербового й вільхового гілля, на якому 2-3 чоловіки пливуть за течією, спрямовуючи належним чином це допоміжне знаряддя) [Владыков 1926: 117]

*проф. (одес.) суф.***лапта́шник**‘рибалка, який ловить рибу *лапташо́м* (рибальськоюсіттю з грубихниток завдовжкиприблизно 30 м і завширшки 10 м, якутягнуть за собою з двох човнів)’ [СУГО: 115]

*проф.***сіткар**‘той, хто ловить рибу сіткою’ [СУМ-11: IX, 233]

проф.:**не́відник**(**невíдчик**) ‘той, хто ловить рибу неводом’ [СлКрим: 874],*діал. (нж.ндстр.), суф.***неводар**‘тесаме’ [Берлизов 1976: 9]

*проф., ст.укр., суф.***нєводчик** – уживали на позначення рибалки, який рибалить неводом: «у *неводчика*ево, малороссиянинаИванаПятака, невод, котороибылему, Пятаку, врученъ для промыслу» [АКНЗС 1734-75: II, 212]

проф. (пд.бсрб.), суф. **тальянчик**‘рибалка, який рибалить *тальяном* – ятером великого розміру’ [СУГО: 187]

*проф.-жарг. (одес.),суф.***торба́шник**‘рибалка, який незаконно бере собі рибу’<*то́рба*‘незаконно взята собі рибалкою риба’ [СУГО: 192]

*проф. (одес.),суф.***фа́тушник**‘рибалка, який ловить рибу *фа́ткою* (*хваткою* – Р. М.)’ [СУГО: 198]

Відлокаційні найменування:

*проф.,суф.***карма́тник** ‘робітник-риболовець на карматному риболовецькому заводі’ [СлЯв: 339]

*проф. (одес.),суф.***крила́ш**‘помічник бригадира рибальської бригади’<*крило*‘частина невода від матні до клашні́ / кляча́’ (Δ *крила́ське крило* – половина невода, де працює півбригади рибалок і *крила́ш*) [СУГО: 109]

Відпроцесові найменування:

*комп.-нульсуф.***риболо́в**‘людина, яка *ловить*рибу, займаєтьсярибальством’ (А риболововъзамковыхъѡдиньна*д*цєть, которыипо*д*мѣсто*м*Луцкимъмєшкають[Литовська Метрика: 177])

Емоційно-оцінні найменування:

◊ **Ні (ані́) до са́ка, ні (ані́) до бовта́** ‘ні до чого не здатний’ [СФУМ: 628]

глузл.-ірон. (слоб.): *комп.-нульсуф.***раколо́в**‘рибалка, здатний уловити лише рака – неповноцінну так би мовити «рибу»’ [КА];*каламбур.*◊ **Ловили рибаки рибу, а вловили ра́ка; і цілий день шукали, де в нього с.а́ка** [КА]

Релігійно-дискурсивне найменування:**Сам Бог з рибалок апостоли вчинив**(Петрапокликав Господь до апостольського служіння саме тоді, коли той займався основним своїм промислом – рибалив – *Р. М.*) [Номис: №10450]

Уявно-констатувальні найменування:

усуспіл.емоц.-оцін.◊ **В умілого й долото рибу ловить**‘вмілий і тямущий (зокрема рибалка) – *Р. М.*’[ВиргПил: 256]

РИБАРИ́НА – відпроцесове найменування: *діал. (закарп.), суф.***рыбари́на**‘плата за риболовлю’ [РРС: II, 122]<*риба́рити*. Синоніми:**ВАРОВИЙ**, **РИ́БНЕ**[1]

РИБЕ́ЦЬ – рибародиникоропових[СУМ-11: VIII, 528]

Відіхтіонімний антропонім:*ст.укр., прізвище***Рибець**: Сидоръ*Рибєць*[АКНЗС 1734-75: V, 233]

Відіхтіонімний гідронім:**Рибець** – назва річки на Полтавщині [Стрижак 1963: 17]

РИ́БКА – *зменш.-пестл.* до **риба**; *усуспіл., емоц., метафор.*‘пестливе звертання до дівчини, жінки’: *«моя* **рибко***»* [СУМ-11: VIII, 528],див. також **ПЛІ́ТКА**

Відіхтіонімний антропонім: *зх.прикарп., прізвище***Рибка** (Rybka)[УПНПЛ: 272]

РИ́БНЕ[1] – *лемк., субст.* **ры́бне**‘податок за право ловитирибу’ [СлПирт: 268]. Синоніми: **ВАРОВИЙ**,**РИБАРИ́НА**

РИ́БНЕ[2] –відатрибутивний топонім:**Рибне**:«Мазепа немедленновыѣхалъ на встрѣчу государю и нашелъ его въслободскомъгородкѣОстрогожскомъили*Рыбномъ*» [Эварницкій 1897: 240]

РИБОЛО́ВЛЯ –відпроцесові найменування: **риболо́вля**‘ловінняриби’ [СУМ-11: VIII, 529];*діал. (закарп.),суф.***гала́ска**‘тесаме’<*гала́сити*‘рибалити’ [РРС: I, 452];*проф. (буков.), суф.***лапа́вка** ‘ловлення риби руками’, Δ **іти на лапавку**‘ітирибалити’: «Вча́ра з ді́дом*ходи́ли на лапа́вку* і наловѝлисѝлурѝби»[СБГ: 252]<галиц. *ла́пати*‘ловити’ [АУМ: II, карта № 382]; *проф. (пд.поділ.), суф.***мацуни́** ‘ловлення риби голими руками під камінням’,Δ **іти на мацуни**‘ітирибалити’:«Коли в річці спадала вода і оголювалося каміння Оксаниного прала, ми з Петром *ішли на мацуни*» [СМП: 86]; **мацо́к**‘лов риби руками’, Δ **іти на мацаки́**‘іти ловити рибу руками під камінням’ [ЕСУМ: III, 421]<*ма́цати*;*проф. (ср.поліс.)*, *суф.***печерування**‘ручний промисел миньків’ [Глушко 1999: 20] <*печерува́ти (печеркува́ти)*‘ловити руками раків, рибу в підмивах берега’

Темпоральне найменування: *проф. (пд.бсрб.), утинок атрибут. словосп.***нічна́**‘час рибальства вночі’ [СУГО: 137] <**нічна риболовля*

РІЗАВКА – відпроцесове найменування: *діал. (пд.бсрб.), суф.*‘рибапузанок’ [Фауна України 1980: 241] <*рі́зати* (на череві риби шипи, які нагадують пилку)

РОЖЕ́Н – відсоматичне найменування:‘довгапалиця з загостренимкінцем’, ‘металевий прут, на якийнастромлюють м’ясо, рибу для смаження на вогні’ [СУМ-11: VIII, 600]. Уфразеологічнозв’язаному лексичному значенні:*діал. (лемк.), усуспіл.емоц.-оцін.*◊ **трясти́ са як ры́ба на рожні́** ‘дуже замерзнути’ [ФСЛГС: 113],◊ **трясти ся як рыба на рожні** ‘дуже сильно’ [ФСЛГ: 200]. Найвірогідніше:*рожен*<**rogъ* ‘ріг’ [ЕСУМ: V, 103]

РУБАНЬ (РУБАНКА) – відпроцесове найменування:*іст.,утинок атрибут. словосп.***рубань,***утинок атрибут. словосп. із суф.***рубанка**‘двісті риб з надрізаним черевом, що означало: дві риби дорівнюють одній’ [Зуєв 2001: 274]<**рубана риба*;параметричне найменування:*діал. (сх.поліс.)***рубанка**‘щука’ [Дейниченко 1985]<перен.**«рубана» риба* (із ніби «рубаною» тілобудовою – *Р. М.*)

РУКА́В – частинаодягу, щопокриває руку (від плеча до кистіабокоротше) [СУМ-11: VIII, 905]
Спеціалізоване найменування:*проф. (буз.-інг.)***рука́в**‘матняневода’ [СБІМ: II, 799]. Див. також **КАЗА́Н**, **КЛИН (КЛИНО́К)**,**КУЛЬ**

САК –спеціалізоване найменування:‘риболовна снасть ізсітки, щомає форму конусоподібногомішка, натягнутого на обруч і прикріпленого до держална’ [СУМ-11: IX, 16]; давнє запозичення з народно-лат. мови: *saccus* ‘мішок’ походить від гр. *σάκκος*, яке зводиться до фінік. *śaq* ‘мішок, вовняна тканина’) [ЕСУМ: V, 164-165];*усусп.-метафор.*:*емоц.-оцін.*:◊ **Великий, як світ, а дурний, як сак** [ВиргПил: 487], ◊ **ззімав як рибу в сак** кого ‘підступно, силою захопив, спіймав’ (Львівщина) [ЮрчІвч:127], *ср.поліс.* ◊ **зловив як рибу в сак** ‘удача’ [СлДобр: 110], ◊ **ловити рибу перед**

саком‘бутиневправним’ [Демський 1994: 39], ◊ **як рибу в сак половив** ‘про задоволену, щасливу людину’ [ЮрчІвч: 127]

САНДО́ЛЯ – рибальське знаряддя – довга жердина із залізною вилкою на кінці [ВТССУМ: 1292], *проф. (діал.)*:*чорномор.***сандова**‘залізний тризубець для биття риби’[СлГр: IV, 101],*пд.бсрб.* **сандо́ла** ‘остень, знаряддя, що складається з довгої жердини та триріжкових вил для нашпилювання великої риби в очереті або в мілких місцях річки’ [СУГО: 176],*степ.***сандо́ля**,**сандо́лька** ‘риболовне знаряддя у вигляді вил (найчастіше з трьома, рідше з двома, п’ятьма зубцями з гострими зазубринами на кінці для утримування настромленої риби), яким наколюють рибу, кидаючи його з берега або човна’ [Бухтій 2001: 126-127]. Етимологія неясна [ЕСУМ: V, 177]

СА́РА – див. **ЩУ́КА**

СА́ХАР – див. **ГАЧО́К**

СВІТОВА́ – див. **ТО́НЯ**

СЕЛЯ́ВА –<u>колірне найменування</u>:*іхт.* ‘шемаядніпровсько-азовська, ChalcalburnusschischkoviDrenskychalcoides’, *діал.*‘верховодка, Alburnusalburnus L. (Leder)’; зіставляють з гр. *σέλαχος* ‘риба, що випускає фосфоричне світло’, з рос. *соловéть* ‘соловіти’ за характером забарвлення (*соловóй* ‘жовтуватий’) [ЕСУМ: V,210]

∆ СЕЛЯВОЧНИЙНЕВІД – див.**НЕ́ВІД**

СЕ́РЦЕ – центральний орган кровоносноїсистеми у вигляді м’язовогомішка, ритмічніскороченняякогозабезпечуютькровообіг (у людини – з лівого боку грудноїпорожнини)[СУМ-11: IX, 141]

Спеціалізовані найменування: *проф., діал., метафор.*:*ср.поліс.***серце**‘отвір у вигляді лійкоподібної перегородки, що дозволяв рибі проникати всередину верші, але перешкоджав повертатися в зворотному напрямку’ [Глушко 1999: 25];*одес.***се́рце**‘велика концентрація медуз в морі, які, потрапляючи в рибальськісіті, заважаютьрибальству’ [СУГО: 177]

СИНЕ́ЦЬ –колірне найменування:*іхт., діал. (нж.ндстр.), суф.* ‘риба’ [СлБерл: 71]

СИ́ПАТИ – кидати, жбурлятищо-небудьсипкеабодрібне [СУМ-11: IX, 192]

Спеціалізовані найменування: *проф. (діал.)*: *нж.ндпр.***си́пать** ‘розставляти, опускати в воду (про сітки)’ [СлЧаб: IV, 63], *пд.бсрб.*Δ **си́патьсі́тки**‘опускати сітки у воду перед початком рибальства’>*проф.-жарг., відпроцес., суф.***си́пка** у складі стійкого вислову Δ **сі́тки на си́пку**‘сітки, які рибалки забивають у воду на паколах, щоб у них потрапляла риба’ [СУГО: 180]

СИ́ПАТИСЯ – падати (про що-небудьсипкеабодрібне) [СУМ-11: IX, 194]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (сх.приаз.)*Δ **си́патьсякаюка́ми**‘закидатиневід’ (*«пойі́демвс’ікайука́мисипац’:а»*) [ОмКл: 93]

СИРИ́Й – покритийабопросякнутийвологою; вогкий [СУМ-11: IX, 197]Δ **сира́ вода́** – спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (пд.бсрб.)* ‘час, коли річка вільна від криги і придатна для рибальства’ [СУГО: 42]

СІ́КСА – *діал. (гуцул.)*‘хижа прісноводна риба’,*усуспіл.,емоц.-оцін., метафор.*‘лютажінка’ [Лесюк 2008: 118]. Див. також **ЩУ́КА** (**ТРАВ’Я́НКА**)

СІЛЯ́ВКА – *діал. (пд.бсрб.), суф.*‘дрібнариба до 10 см завдовжки’ [СУГО: 178]< діал. *селя́ва*‘верховодка’. Див. також **МАЛЯ́ВКА**

СІРЮГА – колірне найменування:*діал. (пн.-зх.чорн.), суф.*‘севрюга’ [Фауна України 1980: 162]<*сіра (риба)*. Див. також **СА́РА**

СІ́ТКА (СІТЬ) – пристрій для ловлі риби, птахів і т. ін. [СУМ-11: IX, 233, 234]; *усусп.-метафор.*:*діал. (ср.поліс.), емоц.-оцін.* ◊ **б’ється як рибонька в сітях** ‘невдача’ [СлДобр: 111]

Відіхтіонімні найменування:

проф. (буз.-інг.) Δ **бичкова́ сі́тка**‘рибальська сітка, якою ловлять бички’ [СБІМ: I, 167]

терм. Δ **камбальна сітка**‘сітка, якою ловлять камбалу’[Іхтіофауна пн.-зх. Чорн.: 30]

*проф. (слоб.)універб.***карась**о́**вка**‘рибальськасітка з розміром вічка 50×50 мм і більше (на карася)’[КА]

*проф. (слоб.) субст.***ка́рпова**‘сітка, якою ловлять здебільшого коропів’ [КА]

*проф. (буз.-інг.)*Δ **катра́нні сіті**‘сіті, якими ловлять чорноморську акулу-катрана) [СБІМ: I, 799]

*проф. (одес.)*Δ **кефа́льнасі́тка** ‘сітка, якою ловлять кефаль’ [СУГО: 180]

*проф. (буз.-інг.)*Δ **пістрю́жнасі́тка**‘рибальська сітка з очима в 6 см, якою ловлять пістрюгу’ [СБІМ: II, 467]

*проф. (слоб.)***плотвя́нка**‘риболовна сітка з розміром вічок2 см між вузлами, до якої потрапляє переважно плотва’[КА]

*терм.*Δ **селявочнийневід**‘невід з діаметром вічка 7 мм, яким ловлять верховодку, тюльку тощо ’ [Рибництво: 251]

Відзнаряддєві найменування:

*проф. (одес.)метонім.***ко́пці***мн.* ‘риболовецькі сіті з великими вічками діаметром 50 мм, які ставлять на *чіпцях*і якими ловлять червону рибу’ [СУГО: 105]

проф. (одес.) Δ **тягу́льська сітка** ‘сітка, якоюловлятьрибу за допомогою*тягу́ль*’ [СУГО: 196]

Відлокаційні найменування:

*проф. (слоб.) універб.***глубі́нка**‘сітка ловити придонну рибу’[КА]

ава́ ‘різновид подвійної рибальської сітки, у якій одна сітка має більші вічка’ [ВТССУМ: 3]; *діал. (одес.) метонім.***а́ви***мн.* ‘сіті, виготовлені з грубої нитки з вічками великого діаметру,якоюловлять з човника*ава*’, Δ **а́вочна сі́тка**‘тесаме’ [СУГО: 11]

терм. Δ**дрифтерна сіть** ‘прямокутна, верхня частина дрейфує на поплавках, а на певній глибині від поверхні риба сама застрягає в її комірках’ [Санченко 2016: 261]<*дри́фтер* (від англ.*drift*‘дрейф’) ‘невеликий риболовецький човен’

Відпроцесові найменування:

*проф. (слоб.)***бойо́вка** ‘в’язана з тонких ниток сітка, яка складається з трьох шарів: середній шар з меншим вічком, зовнішні – з більшим’ [КА]<*ніби «набивають»* сітки одна на одну – Р. М.

*діал. (слоб.)суф.***бре́день**[б|реден’], [б|р’ед’ен’] ‘сітка завдовжки біля 15 м з гузирем і дерев’яними держаками по краях’ [КА], *нульсуф.***брод** ‘сітка, яку натягають упоперек річки, щоб риба застрягала у вічках’<*бродити* [КА]

*діал. (закарп.) нульсуф.***вы́змык**‘невід’<*мы́кати*‘висмикувати’[РРС: I, 542, 153]

во́лок ‘невелика сітка з матнею ловити рибу на неглибоких місцях’ [СУМ-11: I,729],**волоку́ша** ‘густа сітка для ловлі риби на мілині’ [СУМ 2012: 162], ‘від 50 до 100 сажнів’ [УмСп: IV, 103]<*волокти*

заволоть ‘різновид рибальської сітки’ [СлГр: II, 21]<*заволочити*

*проф. (ср.ндпр.)***занаме́т** ‘обкидна сітка’ [УмСп: I, 250]

на́кидка‘обкидна сітка’ [СлГр: II, 493]

*проф. (нж.ндпр.)нульсуф.***намьо́т**‘обкидна сітка’ [Ліпкевич 1993: 106]

не́від‘велика рибальська сітка’ [СУМ-11: V, 262].Прабалти і праслов’яни розрізняли назви **vadas* (пересувна рибальська сітка) і **nevadas* (непересувна рибальська сітка), алез часом перестали сприймати їх як такі, що пов’язані з дієсловом **vedtei̯* ‘вести’ [Скляренко 2010: 19]

терм. Δ **плавна́ сі́тка**‘особливий вид сіті, щоб ловити рибу по фарватеру річки’ [СлГр: IV, 128]: «Ловлять її [чехоню] ставними і *плавними сітками* здебільшого в серпні й вересні, зрідка – з квітня до червня» [Фауна України 1983: 189]

*терм.***ставни́йне́від**‘невід,нерухомоукріплений у вертикальному положенні’ [СУМ-11: IX, 634], *проф. (одес.)*Δ **ставні́ сі́тки** ‘сітки, якірибалкизабивають у воду на паколах, щоб у них потраплялариба’ [СУГО: 180]<*ставити*

*проф. (ср.ндпр.)віддієсл.***тягу́ля(тягу́ня)** ‘риболовнасітка’[УмСп: IV, 103]<*тягти*

проф. (діал.), звуконасл., суф.:*буков.***че́кало** ‘прилад ловити рибу у вигляді сітчастого черпака’ [СБГ: 638]<‘видаватикороткіуривчасті звуки «чик», «чик»’ [СУМ-11: XI, 322]; *закарп.***чи́рькало** ‘рибальська снасть у вигляді розіп’ятої дерев’яними дужками сітки’ [СлСаб: 415] <*чирк-чирк*‘звуконаслідування, щоозначаєрізкий звук з шумом відтертя одного предмета об інший [СУМ-11: XI, 328]

Відсоматичні найменування:

*проф. (слоб.)універб.***жабьо́рка**‘риболовна сітка, у якій риба чіпляється за вічка зябрами – діал. *жа́брами*’ [КА], відповідає складеному терміну Δ **одностінна зяброва сітка**[Рибництво: 250]

проф. (слоб.) Δ **двохперсто́васє́тка**,Δ **сєть на два персти́**,*універб.***двохперсто́вка**‘риболовнасітка, у вічко якої можна просунути два пальці’ [КА]

*проф. (слоб.)*Δ**персто́васє́тка**, *універб.***персто́вка**‘риболовна сітка, у вічко якої можна просунути один палець’[КА]

*проф. (слоб.)*Δ **сєть на чоти́ри персти́**,*універб.***четирьохперсто́вка**‘риболовна сітка, у вічко якої можна просунути чотири пальці’ [КА]

проф. (слоб.) Δ **трьохперсто́васє́тка**,Δ **сєть на три персти́**‘риболовна сітка, у вічко якої можна просунути три пальці’

Колірні найменування:

діал. (ндстр.) **галóв**«сіть на риби з чорних ниток виплетено» <*угор.*háló [СлВерх2: 209]

*проф.-жарг. (слоб.) метафор.***мула́тка** ‘сітка-«хамелеон», яка чудово адаптується до різного кольору води’ [КА]

Матеріалознавчі найменування:

*жарг. (слоб.) універб.***кита́йка**‘китайська сітка з ліски низької якості’ [КА]

*жарг. (слоб.) універб.***коре́йка**‘корейська сітка з ліски низької якості’ [КА]

*проф. (слоб.)*Δ **льоскова́сі́тка**‘фабрична сітка з капронового волокна’ [КА]

*проф. (слоб.) універб.***марльóвка**‘рибальська сітка з марлевої тканини’ [КА]

проф. (слоб.) Δ **тряпча́насєть**‘риболовна сітка, в’язана з мотузки, а не з капронової ліски’ [КА]

*жарг. (слоб.) універб.***фі́нка**‘риболовна сітка з ліски фінського виробництва’ [КА]

Параметричні найменування:

вісімна́дцятка ‘рибальська сітка в ¼ аршина якої вміщується 18 вічок і вздовж і впоперек’ [СлГр: I, 240],*проф. (одес.)***вісімна́цятка** ‘рибальська сітка з вічками 18 мм’ [СУГО: 41]

*проф. (слоб.) метонім.***восьмьóрка**‘сітка з розміром вічка 8×8 мм’ [КА]

*проф.-жарг. (одес.)***гали́ш**‘рибальськасітка*без пóріжа*, яку не тягнуть, а ставлять’ [СУГО: 48]

*проф. (одес.)***голи́ця**‘спеціальнасітка з вічками на 45-50 мм*без пóріжа (пóрижа)*для ловлівеликоїриби’ [СУГО: 55]

*проф. (нж.ндпр.)*Δ **густа́ сітка** ‘дрібновічковасітка з розміром вічка 22×22 мм’ [Ліпкевич 1993: 86]

*метонім.***дванá́дцятка** ‘рибальська сітка, у якій на площі в ¼ аршина вміщується в усі сторони 12 вічок’ [СлГр: I, 361], *проф. (слоб.) метонім.***дванá[ц’:]атка**‘сітка з розміром вічка 12×12 мм’ [КА]

*проф. (слоб.) метонім.***двóйка** 1. ‘сітка, у вічко якої можна просунути два пальці’, 2. ‘сітка з розміром вічка 2×2 см’ [КА]

*метонім.***дев'ятка**‘рибальська сітка, у якій на площі в ¼ аршина вміщується в усі сторони 9 вічок’ [СлГр: I, 365],*проф. (слоб.) метонім.*‘сітка з розміром вічка 9×9 мм’ [КА]

*проф. (одес.)***дель**‘сітка*з дрібнимивічками*’ [СУГО: 67]

*проф. (одес.)метонім.***деся́тка**‘сіті з вічкамидіаметром 10 мм, з якихроблятьневоди і волоки’ [СУГО: 67]

проф. (ср.ндпр.) **дрібни́ці**‘густі сіті, *з дрібними вічками*’ [УмСп: IV, 103]; *проф. (одес.)***дрібни́ця** ‘рибальські сіті з дрібними вічками (18 мм), якими ловлять кефаль, пузанків’ [СУГО: 72]

косяк ‘сітка розмірами 40 х 3 сажні виловлювати глибоководну рибу’: «косякѣвъ два, що рибу ловят, сажєнєй 40» [АКНЗС 1734-75: III, 397]

*проф. (одес.)*Δ **крупноячéйнасі́тка** ‘сітка з вічками великого діаметра (40-50 мм)’ [СУГО: 180]

*проф., субст.утинок атрибут. словосп.***лака́та**‘вид рибальської сітки’ [Малорус.-нїм. сл. 1886: I, 396]<за припущенням етимологів – від фонетично видозміненої назви **оката (сітка)*<*ока́тий*<*око*‘вічко рибальської сітки’ [ЕСУМ: III, 282]

проф. (нж.ндпр.),утинок атрибут. словосп. із суф. **одно(х)сте́нка**‘одностінна зяброва сітка’ [Ліпкевич 1993: 86]

*терм.***поріжна сітка** –складається з одного сіткового полотнища, до якого з одноїабо з двохсторінприкріплюєтьсясіткове полотнище з більшимрозміромвічка (не меншеніж 250 мм) [РНУ: 10], *проф.: буз.-інг.***пери́жнасі́тка**‘тесаме’ [СБІМ: II, 418],*нд.бсрб.* Δ **спорижна́ сєтка**‘двобічна рідка сітка діаметром 20 см, яку підсаджують з обох боків оселедцевих сіток, щоб оселедець заплутувався в сітці’ [СУГО: 183]; *проф. (діал.), утинок атрибут. словосп.:нж.ндстр.***по́ріж**‘сітка звеликими вічками з товстих ниток, що покриває густу рибальську сітку’, **по́риш**‘сітка з великими вічками, яка в’яжеться з однієї чи двох сторін рибальської сітки для більшого заплутування риби в снасті’ [ЕСУМ: IV, 522],*слоб.***пари́ж**‘тесаме’[КА],*буз.-інг.***пери́ж**, **пори́ж**‘тесаме’ [СБІМ: II, 417,

570],*одес.***по́ріж**, **по́риж**‘сітка з вічками великого діаметру (близько 20 см), виготовлена з *бомба́ка* (*пд.бсрб.*‘міцноїнитки’),який прикріплюють зверху сітей невода для їхнього зміцнення, щоб вони не порвалися, коли впіймають багато риби’ [СУГО: 160];*проф.-жарг. (слоб.), каламбур., утинок атрибут. словосп. із суф.***парижа́нка**‘тришарова сітка, у якій середній шар має дрібніші вічка; не маючи змоги пропливти крізь нього, риба борсається й заплутується в зовнішній сітці’ [КА]<*рідкий*(‘рідкасітка’)<псл. **rědjь* [ЕСУМ: IV, 522]; у стійкому дієсл. словосп. *(ср.ндпр.)* Δ **щиблюва́тьпо́ріж** – насаджувати на *кодолу* мотузку відповідно до розміру плавної сітки, і тоді *поріж* скорочується в довжину наполовину й відходить у *пахву*, тобто вшир; риба, маючи вільний прохід у поріж, натрапляє на перепону у вузьковічковій плавній сітці й заплутується в ній на швидкій течії’ [Василенко 1902: 188]

*проф. (ср.ндпр.) комп.-суф.***семира́зка**‘сіть, в ¼ кв. аршина якої вусібіч вміщується 7 вічок’[СлГр: IV, 114]

*проф. (одес.) метонім.***сімйо́рка**‘сіті з вічками діаметром 7 мм, з яких роблять невід для вилову тюльки’ [СУГО: 178]

*проф.-жарг. (нж.ндпр.) метафор.*Δ **сліпа́ сітка** ‘дрібновічковасітка з розміром вічка 22×22 мм’ [Ліпкевич 1993: 86]

*терм.*Δ **тристінна сітка** [Рибництво: 250]

*проф. (нж.ндпр.) універб.***трьохсте́нка**‘тристінна сітка’ [Ліпкевич 1993: 86]

*проф.-жарг. (слоб.) метонім.***тро́йка**‘риболовна сітка, у вічко якої можна просунути три пальці’ [КА]

*проф.-жарг. (слоб.) універб.***трьохря́дка**‘тришарова сітка, у якій середній шар має дрібніші вічка; не маючи змоги пропливти крізь нього, риба борсається й заплутується в зовнішній сітці’ [КА]

*проф.***части́к** ‘рибальська сіть із дрібними, густими вічками’ (такими, що *часто* трапляються – *Р. М.*) [Фахова лексика: 432]

Спеціалізовані найменування:

*проф. (слоб.)***доро́жка**1. ‘закидна сітка прямокутної форми з дерев’яною палицею (як поплавець) вгорі й металевим прутнем (як грузило) знизу, що сягає днарічки’, 2. ‘рибальська сітка довжиною приблизно 10 м’ [КА]

*проф.***екра́н**‘закиднарибальська снасть: сіткапрямокутноїформирозміромприблизно 1х1,5 м з дерев’яною палицею (як поплавець) зверху й металевимпрутнем (як грузило) знизу’ [КА]

проф. (одес.) **ла́ва**‘сітки, поставленівморіна па́колах’ [СУГО: 114]

*проф. (слоб.)***парашу́т**‘круглазакиднасітка з прив’язаним до неї канатом; на канат назбираніметалевікільця, крізьякі проходить ліска; післязакиданнясіткустягують за допомогоюліски і витягають за канат на берег’[КА]

проф. (степ.) **стіна́(сті́нка)** ‘риболовна сіть, якою перегороджують упоперек усю річку’ [Бухтій 2001: 126-127]

*проф.-жарг. (одес.)***шту́ка**‘новасіткачиїїчастина, яку пришивають до невода замістьзіпсованої’ [СУГО: 218]

СІТКА́Р – див. **РИБА́ЛКА**

СКИД –<u>відпроцесове найменування</u>:*проф. (одес.), нульсуф.* ‘виплигування риби вгору’, ‘підскакування табунчика риби над поверхнею води’ [Юрківський 1928: 83; СУГО: 179]<*скида́тися*

СКИ́ДЕНЬ –<u>відпроцесове найменування</u>: *суф.* ‘різновид червоної риби в Азовському морі’ [СлГр: IV, 134]<*скида́тися*

СКРИПКА –<u>відпроцесове найменування</u>(від «скріплювати» – *Р. М.*): *проф. (ср.поліс.), суф.***скрипка**‘стаціонарна пастка з лозових «дубців» для підльодного ловлення риби, яка зовні нагадувала коритце, більша частина якого була конусоподібною і суцільною, а друга (менша) – виплетена лише до половини’ [Глушко 1999: 27].«Етимологічний словник української мови» під реєстровим словом *скрипи́ця* подає споріднені слова *скри́пки* ‘блочки у

ткацькому верстаті, на яких висять і по яких піднімаються й опускаються ниченици', *прискри́пати* 'притиснути, здавити' тощо, які мають паралелі зокрема в чеській мові: *skřipnouti*'стиснути, затиснути', *skřipec*'пристрій для затискування; прищепка; капкан, блок у ткацькому верстаті'. Етимологи вважають більш природним розвиток значень від 'розщіп, щось розколене', у зв'язку з чим словесне гніздо виводиться й від ієє. **sker*-'різати, колоти' [ЕСУМ: V, 287-288]. Див. також **КРÍПЕНЬ**

СОМ – велика прісноводнахижабезлускарибародинисомових з кількома парами вусів[СУМ-11: IX, 454]

Параметричне найменування:*діал. (пн.добрудж.)*:**япра́к** 'великий сом вагою від 2 кг'<тюрк. *yaprak* 'лист(ок)' [Горбач 1969: 379],див. також **ВІСОВÁ**; **ярма́** 'великий сом вагою від 4 кг' < тюрк.*yarma* 'бамбула' [тс]

СÓХУР – див. **ГАЧÓК**

СПИ́НА – заднячастинатулубалюдинивідшиї до крижів [СУМ-11: IX, 504]

Спеціалізовані найменування:*проф. (слоб.), перен.***спи́на**'задня відносно течії частина риболовної сітки, у якій збирається риба' [КА]

СПІ́НІНГ – 'рибальська снасть, щоскладається з вудлища, котушки з волосінню, металевогоповідка та блешні з гачками' [СУМ-11: IX, 530]

Відіхтіонімні найменування: *проф. (слоб.) універб.***карпови́к**,**карпят[н'і]к**'спінінг, що витримує рибу великої ваги (карпа)' [КА]

СТАВЩИНА –відлокаційне найменування:*іст., суф.*'різновид податку для селян-кріпаків під владої Речі Посполитої в кінці XVI – на початку XVII ст., якими їх обкладали, окрім звичайної панщини, орендарі панських маєтків євреї': «за измолъ мукú – сухомельщина, за право собиратьжолуди –

жолудное, бралъ подать отъуловарыбы – *ставщина*» [Эварницкій 1892: 433]<*став*‘водоймище (у природному чи штучному заглибленні) з непроточною водою; місцерозлиттярічки, струмка перед загатою’ [СУМ-11: IX, 624]. Див. також **ВАРОВИЙ**, **ЄЗОВЩИНА**, **РИ́БНЕ**[1], **РИБАРИ́НА**

СТРУГ – див. **ПСТРУГ**

СУВЕ́РШИК (**СОВЕ́РШИК**) –відзнаряддєве*проф. (ср.поліс.), конфікс.* –‘отвір у вигляді лійкоподібної перегородки, що дозволяв рибі проникати всередину верші, але перешкоджав повертатися в зворотному напрямку’ [Глушко 1999: 25]<**ВЕ́РША**

СУДА́К – велика хижариба ряду окунеподібнихзеленувато-сірогокольору з темнимисмугами на боках і світлимчеревцем, щоживе в прісній і морськійводі; у народно-пісенному дискурсі:*«Очерет тріщить, І вода плющить, Що кум до куми Судака тащить»* [СУМ-11: IX, 823].У пісенній творчості образи хижої риби (передовсім *щуки* й *судака*) свідчать про подружню зраду:*«Ой щучечки задля кумочка, а карасі задля кумасі*; *Звари мені судака, Щоб і юшка була, І юшечка, і петрушечка. Ти ж моя кума люба, кума душечка»* [СлЖайв: 319-320]. Очевидно, метафорично-символічна модель ‘варити рибку *комусь* = бути в близьких стосунках’ – відголосок давньої обрядовості. Пор. ще галиц. *«Мари́сь, моя́ Ма́рись, кому́ ри́бкува́риш? Я тобі́ Ясу́ню, бо ти мій това́риш»* [Верхратський 1912: 241];*усусп.-метафор.*:«А къМосквѣвыпривязалисьдаромъ, какъ та рыбасудакъ, которой, хотяневодомъ и не тянутъ, сама привяжетсякънитѣ» [Яворницький 1897: 166], *діал. (ср.поліс.), емоц.-оцін.* ◊ **очі як у мороженого судака** ‘байдужий’ [СлДобр: 44]

Відіхтіонімні найменування: *діал., суф.*: *нж.ндпр.***чо́пик** ‘невеликий судак’ [СлЧаб: IV, 219], *ср.ндпр.***чо́пик** ‘судак до нересту’ [Тарасенко 1961: 58], *одес., зменш.-фамільяр.***чо́пик** ‘судачок’ [СлМоск: 76]<*пд.бсрб.***чоп**‘молодий судак’ [СУГО: 210]

Відлокаційні найменування: *проф.-жарг., суф.***буговець** ‘судак морський (Luciopercamarina) Дніпровсько-Бузького лиману’ [Фауна України 1982: 58];*іхтіоном.*Δ **судак морський** (Luciopercamarina (CuvieretValenciennes)) [тс];*іхтіоном.*Δ **чоп дністрянський**[тс: 86]

Колірне найменування: *іхтіоном.*Δ **чорний судак** ‘судак морський (Luciopercamarina) Дніпровсько-Бузького лиману’ [Фауна 1982: 58]

Параметричні найменування: *іхтіоном.*Δ **чоп великий** (ZingelzingelL.)[Фауна 1982: 86],Δ **чоп малий** (ZingelstreberstreberSiebold) [тс: 91]

ТАЛЬЯ́Н – див. **Я́ТІР**

ТАЛЬЯНЧИК – див. **РИБА́ЛКА**

ТАРА́НИТИ –відіхтіонімне найменування: *проф. (нж.ндстр.), суф.*‘вибирати рибу з *казана́ ставника*, тобто морського ставного невода’ [СлБерл: 75] <*тара́нь*‘риба’

ТІ́ТКА – *розм.*‘дорослажінкавзагалі’ [СУМ-11: X, 150]

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (пд.бсрб.), метафор.***тьо́тка**‘велика білуга, яка важить понад 100 кг’ [СУГО: 194]

ТО́НЯ – 1. ‘ділянкаводоймища, звичайно з розчищеним дном для ловленняриби неводом’; 2. ‘невід з рибою; улов риби, добутийпід час одного закидання невода’ [СУМ-11: X, 194]

Відіхтіонімне найменування: *діал. (нж.ндстр.), утинок атрибут. словосп.*: **со́мова** [СлБерл: 72]<*сом*,*****сомова (тоня)*,**тараньк**о́**ва**[тс: 75] <*тара́нька*‘риба’, *******таранькова (тоня)*

Відлокаційне найменування: *проф. (пд.бсрб.), утинок атрибут. словосп.***горі́шня**‘тоня у верхній частині Дунаю’ [СУГО: 56] <*******горішня тоня* (якарозташована вгорі)

Емоційно-оцінне найменування: Δ **красна тоня**‘перший у сезоні улов, звичайнонайкращий’ < нар.-поет. *кра́сний, кра́сен*‘прекрасний, чудовий’[СУМ-11: IV, 327]

Темпоральні найменування: *проф. (діал.), утинки атрибут. словосп.*: *пд.бсрб.***вечі́рня**‘*то́ня*, яку тягнуть ввечері’ [СУГО: 37], *одес.***світова́**‘*то́ня*, яку тягнуть на світанку’ [тс: 186]

ТОПИ́ЛО – див. **БОВТ**

ТОРБА́ШНИК – див. **РИБА́ЛКА**

ТРЬОХПЕРСТО́ВКА – див.**СІ́ТКА**

ФА́ТУШНИК – див. **РИБА́ЛКА**

ХРО́КАЛО –звуконаслідувальне найменування: *проф., суф.*‘рибальськийприлад, яким б’ють по воді, ловлячирибусіткою’ [СУМ-11: XI, 151]<*хрок*‘звук, схожий на хрокання (хрюкання) свині’. Див. також **БОВТ**

ХРО́КАННЯ – відпроцесове найменування: ‘биття по воді хрокалом, видобуваючи глухі звуки під час ловлі риби’ [СУМ-11: XI, 151] <звуконаслідув. проф.*хро́кати*

ХРО́КАТИ – видавати звуки,подібнідо хрюкання свині (про механізми, пристрої і т. ін.), спеціалізоване найменування: *проф.* ‘бити по водіхрокалом, видобуваючиглухі звуки під час ловліриби’ [СУМ-11: XI, 151]

ХРОП – див. **БОВТ**

ХРОПА́К (ХРАПА́К) – див. **БОВТ**

ЦАР(ЦАРЬО́К) – параметричні найменування:*діал., перен.*:*ндстр.***цар**‘йорж’ [СлШила: 269],*пд.-сх.полт.* **ца́рик** ‘маленька річкова рибка, схожа на піскаря чи на бубиря, сіренького кольору, яку використовують як живця’ [СлСиз: 91], *пд.бсрб.***царьо́к** ‘риба, подібна до маленької*масури*’ [СУГО: 204] <колючоперийспинний плавець цихрибсхожий на корону – визначальну зовнішню ознаку царя – *Р. М.* Див. також **АВСТРІЯ́К**, **ЛЯЩ**

ЦА́РСЬКИЙ – *перен.*‘розкішний, величний, багатий; такий, як у царя’ [СУМ-11: XI, 183]

Емоційно-оцінне найменування:*діал. (слоб.), периф.*◊ **царська риба**‘лин(який надзвичайно смачний і майже без кісток)’ [КА]

ЦИ́БЕЛЬ – див. **ВЕРХОВО́ДКА 1**

ЦИГА́НСЬКИЙ – ‘такий, як у циган’[СУМ-11: XI, 209]

Спеціалізовані найменування:*периф., метафор.*:◊ **цига́нськари́бка**‘неїстівна дрібна рибка’ [Усачева 2003: 124]; *лемк.* **ціґанськы (цыґанськы,цыганськы)рыбы** ‘пуголовки’ [Верхратський 1902: 480],**цига́ньскиры́би** ‘ікра жаби’ [СлДуди: 120]; *карп.***циганська риба** ‘карась золотистий’, який «відрізняється від звичайного карася високим і коротким тілом» і забарвлення його «мідно-руде або червонувато-золотисте, плавці червоні» [Турянин 1982]; *закарп., буков.***циганська риба** ‘лин озерний’[Фауна 1981: 265]

ЦІДИ́ТИ –пропускатирідину через що-небудь (сито, полотно, сіткутощо) для очищення [СУМ-11: XI, 225]

Спеціалізоване найменування:**цідити рибу**‘ловити рибу знаряддям з густим сітковим полотном’;у поетичному дискурсі: «Шляхи мої неміряні, / гори мої неважені, / звірі мої не наджені, / води мої не ношені, / *риба у їх не ціджена*, / птахи мої не злякані, / діти мої не лічені, / щастя моє не злежане… / Оце така

я в тебе матінка, / в руці Господній / Україна синєнебая!» (Т. Осьмачка, «Україна»)

ЧАБА́К – *діал.*‘лящ’[СУМ-11: XI, 259]< тюрк.*шабак* ‘вобла’ [Горбач 1969: 359];**чаба́къ, чеба́къ** ‘різновид в’яленої донської риби’ [Біл.-Нос: 385, 386],«Купив *чабака карбованого*» [СлГр: II, 221]; лексема**чабак**унж.ндпр., слоб. і сх.степ. говірках виступає як синонім до іхтіоніма*лящ* [СлЧаб: IV, 207; КА; ОмКл: 110];семантичний розвиток значенняв полт. говірках: **чаба́к** ‘риба, друга назва ляща’ [СлВащ: 101] > ‘дуже великий лящ’ [СлСиз: 91]

Відіхтіонімний антропонім: *ст.укр., прізвище***Чабак**: Олєѯѣй*Чабакъ* [АКНЗС 1734-75: V, 115]; *нж.ндпр., метонім., прізвисько***Чаба́к** ‘завзятий рибалка’ [СлЧаб05: II, 449]

Відіхтіонімні найменування:*діал. (нж.ндпр., слоб., сх.степ.),суф.***чабачо́к** ‘малий, молодий лящ’, ‘молодий лящ’ [Ліпкевич 1993: 47; КА; ОмКл: 110], *сх.слоб., зменш.-пестл.* до *чаба́к* [СДЛЛ: 212]

ЧЕ́КАЛО – див. **СІ́ТКА**

ЧЕКА́НЯ – відпроцесове найменування: *проф. (закарп.), суф.*‘пліт упоперек річки з отвором для проходження риби’ [РРС: II, 124] <*чека́ти (поки риба пройде* – Р. М.*)*

ЧЕРВОНОПЕ́РКА, **ЧЕРВОНОПІ́РКА** –колірні найменування:*утинок атрибут. словосп. із суф.*‘річковарибародиникоропових, яка маєчервонуваті плавники’ [СУМ-11: XI, 299]<*чевонопера риба*;*діал. (зх.поліс.), універб.***черво́нка** ‘краснопірка, Scardiniuserythrophthalmus’ [СлАрк: II, 248]<*з червоними перами*. Синоніми: **АТЕРИНКА**, **КРАСНОПІ́РКА**,

ЧЕХО́НЯ, *діал.***ЧЕША** –відпроцесові найменування: *суф.***чехо́ня**‘промисловарибародиникоропових, що водиться в

басейнахБалтійського, Чорного, Азовського й Каспійськогоморів’ [СУМ-11: XI, 320],*нульсуф.***чеша**<*чеса́ти*, оскільки риба формою схожа на ніж [ЕСУМ: VI, 315], див. ще **ОСЕТЕ́Р** (**КОСТРА**, **КОСТАРИК**). Див. також **ПІДУ́СТ** (**НОЖИКОВАНЯ**)

ЧИ́РЬКАЛО – див. **СІ́ТКА**

ЧОК – відпроцесове найменування: *проф.-жарг. (нж.ндпр.)* «Ба́ч’иш, йаки́й тут *ч’ок*? Ви́дно, шч’у́кибага́топ’ід′ійшло́» [СлЧаб: IV, 218]<*чокува́ть*

ЧОКУВА́ТЬ – ономатопеїчне найменування: *діал. (нж.ндпр.), суф.* ‘про дрібну рибку, яка, рятуючись від переслідування щуки, то вистрибує з води, то знов пірнає, видаючи при цьому звуки «чок», «чок»’ [СлЧаб: IV,219]

ЧОПА́К – відпроцесове найменування: *проф.-жарг. (пд.черніг.), суф.*‘велика риба, вагою понад 2 кг, що гучно «*чо́пає*» по воді’ [КА]<ономатоп. *«чо́пати»*

ЧОРНИЧО́К – див. **БИЧО́К**

ЧОРТ – параметричне найменування:*перен.*‘вид риби, яка схожа на щиповку, із шипом-голкою на голові’, див. також **АВСТРІЯ́К**, **ЦАР** (**ЦАРЬО́К**); можливо, відлокаційне найменування: місце перебування риби – (під)водне царство, розташоване внизу, на нижньому кінці вертикальноївісі традиційної моделісвіту, про що яскраво свідчить литовськийвислів*Žuvisyrapriešinga Dievui*«Риба протилежна Богові» [Разаускас 2009: 320-322]

ШАРА́Н –колірне найменування: *діал. (одес.), суф.*‘короп’[СУГО: 212].За Ф. Міклошичем і О. Преображенським*шаран*<*шарити* ‘виблискувати’ (ст.сл. *шаръ* ‘фарба’, болг. *шар* ‘пляма; плямистий’, серб. *ша̀ра* ‘плямистість’, словен. *šar* ‘блискучий, плямистий’, *šara* ‘плямистість’

тощо) < очевидно, тюрк. джерело(напр., у чув. *sara* ‘фарба’, *sarla* ‘фарбувати’). Назву можна пояснити як утворену від запозиченого *шар* ‘плямистий, яскравий’ за доп. слов’ян. суфікса *-ан* [Коломиец 1978: 22]. Див. також **ЩУ́КА (СА́РА)**

Спеціалізоване найменування: *проф.-жарг. (нж.ндпр.)***шаран‘**короп на третьому році життя’: Короп уже на третьому році буває з ікрою й молоками, і в цьому віці його називають «*шараном*, жуликом илияровыком» [Рябков 1890]

Відіхтіонімні найменування: *пд.бсрб., суф.*:*здріб.***шаране́ць**, *здріб.-пестл.***шара́нчик**[СУГО: 212]

ШВИДІВКА – відлокаційне найменування: *діал. (ср.поліс.),метонім.*‘дрібнапрісноводнариба, схожа на верховодку’ [Фауна України 1983: 48]. Синонім: **БИСТРЯ́НКА**

ЩУ́КА – хижапрісноводнапромисловариба, щомаєвидовженетілоізсплющеноюзверхувитягнутою головою [СУМ-11: XI, 609];*усусп.-метафор.*:◊ **крутиться як щука в ополонці** ‘мечеться в безвиході’ [ЮрчІвч: 168],*діал.*: *сх.слоб.* ◊ **(жити) як карась із щукою** ‘постійно сварячись’ [СлУжч: 148], *ср.поліс.*◊ **зла як щука**, ◊ **зубата як щука** ‘сварлива, зла’ [СлДобр: 35, 36], *нж.ндпр.*◊ **перепався, як щука** ‘дуже схуд, виснажився’ [Гартоване слово: 83], *ср.поліс.* **скорий як щука** ‘метушлива, жвава людина’[СлДобр: 56],◊ **тікає, як малька од щуки** ‘тікати, рятуючись від кого-небудь’ [Гартоване слово: 123];◊ **На те щука в морі, щоб карась не дрімав** ‘треба думати, бути уважним’ [Номис: №5850], ◊ **Щука хитра – не з’їсть йорша з хвоста** ‘хитрощі’ [СлЖайв: 617-618]; *медич.*Δ **жовч зі щуки риби**: «возми во(д)ки, з ростопашизєлія з(ъ)дѣланой, вина ка(к)найлутшого, по кватєрцє, тоє(ст) по 10 sołot. ipodwazoло(т)ники, придай крокосуmetalliorumчвєртъ лота, жолчи з(ъ) щуки риби, з(ъ)

єдногорęcherzyka, zамѣшай, поста(в) в(ъ) тєплѣчрєзъцѣлій ти(ж)дєнь, щодє(н) мѣшайючи» [Лікар. та госп. порад. XVIII: 35]

Відіхтіонімні найменування: *проф.*:*ср.ндпр., суф.***щуге́лик** ‘молода щука (вагою 600–700 г)’ [Тарасенко 1961: 58],*сх.поділ., суф.***щука́ч**, **щупа́ч** ‘молода щука вагою 600-700 г’ [Тищенко 2010а: 97],*нд.бсрб., суф.***щукули́ця**‘невелика щука’ [СУГО: 219]; **щупа́к** ‘самець щуки’ [СУМ-11: XI, 610], *сх.поділ.*‘молода щука’ [Тищенко 2010а: 97]

Відлокаційні найменування: *проф. (ср.ндпр.)*Δ **боло́тяна щу́ка**‘щука, яка водиться в болоті’ [Тарасенко 1961: 59]; *проф.*:*ср.ндпр.*Δ **дніпрова́ щу́ка**,*утинок атрибут. словосп. із суф.***дніпро́вка**‘щука, яка водиться в Дніпрі’ [тс],*сх.поліс.,утинок атрибут. словосп. із суф.***до́нка**‘доннащука’ [Дейниченко 1985],*ср.ндпр.*Δ **озі́рнащу́ка**‘щука, що водиться в озері’ [Тарасенко 1961: 59], *слоб.,утинок атрибут. словосп. із суф.***піща́нка**‘щука, яка водиться у водоймах з піщаним дном і від цього має світлий колір’<*піщана щука*[КА], *ср.ндпр.,утинок атрибут. словосп. із суф.***трав’я́нка**‘щука, яка водиться в непроточній воді’[Тарасенко 1961: 59]<*трав’яна щука*; *усуспіл., емоц.-оцін., метафор.***трав’я́нка**‘жінка, яка «полює» на чужих чоловіків’: ніби «увесь беріг витовкла, випрасувала худими ребрами своїми, *трав’янка погана*!» (Володимир Дрозд «Секс словниковий»), див. також **СІ́КСА**

Колірні найменування: *проф. (слоб.)*Δ **сіра щука**‘щука сірого кольору’ [КА];*субст.утинок атрибут. словосп.*: вірогідно, що нж.ндпр. арготизм **са́ра**‘щука’ пов’язаний зі староукр. назвами ахроматичного сірого кольору *сѣрый* (*сѣрий*, *сєри*) і *шарый*(*шарий, шарій*), див. також **ШАРА́Н**. С. Гриценко кваліфікує назву *шарый*‘сірий, темно-сірий’ як полонізм (*scary*) староукр. періоду, який у діахронній проекції зник із літ. мови, однак продовжив функціювати в діалектах; його зафіксовано також у словосп.Δ **шара риба** на познач. страви, приправленої соусом сірого кольору [Гриценко 2015: 94]; *проф. (сх.слоб.)*Δ **трав’яни́ста щука**‘щука із зеленим

(«трав'яним») відливом луски' [КА], див. також **ЛИН (ГУРО́КЛИК)**, **ЩУПА́К (ЗЕ́ЛИК)**

Параметричні найменування:*проф.-жарг. (діал.)*: *слоб.***гвіздо́к**'малящуки' [КА], *сх.поліс.***рубанка** 'щука' [Дейниченко 1985]

Смакові найменування:*проф. (слоб.)***солодоне́ць**'малящуки, м'ясо якої солодке на смак'[КА]

Темпоральні найменування: *проф.-жарг. (діал.), утинок атрибут. словосп. із суф.*:*слоб.* **апре́лька** 'щука, яка нереститься у квітні', **марто́вка**'щука, яка нереститься в березні'[КА],*нж.ндпр.***мартюк**: Спочатку треться дрібна щука «мартюк» – переважно наприкінці лютого або на початку березня [Рябков 1890];*проф. (сх.поліс.)*Δ **щука мартова** 'щука'[Дейниченко 1997: 173]

ЩУКІ́ВКА – див. **ВУ́ДКА**

ЩУПА́К – самець щуки; щука [СУМ-11: XI, 610];*усусп.-метафор.*:*емоц.-оцін.*◊ **як щупа́к на сковорі́дці** (з дієсл.) 'дуже сильно, надзвичайно' [СФУМ: 783]

Відіхтіонімний антропонім: *зх.прикарп.***Щупак** (Szczupak)<*щупак* 'самець щуки' (на Галичині щука взагалі) [УПНПЛ: 318]

Колірне найменування: *проф. (зх.поліс.), суф.***зе́лик** 'молодий щупак' [СлАрк: I, 188]<*зеленого* кольору.Див. також **ЛИН (ГУРО́КЛИК)**,Δ **ТРАВ'ЯНИ́СТА ЩУКА**

ЯЗ – пристрій у вигляді плоту, частоколу впоперекрічкиабо затоки з воротьми, в якіставляють вершу чиятір для ловліриби[СУМ-11: XI, 627]

ЯРМА́ – див. **СОМ**

Я́ТІР – риболовнезнаряддя типу пастки (сітка, натягнута на обручі), щойоговстановлюють на дно водоймищ [СУМ-11: XI, 659]; *усусп.-*

метафор.:*емоц.-оцін.*◊ **тепло як циганові під ятером** ‘хтось змерз’ [СлДобр: 121],◊ **тепло, як циганові під в’ятеринкою** ‘холодно’ [СлЧаб95: 122], ◊ **гріє, як цигана ятір** ‘ніяк не гріє’ [СлЧаб95: 31], ◊ **заплутавсь як атеринка в ятір**‘потрапити у безвихідь’ [ЮрчІвч:10], слоб. ◊ **попав як риба (рибка) в ятір**‘потрапив у безвихідь’ [КА]

діал. (нж.ндстр.) **ві́нтєр**, **вє́нтєр**‘ятір’<**ventė* ‘прут’ [ЕСУМ: I, 349] А. Непокупний кваліфікувавяк давнє запозичення з лит. мови, що з’явилося задовго до перебування України в складі Великого князівства Литовського. Визначив, що назву запозичено східнослов’ян. діалектами до X ст. н. е., у часи існування носового голосного ***ę***, який потім розвинувся в ***я***. На відміну від української російська назва цього рибальського знаряддя має іншу форму – *вентерь*, що свідчить про пізніший етап запозичення, коли те саме литовське слово *venteris* новий фонетичний устрій російської мови вже не міг освоїти по-старому [Непокупний 1979: 109]

Відзнаряддєве найменування: *суф.***кімла́ч** ‘те саме, що *ятір*’ [СлГр: II, 244]<*кімля́*

Відпроцесове найменування: *одес.* **талья́н** ‘ятір великого розміру;передніобручі такого ятера 1 – 1½ метра’ [СУГО:187]< тур. *talyan (dalyan)*‘дерев’яний пристрій для ловлі риби’< очевидно, *dal*‘занурювати’, крим.-тат. діал. *дал*‘тесаме’ [ЕСУМ: V, 510]

ДОДАТОК В

І. Статті у фахових наукових виданнях України

1. Міняйло Р. В. Семантико-функціональний аналіз лексики рибальства (назви приладів) українських східнослобожанських говірок. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. Луганськ: Альма-матер, 2007. № 15. С. 251–262.

2. Міняйло Р. В. Ідея створення словника рибальської лексики і фразеології центрально- та східнослобожанського ареалу. *Лінгвістика*: зб. наук. пр. Луганськ: Альма-матер, 2008. № 2. С. 103–107.

3. Міняйло Р. В. Семантичний аналіз назв риб центрально- та східнослобожанського ареалу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2009. № 854 (вип. 57). С. 178–181.

4. Міняйло Р. В. Рибальська фразеологія Слобожанщини на загальноукраїнському тлі. *Ученые записки Таврическогонационального университетаим. В. И. Вернадского. (Научный журнал). Сер. «Филология. Социальныекоммуникации»*. Симферополь, 2009. Т. 22. № 4. С. 24–31.

5. Міняйло Р. В. Лексико-стилістичний аналіз дієслівних термінів українського рибальства. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Літограф, 2010. Вип. 9. С. 220–226.

6. Міняйло Р. В. Іхтіонімні фразеологізми як носій-складник ментальності українців.*Мовознавчий вісник*: зб. наук. пр. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. 2010. Вип. 10. С. 44–47.

7. Міняйло Р. В. Лексикографічне подання рибальських номенів у словниках сучасної української мови. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. № 675. С. 34–37.

8. Міняйло Р. В. Від реалій до назв рибальських приладів в українській мові.*Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія*. Харків, 2010. № 910 (вип. 60, Ч. 1). С. 326–329.

9. Міняйло Р. В. Стійкі дієслівні сполуки сфери рибальства в українській мові. Лексикографічний бюлетень:зб. наук. пр. Вип. 20. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2011. С. 22–27.

10. Міняйло Р. В. Особливості суфіксального словотворення назв риб в українських говірках. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*: зб. наук. пр. Кривий Ріг: КДПУ, 2011. Вип. 6. С. 349–357.

11. Міняйло Р. В.Нульсуфіксальні утворення в українській рибальській термінології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. №733. С. 127–133.

12. Міняйло Р. В. Про динаміку стійких словосполук зі сфери рибальства. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*: зб. наук. пр. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 317–323.

13. Міняйло Р. В. Етимони багатозначних і омонімних українських рибальських лексем. *Термінологічний вісник*: зб. наук. пр. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. 2(2). С. 32–37.

14. Міняйло Р. В. Мотивувальні чинники постання образних висловів сфери рибальства. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. Кн. 1. С. 94–98.

15. Міняйло Р. В. Українське рибальське назовництво і сфера сакрального.*Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Вип. 769. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці: Родовід, 2016. С. 18–21.

16. Міняйло Р. В. Символ ВОДОРИБОС в українській мові. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*: зб. наук. пр. Дніпро, 2017. Вип. 18. С. 64–70.

17. Міняйло Р. В. Рибальський хронос в українській мові. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харків, 2017. Вип. 46. С. 11–16.

18. Міняйло Р. В. Рибальський словосвіт у науковій спадщині професора В. А. Чабаненка. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. № 1. С. 101–106.

19. Міняйло Р. В. Роль рибальської лексики в художньому тексті.*Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харків, 2018. Вип. 48. С. 22–27.

20. Міняйло Р. В. Рибальська лексика в студіях українських науковців. *Термінологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019. Вип. 5. С. 274–283.

21. Міняйло Р. В. Витоки рибальської метафори. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*, 2019. Вип. 48. С. 199–205.

22. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія як складник національної культури. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Філологічні науки. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. № 2. С. 107–112.

23. Міняйло Р. В. Потебнянська основа класифікації рибальських найменувань. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 2020. Вип. 29: Українська мова в сучасному науковому вимірі. С. 96–107.

ІІ. Статті в закордонних наукових виданнях

24. Minyailo R. FromorigintodynamicsofUkrainianfishingwords: polysemy, homonymy, paronymy. *Украински и балканскимеждудисциплинарниизследвания*: сборникстатии. София: ИздателскакъщаБогиана, 2013. С. 22–28.

25. Міняйло Р. В. Назва варунокъ у староукраїнській мові. *Scienceandeducation a new dimension: Philology*, VII (60), Issue: 204, 2019 Sept. S. 68–70.

26. Міняйло Р. В. Українська рибальська лексика в іномовному просторі. *PathofScience*: International Electronic Scientific Journal. Košice: Altezoro, sro&Dialog, 2020. Vol. 6. № 6. S. 4001–4006.

27. Міняйло Р. В. Етнокультурні витоки слова *сáра*‘щука’ у староукраїнській мові.*PathofScience*: International Electronic Scientific Journal. Košice: Altezoro, sro&Dialog, 2021. Vol. 7. № 4. pp. 4012–4017.

28. Міняйло Р. В. Рибальські фразеологічні каламбури в мовній картині світу українців. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. №2 (38), vol. 1. pp. 137–140.

ІІІ. Інші

29. Міняйло Р. В. Рибальська лексика і фразеологія в українських східнослобожанських говірках. *Лінгвістика*: зб. наук. пр. Луганськ: Альма-матер, 2003. Вип. 1. С. 101–106.

30. Міняйло Р. В. Традиційні українські мисливські та рибальські вирази в мовній картині світу слобожанина. Служитель фразеологічної музи:зб. наук. ст. Луганськ: Альма-матер, 2006. С. 142–146.

31. Міняйло Р. В. Запозичення та інтерференція в рибальській лексиці східнослобожанських говірок. Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція. Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2010. С. 195–202.

32. Міняйло Р. В. Прикметникове словотворення в терміносполуках рибальської сфери. Зб. наук. пр. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 26-27 травня 2011 р.). Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2011. С. 102–109.

33. Міняйло Р. В. Словотвірна опозиція в назвах риб у говірках української мови. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*: зб. наук. пр. Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 259–264.

34. Міняйло Р. В. Поступ української рибальської лексики до терміноусталення. Зб. наук. пр. учасників ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (м. Луганськ, 30-31 травня 2013 р.). Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. С. 86–93.

35. Міняйло Р. В. Назви збірності в рибальській лексиці (за матеріалами пам'яток української мови). Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: зб. наук. пр. Рівне: НУВГП, 2016. С.193–197.

36. Міняйло Р. В. Рибальське назовництво Слобожанщини як складник національної культури. *Культурна спадщина Слобожанщини*: зб. наук. ст. Харків: Курсор, 2018. Число 37. С. 201–204.

37. Міняйло Р. В. Індоєвропейські праоснови в українській рибальській лексиці.*Філологічний часопис*. Умань, 2019. Вип. 1. 81–88.

IV. Тези

38. Міняйло Р. В. Рибка плаває по дну. Образне слово Луганщини: матеріали VII регіон. наук.-практ. конф., 18 квіт. 2008 р. За ред. В. Д. Ужченка. Луганськ: Альма-матер, 2008. Вип. 7. С. 149–151.

39. Міняйло Р. В. Значення словника Грінченка для дослідження рибальської лексики і фразеології центрально- та східнослобожанського ареалу. Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея: матеріали Всеукр. наук. конф. до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка. Луганськ: СПД Рєзніков В.С., 2008. С. 87–92.

40. Міняйло Р. В. Культурно-національний і регіональний чинники постання українських іхтіонімів. Всеукраїнська наукова конференція «Історичні регіони України: минуле та сучасність» (28-29 листопада 2013 р.). Харків, 2013. С. 120–123.

41. Міняйло Р. В. Віддієслівна рибальська лексика українських говірок на загальнослов'янському тлі. Діалекти в синхронії та діахронії:

загальнослов’янський контекст: тези доп. міжнар. конф. За ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. Київ: КММ, 2014. С. 333–338.

42. Міняйло Р. В. Рибальський промисел Слобожанщини: етносемантичний вимір. Образне слово Луганщини: матеріали XIVВсеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (15 травня 2015 р., м. Старобільськ). Вип. 14. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. С. 174–179.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Міжнародні наукові конференції і семінари

1. Міжнародна наукова конференція «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2003)
2. Міжнародна наукова конференція «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2007)
3. Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина Юрія Шевельова і світ сучасної української філології. До 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова» (Харків, 2008)
4. Діалектологічний семінар «Актуальні проблеми української діалектології», засідання 12 «Інтерференція та запозичення в діалектах» (Львів, 2009)
5. ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми фразеології» (Сімферополь, 2009)
6. ІІІ Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2010)
7. XI Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2010» (Львів, 2010)
8. Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX–XXI ст. (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)» (Харків, 2010)

9. Міжнародна науковаконференція «Українська лексикографія в загальнослов’янському контексті: теорія, практика, типологія» (Київ, 2011)

10. Міжнародна науковаконференція «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов’янських мов» (Умань, 2011)

11. Міжнародна науковаконференція «Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2011)

12. XII Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012» (Львів, 2012)

13. Міжнародна науковаконференція «Граматичні та семантичні аспекти функціювання мовних одиниць» (Ніжин, 2013)

14. Міжнародна науковаконференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2013)

15. II Міжнародна науковаконференція «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв’язків» (Бердянськ, 2013)

16. Міжнародна науковаконференція «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови» (Луцьк, 2013)

17. Міжнародна науковаконференція «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов’янський контекст»(Київ, 2014)

18. Міжнародна наукова конференція «Наукова термінологія початку нового століття: теоретичні і прикладні виміри» (Рівне, 2016)

19. Міжнародна наукова конференція «Українська мова і сфера сакрального» (Чернівці, 2016)

20. XXI Міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» (Харків, 2017)

21. Міжнародна наукова конференція«Діалектологія у структурі лінгвістичних знань» (Київ, 2018)

22. XVII Міжнародна наукова конференція з актуальних проблем семантичних досліджень «Художній текст: лексика, граматика, стилістика» (Харків, 2018)

23. Міжнародна науковаконференція«Постать Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в контекстіісторіїукраїнськоїкультури» (до 240-річчя від дні народження) (Харків, 2018)

24. Міжнародна науковаконференція «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2019)

25. Міжнародна науковаконференція «Українська мова в сучасному науковому вимірі» (до 50-ліття кафедриукраїнськоїмови СНУ іменіЛесіУкраїнки,85-ліття почесногопрофесора СНУ іменіЛесіУкраїнки,члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця та70-ліття завідувачакафедри, професора М. В. Мірченка)(Луцьк, 2020)

26. І Міжнароднаславістичнаконференція, присвяченапам'ятісвятихКирила і Мефодія(Харків– Шумен, 2021)

27. XIX Міжнароднанауковаконференція з актуальних проблем філологічнихдосліджень (пам'яті доктора філологічних наук, професораАнатолія ТихоновичаГулака)(Харків, 2021)

Всеукраїнські наукові і науково-практичні конференції, семінари, читання

1. Всеукраїнська наукова конференція до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка «Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея» (Луганськ, 2008)

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Культура мови в українському суспільстві» (Дніпропетровськ, 2010)

3. Всеукраїнський діалектологічний науковий семінар «Українські діалекти сьогодні: стан і перспективи дослідження» (Донецьк, 2011)

4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (Луганськ, 2011)

5. Всеукраїнська наукова конференція «Наукова спадщина професора І. С. Олійника в сучасному контексті» (Запоріжжя, 2012)

6. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови» (Луганськ, 2013)

7. IX Всеукраїнська наукова конференція «Мова в контексті культури і міжкультурної комунікації» (Луганськ, 2013)

8. Всеукраїнська наукова конференція «Історичні регіони України: минуле та сучасність» (Харків, 2013)

9. XIV Всеукраїнська науково-практичнаконференція іменіВіктораУжченка «Образне слово Луганщини» (Старобільськ, 2015)

10. XI всеукраїнська науково-практична конференція «Мова в контекстікультури і міжкультурноїкомунікації»(Сєвєродонецьк, 2015)

11. Всеукраїнська науковаконференція «Східнослов'янськімови в їхісторичномурозвитку» (до 70-річчя від дня народженняпрофесора П. І. Білоусенка) (Запоріжжя, 2018)

12. Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора С. І. Дорошенка (до 95-річчя від дні народження) (Харків, 2019)

13. Всеукраїнська наукова конференція «Фразеологія в лінгвокультурному просторі» (Кам'янець-Подільський, 2019)

14. Всеукраїнські Грищенківські читання (Ніжин, 2021)

Міжрегіональні та регіональні науково-практичні конференції і семінари

1. VII Регіональна конференція «Образне слово Луганщини» (Луганськ, 2008)

2. Регіональна науково-практична конференція «Філологічні обрії професора В. А. Чабаненка» (Запоріжжя, 2017)

3. Міжрегіональний семінар «Актуальні проблеми дослідження говірок у контексті сучасної мовної ситуації в Україні» (Глухів, 2019)